

XI Ed. AR. 8

A.R. Staatskunde

maandelyks orgaan

Jrg. 13 (1937)

vd Dr. Abraham Kuyperscheiding

DE DEFENSIE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

DR. A. A. L. RUTGERS.

Wij leven snel, ook op defensiegebied.

Op 1 September 1933 werd de commissie-IDENBURG ingesteld, ten einde een besparing van 25 à 30 millioen te vinden op de gezamenlijke defensie-uitgaven van Nederland en Indië. De bezuinigingscommissie-WELTER was daaraan reeds voorafgegaan, de commissie-KAN, welke speciaal de mogelijkheid van het vervallen van de kruisers met versterking van de luchtmacht moest onderzoeken, volgde.

Op 17 November 1936 daarentegen kon de Minister-President bij de beantwoording van de algemeene beschouwingen over de Rijksbegrooting er op wijzen ¹⁾, dat op de Indische en Rijksbegrootingen voor 1937 een bedrag van 47 millioen meer was uitgetrokken voor defensiedoeleinden dan op die van 1935, dus slechts twee jaar te voren. Wel verre van daarmede een storm van verontwaardiging te ontketenen, zooals 3 jaren tevoren zeker het geval geweest zou zijn, zag Dr. COLIJN bij deze zelfde begrootingsbehandeling de woordvoerder van den Vrijheidsbond met een motie komen, waarbij, overwegende dat versterking onzer weermacht op korten termijn dringend noodzakelijk is, de Regeering uitgenoodigd werd, de daarvoor noodige voorstellen onverwijld te bevorderen ²⁾. En wat misschien nog sterker spreekt, de woordvoerder der S.D.A.P. verklaart eenige weken later bij de behandeling der defensiebegrooting, dat zijn partijgenooten — vroeger bekend om hun leuze op defensiegebied: geen man en geen cent — zich met de voorgestelde versterking van de Indische defensie konden vereenigen.

Tenslotte, om niet meer te noemen, ook in den Volksraad in Indië waait een geheel andere wind dan vroeger. Nog niet zoovele jaren geleden werd door een insider de verwachting uitgesproken, dat de tijd

niet verre meer was, dat de Indische defensiebegrotingen geregeld door den Volksraad verworpen zouden worden. Thans zien wij integendeel, dat op 27 Augustus 1936 de Volksraad zonder hoofdelijke stemming een motie aannam, waarin op versterking van Indië's defensie werd aangedrongen, op grond van de overweging, dat een onmiddellijke en afdoende verbetering van onze strijdkrachten ter zee, te land en in de lucht, een onafwijsbare eisch moest worden genoemd³⁾.

Vanwaar deze ommekeer bij Regeering en Volksvertegenwoordiging, welke een getrouwe afspiegeling is van de veranderde stemming in de pers en de publieke opinie?

Het antwoord op die vraag is niet moeilijk. De oorzaken liggen in hoofdzaak op internationaal gebied, ten deele ook in het veranderd aspect op binnenlandsch terrein.

Drieërlei oorzaak valt aan te wijzen buiten onze grenzen. Vooreerst de mislukking der conferenties tot beperking der bewapening, welke thans definitief in het zand geloopt zijn. Daarnaast het sterk tot de verbeelding sprekend échec van den Volkenbond bij zijn pogingen het oorlogsgevaar te bezweren, met name ten aanzien van de verovering van Abessinië door Italië. Door deze beide feiten werd aan degenen, die op internationale beperking van bewapening en op collectieve veiligheid door den Volkenbond hun hoop gevestigd hadden, alle wind uit de zeilen genomen. In paats daarvan kwam bovendien een krachtige tegenwind opzetten door den onmiskenbaren wedloop in bewapening, welke niet slechts in Europa, maar ook in Azië en Amerika te constateren viel.

De gespannen toestand op internationaal gebied, waarvan de bewapeningskoorts meer een gevolg dan een oorzaak is, heeft algemeen de oogen geopend voor het feit, dat de onschendbaarheid van het nationale grondgebied voor alles moet berusten en ook alleen kan berusten op een krachtige weermacht en den onverzettelijken wil, deze tegen elke dergelijke schending ten volle in te zetten.

Van antirevolutionaire zijde is dit standpunt altijd verdedigd. De parlementaire geschiedenis der laatste 25 jaren bewijst, niet het minst door hetgeen de antirevolutionaire Ministers van Oorlog COLIJN en VAN DIJK voor onze defensie gedaan hebben, dat wij ons op dit gebied voor ons verleden niet behoeven te schamen.

De bewapeningswedloop van den jongsten tijd is een gevolg van

dieper liggende oorzaken. Vier landen zijn met name aan te wijzen, wier idealen op internationaal gebied een bedreiging vormen voor den wereldvrede. Vooreerst Rusland, dat het ideaal koestert aan heel de wereld de zegeningen van het communisme te brengen. Vervolgens Italië en Duitschland, die onbevredigd door de vredesverdragen na den grooten oorlog, het openlijk uitspreken, dat expansie, ook op koloniaal gebied, een levenskwestie voor hen is. En tenslotte Japan, dat door overbevolking genoodzaakt is, voor zijn bevolkingsoverschot een uitweg te zoeken, of anders door export op groote schaal van industrie-producten in zijn levensonderhoud te voorzien. Het feit, dat Japan bovendien welbewust en uitgesproken streeft naar de hegemonie over geheel Oost-Azië, maakt het gevaar van een botsing tusschen Japan en een der andere Pacific-grootmachten steeds dreigender.

Nederland en Indië zijn zich in toenemende mate bewust geworden, dat het Nederlandsche grondgebied in Europa en Azië gelegen is vlak bij de brandpunten van de internationale spanningen. Vandaar dat de toeneming van die spanningen en de daarmee gepaard gaande toeneming der internationale bewapening de gebiedende noodzaak van versterking der Nederlandsche en Indische weermacht in steeds breder kring hebben doen erkennen.

Twee binnenlandsche factoren van beteekenis komen daarbij. Vooreerst dat de economische en financieele horizon in de drie jaren sedert het kabinet-COLIJN aan het bewind kwam, belangrijk is opgeklaard. Zeker, de financieele en economische toestand is nog altijd zorgwekkend. Een sluitende begrooting heeft Nederland eigenlijk nog niet, en voor Indië is men reeds tevreden, nu althans geen schuldvermeerdering meer plaats heeft. Maar vergeleken met 1933 is er een ontzaglijke vooruitgang. Toen leefde men onder den druk van een hopeloos afglijden naar de diepte, met steeds lager uitvoercijfers, steeds hooger werklozenpercentages, steeds grootere begrootingstekorten. Niemand kon zien, hoe men daarvan verlost zou kunnen worden; al worstelende zank men steeds dieper. Thans echter ziet men geen verderen achteruitgang, hoogstens stilstand, en op menig gebied een merkbaren vooruitgang. Met name in Indië is een duidelijke opleving en wordt op allerlei gebied weer winst gemaakt. Het vertrouwen in de toekomst is teruggekeerd.

Als tweede binnenlandsche factor moet gewezen worden op het verheugende feit, dat na een periode van internationalisme en inzinkend

nationaal besef een krachtige opleving van het nationaal bewustzijn valt te constateeren. De eenige beteekenis van onze nationale goederen, de groote schat van ons eigen cultuurbezit, het besef van onze roeping en taak in de wereld, het kostbaar goed van onze geestelijke vrijheid, de waardij van onze democratische staatsinstellingen, de historische beteekenis en de actueele bezielende kracht van onze nationale eenheid onder de leiding van het door Gods bestel aan Nederland geschonken Oranjehuis, — zij zijn ons volk weer opnieuw bewust geworden.

Dank zij dit alles is de stemming ten aanzien van de behartiging der defensiebelangen in weinige jaren geheel omgeslagen. Het is zelfs de vraag, of thans niet het gevaar van overvragen in de tegenovergestelde richting dreigt. In de volgende bladzijden willen wij ons ten aanzien van de Indische defensie afvragen, hoe het daarmee op het oogenblik gesteld is en welke eischen aan de weermiddelen van Nederlandsch-Indië voor de naaste toekomst gesteld moeten worden.

De grondslagen van de defensie van Nederlandsch-Indië zijn bij Koninklijk kabinetsrescript van 18 Maart 1927 No. 49 vastgesteld. Bij de schriftelijke behandeling van het vlootplan-DECKERS in 1930 deelde deze Minister van Defensie in de Memorie van Antwoord dienaangaande het volgende mede ⁴⁾:

„De defensiegrondslagen van Indië zijn door de Regeering in haar geheel goedgekeurd, waarna door den Minister van Koloniën de Koninklijke sanctie daarop is gevraagd, teneinde die grondslagen als aanwijzingen in den zin van art. 1 der Indische Staatsregeling den Gouverneur-Generaal te doen toekomen om te dienen als richtlijnen van Regeeringsbeleid bij de verdere uitwerking van de plannen op defensiegebied. De verdediging der voorstellen, voortvloeiende uit de defensiegrondslagen, voor zoover die het materieel der zeemacht betreffen, berust bij den Minister van Defensie, krachtens diens verantwoordelijkheid voor dit materieel.”

Daar deze defensiegrondslagen ook thans nog onveranderd van kracht zijn en de verdediging van Nederlandsch-Indië beheerschen, mogen zij hier in hun geheel een plaats vinden.

Grondslagen voor de verdediging van en de organisatie van de weermacht in Nederlandsch-Indië.

1. Doel van de weermacht in Nederlandsch-Indië is:

a. de handhaving van het Nederlandsch gezag in den Archipel

tegen onrust of verzet binnen de grenzen: verzekering van rust en orde.

b. vervulling van den militairen plicht als lid van de Volken-gemeenschap tegenover andere volken.

2. De taak, bedoeld in sub *1a* moet in hoofdzaak door het Leger worden vervuld, dat daartoe berekend en uitgerust moet zijn. Voor zoover de Vloot aan de vervulling van deze taak deelneemt, geschiedt dit met de middelen, die beschikbaar zijn voor het doel sub *1b*.

3. De taak omschreven sub *1b* beperkt zich — afgezien van de deelneming met beschikbare middelen aan een gemeenschappelijke actie met anderen — tot handhaving van een strikte neutraliteit in conflicten tusschen andere mogendheden.

Onverminderd de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om bij het uitbreken van internationale conflicten naar eisch van de dan bestaande omstandigheden over land- en zeemacht te beschikken, wordt voor vaststelling van organisatie en uitrusting van de weermacht er van uitgegaan, dat de neutraliteitshandhaving op Java wordt vervuld door het Leger met steun van de Vloot; in de gewesten buiten Java door de Vloot, die daarbij op bijzonder kwetsbare punten door het Leger wordt gesteund.

4. De mate, waarin de sub *1b* bedoelde, en onder 3 nader omschreven taak kan worden vervuld, wordt nauw bepaald door onze financieele en personeele krachten.

Het totaal voor land- en zeemacht per jaar te besteden bedrag kan een bepaalde fractie van de gewone jaarlijksche inkomsten niet te boven gaan. In het algemeen zal het cijfer, dat het bedrag dier fractie over de laatste jaren voorstelt, niet belangrijk kunnen worden overschreden.

5. De zeemacht in Nederlandsch-Indië bestaat uit:

- a.* de zeegaande vloot;
- b.* het drijvend materieel voor locale verdediging en versperring;
- c.* de maritieme luchtmacht en
- d.* de maritieme inrichtingen aan den wal.

Het deel sub *a* heeft een sterkte van ten minste 2 kruisers, 8 jagers en 12 onderzeeboten, onverminderd de mogelijkheid om aan een of meer van deze schepen krachtens Koninklijke machtiging tijdelijk eene andere bestemming te geven.

Voor de zeegaande vloot wordt Soerabaja als basis voltooid. De

toegangen naar die haven zullen door batterijen met middelbaar geschut aan den wal worden beschermd.

6. De sterkte van het Leger, daaronder begrepen de Europeesche militie, aan infanterie wordt bepaald door hetgeen noodig is voor de vervulling van de sub 1a (en 2) bedoelde taak. Voor zoover de infanterie op Java is gelegerd, wordt zij georganiseerd, bewapend en uitgerust, alsmede versterkt met hulpwapens en diensten, voor de neutraliteitshandhaving (met steun van de Vloot) op Java en wel in het bijzonder voor:

- a. de verdediging van Soerabaja te land tegen landingsdivisiën van kruiser-eskaders, die in den Archipel kunnen worden verwacht;
- b. de bescherming van de haven van Tandjong Priok tegen een actie van enkele schepen, die zich meester zouden willen maken van die haven voor eigen gebruik.

7. Als bijzonder kwetsbare punten bedoeld in het slot van punt 3 worden voor het tegenwoordige beschouwd de plaatsen van opslag en verwerking van zware (stook-) olie: Tarakan en Balikpapan.

Te hunner bescherming zal met gebruikmaken van de in die plaatsen aanwezige personen, die ingedeeld zijn bij de Europeesche militie, een troepenmacht van voldoende sterkte, ernstig verzet moeten waarborgen tegen gewelddadige pogingen, met beperkte middelen ondernomen, om zich van die voorraden meester te maken, en indien de overmacht daartoe dwingt, de tijdige vernieling van de voorraden moeten verzekeren.

8. Indien Nederlandsch-Indië ondanks het ernstig pogen om buiten den oorlog te blijven, daarin toch betrokken wordt, zal de aanwezige weermacht met de voorhanden middelen zich zoo goed mogelijk tegen elke bezetting van ons gebied verzetten, in afwachting van den steun, die ons mocht worden verleend.

Op deze grondslagen heeft sedert 1927 de verdere uitbouw van de Indische weermacht te land, ter zee en in de lucht plaats gehad⁵⁾. De belangrijkste beslissing in den verderen ontwikkelingsgang viel bij de behandeling van het zgn. vlootplan-DECKERS in 1930⁶⁾. Deze Minister van Defensie nam bij de in Mei 1930 ingediende aanvullingsbegrooting op het VIIIste Hoofdstuk der Rijksbegrooting het standpunt in, dat een materieel-reserve van 50% aanwezig moest zijn, teneinde als regel te kunnen beschikken over de minimum-sterkte der zee-

gaande vloot, in de defensie-grondslagen genoemd. Met instemming der Staten-Generaal werd derhalve in 1930 begonnen met den aanbouw van 1 kruiser, 4 jagers en 6 onderzeebooten, waardoor het totaal der zeegaande vloot zou worden opgevoerd tot 3 kruisers, 12 jagers en 18 onderzeebooten, waarbij echter uitdrukkelijk werd vastgelegd, dat de Tweede Kamer zich door de in 1930 gevoteerde bedragen niet gebonden achtte voor volgende jaren ten aanzien van dit geheele bouwplan.

De financiële moeilijkheden der volgende jaren hebben in het voor de jaren 1930—1940 door Minister DECKERS ontwikkelde bouwplan een belangrijke vertraging gebracht. Gerekend was op een jaarlijksch bedrag van aanvankelijk 10.4, later 11.2 miljoen voor aanbouw van nieuwe en vervanging van oude schepen voor Nederland en Indië tezamen. Einde 1935 was het verwerkte bedrag echter ongeveer 25 miljoen minder dan bij den opzet in 1930 geraamd was.

Ook ten aanzien van de verdediging te land heeft de onvermijdelijke bezuiniging in de crisisjaren storend ingewerkt.

De defensiegrondslagen geven geen cijfers voor de minimum-sterkte der Indische landmacht. Slechts wordt in algemeenen zin bepaald, dat de sterkte van het Leger voldoende moet zijn voor de handhaving van het gezag en van orde en rust binnen den Archipel, en dat de infanterie op Java wordt uitgerust en versterkt met hulpwapens en diensten voor de neutraliteitshandhaving op Java en (met eenige restricties) voor de verdediging van de havens van Soerabaja en Batavia en van Tarakan en Balikpapan.

Aanvankelijk bedroeg de sterkte van het Indische leger rond 38000 beroepssoldaten, welke sterkte, naar de ervaring geleerd heeft, voldoende was voor de in de defensiegrondslagen aan de landmacht opgedragen taak. In de bezuinigingsperiode van 1922—1925 daalde de sterkte tot 32000 man. Na de onlusten in 1926 en begin 1927 werd de sterkte weder opgevoerd tot 37000 man. De onvermijdelijke bezuiniging der laatste jaren deed dit getal wederom dalen, ditmaal tot 31000 man ! Bovendien werden aan deze geringe sterkte nog belangrijke aantallen onttrokken voor het verrichten van politiediensten, voor de bezetting van Tarakan en Balikpapan en voor de in den jongsten tijd opgekomen of grooter geworden behoeften van moderne technische dienstonderdeelen.

De financiële moeilijkheden der laatste jaren hebben derhalve, mede

onder den invloed van de ontwapeningsstemming van een groot deel van het Nederlandsche volk, veroorzaakt, dat de Indische defensiemiddelen een veel geringere sterkte vertoonen, dan in 1930 bij de toen heerschende omstandigheden noodzakelijk werd geacht. Daar komt bij, dat de ontwikkeling der techniek, met name op het gebied van het vliegwezen, het luchtafweergeschut en de vechtwagens, allerlei nieuwe eischen stelt, waaraan onvermijdelijk voldaan moet worden. Over het bestaan van een grooten achterstand op dit gebied bij de Indische defensie bestaat evenmin meeningsverschil als over den achterstand ten opzichte van wat in 1930 noodig werd geacht.

Minder eenstemmigheid blijkt er te bestaan, wanneer men zich niet bij deze negatieve uitspraken houdt, maar wanneer positief geformuleerd moet worden, wat dan noodig is om de Indische weermacht op peil te brengen en welke voorzieningen daarbij den voorrang moeten hebben. Dan blijkt op allerlei gebied een diepgaand meeningsverschil.

Bij een bespreking van deze verschillende inzichten kan de vraag, of de kruisers bij de marine in Indië vervangen kunnen worden door zware bombardementsvliegtuigen, — suggestief zelfs „luchtkruisers” genoemd — gevoegelijk buiten beschouwing blijven. De in de pers en de volksvertegenwoordiging gevoerde discussies hebben duidelijk aangetoond, dat, in overeenstemming met het in het buitenland ingenomen standpunt, geen der verantwoordelijkheid dragende deskundigen het opneemt voor het laten vervallen der kruisers. De harmonisch samengestelde vloot, waarbij noch kruisers, noch jagers, noch onderzeeërs, noch vliegbooten gemist kunnen worden, omdat ieder een eigen taak heeft en tegelijk de waarde der andersoortige onderdeelen verhoogt, deze harmonisch samengestelde vloot blijft het algemeen erkende ideaal. Ook de verantwoordelijke Minister van Defensie, Dr. COLIJN, heeft op 15 December jl. in de Kamer als zijn meening bekend gesteld, dat kruisers in een vloot voor onzen Archipel niet kunnen worden gemist ⁸).

Een tweede punt, dat door de discussies der laatste twee jaren volkomen opgehelderd is, betreft de vraag, op welke begrooting de uitgaven voor de maritieme defensie van Nederlandsch-Indië thuis behooren, op de Defensiebegrooting van Nederland of op de Indische begrooting. Voorshands blijven deze uitgaven om praktische redenen op de Indische begrooting — welke daarvan het overgrootste deel via Hoofdstuk XIII (koloniën) der Rijksbegrooting door Nederland terug-

betaald krijgt, — maar bij Regeering en Volksvertegenwoordiging bestaat eenstemmigheid⁹⁾, dat zij thuis behooren op de Nederlandsche Defensiebegrooting. Indië zal dan, evenals vroeger reeds geschiedde voor den aanbouw, een bijdrage hebben te leveren in de kosten dezer maritieme defensie, waarvan de grootte mede afhankelijk zal zijn van de relatieve draagkracht der budgetten der verschillende gebiedsdeelen.

Meeningsverschil op het gebied der Indische defensie bestaat er echter wel over de vraag, hoe ver en in welk tempo de uitbreiding van de zeemacht en de luchtmacht gaan moet, en in mindere mate over de vraag, welke versterking van de landmacht noodig is.

Kort samengevat zou men kunnen zeggen, dat vele sprekers en schrijvers het standpunt verdedigen, dat deze uitbreiding en versterking „onmiddellijk en afdoend” moeten plaats hebben, zonder zich daarbij rekenschap te geven van de technische uitvoerbaarheid of ook zelfs maar te vragen naar de kosten, terwijl de Regeering zich op het eenig reële standpunt plaatst, dat de personeelsvoorziening en de financiële consequenties van den aanvang de volle aandacht moeten hebben.

Als voorbeeld moge — onder verwijzing ook naar de in de inleiding genoemde Volksraadmotie — gewezen worden op het defensie-rapport van den Vrijheidsbond¹⁰⁾. Dit rapport somt een reeks van noodzakelijk geachte maatregelen op, welke verre uitgaat boven hetgeen Minister COLIJN thans in uitzicht gesteld heeft, noemt geen enkel cijfer over de kosten, maar concludeert niettemin, dat de daaraan verbonden uitgaven verantwoord lijken. Of deze uitgaven 50 of 100 miljoen per jaar zullen bedragen, daarover laat het rapport zich niet uit. Nog verder ging de heer WESTERMAN, die in de Tweede Kamer verklaarde¹¹⁾: „Ik ga noch voor het financieel argument, noch voor de zg. personeele factoren op zij. Ik meen, dat onze Regeering zich op het standpunt moet stellen, dat alle overwegingen, welke dan ook, moeten wijken voor het militaire belang.”

De Regeering heeft zich bij hare plannen natuurlijk wel rekenschap gegeven van de personeelsmoeilijkheden en van de kosten, welke deze plannen medebrengen. Bij de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer van de defensiebegrooting voor 1937 en het daarmee samenhangende wetsvoorstel tot verhooging van Hoofdstuk XIII (koloniën) voor 1936 met het oog op de Indische defensie heeft Minister COLIJN op 16 December 1936 uitvoerig over de kosten van de reeds ingediende voorstellen en van de verdere plannen van de Regeering gesproken

Wat behelzen deze voorstellen en plannen?

Vooreerst ten aanzien van de Marine het voortwerken op de basis van het vlootplan-DECKERS van 1930 met inhaling van den ontstanen achterstand van 25 millioen. Niet een slaafsch volgen van dit plan — dat trouwens slechts het karakter droeg van een schematisch toekomstbeeld van de verdeeling van den nieuwbouw over verschillende jaren, en niet van een vlootwet, welke daarover definitief beslist —, maar een voortbouwen op dat plan onder aanbrenging van de wijzigingen, welke de tijdsomstandigheden noodig maken. Deze wijzigingen betroffen in hoofdzaak de volgende punten: het opnemen van pantserbooten voor Nederland in het bouwplan, het weglaten van de onderzeeërs voor Nederland, het uitstellen van den bouw van een nieuwen kruiser (waarvan de eerste termijn in het plan-DECKERS voor 1938 voorzien was), benevens een snelle aanschaffing van een groot aantal zware gevechtsvliegtuigen voor de land- en zeemacht. Met een en ander gaat een belangrijke personeelsuitbreiding in Indië en dus ook versterkte personeelsopleiding in Nederland hand in hand.

De maatregelen, welke op de Nederlandsche kustverdediging betrekking hebben, kunnen hier verder buiten beschouwing blijven. Slechts zij vermeld, dat volgens de mededeelingen van den Minister ¹²⁾ de Nederlandsche onderzeeërs, welke door ouderdom aan den dienst zullen komen te ontvallen, niet vervangen zullen worden, teneinde het personeel voor de Indische onderzeebooten te kunnen bestemmen, daar het anders niet mogelijk zal zijn deze van bemanningen te voorzien in het tempo, waarin deze volgens de huidige plannen ter beschikking zullen komen.

Het uitstel van den aanbouw van een nieuwen kruiser, waarvoor in het vlootplan-DECKERS een eerste termijn voor 1938 was uitgetrokken, is den Minister door sommige sprekers en schrijvers zeer kwalijk genomen. Volkomen ten onrechte, zooals Dr. COLIJN in de Tweede Kamer ¹³⁾ uiteenzette. De vernieuwing der kruisers „Java” en „Sumatra” is thans nog niet aan de orde, terwijl de nieuwe kruiser „De Ruyter” eerst enkele maanden geleden aan de vloot werd toegevoegd. De Minister zeide daarover het volgende:

„Wanneer men met een 20-jarigen levensduur van den kruiser rekent na zijn indienststelling — en dat is de tijd, die er in het algemeen voor genomen wordt — dan is er eerst in 1942 en in 1943 noodzaak om een kruiser op stapel te zetten, waarbij ik dan natuurlijk aanneem,

dat men hem bouwt in den redelijken tijd van 3 jaar en niet in den zeer onredelijken langen tijd van 5 jaar, wat heelemaal niet noodig is en wat in geen enkel land ter wereld gebeurt. Dat is heelemaal in overeenstemming met wat Minister DECKERS indertijd ook heeft gezegd: „In het aan de Kamer overgelegde schema van aanbouw heb ik echter gemeend rekening te moeten houden met de mogelijkheid van een vroegere vervanging van een der kruisers, omdat die kruisers al in 1916 op stapel gezet zijn; vandaar dat in dat schema al voor 1938 een eerste termijn wordt uitgetrokken; het is echter heel wel mogelijk — het is maar een schema, waarvan ook de Regeering eventueel kan afwijken — dat vervanging vóórdát de volle levensduur van 20 jaar bereikt is, niet noodig zal zijn en dan zou met de vervanging van den eersten kruiser eerst in 1940 begonnen behoeven te worden, daarbij dan hiervan uitgaande, dat er over dien kruiser 5 jaar zou moeten worden gebouwd.”

Bedenkt men daarbij, dat Engeland dezer dagen besloten heeft vijf kruisers van de Cardiff-klasse, welke wegens het *overschrijden* van den 20-jarigen leeftijd in 1937 uit de sterkte gevoerd zouden moeten worden, alsnog in dienst te houden¹⁴⁾, dan blijkt wel overtuigend, hoe onjuist het verwijt is, dat de Regeering verzuimt tijdig maatregelen te nemen ter vervanging van de thans in dienst zijnde kruisers.

Ten aanzien van de luchtmacht plaatst de Regeering zich op het standpunt, dat de marinevliegtuigen een integreerend deel van de marine vormen, dat zoo spoedig mogelijk op de hoogte van den tijd gebracht moet worden, maar dat daarnaast een krachtige luchtmacht van groote bombardementsvliegtuigen bij de landmacht onmisbaar is. Deze bommenwerpers van de landmacht zullen naar de meening van den Minister in vele gevallen het werk van groote zeevliegtuigen kunnen overnemen¹⁵⁾, waarom hun aanschaffing dan ook in verband is gebracht met de voorziening in het noodige materieel voor de marine.

Op grond van deze overwegingen heeft Minister COLIJN reeds ten vorigen jare bij de instelling van het Defensiefonds een bedrag van rond 20 millioen gulden opgenomen voor aanbouw bij de marine, in hoofdzaak te besteden voor 1 flottieljeleider, 1 artillerie-instructieschip, 2 onderzeebooten (laatste termijn) en 5 mijnenleggers en mijnenvegers. Vervolgens is bij de aanvullingsbegroting voor koloniën voor 1936 (wetsontwerp 115), welke in December jl. door de Tweede Kamer werd aangenomen, in beginsel een bedrag van 56.5 millioen¹⁶⁾

vastgelegd voor nieuwbouw bij de marine, waarvan 9.9 miljoen voor 2 jagers, 20.9 miljoen voor den laatsten termijn van 2 en de volledige kosten van 4 onderzeebooten, 25.2 miljoen voor 42 groote zee-verkenneren en 39 groote bommenwerpers, welke aanbouw in 1940 voltooid moet zijn. Bovendien heeft de Minister bij de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer medegedeeld, dat het in de bedoeling ligt, de in het vlootplan-DECKERS van 1930 beoogde sterkte van de zeegaande vloot met reserve te bereiken¹⁷⁾, zoodat in de volgende jaren bovendien nog 1 flottieljeleider, 2 jagers en 3 onderzeebooten op stapel gezet moeten worden, terwijl reeds voorstellen op het departement zijn ontworpen om een tweede groep van 39 groote bommenwerpers aan te schaffen¹⁸⁾.

Het spreekt wel vanzelf, dat een dergelijke uitbreiding van de vloot en de luchtmacht in Indië belangrijk meer personeel vraagt en veel hogere exploitatiekosten meebrengt. Vooral wanneer daarbij losgelaten wordt de gedachte van 1930 aan een onbemande vlootreserve van 50%, maar de rationeële eisch gesteld wordt, dat de aanwezige schepen ook bemand moeten kunnen worden. Om een indruk te geven van de hogere eischen aan de personeelssterkte te stellen, is het voldoende erop te wijzen, dat Minister DECKERS in 1930 meende te kunnen volstaan met rond 2400 man Europeesch beroeps-personeel op de vloot in Indië, terwijl dit getal volgens de door Minister-COLIJN gegeven cijfers thans 4300 zal moeten zijn¹⁹⁾, mede in verband met een hooger percentage Europeesch personeel.

De hogere kosten, welke het gevolg zijn van personeelsuitbreiding en de hogere uitgaven voor onderhoud, vaarkosten, enzovoorts, zijn jaarlijks weerkerende uitgaven. De uitgaven voor nieuwbouw worden via den kapitaalsdienst gefinancierd en belasten den jaarlijkschen dienst met een veel lager bedrag. Alles samengenomen zullen deze plannen, volgens de mededeelingen van den Minister²⁰⁾, op den duur, d.w.z. na 3 of 4 jaar, wanneer dat alles compleet is, den gewonen dienst voor de zeemacht met 22 à 23 miljoen boven den gewonen dienst voor 1937 belasten, natuurlijk te verdeelen over Nederland en Indië naar draagkracht.

Ook ten aanzien van de landmacht in Indië is door deze Regeering reeds veel tot stand gebracht. De elf wetsontwerpen tot goedkeuring van 24 aanvullingsbegrotingen van de Ind. Begrooting voor 1936, onder dagteekening van 27 November 1936 aan de Tweede Kamer

toegezonden (Bijlagen Hand. No. 266), bevatten 14.6 miljoen verhooging van de Indische defensie-uitgaven voor 1936. Daarvan vallen 4 miljoen voor de luchtmacht onder de hiervoor genoemde cijfers voor de marine, 2.6 miljoen hebben betrekking op de hoogere exploitatiekosten van de vloot, en 8 miljoen (boven de 2.5 miljoen voor bommenwerpers) komen aan de landmacht ten goede. Een deel daarvan is bestemd voor uitgaven in eens, voornamelijk voor de artillerie en de genie, een kleiner deel houdt verband met de opvoering van de sterkte van de landmacht. Naast een versterking van het gewone beroepsleger met 700 man, en van de bestaande bijzondere Inlandsche corpsen (Barisan op Madoera, Legioen van den Mangkoenegoro) met 500 man, worden twee nieuwe corpsen in het leven geroepen: vrijwilligerscorpsen van oudmilitairen ter sterkte van 2000 man en Prajoda-corpsen op Bali, vermoedelijk van een dergelijke sterkte.

Deze uitbreidingen zijn natuurlijk niet onmiddellijk op volle sterkte. De kosten zullen nog toenemen. Vandaar, dat Minister COLIJN op 15 December j.l. in de Tweede Kamer kon mededeelen, dat voor het leger in Indië behalve op rond 20 miljoen aan kapitaalsuitgaven gerekend moest worden op een verhooging van de jaarlijksche exploitatiekosten met rond 8 miljoen ²¹).

Bedenkt men tenslotte, dat volgens de schets, welke Minister COLIJN in dezelfde vergadering gaf van het plan voor de Nederlandsche landmacht, een kapitaalsuitgave van 20 miljoen en een jaarlijksche verhooging van uitgaven van 15 miljoen voor de Nederlandsche defensie te verwachten zijn, dan is er zeker plaats voor de vraag, of het Nederlandsche volk dergelijke lasten wel zal kunnen dragen.

Die vraag is gewettigd, omdat de publieke opinie in Nederland en in Indië wel luide roept om versterking van de defensie, maar daarmee nog allerminst het bewijs levert van de gezindheid soortgelijke offers te brengen als elders, buiten onze grenzen, gezien worden. Daar is de bereidheid tot offers inderdaad groot. Hoewel Japan reeds 50% van de landsuitgaven voor de defensie besteedt, hebben niettemin leidende zakenlieden te Tokio het initiatief genomen tot vorming van een fonds, dat in 3 jaar tijds 165 miljoen yen ter beschikking van de Regeering zou stellen voor defensiedoeleinden. In China werd onlangs aan Tsjiang Kai Shek bij zijn 50sten verjaardag een geschenk van 5 miljoen dollars aangeboden voor vliegtuigen. Duitsland verkiest aanmaak van oorlogstuig boven een voldoende voorziening met

levensmiddelen. Van een daarmede vergelijkbare offervaardigheid is in Nederland of Indië nog niet gebleken. Toch moet iets van die bereidheid er zijn, zal de defensie op het vereischte peil gebracht worden, want de hiervoor uit te geven bedragen zullen niet tegelijk aangewend kunnen worden voor andere gewenschte uitgaven.

Beschouwen wij de Indische defensie alleen, dan blijkt, dat de thans ontvouwde en door niemand als exorbitant beschouwde plannen de Indische defensie-uitgaven met een jaarlijksch weerkeerend bedrag van rond 30 miljoen zullen doen toenemen. Indien de budgettaire toestand van Indië niet spoedig belangrijk gunstiger aspecten vertoont dan tot dusver het geval was, zal het grootste deel van dezen jaarlijkschen last door Nederland gedragen moeten worden. Het laat zich met zekerheid voorspellen, dat het bereiken van sluitende begrotingen in Nederland en Indië door deze zware nieuwe lasten in de komende jaren groote moeilijkheden zal opleveren.

Alles samengenomen kan met voldoening geconstateerd worden, dat Regeering en Volksvertegenwoordiging, in Indië en in het Moederland, eensgezind besloten hebben te doen wat door de tijdsomstandigheden geboden is voor de defensie van Indië. De thans ontvouwde en grootendeels reeds vastgelegde plannen voor de versterking van de weermacht ter zee, te land en in de lucht leveren het bewijs, dat Nederland bereid is zich de noodzakelijke offers te getroosten voor het behoud van Indië en voor de bescherming van de bevolking tegen aanvallen van buiten.

Van antirevolutionaire zijde is in de Tweede Kamer bij monde van den heer VAN DIJK steun geboden aan de plannen van Minister COLIJN. De antirevolutionaire partij heeft altijd het pleit gevoerd voor de behartiging van de defensiebelangen. De huidige tijdsomstandigheden maken dit meer dan ooit tot een dringende plicht. Het verheugt ons oprecht, dat de donkere onweerswolken aan den internationalen hemel ook anderen de oogen geopend hebben, die tot dusver dezen bij uitstek nationalen plicht niet in het juiste licht zagen. Wat God ons in Nederland en Indië geschonken heeft aan stoffelijke en geestelijke goederen, door het voorgeslacht in dikwerf harden kamp voor ons bewaard, is waard door ons verdedigd te worden tegen onrechtmatige aanranding, om het ongeschonden over te geven aan de geslachten die na ons komen.

Dat zal financieele offers kosten. Maar het is die offers waard. Ook

Indië is die offers waard. Niet alleen om de beteekenis, welke Indië voor Nederland heeft, maar ook om de waarde, die het Nederlandsche bestuur voor Indië heeft. Zoolang Nederland zijn koloniale politiek van zedelijke verplichtingen handhaaft en aan de Nederlandsche onderdanen in de overzeesche gewesten den waarborg verschafft van de handhaving van orde en rust, van recht en gerechtigheid, van gezag en vrijheid, van de bevordering van welvaart en ontwikkeling, zoolang eischt het belang van Indië, dat door een doelmatige verzorging der defensie ook de rustige en ongestoorde ontwikkeling van Indië onder Nederlandsch gezag gewaarborgd blijft, opdat de volkeren van den Indischen Archipel komen mogen tot een steeds verder gaande ont-plooiing van de hun geschonken gaven en krachten op alle terreinen des levens.

1) Hand. Tweede Kamer 1936—1937, blz. 389.

2) Ibidem, blz. 376.

3) Hand. Volksraad 1936—1937, blz. 1276.

4) Bijlagen Hand. Tweede Kamer 1929—1930. Ond. 346, No. 7, Mem. v. Antw., blz. 5.

5) De vraag, of de formulering dezer grondslagen niet te veel nadruk legt op neutraliteitshandhaving en te weinig op de primaire taak van handhaving der onafhankelijkheid en verdediging van het grondgebied van het Koninkrijk, laten wij voor het oogenblik rusten, ofschoon schrijver dezes de formulering in dit opzicht zeer onbevredigend acht.

6) Bijlagen Hand. Tweede Kamer 1929—1930. Ond. 346.

7) Verslag in het Congres „Nederland Weerbaar”, 17 en 18 April 1936.

8) Hand. Tweede Kamer, 1936—1937, blz. 1033.

9) Idem, blz. 1029.

10) Defensie-Rapport van de Liberale Staatspartij „De Vrijheidsbond”, September 1936, blz. 42.

11) Hand. Tweede Kamer, 1936—1937, blz. 90.

12) Idem, blz. 1031.

13) Idem, blz. 1033.

14) Nieuwe Rott. Courant, Ochtendblad van 18 December 1936.

15) Mem. v. Antw. VIIIste Hfdst. Rijksbegrooting 1937, blz. 4.

16) Idem, blz. 8.

17) Hand. Tweede Kamer, 1936—1937, blz. 1031.

18) Idem, blz. 1033.

19) Mem. v. Antw. VIIIste Hfdst. Rijksbegrooting 1937, blz. 24.

20) Hand. Tweede Kamer, 1936—1937, blz. 1031

21) Idem, blz. 1035.

DE GRONDWETSHERZIENING

DOOR

DR. J. W. NOTEBOOM.

De aanhangige voorstellen tot herziening der Grondwet stellen een groot aantal onderwerpen aan de orde. Slechts een deel van die onderwerpen hebben in meer ruimen kring de aandacht. Doch, gelijk gewoonlijk bij grondwetsherziening het geval is, spitst de aandacht zich anderzijds op verschillende onderwerpen, welke niet aan de orde zijn gesteld, maar die men van bepaalde zijde gaarne in deze herziening zag betrokken.

Tot de onderwerpen van de laatstbedoelde soort behooren vooreerst de kwestie van een meer algemeene en ingrijpende herziening, welke beoogt de grondslagen zelf van ons staatsbestel aan wijziging te onderwerpen; voorts de drukpersvrijheid en het recht van vereeniging en vergadering; en eindelijk het instituut van den staatssecretaris.

Van de belangrijke onderwerpen, die wèl aan de orde worden gesteld, noem ik het inkomen der Kroon en de schadeloosstelling en het pensioen van de leden der Tweede Kamer, het kiesrecht, de bedrijfsorganisatie en de voorgestelde maatregelen tegen onoorbare gedragingen van leden van publieke colleges.

Betreffende elk van deze onderwerpen willen we enkele korte opmerkingen te berde brengen.

Zien we goed, dan kan men degenen, die spreken van een „algemeene herziening”, verdeelen in twee groepen.

En dan rekenen we tot hen vooreerst degenen, die aansturen op een omzetting van ons huidig staatsbestuur in een min of meer scherp omlijnd dictatoriaal stelsel, hetwelk de macht in den Staat bij een „Leider” concentreert ten koste van de rechten der Staten-Generaal

en dat een z.g. corporatieve vertegenwoordiging van het deskundig belangenelement aanwendt tot verdere versterking van de positie van het uitvoerend gezag en tot verdere verzwakking van de rechten der volksvertegenwoordiging en van de bestaande publiekrechtelijke gemeenschappen (gemeenten en provinciën).

Daarnevens treft men onder de voorstanders van een „algemeene herziening” een groep van personen, die zich weliswaar stellen tegenover het streven naar dictatuur in den vorenbedoelden zin, maar die anderzijds toch met de aanhangige partieele herziening niet accoord gaan. Wat deze voorstanders in positieven zin beoogen, is niet gemakkelijk aan te geven, omdat uiteraard de meeningen ten aanzien van tal van punten uiteengaan en de wenschen doorgaans niet aan een tamelijk groote vaagheid ontkomen. Wellicht kan men de denkbeelden van deze groep nog het best samenvatten in deze twee punten: vooreerst overweging van de wenschelijkheid van een herziening van de grondslagen onzer staatsinrichting en voorts bevordering van een rechtstreeksche contrôle van regeeringswege op drukpers en vergaderrecht en van de ontwikkeling van de bedrijfsorganisatie en vorming van een volksvertegenwoordiging op corporatieven grondslag.

Nu zal wel niemand van een Regeering, die zich principieel plaatst tegenover de dictatuur en prijs stelt op handhaving van onze in de historie van ons land en de geaardheid van ons volk wortelend staatsbestel, verwachten, dat zij met voorstellen komt ter verwezenlijking van fascistische of nationaal-socialistische desiderata. Trouwens daarvoor is ook van de zijde der Staten-Generaal geen medewerking te verwachten.

Doch ook tegen het volgen van de verlangens van de tweede groep van voorstanders eener „algemeene herziening” bestaan zeer voor de hand liggende en overwegende bezwaren.

Vooreerst zou het ter hand nemen van een zoodanige herziening het Kabinet in conflict brengen met zijn „nationaal” karakter. De zorgwekkende omstandigheden, waarin het economisch en staatkundig leven verkeert, hebben in 1933 het karakter van dit Kabinet bepaald. En deze omstandigheden verzetten zich ook thans nog tegen het aan de orde stellen van onderwerpen, die de principieele tegenstellingen in den boezem van het Kabinet en bij de wetgeving en het bestuur des lands onvermijdelijk zouden verscherpen.

Zoodanige onderwerpen nu zouden bij een algemeene herziening

ning, gelijk hier wordt bedoeld, noodwendig aan de orde moeten komen.

Daarbij komt nog in de tweede plaats, dat reeds nu de Grondwet aan een behoorlijke contrôle op de drukpers en het verenigingsrecht en aan een verdere ontwikkeling van de bedrijfsorganisatie en z.g. belangenvertegenwoordiging niet in den weg staat. We zullen daarbij aanstonds nog nader bij stilstaan.

Thans willen we volstaan met de opmerking, dat de huidige Grondwet geen „radicale” maatregelen gedooft. Wie op staanden voet radicale maatregelen wenscht, moet de aanhangige herziening onbevredigend vinden. Doch wie gevoelt voor een geleidelijke ontwikkeling van onze staatsinrichting, welke rekening houdt met de ontwikkeling van het maatschappelijk leven, doch anderzijds niet de historie en de geaardheid van ons volk uit het oog verliest, die zal waardeeren, dat de Regeering blijk heeft gegeven, dat ze zonder ook maar eenigszins deze geleidelijke ontwikkeling in den weg te staan en zonder ook in gebreke te blijven deze ontwikkeling in een behoorlijk grondwettelijk kader te leiden, toch niet bereid is een gezond conservatisme aan de waan van den dag ten offer te brengen.

* * *

Het terzijde laten van de drukpersvrijheid en het recht tot vereniging en vergadering bij de voorgenomen grondwetsherziening heeft, gelijk we reeds boven opmerkten, aanleiding gegeven tot klacht. En men wijst daarbij op tal van misbruiken, welke — zelfs ondanks de in verschillend opzicht verscherpte repressie van de wet, van het uitvoerend gezag en niet het minst van de publieke opinie — toch ook thans nog voorkomen.

Nu kan men voetstoots toegeven, dat er ook heden nog van drukpers- en vergaderrecht wordt misbruik gemaakt. Doch niettemin is er aanleiding om het standpunt van de Regeering in deze zaak te eerbiedigen.

Het voorstel van de Staatscommissie-DE WILDE om aan artikel 7 der Grondwet een bepaling toe te voeren, strekkend om bij de wet de mogelijkheid te openen om een bepaalde uitgave wegens bij de wet te omschrijven grove inbreuk op de openbare orde tijdelijk te verbieden, nam de Regeering niet over. Zij achtte het niet wenschelijk, vooral in de huidige tijdsomstandigheden, nu slechts door samenwerking van alle nationale krachten de moeilijkheden kunnen worden overwonnen, den

politieken twistappel der grondwettelijken drukpersvrijheid op te werpen.

Doch, zelfs afgezien van deze overweging, rijst de vraag, of een wijziging van de Grondwet op dit punt noodzakelijk of zelfs wenselijk moet worden geacht.

Vergeleken bij enkele jaren geleden, is de toon van bepaalde persorganen reeds heel wat rustiger geworden. En al zijn er ook thans nog excessen te constateeren, men moet toch vooral niet meenen, dat de Regeering, ten ware zij de drukpersvrijheid volledig prijs gaf, daaraan volstrekt een eind zou kunnen maken.

Voorts staat het o. i. geenszins als een paal boven water, dat de Grondwet zich tegen het verbieden van een bepaald persorgaan door de Regeering zou stellen. Strikt genomen keert de Grondwet zich slechts tegen een wettelijken eisch van voorafgaand verlof bij het openbaren van gedachten en gevoelens door de drukpers.

En nu zegt men wel: Ja, maar indien het mindere (d. i. de eisch van voorgaand verlof) in strijd met de Grondwet is, dan is het meerdere (een verbod van publicatie) evenzeer verboden, waarbij men dan steunen kan op de vrije ruime strekking, welke de jurisprudentie van den Hoogen Raad aan artikel 7 der Grondwet toekent. Doch men zegt er dan gewoonlijk niet bij, dat deze betwistbare stelling in haar algemeenheid nimmer door ons hoogste rechtscollege werd onderschreven en althans vóór het arrest van 29 Juni 1910 (W. 9062) door den Hoogen Raad feitelijk verworpen werd.

Wanneer men 's Hoogen Raads jurisprudentie nagaat, valt op te merken, dat herhaaldelijk onderscheid gemaakt werd tusschen een (gemeentelijk) verbod van verspreiding door middel van de drukpers en den eisch van voorafgaand verlof voor het drukken. Het laatste werd, gewogen op de schaal van art. 7 der Grondwet, steeds te licht bevonden. Het eerste niet. En al kwam er in 1910 ook een kentering in de opvatting van den Hoogen Raad, zoodat ook verspreidingsverboden zonder den eisch van voorafgaand verlof wegens strijd met de Grondwet onverbindend werden verklaard, partieele verboden in het belang van de openbare orde (bijvoorbeeld gedurende bepaalde uren of dagen, of in bepaalde straten of wijken), werden en worden nog steeds door den rechter als grondwettelijk toelaatbaar erkend.

Hoe men intusschen ook over de opvatting van den Hoogen Raad oordeelen wil, in elk geval staat die opvatting niet in den weg aan den wetgever, die een bepaald persorgaan verbieden of de Regeering in

het belang der openbare orde machtigen wil zulk een verbod met inachtneming van de wettelijke voorschriften uit te vaardigen. Want een dergelijk verbod verhindert niemand zijn gedachten of gevoelens door middel van de drukpers te openbaren. Het belet slechts dit te doen door middel van een bepaald blad, m.a. w. het beperkt de mogelijkheid om zijn gedachten en gevoelens door middel van de drukpers te uiten. En tot zoodanige beperking is de wetgever, voorzoover althans de openbare orde daartoe noopt, ook onder vigueur van het huidig grondwettelijk voorschrift alleszins bevoegd.

Daarbij wijs ik er op, dat ons hoogste rechtscollege in zijn arrest van 13 Nov. 1933 (Ned. Jurispr. 1936 bladz. 529) inzake de inbeslag-neming van de *Tribune*-persen wel op doelmatigheidsgrond de beschikking der rechtbank inzake opheffing van het beslag bevestigde, doch tegelijkertijd constateerde, dat art. 7 der Grondwet zich noch rechtstreeks noch zijdelings verzet tegen een dergelijke inbeslagneming, ondanks de daaruit voortvloeiende belemmering om het blad te doen verschijnen.

Het komt ons derhalve voor, dat de wetgever reeds thans bevoegd is tegen drukpersexcessen op te treden niet alleen door aanvulling van de strafwetgeving inzake de z.g. drukpers- en verspreidingsdelicten, maar ook door uitbreiding van de bevoegdheid van het openbaar ministerie inzake het beslag leggen op drukpersen en ander verspreidingsmateriaal bij vervolging wegens dergelijke delicten en door toekenning van de bevoegdheid aan het uitvoerend gezag om in het belang van de openbare orde volgens de regelen, vast te stellen bij de wet, bepaalde persorganen tijdelijk of voor onbepaalden tijd te verbieden.

Grondwetsherziening ten aanzien van dit punt is derhalve o. i. overbodig. En zelfs niet zonder bezwaar. Want zoodanige herziening zou, vooral in een tijd van oplevend staatsabsolutisme, in het oog der bevolking een beteekenis verkrijgen, welke haar niet toekomt, en dientengevolge gevaar loopen, de in het volksbewustzijn hier te lande gelegen waarborg tegen de doorwerking van dit staatsabsolutisme te verzwakken.

Dit zelfde geldt ook ten aanzien van het grondwettelijk voorschrift inzake het vereenigings- en vergaderrecht.

Niet gaarne zouden wij beweren, dat het overheidstoezicht en de wetgeving hier te lande op de vereenigingen en vergaderingen niet te

wenschen overlaat. Toegegeven moet worden, dat de wetgeving ten aanzien van vereenigingen en vergaderingen belangrijke leemten bevat. Feitelijk komt de toestand hierop neer, dat de Regeering door middel van hare wetgeving en politie bescherming verleent aan alle vereenigingen en vergaderingen, ongeacht hare praktijk, en dat de contrôle op deze praktijk uit het oogpunt van openbare orde en goede zeden nagenoeg uitsluitend in handen is van — aan het Rijksgezag niet ambtelijk ondergeschikte — plaatselijke autoriteiten (de Burge-meesters).

Want wel is de Regeering bevoegd op gronden, ontleend aan het algemeen belang de Koninklijke goedkeuring van statuten van vereenigingen te weigeren, gelijk o. a. geschied is tijdens het ministerschap van wijlen Mr. HEEMSKERK ten aanzien van De Dageraad en tijdens het ministerschap van Mr. DONNER ten aanzien van den Nieuw-Malthusiaanschen Bond ¹⁾; wel is de Justitie, ingevolge art. 19 van de Wet-Vereeniging en Vergadering van 1855, bevoegd bij den burgerlijken rechter de vervallenverklaring eener vereeniging van hare hoedanigheid van rechtspersoon te vorderen wegens afwijking van de goedgekeurde statuten; wel bevat ook art. 140 van het Wetboek van Strafrecht eenige repressieve voorschriften tegen deelneming aan een vereeniging, die tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven of bij de wet verboden is ²⁾; doch de ervaring leert, dat desondanks het uitvoerend Rijksgezag ten aanzien van vereenigingen en vergaderingen, wier praktijk uit het oogpunt van openbare orde en goede zeden bedenkelijk is, feitelijk met gebonden handen staat.

Er is daarom, zelfs afgezien van de politieke omstandigheden van dezen tijd, aanleiding om de wetgeving inzake vereeniging en vergadering op de helling te brengen. En daarbij valt dan niet slechts te denken aan de maatschappelijke, maar zeker ook aan de politieke vereenigingen.

Alleen maar: hiervoor is geen grondwetsherziening noodig. Want wat de Grondwet in artikel 9 over het recht tot vereeniging en vergadering zegt, is niet meer dan het appelleeren op een hier te lande van ouds erkende vrijheid, welke slechts tijdelijk onder het regiem van NAPOLEON was ter zijde gesteld. De Grondwet laat ook thans reeds aan den wetgever de bevoegdheid om de uitoefening van het recht tot vereeniging en vergadering in het belang der openbare orde te beperken.

Van de onderwerpen, niet door de Regeering aan de orde gesteld, noemden we in de derde plaats het instituut van den staatssecretaris.

Wel openen de voorstellen van de Regeering — zulks in overeenstemming met de voorstellen der Staatscommissie — de mogelijkheid van het benoemen van ministers „zonder portefeuille”, d. z. ministers die, hoewel niet belast met het beheer van een departement, toch op gelijken voet als de hoofden der ministerieele departementen zitting hebben in de beide Kamers der Staten-Generaal. Dit voorstel wordt o. m. verdedigd met de overweging, dat het, vooral in ernstige tijden van belang kan zijn, dat de Voorzitter van den Ministerraad ontlast wordt van de zorg voor een departement en zich derhalve bepalen kan tot de algemeene leiding van het staatsbestuur. En in verband met dit voorstel zal de combinatie van het ministerschap en het lidmaatschap der volksvertegenwoordiging — een combinatie, welke hier te lande trouwens niet gebruikelijk is — uitdrukkelijk door de Grondwet worden uitgesloten. Voorts beweegt zich eenigermate in dezelfde richting het voorstel om in de Grondwet de bevoegdheid op te nemen de ministers in de Staten-Generaal door commissarissen, ambtenaren of daartoe door hen aangewezen personen te doen vertegenwoordigen (artt. 95 en 111).

Intusschen wenschen sommigen — waaronder gezaghebbende staatsrechtgeleerden en politici als AALBERSE, KRANENBURG, DE GEER en ANEMA — nog een stap verder te gaan en in plaats van het Regeeringsvoorstel, dan wel ter aanvulling daarvan, een ander te doen treden, n.l. dat tot invoering van een hier te lande tot dusver onbekende functie, welke min of meer het karakter draagt van een staatsrechtelijke amphibie, een tusschenvorm tusschen ambtenaar en minister, het staatssecretariaat.

Met het ministerschap heeft deze functie gemeen, dat de functionaris op politieke gronden — dus afgezien van zijn persoonlijke capaciteiten — of, om in de terminologie van de Grondwet te spreken, „naar welgevallen” door de Kroon kan worden benoemd en ontslagen en dat hij voorts ten aanzien van het onderdeel van het staatsbestuur, hetwelk hem is toevertrouwd, rechtstreeks verantwoordelijk is aan de volksvertegenwoordiging en zitting heeft in den Ministerraad; terwijl hij met den ambtenaar gemeen heeft, dat hij niet de gelijke doch de ondergeschikte is van den minister, tot wiens departement hij behoort.

Behalve de wenschelijkheid om den minister te ontlasten van een

groot deel van het administratieve werk ten aanzien van het onderdeel van zijn departement, waarvoor een staatssecretaris is aangesteld, werd door Mr. AALBERSE en verschillende andere leden der Staatscommissie in de bij het verslag der Staatscommissie gevoegde nota als argument ten gunste van dit instituut aangevoerd het voordeel, dat de staatssecretaris tegelijk met het ministerie aftreedt en dus — anders dan de huidige directeur-generaal — vervangen kan worden door een nieuwen functionaris, die door den minister naar gelang van eigen principieel en technisch inzicht kan worden gekozen, terwijl het instituut ook een geschikte praktische vooropleiding voor toekomstige staatslieden biedt.

Het nadeel, dat daartegenover staat, is echter evident. Het tweeslachtig karakter van het staatssecretariaat werpt moeilijke staatsrechtelijke vragen op, waarvan de belangrijkste wel deze is: bij wien zal het zwaartepunt van de verantwoordelijkheid ten aanzien van de ambtsvervulling van den staatssecretaris tegenover de Staten-Generaal liggen, bij den minister of bij den staatssecretaris? Die vraag is, dunkt ons, van groot belang met het oog op de beteekenis der ministerieele verantwoordelijkheid. Twijfel te dien opzichte zou oorzaak zijn, dat de uitoefening van de controleerende functie der volksvertegenwoordiging ten aanzien van bepaalde onderdeelen van het staatsbestuur ernstig zou worden bemoeilijkt.

Ook de nota-AALBERSE geeft ten opzichte van dit punt geen uitsluitel. Het laat het antwoord op die vraag over aan de praktijk en aan den wetgever. Doch dit bescheid heeft de Regeering evenmin als de Staatscommissie kunnen bewegen om over haar bezwaar tegen deze nieuwe functie heen te stappen. En ook het buitenlandsch voorbeeld ten deze — waarop in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer gewezen werd — is niet in staat gebleken de Regeering tot navolging te brengen.

* *
*

Thans enkele opmerkingen betreffende de onderwerpen, welke wél aan de orde worden gesteld.

De voorstellen inzake het inkomen der Kroon en de schadeloosstelling en pensioenneering der Kamerleden zijn sinds het aanhangig maken der grondwetsherziening bij de Staten-Generaal op 1 Aug. 1936 door twee gebeurtenissen achterhaald. Vooreerst door de verloving

en het daarop gevolgde huwelijk van prinses JULIANA en voorts door de muntdepreciatie.

De eerste gebeurtenis stelt de praktische beteekenis van een deel dezer voorstellen in een helder licht. Voorgesteld wordt n.l. het inkomen van de Prinses, welk inkomen, volgens de thans geldende bepaling, bij haar huwelijk van f 200.000 tot f 400.000 per jaar stijgt, te handhaven op f 200.000, doch aan den prins-gemaal een inkomen van f 200.000 te verzekeren.

De muntdepreciatie heeft de vraag doen rijzen, of de voorgenomen vermindering van het inkomen van de Koningin en van de schadeloosstelling en het pensioen van de leden der Tweede Kamer nog wel mag worden gehandhaafd.

De Regeering heeft blijkbaar echter gemeend, die vraag bevestigend te mogen beantwoorden. En o. i. terecht, aangezien de sinds de grondwetsherziening van 1922 gestegen koopkracht van het geld slechts zeer ten deele door de muntdepreciatie wordt ongedaan gemaakt.

Het grondwettelijk inkomen der Kroon, voorzover dit komt ten laste van de staatskas, zal dus verminderd worden met f 200.000, zoodat dit in het vervolg 1 millioen zal bedragen. Neemt men nu echter in aanmerking, dat de inkomsten uit de domeinen, waarvan de Kroon volgens de Grondwet de opbrengsten geniet, volgens opgave van den Minister van Financiën, gevoegd bij hoofdstuk I der Rijksbegrooting van 1935, in de jaren 1924 tot 1934 terugliepen van f 825.418 tot f 503.679, een vermindering dus met ruim drie ton, en bedenkt men, dat het inkomen der Kroon strekt tot dekking van de representatiekosten, waaronder begrepen de kosten der hofhouding en de daarmede verband houdende uitgaven, en dat de Grondwet van 1815 ter vergoeding van deze uitgaven een jaarlijksch bedrag van niet minder dan f 2.4 millioen, inclusief de opbrengsten der domeinen, ten laste van de staatskas bracht — dan mag men aannemen, dat door de thans voorgestelde verlaging de minimum-grens bereikt is.

Dit geldt ook van de schadeloosstelling der leden van de Tweede Kamer, welke van f 5000 tot f 4000 zal worden teruggebracht. Want al is dit verminderde bedrag nog aanzienlijk hooger dan de schadeloosstelling van f 3000 's jaars, welke vóór de grondwetsherziening van 1922 werd genoten, daartegenover staat, dat de schadeloosstelling geenszins mag worden beschouwd als een netto-inkomen der Kamerleden. De uitoefening van het Kamerlidmaatschap eischt, zooals ook

de Regeering bij Memorie van Antwoord erkende, niet onbelangrijke geldelijke offers. Die geldelijke offers nemen bij een zich uitbreidende overheidsbemoeiing eer af dan toe. Voor tal van personen, die een beteekenisvolle plaats in de volksvertegenwoordiging zouden kunnen innemen, is thans reeds de aanvaarding van een candidatuur om financieele redenen niet mogelijk. En daarom rijst de vraag, of zelfs deze vrij rigoureuze verlaging, welke nog gepaard zal gaan met vermindering van het pensioen, — het pensioen zal van f 150 tot f 120 per zittingsjaar en maximaal van f 3000 tot f 2800 teruggaan — niet de keuze van geschikte kandidaten zoozeer zal bemoeilijken, dat het peil van de Kamer dalen zal.

Van belang is het voorstel om de mogelijkheid te openen, de in de Grondwet genoemde bedragen bij de wet te herzien. Hierdoor wordt deze grondwettelijke regeling minder stroef, hetgeen met het oog op belangrijke verschuivingen op economisch gebied van nut kan zijn.

Voor wat betreft het inkomen der Kroon bestaat die mogelijkheid reeds ingevolge de thans geldende bepalingen, zij het ook slechts binnen twee jaar na de troonsbestijging en voor den duur van de regeering van den Koning(in), die den troon heeft beklommen. Deze beperking zal nu echter komen te vervallen. En ook zal in het vervolg het inkomen van de leden van het Koninklijk Huis en de schadeloosstelling van de leden der Tweede Kamer zonder grondwetsherziening kunnen worden gewijzigd. Doch de daartoe strekkende wet zal vereischen de stemmen van tenminste twee derde van het aantal leden, waaruit elk der beide Kamers is samengesteld; een eisch, die o. i. terecht wordt gesteld, aangezien bij mogelijkheid om door middel van een gewone, bij meerderheid van stemmen tot stand gekomen, wet deze wijziging tot stand te brengen, vermelding van bedoelde bedragen in de Grondwet elken redelijken zin zou missen.

Wat aangaat het kiesrecht heeft de Regeering het advies der Staatscommissie gevolgd.

Het motief voor deze wijziging ligt in de wenschelijkheid om met behoud van de grondslagen van het bestaande stelsel een gezonde werking van den parlementairen regeeringsvorm te bevorderen.

De ervaring met de evenredige vertegenwoordiging is niet onverdeeld gunstig geweest. Ook al gebiedt eerlijkheid te erkennen de voordeelen, die dit stelsel in verschillend opzicht heeft boven het

oude districtenstelsel, buiten twijfel staat toch, dat het evenredig kiesrecht met name de partijverbrokkeling in de hand heeft gewerkt.

Nu zijn tegen deze partijverbrokkeling, welke in hooge mate belemmerend werkt bij het vormen van bestuurskrachtige kabinetten, reeds verschillende maatregelen genomen. Zoo heeft men in 1933 door invoering van het stelsel van de grootste gemiddelden bij de verdeling van z.g. restzetels (het z.g. stelsel D' HONDT) gepoogd de onevenredig grooten invloed van kleine groepen te breken. Voorts hebben in 1935 de eisch van het storten van een waarborgsom bij het inleveren van een kandidatenlijst voor de Tweede Kamer en de voorwaarde van een aantal stemmen, tenminste gelijk aan den kiesdeeler, om bij de Kamerverkiezing in aanmerking te komen voor een restzetel, aan degenen, die op partijverbrokkeling azen, nieuwe hinderpalen op hun weg gesteld.

Doch deze en andere dergelijke maatregelen, die in den loop der jaren genomen zijn, zullen toch vermoedelijk niet de desorganiseerende werking van de evenredige vertegenwoordiging genoegzaam kunnen stuiten. Daarom zijn meer doortastende maatregelen noodig.

Een zoodanige maatregel werd in 1934 door Minister DE WILDE voorgesteld en strekte om partijen met minder stemmen dan driemaal de kiesdeeler den toegang tot de Tweede Kamer te ontnemen. Doch dit voorstel stuitte bij de volksvertegenwoordiging op grondwettelijk bezwaar, wyl men oordeelde dat de formule van art. 82 der Grondwet „gekozen op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging” een — technisch zoover mogelijk doorgevoerde — wiskundige verdeling van de kamerzetels naar gelang van het aantal stemmen bedoelt.

Met deze mathematische opvatting van het grondwettelijk beginsel van evenredigheid wenscht nu de Regeering te breken. De wetgever verkrijgt meerdere vrijheid van handelen bij de uitwerking van het beginsel, wyl de grondwettelijke evenredigheid beperkt zal zijn *binnen de door de wet te stellen eischen*.

* * *

Over de bedrijfsorganisatie sprak ik boven reeds terloops.

Wat deze zaak betreft, bieden de grondwetsvoorstellen blijkbaar niet wat velen er van verwachten. Doch wat verwacht men eigenlijk? Volkomen duidelijk is dit niet.

Wel kan men met tamelijk groote zekerheid zeggen, dat niemand

aan de Staten-Generaal wensch te zien toegevoegd een uit het bedrijfsleven gevormde belangenkamer, die op denzelfden voet als de Staten-Generaal deelneemt aan de wetgeving. Een herziening in dezen geest werd op goede gronden door de Staatscommissie afgewezen. En er is, voorzoover ons bekend, niemand, die het pleit voor zoodanige Kamer voert.

Doch wat wil men dan? Een centrale belangenkamer met adviseerende en wellicht ook eenige uitvoerende taak? Inderdaad wordt een dergelijk centraal college van verschillende zijden, ook door personen en groepen, die prijs stellen op het behoud van den parlementairen regeeringsvorm aanbevolen. Doch met dezen wensch zijn de regeeringsvoorstellen niet in strijd.

Wel kan men de vraag opwerpen, of de ontwikkeling der bedrijfsorganisatie in ons land genoegzaam rijp is om te durven verwachten, dat een dergelijk centraal college niet in de lucht zal komen te zweven, doch met het maatschappelijk leven een werkelijk contact zal houden. Doch hoe men echter ook over deze vraag oordeelt, in elk geval treedt deze grondwetsherziening geenszins aan het vormen van een dergelijk college in den weg.

Trouwens: is het in strijd met ons staatsrecht, dat organen met verordende bevoegdheid in het leven worden geroepen zonder dat de Grondwet ze uitdrukkelijk erkent?

Niemand minder dan wijlen Prof. STRUYCKEN heeft deze vraag met zeer klemmende redenen ontkennend beantwoord³⁾. Doch zelfs wie STRUYCKEN's opvatting verwerpt, zal toch moeten toegeven, dat reeds thans de Grondwet gedooft het scheppen van een centrale belangenkamer. Immers wanneer zulk een lichaam gegoten wordt in den vorm van een college van advies en bijstand aan de Regeering, vindt het in art. 78 der Grondwet steun. En wil men een lichaam met verordende bevoegdheid, dan kan de wetgever de instelling doen geschieden krachtens art. 194 der Grondwet.

Daarnevens wordt nu echter nog voorgesteld een nieuw hoofdstuk (IV A) betreffende openbare lichamen voor beroep en bedrijf in de Grondwet op te nemen. Indien dus nog eenige twijfel aan de bevoegdheid van den wetgever inzake het instellen van een algemeen lichaam (zoo noodig met verordende) bevoegdheid mocht bestaan, dan zal deze twijfel door deze nieuwe bepalingen worden uit den weg geruimd. Want uitdrukkelijk zal nu door de Grondwet erkend worden 's wet-

gevers bevoegdheid om niet slechts lichamen voor bepaalde beroepen en bedrijven en groepen daarvan, doch ook om voor het beroeps- en bedrijfsleven *in het algemeen* zoodanig lichaam in het leven te roepen.

Nu voorziet de Regeering, dat er pas in de toekomst aanleiding zal zijn tot het scheppen van een dergelijk lichaam. Doch dit belet haar niet reeds thans enkele richtlijnen aan te geven omtrent de taak.

Die taak zal zijn het coördineeren van de werkzaamheid van de lagere organen en het zich aantrekken van de meer algemeene belangen van het beroeps- en bedrijfsleven. En deze taak wordt voorts niet uitsluitend gedacht als uitvoering van algemeene Rijksregelingen, wetten, algemeene maatregelen van bestuur enz. (het z.g. zelfbestuur), maar ze zal, naar het voorbeeld van onze plaatselijke en gewestelijke organisatie, zelfs kunnen gaan in de richting van eigen verordende, d. i. wetgevende, bevoegdheid (de z.g. autonomie).

De vraag kan nu rijzen — en deze vraag geldt o. i. ook voor het instellen van lichamen voor bepaalde bedrijven en beroepen of groepen daarvan — wanneer zal er in de toekomst aanleiding kunnen zijn om een dergelijk lichaam in te stellen.

Uit den aard der zaak heeft de Regeering zich omtrent deze vraag niet in zeer concreten zin uitgelaten. Maar toch zijn er met betrekking tot dit punt enkele gedachten naar voren gebracht, welke de opmerksaamheid verdienen.

De Regeering ziet blijkbaar in de huidige samenstelling van de Staten-Generaal geen aanleiding om — bij wijze van correctief — een algemeen lichaam in het leven te roepen. Uit het in het voorloopig verslag opgenomen overzicht nopens die samenstelling blijkt, dat ongeveer een derde der leden van de Staten-Generaal uit de kringen van het bedrijfsleven voortkomt, waarvan de helft uit de kringen der werkgevers; voorts uit de vrije beroepen 38 leden; uit de onderwijzerswereld 21 leden, terwijl de 45 leden afkomstig zijn uit de ambtenaarskringen, welke leden, evenals de juristen, door hun verleden in het bijzonder op de objectieve behartiging van het staatsbelang zijn ingesteld. De samenstelling der Tweede Kamer noopt dus voorshands niet tot het instellen van een vertegenwoordigend lichaam op corporatieven grondslag.

Een ander punt is dit.

De Memorie van Antwoord Tweede Kamer geeft in schetsmatigen vorm een drietal stadia aan, welke men in de ontwikkeling van het

bedrijfs- en beroepsleven kan onderscheiden, t.w. de individualistische periode van los naast elkander staande ondernemingen; voorts de periode van een streven naar een rechtvaardige behartiging van de belangen van de kapitaalverstrekkers en werkgevers eenerzijds en van de arbeiders anderzijds (sociale wetgeving, bedrijfsorganisatie in het belang van patroon en arbeiders); en dan eindelijk de derde periode, waarin onder den invloed van crisisomstandigheden, het optreden van kartel en langen van het beroeps- en bedrijfsleven. En deze taak wordt voorts grond treedt, waarin de ondernemingen van een bedrijf nog meer als eenheid worden gezien en de samenwerking van ondernemingen en bedrijven door middel van werkgevers en werknemers als zoodanig een *publieke functie* vervult.

Het leidend beginsel van deze laatste periode komt dus hierop neer, dat bij de leiding der bedrijven niet langer eenzijdig een bepaald groepsbelang wordt nagejaagd, doch dat ook aandacht wordt geschonken aan en rekening gehouden met de belangen van andere groepen (bijvoorbeeld de nog niet in dienst gestelde arbeiders en vooral de consumenten). Of — om het met de woorden der Regeering te zeggen — *„dat bij die leiding alle belangen, bij het bedrijf maatschappelijk betrokken, naar de beginselen der rechtvaardigheid tegen elkander worden afgewogen.”*

De opvatting nu, die in deze derde periode meer op den voorgrond treedt, is ook die van de Regeering, hetgeen o. m. uitkomt in de keuze van den titel van het nieuwe hoofdstuk der Grondwet, hetwelk zeer bewust spreekt van „*openbare*” lichamen van bedrijf en beroep. Ze komt trouwens ook reeds hier en daar in de praktijk tot uiting, bijvoorbeeld in de raden van toezicht en discipline voor de advocaten en procureurs, de tuchtcolleges voor medici, tandartsen en vroedvrouwen e. d., welke colleges uit de belanghebbenden zelf worden gevormd doch desondanks geenszins de eenzijdige behartiging van groepsbelang beoogen.

Voorts blijkt ook, dat, wanneer de Memorie van Antwoord Tweede Kamer spreekt over de corporatieve gedachte, deze laatstbedoelde opvatting van bedrijfsorganisatie den toon aangeeft. De Regeering ziet nl. in corporatieve gedachte niet „een vertegenwoordiging van belangengroepen”, doch „een weerspiegeling in de corporatieve lichamen van den natuurlijken, organischen opbouw der maatschappij”. Of — om hetzelfde ietwat scherper uit te drukken: de Regeering maakt

onderscheid tusschen de samenstelling en het leidende beginsel bij de vervulling van de taak van het corporatief lichaam.

De samenstelling zal bij het verwezenlijken van de corporatieve gedachte anders moeten zijn dan de samenstelling der huidige volksvertegenwoordiging. Maar de taak van een, corporatief samengesteld, lichaam zal gedragen worden door dezelfde gedachte, welke ook den arbeid van de volksvertegenwoordiging moet beheerschen, nl. dat de leden der corporatieve lichamen het algemeen belang (bedoeld als tegenstelling met een niet aan de beginselen der rechtvaardigheid getoetst streven naar groepsbelang) evenzeer vertegenwoordigen en behartigen als de leden der Staten-Generaal dit doen.

Welnu, wanneer men aldus de zaak stelt, dan is het ook duidelijk, dat de Regeering hier niet verder gaan kan dan zij thans voorstelt, nl. het bereiden van den grondwettelijken bodem, teneinde de plant der bedrijfsorganisatie tot meerdere wasdom te doen komen. Of echter die plant tot wasdom komen zal, in welk tempo dit zal geschieden en of het geen woekerplant zal blijken te zijn, die door het onrechtmatig toespitsen van allerlei groepsbelangen de levenskracht van het volk verteert — dat zijn vragen, waarop niet de Regeering, doch de maatschappij en de in de maatschappij levende stoffelijke, maar vooral ook geestelijke en zedelijke krachten het antwoord zullen moeten geven.

Nog een tweetal voorstellen vragen ten slotte onze aandacht: het vervallen verklaren van leden van Staten-Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden en de gedeeltelijke opheffing der parlementaire immuniteit.

Het laatste voorstel *schijnt* in zoover ook van principieele beteekenis, dat het raakt het aloude — uit het Engelsche staatsrecht afkomstige — recht van leden der Staten-Generaal om in de vergaderingen dier lichamen te spreken en schriftelijke stukken over te leggen zonder eenig gevaar te loopen voor gerechtelijke vervolging. Deze immuniteit zal immers ten deele worden opgeheven, nl. ingeval van opruiing en van schending van geheimen.

Doch meer dan schijn is dit niet. Het voorstel beteekent geenszins een aantasting van hetgeen kan worden beschouwd als het wezen van de immuniteit, d. i. de staatsrechtelijke waarborg van vrijheid voor oorbare meeningsuiting. Zelfs laat het de immuniteit in den specialen vorm, dien onze Grondwet er aan geeft, voortbestaan. Wat voorgesteld wordt beteekent slechts het tegengaan van enkele excessen der parle-

mentaire vrijheid, die zich, helaas, in de praktijk hebben voorgedaan, nl. opruiing en schending van geheimen. En de misdrijven van opruiing en van schenden van geheimen zijn door wetgeving en jurisprudentie zoodanig begrensd, dat men in deze uitzonderingsbepaling geenszins mag zien een soort caoutchouc-bepaling, waardoor feitelijk de grondwettelijke waarborg der immuniteit geheel illusoir zou worden.

Intusschen zou men de vraag kunnen stellen, of deze gedeeltelijke opheffing der immuniteit nog wel noodzakelijk is, aangezien toch de jongste wijzigingen van het reglement der Tweede Kamer en voorts het disciplinair optreden van de Kamers zelve en van hare voorzitters tegen bedoelde misdrijven gericht zijn. Doch het komt mij voor, dat het juister is deze vraag om te keeren en haar aldus te formuleeren: Is er nog genoegzame grond om de bestaande immuniteit van de leden der Staten-Generaal ongewijzigd te doen voortbestaan, m. a. w. om de leden nog langer op den zelfden voet als tot dusver aan de werking van het gemeene strafrecht, hetwelk voor ieder burger geldt, te onttrekken?

En dan zou ik geneigd zijn deze vraag ontkennend te beantwoorden. Want met het oog op de vrijheid om rondborstig en vrij *binnen de grenzen van het oorbare* zijn meening te zeggen of te schrijven beteekent deze grondwettelijke waarborg nihil. Voor die vrijheid ligt de waarborg elders, nl. in de trouw van vorst en volk aan onze constitutie en aan de door die constitutie gewaarborgde rechten en vrijheden, met name het recht van vrije meeningsuiting der burgers. En met het oog op de leden van vertegenwoordigende lichamen, die zich bij hun meeningsuiting niet willen houden binnen de grenzen van het oorbare en voor wie de reglementen van orde en het disciplinair optreden van den voorzitter niet toereikend zijn, bestaat er tegen de grondwettelijke (resp. in de Provinciale wet en de Gemeentewet neergelegde) immuniteit groot bezwaar. Want deze biedt hun een onredelijk privilege door hen ten onrechte aan de Strafwet te onttrekken.

Het is daarom ook niet te verwonderen, dat de Tweede Kamer bij de voorbereiding van de grondwetsherziening van 1848 niet bijster veel gevoelde voor de handhaving van de immuniteit, in weerwil van de toen aangebrachte beperking⁴).

Van meer ingrijpenden aard dan het voorstel tot gedeeltelijke opheffing der immuniteit is dat inzake het vervallenverklaren van leden

van de Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de gemeenteraden, indien zij een streven tot uitdrukking brengen, gericht op verandering van de bestaande rechtsorde met toepassing of bevordering van onwettige middelen.

Dit voorstel stemt in hoofdzaak overeen met het advies van de Staatscommissie inzake grondwetsherziening, die op haar beurt voor een belangrijk deel haar gegevens putte uit het rapport van de Staatscommissie-KOOLEN inzake de revolutionaire afgevaardigden in vertegenwoordigende lichamen.

Op drie punten wijkt echter het voorstel van de Regeering af van het rapport-KOOLEN.

En wel vooreerst doordat het van ruimere strekking is: het beperkt zich niet tot het revolutionaire optreden van een lid „als zoodanig en met gebruikmaking van de hem door zijn lidmaatschap geschonken macht enz.„, doch zoekt evenzeer te treffen hetgeen niet met gebruikmaking van de kwaliteit van vertegenwoordiger geschiedt.

Voorts wijkt het regeeringsvoorstel af door den eisch, dat bij vervallenverklaring van een lid de openvallende plaats gedurende de loopende periode onbezet blijft.

En eindelijk bestaat verschil met betrekking tot de instantie, die de vervallenverklaring uitspreekt. De commissie-KOOLEN wees hiervoor, voorzoover betreft de Staten-Generaal, aan de afdeling Bestuursgeschillen van den Raad van State; de grondwetscommissie schonk deze bevoegdheid aan den Raad van State in vollen omvang; de Regeering draagt echter de beslissing op aan het vertegenwoordigend lichaam zelf, doch eischt een gequalificeerde meerderheid van tenminste twee derde van het aantal leden.

Het laat zich aanzien, dat vooral voor dit voorstel de weg naar het staatsblad uiterst zwaar zal zijn. Want al kan een belangrijk bezwaar, waarmede destijds het voorstel van de commissie-KOOLEN bestreden werd — nl. het verwijt van ongrondwettigheid — thans, nu we met voorstellen tot herziening der Grondwet te doen hebben, niet worden te berde gebracht, er blijven toch nog tal van andere bezwaren over.

Eén van de meest voor de hand liggende bezwaren ligt opgesloten in de vraag: zal dit voorstel ter bestrijding van revolutionaire elementen praktisch effect hebben? Van sociaal-democratische zijde ⁵⁾ is die vraag ontkennend beantwoord door er op te wijzen, dat „honden, die van plan zijn te bijten, niet steeds de gewoonte hebben ter waar-

schuwing te blaffen". Doch deze beeldspraak gaat mank, wijl nu eenmaal gewoonten van honden en van menschen niet gelijk zijn. Alarmeerende revolutionaire taal werkt, vooral in tijden van spanning, zoo prikkelend, dat het propagandistisch „blaffen" van revolutionaire elementen gewoonlijk niet achterwege blijft. En er ware reeds veel gewonnen, indien de preventieve werking van dit voorstel zoo groot zou blijken, dat althans dit „blaffen" van volksvertegenwoordigers, die in min of meer ruimer kring gezag hebben, achterwege bleef.

Juist met het oog op de preventieve werking van het recht tot vervallenverklaring, bepleit de Regeering het niet-ervullen van de vacature van den vervallenverklaarde gedurende de loopende periode. En inderdaad: een dergelijke bijkomstige maatregel, waardoor niet slechts de overtreder doch ook zijn partij de kwade gevolgen van zijn optreden zal dragen, is wel in staat revolutionaire sentimenten te breidelen . . . mits er echter uitzicht bestaat, dat het recht tot vervallenverklaring geen doode letter zal blijven.

Bestaat dit uitzicht? Van veel beteekenis lijkt het ons niet, nu bedoeld recht aan de vertegenwoordigende lichamen wordt toevertrouwd. Het „esprit de corps" zal zonder twijfel een remmende werking bij het hanteeren van dit recht oefenen, waardoor — naar ook de Regeering aanneemt — minder van dit recht zal worden gebruik gemaakt dan wanneer het zou gelegd worden in handen van den Raad van State of van den Hoogen Raad. En wanneer nu nog bovendien het gebruik maken van het recht tot vervallenverklaring het geheel of gedeeltelijk uitsluiten van de politieke partij, waartoe de overtreder behoort, zal ten gevolge hebben, staat te vreezen, dat van de toepassing van dit recht — welke toepassing men gemakkelijk kan disqualificeeren als een tactische manoeuvre om politieke minderheden onschadelijk te maken — in de praktijk niets zal te recht komen, waardoor ook de preventieve werking tot nul zal worden gereduceerd.

Daarom lijkt ons de bijkomende maatregel van het onvervuld laten der vacature niet doelmatig.

Ook kunnen wij in dezen bijkomenden maatregel niet zien een zekere tegemoetkoming aan degenen, die bezwaar hebben tegen het h. i. „individualistisch karakter" van de voorgestelde regeling en maatregelen tegen de revolutionaire partijen bepleiten. Want vervallenverklaring van leden en maatregelen tegen revolutionaire partijen zijn toch zeer uiteenlopende zaken.

Zij, die maatregelen tegen de revolutionaire partijen wenschen, beoogen een wettelijke regeling der staatkundige partijen in dier voege, dat partijen, die niet voldoen aan, nader bij de wet aan te geven eischen, van de deelneming aan candidaatstelling en verkiezing worden uitgesloten.

Voor een dergelijke wettelijke regeling is, dunkt ons, geen grondwetsherziening noodig. Maar daarvoor is wel noodig een wettelijke omschrijving, die illegale richtingen geen gelegenheid laat om onder een andere vlag het hoofd opnieuw op te steken en anderzijds de vrijheid van politieke denkwijzen, ook al steunt deze op de beginselen der Fransche revolutie of al richt deze zich op een radicale herziening van ons staatsbestel, voldoende waarborgt. En het aangeven van een zoodanige omschrijving zal nauwelijks minder moeilijkheid opleveren dan het vinden van de quadratuur van de cirkel ⁸⁾.

Wat dit deel der grondwetsherziening beoogt is echter iets geheel anders. Het recht tot vervallenverklaring bedoelt te sanctionneeren de verplichting, welke op ieder burger, doch op de leden van tegenwoordigende lichamen krachtens hun eed of belofte zeer in het bijzonder rust, te weten de verplichting van getrouwheid aan de Grondwet en aan de wetten des Rijks ⁷⁾.

Ten deele vindt deze verplichting thans reeds haar sanctie, t. w. in de strafwetten en in de bijzondere wettelijke en reglementaire voorschriften, welke voor de vergaderingen van de publieke colleges gelden. En indien de immuniteit door deze herziening der Grondwet op de bovenaangegeven wijze zal worden beperkt, zal deze sanctie nog worden uitgebreid, n. l. wat betreft de opruiing en de schending van geheimen ter vergadering; hetgeen, ook in verband met de jongste aanvulling van de Strafwet ter bestrijding van de opruiing, niet zonder beteekenis is.

De vraag is echter, of daarnaast een nadere sanctie noodzakelijk is met het oog op die (gelukkig niet talrijke) leden van publieke colleges, die, ondanks het disciplinair toezicht van den voorzitter, een streven tot uiting brengen om politieke denkbeelden met onwettige middelen te verwezenlijken zonder dat een strafbaar feit wordt gepleegd.

Het rapport der commissie-KOOLEN heeft talrijke voorbeelden van zulk streven opgesomd. Eén van de meest beruchte voorbeelden is de waardeerende aanduiding van dienstweigering als „dappere ongehoorzaamheid” door den parlementairen leider der S.D.A.P. ⁸⁾.

En evenals deze commissie hebben ook de Grondwetscommissie van 1936 en de Regeering de bovengestelde vraag bevestigend geantwoord.

Terecht, naar het ons voorkomt. Want in een tijd van zich steeds meer toespitsend extremisme, is er voor de nadere sanctie, gelegen in de regeling inzake vervallenverklaring van leden van vertegenwoordigende lichamen, o. i. alle aanleiding.

¹⁾ Over de bezwaren tegen de koninklijke goedkeuring van statuten van vereenigingen zie men o. a. Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, *Onze Constitutie*, 2e uitg. p. 339; zie voorts ook Dr. H. COLIJN, *Saevis Tranquillus in Undis*, pp. 109 v.v. en het artikel van Mr. Dr. J. DONNER over de Dageraadsgaestie in *Antirevolutionaire Staatskunde*, 1924, pp. 460 en 504 v.v.

²⁾ Volgens art. 2 van de wet van 1855 is de vereeniging „strijdig met de openbare orde” verboden, terwijl als „strijdig met een openbare orde” wordt beschouwd elke vereeniging, welke tot doel heeft: 1e ongehoorzaamheid aan of overtreding van de wet of een wettelijke verordening; 2e. aanranding of bederf der goede zeden; en 3e. stoornis in de rechten van wie het ook zij. Voorts dient daarbij nog opmerking, dat bij de toetsing van het doel eener vereeniging, volgens den Hoogen Raad, niet alleen uit de statuten en uit de besluiten der vereeniging, doch ook uit hare handelingen en wijze van optreden kan worden opgemaakt welk het werkelijk doel der vereeniging is (arrest Hooge Raad van 11 Jan. 1909 W. 8797).

³⁾ Het Staatsrecht van het Kon. der Nederl. I pp. 144 v.v.

⁴⁾ Vgl. BUYS, *De Grondwet* I pp. 535 v.v.

⁵⁾ Zie *Het Volk* van 26 Juni 1936.

⁶⁾ Zie hieromtrent nader het artikel van Mr. Dr. J. DONNER over revolutionaire afgevaardigden in vertegenwoordigende lichamen, opgenomen in de maandeditie van *Antirevolutionaire Staatskunde*, 1935, pp. 1 v.v. en de redevoering van Dr. H. COLIJN bij de algem. besch. Rijksbegrooting 1937, hoofdstuk I, Hand. II K. pp. 350/1. Vlg. ook het R.K. rapport inzake wijziging van ons staatsbestel.

⁷⁾ Wat de wetten des Rijks betreft volgt deze verplichting van de leden der Staten-Generaal niet rechtstreeks uit hun eed, doch is daarvan indirect een gevolg, wijl juist ook de Grondwet aan die wetten bindend gezag verleent.

⁸⁾ Van de meest recente voorbeelden, door de Commissie-KOOLEN genoemd, laten wij hier ter illustratie een drietal volgen:

Hand. Tweede Kamer 1929/30, p. 1741.

„Het spreekt vanzelf, dat — hetzij dit steunt op de wet en de realiteit, hetzij het niet steunt op de wet, maar alleen op de verscherping, die de tegenwoordige situatie te zien geeft, dit ons dwingt — dat moet de Minister weten, maar dat is het directe resultaat, waarvoor wij niet terugdeinzen — tot illegale actie. Dat is duidelijk” (WIJNKOOP bij een interpellatie inzake huiszoekingen bij de C.P.H.).

„Wij streven naar het onbetrouwbaar maken van het leger voor de bourgeoisie.” (DE VISSER inzake verhooging hoofdstuk VIII (defensie) Rijksbegrooting 1930.)

Hand. 1930/31, p. 156.

„Ik geloof, en ik hoop ook, dat bij de zeer gespannen situatie, die op het oogenblik in het Oosten bestaat, dit mee zal helpen om de Indonesische bevolking in verderen opstand te brengen tegen het Hollandsch bestuur”. (WIJNKOOP inzake de tijdelijke opcenten op de invoerrechten Ned. Indie).

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Door voorstanders van het z.g. staatspensioen wordt beweerd, dat hier te lande reeds staatspensioen bestaat en dat het dus slechts gaat over uitbreiding van het staatspensioen in het belang dergenen, die daarop thans nog geen aanspraak hebben. Daarbij heeft men op het oog het pensioen van oud-kamerleden, van oud-onderwijzers van bijzondere scholen e. a., die, naar men beweert, staatspensioen genieten. Is dat juist?

ANTWOORD:

De grondgedachte van het staatspensioen is deze, dat ieder, die door welke oorzaken ook behoeftig is, een recht heeft om van den Staat te vorderen een uitkeering, noodig voor het onderhoud van zich zelf en van zijn gezin; terwijl de grondgedachte van de sociale verzekering en van de pensionneering van ambtenaren, kamerleden, het personeel van bijzondere scholen e.d. deze is, dat men bij het bereiken van een zekeren leeftijd of bij invaliditeit een recht heeft op een uitkeering op grond en naar de mate van eigen prestatie in arbeid of in geld.

Dit onderscheid moet men goed in het oog houden, want het bepaalt tevens het principiëel bezwaar tegen staatspensioen.

Het principiëel bezwaar tegen staatspensioen betreft eenerzijds het staatsabsolutisme, dat aan de staatspensionneering eigen is. Men stelt zich op het standpunt, dat de Staat de bevoegdheid heeft om krachtens zijn machtsvolheid te beschikken over alle vermogens en inkomsten, die de onderdanen, dank zij hun arbeid of door welke oorzaak ook, verworven hebben, teneinde deze inkomens of vermogens te verdeelen onder de personen, die daarvoor naar inzicht van de machtshebbers in den Staat in aanmerking komen. Tegenover een dergelijk staatsabsolutisme stelt de A. R. Partij het beginsel van de soevereiniteit in eigen kring, hetwelk alle willekeurig ingrijpen van den Staat in de inkomens en vermogenspositie van de burgers verbiedt.

Aan den anderen kant richt het a.r. bezwaar zich tegen de economisch en zedelijk ontwrichtende gevolgen van de staatspensionneering. Willekeurige voorziening in allerlei behoeften, die de voorstanders van het

staatspensioen bedoelen, heeft tot consequentie, dat degene, die zijn vermogen of inkomen heeft verkwist en zijn arbeidskracht ongebruikt heeft gelaten, bij intrede van den ouden dag recht heeft op uitkeering, terwijl degene, die door hard werken en zuinigheid op zijn ouden dag nog voldoende bezit om rond te kunnen komen, door den Staat verplicht wordt te betalen ten behoeve van het pensioen van den verkwister en lui aard. Dergelijke onbillijkheden werken in economisch en zedelijk opzicht ontwrichtend. Ze belemmeren de spaarzaamheid en arbeidzaamheid en ondermijnen de zedelijke grondslagen van de samenleving.

Houdt men nu met het bovenstaande rekening bij het beoordeelen van de vraag, of kamerleden enz. staatspensioen genieten; dan gevoelt men onmiddellijk het onhoudbare van het standpunt dergenen, die iets dergelijks beweren. Natuurlijk kan men verschillen over de vraag, of er aanleiding is voor het toekennen van pensioen in bepaalde gevallen en of de pensioenen niet te hoog of te laag zijn. Doch dit staat toch buiten twijfel, dat èn het kamerlid, èn de ambtenaar èn de bijzondere onderwijzer zijn ouderdoms- en invaliditeitspensioen niet maar aan een willekeurige liberaliteit van den Staat, maar aan den ten behoeve van den Staat door hem verrichten arbeid of (en) aan de premiën, die hij zelf in het pensioenfonds gestort heeft en aan de bijdragen, die de Staat of de besturen van bijzondere scholen als loon voor zijn arbeid in het pensioenfonds gestort hebben, te danken heeft. Het recht op pensioen is dan *ook niet voor alle ambtenaren enz. gelijk, doch het verschilt naar gelang van de hoegrootheid van het salaris (den pensioengrondslag), van den omvang van de in het pensioenfonds gestorte premiën en naar gelang van het aantal jaren gedurende welke arbeid werd verricht.*

Wij meenen, dat het bovenstaande, hoewel zeer beknopt, toch duidelijk genoeg is om U in staat te stellen de bedoelde beweringen te weerspreken. Alleen willen wij daaraan nog toevoegen, dat de bijzondere onderwijzers, die in dienst van de bijzondere scholen werken, door de besturen der bijzondere scholen worden betaald en ook mede dank zij de premiën door de besturen der bijzondere scholen in het pensioenfonds gestort, bij ouderdom of invaliditeit pensioen ontvangen.

Wijst men hiertegenover op het feit, dat de onderwijzerssalarissen ten slotte toch door de publieke kassen van den Staat of van de gemeenten worden betaald, dan weerspreken wij dat feit niet. Doch deze betaling geschiedt niet zonder intermediair van de besturen van de bijzondere scholen. Staat en gemeenten betalen niet aan de onderwijzers, maar verleen subsidie aan de scholen. En dank zij deze subsidie zijn de besturen der bijzondere scholen in staat hun verplichtingen jegens hun personeel na te komen.

N.

2. VRAAG.

Op een onzer vergaderingen werd de vraag gesteld, of de a.r. partij voorstandster is van den christelijken Staat dan wel van den z.g. neutralen Staat. Men beroept zich daarbij op de praktijk (b.v. de openbare school) en op het program van beginselen der a.r. partij. Zoudt u met betrekking tot deze vraag enkele inlichtingen kunnen verstrekken?

ANTWOORD:

Herhaaldelijk blijkt, dat in a.r. kringen de vraag rijst, of de a.r. politiek in het algemeen en het a.r. program van beginselen in het bijzonder zich richten op de bevordering van een christelijken dan wel „neutralen” Staat. Zulke vragen zijn gewoonlijk het gevolg van allerlei misvattingen omtrent de begrippen „neutralen” Staat en christelijken Staat. En soms zelfs houden ze verband met een ernstig gemis aan kennis van de a.r. beginselen, zooals deze in het program van beginselen zijn neergelegd.

Het is met het oog daarop, naar het ons voorkomt, wenschelijk enkele opmerkingen nopens het hier bovengeformuleerd onderwerp te maken.

„Neutraal” in den zin van absoluut onverschillig of althans niet vóóringenomen ten opzichte van de geestelijke en zedelijke stroomingen in de samenleving, is geen enkel normaal zedelijk voelend mensch. Strikt genomen is neutraliteit onmogelijk. De onverschilligheid, die redelooze schepselen voor geestelijke en zedelijke stroomingen aan den dag leggen, kan bezwaarlijk met den naam van neutraliteit worden aangeduid. En aan wie niet met de redelooze schepselen op één lijn kan worden gesteld, gaan de geestelijke en zedelijke stroomingen niet onopgemerkt voorbij.

Dit beteekent niet, dat de mensch ten opzichte van alle vragen, welke zich in het leven voordoen, bewust positie kiest; doch het beteekent wel, dat geen enkel normaal voelend mensch zich volledig onttrekken kan aan den invloed van hetgeen rondom hem in het geestelijk en zedelijk leven voorvalt. Men kiest altijd positie, zelfs ook dan, wanneer men zich dit zelfs ternauwernood bewust is.

Reeds om die reden kan er van een „neutralen” Staat geen sprake zijn. De Staat komt op duizenderlei wijze, mede als gevolg van de zich telkens uitbreidende overheidsbemoeiing, met het geestelijk en zedelijk leven der bevolking in aanraking. Hij moet, of hij wil of niet, positie kiezen. En hij kiest ook metterdaad positie.

Dit geldt ook van den Nederlandschen Staat. „Neutraal” is de Nederl. Staat geenszins. Het aantal onderwerpen, ten aanzien waarvan in ons land de Overheid, waaronder ook te verstaan de gewestelijke en plaatselijke besturen, in den loop der jaren reeds principiëel positie gekozen heeft en alsnog positie zal moeten kiezen, zijn legio. En wijst men er

op, dat de Overheid hier te lande er toch altijd naar gestreefd heeft en nog naar streeft om de onderscheiden godsdienstige richtingen op gelijken voet te behandelen, dan beteekent dit nog geenszins, dat zij zich in beginsel op „neutraal” standpunt geplaatst heeft in den absoluten zin, gelijk wij boven aangaven. Integendeel, herhaaldelijk heeft zij principiëel positie gekozen. En dikwijls naar den eisch der christelijke beginselen.

Enkele voorbeelden daarvan willen wij noemen.

Reeds uit den aanhef van iedere wet blijkt, dat officiëel in ons land van overheidswege de band tusschen religie en staatkunde wordt erkend. Immers aan het hoofd van iedere wet wordt achter den naam van de Koningin gevoegd de bekende uitdrukking „bij de gratie Gods”. En ook bij het aanbieden van wetsontwerpen aan de Staten-Generaal herinnert de formule „en hiermede bevelen wij U in Godes Heilige bescherming” aan de religieuze basis, welke in ons land de Overheid als grondslag van haar beleid erkent.

Voorts herinneren wij aan de bijzondere regeling van de positie van de kerken hier te lande in de Grondwet (artt. 168 v.v.) en in de wet op de Kerkgenootschappen van 10 September 1853.

Verder denke men aan de bescherming van den Zondag en andere christelijke feestdagen door middel van de Zondagswet, het geheele of gedeeltelijk stilleggen van den overheidsdienst op Zondag, de arbeidswetgeving, de Winkelsluitingswet, gemeentelijke verordeningen inzake de Zondagsrust e. d.; aan de eerbiediging en het gebruiken van den religieuzen eed; aan de strafbaarstelling van de godslastering en aan de bescherming van de godsdienstoefeningen; aan de geestelijke en zedelijke verzorging in gevangenissen e. a. overheidsinrichtingen; aan de leger- en vlootprediking en aan de subsidiëring van het bijzonder christelijk onderwijs.

Nu kan daartegenover weliswaar opgemerkt worden, dat het openbaar onderwijs een „neutraal” karakter draagt. En tot op zekere hoogte zou een dergelijke opmerking juist zijn. Want de praktijk neemt aan, dat gebed, bijbelsch onderwijs e. d. niet toegelaten zijn op de openbare school.

Doch hiertegenover valt toch op te merken, dat de L. O. wetgeving, evenmin trouwens als andere onderwijswetten, den band tusschen openbare school en godsdienst volledig losmaakt. De wettelijke neutraliteit der openbare school is z.g. relatief. D. w. z. de wet ontzegt den onderwijzer niet het gebed of het gebruik van den bijbel op school, doch verbiedt hem slechts iets te leeren, te doen of toe te laten wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden (zie art. 42 L. O.-wet). Voorts beveelt de L. O.-wet (art. 26) uitdrukkelijk, dat bij de regeling der schooltijden door het vrijgeven van uitdrukkelijk in de regeling genoemde uren gezorgd wordt, dat de schoolgaande kinderen in de schoollokalen of elders godsdienstonderwijs van de godsdienstleeraren kunnen genieten. Deze uren moeten zelfs

binnen de schooltijden vallen en in overleg met kerk of godsdienstleeraar worden bepaald, terwijl de schoollokalen, zoo noodig verwarmd en verlicht, kosteloos voor dit godsdienstonderwijs moeten worden beschikbaar gesteld. En overigens willen wij opmerken, dat het openbaar lager onderwijs nog altijd onderworpen is aan het voorschrift, dat dit onderwijs moet worden dienstbaar gemaakt o. m. aan de opleiding der kinderen tot alle christelijke en maatschappelijke deugden.

Nu zij toegegeven, dat de uitdrukking „christelijke en maatschappelijke deugden” een weinigzeggende klank is. Doch dit neemt toch niet weg, dat die uitdrukking in flagranten strijd is met het begrip neutraliteit in den zin van absolute neutraliteit. En bovendien wijst die uitdrukking aan, dat nog altijd in ons land de christelijke zede, ook op het terrein van de openbare scholen, van overheidswege wordt erkend.

Ook op ander terrein van het publiek bestuur in ons land blijkt uit de feiten dat de christelijke beginselen nog hun invloed oefenen. Hierbij denken wij aan de drankbestrijding, aan de bestrijding der publieke oneerbaarheid, aan de tooneelcensuur, aan de filmkeuring, aan de bescherming van het huwelijk. Want niet te ontkennen valt, dat in dit deel van de overheidstaak tot verwezenlijking komt een streven, hetwelk in zeer sterke mate den invloed van de christelijke beginselen ondergaat en daarom met de idee van den „neutralen” Staat in strijd is.

Bij deze voorbeelden willen wij het laten. Zij zijn voldoende om aan te toonen, dat ons staatsbestel en staatsbestuur niet „neutraal” zijn. Hoogstens kan men zeggen dat de ideeën van voorstanders van den zgn. „neutralen” Staat daarop hun invloed hebben doen gelden.

Wat nu behelzen de ideeën van de voorstanders van den zgn. „neutralen” Staat?

Laten wij ter beantwoording van deze vraag mogen opmerken, dat er onder de voorstanders van den „neutralen” Staat tegenwoordig velen zijn, die breed genoeg van opvatting zijn om te erkennen, dat in strikten zin genomen van een „neutralen” Staat geen sprake kan zijn. Zelfs zijn er niet velen meer, die van meening zijn, dat Staat en godsdienst volstrekt moeten worden gescheiden. Immers, zelfs in liberalen en sociaal-democratischen kring wil men tot op zekere hoogte, ook op politiek terrein, rekening houden met de beteekenis van den godsdienst.

Doch niettemin houdt men toch in dezen kring aan de idee van den „neutralen” Staat vast en men verstaat daaronder een zoo streng mogelijke scheiding van godsdienst en politiek.

Voorts houde men in het oog, dat niet ieder, die van „neutraal” spreekt op het terrein van de overheidspolitiek daarmee hetzelfde bedoelt. Ook GROEN VAN PRINSTERER sprak in 1862 van den „neutralen” Staat. En zelfs aanvaardde hij tot op zekere hoogte den „neutralen” Staat, nu er tengevolge van de totstandkoming van de Onderwijswet van Minister VAN DER BRUGGHEN z. i. geen kans meer was op verwezen-

lijking van het ideaal: een prot. christ. Staat. En dan merkt hij in de Tweede Kamer ter verklaring van deze gedragslijn het volgende op:

„Gij wilt den godsdienstloozen Staat ? Welnu ! Wij berusten in het jammerlijk bedrijf. Mits bevoorrechting der gouvernementsschool niet uitloope op zijdelingschen dwang. Mits de christelijke Kerk niet aangerand worde binnen den kring van haar eigen plichtsbetrachting. Mits de wet niet inbreuk make op het familierecht. Mits de wetgevende macht niet aan ongeloofspropaganda worde dienstbaar gemaakt. Mits Uwe neutraliteit geen vijandschap, mits Uwe godsdienstloosheid, die straks in een godloochenend modernisme, het *nec plus ultra* van hare ontwikkeling bereikt, niet een opgelegde godsdienst van staat zij.” (Zie voorts ook o.a. GROEN'S Studiën en Schetsen ter Schoolwetsherziening, 1865).

Hieruit blijkt dus, dat het eigenlijk motief voor G. v. P. hier niet was zijn begeerte tot verwezenlijking van de idee van den „neutralen” Staat en een principiëele loochening van den band tusschen godsdienst en staatkunde, maar zijn vrees dat onder schoonen schijn de staatsmacht zou misbruikt worden ter bestrijding van het christendom, overeenkomstig Gods Woord, zooals het in de belijdenisschriften der protestantsche kerken is neergelegd. Zijn opvatting van den (slechts uit vrees voor erger aanbevolen) „neutralen” Staat had dus slechts deze negatieve beteekenis, dat hij van de Overheid eischte, dat de openbare school niet gebruikt zou worden ter bestrijding van het Schriftuurlijk Christendom.

Het is van belang op deze zaak te wijzen, omdat ditzelfde standpunt ook in het a.r. program van beginselen tot uitdrukking komt. Met name in art. 4d, waar gepleit wordt voor onthouding van elke rechtstreeksche bemoeiing van overheidswege met den godsdienstige ontwikkeling der natie. Want hier wordt niet anders bedoeld dan juist te voorkomen het aanwenden van het zgn. „christendom” ter bestrijding van het positieve christendom. En dat zelfde valt ook op te merken in art. 13 van het program van beginselen, waarin met nadruk de eisch gesteld wordt, dat moet worden voorkomen, dat de overheidsschool, tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen misbruikt wordt.

Wil men hier spreken van een streven naar den „neutralen” Staat of naar „neutrale” staatkunde, het is ons wel, mits men bedenkt, dat de hierbedoelde „neutraliteit”, welke rechtstreeks aan GROEN VAN PRINSTERER ontleend is, principiëel staat tegenover de „neutraliteit” zooals de linksche groepen die voorstaan.

Het standpunt van de partijen der linkerzijde is, gelijk wij reeds opmerkten, een zoo streng mogelijk scheiden van godsdienst en politiek.

Daaruit vloeit onvermijdelijk voort het zooveel mogelijk ontkerstenen van den eigenlijken overheidsdienst: geen openlijk aanroepen van den Naam Gods, geen publiek gebed, geen uitschrijven van dank- en bededagen, het ontnemen van het religieus karakter aan den eed; Zondags-

rust slechts voorzoover dit door de bevolking ter wille van ontspanning of vermaak of om andere, redenen gewenscht wordt, het op één lijn stellen van de kerkgenootschappen met iedere willekeurige particuliere vereeniging, het zoo eenigszins mogelijk beletten, dat kinderen bij het geven van onderwijs in godsdienstigen zin worden opgevoed, het los maken van het huwelijks- en gezinsleven van zijn principiëlen grondslag, het denatureeren van de gehoorzaamheid aan de goede zeden als richtsnoer voor publiek beleid tot een zaak van redelijk overleg zonder meer; en zoo kan men op het gansche terrein der overheidswerkzaamheden punten aanwijzen, ten aanzien waarvan het streven van de voorstanders van den „neutralen” Staat tot consequenties moet komen en in den regel ook komt, welke afwijken van hetgeen wordt voorgestaan door degenen, die zich stellen op positief christelijke basis.

Dragen de a.r. politiek en het a.r. program van beginselen nu het stempel van een beleid, dat overeenstemt met dat van de voorstanders van den zgn. neutralen Staat?

Met het bovenstaande hebben wij eigenlijk reeds op die vraag een antwoord gegeven. Doch laten wij ten overvloede nog mogen wijzen op enkele punten van het a.r. program van beginselen, welke met de gedachte van den „neutralen” Staat in den zin der linksche groepen in flagranten strijd zijn.

Reeds artikel 3 spreekt van de „eeuwige beginselen, die ons in Gods Woord geopenbaard zijn” als richtsnoer op staatkundig terrein; waaraan art. 4 toevoegt de verplichting van de Overheid als dienaressse Gods Zijn Naam te verheerlijken.

Art. 4a eischt het verwijderen uit het bestuur en wetgeving van alles wat den vrijen invloed van het Evangelie op het volksleven belemmert.

Art. 5 komt op voor de handhaving van den eed en voor het vrijlaten van den dag des Heeren.

Art. 13 eischt maatregelen tegen het misbruiken van de openbare school tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen.

Art. 15 eischt maatregelen tegen het op publiek terrein misbruiken van Gods Naam.

Art. 20 komt op voor geestelijke verzorging van leger en vloot met volle eerbiediging en ondersteuning van hetgeen tot de ambtelijke taak der kerken behoort.

Art. 21 eischt een tegemoetkoming van de Overheid ten aanzien van de kerstening van Indië.

En zoo zijn er tal van andere punten te noemen, welke zonneklaar toonen, dat de a.r. partij van de Overheid ten aanzien van geestelijke en zedelijke vraagstukken een positief christelijke houding eischt.

Nu kan men echter de vraag stellen: Hoe moet de verhouding tusschen politiek en godsdienst zijn, wanneer men het beginsel van den „neutra-

len" Staat, zooals de linksche groepen die opvatten, verwerpt ? En bij die vraag willen wij ten besluite nader stil staan.

Het is in de tegenwoordige politieke omstandigheden niet wenschelijk een dergelijke vraag te bespreken zonder ook aandacht te schenken aan het streven van nat. soc. zijde. En zulks nog te minder, aangezien voorstanders van deze richting er, vooral in ons land, sterk aan hechten om het publiek te doen gelooven, dat het nat. socialisme zich plaatst op den grondslag van de souvereiniteit Gods en op de beginselen van het Christendom.

Is deze laatste bewering juist ? Omtrent die vraag is gedurende den laatsten tijd vrij veel geschreven, maar toch willen wij er enkele opmerkingen over maken.

Wanneer men de belangrijke stroomingen op staatkundig terrein nagaat, valt het telkens weer op, dat men onderscheid moet maken tusschen de zgn. humanistische strooming en de religieuze strooming. De humanistische strooming neemt als uitgangspunt en doel van haar streven uitsluitend den mensch en diens belang. De mensch staat in het centrum. En het tijdelijk belang van den mensch is het een en het al.

Nu kan men echter in deze humanistische strooming allerlei schakeeringen opmerken. Een van die schakeeringen bespraken wij boven reeds. Het is de individualistische richting, die tot dusver in de linksche groepen hier te lande den boventoon voert. Het belang van het individu staat in het centrum. En al wil men in den laatsten tijd van linksche zijde wel eenige concessies doen ten bate van het geestelijk welzijn van het individu, dit neemt toch niet weg, dat het individu de spil blijft, waaromheen tenslotte de politiek der linkerzijde draait. Dit geldt niet slechts voor het liberalisme, maar dit geldt evenzeer voor het socialisme. Want al dweept de socialistische politiek met de zgn. gemeenschap, met de vakvereenigingen e.d., in beginsel staat zij op het zelfde individualistisch standpunt als de liberale groepen, hetgeen met name blijkt uit haar nivelleeringsdrang, welke zich richt op de volkomen economische gelijkheid van alle individuen, uit haar praktijk ten aanzien van gezinnen en andere natuurlijke en maatschappelijke verbanden, met name ook wat betreft de zgn. emancipatie van de vrouw.

Naast deze individualistische richting kan men echter in het humanisme ook een andere strooming opmerken, nl. die welke niet het individu in het centrum plaatst, maar het volksgeheel. Deze laatste richting is volstrekt niet nieuw. Wel heeft zij door het fascisme en nationaal-socialisme nieuwe activiteit gekregen. Doch alle eeuwen door heeft het staats-absolutisme naar de idee van het volksgeheel als een soort bovenpersoonlijk *min of meer goddelijk wezen* gegrepen, teneinde zijn wenschen in de praktijk der staatkunde zonder eenige beperking te kunnen doorzetten.

En nu is het eigenaardig, dat juist deze zuiver humanistische bovenpersoonlijke staatsidee in de praktijk *altijd gestreefd heeft naar steun*

van den godsdienst, teneinde zichzelf in het oog der bevolking te rechtvaardigen. De heidensche despoten deden dit door een zeer nauw verband te leggen tusschen hun heidenschen godsdienst en de macht van den vorst. Het zelfde verschijnsel vinden wij ook in Rome, waar in den lateren vervaltijd in navolging van de Oostersche godsdiensten de keizervergoding groote afmetingen aannam. En ook na de kerstening van Europa biedt de praktijk der staatkunde in verschillende Rijken voorbeelden van een soortgelijke gedragslijn. Men herinnere zich de zgn. „*allerchristelijkste*” koningen van Frankrijk, wier praktijken met het christendom alleen den naam gemeen hadden. Laten wij in het algemeen mogen zeggen dat het vorstenabsolutisme, hetwelk aan het einde der Middeleeuwen en ook na dien tijd in Spanje, Oostenrijk, Frankrijk en Engeland in meerdere of mindere mate aan den dag trad, vaak een groote mate van overeenkomst vertoonde met de Romeinsche keizervergoding. Immers de historie leert, dat de vorst zich in meerdere of mindere mate als de van Godswege uitverkorene persoon beschouwde en zich zelfs even onaantastbaar achtte als God Zelf.

Dat deze opvatting in de praktijk ontzaglijke nadeelen heeft gebracht, is duidelijk voor ieder, die bekend is met de geschiedenis, welke aan de Fransche revolutie voorafging. En ook hetgeen thans weer in Spanje gebeurt, mag niet geheel buiten verband gezien worden met onjuiste opvattingen omtrent de positie van den vorst en de bevoegdheid van de Overheid. Wij willen daarbij nu echter niet verder stilstaan.

Alleen wijzen wij er op, dat deze opvatting van het overheidsabsolutisme bij tal van schrijvers van ouderen en nieuweren tijd steun gevonden heeft, waarvan ik met name noem den Franschen staatsrechtsgeleerde BODIN, den Italiaanschen diplomaat MACCHIAVELLI en den Duitschen wijsgeer HEGEL. En merkwaardig is nu, dat juist de laatste schrijvers op het fascisme en nat. socialisme grooten invloed geoefend hebben en nog oefenen. Zelfs op de N.S.B. in ons land heeft de Duitse wijsgeer HEGEL zijn stempel gezet, hetgeen blijkt uit de beruchte brochure III, waarin de officiële staatsleer van de N.S.B. is neergelegd en waarvan verschillende passages een bijna letterlijke weergave zijn van HEGELS Rechtsphilosophie. Want al is deze brochure door de leiding van de N.S.B. ingetrokken, duidelijk is, dat de beginselen van die partij daardoor niet gewijzigd zijn. En deze beginselen staan, gelijk uit bedoelde brochure blijkt, in sterke mate onder invloed van de leer van HEGEL, d. w. z. van de leer, welke op pantheïstische wijze den Staat en de staatswil vereenzelvigt met Gods Wil en dientengevolge het humanisme in schijn een religieus — zij het dan ook een principiëel verwerpelijk religieus — karakter verleent.

Tegenover het humanisme in zijn verschillende schakeeringen en dus ook tegenover het nationaal-socialisme stelt zich de *religieuze* richting. En al moge er ook verschil, zelfs veel verschil zijn, tusschen de aan-

hangers van deze richting nopens de vraag, welke de taak is van den Staat en hoe de Staat die taak heeft te verrichten, vast staat toch, dat tusschen deze aanhangers hieromtrent overeenstemming bestaat, dat zij niets willen weten van vereenzelviging van God en Diens Wil met den Staat en de staatswil, doch boven alle menschenlijke souvereiniteit Gods souvereiniteit en de beginselen van de Goddelijke openbaring als absolute norm erkennen ook op staatkundig gebied.

Ook in deze religieuze strooming merken wij echter weer verschillende richtingen op, welke in de praktijk tot verschil van opvatting aanleiding geven.

Wij zouden daarbij gewag kunnen maken van de r.k. richting, welke op teleologische wijze den Staat in verband brengt met de Kerk en als een van de belangrijkste doeleinden van den Staat ziet het belang van de Kerk, gelijk de Kerk op haar beurt weer gericht is op het hoogste doel n.l. God. Uit deze opvatting volgt, dat de staatstaak ten opzichte van den godsdienst in beginsel bepaald wordt door het antwoord op de vraag, wat het belang van de Kerk eischt, d. w. z. in beginsel op religieus terrein onbeperkt is. Intusschen heeft dit standpunt praktisch niet veel te beteekenen, wijl de r.k. Kerk, geleerd door de historie, haar belang, voor zoover dit door den Staat zou moeten worden behartigd, vooral in land met gemengde bevolking, zeer beperkt opvat.

Van meer actueele beteekenis is de opvatting van de staatk. geref. groep. Het verschil tusschen de opvatting van deze groep en de a.r. opvatting ligt *niet* hierin, dat de a.r. partij de beginselen van Gods Woord en van des Heeren wet slechts ten deele bindend zou achten voor de Overheid, terwijl de st. geref. groep in dit opzicht verder zou gaan. Want de waarheid is, dat de a.r. partij in den meest volstrekten zin de beginselen van Gods Woord, mits natuurlijk op de juiste wijze vertolkt, geldend acht voor het staatkundig leven. Het verschil tusschen beide groepen ligt uitsluitend hierin, dat de st. ger. partij de Overheid ten opzichte van het geestelijk en godsdienstig leven een in beginsel *onbeperkte* taak toekent, terwijl, naar a.r. opvatting, de taak van de Overheid in het algemeen en met name ook ten aanzien van het geestelijk leven der bevolking *beperkt* is.

Het lijkt ons overbodig uitvoerig bij de a.r. opvatting ten deze stil te staan. Laten wij echter met deze zeer beknopte uiteenzetting mogen besluiten.

De a.r. partij erkent en belijdt, dat niet slechts de Overheid een goddelijke taak en roeping heeft, maar evenzeer de onderdanen zoowel persoonlijk als in hun verschillende natuurlijke en maatschappelijke verbanden.

Taak en roeping van het individu zijn om eigen leven in te richten naar de eischen van de met Gods Woord overeenkomstig de uitspraken van eigen conscientie. En die roeping heeft de Overheid te eerbiedigen. Het staat niet zoo, dat de Overheid vrij is met betrekking tot de vraag, of

al of niet deze persoonlijke sfeer van het individu mag worden aangetast. Neen, de Overheid is verplicht die sfeer onaangetast te laten, omdat zij deze goddelijke roeping en taak van de individuen om Gods Wil heeft te eerbiedigen. En evenzeer heeft de Overheid te eerbiedigen de eigen sfeer van de gezinnen, van de scholen, de kerken, de bedrijven en de verschillende andere maatschappelijke verbanden, die door God Zelf zijn ingesteld langs den middellijken weg van de natuurlijke en maatschappelijke orde. En ook ten aanzien van deze verbanden heeft de Overheid niet de vrijheid om naar welgevallen te handelen, maar heeft zij den plicht om de vrijheid of — wil men — de souvereiniteit in eigen kring onaangetast te laten.

Wanneer men de zaak aldus ziet — en zoo moet ze volgens a.r. beginsel worden gezien — dan is het duidelijk, dat de a.r. partij de overheidstaak, met name ook op geestelijk en zedelijk terrein zeer beperkt opvat.

Zeker, zij erkent, dat de zonde in die mate ook in het individueele leven der onderdanen en in de verschillende kringen kan doorwerken, dat er een plicht ontstaat voor de Overheid om in het belang van de bescherming van andere kringen of van het volksgeheel beperkende maatregelen te nemen. Doch wil er sprake zijn van een overheidsroeping om in te grijpen, dan moeten er gronden zijn aan te wijzen, welke de Overheid de bevoegdheid geven tot het nemen van zoodanige gewichtige maatregelen.

En nu hebben wij hierop te letten: niet iedere afwijking van datgene, wat wij oorbaar achten, hetzij door een individu, hetzij door een gezins-hoofd of schoolhoofd of kerk mag aanleiding zijn voor de Overheid om beperkende maatregelen te nemen. Vrijheid en zelfstandigheid beteekenen, dat men vrij is om naar eigen conscientie te handelen. En deze vrijheid is pas dan bestaanbaar, wanneer de Overheid de gelegenheid laat niet alleen om het goede te doen, maar, althans tot op zekere hoogte — ook om het kwade te doen. En dan bedenke men dat niet de Overheid voor al het kwade, hetwelk als gevolg van de zonde in het maatschappelijk leven plaats vindt, verantwoordelijk is. Er is een verantwoordelijkheid, die buiten de Overheid omgaat, juist wijl de overheidstaak beperkt is. Naast de overheidsverantwoordelijkheid hebben wij te zien en te eerbiedigen de verantwoordelijkheid van de onderdanen persoonlijk en in hun verschillende verbanden.

Welnu, wanneer wij zoo het a.r. standpunt in de praktijk zoeken te brengen, dan zullen wij er niet naar streven om van de Overheid te verkrijgen, wat zij niet volbrengen kan en mag, maar dan zullen wij anderzijds met niet minder klem er tegen opkomen, wanneer principieele tegenstanders, ook al behooren zij tot de richting der st. geref. partij, dit standpunt trachten verdacht te maken door het te stellen op één lijn met dat van de linker groepen, die den zgn. „neutralen” Staat aanhangen.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

De strekking der Bergrede naar Mattheüs door DR. H. N. RIDDERBOS, J. H. Kok N.V., Kampen, 1936.

Ook buiten den kring van theologen verdient dit proefschrift de aandacht. Want het plaatst, ook op sociaal en politiek terrein, brandende vraagstukken als dat van den particulieren eigendom, de landsdefensie e. d. (hoewel ze geen speciale behandeling vinden) in het centrum, wijst onjuiste opvattingen van de Bergrede op o. i. zeer overtuigende wijze af en geeft daarvoor in de plaats een positieve uitlegging, welke ons voorkomt te zijn de eenig houdbare.

Daargelaten nu het zuiver theologisch deel van dit geschrift, willen wij er op wijzen, dat Dr. RIDDERBOS Jr. zich o. m. richt tegen de opvatting van de Bergrede als uitsluitend gezindheidsethiek, tegen de R.K. ascetische opvatting, tegen de onderscheiding tusschen ambts- en persoonsmoraal in het Lutheranisme en tegen BRUNNERS opvatting.

Wat schrijvers positieve opvatting betreft — en met die opvatting staat hij trouwens geenszins alleen — willen we wijzen op zijn opmerking, dat Jezus in de Bergrede aan het begrip gerechtigheid geen *nieuwen inhoud* wilde geven. Zij (de gerechtigheid) moet alleen volbracht worden *op de wijze* die de Bergrede aangeeft.

En wat voorts de concrete geboden der Bergrede aangaat, deze hebben, volgens den schrijver, de geldigheid van een voorbeeld. Ze gelden daar, waar zij, in het licht van het algemeen beginsel, waarvan zij de beteekenis illustreeren (de wet en de profeten), van toepassing zijn.

„Het is daarom zoo noodig” — aldus de schrijver — „dit op te merken, omdat de gerechtigheid, die wet en profeten eischen en die Jezus weer tot volledige erkenning wil brengen, een zeer *samengestelden* inhoud heeft. Deze gerechtigheid vraagt niet van ieder mensch, op ieder oogenblik en onder alle omstandigheden hetzelfde. Eenzelfde beginsel kan reeds zeer verschillende toepassingen vragen (het gebod der liefde b.v.). Maar ook zijn er in de wet en de profeten verschillende beginselen, die men in verband met elkander moet toepassen. En nu is het zeer noodzakelijk in het oog te houden, dat Jezus, door slechts toepassingen te geven van *enkele* geboden of beginselen van de wet en de profeten, geen oogenblik dat veelzijdig karakter der wet heeft willen opheffen, geen oogenblik ook aan de door Hem gegeven toepassingen der wet een

exclusieve beteekenis heeft willen toekennen. Nooit mogen de concrete voorbeelden van wetsvervulling losgemaakt worden van den wortel, waaruit zij alle opkomen: „de wet en de profeten”.

N.

Een conjunctuur-analyse van Nederland 1848—1860 door
DR. J. RIDDER, H. J. Paris, Amsterdam, 1935.

Deze bijdrage tot de economische geschiedenis van Nederland in de vorige eeuw draagt een gemengd historisch en dogmatisch karakter. Immers de schrijver kiest als uitgangspunt van zijn onderzoek bewust positie ten gunste van een bepaalde conjunctuurtheorie (n.l. die van HAYEK), terwijl hij zich wat betreft de methode van onderzoek — mede ook wegens een tekort aan bruikbaar cijfermateriaal — aansluit bij de Deutsche methode (WAGEMANN), welke verband houdt met de gedachte, dat het economisch leven een organisch, niet een mechanisch, geheel is.

Uit het feit, dat de schrijver de conjunctuur hier te lande in de vijftiger jaren als een z.g. afgeleide conjunctuur beschouwt, volgt, dat hij aandacht schenken moet aan den toestand elders, met name in Engeland. Dat doet hij ook metterdaad door een uitvoerig overzicht te geven van de voorgeschiedenis van de internationale crisis van 1857. Wat Nederland betreft onderzoekt hij achtereenvolgens handel en crediet, nijverheid en volkswelvaart in de jaren 1848—1860, waarbij het vrij schaarsche cijfermateriaal aangevuld wordt door een rijke vermelding van „business annals”. In weerwil van het o. i. wel wat te sterk geprononceerd theoretisch uitgangspunt, draagt dit deel van het boek, hetwelk toch eigenlijk de hoofdinhoud vormt, het karakter van een objectief-zakelijke en zaakkundige uiteenzetting.

In verband met de herhaaldelijk vernomen klachten over de anti-sociale werking van de bedrijfsmechanisatie verdient aandacht schrijvers opmerking aan het slot van zijn boek: „Eerst toen in Nederland de moderne gemechaniseerde industrie haar intrede had gedaan en de productie door middel van handwerk was vervangen door gemechaniseerde voortbrenging, kon ook de arbeidende klasse profiteren van de winstmogelijkheden, die de hausse biedt. Toen kwam echter ook de loonsverlaging in de baisse. De loonstabiliteit uit vroeg-kapitalistische tijden verdween. Uit het voorgaande volgt echter, dat deze verdwijning voor de arbeidende bevolking in Nederland niet anders dan voordeelig kan zijn geweest”.

N.

HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

I.

(MIDDELBAAR ONDERWIJS EN BEZUINIGING).

DOOR

DR. W. J. KOLKERT JR.

Op 't gebied van het middelbaar onderwijs beperkt voor 't oogmerk de bezuiniging zich tot slechts twee dingen nl.:

- a. de zoogenaamde stopwet, en
- b. de classesplitsing.

Daarenboven wordt het uiteraard getroffen door enkele maatregelen van meer algemeenen aard, nl.:

- a. de salarisregeling der ambtenaren, en
- b. de schoolgeldregeling.

* *
*

Deze maatregelen laat ik voor wat ze zijn. Alleen merk ik op dat de harde noodzaak om te bezuinigen de eenige verklaring en verontschuldiging er voor kan zijn.

De stopwet toch heeft aan den veelbelovenden opbloei van 't bijzonder M. O. een ontijdig einde gemaakt, voorloopig althans, en slechts naar 't uiterlijk.

De classesplitsing heeft met haar overvolle klassen, vooral op dichtbevolkte scholen, een noodtoestand in 't leven geroepen, waarvan de ernstige gevolgen zich nu reeds doen gevoelen voor 't geheele onderwijs: voor de belangen der leerlingen, van 't leerplan, en van de docenten.

En wat de salarisregeling aangaat: er is bezwaarlijk een bezuiniging te bedenken waarin de besnoeiing der ambtenaarstractementen niet de hoofdmoot zou moeten vormen. In den loop van dit eerste artikel wijd ik daaraan en aan de schoolgeldregeling nog enkele woorden.

* *
*

Die oogst is niet groot, zal men terecht zeggen. Bij den huidige toestand van het M. O. kan hij evenwel ook niet veel rijker zijn. Men houde er zich overtuigd van dat de departementale scherpzinnigheid en speurzin inzake bezuiniging alles naarstig onderzocht hebben!

Hier en daar op 't wijde veld van dat onderwijs is wellicht nog geringe versoberingsbuit binnen te halen, al is 't hoofdzakelijk slechts winst in de toekomst. Van die mogelijkheden zijn de navolgende die welke m. i. overweging waard zijn:

Ia. Er is concentratie van middelbare scholen mogelijk, zoowel bij 't openbaar als bij 't bijzonder onderwijs. Dat daarbij de vrijheid en de zelfstandigheid van 't vrije onderwijs, en in 't algemeen het levensbelang van de middelbare school ontzien en ongeschonden gehandhaafd moeten blijven, spreekt vanzelf. Die concentratie *is* te vinden, bij loyale gezindheid van de betrokkenen. Zoo de voorstellen der commissie voor de L. O. concentratie metterdaad zoden aan den dijk zullen zetten, geeft dat resultaat moed ook voor soortgelijke pogingen bij 't M. O..

Ib. Doch afgezien nog van de concentratie van geheele scholen, gemeenschappelijk gebruik, door meer dan één school, van met name de bijzondere leslokalen en van de verzamelingen, is zeer wel doenlijk, en moet dus bevorderd worden. De groote lokaliteiten voor teekenen, natuur- en scheikunde, natuurlijke historie, aardrijkskunde, en die voor lichamelijke oefening rendeeren uiterst slecht, vooral in kleinere schoolgemeenschappen. En hoeveel kapitaal staat er in alle schoolgebouwen geheel renteloos op de vrije middagen en 's avonds!

Dat alles meer productief te maken, zal ongetwijfeld wijsheid en zelfverloochening kosten van de gebruikers samen, doch met goeden wil is collegiale samenwerking wel te vinden. Ik ben een jaar lang met m'n geheele h.b.s. (vier afdeelingen) „betalend logé” geweest in een m.u.l.o. school. Zelf heb ik eenige jaren gastvrijheid verleend aan een buurman, hoofd eener openbare school — er is nooit ook maar de minste wrijving geweest. Men moet, zeker, een deel van z'n onbepaalde vrijheid missen. Het „My house is my castle” kan in zulke gevallen niet langer voor 100 % gelden. Maar vrijheid heeft alleen waarde, als ze gepaard gaat met saamhoorigheidsgevoel en verantwoordelijkheid. En in zulk een sfeer is een accoord van samenleven uitstekend te vinden. Waar een wil is, is meestal een weg.

Bij dezen maatregel ($I a + b$) is de *winst*, zij 't eerst in de toekomst, duidelijk: minder scholen, salarissen, verzamelingen; productiever gebruik van 't bestaande aan lokaliteit en materiaal.

Daartegenover staan de *stijgende uitgaven* voor wachtgeld, renteverlies enz.

Het worde hier, en bij de nog volgende voor te stellen maatregelen, eens en voorgoed onderstreept, als een eisch van eenvoudige rechtvaardigheid, dat de getroffen docenten (en personeel) *ten volle* schadeloos gesteld worden. Juist bij het M. O. is het salaris toch al onevenredig sterk besnoeid. Op niet te verontschuldigen ruwe wijze is vooral dáár het „*taillable et corvéable à merci*” de laatste jaren toegepast.

Ic. In gemeenten waar gymnasium en h.b.s. 5-j. c. (B) naast elkander bestaan, en op de lycea moet, om den financiëlen nood, (het zij dan onder protest van de humanisten-door-dik-en-dun) de gemeenschappelijke opleiding, in één klasseverband, verplicht gesteld en doorgezet worden van de gymnasiumafdeeling B met de h.b.s. afdeeling B voor al die lessen waar dat mogelijk is. Het is volmaakt overbodig, in den bovenbouw dier twee schooltypen vakken als natuurkunde enz. gescheiden te doceeren.

Het *voordeel* van zulk 'n maatregel is tweeërlei: *Moreel*: want in één klasseverband ervaren dan de gymnasiasten en de h.b.s.-ers veel inniger de werkelijkheid van een der hooggeloofde lyceale doelstellingen, nl. het bevorderen van de saamhoorigheid en den wederkeerigen invloed tusschen de humaniora en de realia. En *financiëel*: immers de lesuren, en dus de uitgaven voor salaris, schoolruimte, vuur en licht, collecties enz. minderen plaatselijk aanmerkelijk.

De geringe last die de roostercombinatie van c. q. twee scholen oplevert, blijft natuurlijk buiten beschouwing; die telt weinig of niet mee. Hèt *nadeel* is natuurlijk weer de vergoeding aan overtollig wordend personeel.

II. „Er is nog een ander kwaad onder de zon” op ons M. O.-gebied.

In de jaren des (denkbeeldigen) overvloeds heeft de regeering tientallen driejarige h.b.s.-en veranderd in vijfjarige. Als in zoo menig ander opzicht bij het M. O. zijn we ook toen m. i. den verkeerden weg opgegaan. En er zal, vrees ik, geen wezenlijke verbetering mogelijk blijken, als we ons niet van die dwaling onzes weegs bekeeren, en dus rechtsomkeert maken.

Verschillende omstandigheden kunnen die vergissing misschien verklaren, maar ze niet rechtvaardigen.

Het rijksgeld speelde blijkbaar in dien roekeloozen tering-bloeitijd ook op onderwijsterrein bijna geen rol.

De hoogmoed in onderscheidene „miskeerde” streken „eischte” een vijfjarige inplaats van de ordinaire driejarige h.b.s.

Men verkeerde nog wat meer dan thans onder de narcose van een oppervlakkige, eenzijdige verstandsaanbidding.

Men praatte elkander na dat de driejarige een eigenlijk niet volbloed middelbaar schooltype mocht heeten. Bovendien begon de opstuwende m.u.l.o.-school er al meer bedenkelijk op te lijken, al gold ook daar het: Meer gelijk dan eigen. Ze verkreeg in haar einddiploma's verschillende bevoegdheden der driejarige, en ontroofde haar op die manier steeds meer candidaten.

Zoo heeft de regeering (op algemeenen aandrang, gelijk dat dan heet) tientallen driejarige inrichtingen in der haast tot vijfjarige vermaakt. Daardoor heeft men een m. i. voortreffelijk middelbaar schooltype miskend. Het nu bijkans uitgestorven ras der driejarige leeft nog maar op enkele plaatsen voort. Doch ook dat reservaatsbestaan is klaarblijkelijk niet bij machte het tegen vijandige machten te beveiligen.

Van harte hoop ik dat het die aanslagen niet slechts trotseeren en overleven zal, maar dat het in de toekomst bij mogelijke reorganisatie van 't M.O. de grondslag worden mag van alle middelbare schooltypen, de kweekschool ingesloten, doch met uitzondering van 't gymnasium.

Want er zijn inderdaad weinig inrichtingen van onderwijs die, behoudens geringe wijziging van bouw, zóó voor de meeste jonge menschen aangewezen zijn als juist de driejarige. Het psycho-technisch onderzoek immers toont heden ten dage al duidelijker aan dat gymnasium en h.b.s. 5-j.c. (met het lyceum als verbinding van die twee) toch altijd in hun bovenbouw slechts voor de betrekkelijk uitzonderlijke intellecten geschikt zijn, niet zoozeer omdat ze geestelijke-elite-scholen zijn, als wel omdat alleen bepaald-aangelegden er slagen kunnen met werkelijke vrucht. Een aanmerkelijk getal van de huidige leerlingen dier scholen (de statistiek der niet-bevorderden bewijst het) wordt er niet mee gediend, maar geplaagd.

III. Verscheidene middelbare scholen, gymnasia zoowel als h.b.s.-en en lycea, komen bij objectieve beoordeeling, in ernstige aanmerking

voor algeheele opheffing — amendement van de verste strekking in dit mijn betoog.

Wanneer men eens nuchter becijfert wat op zulke meestal bloedarmoedige inrichtingen de publieke kas betaalt per leerling, is er in dezen tijd van onafwijsbare bezuiniging en versobering geen enkel houdbaar motief om ze te handhaven. De levensbelangen der humaniora en realia staan bij zulk een radicalen maatregel niet op 't spel. Leerlingen echter, die in vaak kleine klassen van dergelijke inrichtingen op privaates gelijkend onderricht ontvangen, en dan nog ternauwernood 't diploma halen kunnen „met de hakken over de sloot”, genieten eigenlijk couveuse-verzorging en zijn die eere niet waard. En die op zulke kleine scholen wel middelbaar onderwijs verdienen, kunnen met het huidige snelverkeer op naburige, bloeiende inrichtingen beter terecht.

Tegenover een aanzienlijk *lager budget* in de toekomst voor tractementen, gebouwen, verzamelingen enz. komt bij deze twee maatregelen (II en III) uiteraard de zware *debetpost* weer te staan van de wachtgelden enz. . . . „Het wordt vervelend, lezer!” beken ik met MULTATULI.

IVa. De schoolgelden kunnen verhoogd worden, vooral bij het openbare onderwijs. Plaatselijk behooren die bij openbaar en bijzonder onderwijs natuurlijk gelijk te zijn, om de eerlijke concurrentie. In een land als 't onze, waar $\frac{2}{3}$ der schoolgaande jeugd gebruik maakt van 't bijzonder onderwijs, is er geen enkele steekhoudende reden aan te voeren voor een bevoorrechte positie van de openbare school in dat opzicht. Die bevoorrechting kan tegenover haar „bijzondere” concurrente overal de markt breken, en ze poogt dat ook meestal daadwerkelijk door 'n plaatselijk lagere schoolgeldregeling te doen.

De verhooging van 't schoolgeld mag de werkelijk begaafde kinderen uit mindervermogende kringen nooit verhinderen de middelbare school te bezoeken. Voor zulken dient een ruim en goed functioneerend beurzenstelsel den toegang er heen te effenen, pondspondsgewijze verdeeld over openbaar en vrij M. O.

De *winst* der hoogere schoolgelden brengt onafwendbaar het *nadeel* met zich van een kleinere cliëntèle — duurder prijs, minder debiet — benevens de kans op kleinere en dus kostbaarder klassen; waarschijnlijk zelfs een aanmerkelijk geringer aantal klassen; en ten gevolge daarvan weer grooter wachtgeldkosten voor overtollige of niet meer

volledige leeraarsbetrokkingen, en ten slotte het bedrag der beurzen, de rijkssteun voor mindervermogene begaafden.

* * *

IVb. Veel meer ongeschikte kandidaten dienen van 't M. O. geweerd te worden, omdat ze geen voldoende aanleg er voor hebben. De toelating, de bevordering, en het eindexamen moeten verzwaard worden.

Dat zal een *winst* blijken te zijn op den duur èn voor het M. O. èn voor de universiteit en de maatschappij, èn voor de gezinnen, èn voor de anders- (niet altijd: minder-) begaafde kinderen. Er zeulen er honderden op de middelbare inrichtingen moeizaam mee, die fleurig en kwiek hun weg zouden wandelen op andersoortige scholen van vak-, nijverheids- en landbouwonderwijs.

Naast die *zedelijke winst* (het hooger peil van, juister gezegd: den meer specialen aanleg voor M. en H. O. en de levens- en arbeidsvreugde van velen) staat ook 't *financiële* voordeel weer der minderende uitgaven. Doch hier eveneens komt het hinkende paard achteraan: opnieuw een *stijging* van de wachtgelden, en de *uitbreiding* van 't vakonderwijs c. a. met al de oprichtings- en onderhoudskosten daaraan verbonden. Waarschijnlijk echter zullen vele wachtgelders van 't eigenlijke M. O. daar een werkkring kunnen vinden.

* * *

Duidelijk blijkt wel uit dat alles dat *bij den tegenwoordigen toestand* van het M. O., *dus afgezien van elke reorganisatie*, de bezuiniging voorshands inderdaad niet meer opbrengen *kàn*. Tegenover winst staat steeds een wellicht onverwacht groote schade, wil men bij de operatie niet al te zeer de edele deelen — of wat daarvoor doorgaat — treffen. Het feit bovendien dat verschillende maatregelen als perspectief-bezuinigingen slechts in de toekomst geld in de lade brengen of houden, is mede een bron van teleurstelling.

* * *

Werkelijke besparing is er voor een volk als 't onze, met z'n bloeiend bijzonder naast een al meer tanend staatsonderwijs, op dat gebied alleen langs anderen weg te vinden, voor 't oogenblik zoowel als in de toekomst.

A. Zoolang de status deze blijft dat het vrije, niet officiële onderwijs in de behoefte van nu reeds $\frac{2}{3}$ van 't nederlandsche volk voorziet, en de, nog altijd officiële, staatsschool slechts $\frac{1}{3}$ der jeugd te verzorgen houdt;

B. zoolang daarenboven op M. O.-terrein het schoolwezen zoo on-economisch verbrokkeld van bouw blijft — zoolang is er weinig gegronde hoop op een versoering die hout snijdt.

A. In een volk als 't nederlandsche heeft de schoolstrijd de geesten niet alleen omgezet, doch ook den feitelijken toestand op onderwijsgebied radicaal veranderd. Aan die werkelijkheid beantwoordt de theoretische, wettelijke regeling sedert lang niet meer. Nu ons volk in z'n groote meerderheid beslist en onloochebaer voor de vrije school gekozen heeft, die als een levend organisme uit zijn diepste overtuiging opgegroeid is, moet die wettelijke regeling geheel en al verouderd heeten. Ze moge „wettelijk” zijn, „wettig”, in den redelijken zin des woords, is ze niet meer te achten.

De huidige toestand is dus deze dat de vrije school in feite regel geworden is, met het staatsonderwijs als aanvulling daar waar 't particulier initiatief in gebreke blijft. Maar (en dat is 't onnatuurlijke) nog steeds is die minderheidsschool, het openbare onderwijs, *officieel* het staatsonderwijs; daarnaar heeft de meerderheid met haar bijzondere, vrije school zich toch eigenlijk te richten en te regelen.

Dat privilege van 't openbare als normatief staatsonderwijs is in Nederland volkomen uit den tijd geworden. Het vrije onderwijs nu wil zeker niet het openbare staatsonderwijs van z'n plaats verdringen, om zelf die bevoorrechte officiële positie in te nemen. Dat is misschien de geheime, voorloopig nog onbewuste doelstelling van rechtsche staatsabsolutisten à la KERSTEN. Het is nooit het wit geweest van den waren schoolstrijd, en 't mag dat ook nimmer worden. Onze vrijzinnige landgenooten hebben geen recht op *meer* dan de rechtzinnige meerderheid in ons volk op onderwijsgebied, maar beiden hebben aanspraak op *gelijk* recht, doch dan gelijk recht naast gelijken plicht als *vrije* school. We hebben te lang den druk moeten dragen, om niet, in erkenning van de oprechte liefde der overtuigde vrijzinnigen voor hun school, hun ook voor 100 % de vrijheid te garandeeren die wijzelve vragen.

Een volksgemeenschap als hier te lande laat inderdaad geen plaats

meer voor een officieel overheidsonderwijs, met daarenboven nog een vrij, particulier onderwijs, dat dan na lange worsteling „erkend” is. Er is alleen plaats voor de vrije school, ten behoeve van vrijzinnige zoowel als van rechtzinnige; een schoolwezen dat beantwoordt aan de idealen hunner humanistische cultuur, *naast*, niet meer *boven* een onderwijs dat leeft uit de openbaringscultuur.

Zoodra die feitelijke toestand dus ook in de landswetten zijn beslag krijgt en als normaal geformuleerd wordt, zullen in Nederland theorie en werkelijkheid kloppen.

Uit zulk een vrijheid van onderwijs vloeit geestelijke en stoffelijke winst voort voor heel 't volksleven:

de school komt weer te wortelen in haar oorspronkelijken, natuurlijke voedingsbodem, nl. het gezin met z'n levens- en wereldbeschouwing;

allerlei sluimerende volkskrachten ontvangen licht en lucht om zich te ontplooien tot vruchtbaarder werkzaamheid, ten behoeve van den alzijdigen bloei van ons volk en 't nationale schoolwezen;

de concurrentie, die tusschen vrijzinnig en rechtzinnig onderwijs bestaan blijft, wordt veredeld tot een fairen wedstrijd van gelijkgerechtigden, en de ware pacificatie wordt bevorderd;

het onderwijs zal niet langer meer een politieke „kluif” zijn (met verloop gezegd), zooals 't, ondanks den schijn van 't tegendeel, nog altijd is. Het komt uit de staatkundige terug in z'n natuurlijke, eigen sfeer, de maatschappelijk-cultureele;

de schatkist zal er ruimschoots baat bij vinden, *zoo althans het aandeel der openbare kas in de kosten van het onderwijs (lager en middelbaar) behoorlijk geregeld wordt.*

* *
*

Juist in 't verband van dit artikel moge aan den geldelijken kant der zaak eenige meerdere aandacht gewijd worden. Ik neem de woorden over waarmee ik eenige jaren geleden daarvoor gepleit heb:

„Het bijzonder L. O. is geldelijk gelijkgesteld aan 't openbare. De subsidiëring van 't vrije M. O. is ca. 80 % van de onkosten. Daar heerscht dus nog allesbehalve gelijkstelling. Doch wordt die eenmaal bereikt, dan is de schatkist er allerminst bij gebaat, als dat geschiedt op de wijze als bij het L. O. Ons onderwijsbudget, toch reeds te hoog, zou integendeel nog stijgen.

Dat alles is een gevolg daarvan, dat men de financiële gelijkstelling

bij 't L. O. gezocht heeft in de verkeerde richting. Het orthodoxe volksdeel in ons land zag 't onderwijs als een beschikkingsrecht der gezinnen. Het was er van doordrongen dat daar twee belangen samengaan: dat van 't gezin (ouders en kinderen), en dat van de maatschappij. Het verwachtte met reden dat de gemeenschap haar aandeel in dat belangencomplex met een subsidie betalen zou. Doch de voorstanders der vrije, Christelijke school hebben nochtans met groote offervaardigheid ook hun aandeel in de schoolkosten betaald. De pacificatie nu had m. i. hierin moeten gevonden worden, dat 't vrijzinnig volksdeel gelijkgesteld ware geworden aan 't rechtzinnige, niet maar in rechten doch ook in lasten; niet omgekeerd. Niet de Christelijke lagere school had dus in 't algemeen *meer* moeten ontvangen, doch de openbare *minder*. Bij 't M. O. zou de bezuiniging eveneens op zoo'n wijze moeten betracht worden. Het bloeiend bijzonder M. O. heeft metterdaad bewezen dat zijn voorstanders nog steeds een geldelijk offer voor hun scholen over hebben, en dat zulk een milde gezindheid vrucht draagt. Laten onze vrijzinnige landgenooten, niet maar bij uitzondering, doch als regel, zich aangorden tot een gelijke daadwerkelijke liefde voor hun eigen M. O.

Want: of ze koesteren te weinig vertrouwen in de liefde tot een principiëel-vrijzinnige school in eigen gelederen, en ze durven den staatssteun, zedelijk en geldelijk, niet ontberen, of hun behoefte aan een onderwijs naar den eisch van hun eigen, autonome cultuur is even echt en sterk en offervaardig als onder de rechtzinnigen de drang naar een Christelijke school. Dan ook kunnen en willen ze met vreugde gelijke lasten als dezen dragen ten bate van hunner kinderen principiële schoolopvoeding.

En dan zal gelijke behandeling in alles, voor rechts en links, aan de schatkist groote sommen besparen" 2).

* *
*

Deze schets van wat m. i. moreel en financiëel de beste oplossing zal zijn, behoeft onzen vrijzinnigen medeburgers niet al te zeer den schrik op 't lijf te jagen. Er is in de naaste toekomst weinig kans op verwezenlijking van 't Unie-ideaal.

In de voormalige rechtsche partijen leeft, althans aan de oppervlakte, slechts zwakke belangstelling meer voor de volledige vrijmaking van geheel 't nationale onderwijs.

Dat is te begrijpen, indien al niet te rechtvaardigen.

De eigenlijke school immers voor 95 % ook van onze menschen is de lagere. En zoo de principiële inzet van den schoolstrijd al niet bereikt is, dat bijzonder lager onderwijs kost onze beurs tenminste niets of bijna niets meer ! is, wie weet ? de geheime gedachte van velen. Waarom die zware worsteling verder voort te zetten voor gelijkstelling bij het M. O., dat toch slechts enkelen procenten der bevolking ten goede komt — om van 't H. O. maar heelemaal te zwijgen ? . . .

En waarom, dankbare, maar moeilijke taak, in dezen tijd dan ook nog te streven naar de vrijmaking van geheel 't nationale onderwijs ten bate van onze vrijzinnige landgenooten ?

En ten slotte de ernstige vraag:

Zou verlaging van 't subsidie voor 't L. O. niet op even sterken tegenstand stuiten bij rechts als bij links ? Nu 100 % en dan — wie weet: hoeveel minder ? Men zal moeilijk afstand doen van de financiële baten, zelfs al zou er bij L. en M. O. volkomen, ook principiëel beschouwd, gelijkstelling komen tusschen humanistisch en Christelijk-gefundeerd onderwijs ? —

De bittere nood der tijden schuift bovendien andere, meer rechtstreeksche volksbelangen op den voorgrond: de handhaving van 't gezag, de zorg voor de verdediging van 't rijk, de werkeloosheid, de sociale kwestie in 't algemeen . . .

Doch al zou morgen den dag de maatschappelijke crisis tot het verleden behooren, dan nog is er weinig grond voor de verwachting dat de kamp om de eigenlijke vrijheid en om de wezenlijke gelijkstelling weldra opnieuw ontbranden zou.

Wie de worsteling der twee culturen, de Schriftuurlijke, heteronome, theocentrische tegenover de humanistische, autonome, anthropocentrische, in werkelijkheid ziet en erkent, kan nu eenmaal, om des gewetens wille, niet rusten voordat 't machtigste tuighuis der cultuur, het onderwijs, niet langer als bevoorrechte overheidsschool den officiëlen voorrang inneemt boven de vrije.

Wie, of hij overigens rechts dan wel links staat, slechts één cultuur aanvaardt, kan daarentegen op den duur niet voorstander blijven van een vrije school. Hoogstens kan hij het standpunt kiezen, dat GROEN ten slotte weer ingenomen heeft: een overheidsschool naar de gezindten.

Nu maakt in Protestantisch-rechtzinnigen kring de theologie van

BARTH c.s. haar slachtoffers bij honderden. Het is hier niet de plaats daarop nader in te gaan. Doch het is te vreezen, dat de crisistheologie, en de levensleer die daar uit voortvloeit, slechts in uiterlijken schijn gelijken op 't reformatorisch Calvinisme, in werkelijkheid er echter veel van verschillen.

Wat hiervan ook zij: bij den genialen Zwitser is er alleen maar een roeping voor Christenen individueel in 't openbare leven en de cultuur — gelijke dwaling, zij 't uit andere bron, als zoovele orthodoxe belijders misleidde in de vorige eeuw inzake staatkunde, wetenschap en kunst. Er blijft ook bij BARTH c.s. geen bestaansreden, dus geen plaats, geen recht en roeping meer voor Christelijke cultuur als collectivum beschouwd: geen Christelijke wetenschap dus, geen Christelijke kunst, geen Christelijke staatkunde: ook niet langer een vrije, Christelijke school . . .

* *
*

Doch er is meer. In laatsten aanleg gaat het niet om de vrijheid van de confessioneele school alleen. De vrijheid van onderwijs *voor heel 't volk* is de uiteindelijke inzet van den schoolstrijd. En de liquidatie van dien strijd is een taak niet van rechts tegen links, doch van rechts en links samen.

Ook in dit verband zij herhaald wat ik hiervóór reeds schreef: Het onderwijs moet eindelijk uit het staatkundige strijdperk, waarin het van nature niet thuishoort, teruggebracht worden naar z'n eigen bestaanssfeer, het maatschappelijk-cultureele leven met z'n „strijd der geesten”. En dat zal eerst dan kunnen geschieden, als niet meer alleen Rooms-Katholiek en rechtzinnig Protestant samen het pleit voeren voor wat in wezen en kern de school eigenlijk is, maar wanneer schouder aan schouder naast hen alle vrijzinnigen zich scharen, wier oog open ging voor 't natuurlijk eerstgeboorterecht van 't vrije onderwijs.

„Dat de partijen van de rechterzijde tot nog toe bijna uitsluitend voor verwezenlijking van dat beginsel gepleit hebben, ligt voor de hand. Het is in de eerste plaats daaraan te danken dat in hun midden de Heilige Schrift normatief is voor alle terrein des levens, voor elke cultuuropenbaring, en dat het juist de Bijbel is, die dat recht der ouders in dezen bijzonder onderlijnt. En in de tweede plaats zijn, in de historische ontwikkeling der omstandigheden, hun als onderdrukten

het eerst de oogen opengegaan voor wat in 't onderwijs 't wezenlijk aandeel der gezinnen is naar eisch van natuur en Schrift." 3)

* *
*

Wie nu zou niet met dankbaarheid zien dat al meerderen uit vrijzinnigen kring zich weer bewust worden van dat natuurlijk recht van 't vrije onderwijs, weer beseffen gaan den plicht en de roeping in dezen van alle ouders-met-eigen-overtuiging?

Waarom, vraagt men terecht, openen zich dan de oogen van niet velen meer onder hen voor die elementaire dingen?

Het grootste struikelblok is misschien de vrees, dat de vrije schoolals-regel de volkseenheid breken zal. De overheidsschool is echter *niet* een instituut van die eenheid des volks, zooals GROEN, door afkomst en opleiding door levens- en tijdsomstandigheden, waarschijnlijk steeds, doch ten onrechte, gemeend heeft. En nog minder is ze een palladium der vrijheid.

Alle onderwijs toch, ook historisch gezien, is ontsproten aan de particuliere behoefte en 't particulier initiatief. Onder 'n volk, waar overheid en onderdanen samen eens geestes zijn, ontstaat dan natuurlijk een overheidsschool naast, straks boven de particuliere.

Nu die gemeenschap van levens- en wereldbeschouwing plaats heeft moeten maken voor groote verbijzondering, is er voor 'n overheids-onderwijs geen bestaansreden meer anders dan als uitzondering, den regel bevestigend, daar waar 't particulier initiatief in gebreke blijft.

Waar ze als bij ons die bevoorrechte positie nog behouden heeft, is dat een onrechtmatige, en wordt 't openbaar onderwijs in stede van instituut van eenheid tot instituut van druk en overmacht.

Die volkseenheid immers vindt in gemeenschap van taal, afstamming, zeden, cultuur ongetwijfeld een krachtigen steun; doch al die factoren zijn niet de primordiale levensvoorwaarden voor een sterke nationale eenheid — zie naar Zwitserland. De diepste bron daarvan welt allereerst op uit de eenheid van recht en rechtsbedeeling, zooals die, in den loop der historische ontwikkeling, door Gods voorzienige gunst, en onder leiding van ORANJE, hier te lande gegroeid is en bloeit, ten zegen van alle goede vaderlanders, hoe divers van geestelijke pluimage ze overigens ook zijn. Hebben de laatste maanden van '36 die onzienlijke, maar nochtans machtige werkelijkheid niet ontroerend en onloochenbaar getoond? Intuïtief schaaft, in vreugde en smart, ons

volk in z'n echte kern zich om ORANJE, omdat het voelt dat daar het plechtanker ligt van aller vrijheid en recht.

In die eigenlijke eenheid des volks slaat de vrijheid van onderwijs allerminst een breuk. Integendeel: uitgebreid over alle Nederlanders, rechts en links, verknocht aan 't gemeenschappelijke vaderland, en wien de ware eenheid ter harte gaat, bevestigt ze eerder en sterkt ze de binding der nationale saamhorigheid, zoodra allen ook op 't onderwijs-terrein *gelijkelijk* deelen mogen in den zegen van dat gelijke recht en rechtsbestel.

In een gemengde volksgemeenschap als de onze moet een overheids-school, of ze wil of niet, wel ontaarden in een openbaring en machts-middel van den totalitaireren staat. In zoo'n staat is geestelijke vrijheid en verbijzondering metterdaad contrabande, majesteitsschennis, hoog-verraad.

„Dan moeten de minderheden maar onderdrukt worden!” is symptomatisch voor alle staatsabsolutisme. Wie echter onder ons, vrijzinnig of rechtzinnig, van zulke totalitaire zegeningen niet gediend is, noemt die geestelijke verbijzondering, als natuurlijke vrucht van levenskrachtige, oprecht beleden en beleefde beginselen, geen verzwakking van 't volk, doch veeleer een verrijking van zijn schoonste schatten.

Zijn nu onze vrijzinnige medeburgers op velerlei ander gebied, door den gezegenden invloed van het Christendom, dat nog altijd in ons volksleven werkt als een zuurdeesem, niet even afkeerig als wij van den totalitaireren staat?

Waarom, nog eens, dan ook niet in zake 't onderwijs?

Onder hen groeit echter langzaam maar zeker het besef dat de vrije school de eigenlijke, de natuurlijke is. De vele vrije, vrijzinnige scholen, lagere en middelbare, die in de laatste jaren opgericht werden en bloeien, zijn er 't bewijs voor. Hoe meer dat inzicht rijpt, des te grooter zal bij hen 't getal worden dat met de vroegere rechtsche partijen z'n krachten geven zal aan de waarachtige vrijmaking van heel 't nationale onderwijs, aan de wezenlijke bevrediging naar recht en billijkheid.

Idealisme? Het zij zoo. Een ideaal van edele keur als 't onderhavige is idealisme waard, en werkt het. Zooals ik eerbied verwacht van den vrijzinnige voor ons beginsel, zoo koester ik mijnerzijds eerbied voor en vertrouwen in dat dagende inzicht bij overtuigde vrijzinnigen...

Zoo zal het natuurlijk beginsel der vrije school-voor-heel-ons-volk alleen dan zonder wrok en wrevel kunnen zegevieren, als, naast Roomsch-Katholieke en rechtzinnig Protestant steeds meerderen uit de vrijzinnige kringen samen 't pleit gaan voeren voor wat het eigenlijke wezen-en-welwezen der school is.

Maar die verbroedering ligt waarschijnlijk nog in een verre toekomst . . .

¹⁾ Voor breeder en principiële toelichting verwijs ik naar mijn publicatie: Het Middelbaar Onderwijs (Wensen en Mogelijkheden) 1933 bij J. B. Wolters.

²⁾ Het Middelbaar Onderwijs (Wensen en Mogelijkheden) blz. 24—25.

³⁾ Het Middelbaar Onderwijs, blz. 28.

HET ONTWERP-PACHTWET

DOOR

MR. J. TERPSTRA.

Vóórdat op 10 November 1936 het ontwerp van een nieuwe Pachtwet in de Tweede Kamer in eindstemming kwam, stonden drie leden op om door het afleggen van een korte verklaring de reden van hun tegenstemmen mede te deelen.

De heer LINGBEEK opende de rij. In dit wetsontwerp zag hij „een bedenkelijke schrede, zij het ook langs een omweg gedaan, in de richting van aantasting van het recht van den eigendom”; hij zou zijn stem niet geven aan dit wetsontwerp, „hetwelk in wezen is revolutionair, in oorsprong Roomsch.”

De heer BIEREMA, sprekend namens de fractie van den Vrijheidsbond, erkende dat er in het wetsontwerp tijdens de behandeling verbeteringen van beteekenis waren aangebracht. Evenwel waren voor hem en zijn vrienden de bezwaren nog overwegend.

De heer KERSTEN tenslotte motiveerde het tegenstemmen der Staatkundig-Gereformeerden aldus: „Hoewel het feit niet te ontkennen is, dat sommige verpachters al te zeer eigen voordeel zoeken ten nadeele van hun pachters, druischt het wetsontwerp inzake nieuwe regeling van den pacht zoozeer in tegen het 8-ste gebod van de Wet des Heeren, dat wij onze stem aan dit wetsontwerp niet zullen kunnen geven.”

Met 76 tegen 12 stemmen nam hierop de Tweede Kamer het wetsontwerp aan. Een uitslag, zóó gunstig, als aanvankelijk na de indiening van het ontwerp zeker niet velen zullen hebben verwacht. Geen wonder, dat de Minister van Justitie van verschillende kanten werd gelukgewenscht.

De klacht, dat het wetsontwerp revolutionair, van oorsprong Roomsch was, en dat het indruischte tegen het achtste gebod, had blijkbaar op de overgrootste meerderheid der Kamer geen indruk gemaakt.

Wij zullen thans enkele hoofdtrekken van het ontwerp nagaan om te onderzoeken, of het zóó slecht is als de beide predikanten-afgevaardigden het hebben doen voorkomen, en of tegen den inhoud daarvan inderdaad overwegende bezwaren kunnen worden ingebracht. Vooraf ga echter, tot beter begrip daarvan, een zeer korte schets van de geschiedenis van het pachtvraagstuk ten onzent.

* *
*

De wettelijke regelen voor de pacht van landerijen worden tot dusver (want het ontwerp-Pachtwet is nog niet door de Eerste Kamer aangenomen en derhalve nog geen wet) aangetroffen in den zevenden titel van het derde boek van het Burgerlijk Wetboek en dan meer in 't bijzonder in de vierde afdeling van dien titel: „Van de regelen welke bijzonder betrekkelijk zijn tot huur van landerijen.” Deze wettelijke bepalingen dateeren reeds van 1 October 1838, toen ons Burgerlijk Wetboek werd ingevoerd. In de bijna honderd jaren, welke sindsdien zijn verstreken, zijn zij onveranderd gebleven ¹⁾, niettegenstaande in de rechtsopvattingen zich sindsdien belangrijke wijzigingen hebben voltrokken. Zij zijn vrijwel geheel ontleend aan den Franschen Code Civil, die, op zijn beurt uit het oude Fransche recht puttende, via dit recht steunde op het Romeinsche recht.

De afdeling van ons Burgerlijk Wetboek, in 't bijzonder gewijd aan de huur van landerijen, bevat in hoofdzaak niet meer dan een regeling van den invloed van misoogst op de verplichting om de huur te betalen. Zeer weinig blijkt in het Wetboek van het toch wezenlijk verschil, dat er is tusschen het huren van een boerderij en laat ons zeggen de huur van een huis, van een auto of een fiets.

Bij de beoordeeling van het streven om in deze bepalingen van het Burgerlijk Wetboek veranderingen aan te brengen, dient men er zich voor te hoeden, deze bepalingen te beschouwen als de alleen mogelijke weergave van hetgeen recht is. Reeds de oorsprong dezer voorschriften wijst erop, dat wij met zulk een opvatting voorzichtig behooren te zijn. Een voorbeeld daarvan levert ons de regeling van de arbeids-overeenkomst. Ook deze was voorheen in ons Burgerlijk Wetboek geregeld als een huurovereenkomst. Ook hier zou, zoo was de grondgedachte, de vrije wilsovereenstemming tusschen meester en dienstbode of werkmán alleen beslissen en de wetgever had zich verder met de verhouding tusschen beide partijen niet te bemoeien. Van een

rekenen met den bijzonderen aard van de arbeidsovereenkomst, van eenige bescherming van den economisch zwakkere, den werknemer, was in de wet geen sprake. Bij de wet op het arbeidscontract van 13 Juli 1907 is, naar den eisch van het Christelijk beginsel, in de wettelijke regeling een geheele ommekeer gebracht. Wie zou thans naar de Romeinsch-rechtelijke regeling van dit contract in het ongewijzigd Burgerlijk Wetboek terugverlangen ?

Zoo ook dient men bij het beoordeelen van een nieuwe wettelijke regeling der pacht, die meer dan de geldende bepalingen van het Burgerlijk Wetboek rekening houdt met den eisch van het Christelijk beginsel en den bijzonderen aard van deze overeenkomst, in onderscheiding van allerlei andere huurcontracten, daartegenover niet bij voorbaat afwijzend te staan. Zeker zal men zich bij die beoordeeling moeten losmaken van de stemming, dat het oude goed en recht is, omdat het oud is en onze gedachten daarmede vertrouwd zijn geraakt.

* * *

Reeds vele jaren heeft het vraagstuk van de herziening der pachtregeling ten onzent de belangstelling gehad. Reeds in 1886 werd een Staatscommissie ingesteld, die in 1892 een rapport uitbracht over het pachtwezen en het gebruik van den grond. Twintig jaren later volgde de instelling van een nieuwe Staatscommissie voor den landbouw; haar omvangrijk rapport is voor de kennis van het vraagstuk van groote beteekenis geworden. De belangstelling voor de kwestie was vooral hierdoor gewekt; en toen daarna bovendien de wereldoorlog uitbrak en ook op dit gebied de moeilijkheden zich toespitsten, werd de aandrang, ook in de beide Kamers der Staten-Generaal, om de wettelijke bepalingen aangaande de pacht te herzien voortdurend sterker. Na een uitvoerig debat in de Tweede Kamer bij de behandeling van de Rijksbegroting voor het jaar 1919 stelde de Regeering opnieuw een Staatscommissie in. Deze commissie, onder voorzitterschap van Prof. Mr. P. A. DIEPENHORST, kreeg in opdracht om speciaal het pachtvraagstuk in studie te nemen en zoo noodig voorstellen te doen tot blijvende herziening van de wettelijke bepalingen; daarnaast diende zij na te gaan, of „de bestaande bijzondere tijdsomstandigheden” (in 1919) aanleiding gaven tot het maken van een afzonderlijke regeling.

In November 1923 bood de Staatscommissie-DIEPENHORST het laatste deel van haar rapport aan de Koningin aan. Belangwekkend

zijn in het Verslag de beschouwingen, door de Commissie aan het pachtvraagstuk gewijd en het verslag der onderzoekingen, door haar in verschillende deelen van het land en ook in het buitenland ingesteld.

Op 12 Januari 1922 diende de Regeering in verband met een tusschentijds uitgebracht rapport der Commissie bij de Tweede Kamer een wetsontwerp in tot herziening van de regeling van het remissie-recht in het Burgerlijk Wetboek. Eerste ondertekenaar van de Memorie van Toelichting was Minister HEEMSKERK. Het Voorloopig Verslag over dit wetsontwerp ving aldus aan: „Zeer vele leden hadden tegen dit wetsontwerp overwegend bezwaar.” Dit beteekende in den Kamerstijl, dat het wetsontwerp geen kans op aanneming scheen te hebben. Er is dan ook nimmer een Memorie van Antwoord op dit ongunstig Voorloopig Verslag verschenen. Op 10 Juni 1929 werd het ontwerp ingetrokken.

Den 29en Juni 1929 volgde daarna de indiening van een tweetal wetsontwerpen, houdende nieuwe regeling van de pacht en regeling van pachtcommissies. De Memorie van Toelichting bij deze ontwerpen was geteekend door de Ministers DONNER en KAN. Deze beide wetsontwerpen werden op 12 November 1930 door de Tweede Kamer aangenomen; de A.R. Kamerleden, met uitzondering van de heeren SCHOUTEN en SMEENK¹⁾, stemden er tegen. Tijdens de behandeling in de Tweede Kamer was, ondanks het verzet der Regeering, een amendement-FLESKENS aangenomen (hierop zal hieronder worden teruggekomen). Dit amendement werd voor de beide wetsontwerpen noodlottig. Het was oorzaak, dat de Eerste Kamer ze op 5 Februari 1932 verwierp. De R.K. fractie was bij deze stemming verdeeld; bekend is, dat hun stem tegen deze wetsontwerpen aan enkele R.K. senatoren korten tijd daarna hun zetel heeft gekost.

Met dezen ongelukkigen afloop van de eerste poging der Regeering om de geheele wettelijke regeling van de pacht te herzien, was het vraagstuk natuurlijk niet van de baan. Vooral van R.K. zijde bleef de aandrang tot herziening sterk.

Op 2 Juni 1933, tijdens de gedachtenwisseling in de Tweede Kamer over het Regeeringsprogram van het nieuw opgetreden Kabinet-COLIJN, deelde de Minister-President mede, dat tot dit program ook behoorde de indiening van een nieuw wetsontwerp tot regeling van het Pachtvraagstuk. Op 23 Mei 1935 werd het nieuwe wetsontwerp ingediend, dat materieel in verschillende opzichten van het vorige ontwerp af-

week en zich formeel o. a. daardoor onderscheidde, dat het niet een wijziging wenschte aan te brengen in het Burgerlijk Wetboek, maar de geheele materie uit dit wetboek lichtte en in een afzonderlijke Pachtwet onderbracht.

* *
*

Het valt uiteraard buiten het bestek van dit artikel, den geheelen inhoud van het thans door de Tweede Kamer aangenomen ontwerp-Pachtwet te bespreken. Een viertal hoofdzaken zullen hier behandeld worden.

Bij het begin aanvangend dient allereerst iets gezegd te worden van hetgeen de Regeering wenschte te doen om buitensporige pacht-overeenkomsten tegen te gaan. Uitgangspunt hierbij was, dat de pachters, tengevolge van te groote onderlinge concurrentie (in verband met den z.g. landhonger) meermalen veel te hooge pachtsommen besteden. Men wilde derhalve den pachter, die als economisch zwakere van ongezonde verhoudingen in sommige gevallen de dupe wordt, tegen te bezwarende voorwaarden beschermen.

Met dit doel stelde de Regeering voor, dat alle pachtovereenkomsten schriftelijk moesten worden aangegaan en dat de verpachter binnen acht dagen na het aangaan van de overeenkomst een afschrift daarvan moest doen toekomen aan den rechter. Indien dan de rechter summierlijk van oordeel zou zijn, dat

òf de verplichtingen, voor den pachter uit de overeenkomst voortvloeiende, als buitensporig moesten worden beschouwd,

òf althans de pacht prijs zoodanig was vastgesteld, dat hij den pachter, ook bij bijzondere bekwaamheid en ijver, niet de mogelijkheid van een redelijk bestaan uit de opbrengst van het gepachte goed zou laten, terwijl nochtans de pachter zulk een bestaan uit de opbrengst van het goed redelijkerwijze mocht verwachten,

zou hij verpachter en pachter vóór zich moeten roepen.

Bleef de rechter, na partijen gehoord te hebben, van oordeel, dat één der beide hierboven genoemde gevallen zich voordeed, dan kon hij hen uitnoodigen in de pachtovereenkomst de door hem noodig geachte wijzigingen aan te brengen. Was één van hen of waren beide hiertoe niet bereid, dan zou volgens het Regeeringsvoorstel de rechter hetzij de overeenkomst nietig verklaren, hetzij de voorwaarden der overeenkomst wijzigen. In 't laatste geval zou worden geacht, dat

partijen de aldus gewijzigde overeenkomst zelf hadden aangegaan.

Hierbij sloot aan het voorstel, dat de rechter, als de pachtovereenkomst tenminste één jaar gewerkt had, op verzoek van één der partijen voor den verderen duur der overeenkomst de voorwaarden en met name den pachtprijs kon veranderen. Dit zou kunnen geschieden, indien zulk een wijziging, in verband met veranderde omstandigheden, door de goede trouw werd gevorderd.

Van al deze bepalingen mochten partijen niet bij overeenkomst afwijken; zij vormden z.g. dwingend recht.

Deze diep in de contracts-vrijheid ingrijpende voorstellen der Regeering wekten bij een groot deel der Kamer ernstig verzet, en terecht. Men wilde wel toegeven, dat de rechter bevoegd moest zijn een pachtcontract, waarbij den door den nood gedwongen pachter buitensporige lasten werden opgelegd, te vernietigen. Eveneens, dat hij, indien de omstandigheden sinds het afsluiten der overeenkomst geheel waren veranderd en de goede trouw dit vorderde, in pachtcontracten van langen duur op verzoek van één der partijen verandering moest kunnen aanbrengen. De ervaring, in crisistijden opgedaan, pleitte vóór het opnemen van zulk een mogelijkheid in de wet.

Doch ongeoorloofd werd het geacht, dat de rechter, onmiddellijk nadat pachter en verpachter het samen eens geworden waren en de overeenkomst hadden gesloten, in dat contract wijzigingen zou kunnen aanbrengen, waaraan partijen gebonden waren. Op die wijze zou de rechter hun een overeenkomst kunnen opdringen, die in elk geval één van beide partijen niet had gewild. Dit was „knoeien in andermans contracten”. Hier was geen sprake meer van beperking der contracts-vrijheid, doch van dwang tot het sluiten van een ongewild contract.

Men vreesde ook, dat deze regeling het verantwoordelijkheidsgevoel van den pachter in ernstige mate zou verzwakken. Immers, hij zou weten, dat, welke bezwaarlijke voorwaarden hij ook aanvaardde, de rechter straks zou gereed staan om hem tegen de gevolgen van zijn eigen onvoorzichtigheid te beschermen. Zelfs zou een minder conscientieuze pachter voor de verleiding kunnen bezwijken er maar op los te bieden; was hij eenmaal pachter, dan had hij immers kans, dat de rechter de overeenkomst wel te zijnen gunste wijzigen zou.

De voorgestelde regeling opende ten volle de gelegenheid voor de z.g. prijszetting door den rechter, dat is, dat eigenlijk de rechter voortaan de pacht prijzen zou vaststellen.

Een ander bezwaar was: hoe zou de rechter kunnen beoordeelen, of hij een bepaalden pachtprijs een zeker stuk land den pachter een redelijk bestaan zou opleveren? Deze vraag, zoo werd in het Voorloopig Verslag opgemerkt, heeft in moeilijkheid nauwelijks haar weergâ. Bekendheid met aard en ligging van het verpachte was wel het minste, dat in dit geval van den rechter verwacht mocht worden. Zou met de persoonlijke omstandigheden van den pachter, bijv. met de grootte van zijn gezin, bij deze beoordeeling rekening worden gehouden? Welk een ontzaglijke arbeid zouden deze voorstellen voor de rechterlijke macht met zich brengen, indien men alleen al bedenkt, dat in 1930 het getal pachters met 1 hectare en meer land ruim 102.000 bedroeg. Het getal pachtcontracten was natuurlijk veel grooter, niet alleen omdat vele pachters meer dan één stuk land pachtten, maar ook omdat velen minder dan 1 hectare in huur hadden, terwijl ook de kleinste stukjes verhuurd land onder de wet zouden vallen.

Het scherp verzet tegen deze voorstellen noodzaakte de Regeering bij haar Memorie van Antwoord water in den wijn te doen. Zij bracht twee wijzigingen aan.

De eerste was, dat de beoordeeling door den rechter, of de pachter de mogelijkheid van een redelijk bestaan zou hebben, bij het begin der overeenkomst werd geschrapt, doch — nu overgebracht naar de toetsing tusschentijds, als het contract tenminste één jaar had gewerkt. De rechter zou derhalve na één jaar op grond van 't ontbreken van een redelijk bestaan voor den pachter den pachtprijs mogen verlagen.

De tweede verandering, welke de Regeering aanbracht, was de opname in het wetsontwerp van z.g. erkende pachtbureaux. Dit zouden zijn rechtspersoonlijkheid bezittende lichamen, waarin de belanghebbenden op pachtgebied onder contrôle der Overheid vertegenwoordigd zouden zijn, en die zich ten doel zouden stellen goede pachttoestanden te bevorderen. Indien een pachtovereenkomst door zulk een erkend pachtbureau was goedgekeurd, zou de boven omschreven inmenging van den rechter uitgesloten zijn.

Deze laatste wijziging ontmoette in de Kamer over 't geheel instemming: de instelling der pachtbureaux is na eenige aanvulling aanvaard.

De eerste wijziging kon evenwel de ernstige bezwaren niet wegnemen tegen de groote bevoegdheden, welke aan den rechter zouden

worden toegekend, indien van de tusschenkomst van een pachtbureau geen gebruik werd gemaakt.

Bij de behandeling van dit onderdeel van het wetsontwerp kwamen inzonderheid naar voren twee amendementen van den heer VAN DEN HEUVEL; het eerste hiervan strekte om uit het ontwerp te schrappen de bevoegdheid van den rechter om dadelijk nadat de pachtovereenkomst gesloten was, daarin wijzigingen aan te brengen. Volgens dit eerste amendement zou de rechter derhalve, indien hem een pachtovereenkomst met buitensporige verplichtingen voor den pachter werd voorgelegd, en hij partijen niet door minnelijk overleg tot andere gedachten kon brengen, de overeenkomst slechts kunnen vernietigen, niet wijzigen.

Het tweede amendement-VAN DEN HEUVEL wilde de bevoegdheid van den rechter om tijdens den duur der pachtovereenkomst de voorwaarden te wijzigen beperken tot het geval, dat zulk een wijziging in verband met veranderde omstandigheden door de goede trouw werd gevorderd. Ingevolge dit amendement zou de rechter tijdens den duur der overeenkomst dus geen wijziging mogen aanbrengen, indien de omstandigheden niet veranderd waren, maar de pachter geen redelijk bestaan had. M. a. w.: de eisch van het redelijk bestaan zou volgens het oorspronkelijk Regeeringsvoorstel ter sprake komen bij de beoordeeling van 't contract dadelijk na het afsluiten. Bij de Memorie van Antwoord verplaatste de Regeering de beoordeeling van het redelijk bestaan naar den tijd, dat de overeenkomst loopende was. Het tweede amendement-VAN DEN HEUVEL wenschte het ook daar te schrappen.

Deze beide amendementen-VAN DEN HEUVEL werden door de Kamer aangenomen.

Zonder hoofdelijke stemming werd daarna evenwel ook aangenomen een amendement-DE GEER, dat het oordeel van den rechter over het redelijk bestaan van den pachter wéér in het wetsontwerp bracht, doch nu bij den aanvang van de overeenkomst, als het pas gesloten contract aan den rechter wordt voorgelegd. Ingevolge dit amendement zal dan de rechter derhalve niet slechts over de buitensporigheid van het contract, maar ook over het redelijk bestaan van den pachter moeten oordeelen. Hierbij dient vermeld, dat volgens de toelichting van den heer DE GEER hieraan eigenlijk geen behoefte bestond, omdat z. i. het oordeel over het al of niet buitensporige reeds inhield de beoordeeling

of de pachter een redelijk bestaan zou genieten. Vermoedelijk lag aan de indiening van dit amendement de gedachte ten grondslag een gunstige beslissing op de amendementen-VAN DEN HEUVEL te vergemakkelijken.

Het slot van dit belangrijk debat over het voorstel der Regeering om buitensporige pachtvereenkomsten tegen te gaan kan naar mijn meening niet ongunstig genoemd worden.

De rechter is bevoegd om de pachtvereenkomst³⁾, die steeds schriftelijk aangegaan en binnen acht dagen aan hem voorgelegd moet worden, te vernietigen omdat den pachter buitensporige verplichtingen worden opgelegd of hem geen redelijk bestaan wordt gelaten. Wijziging van het contract door den rechter is slechts mogelijk tijdens den duur der overeenkomst, als deze tenminste één jaar heeft gewerkt, en dan alleen indien zulk een wijziging, in verband met de veranderde omstandigheden, door de goede trouw wordt gevorderd.

De bevoegdheid, aan den rechter gegeven om de overeenkomst nietig te verklaren, is een beperking van de contractsvrijheid, die in ons recht herhaaldelijk voorkomt. Kan zij daartoe leiden, dat tenslotte de rechter toch de pachtvoorwaarden vaststelt, door telkens weer het anders luidende contract te vernietigen? Hiervoor behoeft m. i. niet gevreesd te worden: niet alleen is tijdens de behandeling van het wetsontwerp hierin de mogelijkheid van hooger beroep opgenomen, zoodat misbruik van macht kan worden geweerd, maar bovendien is de eigenaar tenslotte niet tot verpachting verplicht; veelal zal hij een anderen vorm van exploitatie kunnen vinden, al had hij anders aan verpachting de voorkeur gegeven. Dwang tot het aangaan van een pachtcontract met voorgeschreven inhoud bestaat er thans derhalve niet.

* *
*

Veel minder strijd heeft uitgelokt het op zich zelf overigens zeer belangrijk voorstel tot regeling van de vergoeding voor verbeteringen, door den pachter op het goed aangebracht.

Het thans nog geldend recht bevat dienaangaande geen voorschriften. Toch is regeling er van zeer wenschelijk om de volgende redenen⁴⁾:

1. Het rechtsbewustzijn wraakt het, dat de pachter wel bij nadadeeling van den grond schadevergoeding verschuldigd is, maar daarentegen bij verbetering, waartoe hij niet contractueel verbonden is, geenerlei recht op vergoeding heeft.

2. Het algemeen belang, dat de bodem zooveel mogelijk opbrengt, wordt ten zeerste gebaat door de betere bebouwing, die van het aanbrengen van verbeteringen het gevolg kan zijn (b.v. door draineeren van den grond).

3. De vastheid van het gebruiksrecht wordt bevorderd. Conflicten, door pachtverhooging geboren, zullen minder voorkomen. Thans is de toestand zóó, dat de pachter, die — op eigen kosten ! — den toestand van het gepachte land aanzienlijk heeft verbeterd, tegen het einde van den pachttermijn gevaar loopt, dat anderen een hooger pacht prijs bieden dan hij en hem van het goed verdrijven. De door hem aangebrachte verbeteringen kunnen oorzaak zijn dat hij zijn land moet verlaten!

Verschillende voorstellen zijn gedaan om aan dezen ongezonden toestand een einde te maken. Men heeft hierbij altijd weer met deze moeilijkheid te rekenen, dat hoe gaarne men den pachter ook wil helpen, ook deze geen heilige is, aan wien de beschikking over de beurs van den verpachter veilig kan toevertrouwd worden. M. a. w. men kan den pachter niet de vrijheid laten de verbeteringen op het goed aan te brengen, welke hij wenschelijk of noodig acht en dan, aan het einde van den pachttermijn, door den verpachter aan hem laten vergoeden al wat de pachter voor verbeteringen heeft uitgegeven of zelfs hetgeen het goed in waarde is gestegen. Aan menig verpachter komt zelfs dit laatste ongelegen, nog daargelaten dat in schattingen van de waarde stijging altijd onzekerheden en risico's schuilen.

Aan den anderen kant levert het moeilijkheden op, de vergoeding voor aangebrachte verbeteringen uitsluitend afhankelijk te stellen van het goedvinden van den verpachter. Niet alleen is voor een dergelijke eenstemmigheid geen wettelijke regeling noodig, maar de practijk heeft bovendien geleerd, dat deze regeling onvoldoende is.

Het wetsontwerp geeft voor dit vraagstuk de volgende oplossing. Allereerst worden afzonderlijk gesteld de verbeteringen, die de inrichting of de gedaante van het goed veranderen. Voor deze gewoonlijk zeer ingrijpende verbeteringen is steeds uitdrukkelijke toestemming van den verpachter noodig, zal er sprake zijn van een verplichting zijnerzijds tot het betalen van vergoeding.

Ten aanzien van andere verbeteringen bestaat, mits de pacht langer dan een jaar geduurd heeft, die verplichting bij het einde der pacht-overeenkomst slechts dan, als de pachter daarvan tijdig aan den ver-

pachter, onder opgave van de geschatte kosten, schriftelijk mededeeling heeft gedaan. Heeft de verpachter zich daartegen, na ontvangst van de mededeeling, niet tijdig uitdrukkelijk verzet, dan wordt zijn toestemming aangenomen. Verzet hij zich wel tijdig, dan kan de pachter den rechter verzoeken om te beslissen.

De vergoeding, die de verpachter dient te betalen, betreft slechts verbeteringen, in de laatst verlopen tien jaren door den pachter aangebracht; zij kan niet overtreffen het bedrag, waarmede de waarde van het gepachte bij het einde der pachtovereenkomst tengevolge van de aangebrachte verbeteringen is verhoogd. De vergoeding wordt lager gesteld, naarmate de pachter de vruchten van de aangebrachte verbeteringen zelf reeds heeft kunnen genieten.

Op dit voorstel was door den heer VAN DEN HEUVEL een amendement ingediend, bepalend dat de vergoeding, die de verpachter dient te betalen, niet zou overtreffen de raming van kosten, welke de pachter destijds zelve had overgelegd.

De bedoeling van dit amendement was, slordige of te lage ramingen door den pachter te voorkomen; de eigenaar zou in elk geval nooit meer behoeven te betalen dan waarop de rechter en hij hadden gerekend.

Dit amendement werd na bestrijding door den heer HIEMSTRA en Minister VAN SCHAİK ingetrokken. De bestrijding richtte zich vooral hierop, dat de rechter met het te laag zijn van de raming later, bij vaststelling der vergoeding, wel rekening zou houden, doch dat het amendement voor den pachter onbillijk kon werken. Gesteld, zoo voerde de Minister aan, dat de kosten f 500 bedragen hebben, maar de verbeteringen een waarde hebben van f 2000. Het is billijk, dat de pachter dan niet alleen zijn verschotten, f 500, terugontvangt, maar bovendien althans een gedeelte van de overige waardevermeerdering.

Het valt niet te ontkennen, dat om het even welke regeling voor dit moeilijke vraagstuk van de vergoeding voor verbeteringen getroffen wordt, deze steeds door bezwaren gedrukt wordt. De Regeering heeft thans den knoop doorgehakt door, na voor verandering van inrichting of gedaante, de belangrijkste wijzigingen dus, steeds bewilliging van den verpachter te eischen, in de overige gevallen, als er geen overeenstemming tot stand komt, den rechter te laten beslissen. Dit heeft ook zijn bezwaar: in dit wetsontwerp wordt de rechter wel zeer dikwijls voor moeilijke uitspraken geplaatst en wordt in zijn wijsheid groot vertrouwen gesteld. In ieder geval wordt evenwel aan den pachter alleen

vergoeding gegeven, als de waarde van het goed tengevolge van de aangebrachte verbeteringen werkelijk is gestegen.

* *
*

Een belangrijke wijziging wenscht het wetsontwerp voorts te brengen in de regeling van het z.g. remissierecht. De artikelen 1628—1632 van het Burgerlijk Wetboek regelen dit recht in aansluiting aan het oude Romeinsche recht. Indien, aldus luidt de regeling, door „onvermijdelijke toevallen” (hagel, vorst, oorlog, overstroming enz.) de oogst voor het geheel of de helft is verloren gegaan, kan de pachter onder omstandigheden vermindering der huurpenningen vorderen. Onder omstandigheden! Daartoe behoort ook: als de verpachter een beroep op dit recht in het huurcontract niet uitdrukkelijk uitgesloten heeft! En aangezien dit regel is in de pachtcontracten, heeft ook deze regeling (de hoofdzaak eigenlijk van hetgeen ons Burgerlijk Wetboek omtrent de pacht bevat) practisch niet de geringste beteekenis.

Ook het ontwerp-Pachtwet kent een regeling, dat bij „buitengewone omstandigheden”, waardoor gedurende een pachtjaar of een pachtseizoen de opbrengst van het bedrijf aanzienlijk minder is geweest dan bij het aangaan der overeenkomst te verwachten was, de pacht prijs verminderd wordt. Echter kenmerkt het wetsontwerp zich inzonderheid hierdoor, dat van deze regeling, waardoor dus dat risico ten laste van den verpachter wordt gebracht, niet door partijen afgeweken mag worden. Als „buitengewone omstandigheden” komen niet in aanmerking een verlaging van den prijs van de voortbrengselen van het bedrijf, noch omstandigheden, die aan de schuld van den pachter te wijten zijn of waarvan hij de gevolgen redelijkerwijs had kunnen voorkomen of die hem persoonlijk betreffen (b.v. ziekte). De verpachter kan den pachter opleggen zich b.v. tegen hagelschade te verzekeren; laat daarna de pachter verzekering na, dan kan hij niet op verlaging van de pacht wegens hagelschade rekenen; hij had de schade redelijkerwijs kunnen voorkomen. Indien hij wèl verzekerd heeft, geldt de vergoeding der verzekeringsmaatschappij als opbrengst van het bedrijf.

* *
*

Blijkt uit het voorafgaande, dat de Regeering in haar wetsontwerp zeer sterk rekening houdt met de zwakkere economische positie van

den pachter, duidelijk komt dit streven ook uit in hetgeen is bepaald aangaande het z.g. continuatierecht.

Een der grootste schaduwzijden van de pacht, waardoor deze rechtsvorm van bodemgebruik zich zeer ongunstig onderscheidt van de zakelijke gebruiksrechten, is, dat het recht van den pachter om den bodem te gebruiken gewoonlijk slechts van betrekkelijk korten duur is.

De termijn, waarvoor de pacht wordt aangegaan, is dikwijls zes en overschrijdt zelden de tien jaar. Aan het einde van dien termijn eindigt het recht van den pachter. Ook al heeft hij voor het land gezorgd als was het zijn eigendom, na verloop van zijn pachttermijn staat hij rechtens gelijk met ieder ander, die een poging wil doen om deze boerderij te huren. Zelfs kan men zeggen: hoe beter de pachter voor het land zorgt, hoe grooter de kans is, dat bij het einde van den pachttermijn andere liefhebbers een hooger bod voor de pacht zullen doen dan hij tot dusver betaalde. Hij staat straks daarom voor de keus: of een hogere pachtsom te betalen, of zijn pacht beëindigd te zien. Het eerste kan hard zijn, het laatste staat dikwijls met een ramp gelijk. Verlies van zijn boerderij beteekent voor den pachter verlies van zijn bedrijf; zijn bedrijf, waarop hij zich met aankoop van vee en beslag had ingesteld. Men denke zich het verschil eens goed in tusschen hem, die met zijn woning en zijn land zijn geheele bedrijf verliest en hem, wiens huishuur bijv. wordt opgezegd. In den regel vindt de laatste vrij gemakkelijk binnen korten tijd een andere huurwoning terug.

Niet alzo de pachter. Hij is genoodzaakt tegen den dag, waarop zijn pacht eindigt, een nieuw bedrijf te huren; hij vergroot het legertje van landhongerige pachters, die bij openbare verpachtingen noodgedrongen tegen elkander opbieden en de pachtsom dikwijls veel te hoog opdrijven; hij wordt daardoor opnieuw oorzaak, dat andere pachters met meer zorg het einde van hun pachttermijn zien naderen.

Wat valt er tegen dit euvel te doen ?

Van verschillende zijden is als remedie aanbevolen het toekennen aan den pachter van een recht op voortzetting, continuatie, van de pacht bij het eindigen van den pachttermijn.

De Staatscommissie-DIEPENHORST wilde van dit continuatierecht niet weten. Zij vreesde, dat aan dit recht onafscheidelijk verbonden moest zijn een vaststelling van den pacht prijs van Overheidswege. Ook dachtte de Commissie „een verstarring van de sociale samenstelling ten plattelande”. Naast een op dergelijke wijze beschermde pachters-

stand zou het voor den landarbeider vrijwel onmogelijk zijn op te klimmen, terwijl ook den kleinen boer de gelegenheid zou worden ontnomen zijn bedrijf uit te breiden. Een ander bezwaar zou zijn, dat tal van landeigenaren, niet willende beperkt worden in een van hun voornaamste rechten, n.l. aan te wijzen den persoon, aan wien zij hun eigendom wenschten over te laten, tot verkoop van hun landerijen zouden overgaan; in plaats van een pachtersstand zou dan treden een stand van zeer bezwaarde eigenaren, niet in staat om eenig risico van belang te dragen. Voorts zou de waarde van het land, dat verpacht werd, een aanmerkelijke daling ondergaan en ten slotte zou de goede verhouding tusschen pachter en verpachter licht worden verstoord.

Men kan de bezwaren dezer Staatscommissie geheel of ten deele onderschrijven, wanneer de Commissie zich keert tegen een onbeperkt continuatierecht, en toch aan den anderen kant van meening zijn dat, hetgeen de Staatscommissie in de plaats daarvan voorstelde, onvoldoende was.

Het wetsontwerp-1929, van de Ministers DONNER en KAN, stelde een beperkt continuatierecht voor. Op verzoek van den pachter zou de rechter, indien de pachtovereenkomst was opgezegd, den termijn daarvan kunnen verlengen met ten hoogste den tijd, dien de overeenkomst zonder verlenging zou hebben geduurd. Dezelfde overeenkomst mocht op deze wijze niet meer dan tweemaal en in 't geheel niet langer dan tien jaren worden verlengd. De verlenging zou niet plaats vinden, indien de pachter zijn verplichtingen niet behoorlijk was nagekomen of indien bleek van eenige andere omstandigheid, welke ten gevolge had, dat van den verpachter redelijkerwijze niet kon worden gevergd de pachtovereenkomst te doen voortduren.

Op dit voorstel werden destijds verschillende amendementen ingediend. De heer EBELS, die evenals de Staatscommissie-DIEPENHORST bezwaar had tegen het continuatierecht, trachtte door zijn amendement het door de Regeering voorgestelde te vervangen door een recht op schadeloosstelling, aan den pachter toe te kennen, indien de pachtovereenkomst door den verpachter werd opgezegd. Deze schadeloosstelling zou ten hoogste gelijk kunnen zijn aan tweemaal den pacht prijs van het laatste jaar.

Zeer scherpzinnig merkte Minister DONNER bij zijn bestrijding van dit amendement op: indien de bedoeling is preventief de feitelijke

continuatie te bewerken en dit, blijkens de ervaring in Engeland, ook gelukt, wat blijft er dan van de bezwaren tegen het rechtstreeksche continuatierecht over?

Van de andere amendementen op dat voorstel dient melding gemaakt te worden van het amendement-FLESKENS. Dit amendement richtte zich tegen een zwakke plek in het Regeeringsvoorstel. Indien de rechter de pachtovereenkomst tot tweemaal toe mocht verlengen, welke zou dan voor den duur van die verlengingen de pachtprijs zijn? Het Regeeringsvoorstel bevatte dienaangaande geen regeling; m. a. w. de pachtprijs moest gedurende dien tijd onveranderd blijven. Het kon zijn, dat de loop der prijzen verhooging van de pachtsom bij de verlenging noodig maakte; de rechter bezat daartoe geen bevoegdheid; hij moest derhalve òf de pacht verlengen zonder verhooging van den pachtprijs en daarmee een onbillijkheid begaan tegenover den verpachter, òf hij moest uit een oogpunt van redelijkheid de verlenging tegen een niet-verhoogden pachtprijs weigeren en dan zou het doel der bepaling gemist worden. Ook andere gevallen, waarin verlaging van den pachtprijs billijk was, zouden zich kunnen voordoen.

Het amendement-FLESKENS wenschte daarom den rechter de bevoegdheid te schenken, op verzoek van den pachter, bij de verlenging van den pachttermijn tevens, zoo noodig, in afwijking van den geldenden pachtprijs dezen voor 't vervolg op een nieuw bedrag vast te stellen. De voorsteller wees het argument van de Regeering, dat de rechter aldus eigenlijk de prijszetting in de hand zou hebben, bij voorbaat af: immers ook als hij voor den duur der verlenging de pachtsom op de oude hoogte handhaafde, deed de rechter aan prijszetting.

De Regeering bestreed nochtans op dezen grond het amendement; Minister DONNER achtte de voorgestelde regeling „een sprong in het duister”, omdat het aantal vrije verpachtingen zoozeer zou worden beperkt, dat de rechter daarin niet meer een maatstaf zou vinden.

Ondanks deze bestrijding werd het amendement-FLESKENS aangenomen, nadat tevoren het amendement-EBELS door de Kamer verworpen was.

Het is dit aangenomen amendement-FLESKENS geweest, dat, zooals boven reeds werd gememoreerd, ten slotte oorzaak is geworden, dat de Eerste Kamer het wetsontwerp heeft verworpen.

Het is daarom begrijpelijk, dat met groote belangstelling werd afgewacht, op welke wijze de Regeering in haar aangekondigd nieuw

ontwerp van een Pachtwet dit netelig punt van de continuatie zou regelen.

* * *

De regeling van deze materie in het wetsontwerp, zooals dit thans bij de Eerste Kamer ligt, komt in het kort hierop neer.

Als regel stelt het ontwerp voorop, dat elke pachtovereenkomst voor onbepaalden tijd gesloten wordt. Slechts indien uit den aard van het gepachte dan wel uit de bijzondere omstandigheden van 't geval een korte duur van de overeenkomst redelijkerwijze voortvloeit (hiertoe behoort niet het huurbeding in een hypotheek-akte), kan de pacht voor een duur van ten hoogste één jaar worden aangegaan ⁵). Hij, die voor zóó korten termijn wil verpachten, kan van te voren aan den rechter verzoeken te verklaren, dat een der beide hierboven genoemde uitzonderingsgevallen aanwezig is. Niet alleen verkrijgt hij hierdoor zekerheid, maar ook kan de rechter daarbij op zijn verzoek den termijn van één jaar tot drie jaar verlengen.

Naast deze uitzonderingen geldt echter als algemeene regel: de pacht wordt aangegaan voor onbepaalden tijd.

Het spreekt vanzelf, dat bij een zoodanigen regel, indien er wijziging in de omstandigheden komt (grootte stijging of daling van de prijzen der landbouwproducten, waardeverandering van den gulden enz.) onmisbaar is de mogelijkheid, dat de voorwaarden van de pachtovereenkomst, met name de pachtprijs, gewijzigd kunnen worden. Zooals wij reeds gezien hebben, opent het wetsontwerp inderdaad deze mogelijkheid: de rechter kan dit op verzoek van elk der partijen doen, als de goede trouw dit vordert.

In de tweede plaats is het duidelijk, dat het beginsel: pacht voor onbepaalden tijd, alleen door te voeren is, als men daarnaast de mogelijkheid scheidt, dat elk van beide partijen de overeenkomst opzegt wegens door den rechter te beoordeelen redenen. Echter worden, zooals de Memorie van Toelichting het uitdrukt, willekeurige verbrekingsen en veranderingen tegengegaan.

Deze opzegging door een der partijen moet schriftelijk geschieden en wel tenminste anderhalf jaar van te voren. Indien de verpachter de overeenkomst opzegt, kan de pachter — hierdoor komt de beoordeeling aan den rechter — nietigverklaring van die opzegging vorderen, als hij daardoor ernstig in zijn belangen zou worden geschaad.

Het wetsontwerp bevat in verband hiermede een heel stel voorschriften, welke den rechter bij zijn beslissing op dit verzoek moeten leiden.

Voorop staat, dat de rechter het verzoek van den pachter afwijst, indien deze zijn verplichtingen niet behoorlijk is nagekomen. De opzegging wordt dan dus gehandhaafd.

Hetzelfde geschiedt, indien den rechter blijkt, dat de opzegging is geschied, omdat de verpachter, die de overeenkomst heeft aangegaan, mits geen rechtspersoon zijnde, of diens bloed- of aanverwanten in de rechte nedergaande linie het gepachte in gebruik willen nemen, bij het aangaan der pachtovereenkomst een daartoe strekkend voorbehoud is gemaakt en de pacht tenminste vijf jaren geduurd heeft ⁶⁾.

Overigens geldt, dat, indien de verpachter door het voortduren van de pachtovereenkomst niet of niet ernstig in zijn belangen wordt geschaad, de rechter de vordering tot nietigverklaring van de opzegging toewijst.

Zou de verpachter daarentegen door het voortduren der overeenkomst zeer ernstig in zijn belangen worden geschaad, dan wijst de rechter de vordering af; de pacht wordt dus beëindigd.

Tusschen deze twee gevallen ligt nu het geval, dat de verpachter door het voortduren van de pachtovereenkomst wel ernstig, maar niet zeer ernstig in zijn belangen wordt geschaad. In dit geval wordt de nietigverklaring van de opzegging geweigerd, tenzij de pachter door het eindigen van de overeenkomst zeer ernstig in zijn belangen zou worden geschaad en de door den verpachter te betalen schadevergoeding voor hem geen redelijke compensatie zou vormen.

Dit zijn de hoofdtrekken van de regeling; in verschillende gevallen kan de rechter den pachter nog schadevergoeding toekennen of ook uitstel verleen, terwijl bij opzegging door den pachter, indien de verpachter hierdoor ernstig in zijn belangen zou worden geschaad, de rechter ook aan den verpachter een door den pachter te betalen schadevergoeding kan toekennen. Teneinde het overzicht niet al te ingewikkeld te maken, zullen wij hierop niet nader ingaan.

Het is duidelijk, dat het wetsontwerp ook hier groot vertrouwen stelt in de bekwaamheid en de objectiviteit van den rechter. Belangrijke beslissingen worden hem hier, gelijk ook elders in het ontwerp, opgedragen en daarbij zal hij zich moeten laten leiden door subtiele onderscheidingen: niet in zijn belangen geschaad, ernstig in zijn belangen geschaad, zeer ernstig in zijn belangen geschaad.

Eén bepaling betreffende het continuatierecht moet tenslotte om haar zeer groot belang nog vermeld worden.

Indien namelijk de verpachter de overeenkomst opzegt in het jaar, dat volgt op elk tienjarig tijdvak van den duur der overeenkomst, kan de pachter niet nietig-verklaring van deze opzegging vorderen. Deze opzegging is derhalve onaantastbaar. Deze bepaling maakt, dat in elk geval na een duur van plus minus twaalf jaar de pacht-overeenkomst door den verpachter opgezegd kan worden.

De wijze, waarop de Regeering dit belangrijk voorschrift heeft verdedigd, is verre van fraai. Het stelsel van pacht voor onbepaalden tijd, aldus schreef zij in de stukken, is iets nieuws. Het zal velen aanvaankelijk eenigszins vreemd voorkomen. „Vandaar, dat de Regeering, als brug tusschen den ouden en den nieuwen toestand, een onbeperkt opzeggingsrecht eenmaal in de tien jaren handhaaft. Is het nieuwe recht eenmaal ingeburgerd, dan zal er allicht aanleiding zijn deze bepaling te schrappen.”

Deze bedenkelijke toelichting der Regeering werpt weliswaar een helder licht op den kijk, welken zij op het pachtvraagstuk heeft, doch zij staat niet in het wetsontwerp en wanneer ooit de Regeering dit recht van den verpachter uit de wet zou willen schrappen, zou zij daartoe opnieuw een wetsontwerp moeten indienen. Men behoeft zich daarover thans niet al te zeer te verontrusten.

Dit recht van den verpachter om na tien jaren te kunnen opzeggen is voor tal van Kamerleden aanleiding geweest om met de voorgestelde regeling van het continuatierecht meê te gaan. Zooals de regeling thans luidt, komt zij aan billijke klachten van de pachters tegemoet, terwijl van een ernstige aantasting van het eigendomsrecht van den verpachter niet met grond kan gesproken worden. Men dient nimmer uit het oog te verliezen, dat het eigendomsrecht van den grond allerlei verplichtingen van socialen aard met zich brengt, vooral indien de grond verpacht wordt en de belangen van den pachter en zijn gezin met het gebruik van dien grond dikwijls ten nauwste verbonden worden. De oude Romeinschrechtelijke opvatting van het eigendomsrecht, alsof de eigenaar volkomen naar eigen believen met zijn eigendom zou kunnen handelen, is thans zeker voor den eigendom van den grond niet meer juist.

Er zou van het ontwerp-Pachtwet nog veel meer mede te deelen zijn, doch ik meende mij tot deze hoofdzaken te moeten bepalen.

Slechts dient nog ééne vraag beantwoord te worden. In de zeer talrijke adressen van organisaties van verpachters en landeigenaren, die de Kamer bereikten, werd herhaaldelijk de vraag gesteld: waarom toch deze regeling, waarvan partijen bijna nooit met onderling goedvinden mogen afwijken? Zijn dan de pachttoestanden hier te lande zóó slecht?

Hierop nu kan, mèt de Regeering, geantwoord worden: vele, zeer vele verpachters maken van de omstandigheid, dat de hoeveelheid te verpachten land beperkt en het aantal candidaat-pachters groot is en in de toekomst nog stijgen zal, in verband met de dichte en nog toenemende bevolking, in 't geheel geen misbruik. De wet echter, die de misbruiken van weinigen wil en moet treffen, moet zich tot allen richten.

Daar komt bij, dat de werkelijk goede verpachters in de meeste gevallen van deze over 't geheel billijke bepalingen geen last zullen ondervinden. Zij kunnen, ook wanneer het overgangsrecht voor de loopende pachtcontracten zal zijn geëindigd, naar mijn meening zonder zenuwachtigheid of angst de werking der nieuwe bepalingen, indien zij wet worden, afwachten.

En de objectieve beoordeelaar zal bovendien nimmer uit het oog verliezen, dat niet meer alle pachtovereenkomsten door den ouden patriarchalen geest worden beheerscht, die, naar men zoo gaarne aanneemt, in den goeden ouden tijd regeerde. De grond is veelmeer dan voorheen beleggingsobject en hierdoor voorwerp van den handel geworden. In tal van gevallen is niet meer de oude landheer of zijn familie de eigenaar-verpachter. En naarmate aldus de commerciële zijde van de pacht veel sterker naar voren is gekomen, is de behoefte aan bescherming van den pachter des te dringender geworden.

Ook al zijn onzerzijds wenschen on vervuld gebleven, gezegd dient te worden dat het ontwerp eener nieuwe Pachtwet, zooals dit door de Tweede Kamer is aanvaard, op een veelszins verdienstelijke wijze dit moeilijke vraagstuk heeft trachten te regelen. Voor het verwijt, dat het ontwerp in wezen revolutionair zou zijn, of ingaan zou tegen het achtste gebod, bestaat, zooals bleek bij de behandeling van de belangrijkste onderdeelen van het wetsontwerp, niet de minste

grond. Geheel onze A.R. Tweede Kamerfractie heeft dan ook aan het wetsontwerp haar stem gegeven.

¹⁾ De Crisispachtwet 1932 kan hier buiten beschouwing blijven, omdat deze slechts een tijdelijken crisismaatregel bevat.

²⁾ Vermoedelijk hebben deze beide leden van de A.R. Kamerfractie vóórgestemd, omdat zij van oordeel waren, dat het wetsontwerp zóóvele verbeteringen bracht, dat het niet moest worden verworpen om de aanneming van het amendement-FLESKENS, waartegen ook zij hadden gestemd.

³⁾ De pachtovereenkomst betreffende los land van minder dan $\frac{1}{4}$ hectare oppervlakte, waarvoor de pacht prijs lager is dan f 50.— per jaar, moet wel schriftelijk worden aangegaan, doch is niet onderworpen aan het oordeel van den rechter.

⁴⁾ Zie Verslag Staatscommissie 1919, dl. II, blz. 64.

⁵⁾ Voor de zeer kleine perceelen, zie noot 3, geldt dit alles niet; hierbij is men vrij.

⁶⁾ Deze belangrijke bepaling is te danken aan een amendement van den heer TRUIJEN.

HET RAPPORT DER CONCENTRATIE-COMMISSIE

DOOR

MR. J. J. HANGELBROEK.

Ter inleiding van de bespreking van het verslag der Staatscommissie, welke onder den in dezen titel vermelden naam bekend is geworden, moge een korte herinnering aan de voorvallen, die aan hare instelling voorafgingen, dienstig zijn.

Nadat onder het bewind van Minister MARCHANT een aantal kleine openbare scholen was opgeheven, achtte de Regeering het noodig de totstandkoming van een wettelijke regeling tot gedwongen concentratie van *bijzondere* scholen te bevorderen.

Een voorstel van die strekking werd geïncorporeerd in het op 26 April 1935 bij de Tweede Kamer ingediende ontwerp van wet ter verlaging van de openbare uitgaven. Volgens de voorgedragen regeling zouden de bijzondere scholen, behoudens dispensatie op grond van gewichtige omstandigheden, geen recht meer hebben op de vergoedingen uit de publieke kassen, indien haar leerlingental, naar gelang van de grootte der gemeenten van vestiging, lager zou zijn dan 150, 120, 90 of 60.

Tegen dit voorstel rees sterk verzet.

De organisaties van het Christelijk Onderwijs schreven in een gemeenschappelijk request aan de leden der Tweede Kamer dienaangaande het volgende:

„Werd dit voorstel wet, dan zou volgens de statistiek op 1 Januari 1935 voor 289 van de 1913 scholen met den Bijbel het recht op de vergoedingen afhankelijk worden van een arbitraire beslissing van den Minister of van de Kroon.

Met dit verhoudingscijfer achten de requesteerende organisaties de grenzen van het grondwettelijk beginsel, dat de vergoedingen voor het bijzonder onderwijs afhangen van bij de wet te stellen voorwaarden, zeer verre overschreden.

Aan de uitzonderingsbevoegdheid, reeds vervat in art. 73, lid 2, en art. 96, lid 3, der Lager-onderwijswet wordt door de voorgestelde paragraaf een zoo beheerschende plaats in het wettelijk stelsel gegeven, dat haar toepassing zich niet bepaalt tot de *uitzonderingsgevallen*, waartoe zij in overeenstemming met de Grondwet beperkt moet blijven.

De tegenwerping, dat de getallen in het grondwettelijk stelsel der objectieve subsidie-voorwaarden steeds willekeurig zijn en dus variatie toelaten, weerlegt dan ook dit bezwaar niet.

Dat de marge voor arbitraire beslissingen, gezien uit het oogpunt van het stelsel der Grondwet, veel te ruim wordt, springt onmiddellijk in het oog, wanneer men let op de gemeenten met minder dan 25.000 inwoners. Niet minder dan 225 van de bovenbedoelde 289 scholen liggen in deze kleinere gemeenten.

In den loop van 1934 deed de Minister nagaan, hoeveel Protestantsch-Christelijke scholen *ongeacht richtingsverschillen*, dus uitsluitend te oordeelen naar *technische* factoren (aantallen leerlingen, beschikbare lokalen, afstanden enz.) zouden kunnen worden opgeheven door concentratie. De Minister kwam toen tot 192 combinaties.

Werd deze combinatie voor 100 % verwerkelijk, dan zouden er dus 192 Christelijke scholen voor gewoon lager onderwijs verdwijnen.

Thans blijkt echter, dat er onder deze 192 door den Minister aangegeven combinaties niet minder dan 82 zijn, waarbij geen enkele van de bovenbedoelde (onder paragraaf 25 vallende) 289 scholen zijn betrokken. Daaruit valt te concluderen, dat ook naar het oordeel van den Minister slechts 110 van de bovenbedoelde 289 Christelijke scholen zonder overwegende *technische* bezwaren kunnen worden opgeheven.

Dit getal zal dan nog moeten worden verminderd met het aantal gevallen, waarin om principiële richtingsverschillen de samenvoeging van scholen eenvoudig onmogelijk is en waarin dan ook tegen een gedwongen opheffing ingevolge de voorgestelde paragraaf uit hoofde van de vrijheid van richting en van de rechten der minderheden met klem zou moeten worden opgekomen.

In nog ongunstiger daglicht verschijnt de voorgestelde regeling, wanneer gewezen wordt op het feit, dat zij uitsluitend moet gelden voor het bijzonder onderwijs.

Werd zij ook van toepassing verklaard voor het openbaar onderwijs, dan zou daarmee het subsidie-recht voor niet minder dan rond 900 openbare scholen zijn losgemaakt.

De requestreerende organisaties achten na het bovenstaande een breeder betoog, dat paragraaf 25 voor de voorstanders van het bijzonder onderwijs *onaannemelijk* is, niet noodig."

In den zomer van 1935 besloot de Regeering de onderwijsparagrafen uit het algemeen bezuinigingsontwerp te lichten en deze samen te vatten in een afzonderlijk wetsontwerp, hetwelk ingediend werd op 6 Augustus 1935.

In paragraaf 12 van dit nieuwe ontwerp keerden de aanvankelijk voorgestelde concentratiebepalingen betreffende het bijzonder onderwijs terug, zij het dan ook in eenigszins gemitigeerden vorm, doordat de leerlingenminima voor het subsidierecht werden gesteld op 125, 100, 75 en 50.

Bij de behandeling van het ontwerp bleek, dat de bezwaren niet waren weggenomen. De geheele rechterzijde kantte zich sterk tegen paragraaf 12. Dit verzet gaf de Regeering ten slotte ter vermijding van een dreigend conflict aanleiding tot terugname van deze paragraaf. Bij monde van den Minister-president verklaarde de Regeering op 20 December 1935 o. m. het volgende:

„§ 12 van het ontwerp wordt voor het oogenblik teruggenomen.

Het kabinet blijft echter staan op het standpunt, dat een wettelijke regeling moet worden getroffen om de concentratie van bijzondere scholen te bevorderen. Het acht het niet mogelijk hier met de bepalingen van § 13¹⁾ te volstaan. De vraag, of die concentratie zal kunnen worden verwezenlijkt op een wijze, die de tegen § 12 ingebrachte bezwaren ondervangt, zal op korten termijn worden onderzocht door een Staatscommissie van veelzijdige samenstelling, die zal arbeiden onder leiding der Regeering. Deze Commissie zal dan tevens tot taak hebben om tijdig een voorstel te formuleeren met betrekking tot de wet van 4 Augustus 1933. De Regeering hoopt, dat het overleg in deze commissie binnen korten tijd zal leiden tot een oplossing, die voor Regeering en Staten-Generaal aanvaardbaar zal blijken. Zij zal, indien die hoop niet mocht worden verwezenlijkt, harerzijds met een zelfstandig voorstel komen, desnoods met een al dan niet gewijzigde indiening van de bepalingen van § 12." (Hand. II 1935—1936, blz. 1224—1225).

De Staatscommissie, wier taak in deze verklaring reeds werd aangeduid, werd ingesteld bij K.B. van 11 Februari 1936, No. 15.

Van de Commissie maakten deel uit de Ministers Dr. J. R. SLOTEMAKER DE BRUINE en Mr. P. J. OUD, resp. voorzitter en tweede voor-

zitter, en de leden van de Tweede Kamer Mr. P. J. M. AALBERSE, Ir. J. W. ALBARDA, Dr. S. E. B. BIEREMA, Mr. G. A. BOON, Jhr. Mr. D. J. DE GEER, Mr. A. M. JOEKES, Th. M. KETELAAR, J. SCHOUTEN, J. G. SURING, Mr. J. TERPSTRA, Th. J. THIJSSSEN en H. W. TILANUS.

In den zomer van 1936 werd Mr. AALBERSE op zijn verzoek van het lidmaatschap ontheven en werd als zijn opvolger benoemd Mr. C. M. J. F. GOSELING, terwijl in de vacature, welke ontstond door het overlijden van den heer KETELAAR, benoemd werd de heer D. KOOIMAN.

Het K.B. harer instelling omschreef de taak der Commissie als volgt:

1. „te onderzoeken, of een wettelijke regeling kan worden getroffen om de concentratie van bijzondere scholen voor algemeen vormend lager onderwijs te verwezenlijken op een wijze, die de bezwaren tegen paragraaf 12 van het bij Koninklijke boodschap van 6 Augustus 1935 ingediende wetsontwerp ondervangt; en eventueel voorstellen in die richting te doen;

2. voorstellen te doen, welke betrekking hebben op de materie, geregeld in de wet van 4 Augustus 1933, Staatsblad No. 414.”

Een breede parafrase van deze opdracht zullen wij niet geven. De bedoeling van het onder 1 omschreven gedeelte is zonder meer duidelijk, nl. het ontwerpen, indien mogelijk, van een wettelijke regeling tot gedwongen concentratie van bijzondere lagere scholen met vermindering van de bezwaren, ingebracht tegen „paragraaf 12”, waarin immers een min gunstig ontvangen voorstel van die strekking was belichaamd.

Het tweede gedeelte der opdracht betrof het zgn. „stopwetje”, waarvan de gelding zou eindigen met ingang van 1 Januari 1937 (bij de wet van 31 December 1936, St.bl. 322, werd naderhand haar gelding verlengd tot uiterlijk 1 Juli 1937). Hoofdinhoud van dit „stopwetje” is een stringente beperking van de mogelijkheid van schoolstichting, zowel van bijzondere als van openbare scholen.

In dit verband kan reeds terloops worden opgemerkt, dat het verwijt dat de Staatscommissie zich zou hebben begeven buiten de grenzen van hare opdracht door het openbaar onderwijs in haar ontwerp te betrekken, kennelijk onjuist is. Ligt de bevoegdheid daartoe reeds implicite in het onder 1 omschreven gedeelte van haar taak, het tweede gedeelte sluit o. i. twijfel omtrent die bevoegdheid volstrekt uit.

Op 4 Maart 1936 werd de Commissie door den Minister van Onderwijs geïnstalleerd en ving zij haar werkzaamheden aan, ten einde zich van de haar opgedragen taak — naar de wensch der Regeering op korten termijn — te kwijten.

Hoewel het resultaat door sommigen met ongeduld werd afgewacht, van welk ongeduld af en toe niet onduidelijk bleek, wekt het geen al te groote verwondering, dat de onderteekening van het verslag der Commissie is gedateerd 16 December 1936. De op te lossen vraagstukken waren niet van den eenvoudigsten aard en de opmerking, die de Commissie in haar rapport maakt, dat haar voorbereidende werkzaamheden op sommige punten „omvangrijk en tijdroovend” zijn geweest, valt te verstaan.

In Januari 1937 kwam de publicatie van het verslag. De inhoud van het rapport is zeer sober. Het eigenlijke resultaat is vervat in een bij het verslag gevoegd ontwerp van wet met een bijbehorende Memorie van Toelichting. De hoofdinhoud daarvan is hieronder in korte trekken te schetsen.

Concentratie bijzonder onderwijs.

Het doel van de onderwijs-concentratie is het lager onderwijs, voorzoover het uit de publieke kassen wordt bekostigd, te doen geven in een kleiner aantal scholen met een grooter gemiddeld aantal leerlingen dan thans het geval is.

Zal dit doel worden bereikt, dan zal aandacht moeten worden geschonken eenerzijds aan de eischen van de oprichting van nieuwe scholen, anderzijds aan de voorwaarden van instandhouding van bestaande scholen.

Het springt in het oog, dat tusschen deze twee factoren een nauw verband bestaat.

Ten aanzien van de *stichting* van nieuwe bijzondere scholen stelt de Commissie een verhooging met 25 % van de zgn. stichtingsgetallen, voorgeschreven in artikel 73 der L. O.-wet, voor. Dit artikel verdeelt sinds 1923 de gemeenten in 4 categorieën naar den maatstaf van het aantal harer ingezetenen, in dier voege, dat tot de eerste categorie behooren de gemeenten met méér dan 100.000 ingezetenen, tot de tweede de gemeenten met 50.000 tot en met 100.000 ingezetenen, tot de derde de gemeenten met 25.000 tot 50.000 ingezetenen en tot de vierde de gemeenten met minder dan 25.000 ingezetenen.

Volgens de algemeene regel der wet moest bij den aanvraag ter verkrijging van een schoolgebouw voor een op te richten bijzondere school in elk der vier genoemde categorieën van de gemeenten worden overgelegd een verklaring ten bewijze, dat de school zou worden bezocht resp. door tenminste 100, 80, 60 en 40 leerlingen.

De „stopwet” van 1933 verhoogde deze getallen voor tijdelijk tot resp. 150, 120, 90 en 60, hetgeen een uiterst forsche maatregel was ten aanzien van het groeiende bijzonder onderwijs.

De Commissie stelt thans voor als blijvende regeling de bedoelde getallen tot resp. 125, 100, 75 en 50 te verhoogen.

In bijzondere gevallen zal de Kroon bij uitzondering het vereischte getal lager kunnen stellen volgens het tweede lid van artikel 73.

Voorts stelt de Commissie nog voor een in het stopwetje vervatte remmende bepaling, zij het eenigszins gewijzigd, tijdelijk te continueren tot 1 Januari 1942. Wij bedoelen de regeling, dat voor het nieuwe stichtingsgetal, behalve in uitzonderingsgevallen (aanzienlijke toeneming of belangrijke verplaatsing der bevolking of andere gewichtige omstandigheden), niet zullen mogen worden meegeteld de leerlingen, afkomstig van bijzondere lagere scholen, gelegen op minder dan 4 km. van hun woning. Deze uitsluiting geldt ook dan, wanneer die leerlingen voor minder dan 6 maanden naar een openbare school werden overgeplaatst.

In verband met het bovenstaande wordt ten aanzien van de *bestaande* scholen het leerlingenminimum, hetwelk volgens de wet vereischt is voor het recht op de subsidiën, gelijkelijk verhoogd. Dit subsidieminimum (art. 96, lid 1 onder a, der L. O.-wet) wordt dus eveneens voor de vier categorieën der gemeenten gesteld op resp. 125, 100, 75 en 50.

Deze verhoogingen betreffen uitsluitend de bijzondere scholen voor gewoon lager onderwijs. Voor de ulo-scholen werden reeds bij de wet van 22 Februari 1936, St.bl. 100, verzwaarde voorwaarden gesteld, zoodat deze soort van scholen thans inderdaad buiten beschouwing kon blijven.

Op den hier aangegeven regel laat de Commissie enkele *uitzonderingen* toe.

1. Allereerst zullen niet onder de verhooging van het leerlingenminimum voor het subsidierecht vallen de scholen, bedoeld in het vierde lid van artikel 206 der L.O.wet. Dit zijn de scholen, die reeds

over het jaar 1919 voor de vergoeding volgens de oude L.O.wet van 1878 in aanmerking kwamen. Voor deze scholen blijft het minimum aantal leerlingen (te tellen op 15 Januari van elk jaar) 25. De handhaving dezer reeds in 1920 erkende uitzonderingspositie berust op de overweging, dat deze scholen grootendeels of geheel uit particuliere middelen zijn gesticht.

2. In de tweede plaats kan de Minister telkens voor een jaar of tot wederopzegging bepalen, dat een school, wier aantal leerlingen aan het verhoogde leerlingenminimum niet voldoet, toch voor de subsidiën in aanmerking zal komen (art. 96, lid 3).

3. En ten slotte stelt de Commissie voor, dat de onder 2 bedoelde dispensatie zal *moeten* worden verleend, wanneer er voor tenminste 25 leerlingen der school geen plaats zou zijn op een minder dan 4 km. van hun woning verwijderde andere bijzondere school van de door de ouders gewenschte richting. De beoordeeling van de gewenschte richting staat uitsluitend aan de ouders zelf. In het voorkomende geval zullen zij echter schriftelijk moeten verklaren, *dat* en *waarom* zij tegen de richting van het onderwijs der andere school overwegend bezwaar hebben. Tot toetsing van de gegrondheid hunner bezwaren zullen de overheidsinstanties niet bevoegd zijn.

Concentratie openbaar onderwijs.

Parallel met de hierboven aangegeven regeling voor de stichting en instandhouding van bijzondere lagere scholen is ontworpen een regeling voor het openbaar lager onderwijs.

Een der voornaamste kenmerken dier regeling is, dat de positie van de openbare school als „vluchtheuvel” voor minderheden en voor het geval, dat de maatschappij de verzorging van het onderwijs niet op zich neemt, ten volle gehandhaafd blijft. Deze positie vindt haar grondslag in de Grondwet (art. 195) en haar uitwerking in artikel 19 der L.O.wet.

Volgens het eerste lid van art. 19 der L.O.wet moet in elke gemeente openbaar lager onderwijs worden gegeven in een „genoegzaam” aantal scholen, terwijl voorts volgens het tweede lid, zoolang in een gemeente nog voor 12 leerplichtige kinderen openbaar onderwijs wordt verlangd of een eenig beschikbare openbare school nog bezocht wordt door tenminste 8 leerplichtige kinderen, hun de gelegenheid tot het volgen van openbaar onderwijs niet mag worden onthouden of ontnomen.

Zoals gezegd, handhaaft de Commissie in haar voorstel deze stand van zaken ten volle.

Er zijn echter méér openbare scholen, die deze bijzondere positie niet innemen, en voor de stichting en instandhouding van die scholen ontwierp de Commissie een regeling, welke in hoofdtrekken overeenkomt met de boven weergegeven bepalingen betreffende het bijzonder onderwijs. Te verwonderen valt dit niet. Er is tot dusver nimmer een steekhoudend argument aangevoerd voor de opvatting, dat de openbare scholen, welke het bovenbedoelde „vluchtheuvel”-karakter niet dragen, vergeleken bij het vrije onderwijs op een bijzondere bescherming aanspraak kunnen maken.

Het zal na bovenstaande uiteenzetting niet noodig zijn het voorstel der Commissie op dit punt breedvoerig uiteen te zetten. Kort samengevat is het als volgt te omschrijven.

Behalve wanneer de stichting of instandhouding van een openbare school volgens de wet (art. 19; zie boven) wordt gevorderd, zal een nieuwe openbare school niet kunnen worden gesticht en een bestaande openbare school niet worden in stand gehouden, tenzij beschikt wordt over een gelijk aantal leerlingen als voor de stichting en instandhouding eener bijzondere school in dezelfde gemeente vereischt zou zijn. Dezelfde stichtingsgetallen en subsidie-minima, welke wij hierboven voor de bijzondere scholen vermeldden, zullen dus ook voor die openbare scholen maatstaf zijn.

Ook hier wordt gecontinueerd tot 1 Januari 1942 de bijzondere rem, dat voor de stichting eener openbare school, behoudens buitengewone omstandigheden (zie boven), niet zullen mogen meetellen de kinderen, die reeds een openbare school, op minder dan 4 km. afstand van hun woning gelegen, bezoeken.

En eveneens zijn hier voorgesteld de overeenkomstige uitzonderingsvoorschriften,

1. dat de Minister in buitengewone gevallen dispensatie kan verleen van de instandhouding van een openbare school, wier leerlingental daalt beneden het vereischte minimum; en

2. dat de dispensatie voor de instandhouding van een reeds over 1935 of 1936 door het Rijk gesubsidieerde openbare school *moet* worden verleend, indien tenminste 25 leerlingen der school niet overplaatst zouden kunnen worden naar een andere openbare school, gelegen op minder dan 4 km. van hun woning.

De regeling is voorts zoo gemaakt, dat vermindering of vermeerdering van het aantal openbare scholen overeenkomstig de ontworpen normen dwingend is voorgeschreven.

* *
*

Speciale onderwerpen.

Nog zijn enkele andere speciale onderwerpen door de Commissie onder het oog gezien, in verband met het tweede gedeelte van haar opdracht (de wet van 4 Augustus 1933, st.bl. 414). Volledigheids-halve stippen wij die even aan.

a. De Commissie acht het wenschelijk, dat de afstandsgrens voor het recht op vergoeding voor kosten van vervoer van leerplichtige kinderen weer terug wordt gebracht van 5 op 4 km., zooals vóór 1 Juli 1933 gold.

b. Voorgesteld wordt de maatstaf der „normale eischen” voor de toepassing van art. 72 ter verkrijging van gelden uit de gemeentekas voor verbouwingen en veranderingen aan schoolgebouwen en voor de aanschaffing van leermiddelen enz., alsmede de uitsluiting van de toepassing van artikel 72 voor de aanschaffing van leermiddelen ter vervanging van verouderde, versleten of verbruikte voorraden, *blijvend* te handhaven.

c. Voorts nam de Commissie in haar ontwerp op een regeling van gelijke strekking als vervat in artikel 7 der wet van 4 Augustus 1933, welke de gelegenheid opent voor de vaststelling van de gemeentelijke exploitatie-vergoeding der bijzondere scholen een of meer *openbare* scholen, die in bijzondere omstandigheden verkeerden, buiten aanmerking te laten en aan bijzondere scholen, welke in overeenkomstige omstandigheden verkeerden of welker exploitatie abnormaal zwaar belast is, een verhooging der exploitatievergoeding toe te kennen.

* *
*

Het zij ons vergund aan de bovenstaande uiteenzetting een enkele opmerking toe te voegen.

Aan de totstandkoming van een wettelijke regeling tot gedwongen concentratie van lagere scholen zal wel niemand stof tot juichen ontleenen. Een zoodanige regeling, welke kan leiden tot opheffing van scholen, waaraan de omgeving om meer dan één reden is gehecht, kan in het algemeen slechts uit een oogpunt van noodzakelijke ver-

sobering worden gewaardeerd. Dat het resultaat van den arbeid der Staatscommissie met overeenkomstige gevoelens wordt ontvangen, is niet meer dan begrijpelijk.

Wanneer echter gelet wordt op de drie hoofdbezwaren tegen de aanvankelijke, in 1935 voorgestelde plannen tot gedwongen concentratie, dan moet worden erkend, dat de Staatscommissie er vrijwel in geslaagd is die bezwaren te ondervangen.

De hoofdbezwaren tegen „paragraaf 12” toch waren de volgende:

1° Er werd een zoo stringente beperking voorgesteld op de subsidie-regelen voor de bijzondere scholen, dat noodzakelijk afwijkingen daarvan zouden moeten worden toegestaan in zoo grooten getale, dat de afwijkingen zich niet meer zouden verhouden als *uitzonderingen* tot een algemeen geldenden regel, maar dat die afwijkingen veeleer zelf regel zouden worden.

2° De bestaansmogelijkheid van een veel te groot aantal bijzondere scholen zou afhankelijk worden van het subjectief oordeel van den Minister, terwijl naar den eisch der Grondwet het subsidie-recht behoort af te hangen van objectieve, in de *wet* neergelegde normen.

3° De regeling trof alleen het bijzonder onderwijs, waardoor de mogelijkheid zou ontstaan, dat een bijzondere school haar wettelijk subsidierecht verloor, terwijl een naburige openbare school in dezelfde gemeente met een gelijk of zelfs een geringer aantal leerlingen zonder bewezen noodzakelijkheid zou kunnen blijven voortbestaan.

Het is duidelijk, zooals wij reeds opmerkten, dat deze grieven tegen het ontwerp der Staatscommissie niet kunnen worden ingebracht, en dit op zich zelf is ongetwijfeld een verdienste.

Waar dit het geval is, maar ook alleen deswege, kan in het rapport der Staatscommissie worden gezien den grondslag voor een afwikkeling dezer uiterst subtiële aangelegenheid, welke de onderwijspacificatie onverlet en den voorstanders zoowel van het openbaar als van het bijzonder onderwijs de gelegenheid laat naar den eisch der rechtvaardigheid onder gelijke voorwaarden den bloei van de door hun voorgestane onderwijsinrichting te blijven nastreven. De omstandigheid, dat de Staatscommissie de slotsom van haar arbeid met eenparigheid van stemmen kon vaststellen, levert in dit opzicht een ongezochte doch waardevolle aanwijzing.

¹⁾ In par. 13 waren opgenomen de wettelijke voorschriften, waardoor *vrijwillige* concentratie mogelijk werd gemaakt.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Is het juist, dat een landarbeider met een eigen huisje (door vlijt en groote zuinigheid verkregen) in geval van werkloosheid, genoodzaakt wordt zijn bezit eerst op te eten, al eer hij voor den vollen steun in aanmerking komt; terwijl zijn vroegere patroon, die toch heusch geen blijken van armoede geeft, zijn landbouwsteun ontvangt.

En worden niet door zoodanige steunregelingen velen er toe gedreven vlijt en zuinigheid vaarwel te zeggen, omdat, zooals ze dan gewoonlijk zeggen, de „opmakers” ten slotte nog altijd het verst komen?

ANTWOORD:

Vooreerst willen we opmerken, dat het niet waar is, dat werkloozen, die krachtens de steunregeling worden gesteund, genoodzaakt zijn eerst hun bezit op te teren, alvorens zij voor den vollen steun in aanmerking komen.

Vroeger was de toestand deze, dat een werklooze, die eigen bezit had zekeren wachttijd moest doormaken. De duur van dien wachttijd werd bepaald naar gelang van zijn bezit. Had hij een bedrag op de spaarbank, dan was regel, dat dit bedrag gedeeld werd door $1\frac{1}{2}$ maal het steunbedrag per week. En de uitkomst van die deeling vormde den duur van den wachttijd. Bezat hij een huis, dan moest hij op dat huis een hypotheek vestigen (ingeval het huis onbelast was) tot ongeveer 50 pct. van de waarde. En met de aldus verkregen gelden werd gehandeld als ten aanzien van de spaargelden bij het berekenen van den wachttijd.

Bij ministeriële circulaire van 14 December 1934 is deze praktijk in voor de werkloozen gunstigen zin gewijzigd. Bepaald werd n.l., dat in elk geval een spaarsom van f 200.— vrij bleef en dus niet behoefte te worden ingeteerd. Is de spaarsom grooter dan f 200.—, doch kleiner dan f 500.—, dan wordt halve steun verkregen, totdat de spaarsom op het bedrag van f 200.— is teruggebracht. Slechts ingeval een werklooze opnieuw aan het werk gaat en dan eenig geld overspaart, geldt deze gunstige bepaling niet ten aanzien van het door hem alsdan overgespaarde geld.

Voorts valt nog op te merken, dat een werklooze, die zoowel spaargelden als een huis in bezit heeft op tweeërlei wijze van deze gunstige

regeling profiteert, n.l. eensdeels omdat hij f 200.— niet behoeft in te teren, anderdeels omdat hij zijn huis slechts tot 50 pct. behoeft te belasten en dus zijn zakelijk bezit slechts voor de helft verliest.

Nu kan men wel zeggen: behoort de Regeering nog niet een stap verder te gaan en alle spaargelden en onroerende bezittingen vrij te laten? Dit zou echter de werkloozen in een uitermate gunstige positie plaatsen tegenover vele andere noodlijdende ingezetenen, die in kommervolle tijden hun overgelegde geld verteren en pas in uitersten nood bij eenig armbestuur of bij een diaconie aankloppen.

In de tweede plaats een opmerking betreffende den landbouwsteun. U weet natuurlijk zelf wel, dat die landbouwsteun een principiëel ander karakter draagt dan de individueele steun aan werkloozen of andere hulpbehoevenden. De landbouwsteun is een steun aan het bedrijfsleven, strekkend om de hulpbronnen van ons volksbestaan in stand te houden. In zoover staat de landbouwsteun op één lijn met tal van andere economische maatregelen als tariefpolitiek, contingentieering e.d.

Nu erkennen wij ten volle, dat het bij *oppervlakkige* beschouwing krenkend moet zijn, dat gezeten boeren van overheidsinstanties uitkeeringen ontvangen, terwijl een werklooze pas steun ontvangt, wanneer zijn bezit tot op een minimum is teruggebracht. Doch laat ons de zaak toch in het juiste licht stellen.

Wanneer de Overheid er toe zou besluiten om den landbouwsteun afhankelijk te stellen van den vermogens- of inkomsttoestand van de boeren, zou ze in strijd handelen met het karakter van dien steun. Doch dat is niet het ergste. Het gevolg zou zijn, dat de gezeten boeren zich ten spoedigste van hun bezit zouden ontdoen, omdat niemand zijn bedrijf voortzet met de zekerheid voor oogen, dat die voortzetting hem tot den bedelstaf brengt. M. a. w. in plaats van de thans nog gegoede boeren, die hun bedrijf uitoefenen, zouden de boerderijen in handen geraken van landbouwers, die niets bezitten en die reeds om die reden bij de thans gevestigde boeren zouden achterstaan. Een dergelijke politiek zou neerkomen op een ondermijning van het landbouwbedrijf. En wanneer men nog een stap verder zou willen gaan en kortweg aan allen landbouwsteun een einde zou willen maken, zou het gevolg zijn, dat het landbouwbedrijf goeddeels te gronde zou gaan; dat de werkloosheid ten plattelande afschrikwekkende afmetingen zou aannemen; en dat niet het belang van de werkloozen, die thans mopperen, zou worden gediend, maar dat integendeel hun tegenwoordig, maar vooral ook hun toekomstig, belang in zeer ernstige mate zou worden geschaad.

Natuurlijk moet de landbouwsteun niet langer voortbestaan dan strikt noodzakelijk is. Dat eischt met name ook het onlangs gepubliceerd concept-verkiezingsmanifest der A. R. partij. Er moet, zoover mogelijk, een geleidelijke liquidatie van den landbouwsteun plaats vinden. Maar

onmogelijk is een plotselinge intrekking van den landbouwsteun. En evenmin is het met het oog op het belang van den Nederlandschen landbouw als geheel beschouwd en met het oog op het algemeen economisch belang van het Nederlandsche volk wenschelijk, het karakter van den landbouwsteun in dier voege te wijzigen, dat in het vervolg uitsluitend arme en noodlijdende boeren voor den landbouwsteun in aanmerking zouden komen. N.

2. VRAAG:

Is het mogelijk om door aanvulling van de motor- en rijwielverordening te verbieden om het kerkgaand publiek bij het aan- en uitgaan der kerkgebouwen te hinderen door te groote snelheid of onvoorzichtig en roekeloos rijden?

ANTWOORD:

De Gemeenteraad kan voor wegen, waaraan de kerkgebouwen gelegen zijn, een maximum snelheid voor motorrijtuigen vaststellen, indien dit niet reeds is geschied.

Veel profijt verwachten wij echter niet van een dergelijke maximumsnelheid, wijl zij voor motorrijtuigen niet lager kan worden gesteld dan 20 K.M. per uur (zie art. 7 der Motor- en Rijwielwet). Slechts voor wegen met in het algemeen zeer groote verkeersdrukke en voor bruggen binnen de bebouwde kom kan het maximum tot 12 K.M. worden verlaagd.

Van meer beteekenis is het gesloten verklaren van bedoelde wegen voor motors gedurende de uren van het aangaan en uitgaan der kerken in het belang van de vrijheid en veiligheid van het verkeer daarover. Doch de Raad heeft de bevoegdheid daartoe slechts ten aanzien van wegen binnen de kom der gemeente, voorzoover geen rijkswegen of provinciale wegen. En deze bevoegdheid is nog nader beperkt door de woorden „tenzij het doorgaand verkeer daardoor zonder noodzaak ernstig belemmering zou ondervinden” (Zie art. 8 van het Motor- en Rijwielreglement).

Overigens willen wij opmerken, dat een verbod om het kerkpubliek te hinderen reeds ligt opgesloten in art. 22 sub a der Motor- en Rijwielwet, waarbij den motorrijder en wielrijder verboden wordt op zoodanige wijze of met zoodanige snelheid te rijden, dat de vrijheid en veiligheid van het verkeer wordt belemmerd of in gevaar gebracht; en voorts ook in het tweede lid van art. 7 van het motor- en rijwielreglement, dat hen verplicht op wegen zooveel mogelijk aan voetgangers behoorlijk ruimte tot voorbijgaan te laten.

Het komt hier dus aan op een nauwkeurige handhaving van deze voorschriften door de politie in het belang der kerkbezoekers. N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

De Grondslagen der Constitutie van Nederlandsch-Indië, de wording van het Regeerings-Reglement van 1815 door Dr. P. J. PLATTEEL, Utrechtsche Bijdragen tot de Geschiedenis, het staatsrecht en de economie van Nederlandsch-Indië, IX. Oosthoek's Uitg.Mij., Utrecht, 1936.

In 1934 verscheen als nummer één van de „Utrechtsche Bijdragen” de dissertatie van VAN DER WAL over de motie-KEUCHENIUS (besproken in den 10den jaargang van A. R. S.). Twee jaar later verschijnt onder bovenstaanden titel reeds de negende dissertatie dezer reeks. Voorwaar een sprekend bewijs van de werkzaamheid van Prof. GERRETSON en zijne leerlingen. Het zwaartepunt bij deze bijdragen ligt in de uitvoerige bronnen publicatie, waardoor een groote hoeveelheid historisch belangrijk materiaal onder ieders bereik gebracht wordt. Dr. PLATTEEL geeft, zooals uit den titel blijkt, een bijdrage tot de wordingsgeschiedenis van het Indisch Regeerings-Reglement van 1815, een van de voorloopers der huidige Indische Staatsregeling. Aan de chronologische behandeling gaat een eerste deel vooraf, dat de ontwikkeling der ideeën in de 18de eeuw schetst met haar koloniaal-politieke gevolgen.

A. A. L. RUTGERS.

Barth en Brunner en het Staatkundig leven door T. DE BOER.

Gaarne willen wij de aandacht vestigen op deze uitvoerige en oriënteerende ARJA-leidraad over een onderwerp, dat de laatste jaren de belangstelling in tamelijk ruimen kring wekt.

N.

KIESRECHT EN GEMEENTEBESTUUR

DOOR

MR. DR. E. J. BEUMER.

De keuze van het onderwerp is niet van mij ¹). Men heeft mij aangezocht, over dit onderwerp een en ander in het midden te brengen, omdat in den tegenwoordigen tijd de stelling wordt verdedigd, dat, tenzij ons kiesstelsel grondig wordt veranderd, eene wijziging van de taakverdeeling in het gemeentebestuur in dien zin, dat de bevoegdheden van Burgemeester en Wethouders uitgebreid en die van den Raad ingeperkt worden — in het bijzonder wat het budgetrecht en het benoemingsrecht betreft — noodzakelijk is.

Welnu, ik ben gaarne bereid iets daarover te zeggen. Men meene echter niet, dat ik bereid ben, voor de aangegeven stelling met den gloed der overtuiging in het krijt te treden, of met de uiterste krachtsinspanning haar leven te verdedigen tegen wie haar om zeep zouden willen helpen. Ook ben ik niet van meening, dat wij hier met een vraagstuk te doen hebben, waarop wij ons moeten *bezinnen*. Die z.g. bezinning is in het algemeen eene niet aantrekkelijke bezigheid en zij, die er telkens behoefte aan gevoelen, vormen geen aantrekkelijk gezelschap ²). Zij maken den indruk, dat zij iets hebben goed te maken van wege hunne vroegere onbezonnenheid. Zoo is het echter niet met ons gesteld. Op het gebied zoowel van het gemeenterecht als van het kiesrecht hebben wij ons niet aan buitensporigheden schuldig gemaakt. Wij kunnen de gestelde vraag of, wil men, de vermelde stelling in alle kalmte bekijken. Wij behoeven ons echter niet te bezinnen, want aan onbezonnenheid staan wij niet schuldig.

De bestaande taakverdeeling in het gemeentebestuur wordt door Grondwet en gemeentewet omschreven. Allereerst worde hier verwezen naar de artikelen van de derde afdeeling van hoofdstuk IV der Grondwet, waarin wordt gezegd, dat de samenstelling, inrichting en be-

voegdheid der gemeentebesturen door de wet wordt geregeld met inachtneming der voorschriften, welke verder in die afdeeling zijn vervat. Aan het hoofd der gemeente staat een Raad, welks leden rechtstreeks voor een bepaald aantal jaren worden gekozen door de ingezetenen der gemeente, tevens Nederlanders of door de wet als Nederlandsche onderdanen erkend, die den door de wet te bepalen leeftijd, welke niet beneden 23 jaren mag zijn, hebben bereikt. De verkiezing geschiedt op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging. Aan den raad wordt de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente overgelaten. Hij kan in te bepalen gevallen, met inachtneming van te stellen regels, onder zijn toezicht het bestuur van te bepalen takken van de huishouding der gemeente geheel of ten deele aan andere organen opdragen. De raad maakt de verordeningen, die hij in het belang der gemeente noodig oordeelt. Wanneer de wetten, algemeene maatregelen van bestuur of provinciale verordeningen het vorderen, verleenen de gemeentebesturen hunne medewerking tot uitvoering daarvan. Wanneer de regeling en het bestuur van de huishouding eener gemeente grovelijk worden verwaarloosd, kan eene wet de wijze bepalen, waarop in het bestuur dier gemeente wordt voorzien; daarbij kan de raad worden uitgeschakeld. De wet bepaalt, welk gezag het gemeentebestuur vervangt, wanneer dit in gebreke blijft in de uitvoering der wetten, der algemeene maatregelen van bestuur of der provinciale verordeningen te voorzien. De macht des Konings om de besluiten van gemeentebesturen, die met de wet of het algemeen belang strijdig zijn, te schorsen en te vernietigen, wordt bij de wet geregeld. De besluiten der gemeentebesturen, rakende zoodanige beschikking over gemeente-eigendom of zoodanige andere burgerlijke rechtshandelingen als de wet aanwijst, alsmede de begrootingen van inkomsten en uitgaven, worden aan de goedkeuring der Gedeputeerde Staten onderworpen. Het opmaken der begrootingen en het vaststellen der rekeningen wordt door de wet geregeld. De besluiten der gemeentebesturen, rakende het invoeren, wijzigen of afschaffen van eene plaatselijke belasting behoeven de goedkeuring des Konings. De wet geeft algemeene regels ten aanzien der plaatselijke belastingen.

Hoe zijn deze grondwettelijke bepalingen in de gemeentewet uitgewerkt? Volgens artikel 1 dier wet bestaat het bestuur van elke gemeente uit eenen raad, een college van Burgemeester en Wet-

houders en eenen Burgemeester. Artikel 151 zegt, dat, wanneer ter uitvoering van wetten, van algemeene maatregelen van bestuur en van provinciale reglementen en verordeningen door het gemeentebestuur moet worden medegewerkt, dit geschiedt door Burgemeester en Wethouders, voorzover niet de medewerking bepaaldelijk van den raad of van den Burgemeester wordt gevorderd. Wanneer de wetten, algemeene maatregelen, reglementen of verordeningen eene bepaalde medewerking van den raad vorderen en die door dezen wordt geweigerd, voorzien Burgemeester en Wethouders daarin. De artikelen 167 vlg. omschrijven de taak van den raad. Aan dezen behoort, met betrekking tot de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente, alle bevoegdheid, die niet bij eenige wet aan den Burgemeester of aan Burgemeester en Wethouders is opgedragen. De raad maakt de verordeningen, die in het belang der openbare orde, zedelijkheid en gezondheid worden vereischt en andere, betreffende de huishouding der gemeente. Hij regelt de bezoldigingen van alle plaatselijke ambtenaren en bedienden, zoover de regeling niet aan Gedeputeerde Staten is opgedragen; de geldleeningen, het uitleenen van gelden, het aangaan van rekening-courant-overeenkomsten en hetgeen verder de geldmiddelen der gemeente aangaat. De raad besluit tot het koopen, ruilen of vervreemden, het bezwaren of verpanden van gemeente-eigendommen; evenzeer tot het verhuren, verpachten of op eenige andere wijze in gebruik geven van die eigendommen. Hij beveelt het aanleggen of verbeteren van gemeentewegen, waterleidingen, straten, pleinen, grachten, gebouwen, werken en inrichtingen; hij besluit tot het instellen, afschaffen of veranderen van jaarmarkten of gewone marktdagen; hij benoemt en ontslaat alle gemeente-ambtenaren en bedienden, wier benoeming niet bij de gemeentewet of bij de plaatselijke verordeningen aan anderen is opgedragen.

Het dagelijksch bestuur is gelegd in handen van Burgemeester en Wethouders. Blijkens artikel 209 behoort hiertoe o. a. het benoemen en ontslaan van de wijk- en brandmeesters en van de ambtenaren en bedienden bij de plaatselijke secretarie. Volgens artikel 212 oefenen Burgemeester en Wethouders, indien de raad daartoe besluit en naar de door dezen te stellen regelen, de in de artikelen 171, 172, 173, 174, 175 en 177 bedoelde macht van den raad uit. Deze regeling ziet o. a. op het koopen, ruilen, vervreemden, verhuren van gemeente-eigendommen; het verleenen van kwijtschelding aan de huurders

daarvan; het aanleggen of verbeteren van gemeentewegen enz.; het voeren van een rechtsgeding. Artikel 212 scheidt eveneens de mogelijkheid, dat door den raad aan Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid tot het regelen van de bezoldigingen van plaatselijke ambtenaren en bedienden — met uitzondering van die van den secretaris, den ontvanger en de ambtenaren van den burgerlijken stand — wordt overgedragen.

De artikelen 217 vlg. regelen de handhaving van de openbare orde. De zorg hiervoor berust bij den Burgemeester. Deze is bevoegd, in geval van oproerige beweging, van samscholing of andere stoornis der openbare orde of van ernstige vrees voor het ontstaan daarvan, de hulp van krijgsvolk te vorderen. In ditzelfde geval is hij tevens bevoegd, alle bevelen te geven, die hij ter handhaving der orde noodig acht. Aan hem behoort ook de politie over de schouwburgen, herbergen, tapperijen en alle voor het publiek openstaande gebouwen en samenkomsten, benevens over openbare gemakkelijkheden. Krachtens artikel 224 worden de hoofdcommissaris en de commissarissen van politie door de Kroon, de overige ambtenaren van politie door den Burgemeester, benoemd, geschorst en ontslagen. In de door de Kroon aan te wijzen gemeenten worden veldwachters aangesteld, die door den Commissaris der Koningin worden benoemd, geschorst en ontslagen.

Ingevolge artikel 228 is een groot aantal besluiten der gemeentebesturen onderworpen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten; zoo b.v. besluiten tot het aangaan van geldleeningen, het koopen, ruilen, vervreemden, bezwaren en verpanden van onroerend goed, van inschrijvingen in een der grootboeken der Nationale Schuld enz.; het onderhands verhuren van gemeente-eigendommen; het treffen van dadingen; het voeren van rechtsgedingen; het instellen, afschaffen of veranderen van jaarmarkten, zoover de goedkeuring daarvan niet bij algemeenen maatregel van bestuur aan de Kroon is voorbehouden. Volgens artikel 185 kunnen de besluiten van den raad en van Burgemeester en Wethouders, zoover zij met de wet of het algemeen belang strijden, door de Kroon worden geschorst of vernietigd.

Ten slotte zij vermeld, dat op de begrooting der uitgaven alle uitgaven der gemeente moeten worden vermeld; dat de begrooting, om te werken, de goedkeuring van Gedeputeerde Staten behoeft; dat de raad, zoo Gedeputeerde Staten weigeren, de begrooting goed te keuren, bij de Kroon voorziening kan vragen; dat de raadsbesluiten

tot het invoeren, wijzigen of afschaffen van eene plaatselijke belasting de goedkeuring der Kroon behoeven; dat de raad, nog afgezien van dit goedkeuringsrecht der Kroon, in zijne bewegingsvrijheid op belastinggebied aanzienlijk is beperkt door de artikelen 277 vlg.

Ziedaar de bestaande wettelijke regeling. Hoe werken deze regelen nu in de practijk? Het antwoord op deze vraag is niet onverdeeld gunstig. Er zijn vele en velerlei klachten. Dat is echter, vooral in den tegenwoordigen tijd, niets bijzonders. Het klagen en het aanklagen, het oordeelen en het veroordeelen, is mode. De geestelijke ontredde- ring onzer dagen openbaart zich in de ingezonden-stukken-schrijverij van allerlei onevenwichtigen, die zich bedwelmen aan eigen en anderer groote woorden; in de demagogie en opruiing van would-be-leiders; in de ontvankelijkheid daarvoor bij vele hoorders. De borreltafel- politiek viert hoogtij. De staatkunde der trein-coupé's, waar handels- reizigers in ongare en onbekookte gedachten hunne slechte producten aan den man brengen.

In 1865 werd het land geteisterd door eene besmettelijke veeziekte. THORBECKE stelde maatregelen voor, welke de oppositie niet voldoende oordeelde. De wijze, waarop zij aan dat oordeel uiting gaf, prikkelde den Minister zeer. In 1870 zegt hij daarvan: „Ieder wist en weet alles, behalve de mannen van het vak en de Regering”. Over de discussies omtrent het wetsontwerp, dat den Koning tot het nemen van buiten- gewone maatregelen machtigde, schrijft hij: „Zij, die het verwonderde, dat over een zoo beknopt, dringend wetsontwerp, na wisseling van een uitvoerig voorloopig verslag en eener uitvoerige memorie van antwoord, nog vier dagen lang beraadslaagd werd, hadden de engelsche spreuk omtrent den rundertyphus niet in de gedachte: „eene ramp voor het Land, maar een feest voor de oppositie.”³⁾

Zoo behoeft het ons ook niet te verbazen, dat er tegenwoordig veel critiek wordt geoefend, evenzeer op de besturen der gemeenten, als op de Regeering des Lands; op de gemeenteraden, zoowel als op de Staten-Generaal. Het is alles eene uiting van het hedendaagsche verschijnsel, dat allerlei totaal onkundigen op de slechtste instincten van het volk speculeeren, onder het schelden op hen, die gezag uit- oefenen en eene meer of minder belangrijke plaats in het openbare leven innemen, die zij met groote woorden als onbekwaam en ondeskundig aan den kaak stellen, in de verwachting, dat zij dan zelf als uitermate

bekwaam geacht en als aanstaande redders geprezen zullen worden.

Met zulke critiek behoeven wij ons niet bezig te houden. Dit is eene critiek, die men volkomen afdoende bestrijdt, door naar argumenten te vragen. Deze klagers staan onmiddellijk met den mond vol tanden, zoodra men hun naar cijfers en feiten vraagt.

Maar er zijn ook andere klagers; personen, die onze bestaande staatsinstellingen liefhebben en waardeeren; die er naar streven, het kwaad, dat zij tot ontwikkeling zien komen, op doeltreffende wijze te bestrijden en middelen tot verbetering aan te geven. Tot hen behoort b.v. de inleider, die ten vorigen jare op de conferentie der Christelijk-Historische Unie te Lunteren de vraag behandelde, of het geldende gemeenterecht moet worden aangepast aan de gewijzigde toestanden ⁴).

Die spreker is van oordeel, dat in de laatste 20 à 25 jaar de toestanden veranderd zijn. Hij meent eene gewijzigde bestuurlijke denkwijze te bespeuren in de gemeenteraden. Vóór 1914 heerschte in de gemeentehuishouding groote soberheid. 50 tot 60 % der uitgaven had betrekking op de kosten van het gemeentehuishouden. De gemeenten leefden in eene zuinigheid, waarvan men aan de departementen zich geen voorstelling kon maken. De gemeentebesturen hadden eene diepgevoelde eigen verantwoordelijkheid. Echter heeft zich in de bestuurlijke mentaliteit der plaatselijke vertegenwoordigingen eene groote verandering voltrokken. Het lichten, uit de sfeer van de huishouding der gemeenten, van de behartiging van tal van belangen, aan de gemeenten toevertrouwd, en het daarna weer toewerpen aan de gemeenten van eene aalmoes van zelfbestuur met de zeer verhoogde kosten, heeft niet goed gewerkt. In de oorlogsjaren zijn de uitgaven van het Rijk aanmerkelijk gestegen. Men kreeg den indruk, dat het op enkele tientallen millioenen niet aankwam. Toen volgde de (angst)-verspilling na November 1918. Van Den Haag uit werd pressie geoefend, tot op de armste gemeenten, tot het bouwen van kostbare schoolpaleizen en onpractische arbeiderswoningen van f 5000 tot f 6000 per stuk. Scholen moesten op het Zuiden geplaatst worden, daarna op het Noorden, vervolgens weer op het Zuiden; de schoolprivaten behoorden in de school, buiten de school, in de school. Na de (angst)verspilling volgde de (angst)bezuiniging, toen de departementen, die den kemel hadden doorgezwoegen, de mug gingen uitzijgen.

Als eerste oorzaak van de aangeduide kwaal, de veranderde op-

vatting ten aanzien van zuinigheid in de gemeenteraden, noemt de spreker de houding, die het Rijk tegenover de gemeente heeft aangenomen. En daarnaast vermeldt hij, als tweede oorzaak, de wijze van samenstelling der raden volgens het stelsel der evenredige vertegenwoordiging.

Heeft inderdaad het stelsel der evenredige vertegenwoordiging ten deze zoo groote schuld? Het komt mij voor, dat bij het geven van een antwoord eenige voorzichtigheid moet worden betracht. Allereerst moet wel in het oog worden gehouden, dat, indien men van oordeel is, de bestaande regeling te moeten afkeuren, omdat zij met betrekking tot de Tweede Kamer niet bevredigend werkt, dit niet, zonder meer, aanleiding kan wezen, haar door eene andere te vervangen, zooover het betreft de samenstelling van de gemeenteraden.

Voorals mag men wegens de thans zichtbare euvelen, die, welke zich vroeger openbaarden, niet uit het oog verliezen.

Vóór het nieuwe stelsel zijne intrede deed in de Kieswet, werd er luide geklaagd over de oude regeling. Voor meer dan 50 jaren werd scherpe critiek geoefend op de z.g. districtsverknipping. Daarna vernam men de klacht, dat tienduizenden kiezers keer op keer naar de stembus gingen, maar nooit den man hunner keuze gekozen zagen. Thans heeft men weer andere klachten en toegegeven moet worden, dat zij niet geheel ongegrond zijn.

De splitsingszucht, die ons volk kenmerkt; de meening van elken ontevredene, dat hij eene eigen partij moet oprichten en dat hij kwaam is als politiek leider op te treden — in den regel beginnen deze lieden met eene *beweging* en eerst als zij voldoende nieuwe verwarring hebben gesticht maken zij er eene *partij* van —; de neiging om beginselpolitiek door belangenpolitiek te vervangen; dit alles heeft bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer ongunstig gewerkt. Eene solide regeeringsmeerderheid is niet gemakkelijk te verkrijgen. Kabinetsformatie is daardoor geen eenvoudige zaak.

Om het kwaad der kleine partijen eenigermate te kunnen tegengaan, wordt bij de aanhangige ontwerpen tot herziening van de Grondwet onder meer voorgesteld, artikel 82 aldus te lezen, dat de Tweede Kamer bestaat uit 100 leden, gekozen op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging *binnen door de wet te stellen grenzen*. En ook artikel 143 zal, gaat het voorstel door, in gelijken zin worden ge-

wijzigd. De verkiezing voor den gemeenteraad zal dus eveneens geschieden op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging binnen door de wet te stellen grenzen.

Echter blijft de vraag, of de bezwaren, die ten aanzien van de Tweede Kamer openbaar werden, evenzeer met betrekking tot de gemeenteraden gelden. Het schijnt mij toe, dat die vraag niet bevestigend moet worden beantwoord.

Er zijn in ons land ongeveer 1050 gemeenten. Ik neem aan, dat niet in al die gemeenten de regeling en het bestuur van de huishouding op onberispelijke wijze wordt gevoerd, ja, dat in sommige gemeenten zich op dit terrein misstanden voordoen. Maar het komt mij aanvankelijk voor, dat deze misstanden niet, of niet in belangrijke mate, op rekening der evenredige vertegenwoordiging kunnen worden geboekt. Wie dat wil doen, behoort eerst te bewijzen, dat bij een ander kiesstelsel het bedoelde wanbeleid niet zou zijn voorgekomen. Het schijnt mij een waagstuk, ja eene onmogelijkheid, een zoodanig bewijs te leveren. Doch, als dit juist is gezien, is het niet geoorloofd het bestaande kiesstelsel als argument te gebruiken voor de invoering van eene nieuwe taakverdeeling in het gemeentebestuur.

Trouwens, zulk eene wijziging in te voeren, b.v. een overhevelen van bevoegdheden van den raad naar het college van Burgemeester en Wethouders, is zelfs van het standpunt van hen, die mijne zienswijze niet deelen, kwalijk te verdedigen. Immers, welke waarborg bestaat er, dat een slechte raad goede wethouders zal opleveren? En dat een slechte raad, ja ook een goede, om eerste klasse wethouders te verkrijgen, hen buiten zijn midden zou willen verkiezen — gesteld deze bevoegdheid bestond — mag vooralsnog onaannemelijk worden geacht.

Ten volle kan worden erkend, dat de raad niet steeds in alle gemeenten zijne bevoegdheid op de juiste wijze gebruikt. Dit geldt zowel met betrekking tot de geldmiddelen als op het stuk van benoemingen. Het is echter volstrekt niet zeker, dat in de gevallen, waarover terecht geklaagd wordt, eene betere beslissing zou zijn verkregen, indien de evenredige vertegenwoordiging niet bestond.

Ter toetsing van deze bewering neme men eens een aantal vernietigingsbesluiten ter hand.

De raad der gemeente *Jabeek* benoemde bij besluit van 1 Mei 1936 den heer M. tot ontvanger dier gemeente, zulks ter voorziening in eene op dien datum ontstane vacature. Bij Koninklijk Besluit van 1 Augustus

1936, Staatsblad no. 2345, werd dat raadsbesluit evenwel vernietigd wegens strijd met het algemeen belang. Deze vernietiging steunde op de overwegingen, dat bij paragraaf 17 der wet van 29 November 1935, Staatsblad no. 685, de Kroon Zich onder meer de bevoegdheid had voorbehouden, de gemeenten van 5000 zielen en daar beneden aan te wijzen, waarin de bediening van secretaris en die van ontvanger door denzelfden persoon zouden worden bekleed; dat Zij Zich deze bevoegdheid had voorbehouden met het oog op de onder de huidige tijdsomstandigheden zoozeer noodzakelijke verlaging van de openbare uitgaven; dat Zij, van deze bevoegdheid gebruik makende, bij Koninklijk Besluit van 15 Mei 1936, no. 39, de gemeente *Jabeek* had aangewezen als gemeente, waar de bediening van secretaris en die van ontvanger door denzelfden persoon worden bekleed; dat eene mogelijkheid tot verlaging van de openbare uitgaven grootendeels wordt te niet gedaan, indien eene gemeente als *Jabeek* kort voor dat de Kroon haar heeft kunnen aanwijzen als gemeente, waar de bediening van secretaris en die van ontvanger door denzelfden persoon worden bekleed, uit eigen beweging in de vacature van ontvanger voorziet door benoeming van eenen anderen persoon dan den secretaris dier gemeente; dat het grootendeels te niet doen van deze mogelijkheid tot verlaging van de openbare uitgaven, gelet op de huidige tijdsomstandigheden, in strijd is met het algemeen belang.

De achtbare raad der genoemde gemeente vergaderde op 11 September 1936 opnieuw en benoemde andermaal den heer M., bij wien blijkbaar buitengewone qualiteiten werden verondersteld, tot ontvanger. Wederom trad de Kroon tusschen beide en thans werd het raadsbesluit bij Koninklijk Besluit van 16 November 1936, Staatsblad no. 2354, vernietigd wegens strijd met de wet. Immers, gelijk hierboven werd vermeld, de Kroon had bij besluit van 15 Mei 1936 de gemeente *Jabeek* aangewezen als gemeente, waar de bediening van secretaris en die van ontvanger door denzelfden persoon worden bekleed. Dienengevolge was de raad dier gemeente niet bevoegd, in de vacature door benoeming van eenen afzonderlijken ontvanger te voorzien en heeft hij, zulks toch doende, gehandeld in strijd met artikel 105 der gemeentewet, zooals dit artikel is gewijzigd bij de wet van 29 November 1935, Staatsblad no. 685.

De samenstelling van dezen raad, die met eene volharding, eener betere zaak waardig, deed wat hij niet doen mocht, is mij niet bekend,

maar het komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor, dat men ten deze verband kan leggen tusschen zijne betreuenswaardige misdragingen en ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging.

De raad der gemeente *Stein* besloot in zijne openbare vergadering van 5 Augustus 1932 aan den gemeente-opzichter B., ingaande 1 Januari 1933, ongevraagd uit zijn ambt ontslag te verleen, zulks op grond, dat B. de hem opgedragen zaken niet behoorlijk zou hebben waargenomen. Bij Koninklijk Besluit van 3 Maart 1933, Staatsblad no. 83, is dat raadsbesluit vernietigd wegens strijd met het algemeen belang. De Kroon overwoog, dat het raadsbesluit niet vermeldde, in hoeverre de opzichter B. de hem opgedragen zaken niet behoorlijk zou hebben waargenomen, terwijl daaromtrent evenmin uit ingewonnen ambtsberichten iets is kunnen blijken; dat het raadslid, voorsteller van het gewraakte besluit, door Burgemeester en Wethouders in de gelegenheid gesteld, zijne bezwaren tegen den opzichter nader te ontvouwen, in gebreke is gebleven ook maar iets aan te voeren, dat zou kunnen wijzen op de juistheid van den ontslaggrond; dat het verleen van ongevraagd ontslag aan eenen ambtenaar, zonder dat daartoe redelijke grond bestaat, strijdig is met het algemeen belang, verbonden aan de rechtszekerheid der ambtenaren.

Ook hier worde weer de vraag gesteld, of er eenig verband mag worden gelegd tusschen het lichtzinnige raadsbesluit en de evenredige vertegenwoordiging.

Een ander geval. De gemeenteraad van *Veen* benoemde op 28 Februari 1936 den heer S. tot secretaris-ontvanger. Bij Koninklijk Besluit van 5 October 1936, Staatsblad no. 2351, werd het raadsbesluit vernietigd wegens strijd met het algemeen belang. De overwegingen luiden, dat in het algemeen voor eene juiste bekleeding van de gecombineerde bediening van secretaris-ontvanger kennis van de gemeentelijke administratie in haren vollen omvang een vereischte is; dat zulks in het bijzonder geldt voor eene gemeente van de grootte van *Veen*, waar de omvang der werkzaamheden niet vereischt en bovendien de toestand der gemeente-financiën niet toelaat, dat de secretaris-ontvanger zich kan doen bijstaan door eenen vakbekwamen ambtenaar; dat overigens ook de toestand, waarin de administratie en het geldelijk beheer van de gemeente *Veen* verkeerden ten tijde, dat het gemeentebestuur zich om steun als noodlijdende gemeente tot de Regeering wendde, de aanstelling van eenen vakbekwamen

ambtenaar tot secretaris-ontvanger vorderde en dat daarvan de toekenning van Rijkssteun afhankelijk werd gesteld; dat S. geen vakdiploma bezit, terwijl hij evenmin in de praktijk de kundigheden voor de bekleeding van de bediening van secretaris heeft verworven, welke het gemis van het diploma zouden kunnen vergoeden.

Opnieuw klinkt de vraag: is het aan de evenredige vertegenwoordiging te wijten, dat de gemeente *Veen* zit opgescheept met eenen raad, die laakbare voorliefde bezit voor eenen niet bekwamen secretaris-ontvanger?

En eene andere vraag worde hier aan toegevoegd: heeft men eenige zekerheid, dat in de hierboven genoemde gevallen de benoeming met volle gerustheid aan het college van Burgemeester en Wethouders had kunnen zijn toevertrouwd? Hebben de leden van die colleges met nadruk den overigen leden van den raad onder het oog gebracht, dat zij bij het doen van hunne keuze zich moesten laten leiden door de wet en het algemeen belang? Het is mogelijk, dat juist in deze gevallen zoo iets is geschied, maar het gebeurt volstrekt niet altijd. Men verneme het volgende.

De gemeente *Laag-Nieuwkoop* had eenen nieuwen ontvanger noodig en de rijwielhandelaar v. d. B. blijkbaar eenige verbetering van den staat zijner geldmiddelen. Dies werd hij tot ontvanger benoemd bij raadsbesluit van 4 October 1934. Groot was de vreugde des rijwielhandelaars, minder die van den Minister van Binnenlandsche Zaken. Deze lokte een Koninklijk Besluit uit — dat van 27 December 1934, Staatsblad no. 679 — waarbij het benoemingsbesluit werd vernietigd wegens strijd met het algemeen belang, nadat was overwogen, dat is komen vast te staan, dat de benoemde onvoldoende bekend is met de administratie der gemeente-financiën en redelijkerwijs ook niet in staat kan worden geacht de aan het ambt van gemeente-ontvanger verbonden werkzaamheden te eeniger tijd naar behooren te vervullen; dat een minder ordelijk financieel beheer kan leiden tot geldelijke schade voor de gemeente; dat in het bijzonder onder de huidige tijdomstandigheden het algemeen belang medebrengt, dat al hetgeen aanleiding kan geven tot benadeeling van den financieelen toestand der gemeente, indien mogelijk, moet worden vermeden; dat de raad, door het benoemen van dezen rijwielhandelaar tot gemeente-ontvanger, niet voldoende rekening heeft gehouden met de eischen, te stellen aan een richtig beheer van de gemeentegelden, en zijn desbetreffend be-

sluit uit dien hoofde geacht moet worden te zijn in strijd met het algemeen belang.

Op wien dit vernietigingsbesluit indruk moge gemaakt hebben, niet op den raad der gemeente *Laag-Nieuwkoop*. Toen het illustre college op 19 Februari 1935 wederom in vergadering bijeen was, benoemde het ten tweeden male den bovenbedoelden rijwielhandelaar tot gemeente-ontvanger. Dus greep de Kroon opnieuw in. Bij Koninklijk Besluit van 3 October 1935, Staatsblad no. 593, werd ook dit raadsbesluit wegens strijd met het algemeen belang vernietigd, na eene overweging, waarin werd geconstateerd, dat de raad der gemeente *Laag-Nieuwkoop* door de benoeming andermaal van iemand, ten opzichte van wien is komen vast te staan, dat hij onvoldoende bekend is met de administratie der gemeentefinanciën en redelijkerwijs ook niet in staat kan worden geacht de aan het ambt van gemeente-ontvanger verbonden werkzaamheden te eeniger tijd naar behooren te vervullen, blijk geeft, niet te willen in acht nemen de eischen, te stellen aan een richtig beheer van de gemeentegelden, en zijn desbetreffend besluit uit dien hoofde geacht moet worden te zijn in strijd met het algemeen belang.

Het was nu wel duidelijk geworden, dat de raad de bestaande ontvangersvacature niet op eene behoorlijke wijze wenschte te vervullen. Het geval, voorzien in artikel 151, lid 2, der gemeentewet, deed zich voor: de raad weigerde zijne door de wet gevorderde medewerking en dus moest nu het college van Burgemeester en Wethouders optreden. Men zou zoo denken, dat dit college, gewaarschuwd door het herhaalde ingrijpen van de Kroon, met de grootste voor- en omzichtigheid tot de vereischte benoeming zou zijn overgegaan. Niet alzo. Burgemeester en Wethouders zouden eens laten zien, wat zij wel durfden: zij benoemden den heer B., wien in verband met geldelijke onregelmatigheden bij besluit van 10 Februari 1936 door den raad der gemeente *Kockengen* met ingang van 1 Mei 1936 wegens ongeschiktheid ongevraagd eervol ontslag als ontvanger dier gemeente was verleend! Het onvermijdelijke gevolg was, dat bij Koninklijk Besluit van 1 Augustus 1936, Staatsblad no. 2346, ook dit benoemingsbesluit werd vernietigd. De leering, die wij uit dezen gang van zaken kunnen putten, is, dat het overdragen van eene bevoegdheid van den raad op Burgemeester en Wethouders niet steeds voldoende waarborg geeft voor eene juiste behandeling van zaken.

In dit verband zij nog herinnerd aan het drama, dat zich te *Ameide* heeft afgespeeld en waarvan de meest spannende momenten ons zijn medegedeeld in het Koninklijk Besluit van 8 Juni 1933, Staatsblad no. 313. De genoemde gemeente verheugde zich in het gelukkige bezit van eenen slager, tevens wethouder, v. d. H. genaamd. Op 23 Februari 1933 verzocht deze persoon — naar men moet aannemen, in zijne hoedanigheid van slager — aan den waarnemenden keuringsveearts, hoofd van den dienst van *Ameide*, eene koe te willen goedkeuren, waarvan de organen en de huid reeds waren verwijderd, hoewel de koe niet levend was gekeurd. De waarnemende keuringsveearts, S. genaamd, weigerde deze goedkeuring en nadat hij reeds op 23 Februari 1933 er den Burgemeester opmerkzaam op had gemaakt, dat aan de toepassing van de Vleeschkeuringswet in de gemeente onvoldoende de hand werd gehouden, legde hij op 25 Februari 1933 zijne functie neder. Op dienzelfden dag nog werd eene vergadering van Burgemeester en Wethouders gehouden, waarin besloten werd den keuringsveearts, hoofd van den dienst van *Vianen*, v. d. B. geheeten, met de waarneming van den dienst te *Ameide* te belasten. Deze nieuwe waarnemer vorderde overbrenging van bovenvermelde koe naar de noodslachtplaats om aldaar voorwaardelijk te worden goedgekeurd, aan welke vordering v. d. H., wet- en vleeschhouwer, geen gevolg gaf. Toen werd de Burgemeester ongesteld, met het gevolg, dat v. d. H., in zijne hoedanigheid van wethouder, welke dien functionaris verving, tegen 27 Februari 1933 eene vergadering van Burgemeester en Wethouders bijeenriep, waarin op zijn voorstel werd besloten tot ontslag van den heer v. d. B. te *Vianen* als waarnemend keuringsveearts, hoofd van den dienst van *Ameide* en tot benoeming als zoodanig van P. te *Rhenen*, die inmiddels had te kennen gegeven tegen goedkeuring geen bezwaar te maken. Onmiddellijk na afloop van deze vergadering ging v. d. H. aan den heer v. d. B. diens ontslag mededeelen en bood hem daarbij voor de verrichte werkzaamheden eene schadeloosstelling van f 50, in geval hij in onmiddellijk ontslag berustte. De Kroon was van oordeel, dat uit het vorenstaande voldoende bleek, dat het besluit van Burgemeester en Wethouders van 27 Februari 1933 tot ontslag van den heer v. d. B. te *Vianen*, als waarnemend keuringsveearts, hoofd van den dienst van *Ameide*, en tot benoeming van P. te *Rhenen* als zoodanig niet strekte tot behartiging van het algemeen belang der gemeente,

maar van het particulier belang van den slager, tevens wethouder, v. d. H., die kennelijk poogde de toepassing der Vleeschkeuringwet te zijnen gunste te beïnvloeden. Derhalve werd het besluit van 27 Februari 1933 wegens strijd met het algemeen belang vernietigd en kon de inschikkelijke P. niet te *Ameide* in functie treden.

Thans de tweede grief: ten aanzien van het beheer der gemeentelijke geldmiddelen is door meer dan éénen raad ernstig gezondigd. Ongetwijfeld. Hetgeen zich te dezer zake in de laatste jaren o.a. in enkele groote gemeenten des lands heeft afgespeeld, is niet hartverheffend. De feiten zijn algemeen bekend. Maar allermint staat vast, dat de schuld ligt bij de evenredige vertegenwoordiging. En evenmin bestaat er zekerheid, dat in de bedoelde gemeenten de gang van zaken meer bevredigend zou zijn geweest, indien het college van Burgemeester en Wethouders op de plaats van den raad was gesteld. Toegegeven kan worden, dat in sommige gevallen eene beslissing van het dagelijksch bestuur der gemeente — hetwelk immers niet in het openbaar vergadert en besluit — meer kans biedt op deugdelijkheid dan verwacht mag worden, indien de raad moet beslissen. De openbaarheid der vergaderingen van publieke lichamen heeft voor zwakke karakters hare onmiskenbare nadeelen. Een wethouder, die zich in de raadszaal niet durft te verzetten tegen den wil zijner kiezers, zal in de rustige vergaderzaal van het dagelijksch bestuur wel eens zijn oordeel geven, uitsluitend geleid door de kracht der argumenten. Toch stelle men zich hiervan niet te veel voor. Het geheim der raadkamer komt maar al te vaak aan het licht. De aard der genomen besluiten brengt met zich, dat zeer dikwijls duidelijk is, wie er toe hebben medegewerkt. En wanneer het nemen van gewichtige beslissingen aan den raad ontnomen en aan Burgemeester en Wethouders wordt opgedragen, zal de belangstelling voor de gedragingen van bevriende wethouders in sterke mate toenemen en, in rechtstreeksche evenredigheid daarmee, hunne neiging tot zelfstandigheid verminderen.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat ik als oorzaak van het bestaande euvel niet beschouw, wat sommigen als zoodanig aanwijzen. Daarom kunnen ook de aangeboden geneesmiddelen m. i. niet aanvaard. Maar ook al had de evenredige vertegenwoordiging zooveel schuld als wel

beweerd wordt, zou dit toch niet mogen leiden tot eene grondige herziening van ons gemeenterecht 5).

Het stelsel van ons gemeenterecht is voortreffelijk. De raad staat aan het hoofd der gemeente. Hij is bekleed met ruime bevoegdheden. Op de uitoefening daarvan wordt toezicht gehouden door hoogere organen. In tal van gevallen is goedkeuring noodig van Gedeputeerde Staten of van de Kroon. Bovendien bestaat het Koninklijke vernietigingsrecht. Eindelijk is er de mogelijkheid van eene wettelijke regeling krachtens artikel 144 der Grondwet, zooals voor enkele jaren ten aanzien van *Beerta* is getroffen. Er kan dus met de bestaande middelen op velerlei wijzen worden ingegrepen. Daarom is wijziging van het bestaande stelsel volstrekt overbodig. De tegenwoordige regeling worde niet vervangen door eene andere, die, als nieuwe regeling, natuurlijk algemeen zou gelden en niettemin tegenover wellicht meer dan 1000 gemeenten niet verdedigbaar en uit de misdragingen van slechts enkele verklaarbaar zou wezen.

Er is iets anders noodig. De klacht, die het uitgangspunt vormde voor onze opmerkingen, vindt voor een belangrijk deel hare oorzaak in gebrek aan karakter, aan zelfstandigheid, aan verantwoordelijkheidsbesef bij een deel der raadsleden. In sommige kringen wenscht men die eigenschappen zelfs niet. Toen voor enkele jaren in Amsterdam eenige sociaal-democratische raadsleden toonden den moed hunner overtuiging te bezitten, werden zij door eene uitspraak hunner gemeentelijke partij-organisatie weggejaagd. Het was een droevig tooneel en nog droeviger was, dat een partijgenoot, die hunne zienswijze deelde, den moed zijner overtuiging miste en bereid bleek eene der opengekomen plaatsen in den raad te bezetten! Zoo iets leert ons, dat de candidaatstelling in de kiesvereeniging met de grootste zorgvuldigheid behoort te geschieden. Er moeten *goede* kandidaten worden gesteld, die begrijpen, dat zij niet voor hun „genoegen” in den raad zitten. Het pad van den bekleeder van openbare ambten gaat in den tegenwoordigen tijd nu eenmaal niet over rozen. Men wordt meer gesmaad dan geëerd. En wie zijn de smaders! Evenwel: *conscia mens recti famae mendacia ridet*. Wie ernstig en trouw zijnen plicht vervult, lacht om leugenachtige praatjes. Het bewustzijn, naar beste krachten de gemeenschap te dienen, geeft ten volle bevrediging. Hij, die zich een man van karakter toont, is tevens een voorbeeld voor anderen. Zoo wordt het peil in de openbare lichamen verhoogd en dientengevolge wordt

een bevredigende toestand verkregen, beter dan door de wijziging van wettelijke bepalingen, welke in zich zelve niet gerechtvaardigd is.

1) Het Bestuur der Vereeniging van Antirevolutionaire Burgemeesters, Wet-houders en Gemeente-Secretarissen „Groen van Prinsterer” verzocht mij in hare najaarsvergadering eene rede te willen houden over het hier behandelde onderwerp. Het toen door mij gesprokene wordt thans in eenigszins beknopten vorm weergegeven.

2) Zij, die zich op problemen bezinnen — om zich echt te bezinnen, is steeds een probleem noodig; met minder gaat het niet — zijn als degenen, die op hunne wandelingen en bij hunne handelingen niet opletten, geen aandacht schenken aan de richting, waarin zij zich bewegen en aan hetgeen er om hen heen gebeurt en dientengevolge door hunne tekortkomingen en misdragingen, zich herhaaldelijk voor moeilijkheden geplaatst zien en opnieuw hunne gedragslijn moeten bepalen.

Ook ziet men, dat zij, die jaren lang verkeerd gehandeld hebben, eindelijk tot „bezinning” komen, hetgeen niet anders beteekent, dan dat zij eene oude en bekende vraag nu ook beantwoorden, zooals dit reeds geruimen tijd door verstandige lieden geschiedde.

Men denke b.v. aan het vraagstuk der landsverdediging. In 1911 stemde de geheele linkerzijde tegen het ontwerp-Militiewet van Minister COLIJN, met uitzondering van de H.H. TYDEMAN, VAN KARNEBEEK en DE BEAUFORT. Tegen de oorlogsbegroting voor 1913 stemde de geheele linkerzijde behalve de H.H. TYDEMAN, VAN KARNEBEEK, DE JONGH. Tegen de Vlootwet bracht in 1923 — behalve 10 R.K. — de geheele linkerzijde hare stem uit. Nadien zijn evenwel de liberalen tot bezinning gekomen. Het schijnt, dat zij nu hunne vroegere tekortkomingen willen goedmaken door te overvragen; het tegenwoordige Kabinet, met Dr. COLIJN als Minister van Defensie a. i., doet niet genoeg voor de landsverdediging, indien men tenminste de liberale woordvoerders mag gelooven. Ook andere linksche groepen zijn min of meer tot bezinning gekomen. Maar nu is een nieuw probleem ontstaan: aan wie is het te danken, dat het Kabinet-COLIJN eindelijk iets voor de landsverdediging doet? Aan de liberalen, aan Nationaal Herstel of aan de Nationaal-Socialistische Beweging? Het beste schijnt, dit probleem en zijne oplossingen als bakerpraatjes te beschouwen.

3) DR. I. J. BRUGMANS, Thorbecke, bl. 219.

4) Zie *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 25 Juli 1936, Avondblad C.

5) Het is mogelijk, dat de klagers over den tegenwoordigen toestand niet alleen denken aan de evenredige vertegenwoordiging, maar daarnaast aan het algemeen kiesrecht, als oorzaak van de gedragingen, die zij afkeuren. Ook die klacht is niet gegrond. De invoering van het algemeen kiesrecht heeft in ons land practisch weinig beteekenis gehad. De Kieswet van 1896, die de kiesgerechtigdheid bond aan bepaalde kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand, b.v. aan het bewonen van een huis van eenen zekeren huurprijs — varieerende van f 0.80 tot f 2.50 per week, naar gelang van de gemeente, waar men woonde — dreef automatisch van jaar tot jaar het aantal kiezers omhoog. De voornaamste beteekenis van de invoering van het algemeen kiesrecht is gelegen in de afschaffing van velerlei administratieve besloemingen. Wel ware aanbevelenswaardig geweest, dat men ten aanzien van de uitsluitingen iets verder ware gegaan. Maar ook daarbij houde men in het oog, dat in verband met de tegenwoordige werkloosheid tienduizenden door en door fatsoenlijke arbeiders moeten worden gesteund en dat b.v. de verkiezing van iemand als „Had-je-me-maar” tot Amsterdamsch raadslid te wijten was aan personen, die, ook bij ruime formuleering der uitsluitingen, het kiesrecht deelachtig zouden zijn geweest.

HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

II.

(ONDERWIJS EN ORDENING)

DOOR

DR. W. J. KOLKERT JR.

Alvorens mijn opvatting inzake de reorganisatie van de middelbare schooltypen uiteen te zetten, zij 't me vergund een kort woord te wijden aan een m. i. mogelijke en wenschelijke verbinding tusschen onderwijs en ordening. Meer dan een schematisch uitstippelen van de hoofdlijnen laat de aard dezer artikelen niet toe. Ik heb het oog op den onderwijsraad.

* *
*

De ontwikkeling van 't leven vertoont heden ten dage al meer een onloochebaren hang naar ordening. Ook al is men allerminst blind voor 't modieuse daarin, al is door dat mode-karakter alléén reeds groote voorzichtigheid geboden — we mogen ons oor niet sluiten voor dien roep. Hij herinnert ons er immers aan dat lang geleden KUYPER al gepleit heeft voor een natuurlijker ordening van maatschappij en staat?

Want die drang naar ordening is geboren uit het besef, vager of klaarder, dat het evenwicht tusschen enkeling en gemeenschap, zoowel in hun rechten als in hun plichten, schromelijk verbroken is. En bij den geloovigen christen ontleent dat verlangen nog dieper toon aan de smartelijke belijdenis, dat in al die betrekkingen het ten slotte de Schriftuurlijke normen der gerechtigheid zijn die geschonden worden; dat dus het Soli-Deo-gloria al meer zoek raakt.

* *
*

Hoe onderscheiden van principiëelen oorsprong nu ook die zucht naar ordening is, bij 't humanisme en bij wie de Heilige Schrift als

bijzondere openbaring aanvaarden — de mogelijkheid dient vooral in een gemengd volk als 't nederlandsche ernstig overwogen te worden, of, ondanks alle verschil in beginsel-theorie, niet in de levens-practijk een minnelijke schikking te vinden is als grondslag voor een voor de uiteenlopende richtingen aanvaardbare samenwerking.

* *
*

Nu is het schoolwezen een gebied als geen ander geschikt voor althans een proef van een uit dat onderwijs zelf groeiende ordening.

Oorspronkelijk toch is het onderwijs zelfstandig uit het volksleven en de volksbehoefte ontsproten. Vooral na en door de fransche revolutie is de school evenwel volkomen tot staatscreatuur ontaard. Van organisch leven en ontplooiing was geen sprake meer. Het individualisme liet vrijwel geen plaats en geen licht meer over voor een uit de maatschappij geboren organisatie naar den eigen aard van 't onderwijs. Alle scholen in alle geledingen van 't vaderlandsche onderwijs vonden (en vinden eigenlijk nog steeds) haar eenigen band, en dan niet anders dan een administratieven, in de overheid en haar ambtenaren.

Dat mag, men zal 't bij eenig nadenken erkennen, geen eigenlijke, natuurlijke band en betrekking heeten tusschen wat levende leden zijn in 't lichaam van 't ééne nationale onderwijs. En dat biedt dus ook geen gelegenheid tot vruchtbare samenwerking ten bate van 't geheel en z'n deelen.

* *
*

Wat allereerst noodig is, is bevordering van onderling overleg, geboren uit het besef dat men één zaak dient, tusschen humanistisch en christelijk onderwijs. Waar dat reeds plaatselijk, zooals in de hoofdstad (en elders?), helaas nog inofficieel, op 't gebied van 't M. O. geschiedt, draagt het schoone en rijpe vruchten van wederzijdsche waardeering en samenwerking.

Er is genoeg gepolemiseerd in geschrifte. In de practijk zijn de betrekkingen, bij volle erkenning van elkaars principiëel onderscheiden uitgangspunt, tusschen openbaar en bijzonder onderwijs meer dan voldoende collegiaal en hartelijk op vele plaatsen in ons land, om nu ook, landelijk beschouwd, wat hoogers te verwachten van een

samenspreken aan een officiële rondetafel, als een oprechte poging om elkanders beginsel te verstaan.

Krachtens die ervaring toch van plaatselijke samenwerking groeit de overtuiging dat zoo iets bereikbaar is en wenschelijk.

Het vrije-school-ideaal immers heeft niet maar een natuurlijke ver-
bijzondering bij lager, middelbaar en hooger onderwijs gebracht. Het heeft niet slechts een bloeiend christelijk onderwijs op alle terrein in 't aanzijn geroepen. Het doet meer. Het schudt de geesten wakker ook onder onze vrijzinnige landgenooten van eigen levensstempel. Het opent weer de oogen voor een benijdenswaardige en inniger harmonie in de uit het leven-zelf opkomende variatie en differentiatie, inplaats van een onwerkelijke, uiterlijke, doodende eenvormigheid, waarvoor „eenheid” een begrip en woord is van te fijn merk. Het wekt weer bewustzijn van eigen opvoedkundige taak en roeping op den grondslag van een persoonlijk geestelijk beginsel. In al wijder kring breekt het zuivere inzicht zich onweerstaanbaar baan, dat de school een organisme is, nader verwant aan 't gezin en z'n opvoeding, dan aan de administreerende en reguleerende overheid. Het besef rijpt allerwege dan ook dat onderwijs, in oorsprong, groei, en bloei, aan een zaad gelijk is dat „naar zijn aard” ontkiemen moet en vrucht dragen in den akker van 't zich ontwikkelend volksleven. Dat vrije-school-beginsel, kortom, is daardoor bezig steeds bredere lagen des volks weer nader te brengen tot het ideaal van den eigen kring en sfeer van 't onderwijs, met eigen souvereiniteit als rechtstreeks door God ook aan *dat* deel Zijner schepping toebetrouwd.

*
*
*

Bij het M. O. zeker (en bij het L. O., naar ik meen, eveneens) zijn de omstandigheden ongetwijfeld rijp om voort te varen. De besten van die daar dienen in persoonlijke roeping, staan principiëel sterk, maar erkennen loyaal het goed recht van hun tegenstander-collega, en overschouwen, met wijder zicht dan den eigen kring, 't gebied van 't geheele vaderlandsche onderwijs. De betrekkingen tusschen de personeelsorganisaties bij 't M. O. nl. de A.V.M.O ¹⁾, Bonaventura en Chr. M. O., zijn niet anders dan voortreffelijk te noemen. Een eerste bestaansvoorwaarde voor een nog stelselmatiger, geregelder, en dan ook als officiële instantie erkend samenwerken ten bate van het onderwijs-in-z'n-geheel, is derhalve aanwezig.

Is 't nu geen tijd om van die gunstige conjunctuur gebruik te maken ?

* *
*

Maar, naar 't ideaal van de vrije school, bestaat de belangengemeenschap op onderwijsgebied niet alleen uit leerlingen en leeraren. Er zijn, behalve die, ook de geestverwante gezinnen, die als vereeniging een school stichten.

„Immers, zal het Unie-ideaal werkelijkheid worden, dan moet vanzelfsprekend de vereeniging in de allereerste plaats bestaan uit die ouders die uit principiëele overweging onderwijs voor hun kinderen zoeken. De geestverwante gezinnen zijn en blijven krachtens het beginsel der vrije school de wezenlijke lastgevers; zij organiseeren vóór alle anderen zich wettelijk in een vereeniging voor schoolonderwijs. Niet slechts *voor* hen en ten bate hunner kinderen is er een vereeniging, doch ook en vooral *uit* hen dient ze te bestaan; en *door* hen wordt ze in stand gehouden. Zij in bijzonderen zin zijn van rechtswege de natuurlijke leden der vereeniging. Niet doordat men contribueert, wordt men lid er van, maar doordat men zijn kinderen naar haar school zendt, is men 't ipso jure. Voor hen vervalt alle contributiedwang.

In de tweede plaats kunnen lid zijn kinderlooze ouders en zulke wier kinderen reeds volwassen zijn, of ook afzonderlijke personen, op voorwaarde dat zij allen eveneens op den grondslag der vereeniging staan.

Ten slotte: maken, door welke oorzaak dan ook, bovendien kinderen uit vrijzinnigen kring gebruik van een dergelijke inrichting van onderwijs, dan kunnen hun ouders, waar ze het geestelijk beginsel der schoolvereeniging niet deelen, natuurlijk slechts adviseerende leden worden m. i. ook zonder contributiedwang" 2).

Wanneer zóó de situatie wordt, dringt zich vanzelf de vraag op: Hebben in een raad van onderwijs ook de gezinnengroepen niet recht op en plicht tot vertegenwoordiging?

Want, principiëel beschouwd, is er in een arbeids- en belangengemeenschap als de vrije school vormt, slechts ruimte voor twee groepen n.l. de vereeniging en 't onderwijzend college; met een leelijken, maar door gebruik geijkten term: de werkgever en de werknemers.

Ik zie voorshands geen oplossing er voor. De kwestie echter is 't

waard, dat ze in dit verband aan de orde gesteld, en niet verzwegen wordt.

Er bestaat op 't gebied van 't Protestantsch-Christelijk M. en V. H. O. een bond van schoolverenigingen (besturen). Ook het Christelijk L. O. kent zulke toporganisaties, evenals, naar ik meen, het Roomsch-Katholieke algemeen vormend onderwijs. Zijn zulke instanties, naar de behoefte en den eisch der onderhavige zaak gewijzigd, in te schakelen?

* *
*

De raad van onderwijs nu is inderdaad een eerste stap geweest in de richting, gezonder saamhoorigheid te bevorderen en tot vrucht-dragende samenwerking te voeren. Hij wordt echter in dat streven geremd door verschillende omstandigheden.

In de eerste plaats is dat college in allen deele *van boven af* aan 't onderwijs toegevoegd, te weinig als een natuurlijke instantie tusschen overheid en school uit dat levende organisme zelf opgegroeid.

Hij zou dat meer worden, wanneer de leden niet door de overheid naar haar believen benoemd, doch door en uit de bestaande, gezond functioneerende organisaties gekozen werden. Zoo alleen zou men een college krijgen dat in werkelijkheid de drie voornaamste stroomingen in 't onderwijs (L. en M.) ³⁾ rechtstreeks vertegenwoordigt.

In de tweede plaats is, wat zijn eigenlijke werk betreft, de tegenwoordige toestand deze, dat de onderwijsraad *veelal* slechts advies uitbrengt over wat hem van regeeringswege vóórgezet wordt, zelden of nooit met eigen voorstellen of suggesties bij het departement komt. Moet men de geruchten gelooven, dan besteedt hij zijn energie en tijd grootendeels aan kleingood ⁴⁾. De onderwijsraad is er echter naar mijn meening niet in de eerste plaats meer om voor 't ministerie allerlei splinterige kwesties en kwestietjes tot klaarheid en oplossing te brengen. Dat is de taak van 't departement. *Zijn* roeping kan arbeid worden van anderen, constructiever aard.

* *
*

Bij den nijverheidsraad en den middenstandsraad is dat anders ingericht. Beide colleges bezitten het recht, telkens voor één jaar hun leden te kiezen. Ze worden dus door de maatschappelijke organisaties zelve en rechtstreeks samengesteld. De minister ontvangt alleen mede-

deeling van de aanwijzing der leden. Doch de voorzitters worden door hem in overleg met de colleges benoemd.

De samenstelling van de beide overige adviescolleges, n.l. den hoogen raad van arbeid, en den economischen raad verschilt eenigszins daarvan.

De leden van den eerstgenoemden worden, voor zoover ze dat ambtshalve zijn, benoemd door de Kroon. Doch tenminste $\frac{3}{10}$ en ten hoogste $\frac{1}{3}$ van 't aantal leden draagt de minister ter benoeming voor, na overleg met de voornaamste vereenigingen van werkgevers, en een gelijk aantal na overleg met de voornaamste vakcentralen van arbeiders.

Ook de leden van den economischen raad worden door de Kroon benoemd.

Daarbij herinner ik aan het feit, dat de wet van 24 Mei 1935 S. 310 in zake het verbindend en onverbindend verklaren van ondernemers-overeenkomsten een vaste commissie van den economischen raad in het leven heeft geroepen, welke commissie moet gehoord worden alvorens een algemeene maatregel van bestuur te dier zake uitgevaardigd wordt. En in die commissie hebben, ingevolge de wet, naast leden van den economischen raad, ook zitting leden van den nijverheidsraad, leden van den middenstandsraad, en vertegenwoordigers van centrale arbeidersorganisaties.

* *
*

Uit dat alles blijkt duidelijk dat, hoe onderling verschillend de samenstelling dier vier adviescolleges ook zijn moge, de betreffende maatschappelijke organisaties er veel meer invloed in uitoefenen dan de onderwijsorganisaties in de samenstelling van den onderwijsraad — welke invloed nul komma nul is.

Die vier colleges hebben daarenboven niet alleen 't recht van initiatief, doch ze maken er ook metterdaad gebruik van.

* *
*

Veel natuurlijker ware 't nu, dat de samenstelling van den onderwijsraad op overeenkomstige wijze geregeld werd als die van den nijverheidsraad van den middenstandsraad, en hij dus rechtstreeks zijn leden aanwijzen mocht. De voorzitter (en eventueel de secretaris) zouden beter door de Kroon benoemd kunnen worden.

Waarom aan een zooveel ouder cultuurorgaan als 't onderwijs onthouden wat jongere verwanten ontvingen ?

Ten tweede, het ware niet minder te wenschen dat de raad meer gebruik maakte van z'n bevoegdheid, in de instructie genoemd, nl. zijnerzijds voorstellen van wet bij de regeering in te dienen.

De derde voorwaarde echter voor een werkelijk vruchtdragend bestaan van den onderwijsraad ontbreekt nog geheel. Ik bedoel de nevenschikking van *alle* lager en middelbaar onderwijs in rang en stand, naast elkander als vrij onderwijs.

Dat is een wel niet onontbeerlijke, maar nochtans zeer belangrijke factor.

De zelfstandigheid toch, die 't kenmerk van, maar niet minder het beding voor principiëel leven en bloeien van alle onderwijs is, dient zich niet te beperken tot slechts het vrije christelijke onderwijs; *zijn* staat van mondigheid moet zich ook uitstrekken over 't huidige openbare onderwijs.

Mijn eerste artikel heeft de wezenlijke vrijmaking bepleit ook van 't overheidsonderwijs. Dat zoogenaamd neutraal, doch in kern vrijzinnig, wijl in het humanisme wortelend onderwijs kan eveneens naar eigen aard alleen dan tot vollen wasdom geraken, als 't uit de onnatuurlijke broeikas van staatszorg, staatsbemoeiing, staatsbemoeizucht, overgeplant wordt naar den misschien „kouden” maar vrijen grond en in de geestelijke atmosfeer van 't gezin, met de eigen, vrijzinnige levens- en wereldbeschouwing.

De openbare school kan dat nooit eerlijk en onverhinderd zijn, zoolang ze neutraal overheidsonderwijs blijven wil. Ze zal er wel toe in staat zijn, zoodra ze kleur bekent en zich vrij maakt. Want in werkelijkheid *is* ze de school van 't humanisme; maar ze mag die banier niet onverhuld omhoog heffen.

Laat ze niet langer onder den dekmantel eener onmogelijke neutraliteit, maar vrij en open uit haar beginsel willen leven, zooals de christelijke dat uit het hare kan doen. Laat ze voor de schoolopvoeding van de vrijzinnige persoonlijkheid haar taak opnemen en vervullen, zooals ze die ziet als een roeping, uit haar humanistisch beginsel voortvloeiend.

Slechts zóó kan ook dat onderwijs z'n inwonende krachten en mogelijkheden brengen tot principiëel uitleven, zooals ondanks

alle remmende invloeden het bijzonder onderwijs voorgegaan is.

Eerst wanneer ook de vrijzinnige school, lagere en middelbare, zich die taak en roeping bewust en waarlijk vrij geworden is van alle knellende staatsvoogdij, zal geheel 't onderwijs publiek gezien en officieel erkend worden als 'n levend organisme uit het volk voortkomend, met eigen belangen en behoeften, met rechten en plichten, inhaerent aan z'n eigen aard.

* *
*

Zoolang nu 't officiële overheidsonderwijs bestaan blijft, kan er, ten eerste, ook bij de huidige samenstelling van den raad, toch in den grond niet gesproken worden van een gelijkwaardige positie van het openbaar en van het bijzonder onderwijs in z'n midden. In den toestand van heden kan hij slechts in schijn een weerspiegeling zijn van 't onderwijs zelf. Bij zijn tegenwoordigen staat mogen z'n leden, voorzoover ze uit het overheidsonderwijs voortkomen, al volgens de letter der instructie gelijke positie innemen als die uit den kring van 't bijzonder onderwijs — naar den geest is die gelijkheid alleen 'n uiterlijke. Door de nog altijd radicaal verschillende betrekking van beide onderwijssoorten tot de overheid, hebben *zij* daar toch wezenlijk andere belangen te behartigen dan hun collega's uit het bijzonder onderwijs afkomstig.

En zou er, ten tweede, zoolang 't overheidsonderwijs bestaat, niet steeds iets gewrongens in blijven, dat die overheid de vrije keuze tot lid van den raad zou overlaten aan wie, op dat gebied van 't openbaar onderwijs, voor 100 % haar eigen ambtenaren zijn? Een ambtenaar in dienst van de overheid is nu eenmaal wat anders dan een in particulier bedrijf of onderneming. Hun betrekking tot den werkgever is in wezen verschillend.

Mijns inziens zou in elk geval, wat het openbare onderwijs aangaat, geen rechtstreeksche vertegenwoordiging mogelijk zijn. *Zijn* specifieke belangen zouden, zoolang het overheidsonderwijs gehandhaafd blijft, kunnen worden behartigd door toevoeging van enkele rijksambtenaren aan den raad, of desnoods van eenige openbare leerkrachten, door de regeering te benoemen.

De onderwijsraad neemt vandaag 'n plaats in tusschen 't departement met z'n ambtenaren, de inspectie, en 't eigenlijke onderwijs. Doch dat is niet de plaats voor 'n dergelijke instantie. Die twee-

slachtige toestand vloeit eensdeels uit z'n geboorte voort, is anderdeels 't gevolg van allerlei hiervoren genoemde omstandigheden; maar hij slaat het college met onmacht. De raad lijkt veel, maar is weinig. Hij is in naam gelijk aan andere uit het georganiseerde maatschappijleven groeiende instanties, doch hij mist wat 't eerstnoodige is, nl. de levensgemeenschap met de cultuurgroep die hij heet te vertegenwoordigen, en hij kan daardoor geen eigenlijke vrucht dragen.

* *
*

Zou echter alle onderwijs metterdaad vrij worden, en de raad 't karakter erlangen van vertegenwoordiging van 't heele schoolwezen, als organisme beschouwd, bij de regeering, dan wordt de situatie een gansch andere: ze wordt dan eerst in aard en wezen gelijk aan die bij de bovengenoemde adviescolleges.

* *
*

Men zal me tegenwerpen: De meeningen van de nederlandsche onderwijsmenschen zijn voldoende bekend door woord en geschrift.

Toegegeven. Doch waren die van andere sociale groepen in 't volksleven tevoren, d. w. z. vóór de erkenning der bedrijfsorganisatie, dan niet bekend? En is de regeering al op allerlei wijze op de hoogte van wat er in 't onderwijs leeft, dan is die kennis tot nu toe toch altijd slechts toevallig van aard, niet rechtstreeksch, niet officieel, niet stelselmatig, in één woord niet organisch van karakter, zooals de huidige tijd nu eenmaal in 't zich ontplooiende maatschappijleven wel aan andere uit het volk opkomende vakorganisaties toekent.

Wat ik wenschelijk en mogelijk acht, is dat die samenwerking geschiede via een college, niet van boven af aan 't onderwijs toegevoegd, doch met een dat, uit de school zelf opgroeiend, met haar een levenseenheid vormt.

Waar ik voor pleit, is een raad, die juist opzettelijk, rechtstreeks, stelselmatig, autonoom, het onderwijs in al z'n schakeering, maar dat nochtans een cultureele eenheid is, vertegenwoordigt bij de regeering des lands, en als vertrouwensmannen z'n belangen, ook langs den weg van kiemkrachtige, deskundige wetsvoorstellen, bij de overheid behartigt.

* *
*

Bijna elke onderwijsrichting heeft in de laatste jaren reorganisatievoorstellen in zee gezonden, op hoop van zegen — gezwegen nog van de publicaties uit particulieren koker. Als in plaats van zulk onvruchtbaar atomisme, nu eens een echte onderwijsraad, op organisch-democratische wijze, samengesteld en werkend, zulke zaken behandeld had, en z'n bezonken oordeel in den vorm van wetsvoorstellen aan de regering ter overweging aangeboden had — ik heb reden om te gelooven dat we dan wat verder zouden zijn op den weg, waar nu talrijke plannen als uitgebleekte raffen liggen.

* *
*

Een schoolparlement? vraagt 'n tweede spottend. Maakt men de organisaties, op welk ander gebied van sociaal leven, ook belachelijk met dien naam? Spreekt er ooit iemand in ernst van een middenstandsparlement? Is die spotvraag een schimpscheut aan 't adres van de school of van 't gewone parlement? Of wellicht aan 't adres van beide?

Het onderwijs, door 't vrije-school-beginsel weer een levende, zelfbewuste cultuurfactor geworden in ons volk, is de bepleite zelfstandigheid minstens zoo waard als de andere genoemde groepen.

* *
*

Mochten die drie voorwaarden samen nog eens werkelijkheid worden, dan zou de toestand op onderwijsgebied aanmerkelijk gesaneerd zijn in dat opzicht.

Of is er, (men vergunne mij de schuchtere vraag), met Sintjuttemis, in een „maatschappelijke” vertegenwoordiging, in de dusgenaamde Kamer van Belangen, alleen plaats voor zoo iets?

* *
*

Alleen op de geschetste wijze zal er onderling tusschen de dan gelijkgestelde geestelijke richtingen daar, en van die drie naast elkander een natuurlijke samenwerking met de overheid kunnen groeien. En zulk een organische samenwerking van 't levende onderwijs en de leidende regering kan dan bevorderen wat voor allen beslist noodig, en, in een gemengd volk als 't onze, bereikbaar is.

Nu stem ik terstond toe, voor zoover ik me een oordeel mag aannemen, dat de oorzaak van de geringe beteekenis en invloed van den

onderwijsraad niet uitsluitend, wellicht zelfs niet voor 't grootste deel, gelegen is in z'n wijze van samenstelling. Het wil mij voorkomen dat die oorzaak, zooals ik reeds in 't voorbijgaan opmerkte, ook te zoeken is in de practisch weinig beteekenende *taak* van dat college, en misschien eveneens in 't feit, dat, ten gevolge daarvan, de belanghebbende schoolorganisaties bij ervaring geleerd hebben dat de weg naar de beslissende instanties korter is en meer doeltreffend, wanneer ze den onderwijsraad passeeren.

In verband daarmee geloof ik niet dat we er reeds zullen komen door een wijziging van de wet van 21 Februari 1919 S. 49 inzake den onderwijsraad, in dier voege dat uitsluitend de samenstelling van den raad herzien wordt. Van belang lijkt mij met name ook dat bij de wet een duidelijke taakwijziging plaats vindt. Daarbij zou dan niet alleen een groot deel van de onderwijszaken onderworpen kunnen worden aan het verplichte advies van den onderwijsraad, maar het zou zelfs overweging verdienen, zoo mogelijk, ten aanzien van bepaalde onderwerpen, beslissende en regelende bevoegdheid aan dat college toe te kennen.

* *
*

Dat is het ideaal, mijn ideaal ten minste.

Van die drie voorwaarden zal de volkomen gelijkschakeling van 't tegenwoordige openbare onderwijs aan 't bijzondere voorloopig wel toekomstmuziek blijven: m'n eerste artikel heeft getracht dat in 't licht te stellen. Men mag daar niets forceeren. Wie 't onderste uit de kan wil hebben, krijgt allicht het lid op den neus . . .

Voor 't oogenblik zou 't streven naar ordenende macht of medezeggenschap van een instantie „aan den top” naar mijn meening ook tamelijk praematuur moeten heeten. Doch afgezien van dat alles staat dit vast: „aan den voet” is tot op heden de rechtstreeksche invloed van 't onderwijs veel te gering. Naar 't bekende recept van den vrede van Utrecht wordt er, ondanks haar huidige gezonde differentiatie, te veel *over* de school beslist, schijnbaar *in haar bijzijn*, in werkelijkheid echter *zonder* haar uit ervaring en deskundig inzicht geboren adviezen.

* *
*

Maar men kan wel dansen, al danst men niet met de bruid.

Wanneer de vrije keuze tot lid van den onderwijsraad aan de organisaties van L. en M.O. overgelaten wordt (behoudens de genoemde reserve voor 't personeel van 't overheidsonderwijs), en als dat college meer gebruik maakt van z'n recht van initiatief, zal dat in ieder geval alvast een niet al te roekelooze stap in de goede richting zijn.

* *
*

Wordt zoo de onderwijsraad hervormd, dan zou hij m. i. een typisch en levensvatbaar staal vormen van wat, naar Schriftuurlijke opvatting omtrent natuurlijke, uit de maatschappij voortkomende ordening, zulk een instantie zijn moet.

1) De A.V.M.O. kan als een organisatie van 't openbare M.O. gelden, omdat verreweg haar meeste leden doceeren aan openbare scholen.

2) KOLKERT: Het Middelbaar onderwijs, bladz. 31—32.

3) Over het H. O., als in wezen geheel verschillend van L. en M. O., zwijg ik in dit verband. Het zal echter niet moeilijk zijn ook het H. O., openbaar zoowel als bijzonder, op organisch-democratische wijze in zulk een nieuwen onderwijsraad in te schakelen.

4) Dat is waarschijnlijk te wijten aan z'n oorsprong. Minister DE VISSER heeft hem in 't leven geroepen vooral om allerlei oneffenheden in de pacificatie te helpen gladstrijken. Dat betrof dus 't gebied van 't L. O.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Het komt meermalen voor, dat in den Raad een voorstel aan de orde komt, waar men niet anders dan gaarne vóór zou stemmen, maar waarbij de ontheiliging van den Zondag een factor is, die vanzelfsprekend onze instemming niet hebben kan.

Enkele voorbeelden mogen dit verduidelijken.

Het zal zeer gewenscht zijn en voor de hygiëne van het grootste belang, dat er een zweminrichting in de gemeente tot stand komt. Onze a.r. raadsleden zijn zich ten volle van het nut hiervan bewust en willen gaarne aan de totstandkoming medewerken. Bij de behandeling in den Raad komt er echter een voorstel tot openstelling van die zweminrichting op Zondag. Kunnen wij nu volstaan met tegen dit voorstel te protesteeren en te stemmen of moeten wij terwille van dit onderdeel tegen het geheele voorstel stemmen en daardoor dus uitspreken: „liever geen zweminrichting, hoe nuttig en noodig ze ook is voor de geheele bevolking, dan een zweminrichting, die op Zondag geopend is”, waardoor we dan ook onze menschen in de burgerij dupeeren?

Een ander voorbeeld. Er wordt een krediet gevraagd voor een feest, dat een week zal duren, waar de *geheele* bevolking het van harte mee eens is. Een klein onderdeel van dit feest is een tentoonstelling, die op Zondag — zij het dan ook buiten de uren van de godsdienstoefeningen — geopend is. Kunnen wij dan weer volstaan met tegen dit onderdeel ons protest te laten hooren, terwijl we het krediet goedkeuren of moeten wij, terwille van het geopend zijn van de tentoonstelling op Zondag, ons tegen het geheele krediet verklaren, en dus medewerken om het *geheele* feest in het water te doen vallen?

Een derde voorbeeld zou nog zijn: Een ijsclub vraagt van de gemeente een terrein te huur om daarop, ook des Zondags, te laten rijden. Is een protest tegen ontheiliging van den Zondag voldoende, of moet tegen deze verhuur gestemd worden?

Wanneer Uw meening is, niet alleen protesteeren, maar alles afstemmen, dan heb ik mij de vraag gesteld, of de consequentie niet medebrengt, dat wij dan ook elk jaar tegen de begrooting moeten stemmen, daar hierin toch elk jaar opnieuw verschillende posten voorkomen, waarmede wij ons om principiëele redenen niet kunnen vereenigen.

Wordt onze houding (als a.r. raadsfractie) dan in den Raad niet een zeer moeilijke, en komen wij hiermede niet in het vaarwater van de S. G. P. ?

ANTWOORD:

Bij het beoordeelen van vraagstukken, als door U bedoeld, is het van groot belang zich telkens weer voor oogen te stellen, dat de Zondagsrust niet maar is een vraagstuk van louter religieuse beteekenis, maar ook een aangelegenheid van zeer groot praktisch belang.

Men behoeft onzerzijds volstrekt niet te ontkennen, dat b.v. het oprichten en exploiteeren van een bad- en zweminrichting door of met steun van de gemeente een zaak is van algemeen belang in zoo verre dit de volksgezondheid en de lichamelijke ontwikkeling der bevolking dient. Ook kan men onzerzijds toegeven, dat bepaalde volksfeesten hun betrekkelijk nut kunnen hebben in het algemeen volksbelang, in zooverre zij zekere ontspanning geven, het nationale gevoel versterken e.d. En ook ijsvermaak kan beschouwd worden als een zaak van algemeen volksbelang.

Doch hoezeer men ook onzerzijds kan toegeven, dat deze dingen met het algemeen belang nauw verband houden, voor alles dient toch staande te worden gehouden, dat de zevendaagsche rustdag op den eersten dag der week een algemeen belang is, waarvan de beteekenis veruitgaat boven die van de evengenoemde aangelegenheden.

Voor wie op prot. christelijk standpunt staat, is dit reeds op grond van zijn religieuze overtuiging buiten twijfel. Doch ook voor wie niet op dit standpunt staat, moet het belang van de Zondagsrust, objectief beschouwd, zoo hoog gesteld worden, dat het uit sociaal en zedelijk oogpunt verre uitgaat boven het belang van bad- en zweminrichtingen e.d.

Wanneer men de lectuur op sociaal gebied nagaat en wanneer men raadpleegt het in den loop der jaren verhandelde op nationale en internationale congressen inzake de Zondagsrust staat het als een paal boven water, dat de handhaving van de Zondagsrust *ook voor den niet-religieuzen mensch*, als een zaak van het hoogste gewicht moet worden beschouwd. Dat moet op den voorgrond gesteld worden bij het beoordeelen van kwesties als de onderhavige.

Natuurlijk kan de Overheid, in casu het gemeentebestuur, niet alles weren, wat in strijd is met de eischen van de calvinistische opvatting

inzake de Zondagsviering en zelfs niet wat min of meer te kort doet aan de groote sociale beteekenis van den wekelijkschen rustdag. Wij komen daarop nog nader terug.

Doch vast staat toch o. i., dat het de plicht van het gemeentebestuur is om noch zijdelings, noch rechtstreeks door het verleenen van subsidie of welk andere steunverleening ook, medewerking te verleenen ten behoeve van instellingen voor volksontwikkeling, sportontspanningen e. d., waarvan de beteekenis verre achterstaat bij die van de Zondagsrust en die aan de handhaving van de Zondagsrust op eenigerlei wijze afbreuk zouden kunnen doen.

Dat is, dunkt ons, het tweede punt, dat bij de beoordeeling van deze zaak goed in het oog moet worden gehouden.

Het derde punt is het volgende.

Wij kunnen niet in het algemeen uitmaken, of een bepaalde vorm van ontspanning, sport of vermaak gedurende den Zondag afbreuk doet aan de Zondagsrust en op dien grond van overheidswege moet worden tegengegaan, althans niet moet worden bevorderd. Doch er zijn wel enkele factoren, waarop wij meer in het bijzonder hebben te letten.

Zoo hebben wij vooreerst na te gaan, of een bepaalde gemakelijkheid of ontspanning gedurende den Zondag het gemeentebestuur noopt een gedeelte van zijn personeel gedurende dien dag meer arbeid te doen verrichten dan bij het achterwege laten van die gemakelijkheid of ontspanning zou noodig zijn.

Voorts komt in aanmerking de vraag, of het personeel, in dienst van de instelling, waarvan de gemakelijkheid of ontspanning uitgaat, bij het openzetten van de betrokken inrichting op Zondag genoopt is om uit hoofde van zijn maatschappelijke positie zijn Zondagsrust geheel of gedeeltelijk prijs te geven.

Eindelijk hebben wij na te gaan, of het openstellen van een bepaalde inrichting op Zondag of het houden van een bepaald vermaak op Zondag invloed ten ongunste oefent op de publieke sfeer gedurende dien dag.

Wat nu betreft het openstellen eener zweminrichting, van het terrein van een ijsclub of van een tentoonstelling is het zonder meer duidelijk, dat dit eischt het verrichten van arbeid van het personeel in dienst van de instelling, waarvan deze dingen uitgaan. Waarschijnlijk zal in vele gevallen ook door gemeentelijke politie of brandweer als gevolg van dit soort vermaak en ontspanning op Zondag extra Zondagsarbeid moeten worden verricht. En zelfs is niet uitgesloten, dat de rustige sfeer gedurende den Zondag op het publiek terrein der gemeente in meerdere of mindere mate schade zal ondervinden.

Dit nu zijn o. i. omstandigheden, welke er toe nopen om alle medewerking te weigeren bij het verleenen van steun in welken vorm ook door de gemeente aan instellingen, die hun amusements e. d. gedurende den Zondag houden of voortzetten.

Nu stelt U de vraag of uit het aanvaarden van dit standpunt niet voortvloeit, dat de a.r. fractie ook stemmen moet tegen de gemeente-begroting. Zulks dan op grond van het feit, dat er in de begroting verschillende posten zijn opgenomen, die rechtstreeks of zijdelings het belang dienen van instellingen, die niet de Zondagsrust eerbiedigen.

Neen, die consequentie zou zeker niet juist zijn. Er kan, zoo vaak daartoe aanleiding is, een voorstel worden ingediend de betrokken posten te verminderen of te schrappen, doch het gaat niet aan op bedoelde gronden te stemmen tegen een gemeentebegroting, aangezien dit zou neerkomen op het onmogelijk maken van het bestuur van de gemeente en dus een daad zou zijn van revolutionairen aard.

Ook stelt U de vraag, of dit standpunt ons niet in de lijn zou brengen van de politiek der S. G. P.

Naar het ons voorkomt geenszins.

Wat de S. G. P. van de Overheid vraagt is een behartiging van de Zondagsrust en de Zondagsheiliging *zonder rekening te houden met het beperkte karakter van de overheidstaak*. Het bovenbestaande houdt juist zeer nauwkeurig met dit beperkte karakter van de overheidstaak rekening in zooverre het telkens weer vraagt, of er verband bestaat tusschen het houden van een bepaalde gemakelijkheid e. d. en het belang van de openbare orde en zedelijkheid, beschouwd in het licht van het beginsel van heiliging van den Dag des Heeren. Tegenover de S. G. P. hebben wij telkens weer te wijzen op het beperkte karakter van de overheidstaak.

Doch, indien vast staat, dat de Overheid met inachtneming van het beperkte karakter van haar taak het belang der Zondagsrust in een bepaald geval heeft te behartigen, dan dient o. i. onzerzijds met de meeste klem vastgehouden te worden aan den eisch, dat de Overheid deze taak volbrengt en niet uit den weg gaat voor overwegingen met betrekking tot bijzondere belangen, die in beteekenis verre ten achter staan bij het belang van de Zondagsrust.

N.

2. VRAAG.

Op blz. 52 van het boekje „Schaepman” door G. BROM, Volksuniversiteit Bibliotheek 1936 staat:

„Schaepman drong de Calvinisten tot erkenning van de onmisbare Rooms en verdreef hun aanspraken op een openbare school met de Bijbel als bezegeling van het protestants karakter van onze natie”.

Voor mij is deze zienswijze volkomen nieuw. Mij was noch bekend, dat de Roomschen de openbare school met den bijbel ooit (openlijk of bedekt) in verband brachten met het protestantsch karakter van

onze natie, noch wist ik dat de Calvinisten hierop aanspraak maakten, terwijl mij evenmin bekend was dat bij een bepaalden strijd deze aanspraken verdreven zouden zijn.”

ANTWOORD.

Op de hier aangehaalde passage uit het geschrift van Prof. BROM, welke passage uiteraard slechts zeer terloops de meening van den schrijver weergeeft, valt een en ander af te dingen.

Dr. SCHAEPMAN (geboren in 1844) werd pas in 1880 lid der Tweede Kamer. Tevoren had hij weliswaar op politiek terrein buiten de Kamer een belangrijke rol gespeeld. Doch deze rol was niet van zoo groote beteekenis, dat er grond is om aan te nemen, dat Dr. SCHAEPMAN reeds vóórdien een invloed geoefend had als waarvan in het citaat gesproken wordt.

En wanneer wij nu voorts letten op het feit, dat GROEN VAN PRINSTERER reeds in December 1849 erop gewezen had, dat het groote onderscheid niet is „Roomsche en Onroomsche” maar „geloof en ongeloof” en gepleit had voor toenadering met de roomsch-katholieken zulks op grond van drieërlei gemeenschap, gemeenschap van *onrecht*, gemeenschap in *geloof* en gemeenschap van *gevaar* (zie Adviezen II pag. 293—299), dan is het duidelijk, dat de boven weergegeven aanduiding van den invloed van het optreden van Dr. SCHAEPMAN wel lichtelijk overdreven is.

En wat de bewering aangaat, dat Dr. SCHAEPMAN de aanspraken der calvinisten op de openbare school met den Bijbel als bezegeling van het prot. chr. karakter van onze natie verdreven heeft, valt het volgende op te merken.

Pas in 1883 kwam Dr. SCHAEPMAN met een proeve van een program, waarin hij de hoofdlijnen der r.k. staatkunde had aangegeven. In art. 10 van dit program werd de vrijheid van onderwijs gevorderd als eisch van het natuurlijk recht der ouders. De staatsschool, zoo werd daar gezegd, is alleen als aanvulling der vrije school bestaanbaar. En als beginsel der schoolwetgeving werd de vrijheid van onderwijs uitdrukkelijk op den voorgrond gesteld.

Nu had weliswaar Dr. SCHAEPMAN te voren in de r.k. pers reeds herhaaldelijk richtlijnen aangegeven met betrekking tot de r.k. staatkunde.

Doch, al moge waar zijn hetgeen Dr. BROM in 1903 schreef (Mgr. Dr. Schaepman en het R. K. bijzonder onderwijs), n.l. dat, wat Kardinaal MANNING reeds in 1869 als zijn ideaal beschouwde, altoos het ideaal, het einddoel van SCHAEPMAN's politieken arbeid was en bleef: „Een Christelijke Regeering, door haar algemeene werking een vereenigd volk opvoedende in gezonde Christelijke scholen, ziedaar het volmaaktste beeld van den Christelijken Staat” — dit neemt toch niet weg, dat de quintessens van SCHAEPMAN's onderwijsbeschouwingen was gelegen in het, ook van antirevolutionaire zijde op den voorgrond gestelde adagium:

„voor of tegen het recht van Bijzonder Onderwijs”, „voor of tegen een schoolwetsherziening ten bate van het Bijzonder Onderwijs” (zie zijn eerste breedvoerig stuk over het lager onderwijs, opgenomen in *De Tijd* van 24 Mei 1875, aangehaald door Dr. JUL. PERSIJN in het tweede deel pag. 656/7 van zijn Schaepman-biographie).

Daartegenover mag er op gewezen worden, dat reeds in 1878 het program van beginselen der a.r. partij met beslistheid positie koos ten gunste van de bijzondere school, terwijl wat de overheidsschool aangaat, gewaakt werd tegen het misbruiken van die school voor propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen. En had Dr. KUYPER in zijn toelichting van het program dezen voorrang van het bijzonder onderwijs als consequentie van de opvoedingstaak der ouders uitdrukkelijk verdedigd. Ja, ook GROEN VAN PRINSTERER had reeds vanaf 1861 met kracht het pleit gevoerd ten bate van de bijzondere school en de „neutraliteit” der openbare school, zij het ook noodgedwongen, verdedigd (Vgl. Mr. P. A. DIEPENHORST, „Onze strijd in de Staten-Generaal,” deel I, pag. 280).

* *
*

De bovengemelde feiten doen reeds vermoeden, dat de aangehaalde passage uit het boek van Dr. BROM niet voor 100 % juist mag worden geacht. Het is echter, ook mede in verband met de verder gestelde vragen, wenschelijk nog iets nader op deze zaak in te gaan.

Wel niemand zal betwisten, dat in een land met gemengde bevolking als het onze, de verschillende godsdienstige en politieke richtingen in den loop der historie een min of meer verreikenden invloed op elkander geoefend hebben. Dit wordt ook door ons niet betwist. Voor wat betreft den invloed van de calvinisten op de roomsch-katholieken erkent Dr. BROM dit elders (n.l. in het 2e deel van zijn standaardwerk „Romaniek en Katholicisme in Nederland” 1926, pag. 376) uitdrukkelijk als hij zegt:

„Alles bij de Katholieken was niet goed, alles bij de Protestanten niet verkeerd; integendeel kwam in de Hervorming veel van het katholieke wezen weer boven, dat te lang door de persoonlijke schuld van Katholieken verdrongen was. De Reformatie is een les, een harde les geweest voor de Kerk, om feitelijk ernst te maken met haar eigen beginselen. Nog in de negentiende eeuw, toen Katholieken en Protestanten elkaar persoonlijk naderden en elkaar verrassend meevielen bij de kennismaking, hebben de Katholieken in dit opzicht dankbaar geleerd van de Protestanten. Beschaafde liberalen, met wie ze 't eerst aanbonden, gaven hun een voorbeeld van humaniteit en urbaniteit, waarvan ze voor hun eigen vorming konden partijtrekken, terwijl stoere Calvinisten hun weer staal in 't bloed stortten met volharding tot een taaije strijd. Ook in die periode is wel gebleken, dat het Protestantisme volstrekt niet voor niets hoeft bestaan te hebben, wat overigens met waarachtig geloof in de Voorzienigheid evenmin verenigbaar zou wezen als met enig begrip van de geschiedenis.”

Doch, wanneer wij nu speciaal op de geschiedenis van het lager onderwijs hier te lande letten, dan meenen wij, dat er aanleiding is om juist op dit terrein een eenigszins beteekenende beïnvloeding van de r.k.-en door de calvinisten of omgekeerd met klem te betwisten.

De zaak is veeleer deze, dat beide groepen, ook al stonden zij en staan zij nog ten aanzien van belangrijke godsdienstige vraagstukken principiëel tegenover elkander, geleid werden door beginselen ten aanzien van het lager onderwijs, welke haar in verband met de omstandigheden in ons land noodwendig voeren *moesten* in dezelfde richting; zoodat de coalitie tusschen de politieke partijen der rechterzijde, welke destijds haar voornaamste stuwkracht vond in de onderwijskwestie, niet langs kunstmatigen weg, doch als noodwendig gevolg van de toepassing van de beginselen van beide groepen in de praktijk tot stand komen moest en ook metterdaad tot stand gekomen is.

De beginselen nu, welke de r.k.-en en de orth. protestanten ten aanzien van het lager onderwijs met elkander gemeen hebben, bleken in den loop der 19e eeuw van tweeërlei aard.

Vooreerst het beginsel dat het onderwijs aan de jeugd gedragen moet worden door een positief christelijke levensbeschouwing hetzij van prot. chr., hetzij van r.k. aard, met welk beginsel onvereinigbaar was de gemengd christelijke school, zooals deze door de Onderwijswet van 1806 en het daarbij behoorende schoolreglement was geïntroduceerd en door de volgende Lager Onderwijswetten als „neutrale” overheidsschool werd voortgezet.

In de tweede plaats het beginsel, dat het onderwijs, als deel uitmakende van de opvoedingstaak, behoort tot de roeping van de ouders. Bij de r.k. werd dit beginsel afgeleid uit het natuurrecht, hetwelk aan de ouders een opvoedingstaak schenkt; bij de orth. protestanten was het vooral de H. Schrift, waarheen men bij het beroep op het recht der ouders verwees. Doch, wat ook het verschil in fundeering van dit recht mocht zijn, in elk geval staat dit vast, dat zoowel de orth. protestanten als de r.k.-en het recht der ouders ten aanzien van het onderwijs der kinderen voorrang gaven vóór de taak van de Overheid met betrekking tot het onderwijs. En hieruit vloeide noodwendig bij beide voort een principieele verdediging van de vrijheid van onderwijs en van de vrije bijzondere school.

* *
*

Intusschen mag niet worden ontkend, dat ook ten aanzien van de schoolkwestie in den loop der 19e eeuw verschilpunten tusschen de orth. protestanten en de r.k. aan den dag traden.

Het belangrijkste verschilpunt lag in de aanvankelijk uiteenlopende houding ten opzichte van de openbare school.

De wet van 1806 had in ons land de z.g. chr. gemengde school ingevoerd. D. w. z. een school waar, zooals het in art. 22 van het School-

reglement heette, alle schoolonderwijs zoodanig moet worden ingericht, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden de verstandelijke vermogens der kinderen ontwikkeld en zij zelf opgeleid worden tot alle maatschappelijke en christelijke deugden. Teneinde echter deze school toegankelijk te maken voor uiteenlopende godsdienstige richtingen werd onder meer bepaald, dat het onderwijs in het leerstellige van een kerkgenootschap niet zal mogen geschieden door den schoolmeester, doch door predikanten e. d. (Zie hierover nader o. a. Dr. J. C. v. D. DOES, Bijdrage tot de Gesch. der wording v. d. a.r. of c.h. Staatspartij p.p. 272 v.v.).

Nu beteekende deze chr. gemengde school voor de r.k.-en een zekere vooruitgang, vergeleken bij den toestand tijdens de republiek, wyl de overheidsschool nu niet langer een gereformeerd stempel droeg. En hierin ligt ten deele de verklaring van het feit, dat de r.k.-en aanvankelijk vrij gematigd stonden tegenover de wet van 1806.

Doch al spoedig deden, mede onder invloed van de godsdienstige opleving, welke ook in r.k. kring merkbaar was, de bezwaren tegen de wet en tegen hare toepassing zich gevoelen.

Deze bezwaren golden vooreerst het feit, dat de wet van 1806 geen vrijheid van onderwijs kende. Voor de oprichting van een bijzondere school moest autorisatie van het respectief Departementaal, Landschaps- of Gemeentebestuur, later (sinds 1829) van het Gemeentebestuur met beroep op Ged. Staten, worden gevraagd.

Maar bovendien richtte zich de critiek van de r.k.-en tegen het prot.-christ. karakter der gemengde school, welke critiek speciaal betrof de scholen boven de Moerdijk, waar de r.k. geestelijkheid en de r.k. ouders bezwaar maakten tegen het op veel plaatsen nog gebruiken van den Bijbel, het bijbelsch onderwijs, het gebed e.d. handelingen van prot. chr. aard op de openbare scholen.

Ook van orth. prot. zijde werd de Schoolwet van 1806 bestreden op zeker niet minder krachtige wijze. Voornamelijk door GROEN VAN PRINSTERER. En zulks eensdeels wegens het gemis aan vrijheid van bijzonder onderwijs, anderdeels wegens het gemengd karakter der volksschool.

Wat later door gezaghebbende r.k.-en als verwijt tegen de volksschool volgens de wet van 1806 werd naar voren gebracht, n.l. dat ze een sterk protestantsch-rationalistische tint had (vgl. Dr. CASSIANUS HENTZEN, „De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland”, 1e deel pag. 223), werd door GROEN VAN PRINSTERER reeds veel eerder en met bijzonderen nadruk op het woord „rationalistisch” betoogd, n.l. in zijn rede bij de Grondwetsherziening van 1840, toen hij op 31 Augustus 1840 in de vergadering der Tweede Kamer in dubbele getale het onderwijs *onchristelijk* noemde, „omdat de wet van 1806 door vereeniging der Gezindheden, een beginsel ingevoerd heeft, tengevolge waarvan de Bijbel òf niet, òf enkel behoudens goedvinden van de R. C. Geestelijke, mag worden gelezen”; *onchristelijk*, „omdat men door de afscheiding

van hetgeen onafscheidelijk is, niet slechts de leer des Bijbels ter zijde gesteld, maar ook de geschiedenis des Bijbels van ziel en leven en waarheid heeft beroofd"; *anti-christelijk*, „omdat, terwijl het leerstellig Onderwijs in schijn uitgesloten wordt, men inderdaad een ander leerstellig onderwijs geeft"; *anti-christelijk*, „omdat men aldus aan het jeugdig gemoed een' God predikt, die (dit is mijn overtuiging en velen zijn er met mij van overtuigd) een droombeeld van menselijke wijsheid, een afgod, die met verloochening van den levenden God der Openbaring, opgerigt wordt" enz. (Adviezen 1840 pag. 80/1).

Nu heeft GROEN VAN PRINSTERER herhaaldelijk blijk gegeven rekening te willen houden met de bezwaren van de r.k.-en, ook voor zoover ze het protestantsch karakter der overheidsschool betroffen. Dit blijkt wel uit zijn bekend, reeds in 1837 gepubliceerd geschrift, „De maatregelen tegen de afgescheidenen aan het staatsregt getoetst" (pp. 11/3). En, meer uitvoerig, blijkt het ook uit zijn nota, gevoegd bij het verslag van de op 12 November 1840 op aandrang van r.k. zijde ingestelde staatscommissie, in welke nota hij reeds zijn voorkeur voor de z.g. facultatieve splitsing van de overheidsschool, voornamelijk met het oog op de r.k.-en, naar voren bracht en, bij het in standhouden der gemengde school, afzonderlijk onderricht voor protestanten en r.k.-en in vakken, waarop de invloed van onderscheiden geloofsbegrippen zich bijna onvermijdelijk openbaart, aanbeval (vg. Mr. P. A. DIEPENHORST, Onze Strijd in de Staten-Generaal I pp. 22/3).

Doch het is verklaarbaar, dat men in r.k. kring de gemengde school met andere oogen bleef aanzien dan in orth. prot. kring. Al veroordeelde men ook in beide kringen deze school in beginsel, verschil bleef toch bestaan in zooverre, dat GROEN VAN PRINSTERER, zij het dan ook onder reserve van facultatieve schoolsplitsing, bleef aandringen op een orth. prot. overheidsschool, terwijl men in r.k. kring juist voor een zoodanige school meer nog dan voor een „neutrale" school beducht was.

Pas veel later trad in de breede kringen der r.k.-en het juiste inzicht in de beteekenis van den schoolstrijd aan den dag, zoodat Mr. A. Baron VAN WIJNBERGEN in 1913 (Katholiek Nederland 1813—1913 p. 230) terecht kon opmerken: „Gelijk op menig ander gebied, zoo was ook hier de toeleg der liberalen niet aanstonds aan allen duidelijk. Een zekere bekoring ging uit van het christelijk getinte liberalisme. Men zag niet in steeds, dat de doorwerking er van moest voeren tot den ondergang van alle positief geloof. En zóó werd door sommigen onbewust ge-coquetteerd met een schijnschoon liberalisme tot schade van hen zelf en anderen. Zij, die immer zich stelden op zuiver principieel standpunt werden later volkomen in het gelijk gesteld".

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de houding der r.k.-en, althans van een belangrijk deel der r.-k.-en, bij de beslissing omtrent de wet van-v. D. BRUGGHEN van 1857 afweek van de houding van GROEN VAN PRINSTERER en de zijnen. Voor hen toch beteekende de „neutrale"

school, die de chr. gemengde school zou vervangen, een minder groot bezwaar, omdat zij den weg naar een orth. prot. overheidsschool afsloot.

* *
*

In het midden van de vorige eeuw zien wij echter een kentering in de opvattingen, zoowel in orth. prot. kring als in r.k. kring, ten opzichte van het lager onderwijs.

Hoewel GROEN VAN PRINSTERER tot het einde van zijn leven toe een voorstander gebleven is van de orth. prot. overheidsschool, gelijk wel blijkt uit zijn z.g. politiek testament, waarin hij weer terugvalt op zijn oude gedachte van de facultatieve schoolsplitsing, toch heeft er bij hem na het tot standkomen van de wet-v. D. BRUGGHEN een omkeer plaatsgevonden, n.l. in zoover hij de „neutrale” school en daarmede tevens, naar hij meende, den „neutralen” Staat, uit vrees voor erger, n.l. uit vrees voor het misbruiken van de school tegen het orth. protestantisme, aanvaardde. Daarvan gaf hij in 1862, toen hij weer opnieuw als kamerlid optrad, in de Staten-Generaal blijk.

En toch beteekende dit allerminst een principiëel aanvaarden van de „neutrale” overheidsschool. Hoewel GROEN VAN PRINSTERER die overheidsschool uit vrees voor erger accepteerde, bleef hij ze principiëel en hartgrondig veroordeelen. En daarom pleitte hij met nog te meer klem voor de erkenning van het recht der ouders om hun kinderen op te voeden en dus voor een *reëele* vrijheid van onderwijs (geen financiële bevoorrechtiging van het „neutraal” onderwijs) in plaats van de *formeele* vrijheid, die de grondwetsherziening van 1848 en de Schoolwet van 1857 gebracht hadden.

En vooral in dien tijd zien wij een sterke toenadering tusschen de orth. prot. en de r.k.-en. Nu het gevaar voor een gereformeerde overheidsschool verdwenen was, gingen in r.k. kring meer en meer de oogen open voor het verwerpelijk karakter van het „neutrale” onderwijs.

Dit laatste werd in bijzondere mate bevorderd door het verschijnen van de Encyclyek van 8 December 1864 met den syllabus, de samenvatting der door de Kerk veroordeelde leerstellingen, van Paus PIUS IX en door het daarop gevolgde mandement van den aartsbisschop en de bisschoppen van Nederland van 22 Juli 1868.

In bedoelden syllabus werd met name de stelling veroordeeld, dat de r.k.-en hun goedkeuring zouden hechten aan een opleiding der jeugd, afgescheiden van het katholieke geloof en de macht der Kerk en waarbij men zich de kennis van bloot natuurlijke dingen en de doeleinden van het aardsche maatschappelijke leven, uitsluitend, of althans hoofdzakelijk, ten doel stelt. En deze veroordeeling werd uiteraard door de bisschoppen onderstreept en voor ons land op zoodanige wijze uitgewerkt, dat het „neutraal” onderwijs voor de r.k. kinderen weliswaar niet volstrekt verboden, maar toch op zeer besliste wijze bij het zuiver r.k. onderwijs

achtergesteld werd. „Een katholiek kind moet noodzakelijk een katholieke opvoeding ontvangen. Een der gewone hulpmiddelen daartoe is de katholieke school”. Ziehier het thema van het mandement.

* *
*

Bij dezen stand van zaken is het verklaarbaar, dat zoowel in r.k. als in orth. prot. kring geijverd werd voor de ontwikkeling van de bijzondere school. En de toenadering, die daarvan het onvermijdelijk gevolg was, werd in den loop der jaren nog bevorderd door drie andere omstandigheden.

Vooreerst de verwijdering tusschen de r. k.-en en de liberalen.

Zagen de r.k.-en aanvankelijk, ook mede als gevolg van de z.g. April-beweging, in de liberalen de voorvechters op het gebied van de vrijheid, welke zij zich, speciaal tegenover de gereformeerden, op schoolgebied wenschen te verzekeren, reeds de bovengenoemde encycliek met syllabus en het daarop volgende mandement der bisschoppen bracht een wijziging in de wederzijdsche waardeering te weeg. En uiteraard werkte in nog sterkere mate verkoelend gebeurtenissen als zich met betrekking tot den pauselijken stoel afspeelden in Italië en de felle campagne, die in liberalen kring, vooral nà THORBECKE's tijd, gevoerd werd tegen het realiseeren van de vrijheid van onderwijs door het toekennen van een rechtmatig subsidie uit de overheidskassen aan de bijzondere scholen.

In de tweede plaats werd een verwijdering tusschen r.k.-en en de liberalen bewerkt door de totstandkoming van de Schoolwet-KAPPEYNE in 1878, waarbij niet alleen het verleen van subsidie aan de bijzondere scholen werd afgewezen doch bovendien de stichting en instandhouding van bijzondere scholen nog in zeer sterke mate werd bemoeilijkt door verzwaring van de eischen, waaraan gebouwen en localiteiten moesten voldoen, door de leerkrachten aan allerlei nieuwe exameneischen te binden e. d.

En als derde oorzaak van de verschuiving op politiek terrein mag genoemd worden het optreden van eminente mannen, zoowel in r.k. als prot. kring, die den strijd om de vrijheid van het bijzonder onderwijs voortzetten en in 1889 door het totstandkomen van de Schoolwet-MACKAY tot een aanvankelijk goed einde wisten te brengen.

* *
*

Deze schetsmatig aangegeven loop der gebeurtenissen op schoolgebied in de 19e eeuw geeft een redelijke verklaring van het feit, dat er tusschen r.k. en orth. prot. een zekere eenheid van gedragslijn is ontstaan, en weerspreekt de bewering, dat deze eenheid zou zijn ontstaan door beïnvloeding, hetzij van r.k. hetzij van orth. prot. zijde.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Troon en Volk, door Dr. B. WIELENGA. Uitgave J. H. Kok N.V., Kampen, 1936.

Boven de vele gelegenheidsgeschriften, die verschenen zijn in verband met het huwelijk van prinses JULIANA, steekt dit boekje van Dr. WIELENGA vèr uit. Het heeft een blijvende waarde, omdat het schoone gedachten bevat, die men gaarne zal herlezen, ook als de actueele belangstelling voor alles, wat zich om het feestelijk gebeuren van den 7en Januari 1937 groepeerde, is verflauwd.

De auteur wil „den nieuwen dageraad in ons koningshuis” zien in het licht van het koninkrijk Gods. Geschiedbeschouwing wordt dan Godsbeschouwing.

In dit licht wordt de geestdrift van het nederlandsche volk schoon; want dan zien wij daarin een werk van Gods vingeren, gelijk in de positie van ons Oranjehuis en in de plaats, die het koningschap ten onzent inneemt; dan krijgen wij oog voor die wondere harmonie tusschen het karakter der Oranjes en het karakter van ons nederlandsche volk.

Het boekje zou geen „profetisch” karakter dragen, wanneer de auteur niet gewezen had op verschijnselen van ontaarding, waartegen waarschuwend de vinger dient geheven te worden. Maar evenzeer in overeenstemming met het profetisch karakter is het, wanneer Dr. W. ten slotte wijst den weg tot herleving: den weg des geloofs.

Het is den Calvinist een eer en een plicht, aan de kinderen van ons volk zóó de geschiedenis van het vaderland te laten zien.

C. B.

Een staatkundige epidemie. Het ziektebeeld van het Dietse Nationaal-socialisme in Nederland, door Mr. H. P. MARHANT. 2e druk. Uitg. Teulings' Uitgeversmaatschappij, 's Hertogenbosch, 1936.

De heer MARCHANT is een strijdbaar held, een vlijmscherp debater, een onderhoudend schrijver. Wie gemeend hebben, dat hij zich na zijn uitreden uit de politieke partij, die hij zoovele jaren gediend heeft en door zijn overgang naar de R.-Katholieke kerk, de laatste dagen zijns levens

in stille afzondering zou terugtrekken, hebben zich deerlijk vergist.

Dit boek — vlammend als de roode kleur van deszelfs uiterlijk gewaad — getuigt ervan. Vlammeend is het, ja, door de hartstochtelijke wijze, waarop het Nationaal-socialisme in Nederland wordt bestreden, gehekeld, uit elkaar gerafeld, aan de kaak gesteld.

Het is waarlijk geen wonder, dat de propaganda-leiding van de N.S.B. „eenige moeite” heeft met dit boek van Mr. MARCHANT. Zou misschien ten gevolge daarvan mede de wanhopige strijd van de N.S.B. op dit oogenblik zich vooral richten tegen de R.K. Staatspartij?

De schr. rekent in een negentiental paragrafen met MUSSERT af; waarbij een telkens terugkeerend refrein is, dat de N.S.B. ons niet heeft te leeren, wat onder een „God-belijgenden Staat” moet worden verstaan. Liederen die werken met valsche alternatieven, met Duitsche, anti-christelijke propaganda-methoden, met schandaal-colportage, en bij wie het „achter de schermen” ook niet heelemaal in orde is, moeten zich niet willen opwerpen tot verdedigers van een God-belijgenden staat.

Men denke niet, dat de heer MARCHANT zich met eenige grapjes of met debaters-trucjes van de zaak af maakt. Geenszins. Het hoofdstuk, waarin hij b.v. het staatsabsolutistisch streven en het dito karakter van de N.S.B. onder handen neemt, is een serieuze bronnenstudie.

Wie dit boek opslaat zal er menige passage in vinden, die van nut kan zijn in den komenden verkiezingsstrijd, terwijl de pakkende citaten uit „Mein Kampf”, achterin het boek verzameld, naar onze meening ook door ons kunnen gebruikt worden ter illustratie van het betoog.

Hier is een politiek geschrift, dat wij met spanning en veel genoeg hebben uitgelezen.

C. B.

Maatschappelijke verhoudingen: de achtergrond van sociale politiek en maatschappelijk werk, door Mr. MARIUS G. LEVENBACH. Uitg. Tjeenk Willink en Zoon N.V., Haarlem 1936.

De oorsprong van dit leerboek is te vinden in een schriftelijken cursus, uitgaande van de drie ambtenaarsorganisaties en practisch georganiseerd door de School voor Maatschappelijk Werk te Amsterdam, waaraan wordt deelgenomen door degenen, die zich voorbereiden voor het verkrijgen van het „Diploma der Vereeniging Raden van Arbeid”.

De stof is verdeeld in een „algemeen” en een „bijzonder” gedeelte. Het algemeen gedeelte behandelt inderdaad algemeene economische onderwerpen. Wij noemen er slechts enkele: welvaart en economie; de drie productiefactoren; ruilverkeer; conjunctuur; kapitalisme.

In het tweede gedeelte zijn speciale onderwerpen aangesneden, zooals

verschillende sociale wetten, die hier te lande gelden; de werkloosheid; de betrekkingen tusschen werkgevers en werknemers.

Ter vergemakkelijking van de studie zijn aan het slot van elk hoofdstuk — 17 in totaal — enkele vragen opgenomen, die op de behandelde stof betrekking hebben.

Er is in dit boek een groote menigte van kwesties aangesneden en de opmerkingen, die LEVENBACH maakt, kunnen, evenals de methodische en overzichtelijke manier, waarop de zeker niet gemakkelijke materie wordt behandeld, stellig aanspraak maken op waardeering. Doch daarmee wil nog niet gezegd zijn, dat wij dit boek aanbevelen voor jongeren uit onzen kring, die van economische en sociale vragen op de hoogte willen komen. De visie van den auteur op bovennatuurlijke dingen, is de onze niet. Zeker, bij de beschrijving van feiten en verschijnselen streeft hij naar objectiviteit, doch in zooverre hij verklaren en waardeeren wil, verschillen wij op menig punt met hem van gevoelen.

Typeerend voor dit verschil in mentaliteit tusschen hem en ons is b.v. een passage op blz. 24, waar wij lezen: „De verschillende religieuze groepsformaties oefenen op het maatschappelijk leven belangrijken invloed uit. Het ligt echter buiten het bestek van dit boek hierop nader in te gaan.” Naar onze meening zou het „bestek” dan maar veranderd moeten worden, want men kan de waarde der maatschappelijke verschijnselen toch nooit goed begrijpen, wanneer men niet den gestelijken achtergrond ervan kent. En blijkens den titel wil de schrijver zijn leerlingen toch juist dien achtergrond leeren kennen.

Hartelijk hoop ik, dat de heer LEVENBACH ongelijk heeft, als hij op blz. 374 beweert, dat de werkgevers- en middenstandsorganisaties, die „zich bij haar gedragingen niet laten leiden door bijzondere vooropgestelde godsdienstige beginselen” en dus (sic!) „neutraal” en „algemeen en practisch-economisch vooral liberaal (inderdaad!) zijn”, onder haar leden „talrijke confessioneele, Christelijke of Rooms-Katholieke geloovige ondernemers tellen”. Voorshands ben ik nog niet bereid dat te gelooven. Zouden wij dan vergeefs gestreden hebben voor „vakorganisatie onder eigen banier”?

C. B.

Schetsen voor de behandeling der A.R. beginselen (Tweede deel). Uitgave van de Vereen. De Gereformeerde Jongelingsbond. 1936.

Gaarne aanbevolen. Niet alleen voor veelvuldig gebruik op jongelings- en meisjesverenigingen; maar ook op onze propaganda-, studie- en A.R.J.A.-clubs.

C. B.

Thomas van Aquino en Joannes Bodinus. Een vergelijkende studie over het subject van de soevereiniteit door B. E. E. VAN WELIE, ac. pr. Nijmegen 1936.

In een uitvoerige en met omvangrijk materiaal gedocumenteerde uiteenzetting tracht de schrijver een beeld te geven van de opvattingen van den grootmeester der scholastiek en den Franschen theoreticus van het vorstenabsolutisme ten aanzien van de soevereiniteit en den drager daarvan. Daaraan laat hij voorafgaan een overzicht van de algemeene begrippen van beide schrijvers, terwijl hij besluit met een — o. i. het meest geslaagd — hoofdstuk (hetwelk beter vooraf had kunnen gaan), waarin hij een schets geeft van het milieu.

Wat het eigenlijk punt van vergelijking aangaat, valt op te merken, dat de schrijver als subject van de (ondeelbare) soevereiniteit bij BODINUS, wiens leer, anders dan die van THOMAS, georiënteerd is aan de historische situatie van een bepaald land, n.l. van Frankrijk, aanwijst den Vorst, wiens ambt heilig en onschendbaar is. Bij THOMAS daarentegen is, volgens den schrijver, het volksgeheel de natuurlijke en oorspronkelijke drager van het staatsgezag, zij het ook in den zin van een orderende menigte.

Opvallend veel aandacht schenkt de schrijver aan hetgeen ook van calvinistische en antirevolutionaire zijde over vraagstukken als Staat en soevereiniteit werd gepubliceerd. En al is het er ver vandaan, dat wij alles zouden onderschrijven wat de schrijver inzake de calvinistische opvatting en met name inzake het verband tusschen CALVIJNS leer en de soevereiniteitsleer van BODINUS aanvoert, in elk geval verdient het aandacht en waardeering, dat Dr. VAN WELIE het terrein van zijn onderzoek in deze richting heeft verbreed.

Slechts omtrent twee punten een korte opmerking.

Schr. stelt CALVIJN, KUYPER en in het algemeen het calvinisme op staatkundig gebied als individualistisch tegenover de staatsleer van THOMAS (zie o. a. pag. 71 v.v.). En dit individualistisch karakter zou dan met name hierin gelegen zijn, dat het calvinisme, zooals het o. a. door Dr. KUYPER is vertolkt, een mechanische staatsopvatting (de Overheid is er om de zonde en derhalve is de Staat pas na den val ontstaan) huldigt; terwijl THOMAS hiertegenover den nadruk legde op de sociale natuur van den mensch en den Staat dus ook, althans in beginsel, tijdens den paradijstoestand aanwezig achtte.

Nu merken wij op, dat Dr. KUYPER den Staat, zooals wij dien kennen (dus met politie, rechtspraak, belastingheffing enz.) uiteraard pas na den val zag opkomen. Doch dan toch langs natuurlijke (verschil van aanleg enz.) en historische weg, zij het onder uitdrukkelijke goddelijke sanctie krachtens de Bijzondere Openbaring. En nu kan men twisten over de vraag, of er in den „staat der rechtheid” een staatsformatie, hoe dan ook, zou zijn mogelijk geweest. Doch dit is o. i. een nutteloos spelen met

woorden. En in ieder geval mag o. i. uit het feit, dat Dr. KUYPER zich, voorzoover ons bekend, nimmer met dergelijke speculatieve formaties bezig hield, niet worden afgeleid, dat hij individualist was in dien zin, dat hij de natuur en bepaaldelijk ook de natuurlijke aanleg van den mensch bij de staatsvorming uitschakelde (zie deel I van KUYPER's Antirevolutionaire Staatskunde, pag. 56 v.v. en 248 v.v.).

Voorts legt de schrijver (pag. 216 noot) verband tusschen de religieuze vereering van het Koningschap door BODINUS en uitlatingen van calvinistische zijde. Het zou uiteraard te ver voeren hier nader op deze zaak in te gaan. Doch wel moge ik herinneren aan de volgende passage uit Dr. KUYPER's deputatenrede „Niet de vrijheidsboom maar het kruis” (1889):

„Maar, en zie hier nu, hoe de smadelijke toestand ontstond, waaraan 1789 zoo ruw, en toch ook, als een oordeel Gods, zoo aangrijpend een einde maakte. De waten der zonde verhieven zich weer; de zedelijke vrijmaking verachterde en de slavernij der zonde keerde terug. En toen is over den *onvrijen* mensch ook weer het *onvrije* staatsleven gekomen, maar in zijn hoonendsten, in zijn meest stuitenden vorm. Want immers ook nu stonden er despoten op, eerst in den kring der ridders en geestelijken, en toen deze hun macht zagen fnuiken, aan de hoven der Koningen. „L'état c'est moi”, d. i. „De Staat ben ik”, sprak de zich noemende „Allerchristelijkste” koning, maar die nooit vermeteler dan juist door dit snorkend Rabsake's woord den Christus gehoord heeft. Nu toch ging de engel der vrijheid weer van ons, en keerde een Despotisme bij ons in, dat ons aan de dagen der Belsazars en Faraönen herinnerde; maar, en dit was het ontzettende, *nu gedekt en getooid met den Christelijken naam*. Zoo is toen het „droit divin” der koningen tot een terging der natïën; het goddelijk gezag der majesteit, voor eigen hoovaardij geroofd, tot een aanfluiting geworden; en wat de Stuarts in Londen, wat de Bourbons in Parijs, en onze Regenten in Hollands steden bestaan dorsten, was erger dan een vertrappen van de volksvrijheden, *het was een met voeten treden van de eere onzes Gods.*”

N.

De Wijsbegeerte der Wetsidee, boek III, De individualiteitsstructuren der tijdelijke werkelijkheid, door Dr. H. DOOYEWEERD. Uitgave H. J. Paris, Amsterdam, 1936.

De Christelijke Staatsidee door denzelfden schrijver, referaat ARJA-toogdag 1936, 2e druk. Uitgave ARJA-adm. E. van Ruller, Arnhem.

Geloof en historie, cursus gehouden te 's Gravenhage 1936/37 door denzelfden schrijver.

Met opzet kondigen we bovengenoemde geschriften van Dr. DOOYEWEERD tegelijk aan. Want alle zijn ten slotte loten van denzelfden stam, n.l. van de algemeene wijsgeerige denkbeelden, welke den schrijver —

daargelaten nog zijn vroegere studiën — in de twee eerste boeken en in het eerste gedeelte van het derde boek van zijn hoofdwerk heeft neergelegd.

De beteekenis van het derde deel ligt vooral hierin, dat de schrijver zijn algemeene wijsgeerige en vooral kentheoretische theorieën (waarvan wij reeds in vorige aankondigingen een korte aanduiding gaven) nu voor bepaalde levensgebieden gaat uitwerken en zelfs eenige voorloopige conclusiën trekt, waarvan de strekking ook voor den niet-wijsgeerig geschoolde duidelijk is. Na een hernieuwde uiteenzetting van schrijvers realistisch standpunt en van zijn z.g. verbandsleer worden achtereenvolgens behandeld huwelijk en gezin, Staat, Kerk en de maatschappelijke corporaties.

De waarde van dit omvangrijke werk — daarbij denken wij ook aan de twee reeds eerder door ons aangekondigde boeken — ligt o. i. niet uitsluitend in het groot paedagogisch belang van een leidraad ter beoefening van het systematisch en analyseerend denken, speciaal voor degenen, die naar de verdieping van inzicht op den grondslag van de calvinistische beginselen streven, maar ze ligt vooral ook in de principiële critiek op vele theorieën, welke langs logischen weg aan de hand van een bepaald hypothetisch of empirisch gezichtspunt een algemeene, voor alle terreinen van wetenschap en praktijk bruikbare wijsbegeerte zoeken op te bouwen.

De woordkeus en de uitdrukkingswijze van Dr. DOOYEWEERD, die dikwijls vlot en levendig zijn, maken helaas nog wel eens den indruk alsof de schrijver peinst: „Denn warum es einfach zu sagen, wenn man es kompliziert sagen kann”. Intusschen dient men er billijkheidshalve rekening mede te houden, dat deze wijsbegeerte niet alleen belast is met de diepzinnigheid en ingewikkeldheid, welke het resultaat is van alle denken, dat iets verder dan de oppervlakte gaat, maar dat ze nog bovendien den extra zwaren last te torsen heeft van een systeem, hetwelk voor iedere zijde van wetenschap en leven zijn eigen wezenstrekken (wets-idee) opspoort en niettemin toch verband tusschen de verschillende zijden zoekt aan te geven. Ten bewijze behoef ik slechts uitdrukkingen te noemen als „archimedisch punt”, „modale structuur”, „retrociptaties”, „anticipaties”, „zinkern”, „zinfunctie”, „ontsluitingsproces”, „vóórlogisch” e. d. En ook het realistisch karakter dezer wijsbegeerte is waarschijnlijk oorzaak, dat het critisch en antithetisch gedeelte van het boek een meer overtuigenden indruk maakt dan het constructief gedeelte.

De brochure over den Christelijken Staat is blijkbaar bedoeld als een populaire weergave van schrijvers opvattingen ten aanzien van den Staat. Tot op zekere hoogte is deze bedoeling wel bereikt, al zal ook deze brochure niet voor ieder „gesneden koek” zijn.

Voor al echter zouden wij de aandacht willen vestigen op den getypten

bundel lezingen over „Geloof en Historie”, een onderwerp, hetwelk èn om zijn actualiteit èn om de wijze van behandeling die aandacht ten volle waard is. Doch hoeveel respect we ook hebben voor schrijvers belezenheid, denkkraft en analyseerend vermogen, de constructieve, opbouwende beteekenis van genoemde studies met het oog op het praktisch leven lijkt ons voorshands nog niet bijster groot.

Deze bundel is verkrijgbaar bij den heer Mr. K. GROEN, Sonoystraat 45, Den Haag.

N.

De verhouding van ambtenaar en arbeidscontractant in het tegenwoordige ambtenarenrecht door S. WIERDA ac. pr. Leiden, 1936. Uitg. Drukkerij Libertas, Utrecht.

De lectuur over het ambtenarenrecht is gedurende de laatste jaren in sterke mate aangegroeid. Toch is een speciale behandeling van de ambtenaarspositie in verhouding tot die van den arbeidscontractant in overheidsdienst geen overbodige weelde. Want dit onderwerp is, vooral ook met het oog op het groot aantal arbeidscontractanten in dienst der gemeenten, van groot actueel belang.

Dr. WIERDA behandelt slechts het wettelijk recht. Hij onthoudt zich van beschouwingen omtrent de meest wenschelijke regeling van de verhouding van de Overheid en haar personeel in het algemeen, afgezien van het geldend recht. En dit is in zooverre jammer, omdat juist deze zijde van het vraagstuk hier te lande nog weinig grondige behandeling gevonden heeft. Niettemin is dit geschrift toch niet zonder beteekenis, omdat het op beknopte en duidelijke wijze verschillende positief rechtelijke vraagstukken aan de orde stelt.

N.

Geen duimbreed, Een synodaal besluit inzake het lidmaatschap van N.S.B. en C.D.U. door Prof. Dr. K. SCHILDER. Uitg. J. H. Kok N.V. te Kampen, 1936.

De Leertucht over leden der kerk door Ds. JOH. JANSEN, uitg. J. H. Kok N.V. te Kampen, 1936.

Prof. SCHILDER geeft niet alleen een uitvoerige toelichting maar ook nadere motiveering van de bekende besluiten van de Generale Synode van de „Gereformeerde Kerken”, welke vorig jaar te Amsterdam gehouden werd, ten aanzien van het lidmaatschap der N.S.B., der C.D.U. of van aanverwante organisaties.

Uiteraard vindt vooral de N.S.B. breede behandeling. Wat de Sch. ten opzichte van het z.g. christelijk karakter der N.S.B., de Hegeliaansche evolutiegedachte in brochure III en de z.g. vervallenverklaring van deze

brochure in het midden brengt is niet nieuw, doch niettemin alleszins de kennisneming waard. Ook Schr.'s opmerkingen met betrekking tot de C.D.U. verdienen in ruimen kring aandacht.

Het geschrift van Ds. JANSEN valt strikt genomen buiten het bestek van dit tijdschrift. Toch willen we er met een enkel woord melding van maken, omdat het, evenals Prof. SCHILDER's brochure, speciaal aandacht schenkt aan het vraagstuk van de toepassing van kerkelijke tucht ten opzichte van leden der kerken, die lid zijn van de C.D.U., de N.S.B. e.d. organisaties. N.

Wetstoepassing of Wetsverkrachting door Prof. Mr. P. S. GERBRANDY, Amsterdam, H. A. van Bottenburg N.V., 1937.

De beteekenis en actualiteit van dit geschrift ligt niet uitsluitend in het breede overzicht, hetwelk Prof. GERBRANDY geeft van de geschiedenis van de totstandkoming van de Nederlandsche Bakkerijstichting en van de pogingen tot algemeen verbindend verklaring van de ondernemers-overeenkomst voor het bakkerijbedrijf te Amsterdam, maar het verdient ook vooral aandacht, omdat het als bijlage den tekst van de bedoelde overeenkomst geeft. Op de brochure zelf zullen wij, na hetgeen reeds in de Tweede Kamer over het daarin behandeld onderwerp is te berde gebracht, niet nader ingaan. N.

De onderneming in het arbeidsrecht door Dr. W. F. DE GAAY FORTMAN, uitgave H. J. Paris, Amsterdam 1936.

De schrijver van dit proefschrift maakt onderscheid tusschen de onderneming als economische organisatie, welke winst beoogt en in het algemeen gericht is op de bevrediging van bepaalde behoeften, en de onderneming als instelling, waarin menschen hun levensarbeid met behulp van technische hulpmiddelen verrichten.

Van laatsbedoelde zijde bezien, vindt de onderneming hare fundeering niet in het handelsrecht, maar in het arbeidsrecht. En evenmin als het arbeidscontract thuis hoort in het burgerlijk recht, waartoe de wetgever hier te lande het rekent, evenmin mag, naar de schrijver meent, de onderneming als arbeidsgemeenschap beschouwd worden als eigendom van den ondernemer in den zin van ons burgerlijk recht.

Hoe de schrijver de onderneming in „technisch-organisatorischen zin” (een o. i. niet gelukkige uitdrukking) dan ziet? Dr. DE GAAY FORTMAN verwijst hier naar de theorie der „institution” van den Franschen rechtsgeleerde HAURIOU, d. w. z. hij beschouwt de onderneming, van deze zijde bezien, als een rechtsfiguur, welke, zonder de hoedanigheid van rechts-

persoon te bezitten en zonder rechtssubject of rechtsobject te zijn, toch ten opzichte van de tot haar kring behorende personen zekere eenheid, zekere „personne morale” bezit.

Schrijver's studie bedoelt, naar hij zelf erkent, niet meer dan het maken van een begin met de beschouwing en bestudeering van de onderneming in het Nederlandsche arbeidsrecht. En inderdaad, veel meer dan een begin is ze niet. Want hoezeer ook een uiteenzetting als deze valt toe te juichen als reactie tegen een al te eenzijdig accentueeren van het individualistisch element in de arbeidsverhoudingen, veel helderheid met het oog op de arbeidsverhoudingen in de onderneming en met het oog op een billijke afweging van de belangen van de arbeiders, patroons en consumenten, biedt schrijver's opvatting van de onderneming in het arbeidsrecht niet.

Nu meent de schrijver in de jurisprudentie van den laatsten tijd eenige aanwijzingen te zien, welke zijn opvatting steun bieden. Doch heel erg overtuigend zijn o. i. deze aanwijzingen niet. En trouwens ook om een andere reden gevoelen wij meer voor de opvatting van den Hoogen Raad, welke, ook bij de toepassing der arbeidswetten, het streven naar winst als een wezenlijk element van de onderneming ziet. Want de arbeidswetgeving hier te lande strekt niet in de eerste plaats om de arbeidsgemeenschappen van de ondernemingen te regelen, doch om de arbeiders te beschermen tegen de nadeelen, welke uit een te eenzijdige en voor hen onbillijke behartiging van het commercieel belang der ondernemingen zouden kunnen voortspruiten.

Dit neemt intusschen niet weg, dat het vlotgeschreven boek, waarin de schrijver ook enkele consequenties van zijn opvatting trekt wat aangaat de verhouding tusschen patroons en arbeiders (o. a. het instellen van z.g. ondernemingsraden), kennisneming en bestudeering alleszins waard is. N.

Kuyper in de caricatuur, honderd uitgezochte caricaturen
uitg. BOSCH en KEUNING, Baarn.

Deze caricatuurbundel geeft niet alle platen, welke in de bekende vorige editie 1909 zijn opgenomen. Anderzijds echter zijn verschillende platen toegevoegd. Een der meest treffende is wel de bekende plaat van JORDAAN, getiteld „Afscheid”, welke aan het slot van den bundel is opgenomen. Van belang is ook, dat bij iedere plaat een korte verklaring is gevoegd, waardoor veel duidelijk wordt wat anders wellicht niet zou worden begrepen door personen, die de gebeurtenissen tijdens het leven van Dr. KUYPER niet hebben meegemaakt of gevolgd.

Reeds vanwege den meesterlijken brief van Dr. KUYPER, destijds gezonden aan de uitgevers van den eersten druk, welke in dezen tweeden druk is overgenomen, is de bundel de geringe aanschaffingskosten alleszins waard. N.

EMILE DOUMERGUE †

PIONIER VAN DE HERLEVING VAN HET CALVINISME IN FRANKRIJK

DOOR

DR. A. LE CERF.

Vertaling van Dr C. Beekenkamp.

Den 14en Februari 1937 is Dekaan EMILE DOUMERGUE te Montauban vredig in den Heer ontslapen, verwachtend de gelukzalige wederopstanding der kinderen Gods.

Toen hij den dood voelde naderen, zei hij met fluisterende stem, als een laatste gebed, de regels van het bekende gezang van CORNEILLE, dat zoo vaak in onze fransche gereformeerde kerken gezongen wordt:

O God der Waarheid, naar Wien
mijn hart alleen uitgaat,
bind mij aan U met sterke, teere banden

en daarop is hij, om zoo te zeggen, afgereisd, roepend tot God, voor Wiens eer zijn hart in ijver blaakte:

Naar U, U alleen verlang ik.

Hij bereikte den leeftijd van 92 jaar.

Met hem is een der grootste figuren uit het fransche protestantisme heengegaan en in hem verliest het een pionier, die steeds onvermoeid ijverde voor de herleving en de hernieuwde wetenschappelijke fundeering van het Calvinisme in het land, dat de groote Hervormer had voortgebracht.

Hij was erevoorzitter van de Société Calviniste de France, sedert haar oprichting in 1927.

Wij willen trachten den invloed van dezen pionier op de herleving van het Calvinisme in Frankrijk te schetsen, na eerst enkele korte biografische bijzonderheden te hebben gegeven en in groote lijnen te

hebben geteekend het beeld van dezen mensch, van den christen, den strijder, den geleerde.

* *
*

Op 5 November 1844 werd hij te Nîmes geboren. Hij werd hulp-prediker in de Eglise Réformée van Parijs in 1872; in den tijd dus van den verwoeden strijd tusschen „orthodoxen” en „liberalen”. (Men gelieve erop te letten, dat men het woord „orthodoxen” niet vertaalt door „calvinisten”, en men moet het ook niet zóó opvatten, dat de „liberalen” van dien tijd zeer geporteerd waren voor de vrijheid van hun tegenstanders. En wat betreft het bijvoegelijk naamwoord „réformée” bij „église” — men moet dat verstaan in den zin van het nederlandsche begrip „hervormd” en niet van het huidige „gereformeerd” met dien verstande, dat in de Eglise Réformée van toen slechts een onbeteekenende kleine minderheid van calvinisten onder de predikanten gevonden werd).

CHARLES BOIS, opsteller van de „Déclaration de foi”, (1872) schetste den kerkelijken toestand van dien tijd aldus: „Men heeft sedert lang gesproken van die twee stroomingen, die naast elkaar in de Kerk bestaan. Vandaag gaat het niet meer om eenvoudige nuances of om verschil van methode van uitlegging van de groote heilsfeiten; neen, wij hebben nu te doen met standpunten, die geheel en al aan elkander tegenovergesteld zijn. Aan den eenen kant menschen, die gelooven, dat in de Heilige Schrift de door God aan den mensch geopenbaarde waarheden vervat zijn. En aan de andere zijde menschen, die daarin geen enkele bovennatuurlijke openbaring zien”. Om als orthodox te worden beschouwd, was het dus voldoende te gelooven, dat de Bijbel geopenbaarde waarheden bevat. Wij zijn hier wel ver verwijderd van het calvinistische leerstuk van de inspiratie der Schrift.

... „Aan den eenen kant menschen, die Jezus Christus erkennen als den Eenigen Zoon van God, volkomen heilig, onfeilbaar orgaan van de godsdienstige waarheid, Die aan het kruis gestorven is om onze zonden en Die door Zijn dood voor ons de vergeving der zonden heeft verworven, Die gestorven is en ten derden dage opgestaan, opgevaren ten hemel, vanwaar Hij ons op den Pinksterdag Zijn Geest heeft gezonden. Anderzijds, menschen die gelooven, dat Jezus Christus een mensch is, die weliswaar in zijn leven op voortreffelijke wijze het menschelijk ideaal heeft benaderd, maar die niet zonder zonden is

geweest, die men kan bestraffen en berispen, een mensch, dien zijn discipelen den Zone Gods hebben genoemd, maar die desniettemin mensch was, die niet gestorven is voor onze zonden, maar gestorven is zonder meer en in zijn graf is gebleven" (Verslagen en handelingen van de XXXe Algemeene Synode van de Eglise Reformée, blz. 80).

ARIUS en APOLLINARIS en tutti quanti zouden zich wellicht hebben kunnen vinden in de omschrijving van de „orthodoxie”, die CHARLES BOIS geeft en, inderdaad, de volgelingen van deze dwaalleeraars bevolkten dan ook de rijen van de „orthodox gereformeerden” van de Synode.

Men zal bemerkt hebben, dat in deze beschouwing geen plaats meer is voor de bovennatuurlijke geboorte uit de maagd MARIA, noch voor het borgtochtelijk lijden, noch voor de gloriejke wederkomst van Christus. Per slot van rekening was de tegenstelling niet: òf calvinist òf modern; maar òf supranaturalist òf naturalist. CHARLES BOIS heeft het trouwens precies zoo begrepen, als hij zegt: „Ten slotte gelooven wij in een bovennatuurlijk, een goddelijk Christendom; de liberalen gelooven daar niet in.” (t. a. p. blz. 138).

EMILE DOUMERGUE wierp zich in den strijd, zooals die zich aan hem voordeed. Hij deed dat met zijn vurigen ijver en met het polemisch talent, dat iedereen in hem erkende.

Aangezien hij ten volle begreep, welken invloed de pers heeft, nam hij de redactie op zich van „Christianisme en XIXe siècle”, dat in de plaats trad van „L'Espérance et la Croix” (5 Januari 1872) en 66 jaar lang bleef hij medewerker aan dit godsdienstige periodiek. Het nummer, dat drie dagen voor zijn dood verscheen, bevatte nog een korte bijdrage, die hij had gedictieerd.

Hij was tot 1902 (nationale synode van Bordeaux) een beslist tegenstander van elke poging om de geloofsbelijdenis van 1872 te herzien en hij onderschreef ook niet die geloofsbelijdenis, welke werd aanvaard door de synode van Rheims van 1936.

Het kan verwondering wekken, dat hij — ten minste voor zoover schrijver dezes weet — niet het smartelijk probleem gevoeld heeft, dat er bestond voor het calvinistisch geweten, doordat, met de Confessie van La Rochelle, de banier der vaders en der martelaren werd prijsgegeven voor een kleurlooze „verklaring” zonder werkelijke theologische waarde.

De verrassing zal echter minder groot zijn, wanneer men bedenkt,

dat de jonge hulpprediker bij het begin van zijn werkzaamheden — hoewel hij theologisch beslist rechts georiënteerd was — er toch waarschijnlijk niet over zou hebben gedacht om zelf de confessie van La Rochelle te onderteekenen.

Hij gevoelde evenwel spoedig, hoezeer de vruchtbare eerste jaren van de Reformatie beslissend geweest zijn voor het latere dogmatische denken.

Benoemd tot professor aan de gereformeerde theologische faculteit van Montauban in 1880, voor den leerstoel der kerkgeschiedenis — welk ambt hij gedurende 39 jaren, tot zijn emeritaat in 1919, heeft bekleed — hield hij zijn inaugureele rede over het volgende onderwerp: „Van de nuttigheid der bestudeering van de XVIe eeuw en den oorsprong der fransche reformatie”. Deze periode uit de kerkgeschiedenis had hem gegrepen. CALVIJN vooral wekte zijn levendige belangstelling, en de invloed van dit machtig genie is, naar onze overtuiging, het middel geweest, waarvan God zich bediend heeft om hem tot het Calvinisme over te halen.

Het standaardwerk, dat hij aan de studie van CALVIJN en de menschen van zijn tijd heeft gewijd (7 groote folio-deelen plus een deel iconografie) is een indrukwekkend getuigenis van den diepgaanden invloed, dien de groote Hervormer op zijn biograaf heeft geoefend.

EMILE DOUMERGUE werd tot dekaan van de faculteit in Montauban benoemd in 1907. In den senaat der Universiteit (waarvan hij tot 1905 — het jaar van de scheiding van Kerk en Staat — deel uitmaakte) mocht hij zich verheugen in een groote autoriteit, en hij was te midden van zijn collega's, die tot de élite van de moderne cultuur mochten gerekend worden, een alleszins waardig vertegenwoordiger van het protestantisme.

Bij zijn aftreden ontving hij den titel van eere-dekaan van de theologische faculteit van Montauban en de Kanselarij, die hem decooreerde, verleende hem het eereteeken, dat bestemd is voor degenen, die vanwege hun voortreffelijke persoonlijkheid, hun schitterende talenten, hun burgerlijke of militaire verdiensten, een sieraad zijn voor het vaderland.

* *
*

Een andere pen dan de onze zou noodig zijn om op waardige wijze den mensch en den christen te beschrijven. Wij hebben niet het

voorrecht gesmaakt, te mogen binnengaan in den engeren kring van zijn intiemste leven. Zij, die hem van nabij hebben gekend, schilderen hem als begiftigd met een zeer levendige fijngevoeligheid. Hij bezat een verbeeldingskracht, die in sterke mate de werkelijkheid vermocht op te roepen; en hij was vol geestdrift over de pracht van de schepping. Zijn helder verstand was begeerig om uit alle bronnen der wetenschap te putten. Hij had een opmerkelijke gemakkelijheid om zich in de meest uiteenlopende gebieden te bewegen, terwijl hij alles wist te herleiden tot de eenheid van het leven, dat hij diep doorvoelde.

Een merkwaardige scherpzinnigheid stond hem op wonderbaarlijke wijze ten dienste.

Thuis was hij gul en gastvrij en steeds brak de goedheid zijns harten heen door de eerste gereserveerdheid, die hij, voorzichtig als hij was, placht aan te nemen om daardoor te waken voor de ongereptheid van zijn geloof.

De pastorie, waarin hij het levenslicht aanschouwde, heeft op zijn religieuze persoonlijkheid een duidelijk stempel van echt hugenootsche vroomheid gedrukt. Gedurende een verblijf aan de universiteit te Genève — waar hij vertoefde om zijn theologische studiën te voltooien — maakte zijn geloofsleven kennis met de angsten van den twijfel. Aangezien hij zich niet tevreden kon stellen met een vage sentimenteele godsdienstigheid en hij, naar zijn eigen uitdrukking, noodig had om „zijn geloof na te denken”, was het juist in dit brandpunt van rationalisme met mystieke tendenzen, dat zijn roeping voor apologet en polemist ontwaakte.

Hij was toegerust tot den strijd.

Een cultureele ontwikkeling, die even breed als solide was, en een historische kennis, die zonder overdrijving buitengemeen genoemd mag worden, verschaften hem de wapenen tot dien strijd.

Zijn overtuigende welsprekendheid en zijn fijn literair talent, alsmede een groote bedrevenheid in de dialectiek, maakten hem tot een geducht verdediger van het geloof, dat hij beleed.

Hij vond in zijn relaties met nederlandsche calvinisten als ABRAHAM KUYPER en HERMAN BAVINCK machtige hulpmiddelen ter verrijking van zijn theologische kennis. Het werk van A. KUYPER over de gemeene en de particuliere genade heeft grooten invloed gehad op zijn denken. Hij had de heilige begeerte om in zichzelf te doen herleven

het geloof van den Hervormer uit Genève en van de belijders, wier volharding en moed ons dit zuiver hebben bewaard. Door eerevoorzitter te worden van de Société Calviniste de France, toonde hij uitdrukkelijk zijn instemming met de confessie van La Rochelle. EMILE DOUMERGUE wilde calvinist zijn.

* *
* *

Wij hebben de overtuiging, dat hij een — niet licht te overschatten — aandeel gehad heeft in de voorbereiding van de vernieuwing van het Calvinisme op franschen bodem en juist daarin ligt voor ons zijn belangrijkste aanspraak op de dankbaarheid der Kerk.

Wij denken niet allereerst aan het aandeel, dat hij genomen heeft in den kerkelijken strijd. Over de vraag in hoeverre een geloovige trouw kan blijven aan een Kerk, die in meerdere of mindere mate, naar de ervaring leert, ontrouw is geworden aan het geloof der vaders, zijn wij, met HERMAN BAVINCK, van oordeel, dat het een zaak van het geweten behoort te blijven om te onderscheiden wat in dezen de roeping van Boven is. Tot den een zegt het: ga; tot den ander: blijf. God plaatst elken strijder op zijn post in het leven en leert hem, hoe hij daar te strijden heeft.

De rol, bepaaldelijk aan EMILE DOUMERGUE toebedeeld, was deze: de geesten wakker te schudden. Op directe wijze, door te strijden met felle verweerschriften, allereerst tegen het uitgedroogde rationalisme van de oudere liberalen, en niet minder tegen het oneindig veel gevaarlijker subjectivisme van het Kantiaansche symbolo-fideïsme. Vervolgens ook, indirect, maar wellicht op een manier, die nog beslissender en diepgaander was, door aan het fransche protestantisme weer de kennis van de persoonlijkheid en de groote lijn in de gedachtenwereld van JOHANNES CALVIJN bij te brengen.

„Een profeet is niet ongeëerd dan in zijn eigen vaderland en onder zijn eigen broederen”. Nimmer heeft dit spreekwoord een aangrijpender bevestiging gevonden dan in Frankrijk, gedurende het laatste gedeelte van de XIXe eeuw door de houding van de fransche gereformeerden, vooral misschien wel van de orthodoxie met betrekking tot den Vader van hun Kerk. Men leze b.v. „De wijsbegeerte van Calvijn” van professor HENRI BOIS en men zal begrijpen, wat wij bedoelden.

Welnu, EMILE DOUMERGUE heeft door het monumentale werk, dat hij aan CALVIJN heeft gewijd, hem en zijn school gerehabiliteerd.

Onvermoeid werker, die hij was, heeft DOUMERGUE in tal van geschriften, die toegankelijk zijn voor de leden onzer Kerk, de onmetelijke schatten van CALVIJN in pasmunt omgezet; hij heeft den laster vernietigd en de edele gestalte van zijn held gezuiverd van blaam. En vervolgens als een prachtig ideaal ons het geloof en de vroomheid voor oogen gehouden, die de Hervormer als een erfenis heeft nagelaten aan zijn geestverwanten.

Men heeft er DOUMERGUE wel eens een verwijt van gemaakt, dat hij aan zijn historische werken een apologetische strekking heeft gegeven. Maar men bedacht daarbij niet, dat hij het leven beschreef van een beschuldigde, ja van iemand, die systematisch afgebroken was door „wetenschappelijken” arbeid, welke de feiten verdraaide, en op een ontstellende manier onbekendheid verried met de historische situaties en de gedachtensfeer van CALVIJN's tijd.

Trouwens, nooit heeft de sympathie, die de historicus had voor zijn held, de ongereptheid van zijn bewijsvoering nadeelig beïnvloed, evenmin als de uiterst nauwkeurige getrouwheid, waarmee de zaak uiteengezet werd.

Dank zij het langzaam-vorderende en geduldeischende werk om door te dringen tot CALVIJN's persoonlijkheid; dank zij de pogingen om de schansen van taaie vooroordeelen te doorgraven, heeft DOUMERGUE, die evenals MICHELET een geschiedschrijver is geweest, die de historische personen en hun tijd weer wist te doen herleven, het werk van den dogmaticus voorbereid.

Uit persoonlijke ervaring kunnen we mededeelen, dat een theologische argumentatie, die enkele jaren geleden in het geheel geen indruk zou hebben gemaakt op de geesten, heden ten dage slechts een geringen tegenstand ontmoette en de belegerde veste stormenderhand kon innemen, geheel en al bereid als zij was om zich over te geven: DOUMERGUE was daar geweest!

Dit moet zijn nagedachtenis in eere doen blijven bij allen die zijn „Issus de Calvin”.

HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

III.

(MIDDELBAAR ONDERWIJS EN REORGANISATIE)

DOOR

DR. W. J. KOLKERT JR.

Mijn eerste artikel heeft ook de verbrokkeling in den bouw van het M. O. genoemd als een der oorzaken van den oneconomischen toestand op dat gebied.

Het stelsel van 't nederlandsche M. O. en z'n officiële administratie is in den loop der jaren al meer ingewikkeld geworden door allerlei omstandigheden. Daarvan zijn de belangrijkste:

- a. de natuurlijke ontplooiing van 't M. O. in de laatste driekwart eeuw;
- b. het ontstaan van 't vrije onderwijs en wat daarmee samenhangt;
- c. de verintellectualiseering van de nederlandsche school.

* *
*

a. *Het M. O. in de laatste driekwart eeuw.*

De eerste aanleiding tot splitsing op M. O.-gebied is, het spreekt vanzelf, gelegen in den historischen groei der dingen.

De realia hebben zich eindelijk na eeuwenlangen strijd een volwaardige plaats veroverd naast de humaniora. In dat proces gaan het vorschende onderzoek der geleerden en de stijgende, al bewuster behoefte der maatschappij samen. Bovendien leenen de exacte wetenschappen zich evengoed als de oude talen c.a. voor een, zij 't ook slechts elementaire behandeling aan een inrichting voor middelbaar onderwijs, op den leeftijd der rijpende jeugd. Het ligt in de rede dat de nederlandsche maatschappij, evenals 't buitenland, op het oogenblik als die gunstige omstandigheden samentreffen, om een dergelijke middelbare school gaat vragen naast het reeds bestaande gymnasium.

En op dat tijdstip is het de geniale greep van een THORBECKE die in '63 de vijfjarige h.b.s. schept.

Ligt het dan verder niet in den aard der dingen, en is 't het gymnasium eigenlijk wel kwalijk te nemen, dat het bij den voorspoedigen groei dier nieuwe school vreest het kind van de rekening te worden? Het is getuige van den grooten bloei der exacte wetenschappen.

Het voelt als in een „crisis van zekerheden” de onwankelbaar gewaande grondslagen der classieke studiën bewegen.

Zijn glorie gaat inderdaad 'n tijdlang tanen door de zich wijzigende toestanden.

Eeuwenlang verwend als eenig kind, kan 't niet goed de rangverlaging tot oudste dochter velen.

Het raakt niet alleen z'n alleenheerschappij, maar ook eenigszins z'n positieven kwijt. Alles werkt daartoe samen: concurrentie-vrees voor de opkomende school; de imponeerende indruk der exacte wetenschappen, ook op de toen ter tijd vrij zelfgenoegzame classici; de zelfverblindendheid eindelijk dat ook die exacte wetenschappen toch eigenlijk alleen tot waren wasdom kunnen komen in den bodem van de classieke studie.

Slinkend zelfvertrouwen eenerzijds en overmoed aan den anderen kant brengen door dat alles het gymnasium tot een taktiek van aanpassing. Het doet een concessie aan den geest des tijds, en haalt de wis- en natuurkundige vakken binnen om niet alle terrein te verliezen...

Zoo ontstaat het B-gymnasium.

De positieversterking die het gymnasium daardoor meent te ontvangen, is echter slechts schijnbaar. Want in z'n kortzichtigheid vergeet het dat in de europeesche cultuur Athene en Rome een onmisbaar en onvervangbaar element blijven zullen. Als het opstuwende streven echter van de realia naar zelfstandigheid aan de universiteit, in 't leven en in 't M. O. niet te stuiten blijkt, ziet het voorbij dat wis- en natuurkunde c. a. in de mate als z'n B-afdeeling geven wil, niet thuis behooren in de prachtig gegroeide één-en-ondeelbaarheid van 't oude gymnasium. In dat taalkundige schooltype immers groept oorspronkelijk zich alles in meer of minder levensverband rondom de grieksch-latijnsche cultuurstudie. Van een vastgesloten concentrisch geheel met die ééne kern, is nu 't B-gymnasium in z'n klassen V en VI geworden tot een ellips met twee brandpunten: de classieke en de exacte vakken. Dat is één te veel. Zoo legt, door gebrek aan beschikbaren

tijd en energie, de classiciteit in de gymnasiale B-klassen 't loodje. De evenredigheid en de evenmaat van 't oude gymnasiale schema zijn daar verbroken, en 't doel is voorbijgeschoten.

Het volle pond kan bij het eindexamen der B-afdeeling, 't zwaarste van 't heele M. O., dan ook niet geëischt worden. En bovendien zijn de vaak dunbevolkte B-afdeelingen dure klassen. M'n eerste artikel heeft daarom de wenschelijkheid betoogd, zoolang 't B-gymnasium bestaat, die liever te vereenigen met de vierde en vijfde klassen der B-h.b.s. in alle vakken waar 't mogelijk is.

Zoo betaalt bij deze *eerste* poging tot verbinding van gymnasium en h.b.s. de levende kern van 't gymnasium, de classieke studie in den bovenbouw der B-afdeeling, het gelag. De *tweede* proefneming, die onze eigen tijd bracht, 't lyceum als verbinding van gymnasium en h.b.s., geeft m. i. hetzelfde te aanschouwen, maar nu aan den voet, in den tweejarigen benedenbouw, die, latijn-griekschloos als hij is, de h.b.s. ongeschonden laat, doch de structuur van 't gymnasium bedenkelijk schaadt door inkorting van de studie der classieken tot vier jaar.

* *
*

Had het gymnasium bij de opdoemende concurrentie der h.b.s. meer vertrouwen getoond in de blijvende, inwonende kracht van de oude-talen-studie, en in z'n eigen langzaam gegroeiden maar organischen bouw op den grondslag daarvan, dan had 't z'n onderwijs in fransch, duitsch en engelsch moeten moderniseeren. Daaraan ontbrak in 't oude gymnasium inderdaad veel, al mag dat tekort niet zomaar op zijn debet geboekt worden. De tijd kende er nog niet veel behoefte aan en vraag naar.

Die talen immers vormen in stof en methode een natuurlijke eenheid met latijn en grieksch. En zoo ware 't innerlijk versterkt uit den concurrentiestrijd met de veldwinnende h.b.s. getreden. Inplaats van zich te vergapen aan de wis- en natuurkundige vakken, had het die, ook als voorbereiding tot de academische studie, loyaal en vooruitziend moeten overlaten aan de vijfjarige als het natuurlijk schooltype daarvoor. Dan waren èn de classieke talen èn de exacte vakken gebaat geweest. Totdat de wet-LIMBURG 't ongelijk gedeeltelijk herstelde, zou daardoor aan ons geheele M.O. vrij wat overbodige strijd en misverstand bespaard zijn.

Het gymnasium heeft dat complex van angst en humanistisch-aristocratische enghartigheid duur moeten betalen. De fout is te herstellen. De wind waait in de geestelijke regionen weer uit een anderen hoek. De realia, wien tientallen jaren op hun beurt de inbeelding naar 't hoofd gestegen was alsof zij op de erve der wetenschappen, zoo niet de eenige dan toch de voornaamste gebiedster waren, hebben dien al te hoogen dunk moeten opgeven. Zij zelfs moeten weer erkennen, al is 't schoorvoetend, dat een mensch naar z'n eigen aanleg ook kan leeren denken door de studie vooral der classieke talen. Die talen nemen haar rechtmatigen rang weer in, nu de overheersching van 't exacte denken, dat in de 19e eeuw al de overige wetenschappen naar de Asschepoestersplaats dringen wilde, voorloopig weer voorbij is; en ze doen dat niet alleen aan de academie maar ook in de waardeering der maatschappij. De papieren van 't gymnasium als philologisch schooltype rijzen weer, de h.b.s., vooral als ze zesjarig zal geworden zijn, is al meer de gewone exacte voorbereiding voor de academie, en de B-afdeeling kan gerust verdwijnen. Hoe eerder die dan ook opgeheven wordt, des te beter zal 't zijn èn voor de positie van 't eigenlijke A-gymnasium als voorbereidende taalkundige school, èn voor de haar toekomende plaats en eere der h.b.s. met haar primordiaal wis- en natuurkundigen bouw en doelstelling. Indien beide typen, het A-gymnasium en een zesjarige B-h.b.s. naar den eisch van haar wezen gesaneerd worden, zal dat groote winst beteekenen voor 't geheele M.O.

* *
*

De ontwikkeling van het M.O. schrijdt intusschen verder. De litterair-economische school wordt geboren. De kennis van den handel wordt werkelijke wetenschap, en onze tijd is sociaal-economisch van stempel geworden. En al zal de mercator sapiens wel steeds een uitzondering blijven, de litterair-economische eischt terecht de haar toekomende plaats in 't M.O. op. Naar mijn meening zal ze, uitstekend als ze berekend voor haar taak en roeping is, in hoofdzaak slechts eindonderwijs, geen voorbereiding voor verdere academische studie kunnen zijn. Gelijken strijd om haar bestaan als de h.b.s. heeft moeten voeren tegen 't gymnasium, strijdt de litterair-economische A-h.b.s. nog steeds vooral tegen de aanmatiging van de wis- en natuurkundige h.b.s.

Maar er is geen twijfel of haar maatschappelijke levensvatbaarheid zal 't in die worsteling winnen. Ze is nu, gelukkig, in de wet op het M.O. ingelijfd, en als zoodanig tenminste officieel geëcht.

* *
*

Naar tijdsorde had het lyceum vóór de litterair-economische genoemd dienen te worden. Maar dat zoogenaamd nieuwe type, dat beloofde al de moeilijkheden van ons M.O. tot oplossing te brengen, is in 't geheel geen nieuwe school, en heeft allerminst die toezegging vervuld.

Het lyceum van de aaneenschakelingscommissie-WOLTJER Sr ware een volledig zesjarig gymnasium geweest met een romp-h.b.s. van drie jaren op den gemeenschappelijken onderbouw van twee jaren classieke studie. Het huidige lyceum-GUNNING Sr is een gewone h.b.s. 5j.c. met als bijbouw een vierjarige saamgeperste gymnasiale studie op den onderbouw van twee jaren h.b.s.-onderwijs.

Ook het tegenwoordige lyceum is een *tweede* proefneming van een mariage de raison tusschen gymnasium en h.b.s., nù in den onderbouw, zooals het B-gymnasium, (ik heb 't reeds hiervóór gezegd), dat in den bovenbouw is. Beide experimenten hebben 't M.O. „meer suers dan soets” gebracht, en met name de studie der humanoria geschaad. Beide waren m.i. beter tot nut van 't algemeen in de pen gebleven, en niet in 't leven verwerkelijkt.

Het lyceum echter is de opgaande zon. Het staat langzamerhand gekleed z'n kind daarheen te zenden. Het is wat nieuws, zoo meent men; 't gymnasium is zoo ouderwetsch, en de h.b.s. blijft toch altijd ietwat ordinair. Doch 't onrecht begint zich te wreken dat aan de humanoria door het lyceum gepleegd is. Die blijken taai van kracht. Immers op meer dan een lyceum heeft de classieke studie reeds de tweede klasse van den onderbouw hernomen in vreedzame, maar blijkbaar onwederstandelijke penetratie; ze beslaat daar dus al weer vijf cursusjaren.

Wat blijft in zoo'n school over van de oorspronkelijke lyceum-gedachte en beloften, anders dan alleen de naam?

Inderdaad, uiterlijk en in den naam schijnt het lyceum 't pleit gewonnen te hebben. Wezenlijk echter zal de zege daar aan 't gymnasium blijken toe te vallen, dat z'n verloren gebied zoo zoetjes aan

heroveren gaat. En zoo zullen de h.b.s., die haar gaven bouw ook in het nieuwe lyceum voortzette, en het gymnasium in den strijd rang en recht behouden.

* *
*

Ook de *kweekschool* kan in het schema van 't algemeen vormend, middelbare onderwijs 'n plaats vinden. Het is m.i. zelfs noodig dat dit gebeurt, wat er ook tegen aangevoerd worde.

Onderwijzers dienen algemeen ontwikkeld te zijn, om in beginsel de cultuur te kennen. Ze hebben immers tot taak de kinderen der lagere school in die cultuur van eigen tijd en volk in te leiden, al is 't slechts op elementaire wijze. Ze moeten daar de vakken der beginnende algemeene vorming doceeren, (Bijbelsche geschiedenis), nederlandsch, rekenen, geschiedenis, aardrijkskunde; den grondslag leggen alzoo waarop alleen alle maatschappelijke arbeid en verdere studie en wetenschap rijzen kunnen. En om hun zelf in hun opleidingsjaren voldoende inzicht in 't wezen dier elementaire vakken te geven, is een onderwijs noodig dat middelbaar van geaardheid zoowel als van methode is. Nu hebben de leerkrachten der kweekschool reeds de middelbare bevoegdheid. Voor zoover de eischen van programma en examens dat toelaten, geven ze dus onderwijs van middelbaar gehalte. Wat kan er tegen zijn dat karakter dan ook in den naam en het type, en door inlijving in 't geheel van 't M.O. tot uitdrukking te brengen?

De toekomstige onderwijzers toch moeten zoo weinig mogelijk geïsoleerd opgeleid worden. Ze dienen integendeel in dagelijksch, levend contact met andere leerlingen van algemeene scholing, voorbereid te worden voor hun bij uitstek maatschappelijk-sociale taak. Zoo alleen zullen ze in hun werk straks dichter blijven leven bij 't volk, waar- onder en waarvoor ze arbeiden. Anders loopen ze reeds in hun eigen schooljaren ernstig gevaar tot frik te ontaarden.

Ten slotte is een inlijven van de kweekschool in een algemeen lyceum op den duur natuurlijk ook goedkooper. Op den gemeenschappelijken onderbouw van drie jaren dient dan een even lange bovenbouw te staan, gesplitst in een meer wiskundige en een meer taalkundige afdeeling, naar den aanleg der leerlingen. Verbinding met den bovenbouw der overige typen is voor die vakgroepen ge-

makkelijk te vinden juist daar. De eigenlijke opvoedkundige vakken zullen daarnaast tot hun recht kunnen komen.

* *
*

Voor de *meisjes*, die M.O. behoeven, zijn de typen der jongenscholen niet te gebruiken.

In de eerste plaats is de doelstelling voor haar onderwijs een geheel andere dan voor jongens. Gelukkig vindt nog een groot deel der jonge vrouwen haar ideaal en levensroeping in huwelijk en moederschap. Naar dat levenswerk leiden ook in haar middelbaar onderwijs gansch andere wegen dan de tegenwoordige.

In de tweede plaats roept in de rijpingsjaren van kind tot jongen man en jonge vrouw alleen reeds moreele overweging om gescheiden opleiding, zoodra op dien beslissenden leeftijd de intieme sfeer van 't eigen, gesloten gezin met z'n machtige band des bloeds al meer plaats moet maken voor de school.

En ten derde is coïnstructie niet wel mogelijk uit de overweging dat de geestelijke en lichamelijke rijping der meisjes een ander rythme vertoont, dus een andere stofverdeeling eischt over de klassen gedurende de fasen der puberteit.

Het klakkeloos copiëeren van de jongensopleiding op de middelbare meisjesschool is een misvatting geweest, die zich nog altijd wreekt in veel ellende en teleurstelling voor kinderen en ouders.

Gymnasium noch h.b.s. (A en B) zijn voor de meerderheid der meisjes geschikte schooltypen.

Bij de inrichting van de middelbare meisjesschool zal zoowel de bijzondere verstandelijke en karakteraanleg der jonge vrouw den doorslag geven als haar toekomstige taak in 't huisgezin. Ze moet naar mijn meening als centrale vakken (afgezien van 't Godsdienstonderwijs, dat in de christelijke school het middelpunt blijft), de talen omvatten, nederlandsch en de nieuwe. Daaromheen zal zich moeten groepeeren al wat een ontwikkelde vrouw van onzen tijd aan algemeene vorming noodig heeft: geschiedenis, aardrijkskunde, handwerken, muziek, aethetica, lichamelijke oefening en gezondheidsleer, en dergelijke. Of zulk een school veel van de exacte vakken, behalve wat practische natuur- en scheikunde, op haar kernprogramma zal kunnen opnemen, betwijfel ik. Het is reeds eerder hier betoogd: men

moet kiezen of deelen. En de meeste jonge vrouwen missen voor de exacte vakken den noodigen aanleg en lust.

Daarnaast dient echter een middelbare meisjesschool de gelegenheid te bieden voor onderwijs in de karakteristieke vakken van gymnasium, hogere burgerschool en kweekschool, voor leerlingen wier aanleg of beroepskeuze zulk onderwijs onontbeerlijk maakt. Dat kan in den vorm van aanvullende cursussen geschieden.

Het programma van een middelbare school voor meisjes zal m. i. het karakter van eindonderwijs vertoonen. Haar diploma kan geen effectus civilis hebben. Aangevuld evenwel met de genoemde cursussen in de hoofdvakken van gymnasium, h.b.s.-B of exacte kweekschool, is de studie aan de meisjesschool in elk opzicht de gelijkwaardige daarvan te achten. Dat einddiploma behoort wel degelijk toegang tot de universitaire studie en examens te geven ¹⁾.

* *
*

Nu ik de onderscheiden middelbare schooltypen de revue laat passeeren, verschafft het onderling verband hier gelegenheid de driejarige h.b.s. wat van naderbij te beschouwen.

Mijn eerste artikel heeft reeds met spijt moeten constateeren dat die school almeer uitsterft. Het heeft getracht de oorzaken op te sporen van den ongemotiveerden afkeer tegen dat eertijds zoo gewaardeerde en bloeiende type. Nog een enkel woord daarover ter aanvulling.

Als op de universiteit de rationalistische hypnose (waarover straks meer) reeds gebroken is en haar invloed daar taant, werkt ze onder 't volk in z'n onderscheidene bestaanslagen nog tijdenlang door. Natuurlijk: zoo gaat het steeds met levens- en wereldbeschouwingen, die van het H.O. uit naar de nationale samenleving met haar L. en M.O. doordruppelen. Hoe verder van de bron af, des te trager wordt de stroom. Een leeraren- en onderwijzersgeslacht bekeert zich niet zoo spoedig van de verouderende of reeds verouderde leeringen der professoren. Als de universiteit zich afwendt van de dwaling haars weegs, teert, helaas, de lagere Olympus nog al te lang op oude kost.

Zoo betoovert en verleidt het steeds hooger opschreeven van verstandelijke kennis nog tientallen jaren zoowel de maatschappij als 't algemeen vormend onderwijs. In vraag en aanbod wisselwerkend blijven die twee elkander overtroeven onder de zuiging van een ver-

standsaanbidding, die de befaamde parate kennis stelt boven andere n.l. karaktereigenschappen, welke ten slotte meer dan alleen weten dat kan, de waarachtige waardij van een jongen mensch voor z'n maatschappelijke loopbaan bepalen.

Tientallen driejarige h.b.s.-en werden onder den invloed dier mentaliteit dan ook „geconverteerd”, zooals 't deftig heette, in vijfjarige.

De driejarige was wat ordinair, nog ordinairder in elk geval dan de vijfjarige „burger”school; ze was eigenlijk geen echt M.O.; de vijfjarige gaf dat misschien dan nog meer.

Voeg daarbij de geheime, slechts zelden openlijk erkende concurrentievrees voor 't opbloeiende (M)ulo.

Ten slotte speelde het rijksgeld cok blijkbaar geen rol.

Wie verwondert er zich dan over dat de driejarige weldra op maar enkele plaatsen meer voortleeft als een soort voorwereldlijk type?

Van dien dwaalweg moeten we m. i. terug. Niet alleen dient de driejarige in haar oude eer en stand hersteld — ze kan meer worden dan ze vroeger geweest is: voor heel het M.O., het gymnasium slechts uitgezonderd, is er geen betere onderbouw te vinden.

Om de uiterlijke, schematische eenheid, om de aantrekkelijke eenvoudigheid van bouw, zou ik wel wenschen dat ook een gymnasiale bovenbouw van drie jaren kon stoelen op die driejarige als grondslag. Prof. GUNNING heeft in zijn bekend Gidsartikel dat voorgeslagen. Hoe mooi van theorie en architectuur dat ook zijn zou, ik kan 't niet aangaan, beter gezegd: ik zou 't niet aandurven. Paedagogisch is 't niet verantwoord de classieke cultuur- en taalstudie te beperken tot drie cursusjaren: de leeftijd der leerlingen verzet er zich tegen, zoowel als 't belang der andere vakken die met haar de gymnasiale algemeene vorming uitmaken. De vier jaren gymnasium van 't huidige lyceum geven al, zooals hiervoor opgemerkt werd, te veel samengeperst latijn en grieksch. Wil men de wettelijke eischen voor de classieke talen handhaven, (en die studie laat zich met niet minder tevreden stellen), dan is 't begrijpelijk dat omgekeerd verschillende lycea dat onderwijs weer gaan uitbreiden over de 2e klasse van den onderbouw: dat is de natuurlijke gang van zaken, en een gelukkige reactie. Zoo verzet zich ook de practijk tegen GUNNING's voorstel.

Dat zulk een driejarige de algemeene onderbouw kan zijn voor 't overige M.O., vloeit uit verschillende overwegingen voort.

In de eerste plaats is 't in elk opzicht voor de maatschappij, het

onderwijs zelf, en de financiën juist dat er niet te veel typen zijn. Een afzonderlijke driejarige is in die gemeenten niet meer noodig waar ze den grondslag van 't geheele niet-gymnasiale M.O. zou vormen.

Er is verder een gesloten, concentrische school noodig, omdat alle 12-15 jarige middelbare leerlingen behoefte hebben aan een programma dat, in wijze van behandeling, in tempo en diepgang, in didactiek en methodiek, beter past op die ingangsjaren der rijping. Een gesloten driejarige is wezenlijk iets anders dan het eerste $\frac{3}{5}$ van den tegenwoordigen vijfjarigen cursus, die materieel en formeel niet of te weinig met die puberteit rekening houdt. In 't voorbijgaan wil ik opmerken dat de wet in haar normaalprogramma's aan 't M.O. de volle vrijheid laat de totale vakstof beter over de cursusjaren te verdeelen in overeenstemmig met de perioden der rijping. Waarom laat over 't geheel het M.O. die vrijheid ongebruikt? Wie bij ervaring dien wantoestand kent, stelt de vraag vanzelf.

In de derde plaats hebben de jongelui die na de driejarige 't maatschappelijke leven en bedrijf ingaan, recht op een volledig, zij 't dan ook oppervlakkiger programma.

Methodisch eindelijk is voor alle leerlingen die afgesloten zelfstandigheid voor de vakken van den onderbouw ook aanbevelenswaardiger. Een vak immers dat daar elementair, maar in z'n geheel behandeld wordt, vormt voor diepere studie in den bovenbouw sterker fundament: zoo studeert toch elk verstandig mensch ook later?

In dien onderbouw behoort geen natuur- en scheikundeonderwijs, wil men althans die vakken niet laten ontaarden tot proeven van Tom Tit. De leerlingen zijn eerst na de driejarige voorstudie genoegzaam wiskundig gevormd om werkelijke natuur- en scheikunde te kunnen volgen.

Er kan m. i. evenmin sprake zijn van staathuishoudkunde en staatsinstellingen anders dan wat met mondjesmaat ter tafel kan komen bij de behandeling der geschiedenisvakken. Voor vruchtdragende studie in die vakken is de leeftijd te onrijp, de algemeene ontwikkeling te gering, en de belangstelling te zwak.

Al zulke vakken (en er zijn er meer nog) zijn alleen door de narcose van 't rationalisme op het programma der driejarige verzeild geraakt: ze behooren in den bovenbouw thuis. Daar is ruimschoots gelegenheid om de schade in te halen. Ze bouwen dan voort op een solieder wis-

kundigen grondslag; het leerlingenmateriaal is door de schifting na de 3e klasse beter voor dat onderwijs geschikt, en hun leeftijd is er rijper voor. In het algemeen moet de driejarige onderbouw dus gezuiverd worden van al wat dieper studie is en meer specialen aanleg eischt.

Een gezuiverde driejarige onderbouw die eindonderwijs geeft, in stof en methode, zal zoowel voor de maatschappij als voor 't voortgezet onderwijs een voordeel blijken te zijn.

* *
*

Van die driejarige, als onderbouw voor 't geheele niet-gymnasiale M.O., kan de eerste klasse dan, ook voor 't gymnasium, als proefklasse dienen. Vrijwel algemeen immers is men, en dat niet alleen in onderwijskringen (L. en M.), tegenwoordig van oordeel dat aan gezin, samenleving, en onderwijs zelf veel teleurstelling bespaard zou worden, wanneer verstandelijke aanleg en schooltype meer op elkaar ingesteld zijn.

Op 12-jarigen leeftijd is door een psychotechnisch testonderzoek en een goed ingericht toelatingsexamen uit te maken of 'n candidaat voor 't M.O. in het algemeen geschikt is. Dat is duur, te duur voorloopig, zoolang de crisisomstandigheden zoo ernstig, en de tarieven der psychotechnische instituten zoo hoog blijven. Mocht daarin te eeniger tijd verbetering komen, dan zou, theoretisch beschouwd, regelmatig, officieel samenwerken van die twee een oplossing zijn, zoolang men het toelatingsexamen handhaven wil.

Misschien kan de toekomst de toelating geheel aan 't wetenschappelijk testonderzoek overlaten, zoodra het in prijs goedkooper en voor de practijk nog meer betrouwbaar zal geworden zijn.

Beide methoden van onderzoek boeken voor 't oogenblik nog veel vergissingen. Het testonderzoek komt er met 10% af; op het debet van de meeste toelatingsexamens is dat percentage vrij wat hooger nog: de eerste klassen der middelbare scholen bewijzen 't. Er is dus niet de minste reden voor 't doorsnee M.O.-personeel om laag neer te zien op het testonderzoek: onbekend maakt meestal onbemind, en in de kringen der middelbare docenten is de psychotechniek met haar methoden nog bijna geheel terra incognita.

Wellicht, een tweede mogelijkheid, is straks ook een gereorganiseerd toelatingsexamen, in den geest van het rapport-BOLKESTEIN, bij

machte alleen 't werk te doen, als 't inderdaad meer naar den eisch der wetenschappelijke psychotechniek ingericht zal zijn, en afgenomen wordt door leerkrachten die op de hoogte daarvan zijn. Doch vergissingen zullen er steeds voorkomen door den leeftijd der candidaten met z'n onvoorziene verrassingen.

Daarom zal 'n proefklasse noodig blijven als zeef tusschen L. en M.O. Om een geleidelijker overgang te krijgen van 't elementaire L.O. naar 't uiteraard meer zich specialiseerende M.O., zou die minder vakken moeten bevatten dan de tegenwoordige 1e klasse kent, en zou vooral in wiskunde en talen de hoeveelheid stof kleiner moeten worden, opdat het tempo langzamer zijn kan.

Aan 't einde van dat novitiaatsjaar is over 't algemeen een goed functionneerende school in staat uit te maken, door een onderzoek, weer op de testmethode gegrond, of en voor welke verdere middelbare schoolstudie 'n leerling geschikt is.

* *
*

Op dat eerste proefjaar volgen dan vijf klassen gymnasium. Daarmede heeft het oude gymnasium 't jarenlang moeten doen, en 't heeft het uitstekend gedaan. Het Roomsch-Katholieke humanistisch gymnasium doet het er nog steeds mee, en met opvoedkundig succes.

In de eerste twee jaren na de proefklasse zou ook de wiskunde om haar groote denkwaaarde gehandhaafd moeten blijven, zij 't misschien in minder sterke doseering dan in de parallelle tweede en derde van den onderbouw der niet-gymnasiale typen. Al te zeer mogen ze echter ook weer niet uiteenloopen; de overgang van het gymnasium naar dien onderbouw zal blijven voorkomen, en die zal niet te veel bezwaar mogen meebrengen. Als 't quantum classieke talen in de eerste jaren minder worden zal, mag van die school ook eenige meerdere collegiale inschikkelijkheid tegenover de h.b.s. verwacht worden voor gevallen in omgekeerde richting.

In de tweede klasse, de eerste dus van 't eigenlijke gymnasium, moet m. i. slechts een der classieke talen gedoceerd worden, tenminste in 't eerste halve cursusjaar. Als leek zou ik zeggen: het latijn. Dat levert voor de leerlingen, doordat ze fransch leeren, niet zooveel moeilijkheden op als 't grieksch.

In dien vijfjarigen cursus zouden dus de classieke en de moderne talen c. a. den hoofdschotel moeten vormen: alles wat tot een goede

taalkundige scholing behoort. Natuur-, schei-, en wiskunde zijn, meen ik, daar geheel overbodig. Voor die vakken, hoe schoon ook en nuttig voor wie er aanleg voor ontvingen, is het gymnasium niet het schooltype.

Wie, om welke overweging dan ook, er wat in thuis wil raken, kan, zoo hij denkend heeft leeren studeeren, buiten het schoolverband gauwer en beter terecht. Het is altijd nog juister dat gymnasiasten grondig de philologische vakken c. a. leeren, en minder van de exacte weten, dan dat ze aan alles even nippen, doch per saldo oppervlakkige veelweters worden. Typen als 't oude en 't Roomsch-Katholieke humanistische gymnasium zijn nog steeds beter te verantwoorden in opvoedkundig opzicht dan onze nieuwe en allernieuwste buffetaria-scholen, die gevaar loopen alles, en daardoor niets te geven.

* *
*

De niet-gymnasiale typen hebben na de eerste, gemeenschappelijke, de (proef-)klasse, nog twee klassen onderbouw. Die drie saam moeten dus over 't geheel een driejarige h.b.s. vormen, gesaneerd naar den eisch van haar tweërlei doelstelling: eindonderwijs te zijn voor wie na drie jaren 't maatschappelijk leven ingaan; tot voorbereidend elementair onderwijs te dienen ook voor wie verder 't M.O. zullen volgen.

* *
*

Die onderbouw moet weer uitloopen op een onderzoek, psycho-technisch van aard, om uit te maken of en voor welchen bovenbouw de jongelieden die verder studeeren, geschikt zijn. Om ontwaarding van onderwijs en diploma te ondervangen, zal het examen voor die beide soorten van leerlingen volkomen gelijk moeten zijn.

* *
*

Op dien driejarigen onderbouw volgt een evenlange cursus h.b.s.-B. Daar moeten de wis- en natuurkundige vakken, natuurlijke historie daaronder begrepen, benevens twee der nieuwe talen, naar keuze, de hoofdvakken zijn. In de driejarige dienen voor een volk als 't onze wel alle drie moderne talen elementair onderwezen te worden. Al wat in den bovenbouw niet in wezen en strekking algemeen vormend is doch 't karakter van vakstudie vertoont, is te weren. Boekhouden, rechtlijnig teekenen, te veel technisch handteekenen, (ik zou meer

kunstgeschiedenis wenschen) cosmografie als zelfstandig vak (haar hoofdzaken vallen onder aardrijkskunde) e. a. kunnen gemist worden zonder bezwaar. Werktuigkunde verdient m. i. op de huidige vijfjarige niet een eigen plaats: in den driejarigen zuiver exacten bovenbouw kan 't die wel innemen.

* *
*

De litterair-economische h.b.s. (A) behoort ook zesjarig te worden. Vooral omdat ze m. i. eindonderwijs geeft, geen opleiding kan zijn voor de academische studie. Door het onontbeerlijke van vakken als boekhouden, handelsrekenen, enz. blijft dat type altijd met één been staan op 't gebied van 't vakonderwijs, zooals een echte handelsschool uiteraard is en ook zijn wil. Daarom te meer is een driejarige bovenbouw als eindonderwijs ook daar gewenscht, om toekomstigen handelsleiders grondig onderwijs te geven in al die dingen die hun optreden daarna in 't zakenleven eischt.

* *
*

Het programma der kweekschool (het is reeds aangestipt), zal in haar tweetakkigen bovenbouw van drie jaren òf de exacte vakken òf talen als kerngroep moeten bevatten, en daarnaast in beide die opvoedkundige vakken die voor de vorming van aanstaande onderwijzers onmisbaar zijn.

* *
*

Van die middelbare schooltypen kunnen alleen 't gymnasium, de h.b.s.-B en de exacte kweekschool een einddiploma met effectus civilis uitreiken.

In onze westersche cultuur hebben na elkaar de humaniora en de realia een centrale plaats in den kring der wetenschappen veroverd. Op de voorbereidende scholen van middelbare, algemeene vorming zijn 't alleen die twee groepen van vakken die èn in staat blijken de leerlingen in beginsel critisch-logisch denken te leeren, èn tevens voor de verdere universitaire studie een vasten grondslag kunnen leggen.

Zoo er in de dusgenaamde maatschappelijke vakken een derde grondslag opkomende is *aan de academie*, kerngroep voor een afzonderlijk middelbaar schooltype *als voorbereiding voor die academie* kunnen die vakken m. i. niet zijn. Men heeft ook geen middelbare

school b.v. voor theologie, geneeskunde, of rechtsgeleerdheid. Die wetenschappen, en met haar de economische, raken te zeer de diepste levensroerselen van enkeling en gemeenschap, dan dat rijpende jonge menschen er wezenlijk inzicht in en elementair-wetenschappelijke belangstelling voor zouden kunnen hebben, zooals wel het geval is met de exacte vakken en de humaniora.

Nu verschaffen de h.b.s.-A en een eventueele taalkundige kweekschool uitstekende inleiding in de practische studie der nieuwe talen. Ze missen echter wat naar mijn oordeel voor een voortgezette wetenschappelijke studie aan de academie noodig is: inleiding in taal en cultuur van die beide volken, Grieken en Romeinen, die van den grootschen bouw der europeesche beschaving de grondslag zullen blijven.

Ondanks allen aandrang van verschillende zijden uitgeoefend, (nog zeer onlangs in 't belangwekkende rapport te dezer zake van de Vrijzinnig Democratische partij) is de opvatting te handhaven dat alleen de genoemde middelbare schooltypen den toegang tot de universitaire examens ontsluiten kunnen.

* *
* *

Van meer dan een kant is ook de voorslag gedaan dat de middelbare school naast een diploma mèt, er een zònder effectus civilis moet uitreiken.

Ik kan in die suggestie geen heil, maar slechts onheil zien. Voor de onderscheiden stadia in den middelbaren schoolcursus van zes jaren heb ik me, meen ik te mogen zeggen, voorstander getoond van strenge, welbewuste schifting. Die is noodig bij de toelating, verder na de eerste (de proef-) klasse, en bij 't einde van den driejarigen onderbouw. Als dat onderzoek in drieën nog niet tot voldoende schifting in staat stelt, kan een scheiding na 't vijfde of zesde cursusjaar de ongeschikten voor een volwaardig einddiploma evenmin uitzeven. Is zulk een driemaal herhaald onderzoek daartoe wel bij machte, dan zullen als regel verreweg de meeste eindexamen-candidaten hun diploma met effectus civilis kunnen behalen. Men behoeft toch voor de paar uitzonderingen die in den bovenbouw b.v. gebrek aan ijver toonen, geen premie op de luiheid uit te loven in den vorm van een tweedegradsdiploma zonder effectus? Er zijn wel andere middelen! Doch ook afgezien daarvan, zou bij tweeërlei diploma dat mèt effect z'n

bezitters publiek te veel in de hoogte steken, doch dat zònder zou de minder gelukkige abituriënten te zeer in de algemeene schatting neerdrukken. Wie, door welke oorzaken dan ook, de mijlpaal van 't effectlooze diploma slechts zou bereiken, had veel beter zich eenige jaren vroeger met een driejarig diploma tevreden gesteld, om zoo de maatschappij in te treden. Voor zulke „bokken” tegenover de „schapen” cum effectu civili zouden die paar jaren practisch weggegooid zijn.

* *
*

In het kader dezer beschouwingen over de middelbare schooltypen past een enkel woord over de lichaamsoefening.

De stelselmatige lichamelijke oefening is een vak, welks karakter en plaats in het geheel van 't M.O. nog steeds niet afdoend bepaald zijn.

Niet de moderne sport, met al de zedelijke en lichamelijke gevaren van „zon”aanbidding, van wedstrijdwaanzin, en van Olympiadeheidendom mag uitgangspunt en doel zijn. Alleen de eerbiedige belijdenis dat ons lichaam ook een schoone schepping Gods is, en het onderhouden er van als tempel van onzen geest niet minder dan plicht, beslist hier.

Laten we echter eerlijk zijn tegenover den werkelijken toestand op dat gebied.

Let eens op de houding van al te veel nederlanders. Bij de vele deugden van ons volk, is dat uiterlijk optreden zelden frank en fier. Het is òf linksch en lomp, òf ruw en brutaal.

Zie naar 't zitten onzer leerlingen in de banken, naar hun staan vóór de klasse, hoor hun gebrekkig gebruiken van onze mooie taal — 't is alles grootendeels aan de nationale verlegenheid, beter gezegd: linkschheid te wijten.

Bedenk verder dat enkele jaren na hun eindexamen ze 'n niet gering deel der opgestapelde feitenkennis weer vergeten hebben, doch dat ze steeds, in den zwaarder wordenden bestaansstrijd, een gezond, gehard lichaam noodig hebben, naast een gezond verstand, naast een betrouwbaar, degelijk karakter, en naast een beschaafd, welbewust, hoffelijk optreden.

Stel dan het onevenredig groot aantal uren geestelijke inspanning tegenover den korten tijd aan geestelijk-lichamelijke ontspanning toegewezen.

Vergeet eindelijk niet dat het vaderland niet maar een republiek van schoone kunsten en letteren is, doch in de ure des gevaars 'n beroep moet kunnen doen ook en vooral zelfs op de lichamelijke gesteldheid van z'n kinderen.

Gij stemt dan zonder voorbehoud toe dat onze middelbare jeugd juist in haar rijpingsperiode meer goed georganiseerde (ik leg daar den nadruk op) gymnastiek behoeft dan de huidige school geeft.

Om de gezondheid van den jongen mensch, die toch ziel èn lichaam is, om 't gewenschte evenwicht tusschen die twee, en om de alzijdige paraatheid van ons volk pleit ik er voor.

Het materiaal is er, geestelijk en lichamelijk, en 't is zeker niet minder van gehalte dan 't buitenland te bewerken heeft. Onze kinderen zijn even gezond, recht van lijf en leden. Buiten de school weten ze in woordkeus en toon hun taal wèl te hanteeren, tē goed soms. De innerlijke eigenschappen van ons volk zijn van de beste. Dat is geen blind chauvinisme, maar nuchtere werkelijkheid. Onze landshistorie en 't heden zijn er om het te getuigen. De deugden zijn virtueel aanwezig; de opvoeding in gezin en school moet ze actueel maken. En ik ben er meer dan ooit van overtuigd dat goed functioneerende lichaamsoefening bij inperking van de geestelijke vakken daar veel toe kan bijdragen.

Als het M. O. op doelmatige wijze zal zijn besnoeid, door 't verdwijnen van veel overtolligs in schooltype, in getal vakken, en in vakstof, kan elke Dinsdag-, Donderdag en Zaterdagmiddag vrijkomen. Een weekrooster van 26 à 28 uren voor den onderbouw, van 30 in de hogere klassen is meer dan voldoende. Laten die drie, desnoods nog meer middagen voor een deel gebruikt worden voor de lichamelijke oefeningen. Men kan dan ook zonder bezwaar leerlingen van verschillende scholen, middelbaar, lager, en u.l.o., samenvoegen, naar hun lichamelijken staat: want het klasseverband, met z'n louter verstandelijken maatstaf, is in dezen dikwijls een knellende kluister. Het behoeft geen nader betoog dat slechts scholen van dezelfde principieele kleur kunnen samenwerken. Ook de lichaamsoefening is en blijft een onderdeel der geheele opvoeding, en daarbij behoort het geestelijk beginsel in alles den toon aan te geven.

Op de een of andere wijze moet in zulk een regeling van de lichaams-oefeningen de band aan de scholen behouden blijven. Heeft misschien

de vrije-jeugdbeweging hier in overleg en samenwerking met het onderwijs een taak ?

* *
*

b. De vrijheid van onderwijs, en wat daarmee samenhangt.

Een tweede oorzaak van de afsplitsing op M. O. terrein ligt in den principieelen schoolstrijd, met name in Nederland. Die worsteling om de ziel van ons kind heeft, in geestelijk opzicht, gezegende vrucht gedragen, ook voor 't volksgeheel. Ze heeft onomstootelijk de waarheid weer aan den dag gebracht dat ons volk in z'n kern ook nog in de 19e en 20e eeuwen z'n offers in geld, in taai verzet en geduld brengen wilde, waar 't om z'n hoogste geestelijke goederen ging. Ze heeft daardoor die wel aanwezige, doch door 't vlakke optimisme der veertiger jaren ingesluimerde volkskracht niet slechts gewekt, maar ook gesterkt en mobiel gehouden, en zoo de geestelijke schat der natie verrijkt in den eigen kring en daarbuiten.

Maar er zijn ook debetposten in dien fellen strijd geboekt. Financieel meer eischend is een M. O. dat twee scholen, 'n overheids- en 'n bijzondere inrichting, moet onderhouden, waar 'n samenleving van eenerlei geestelijk stempel 't met één af kan, al dreigt daar altijd het spook der dictatuur. Die geldelijke lasten echter vloeien tenminste voort uit het *recht* der vrije school. Een grooter bezwaar is de eigenlijk onrechtmatige toestand, waarbij een lager onderwijs dat slechts $\frac{1}{3}$ der kinderen meer opleidt, nog steeds de officieele overheidsschool is, en als zoodanig 't meest kost, en waarbij ook 't M. O. door de stopwet in z'n verderen opbloei geknot blijft.

Vervolgens is door die principieele verbijzondering het onderwijs, zij 't niet opzettelijk doch vanzelf, teveel geworden tot een zaak vooral van politiek en partijhartstocht, althans voor 't openbaar besef. Te weinig zien, anders dan b.v. in Engeland, ons volk zelf en z'n staatkundige leiders het schoolwezen als een cultuurcentrum en opvoedingsinstituut van de natie in haar geheel. En door dien hartstocht verleid, staart men zich blind op wat in en door dien politieken strijd verdeelt, en verliest men uit het oog wat op 't gebied van 't onderwijs zelf vereenen kan.

Vanzelfsprekend zit er ook aan 't onderwijs, als aan alles wat uit het volk tot bewuste openbaring komt, een staatkundige kant. Het openbare leven in staat en maatschappij is in hooge mate belang-

hebbend bij technisch goed onderwijs. En zoo is 't niet meer dan billijk dat de staat, als organisatie van 't openbare leven der natie, en de overheid, als leidster van dien staat, 'n woord mee te spreken hebben in de regeling er van: de schatkist betaalt immers een zeer groot aandeel in de kosten. Die invloed evenwel en de regeling er van bij de wet mogen uiteraard niet verder gaan dan dat publieke belang reikt en die geldelijke steun strekt.

Dat echter 't parlement in z'n partijtegenstellingen zich te veel juist door die alleen of voornamelijk leiden laat, is duidelijk voor wie de lijdensgeschiedenis van onze onderwijsreorganisatie in de laatste halve eeuw objectief beziet. Het ware wezen en 't levensbelang van 't onderwijs raken al te vaak geheel op den achtergrond.

Mede daarom heb ik in m'n tweede artikel een radicale hervorming van den onderwijsraad bepleit.

Een laatste noodlottig gevolg van dat alles is natuurlijk dan ook dat in die periode zeer veel tijd en kracht in beslag genomen is door dien politieken kamp, onder 't volk zelf en in z'n vertegenwoordigende raden en staten. Zoo kon aan de eigenlijke paedagogisch-technische verbetering van ons onderwijsstelsel als zoodanig, te weinig aandacht te beurt vallen.

Door al die omstandigheden leeft vooral buiten den kring van 't schoolwezen zelf slechts weinig begrip van en daadwerkelijke belangstelling meer voor een gewichtig cultuurgoed als de opvoedkundige bewerktuiging der nederlandsche samenleving toch altijd blijft.

* *
*

c. Verintellectualiseering van de school.

Een *derde* factor, waardoor het stelsel van ons M. O. al meer ingewikkeld geworden is, was de geest des tijds, met z'n rationalistischen inslag en z'n verstandsvergoding.

Die verintellectualiseering van ons geheele schoolwezen, in wettelijke programma-eischen en vaak nog dwazer practijk, heeft ons onderwijs, van lager tot hooger toe, doortrokken en ondermijnd.

Als bij alle rationalisme kwam 't kenvermogen boven 't streefvermogen te staan, ontroofde het verstand het primaat aan den wil, gold 't hoofd ten slotte meer dan 't hart. Zoo werd de nieuwsgierigheid geprikkeld, in plaats van de zucht gewekt naar ware kennis in samen-

hang met intellectueelen aanleg en karakter. Veelweterij en atomistisch feitenverzamelen werd aangewakkerd, en er was geen oog bijna meer voor organische, evenwichtige ontwikkeling van alle gaven naar ziel en lichaam. Het element opvoeding ook in 't schoolonderwijs is door dat alles miskend, en allengs grootendeels te loor geraakt. Parate kennis werd het een en 't al, verstandelijk, oogenblikkelijk „bezit” in weten nam den voorrang in boven waarachtig begrijpen, boven geestelijken „eigendom”, boven bezonnen inzicht. „Kennis is macht” werd de lijfspreuk. En is niet ieder mensch van nature machtgierig? „Succes” was 't ideaal. Maar „zegen” voor den mensch zelf en z'n omgeving vloeit in de eerste plaats voort uit karakterkracht en werkelijk doorzicht. „Hoe meer scholen, des te leeger gevangenissen”, was de dwaling van 't rationalisme; al meer schooltypen en vakken, werd het gevolg er van.

Het is een fout die, nu, naast den eisch van wezenlijk begrip, de karaktervorming op dat gebied haar onvervreemdbare rechten gaat hernemen, niet dan na hardnekkigen strijd in haar fnuikende gevolgen te herstellen zal zijn.

Inderdaad gaan gelukkig de oogen van velen weer in natuurlijke reactie open voor de centrale waarheid, dat de mensch, ook de rijpende mensch, allereerst een „levende ziel” is, een hart heeft, van waaruit de uitgangen des levens zijn;

dat verwaarloozing der karaktervorming de volkskracht ondermijnt;

dat onsamenhangende, niet-organische kennis ballast is, geen menschen vormt maar encyclopedische automaten fabriekt.

Die verintellectualiseering laat zich echter nog steeds voelen. Ze werkt na in schooltype, in programma's, in de practijk van toelatings-examen, stofbehandeling, en eindexamen. Men droomt van, wie weet, welke nieuwe en nog nieuwere schoolsoorten, van aldoor meer vakken, van in elk vak een uitgebreid onderricht, alsof *dát* vak het centrale der school ware. Men wil realgymnasia en neusprachliche gymnasia importeeren, „made in Germany”, alles losgewrikt van wat eeuwenlang, in den weg van Gods wijze voorzienigheid, gegroeid is uit den vruchtbaren bodem der europeesche cultuur. Men zweert alle verwantschap af met onze „geestelijke voorouders”. Griekenland en Rome zijn immers niet Germaansch, niet „rein-Nordisch”, en het Christendom mag niet meer dan een semietische dwaling heeten.

Men praat maar steeds van 't algemeen vormend karakter van het

M. O.; de verbrokkeling en versplintering in steeds meer typen en vakken is daarmee in lijnrechten strijd, en voert ons schoolwezen al verder op den dwaalweg. De waan werkt door, alsof, bij de voortschrijdende schakeering van 't maatschappelijk leven, 't daartoe voorbereidende onderwijs ook door al grooter verbijzondering in typen en vakken, dat proces kan bijhouden. Men ziet over 't hoofd dat aan een natuurlijke specialisatie onder de volwassenen niet kan en mag evenwijdig loopen een even verfijnde variatie in schooltypen en vakken voor onvolwassenen in hun rijpsjaren.

Niets is minder waar en meer schadelijk voor kind en maatschappij, en voor 't onderwijs zelf. Het zoogenaamd algemeen vormend onderwijs, lager en middelbaar, kan, en dat nog slechts op den grondslag der zedelijk-geestelijke opvoeding, nooit meer geven dan werkelijk *algemeene* scholing in betrekkelijk weinige elementaire vakken. Zelfstandig, kritisch-logisch denken, 't voornaamste wat de middelbare school aan blijvende levenswaarde haar leerlingen meegeven kan, is slechts te leeren aan de hand van aanmerkelijk minder vakken dan nu onze programma's overladen. En die vakken moeten in onderlingen samenhang, en in verband tot de kerngroep, zooveel mogelijk een eenheid vormen: alleen dan kan een adolescent er logisch aan leeren denken, en er levend inzicht door verwerven. Al wat op meer mikt, loopt uit op dril en kennis-als-los-zand: zoo gewonnen, zoo geronnen.

Met het aantal schoolsoorten is 't m. i. evenzoo gesteld. Nog altijd beantwoordt aan 't auditief- primaire type het gymnasium 't best; biedt aan de visueel-secundairen de h.b.s. de meeste kansen, en vindt de sensumotorisch-secundair aangelegde z'n levensweg langs scholen van technisch programma. Niet in vermeerdering van 't aantal schooltypen is heil te zoeken, maar in grootere soepelheid der programma's. De middelbare school, van welk type ook, moet in z'n programmakern bieden wat strikt onontbeerlijk is. Wil men daarnaast een eenigszins ruime keuze van andere, dan is 't toch zaak te zorgen dat door de achterdeur dier keuzevakken de te vele typen, die de voordeur uitgedreven zijn, niet weer binnensluipen !

Het gebied waarop het hooge doel van zelfstandig denken en werken met vrucht kan nagestreefd worden, dient derhalve horizontaal weer enger begrensd te worden, in getal schooltypen en programma-vakken, zal de vorming, verticaal beschouwd, dieper en scherper belijnd worden, en dus 't resultaat meer beklijven.

Algemeen vormend middelbaar onderwijs is nu eenmaal niet bij machte meer te doen dan, bij den noodigen aanleg, den bodem toe-bereiden; nooit kan ze de eigenlijke bekwaamheden zelve der komende levenspraktijk bijbrengen.

* *
*

Is dat niet de klok terugzetten? Repristinatie van de ergste soort?

Wie mijn pleidooi dat wèl acht te zijn, mag 't zoo noemen. Persoonlijk ben ik, op grond van jarenlange teleurstellende beroeps-ervaring steeds meer er van overtuigd geworden, dat we vooral door de dwaasheid der overlading met ons M. O. diep in 't moeras zitten. Ook het L. O. kan en moet gereorganiseerd worden. Het is hier niet de plaats daarop nader in te gaan. Doch het L. O. is niet zoo ver afgedwaald van den hooggeloofden weg der algemeene vorming als het M. O. En ieder die dat ziet, en de prachtige mogelijkheden van ons nederlandsch M. O., met z'n staf van toegewijde dienaren, òf niet, òf te weinig, òf verkeerdelijk gebruikt acht, heeft recht en plicht een halt te roepen.

* *
*

Zoo is door al die actie en reactie het tegenwoordige M. O. gegroeid.

Bedenk daarbij dat door al die elkander vaak kruisende en tegenwerkende omstandigheden het rijk, de gemeente, particuliere personen of vereenigingen scholen van onderscheiden bouw stichten en onderhouden . . .

bedenk verder dat gelijksoortige inrichtingen, door allerlei oorzaken, vallen onder verschillende wetten, en dat er middelbaar onderwijs is dat al jarenlang wacht op wettelijke regeling . . .

en pas dan op dat eenigszins wild uitgegroeide geheel, dat wel gezond van lijf, doch niet bepaald wèlgemaakt van leden meer is, en dat luistert naar den verzamelnaam „algemeen vormend M. O.” de crisisbezuiniging toe! Die is, wie durft het ontkennen?, bittere noodzaak. Waar de inkomsten minderen, moeten de uitgaven ingekrompen worden, bij den burger zoowel als bij de overheid. En zoo is 't zoeken van een nieuwen evenwichtstoestand tusschen onontkoombare versobering en 't sparen van de vitale onderwijsbelangen, de moeilijke puzzle waarvoor de regeering zich reeds jarenlang geplaatst

ziet; een raadsel, naar de oplossing waarvan ze eerlijk en naar haar beste krachten streeft.

* *
*

Slotopmerkingen.

Ik heb in 't voorgaande aandacht gevraagd in 't bijzonder voor de reorganisatie van de middelbare schoolsoorten. Met de hervorming van ons M. O. in z'n geheel hangen vanzelfsprekend allerlei andere vraagstukken samen:

de leerarenopleiding;

de methodiek en didactiek, en de verhouding van klassikaal tot individueel onderwijs;

de toelating en het eindexamen c.a.;

de samenhang van het M. O. met het L. en het H. O.; en nog veel meer.

Dat alles vindt in een staatkundig tijdschrift uiteraard minder goed z'n behandeling, althans in vakkundige bijzonderheden.

* *
*

Reorganisatie moet zich richten tegen wat er in ons M. O. te veel-derig gegroeid is. Ze dient dus af te snoeien het teveel aan schoolsoorten, en wat er overtolligs in elk type afzonderlijk is. Versobering behoeft nog geen ondermijning van 't gestel te beteekenen. Hygiënisch toegepast, zal ze eerder 't tegendeel blijken te zijn.

Reorganisatie heeft verder tot taak, in goede richting te leiden wat dreigt in verkeerde te gaan.

En eindelijk behoort ze zoo noodig aan te vullen wat aan 't M. O. als algemeen-vormend van aard mocht ontbreken.

Slechts zoo zal er natuurlijker aansluiting zijn tusschen geestelijken aanleg en schooltype.

* *
*

Naar die algemeene richtlijnen heb ik beproefd de wenschelijkheid aan te toonen van verschillende maatregelen.

Wanneer de lagere school de leerlingen op \pm 12-jarigen, den meest geschikten leeftijd, aan de middelbare overdraagt, volge voor dat geheele voortgezette onderwijs een proefklasse van één jaar.

Daarop als grondslag fundeere men het lyceum A (gymnasium met

vijfjarigen cursus). Het B-gymnasium vervalt. De niet-gymnasiale lycea B — E rusten op een gemeenschappelijken onderbouw van twee jaren, die met de proefklasse een gesloten driejarige h.b.s. vormt. De bovenbouw splitst zich derhalve in:

- lyceum B (wis- en natuurkundige h.b.s.);
- lyceum C (litt.-economische h.b.s. of handelsschool);
- lyceum D (wis- en natuurkundige kweekschool) en
- lyceum E (taalkundige kweekschool). *)

De lichamelijke oefening worde, buiten den gewonen lesrooster, gesteld op daarvoor te bestemmen middagen.

* *
*
* *

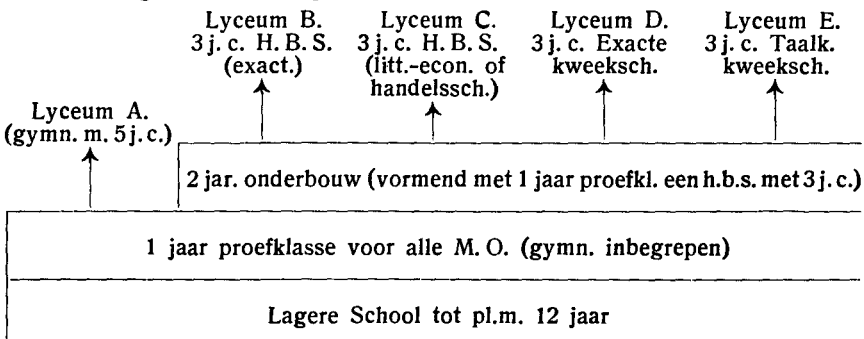
Het middelbare meisjesonderwijs moet zelfstandig, naar eigen aard ingericht worden.

* *
*
* *

Het onderstaande schema *) heb ik reeds vóór jaren nader toegelicht en verdedigd. Veel wezenlijke, diep ingrijpende verschillen bestaan er m. i. niet tusschen de reorganisatievoorstellen die in den loop des tijds ter tafel verschenen zijn. Ze hebben in ieder geval minstens 75 % gemeen, en vertoonen voor hoogstens 25 % onderscheid, en dat nog wel meestal in bijzaken. Dat is een natuurlijk gevolg daarvan dat de kern van ons M. O. gezond is, en allen dat essentieele behouden willen.

M'n overtuiging is dan ook dat vooral een raad van onderwijs, hervormd op de wijze die m'n tweede artikel aangaf, bij machte zal

*) De organisatie van het M. O. naar de aangegeven richtlijnen kan schematisch als volgt worden voorgesteld:

blijken in betrekkelijk korten tijd tot een communis opinio op dat gebied te voeren. Dan zou immers het onderwijs zelf in z'n deskundige vertrouwensmannen aan 't woord komen, en aan de regeering levensvatbare voorstellen doen.

Doch bovendien (en dat ware van niet minder beteekenis voor den waarachtigen onderwijsvrede) zou er zóó hoop zijn op benadering althans van het ideaal, dat ik steeds, ook nog in deze drie artikelen aangeprezen heb: liquidatie van den schoolstrijd voor L. en M. O., als een eeretaak voor links en rechts *samen*.

Een minderheid die leeft uit een oprecht beleden beginsel, is er niet om onderdrukt te worden, doch verdient als „Her Majesty's loyal opposition” erkenning. Het eerste is de wrange vrucht van alle dictatuur; het tweede de natuurlijke zegen van alle ware democratie.

* *
*

Op welke wijze men ook den bouw van het M. O. herzien zal, elke reorganisatie die z'n levensbelangen ontzien wil, zal voorloopig in 't onderwijsbudget geen verbetering kunnen brengen. Besparing daardoor kan pas haar invloed laten gevoelen, als na verloop van tijd alle niet-rechtstreeksche uitgaven (wachtgelden enz.) zullen komen te vervallen. Dan eerst zal het economischer verbinden van de onderscheiden schoolsoorten goedkooper exploitatie van 't geheele M. O. blijken in personeel, in gebouwen, in verzamelingen enz.

Als m'n eerste artikel moet echter ook dit derde tot de slotsom leiden, dat geen *grote* bezuiniging te vinden is dan op den daar aangewezen weg: slechts door toepassing van het vrije-schoolbeginsel over heel de linie, in gelijkstelling van 't algemeen vormend onderwijs, lager zoowel als middelbaar, in rang, wezen, betrekking tot de overheid, en lager subsidie.

¹⁾ Voor nadere toelichting van de in dit artikel neergelegde gedachten zie men de brochure van schrijver dezes, Het middelbaar onderwijs (Wensen en Mogelijkheden) 1933, J. B. Wolters, Groningen.

BORGSTELLINGSFONDSEN OF SANEERINGS- BUREAUX VOOR DEN MIDDENSTAND

DOOR

DR. P. G. KNIBBE.

I.

De urgentie van het onderwerp.

Reeds meer dan eens hebben de borgstellingfondsen een onderwerp van bespreking uitgemaakt in gemeenteraden, Provinciale Staten en Staten Generaal.

Op 26 Nov. 1936 deelde Minister GELISSEN in de Tweede Kamer ter gelegenheid van de vaststelling van Hoofdstuk X der Begrooting mede, dat er thans rond 30 borgstellingsfondsen zijn opgericht, waarvan er nauwelijks 12 hun functie in de praktijk zijn begonnen. Op de critiek welke op het regeeringsbeleid ten deze werd uitgeoefend antwoordde de Minister o. a.: „Laat deze (fondsen) nu toch eens beginnen te werken, ook met het kleine beetje geld dat hun ter beschikking staat. Laat ze nu eens een jaar werken en laten wij dan nog eens daarover praten.”

Hieruit blijkt, dat ook ten departemente de denkbeelden nog lang niet vaststaan. Wil er echter met vrucht gediscussieerd kunnen worden, dan is het noodig dat de problemen zuiver worden gesteld, eerst dan kan worden beoordeeld in hoeverre de huidige opzet en werking der fondsen aan rechtmatige verwachtingen voldoen.

Een betoog, dat de tegenwoordige regeeringssteun voor een deel een averechtsche uitwerking heeft en met het beschikbare geld veel meer nut gesticht kan worden, kan daarom mede zijn nut hebben.

Daar het Rijnlandsche Borgstellingsfonds, opgericht door de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland te Leiden, terecht door Minister GELISSEN het prototype van alle borgstellingsfondsen werd

genoemd, zal allereerst de geschiedenis van het ontstaan van dit fonds worden weergegeven. Zonder dat is nl. de naam en het typisch karakter van dit fonds moeilijk te verstaan. Daarna zal aan de Regeeringsbemoeiing aandacht moeten worden besteed, terwijl ten derde de kernvraag aan de orde zal worden gesteld: Directe financieele steun of slechts garanties voor de geleden verliezen.

A. HET RIJNLANDSCH BORGSTELLINGSFONDS.

Het Regeeringscrediet van f 500 tot max. f 10.000 voor den Middenstand.

Zooals bekend heeft de regeering, gezien de nood waarin de Middenstand door de crisis geraakte, door een crediet van f 2.000.000 aan de Nederlandsche Middenstandsbank, deze laatste in 1934 in staat gesteld om aan „volwaardige middenstandsbedrijven, die door de crisis in liquiditeitsmoeilijkheden waren geraakt”, crediet te geven, loopend van minimum f 500 tot max. f 10.000 per persoon.

Uiteraard richtte zich een ontzagwekkende stroom van in financieele moeilijkheden verkeerende middenstanders tot deze bank. Dat er tallooze teleurgesteld moesten worden, spreekt wel van zelf. Inzonderheid de eisch der regeering, dat de te helpen bedrijven volwaardig moesten zijn, was voor verreweg de meesten te zwaar. Saneeren deed de bank in het algemeen niet. Het regende daarom klachten, vooral van hen die soms niet onaanzienlijke kosten hadden betaald voor het onderzoek van haar bedrijf en daarna toch werden afgewezen.

De vele klachten welke ook de Leidsche K. v. K. bereikten, waren oorzaak, dat door haar werd nagegaan of, als het regeeringscrediet geen uitkomst kon bieden, vele gevallen niet langs een anderen weg geholpen kon worden.

Bemiddelingscommissie voor crisiscrediet aan den Middenstand.

Bij dit onderzoek kwam al heel spoedig voor de Kamer vast te staan, dat zeer vele middenstandsbedrijven ook met een crediet beneden f 500 wel degelijk waren te helpen, mits deze bedrijven, al of niet door saneering, eerst op een gezonde basis waren gebracht. Ten tweede, dat verschillende bedrijven, die thans door de Middenstandsbank moesten worden afgewezen, omdat ze niet „volwaardig”

waren, door saneering volwaardig te maken waren, zoodat ze wèl voor het regeeringscrediet in aanmerking zouden kunnen komen. Ten derde was de Kamer er van overtuigd, dat in vele gevallen geen crediet noodig zou zijn als slechts gesaneerd werd, en tal van bedrijven ook zonder crediet van een bank op gezonde basis te brengen waren, vaak met behulp van kennissen of familie.

Gevolg van deze overwegingen was, dat 13 Nov. 1934 door de Leidsche Kamer van Koophandel werd ingesteld een: Bemiddelingscommissie voor crisiscrediet aan den Middenstand in Rijnland.

De bedoeling, die later ook verwezenlijkt werd, was om de Bemiddelingscommissie om te zetten in een Borgstellingsfonds. De naam Borgstellingsfonds werd gekozen, omdat de Commissie niet zelf crediet zou verleen, maar zich slechts zou borgstellen, opdat zij o. a. niet steeds voor zichzelf zou behoeven op te komen als de aflossingen niet tijdig werden terugbetaald. Deze eenigszins eigenaardige opzet werd essentieel noodzakelijk geacht. De ervaring tot nog toe met middenstandsbedrijven opgedaan, ten aanzien van de terugbetaling der credieten, was n.l. zeer slecht geweest. Bij vorige gelegenheden, zoo bijv. in en na den grooten oorlog, en ook bij de huidige crisis, waar o. a. door Crisiscomité's vaak ook een middenstandscrediet werd verleend, bleken de terugbetalingen vaak geheel of gedeeltelijk achterwege te blijven. Eenerzijds werd te vlot crediet gegeven, daar waar òf hulp toch niet meer kon baten, òf een gift in eens veel meer op zijn plaats zou zijn geweest, anderzijds werd vaak niet met voldoende machtsmiddelen de nakoming der verplichte aflossingen nagestreefd. Vaak ook werden te groote credieten verstrekt. Om nu met kracht te kunnen optreden tegen hen die hun aflossingen niet op tijd betaalden, werd te Leiden bij den nieuwen opzet de Leidsche Hulpbank ingeschakeld, die het crediet verschafte. Het Rijnlandsche Borgstellingsfonds stelde zich alsdan ten opzichte van deze bank borg voor de richtige terugbetaling.

Deze constructie werd overgenomen van het Leidsche Borgstellingsfonds, dat voor ongeveer zeven jaar, vooral op initiatief van den heer VAN AGGELEN, Directeur van de Gemeentelijke Bank van Leening te Leiden, was opgericht. Dit zuiver „Leidsche” Borgstellingsfonds had ten doel woekerbestrijding, door hoofdzakelijk arbeiders, ambtenaren met gering salaris e. d., door het waarborgen van een klein crediet bij de Leidsche Hulpbank, uit handen van woekeraars te houden. Een

niet minder belangrijk en door den promotor doelbewust nagestreefd gevolg was, dat de werkzaamheden van de Bank van Leening meer en meer konden worden ingekrompen, doordat degenen, die voordien hun eigendommen bij de bank beleenden, thans op andere wijze werden geholpen. Tevens werden deze credietnemers eenigszins onder toezicht gesteld, doordat zij of reële en alleen „moreele” borgten moesten stellen. Onder een moreele borg wordt verstaan een kennis of familielid, die financieel niet kan worden aangesproken, maar al zijn hulp en controle heeft toegezegd om de aflossingen op tijd te doen geschieden. Door deze wijze van werken werd op de exploitatie van de bank van leening aan de stad Leiden telkenjare een aanzienlijk bedrag bespaard, de klanten van de Bank van Leening werden eervoller en op voor hen veel voordeliger voorwaarden geholpen, terwijl tal van personen daardoor uit handen van woekeraars bleven of daaruit werden gered. Dit zuiver Leidsche borgstellingsfonds mocht zich spoedig in veler gunst verheugen, een stamkapitaal werd gevormd en het werkte zoo voordelig, dat telkenjare nog een klein batig saldo aan het stamkapitaal kon worden toegevoegd.

Bovendien heeft men te Leiden nog een tweede waardevolle ervaring met het borgstellingssysteem opgedaan, doordat het Leidsche Crisiscomité eveneens door zich bij de Hulpbank borg te stellen, velen aan kleine credieten had geholpen. Deze ervaring was daarom zoo waardevol, omdat deze credieten, nagenoeg uitsluitend aan kleine middenstanders waren verleend. Aanvankelijk werd ook daar, waar men van te voren wel wist, dat het geld niet of althans zeer moeilijk terug zou komen, borg gesproken voor een crediet. Na eenigen tijd werd ingezien, dat in dergelijke gevallen giften in eens te prefereeren waren.

In vier jaar tijds werd uitgeleend ruim f 75000. Van deze f 75000 is reeds terugbetaald f 58.000. Gerekend wordt op een verlies van f 12000.—. Ondanks dat het Leidsch Crisiscomité is opgeheven wordt nog steeds aan de Hulpbank terugbetaald. Indien van den aanvang geen crediet was gegeven daar waar een gift in eens meer op haar plaats zou zijn geweest, zou het verlies nog belangrijk lager zijn geweest.

Deze gedachte van borgstellingsfonds werd nu samengekoppeld met het werk der door de Leidsche Kamer van Koophandel opgerichte Bemiddelingscommissie, die tot taak had te saneeren o. a. door te bemiddelen tusschen de in moeilijkheid verkeerende middenstanders

en zijn crediteuren: en/of de Nederl. Middenstandsbank met het oog op het regeeringscrediet.

De Kamer was zoo gelukkig den heer VAN AGGELEN bereid te vinden om, optredend als Districtscommissaris, de dagelijksche leiding, eerst van de Bemiddelingscommissie en daarna van het Borgstellingsfonds op zich te nemen. Deze medewerking werd gegeven met al zijn animo en al zijn werkkraft. Tezamen met den heer SIMONIS, Voorzitter van de afdeeling Klein Bedrijf der Kamer, voorzitter van de Bemiddelingscommissie, is er hard „gesjouwd” en daardoor veel leed bij tal van middenstanders voorkomen.

Opzet en werking van het Rijnlandsch borgstellingsfonds.

Den 24sten Juli 1935 werd het Rijnlandsch Borgstellingsfonds officieel als stichting in het leven geroepen. De heer D. TEN CATE BROUWER, voorzitter der Kamer van Koophandel trad daarbij als beleidvol voorzitter op. Op 1 Januari 1936 was het Borgstellingsfonds financieel in staat de taak van de Bemiddelingscommissie over te nemen.

In den regel komen voor deze hulpverleening in aanmerking middenstandsbedrijven, welke ten minste vijf jaar bestaan.

Het bewijs hoezeer het werk door de stichting beoogd noodzakelijk geacht werd, is wel hierin gelegen, dat 21 van de 25 gemeenten behorende tot het ambtsgebied van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, zich bij het fonds hebben aangesloten. Slechts Alkemade, Benthuizen, Valkenburg en Zevenhoven bleven afzijdig.

De deelnemende gemeenten hebben aan het fonds een rentelooze leening verstrekt berekend naar 10 cent per inwoner. Op deze wijze kwam f 18.000 bijeen. Het Bestuur werd gevormd door drie vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel, waardoor ook de middenstand in het fonds zijn vertegenwoordigers kreeg, één van den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, één van B. en W. van Leiden, één van de Leidsche Mij van Weldadigheid en ten slotte door de burgemeesters van zeven bij toerbeurt aan te wijzen gemeenten. Door het Dagelijksch Bestuur werden van 1 Jan. 1936 tot 31 October 1936 255 aanvragen om een borgstelling behandeld. Daarvan werden 50 aanvragen geheel of gedeeltelijk ingewilligd tot een totaal bedrag van f 11670.—. Hiervan was tot en met 31 December 1936 afgedaan \pm f 4700, zoodat per 1 Jan. 1937 nog voor een bedrag aan borgstellingen van f 6900 uitstond. De leeningen werden verstrekt door

de Gemeentelijke Hulpbank te Leiden, welke instelling tevens voor het binnenkomen van de vele kleine aflossingen zorg droeg. Dat dit geen sinecure is, valt te begrijpen. Het werk strekt echter tot voldoening en de terugbetalingen beantwoorden aan de verwachtingen.

De groote nood der tijden bracht helaas mede, dat tal van middenstandsbedrijven zóó ver waren weggezonden, dat het onverantwoord zou zijn geweest „crediet” te geven. De Commissies voor Bijzondere Nooden, voorzoover opgericht, of nog op te richten, hebben hier een taak te vervullen door in bepaalde daartoe geschikte gevallen het bedrijf door een gift in eens te steunen.

In vele gevallen werd bemiddeling verleend of een schuldregeling getroffen met crediteuren, voor een totaalbedrag van f 200.000. De aan de bemiddeling, schuldregeling en saneering verbonden werkzaamheden zijn zeer vele. Het is betrekkelijk eenvoudig om het fonds als borg te laten optreden. Bemiddelen en saneeren is veel moeilijker, maar geeft dan ook veel meer innerlijke voldoening. Inwendige saneering, door reorganisatie van den opzet van het bedrijf, bleek vaak noodzakelijk en mogelijk. Huurverlaging en vermindering van hypotheekrente kon in enkele gevallen bereikt worden, evenals het verkrijgen van accoord voor algeheele kwijting of het achterstellen van de oude schulden voor het nieuw te verleen crediet. Het is merkwaardig hoeveel het fonds heeft weten te bereiken, ook in die gevallen, waarbij de debiteur zelve totaal niets meer bij zijn crediteur kon verkrijgen. Dit staat wel ook daarmede in verband, dat door een gezonde regeling de belangen van alle partijen worden gediend en de crediteuren, doordat het Borgstellingsfonds saneert, weer vertrouwen krijgen in de toekomst van het bedrijf.

De opzet van het Rijnlandsch Borgstellingsfonds is, dat er wordt gevormd een stamkapitaal en dat zooveel mogelijk uit de rente van dit kapitaal de administratiekosten en de stroppen worden betaald. Van de gemeente werd ontvangen zooals gezegd ca. f 18000. De provincie Zuid-Holland steunde met f 10.000.

Aan giften van N.C.C. en plaatselijke crisiscomité's ca.	f 17000
Aan giften van de Kerk en van de Middenstandsorg.	f 539
Aan bijdrage adm.kosten voor aanvragen en kostensaneering (1 % als een borgstelling wordt verleend; f 1.— als de aanvraag wordt afgewezen; kosten van saneering worden geval voor geval vastgesteld) ca.	150

Aan Renten ca.	f	150
Diversen ca.	f	270

De totale ontvangsten bedroegen in 1936 \pm f 46.000.

Door het Rijnlandsche Borgstellingsfonds wordt, gezien de ervaring met het zuiver Leidsch Borgstellingsfonds, met het Leidsche crisiscomité en met de Bemiddelingscommissie en de reeds verkregen ervaring, het te loopen risico geschat op 10 % van het per jaar verleende crediet. Veiligheidshalve wordt echter met 20 % strop rekening gehouden. Bij een inkomen per jaar van f 2000 is het daarom verantwoord voor f 10000 borg te spreken. Dan heeft het fonds derhalve nog redelijke kans om een batig saldo te vormen. De helft daarvan komt het stamkapitaal ten goede, de andere helft wordt gevoegd bij het inkomen van het volgend jaar. Zooals men bemerkt zal hebben, draagt het Rijk niets bij tot het fonds. Waaruit dit verklaard moet worden dient in een afzonderlijk gedeelte te worden uiteengezet. Het feit dat minister GELISSEN wijziging van de Rijksregeling in uitzicht heeft gesteld, wekt hier evenwel hoopvolle verwachtingen.

(Slot volgt).

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Kunt U inlichtingen verschaffen omtrent den agrarischen of nationalen Bond „Landbouw en Maatschappij” en omtrent het z.g. Particulier-Vervoersfonds. Is U van meening, dat het lidmaatschap van dergelijke organisaties aan leden der a.r. partij moet worden ontraden, en zoo ja, op welke gronden ?

ANTWOORD:

Vooreerst enkele opmerkingen met betrekking tot de organisatie „Landbouw en Maatschappij”.

Het feit, dat deze Bond een bepaald groepsbelang, n.l. dat van de boerenbevolking, bedoelt te behartigen, is op zichzelf beschouwd nog geen reden om ons in beginsel afwijzend te plaatsen tegenover deze organisatie. Want bij het behartigen van beroeps- of bedrijfsbelangen mag, ja moet, men dikwijls samenwerking al of niet in georganiseerd verband zoeken met lieden, die ondanks uiteenlopende levensbeschouwing toch op een bepaald gebied een praktijk voorstaan, welke aanvaardbaar is.

Dat willen wij op den voorgrond stellen, teneinde misverstand te voorkomen.

En toch zouden wij geen vrijheid hebben om toetreding aan te bevelen. Zulks vooreerst omdat wij toetreding onvereinigbaar achten met het lidmaatschap van de a.r. partij. Maar voorts ook in verband met de maatschappelijke en politieke omstandigheden, welke aan het optreden van bedoelden Bond een karakter geven, waardoor dit volstrekt onaanvaardbaar wordt.

Met het lidmaatschap der a.r. partij is o. i. toetreding tot den Bond onvereinigbaar, omdat deze Bond optreedt als een politieke organisatie.

Wanneer wij dit zeggen, dan wordt niet voorbij gezien, dat de Bond (blijkens hetgeen het Dagelijksch Bestuur zegt in het voorwoord, voorafgaand aan de brochure van J. SMID „Het Program”) niets te maken wil hebben met de levensbeschouwing. En evenmin verliezen wij uit het oog, dat de Bond voorshands niet bij de verkiezingen met eigen candidaten wil komen.

Want dit alles neemt o. i. het feit niet weg, dat de Bond is opgericht

met het speciale doel te streven naar de oplossing van bepaalde economische en sociale problemen *langs politieke weg*. Dit feit bepaalt het karakter van den Bond als politieke organisatie.

En nu kan het Bestuur van den Bond wel zeggen, dat zijn streven niets te maken heeft met de levensbeschouwing — de a.r. partij denkt over deze zaak anders. Ieder politiek streven wordt beheerscht door een bepaalde levensbeschouwing, met name een streven op sociaal en economisch gebied. Men denke aan het liberalisme, het socialisme en het nationaal-socialisme. Ook het streven van de a.r. partij op sociaal en politiek gebied houdt verband met een levensbeschouwing n.l. de calvinistische. Wij willen daarbij nu niet nader stilstaan. De lectuur, die daarover handelt, ligt voor het grijpen.

Wij volstaan met op te merken, dat een antirevolutionair, die toetreedt tot den Bond metterdaad verloochent het verband tusschen zijn religieuze overtuiging en zijn politiek streven. En zoodanig antirevolutionair aanvaardt op sociaal en economisch gebied het z.g. neutraal standpunt van den Bond, welk standpunt in werkelijkheid *niet* neutraal is maar heen en weer dobbert tusschen liberalisme (vrije concurrentie) en socialisme of nationaal-socialisme (reglementeering van het geheele economische en sociale leven van overheidswege). Zie b.v. punt 1 van het program van beginselen van den Bond.

Ook het niet uitkomen met eigen kandidaten ontnemt aan den Bond zijn politiek karakter niet. Deze gedragslijn van den Bond is een *bijkomstig* iets. En trouwens nu reeds stelt het Dagelijksch Bestuur het uitkomen met eigen kandidaten in uitzicht, indien hij z. i. niet genoegzaam resultaat heeft met het oefenen van invloed op andere politieke partijen.

„Niemand kan twee heeren dienen”. Dat geldt ook hier. Men moet kiezen tusschen de a.r. partij en andere politieke partijen, waaronder ook de Bond valt. Combinatie van lidmaatschappen is niet mogelijk, omdat er zoowel in beginsel (levensbeschouwing) als in praktijk verschil bestaat.

Ook uit het oogpunt van de maatschappelijke en politieke omstandigheden achten wij toetreding tot bedoelden Bond voor iemand van a.r. overtuiging ontoelaatbaar.

Met de maatschappelijke omstandigheden hebben wij op het oog het feit, dat de verschillende richtingen op landbouwgebied in ons land haar eigen organisaties hebben. En wat doet nu deze nieuwe vereeniging? Ze vormt geen band tusschen die organisaties, doch poogt in haar plaats te treden en ze dus uit te schakelen.

Misschien zal men er op wijzen, dat de Bond bedoelt een band te leggen tusschen verschillende boerenbonden (de z.g. agrarische bonden), welke in haar vereenigd zijn. En wij geven toe, dat dientengevolge deze organisatie de *schijn* wekt van een federatie, die diverse in den loop der jaren uit het leven opgekomen landbouwlichamen omvat.

Doch die schijn is valsch. „Landbouw en Maatschappij” is geen federatie, doch een vereeniging van *individueele* leden, die lokaal in afdelingen (de z.g. boerenbonden) worden ingedeeld. Dat blijkt uit art. 5 van de statuten van den Bond.

Hier hebben we dus niet te doen met een voortbouwen op het bestaande, doch een doorkruisen van de bestaande maatschappelijke acties. Of — om hetzelfde ietwat anders uit te drukken — de organische ontwikkeling van dit deel van het economisch leven wordt hier verdrongen door een soort mechaniseerend en onnatuurlijk streven tot gelijkschakeling van zoowel principieel als stoffelijk zeer sterk uiteenlopende landbouwgroepen met het uitgesproken doel een eenheidsfront te vormen, een strijdfront, hetwelk niet allereerst gericht is op de positieve behartiging van de binnen dat front samengebrachte groepsbelangen (daarvoor zijn de verlangens veel te onbestemd en de onderlinge tegenstellingen veel te groot) doch op het negatieve doel: de afweer van een bepaalde, onwenschelijk geachte regeeringspolitiek.

Dit frontvormen is een modern verschijnsel, hetwelk zich ook in ons land onder den invloed van nationaal-socialistische denkbeelden ontwikkelt. Het draagt een revolutionair karakter.

Revolutionair in maatschappelijk opzicht, omdat het, zooals wij reeds opmerkten, niet het maatschappelijk groeiproces op organisatorisch gebied bevordert doch verbreekt.

Doch ook op staatkundig terrein beteekent deze frontvorming in wezen een revolutionaire actie.

Dit revolutionaire zit niet in de bestrijding van de sociale en economische politiek der Regeering. Wie het daarmede niet eens is of zich daardoor in zijn belangen getroffen gevoelt, is alleszins bevoegd deze politiek te bestrijden. Al willen wij terloops wel opmerken, dat men bij die bestrijding de landbouwbevolking zeker niet dient door de landbouwbevolking tegenover de stedelijke bevolking in bescherming te nemen. Want dit zal leiden tot een verscherping van een tegenstelling, waarvan niet de stedelijke bevolking maar wel de plattelandsbevolking de dupe zal worden. Een onbepaalde vrije concurrentie zal zonder twijfel ernstige sociale misstanden in de steden tengevolge hebben. Doch wat er zonder overheidsbescherming van de landbouwbevolking terecht komt, leert de huidige crisis. En verwerpt men de vrije concurrentie en wil men gaan in socialistische of nationaal-socialistische richting, dan zal het platteland, ook al zou de Overheid gaan aansturen op z.g. autarkie door een sterk protectionistische handelspolitiek, toch de dupe worden van de algemeene malaise, die van zoodanige politiek zonder eenigen twijfel het gevolg zou zijn. Ons land is nu eenmaal een land dat door zijn groote bevolking en gebrek aan grondstoffen op het buitenland aangewezen is¹⁾.

De revolutionaire angel zit echter niet — althans niet in de voor-

naamste plaats — in de critiek op zich zelf; zelfs niet al zou die critiek op een bepaald oogenblik de grenzen van het oorbare overschrijden.

Het revolutionaire zit hem in de frontvorming, d. w. z. in het stellen van belanghebbenden, zelfs al loopen de onderlinge belangen en beginselen sterk uiteen, in een gesloten gelid tegen de Regeering evenals een leger in gesloten colonnes tegen den vijand oprukt.

Dit revolutionair karakter, hetwelk deze frontbeweging met andere frontvorming deelt (hierbij denken we met name aan het z.g. Particulier Vervoerfront) maakt toetreding voor antirevolutionairen — zelfs nog afgezien van partij-organisatorische bezwaren — o. i. ontoelaatbaar.

* * *

Het bovenstaande geldt goedgeels ook met betrekking tot het Particulier Vervoerfront, d. i. de in October 1936 te Amsterdam opgerichte vereniging ter verdediging van het particulier beroepsvervoer in Nederland.

We zouden daaraan echter nog een enkele opmerking willen toevoegen.

Het beginsel van den voorrang van het particulier initiatief en van de subsidiaire taak der Overheid ten aanzien van het beroepsvervoeren — neergelegd in art. 2 der statuten dezer organisatie — harmonieert wel met het standpunt, hetwelk de a.r. partij inzake de taak van de Overheid met betrekking tot het maatschappelijk leven in het algemeen en dat vervoerwezen in het bijzonder inneemt.

En al is dit z.g. statutair beginsel uiteraard meer een praktische gedragsregel, welke door groepsbelang geëischt wordt, dan een vrucht van levensbeschouwing — om nog maar niet eens te spreken van een (in diepsten grond) religieuze overtuiging als aan het standpunt der a.r. partij ten grondslag ligt — *op dien grond* behoeven we ons o.i. toch niet afwijzend tegenover deze vereniging te stellen.

Doch ook bij deze vereniging treft men weer het revolutionair sentiment, hetwelk de natuurlijke en geestelijke verschillen op maatschappelijk gebied ignoreert en in zijn drang naar uniformiteit de bestaande organisaties poogt omver te loopen en de Overheid naar de eischen van bepaalde belanghebbenden zoekt te dwingen zonder dat er ook maar de minste waarborg bestaat, dat er op maatschappelijk en staatkundig gebied iets levenskrachtigs en blijvends ter vervanging van de bestaande organen en instellingen zal worden tot stand gebracht.

Ook hier zit het revolutionaire niet in de bestrijding van de politiek, d. i. de spoorwegpolitiek, der Regeering. Wie het daarmee niet eens is of zich daardoor in zijn belangen getroffen gevoelt, is alleszins bevoegd en gelukkig in ons land nog vrij deze politiek te bestrijden. Al willen wij opmerken, dat men bij die bestrijding moet oppassen niet voorbarig te zijn door het gebruiken van groote woorden als „coördinatie” van het vervoerswezen, vervoersordering e. d. Want wat men onder „coördinatie” concreet moet verstaan, d. w. z. welke maatregelen voor coördinatie vereischt zijn en bij ontwikkeling der omstandigheden nog noodig zullen

blijken weet eigenlijk niemand nog. En nog veel minder is iemand genoegzaam in staat, het praktisch effect van deze coördinatie — met name ook voor de protesteerende belangengroepen — te beoordeelen.

Doch wel zit het revolutionaire element in de frontvorming, die afbreekt doch niet kan bouwen; die wel poogt te nivelleeren de schakeeringen op maatschappelijk gebied, doch slechts doodende uniformiteit, geen werkelijk organisch leven op maatschappelijk gebied kan brengen; die wel het overheidsgezag kan schaden doch niet in staat is een werkelijk gezag, dat in de zedelijke overtuiging der bevolking steun vindt in het leven te roepen²⁾.

N.

¹⁾ Zie over „Landbouw en Maatschappij” de verschillende publicaties van het bureau dier organisatie te Ruinerwold (Drenthe); voorts ook de rede van Prof. Mr. P. A. DIEPENHORST „Naar Drenthe's voorbeeld” en de diverse artikelen in *De Standaard* (o. a. van 27 Maart en 2 April 1936) en in *Ons Platteland* (o. a. de nummers van 9, 16, 23 en 30 October 1935, waarin artikelen zijn opgenomen van den heer CHR. V. D. HEUVEL).

²⁾ Inzake het Vervoerfront zie men het blad *Het Particulier Vervoerfront*.

2. VRAAG.

De algemeene opvatting van het Engelsche parlementaire stelsel is deze, dat de partij, die in het Lagerhuis de overwinning behaalt, ook de Regeering vormt en wel zóó, dat het partijhoofd Minister-President wordt en zijn Kabinet vormt uit de meest invloedrijke partijgenooten. De legislatieve arbeid wordt in die regeerperiode voornamelijk op de partij-bureaux verricht, zoodat we eigenlijk kunnen spreken van een „partij-regeering” (relatief natuurlijk!). Zoo is meen ik de situatie in Engeland (zie DE GRAAF: Verhouding Regeering-Parlement blz. 45).

Sinds 1931 is er echter opgetreden een *nationale* regeering bestaande uit samenwerking der twee (drie) partijen. Eerst had de Labourpartij den Minister-President geleverd en nu de conservatieve partij.

Daarmee moet dus ook de verhouding ten opzichte van het Lagerhuis zijn veranderd. Is dit ook zoo? Kunnen we momenteel van Engeland ook aannemen een „dualisme” tusschen Regeering en Parlement in den zin van twee zelfstandige machten *tegenover* elkaar? Of hoe is die verhouding dan momenteel? *Welk verschil* is er tusschen die verhouding vóór 1931 en daarna? Waar wordt nu de legislatieve arbeid verricht?

ANTWOORD:

Blijkbaar is men bij het stellen van deze vragen uitgegaan van hetgeen Dr. DE GRAAFF op pag. 45 van zijn boekje „Wordt Nederland parlementair geregeerd?” geschreven heeft. Doch dat is een o. i. onjuiste praemisse.

Het is mogelijk, dat er doorgaans zekere „homogeniteit” bestaat tusschen de meerderheid van het Engelsche Lagerhuis en het Kabinet. Maar de voorstelling van Mr. DE GRAAFF, dat er zou zijn een „volkomen homogeniteit”, welke het dualisme tusschen Kabinet en Parlement overbrugt, lijkt ons veel te idealistisch en niet in overeenstemming met de werkelijkheid.

De werkelijkheid is, dat niet de „homogeniteit”, maar de partijdiscipline zorgt, dat ernstige moeilijkheid tusschen Kabinet en Parlement in Engeland voorkomen wordt. Daarbij merken wij op, dat de partijen in Engeland organisatorisch en financieel sterk zijn. En een parlementslid, dat de partijdiscipline schendt, verbeurt den onmisbaren steun zijner partij bij een volgende verkiezing.

Vroeger was dit anders. De partijen waren toen niet nationaal georganiseerd. Partijprogramma's ontbraken. En zoo kon het, zelfs bij een zuiver tweepartijenstelsel, toch menigmaal gebeuren, dat de positie van het Kabinet tegenover het Parlement veel zwakker was en de macht van het Parlement veel grooter dan thans.

De partijorganisatie heeft niet de positie van het Parlement tegenover de Regeering versterkt, doch juist omgekeerd. En vooral daaraan is de betrekkelijke sterke positie van de Britsche Kabinetten te danken.

Uiteraard is ook in Engeland de positie van een coalitiekabinet zwakker dan die van een Kabinet, welke is samengesteld uit leden van één partij, die een meerderheid heeft in het Lagerhuis. Doch, dank zij vooral die partijdiscipline, is een succesvol optreden van een coalitiekabinet toch geenszins uitgesloten. En dit geldt wel in bijzondere mate voor nationale kabinetten als gedurende den wereldoorlog (het Kabinet-LLOYD GEORGE) en in 1931 in verband met de crisis werden gevormd.

In verband daarmee nu moet o. i. de vraag, of het Kabinet-MAC DONALD-BALDWIN wijziging heeft gebracht in de verhouding van het Kabinet tot het Lagerhuis ontkennend worden beantwoord.

Inderdaad dragen de kabinetten in Engeland meer dan ten onzent het karakter van partij-kabinetten, hetgeen weer verband houdt met de sterke positie der politieke partijen. Doch hierin is in 1931 geen wijziging gebracht.

Voorts merken wij nog op, dat — hoe groot ook de invloed der politieke partijen in Engeland moge zijn — men toch anderzijds weer niet overdrijven moet. De wetten en wettelijke maatregelen worden niet aan de partijbureaux, doch op de departementen voorbereid, al verlenen partijdignitarissen ten aanzien van bepaalde onderwerpen aan de Ministers

wel eens de helpende hand. Een levendige beschrijving daarvan geeft MUIR, *How Britain is governed*, 3e dr. 1933 pag. 55/6.

N.

3. VRAAG.

In de vergadering der Provinciale Staten komt aan de orde een verzoek om financiëlen steun ten behoeve van een z.g. borgstellingsfonds ten bate van den middenstand.

Ged. Staten staan blijkens hun praeadvies afwijzend tegenover dit verzoek. O. m. uit overweging, dat de hulp van een dergelijk fonds feitelijk beteekent een verschuiving van nood. Voorts merken zij op, dat het verleenen van steun buiten de competentie van de provincie ligt, aangezien de crisiszorg van het Rijk uitgaat en de armenzorg tusschen Rijk en gemeenten moet worden gedeeld.

Kunt U mij omtrent deze quaestie inlichtingen en advies verstrekken?

ANTWOORD:

Bij het beantwoorden van deze vraag laten wij uiteraard buiten beschouwing, of het verzoek om financiëlen steun in den vorm, waarin deze wordt gevraagd, en gelet op den financiëlen toestand der provincie, voor inwilliging vatbaar is. Doch in principe is er o. i. geen aanleiding om zich tegen inwilliging van het verzoek te verklaren. Integendeel.

Daarbij willen we op het volgende wijzen:

De beteekenis van de borgstellingsfondsen (welke, gelijk bekend, niet zelve voorschotten verstrekken, doch door het verleenen van garantie middenstanders aan kleine credieten helpen) ligt ten deele op het terrein van de economie; ten deele op het terrein van de armenzorg.

Op het terrein van de economie, omdat het een economisch belang is, dat het levenskrachtig deel van den middenstand niet door den nood van den tijd ten onder gaat.

Het is zeker geen economisch belang om bedrijven, die geen normale levenskracht hebben kunstmatig in stand te houden. Doch dit bedoelt deze steun ook niet. De credietverleening, die door de borgstellingsfondsen in de hand gewerkt wordt, sluit zich aan bij de van rijkswege in den vorm van credietverleening geboden middenstandssteun.

Deze rijkssteun is een vorm van economische voorziening, welke zeker een min of meer sociaal of philanthropisch karakter draagt, maar die toch in hoofdzaak strekt om het economisch belang van het middenbedrijf te steunen. Het rijkscrediet is echter in hoofdzaak bestemd voor de grootere middenstandsbedrijven. Dit blijkt o. a. ook uit den eisch, dat geen crediet van minder dan f 500.— wordt verstrekt. En nu dient de

credietverleening, welke de borgstellingsfondsen bedoelen te bevorderen, vooral de kleinere middenstandsbedrijven. Deze credietverleening mag in verband daarmee in den regel niet hooger zijn dan f 500.— per geval.

De economische beteekenis van deze middenstandshulp ligt eensdeels in het saneerend optreden der borgstellingsfondsen. Daardoor wordt hetgeen levenskracht heeft in staat gesteld om beter aan de exorbitante moeilijkheden van dezen tijd het hoofd te bieden. En daarnevens verschafft het borgstellingsfonds zoo noodig door een beperkte credietgarantie de middelen, die door de abnormale tijdsomstandigheden in zoodanige mate zijn komen te ontbreken, dat het gevestigde en in *normale* tijden voldoende konkurrenzfähig middenstandsbedrijf ten gronde zou gaan.

Terloops merken wij daarbij nog op, dat door den regel, volgens welke slechts voor credietgarantie in aanmerking komen middenstandsbedrijven, die reeds gedurende vijf jaren bestaan, gewaakt wordt tegen een verkeerd gebruik van dezen middenstandssteun uit economisch oogpunt.

Deze vorm van middenstandssteun heeft echter ook een socialen en philanthropischen kant, n.l. in zooverre, dat deze credietverleening plaats vindt in zulke gevallen, waarin redelijkerwijze niet is te verwachten, dat een credietinstelling uit zuiver commercieele overweging tot het verleen van hulp tot saneering en tot het verstrekken van gelden zal overgaan.

Doch daarbij willen wij toch opmerken, dat het niet aangaat om deze steunverleening zonder meer met armenzorg op één lijn te stellen. Zelfs heeft deze steunverleening meer overeenkomst met z.g. landbouwsteun dan met armenzorg, ook al geven wij toe, dat deze hulp in zooverre van den landbouwsteun verschilt, dat zij zich richt naar het individueele geval. Doch geldt dit laatste ook niet ten aanzien van den werkloozensteun, alhoewel toch ook deze steun buiten de Armenwet om geregeld wordt?

Dit neemt intusschen niet weg, dat deze steunverleening ook uit sociaal oogpunt niet zonder beteekenis is, wijl een belangrijke volks-groep, die normaliter zeer wel in staat is, in eigen levensonderhoud te voorzien, doch als gevolg van de buitengewone omstandigheden ten onder zou gaan, door deze saneering en credietverleening in vele gevallen kan worden gered. Dit sociaal belang reikt veel verder dan de beperkte kring van dit deel der bevolking. Want het is een algemeen erkend feit dat de gansche samenleving niet alleen stoffelijk maar ook zedelijk gebaat wordt bij het voortbestaan van zelfstandige middenstandsgroepen. Trouwens, deze vorm van steun kan ook een belangrijke verlichting van de armenzorgsuitgaven der gemeenten beteekenen.

Nu spreken Ged. Staten over verschuiving van den nood. Doch dit argument is niet klemmend. Want wie eenigszins bekend is op het terrein

van armenzorg en sociale zorg zal altijd wel gevallen kunnen aanwijzen, waarin steunverlening in meerdere of mindere mate tot verschuiving van nood heeft aanleiding gegeven. En met zulke voorbeelden of redeneeringen kan men iederen op zichzelf nuttigen maatregel onaannemelijk maken. Echter willen wij er op wijzen, dat deze vorm van steunverlening geenszins onvermijdelijk tot verschuiving van nood behoeft aanleiding te geven, indien de borgstellingsfondsen zich zorgvuldig houden aan hun taak om datgene wat in zichzelf levenskracht heeft van ondergang te redden. In den eigenlijken zin kan men pas dan van verschuiving van den nood spreken, wanneer men op het terrein van armenzorg of sociale zorg maatregelen neemt, teneinde personen, die vroeger nimmer in een bepaald bedrijf als zelfstandige middenstander gewerkt hebben of die reeds lang hun bedrijf hebben moeten prijsgeven toch weer opnieuw op de reeds overvolle arbeidsmarkt van den middenstand los te laten.

Dit wat betreft de beteekenis van deze steunverlening. Nu nog een opmerking over de taak der provincie.

Ged. Staten stellen zich voorts op het standpunt, dat deze subsidieverleening buiten de competentie van de provincie ligt, wjl de crisiszorg van het Rijk uitgaat en de armenzorg tusschen Rijk en gemeente moet worden verdeeld.

Dit argument vindt echter geen steun in de wet. En evenmin in de feiten, aangezien verschillende provincies bedragen hebben beschikbaar gesteld ten bate van crisissteun aan landbouwers of andere door de crisis getroffen belanghebbenden. Welnu, dan gaat het o. i. niet aan, dat men zich op het standpunt stelt, dat subsidie in het economisch belang van den middenstand in beginsel niet tot de taak van de provincie behoort.

Voorts valt, gelijk wij boven reeds opmerkten, deze middenstandssteun niet onder de Armenwet. En derhalve kan men niet zeggen, dat deze zaak uitsluitend hoort tot de competentie van de gemeentebesturen en eventueel van het Rijk.

Doch zelfs ook al zou men zich op het standpunt plaatsen, dat we hier te doen hebben met een vorm van preventieve armenzorg, welke valt onder art. 29 van de Armenwet, ook dan achten wij nog geen grond aanwezig om aan het provinciaal bestuur in beginsel de roeping te ontzeggen hier helpend op te treden, want ook op ander terrein van armenzorg treedt het provinciaal bestuur helpend op. Wij denken hierbij aan de zorg voor de armlastige krankzinnigen.

N.

CHRISTELIJKE POLITIEK IN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

DR L. W. KUILMAN.

Een artikel, dat onder den bovenstaanden titel den lezers van dit tijdschrift wordt aangeboden, moet voor een belangrijk deel een practisch karakter dragen. Voor degenen, die met de gedachte en het begrip *christelijke politiek* vertrouwd zijn, behoeft dat geen nader betoog. Want christelijke politiek, d. w. z. de strijd voor christelijke grondslagen van staat en maatschappij, is *universeel*, aan tijd noch plaats gebonden. Zij is in laatste instantie niet anders dan de uitwerking van het zendingsbevel: Predikt het Evangelie aan *alle* creaturen. Christelijke politiek leggen wij onszelven op omdat wij willen strijden voor de eer van onzen verheerlijkten Koning — in alle eeuwen, onder alle omstandigheden. Die gedachte is aan alle tijd- of plaatsbepaling ten eenen male vreemd. Principieel bezien is de titel, welke boven dit opstel werd geplaatst dan ook een *contra-dictio in terminis* — christelijke politiek verdraagt geen enkele beperking.

Voor wien zich op dezen grondslag plaatst, is een betoog, dat christelijke politiek ook in Nederlandsch-Indië noodzakelijk is, derhalve volmaakt overbodig. En van hem, die van zulk een basis niet weten wil, zal wel spoedig blijken, dat hij zich evenzeer tegen de christelijke politiek in Nederland keert, zoodat iedere discussie, welke men met hem over dit onderwerp zou willen openen, van te voren tot vruchteloosheid gedoemd is.

Wij zullen bij de uitwerking van het gestelde onderwerp dus vele malen het terrein van de practijk moeten betreden. Over de noodzaak van de verwezenlijking eener christelijke politiek in Indië kan hier worden gezwegen. Het zal voornamelijk over de wijze van uitvoering, over het *Hoe?* gaan. Een redelijke bedenking kan daartegen niet

worden ingebracht. Want alle politiek is nu eenmaal een uiterst reële bezigheid. De christelijke maakt daarop geen uitzondering. Men moge zich in die christelijke politiek dan al in alle tijden en op alle plaatsen op denzelfden schriftuurlijken grondslag plaatsen — de wijze, waarop men op dat eene fundament te bouwen aanvangt, hangt wel degelijk van tijden en omstandigheden af. Wordt dat uit het oog verloren dan blijkt ook de christelijke politiek al spoedig een even nuttelooze als zinlooze bezigheid te zijn. Dan wordt niet meer voor de eer van den Koning gestreden maar Zijn Naam veeleer schade toegebracht.

Wie een politiek op christelijken grondslag wil voeren, zal de oogen wijd moeten open hebben voor de practijk van het leven. Hij zal niet alleen zijn levensbeschouwing, maar ook het leven zelf moeten leeren kennen, leeren verstaan, leeren liefhebben. Hij zal er zich te allen tijde van bewust moeten zijn, dat God hem niet maar in het leven, maar meer nog in het leven-onder-deze-of-die-omstandigheden heeft geplaatst en dat hij dus in dat leven-onder-deze-of-die-omstandigheden met de hem geschonken gaven en talenten heeft te werken en te woekeren. Hij zal dat leven moeten leeren zien *sub specie aeternitatis* — onder eeuwigheidslicht.

* *
*

En daarmee staan wij feitelijk reeds midden in de materie, waarvoor in de volgende bladzijden de aandacht van den lezer zal worden gevraagd. De beginselen der christelijke politiek mogen in Nederland en Nederlandsch-Indië gelijk zijn — de uitwerking ervan verschilt wezenlijk. Zij wordt bepaald door de omstandigheden, welke ginds immers zoo geheel anders zijn dan hier. En voor hem, die óók in Nederlandsch-Indië de christelijke beginselen tot uitgangspunt van zijn staatkundig en maatschappelijk leven kiest, geldt dus als eerste eisch, dat hij het land, zijn menschen en hun geschiedenis moet leeren kennen, beter nog moet leeren *verstaan*.

Dat beteekent natuurlijk niet — het woord verstaan wijst daar reeds op — dat men een Indologische studie achter den rug moet hebben teneinde in onze Oost uit het beginsel der christelijke politiek te kunnen leven. Ware dat het geval — zulk een leven zou slechts aan weinigen zijn beschoren. Het gaat hier uit den aard der zaak om de groote lijn, de groote lijnen, welke in de geschiedenis en het leven van

de volkeren ginds te vinden zijn. Want wie hier het groote verstaat, kan op den duur aan het kleine evenmin vreemd zijn.

Het kan tot recht verstand van hetgeen volgen gaat zijn nut hebben, wanneer hier reeds aanstonds op enkele van die groote lijnen de aandacht wordt gevestigd.

En dan worde er in de eerste plaats aan herinnerd, dat de landen en volkeren van onze Oost van oorsprong aan het Christendom vreemd zijn. Alles, wat wij in Nederlandsch-Indië aan Christendom vinden, is import. En wie zich als Christen in Nederlandsch-Indië vestigt dient er rekening mede te houden, dat hij er — de uitdrukking is niet van den schrijver — een vreemdeling in de poorten is. Kan men zich in Nederland tegenover de groote massa op een christelijke traditie en veelal ook op een christelijke afkomst beroepen, in Indië kan van zulk een beroep uit den aard der zaak geen sprake zijn. En aan de kracht, welke van zulk een christelijke traditie voor het volk als geheel uitgaat, is men ginds dientengevolge volkomen vreemd. Voor het gebouw eener christelijke politiek moet daar in vele gevallen nog de eerste paal in den grond worden geslagen.

Maar — en hier komt een tweede opmerking — daarmede komen wij feitelijk reeds buiten de grenzen, welke gemeenlijk aan de christelijke politiek worden gesteld. Want het leggen van de fundamenten, waarop het gebouw kan verrijzen is niet haar werk maar dat van de Kerk. Dat wil dus in Indië in vele gevallen zeggen: Van de zending. Wie zich met christelijke politiek wil bezighouden, stelt haar grondslagen niet disputabel. Hij leeft in de veronderstelling, dat hij met welbewuste medestanders dan wel met even welbewuste tegenstanders te doen heeft. Daaraan hapert uit den aard der zaak in Indië heel veel.

En in de derde plaats moet er hier op worden gewezen, nogmaals op worden gewezen, dat wij in de Oost een rijke verscheidenheid van landen en volkeren aantreffen. Veel te veel nog ziet men vanuit het moederland die Oost als een eenheid. Niets is evenwel meer onjuist dan dat. Van welke zijde wij Nederlandsch-Indië ook benaderen, steeds weer treft ons de veelheid en de veelvormigheid. Wij mogen ginds dus niet generaliseeren — ook niet op het terrein van de christelijke politiek. Integendeel: Wij moeten er de oogen wijd open houden voor de rijke verscheidenheid, welke Gods schepping ons daar te zien geeft.

Evenwel — deze opmerkingen raken slechts den buitenkant. Wie in Nederlandsch-Indië op staatkundig en maatschappelijk terrein een christelijk woord wil spreken, ziet zich hiermede nog geen uitgangspunt voor zijn practische politiek aangewezen. Daartoe geraakt men pas, wanneer positie wordt gekozen tegenover *de* belangrijke omstandigheid, waarvan met recht kan worden gezegd, dat zij in onze Oost alle vraagstukken beïnvloedt en beheerscht: De koloniale verhouding. Ik weet wel, dat onze grondwet reeds geruimen tijd het woord koloniën niet meer kent, maar hoop met deze uitdrukkingswijze toch voldoende duidelijk te zijn. De Christen zal zich ginds bewust moeten worden van de verhouding, welke er in het door Nederland geregeerde deel van Oost-Azië tusschen overheid en volk bestaat. Hij moet leeren die verhouding bij het licht van de Schrift te bezien.

Er leven in Indië heel wat Nederlanders, die met dit punt zeer snel klaar zijn. Zij verzetten zich er heftig tegen, wanneer men in dit verband van de noodzaak eener principieele beschouwing gewaagt. Indië en Nederland zijn voor hen, althans in staatkundig opzicht, één. Immers zwaait ginds en hier één zelfde Vorstin den scepter. Immers moet ginds en hier aan één zelfde overheid gehoorzaamheid betoond. Zal een Nederlander zich in Indië dan minder thuis gevoelen dan in het moederland? Is er reden om de verhouding tusschen overheid en volk voor wat Indië betreft aan een afzonderlijke beschouwing te onderwerpen? Het Rijk der Nederlanden is immers één?

Men gevoelt het: Hier wordt een opvatting van de z.g. rijkseenheid verkondigd, welke nimmer de onze kan zijn. Zij houdt geen rekening met het onderscheiden karakter van de verschillende gebiedsdeelen van het rijk. Hier wordt het onderscheid tusschen Nederland en Indië geheel genegeerd en op het verschil in historie eenvoudig geen acht geslagen. En tegen dezulken past, op gevaar van misverstand, slechts één wederwoord: Dat er tusschen Indië en Nederland groot onderscheid bestaat en dat reële politiek met dat onderscheid heeft rekening te houden.

Wie de verhouding tusschen Nederland en Indië juist wil zien, zal te rade moeten gaan met Schrift en historie. En dan leert de Schrift ons, dat de Heiland, toen Hij op het punt stond ten hemel te varen, op de dwaze vraag van zijn discipelen: „Of hij in dezen tijd in Israël het koninkrijk weer zou oprichten?” ten antwoord gaf, dat het hun niet toekwam de tijden des Vaders te weten, maar dat zij hadden uit

te gaan en het Evangelie hadden te prediken — aan alle creaturen. Men spreekt in dit verband van een zendingsbevel. Volkomen juist. Alleen maar: Wij doen aan de kracht en de beteekenis van deze woorden ernstig afbreuk, wanneer wij daarop niet aanstonds laten volgen, dat zij evenzeer een zendingsbelofte behelzen. Zie de situatie maar aan: Arme visschers, die bij het levenseinde van hun Meester nog niets van Zijn werk hadden begrepen en daarnaast een bevel van wereldomvattende beteekenis: Predikt het Evangelie aan alle creaturen! Maar behelzen die woorden dan niet de belofte: Ik zal U daartoe in de gelegenheid stellen?

Welnu — die gelegenheid heeft Nederland boven vele andere landen ontvangen in den band met Indië. God heeft die beiden samengebracht. Natuurlijk: Door de wegen en werken van zondige menschen. Wij gevoelen geen behoefte om de geschiedenis op dit punt te idealiseeren. Maar wij mogen evenmin, lettend op Gods openbaring in Zijn Woord, de oogen sluiten voor de bedoelingen, welke Hij heeft met de wegen van ons volk in verleden en heden. Wij zien Nederland en Indië niet door menschenkracht en menschenmoed — maar als door Gods hand met elkander verbonden. En wij behoeven tegen den achtergrond van die geschiedenis geen oogenblik in het onzekere te verkeeren over de taak, welke Nederland ten opzichte van Indië heeft. Nederland moet Indië in alle opzichten — kerkelijk zoowel als maatschappelijk en staatkundig — den zegen van het Evangelie deelachtig maken.

* *
*

Wie dat in het oog houdt, is in Indië voor vele fouten en afdwalingen gevrijwaard. Het is hiermee als met de verhouding tusschen overheid en onderdaan in ieder ander land. Waar die verhouding op de juiste wijze wordt gezien, m. a. w. waar men zich ervan bewust is, dat de Overheid regeert bij de gratie Gods, zullen de rechten van het volk niet worden vertreden en zal de Overheid niet tot een instrument van de onderdanen worden verlaagd. Niet anders is het in Indië. Wie den band tusschen Nederland en Indië ziet als door God gelegd, is van stonde aan voor de gevaren eener exploitatiepolitiek behoed. Ook zal hij, naar Gods bedoelingen vragend, het onderscheiden karakter van Nederland en Indië niet uit het oog verliezen. Hij zal ook op dit terrein den naaste willen eeren, omdat hij God wil eeren. Maar anderzijds is door deze beschouwing het gezag van de Nederlandsche Overheid in

Indië stevig gefundeerd. Ook daar regeert de Overheid bij de gratie Gods. Ook daar heeft zij alleen uit dien hoofde recht op eerbiediging.

Daarmede is dan wel het uitgangspunt van de practische christelijke politiek in Nederlandsch-Indië geschetst. Gelijk de politiek geschoolde lezer ziet en boven reeds werd aangekondigd, bevat die schets geen enkel nieuw gezichtspunt.

De Christelijk Staatkundige Partij heeft dezen grondslag nu welhaast twintig jaren naar verschillende zijden verdedigd. In de eerste plaats waren daar de velen, die het begrip rijkseenheid zonder eenige nadere toevoeging aan hun koloniale politieke beschouwingen ten grondslag legden. Aan de gedachte van hooger leiding in de geschiedenis waren die beschouwingen in den regel volkomen vreemd. Hier zou volgens hen slechts Nederlandsche moed en Nederlandsche ondernemingsgeest in het spel zijn. Dat het moederland jegens zijn overzeesche gebiedsdeelen een zedelijke roeping heeft, zullen zij niet ontkennen. Maar als eerste en voornaamste taak heeft Nederland toch: De versteviging van den band tusschen de beide gebiedsdeelen van het rijk.

Wie daartegen bedenkingen inbrengt werd en wordt nog menigmaal voor defaitist uitgekreten. Zonder nader verhoor wordt hij aanstonds gebrandmerkt als iemand, die er op uit is den band tusschen Nederland en Indië te verbreken en die geen oog heeft voor den zegen, welken die band zoowel hier als overzee heeft gebracht. Deze bedreiging ten spijt kan toch aan de hier geschetste redeneering zelfs in haar meest gematigden vorm van christelijke zijde geen steun worden geboden. Voorop dient te staan: Het werk Gods en de verplichting, welke daaruit voor Nederland voortvloeit. Die verplichting impliceert handhaving van den band tusschen Nederland en Indië. En voor hem die zich over den band tusschen Nederland en Indië voor wat de toekomst betreft, bezorgd maakt, geldt, dat de toekomst Godes is. Wanneer Nederland en met name zijn christelijk volksdeel zijn roeping jegens Indië verstaat, zal de zegen niet uitblijven.

Anderen, die voor de leiding Gods in de geschiedenis evenmin oog hebben, beschouwen dientengevolge den band tusschen Nederland en Indië als van bijkomstigen aard. Alles dient er op gericht te zijn dien band zoo spoedig mogelijk te verbreken. Nimmer zal die band de Indische volkeren ook maar in eenig opzicht mogen knellen. Iedere opstand tegen het wettig gezag — men denke aan het gebeurde met

de Zeven Provinciën — wordt dan als een koene daad van onderworpen volkeren verstaan. Ieder middel moet aangegrepen om die volkeren zoo spoedig mogelijk vrij te maken. Een standpunt, dat volkomen juist is wanneer men den band tusschen Nederland en Indië slechts weet te zien als een uitvloeisel van Nederlandschen moed en Nederlandschen ondernemingsgeest. De verbreking van dien band moet dan op haar beurt wel een symptoom van Indischen moed en Indischen ondernemingsgeest zijn.

Tusschen deze beide, overigens in allerlei nuanceeringen vertolkte uitersten plaatst zich nu de Christelijk Staatkundige Partij. Zij ziet den band en erkent hem... maar legt hem tevens *in Gods hand*. Daarom en daarom alleen vergt zij voor dien band en alles, wat er mede samenhangt, eerbied zoowel van blank als van bruin.

(Slot volgt).

BORGSTELLINGSFONDSEN OF SANEERINGS- BUREAUX VOOR DEN MIDDENSTAND

DOOR

DR. P. G. KNIBBE.

II.

B. DE REGEERINGSBEMOEIING.

Een voldoende groot stamkapitaal niet verkregen.

Bij den opzet van het Rijnlandsch Borgstellingsfonds werd gehoopt, dat uit een stamkapitaal van ca. f 100.000 en uit eenige andere inkomsten een jaarlijksch inkomen zou worden verkregen van ca. f 5000. Gehoopt werd, dat het Rijk voor 25 cent per inwoner in het stamkapitaal zou deelnemen.

Dit bleek helaas veel te hoog gemikt. De financieele toestand van het Rijk liet een dergelijke deelname in het kapitaal niet toe. Ook werd niet eens, zelfs niet als subsidie voor één jaar, de rente van dat bedrag gevoteerd. Vorming van een stamkapitaal werd bovendien onwenschelijk geoordeeld.

Garantie van het Rijk van max. 40 %.

Het hoogste wat van Financiën door het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart kon worden verkregen was, de garantie dat het Rijk voor 40 % in de werkelijk geleden verliezen wilde deelnemen. Daarbij werd dan o. a. echter nog geëischt, dat gerekend moest worden, dat op de gewaarborgde credieten 40 % strop geleden zou worden, wat medebracht dat niet meer dan $2\frac{1}{2} \times$ het jaarlijksch inkomen zal kunnen worden uitgezet. De armslag der fondsen zal als deze voorwaarde was geaccepteerd daardoor wel zeer bekort zijn.

De Rijksgarantie zal bovendien in geen geval 40 % van het inkomen der stichting in dat jaar te boven gaan.

Bovendien is de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart

bevoegd niet alleen een onderzoek in te stellen naar de werkwijze van het Fonds ten aanzien van elke post, maar stelt deze bovendien ook alsdan, naar bevind van zaken, het bedrag der uitkeering vast. Ook van de 40 % garantie in de verliesgevende posten is men derhalve niet zeker.

Wat dit alles voor practische gevolgen had moge een voorbeeld verduidelijken.

De jaarlijksche inkomsten van het Rijnlandsche Borgstellingsfonds beliepen in 1936 circa f 2000. Volgens de hierbovenvermelde Rijksvoorschriften mocht, omdat op 40 % verlies moest worden gerekend, en de verliezen alleen uit de jaarlijksche inkomsten mochten worden betaald, derhalve slechts voor f 5000 borg worden gesproken.

Daar het Rijk zich, als het fonds door het Rijk erkend zou zijn (wat overigens niet het geval is), voor 40 % der door haar gefiatteerde verliezen garant zou stellen tot een maximum van 40 % van het inkomen, zou dit bij een inkomen van f 2000 een garantie geven van maximaal f 800. Wilde het Rijnlandsch Borgstellingsfonds dit bedrag deelachtig worden, dan moesten de credieten zoo onoordeelkundig worden uitgezet, dat inderdaad op f 5000 een verlies zou worden geleden van f 2000.

Teleurstelling.

Toen de regeling bekend werd was de teleurstelling wel zeer groot. Deze teleurstelling betrof niet zoozeer het betrekkelijk geringe bedrag van maximum f 800, alswel den geheelen opzet.

Bovendien werd aan het Rijnlandsch Borgstellingsfonds door de Regeering de eisch gesteld, dat de rentelooze leeningen in giften à fonds perdu zouden worden omgezet, terwijl bovendien gepropageerd werd, dat de gemeenten door bijv. een subsidie van 1 tot 7 cent per inwoner tot versterking van de jaarlijksche inkomsten zouden bijdragen.

Uiteraard maakten de gemeenten in Rijnland, waar de colleges van B. en W. als eerste in Nederland het spit hadden moeten afbijten om hun gemeenteraden te doen stemmen voor de rentelooze leeningen, en waar de gemeentebesturen verheugd waren geweest, dat Gedeputeerden bij het geven van deze rentelooze leeningen hun veto niet hadden uitgesproken, onoverkomelijk bezwaar om terwille van het veel te hooge percentage der regeering, nog eens een jaarlijksch subsidie van X cent per inwoner te geven.

Voorts mocht van regeeringswege geen rekening gehouden worden met terugbetalingen op een gewaarborgd crediet, zoolang dit niet geheel was afgewikkeld, iets wat tot op zekere hoogte juist is, daar de laatste loodjes vaak (ook wel weer eens niet) het zwaarst wegen.

Werd bij den opzet van het Rijnlandsch Borgstellingsfonds de nadruk gelegd op een flink stamkapitaal, van regeeringswege werd gepropageerd, dat aan een stamkapitaal geen behoefte was, als de jaarlijksche inkomsten uit subsidies maar verzekerd waren.

Door een stamkapitaal staat het Rijnlandsch Borgstellingsfonds echter eenerzijds vrijer, en anderzijds sterker dan de fondsen, welke enkel inkomsten trekken uit subsidies.

Vrijer, omdat, als het verlies in een bepaald jaar eens grooter zou zijn dan de jaarlijksche inkomsten, dit aan het fonds niet spoedig wezenlijke schade zou toebrengen, daar het verlies uiteraard uit het stamkapitaal betaald zal kunnen worden; een schade die door credietbeperking in de volgende jaren zeer spoedig zal zijn in te halen. Mede daarom behoeft het Rijnlandsch Borgstellingsfonds niet met 40 maar met max. 20 % verlies rekening te houden. Sterker wordt het fonds echter doordat het stamkapitaal zoo mogelijk door een batig slot moet worden vergroot, zoodat de plicht bestaat alleen dan borg te spreken, als men practisch zeker is dat het geld weer terugkomt, opdat door het te maken batig saldo, eenerzijds het kapitaal kan worden versterkt, en anderzijds in volgende jaren voor meer credieten borg zal kunnen worden gesproken. Een stamkapitaal scheidt daarom extra verplichtingen.

Alhoewel in de Nota van Wijzigingen op Hoofdstuk X van de Rijksbegrooting over 1936 ingezonden bij brief van 2 Dec. 1935 No. 10, welk stuk wel is genoemd de grondwet voor de borgstellingsfondsen, het Rijnlandsch Borgstellingsfonds het typisch voorbeeld voor andere borgstellingsfondsen werd genoemd, werd toch, vooral ook bij de verdere uitwerking, de opzet van het Rijnlandsche Borgstellingsfonds op essentiele punten verlaten. Hoezeer de vlucht, welke de borgstellingfondsen inmiddels hebben genomen, zeer verheugend is, bestaat de vrees, dat de nieuwe opzet het *blijvend* karakter van het fonds zal aantasten.

Tot dezen gang van zaken zal ongetwijfeld ook hebben medegewerkt, dat door de regeering in de te dezen ingestelde Commissie van Advies geen vertegenwoordiger is benoemd van het Rijnlandsch

Borgstellingsfonds. Benoemd werden alleen vertegenwoordigers van de drie Middenstandsbonden. Bij het contact tusschen de Nederlandsche Middenstandsbank en deze bonden, waren de benoemden tevens sterk gelieerd aan dezen bank en daardoor verantwoordelijk voor de besteding van het Regeeringscrediet aan den Middenstand.

Het was daardoor begrijpelijk, dat de ervaring met dit middenstandscrediet opgedaan en mede ook de ervaring verkregen bij de vorige gelegenheden toen crediet aan middenstanders was verstrekt, van grooten invloed was op de adviezen door deze commissie aan de Regeering gegeven. Dat de typische vorm van Borgstellingsfonds gekozen was en tal van andere maatregelen waren getroffen juist om de vroeger opgedane teleurstellingen te vermijden, werd door deze commissie klaarblijkelijk niet zóó hoog aangeslagen, dat naar hare meening op dien grond betere uitkomsten mochten worden verwacht.

In een officieel persbericht van 31 Dec. 1936 werd dan ook t. a. v. de regeeringscredieten expresselijk opgemerkt: „De hier en daar in middenstandskringen tot uiting gekomen meening, dat het risico in deze credietverleening voor het Rijk niet meer zou bedragen dan 10 à 20 %, is dan ook niet gegrond.” Dit moge gelden voor deze regeeringscredieten, die gaan van f 500 tot f 10.000, de reeds opgedane ervaring met de kleine credieten van het Rijnlandsche Borgstellingsfonds enz. wettigen betere verwachtingen. Dit defaultisme der commissie werkte uiteraard in alles door, ook ten aanzien van de „waardering” van de maatregelen te Leiden getroffen om de slechte uitkomsten van het verleden te vermijden.

Naam „Borgstellingsfonds” niet zeer gelukkig gebleken.

Nu is m. i., achteraf gezien, te Leiden deze fout gemaakt, dat men aan deze saneerende Bemiddelingscommissie bij de reorganisatie den naam van „Borgstellingsfonds” heeft gegeven. Daardoor kwam de hoofdtak, het saneeren, niet voldoende uit en werd weer teveel nadruk gelegd op het geven van financieelen steun.

Afgaande op dezen minder gelukkigen naam, omschrijven velen de taak van deze fondsen als: het zich borg stellen. In de Nederlandsche Mercur van 25 Juni 1936 wordt de taak dan ook omschreven als volgt: Zij beoogen de mogelijkheid te scheppen van credietverleening aan kleine industriele en handeldrijvende middenstanders...” Dit wordt dan in den breede uitgewerkt. Eerst veel later volgt dan, in

verband met den steun, welke van de middenstandsorganisaties verwacht wordt: „Het kan niet genoeg worden herhaald, dat hier bij uitstek een taak ligt voor de Middenstanders ook in den vorm van saneerenden en adviseerenden arbeid”. Tegen het slot van het betoog wordt eveneens weer de juiste toon getroffen, als wordt neer geschreven: „Het zal in de meeste gevallen noodig blijken, allereerst het bedrijfje te saneeren, waardoor de zaak op een betere basis komt . . .” en „Aanvragen, bij welke reeds dadelijk blijkt, dat hulp, saneerend of geldelijk, niet tot blijvend resultaat kan leiden, moeten worden terzijde gelegd.”

Evenwel is uiteraard de eerste indruk, dat de borgstellingsfondsen er zijn voor „credietverleening”, zoowel voor de bestuurders, als voor degenen die dringend om crediet verlegen zijn, beslissend.

Het is daarom jammer, dat ook door de commissie voornoemd het *credietverleenen* te veel op den voorgrond werd gesteld.

Historisch is het echter zoo geweest, dat er door de Kamer van Koophandel te Leiden gevormd werd een bemiddelingscommissie voor den Middenstand in Rijnland. Deze Commissie bemiddelde tusschen debiteur en crediteur en tusschen debiteur en de Nederlandsche Middenstandsbank. Deze Commissie „saneerde”. Teneinde echter kleine credieten aan daartoe in aanmerking komende middenstanders te verstrekken, werd een borgstellingsfonds noodig geoordeeld, vooral omdat de Nederlandsche Middenstandsbank geen kleine credieten, als hier bedoeld, verstrekke, en omdat het minder juist geoordeeld werd, dat de Bemiddelingscommissie zelf credieten zou geven.

Het was daarom juister geweest, als de nog op te richten fondsen zich b.v. „Saneeringsbureaux met Borgstellingsfonds”, of louter „Saneeringsbureaux” genoemd hadden.

Het zou wel zeer te betreuren zijn, als, mede door dezen niet zeer gelukkigen naam, de richting waarin de ontwikkeling der z.g.n. Borgstellingsfondsen zou worden gestuurd, van den origineelen opzet weinig meer dan den naam zou overlaten.

C. DIRECTE FINANCIËELE STEUN OF GARANTIES.

Wat is directe financieele steun.

Bij ondersteuning der Borgstellingsfondsen door overheids-instanties, dient onder directen financieelen steun te worden verstaan het geven van bepaalde geldbedragen om de borgstellingsfondsen aan inkomsten

te helpen en daardoor het geven van borgstellingen mogelijk te maken. Of dit nu geschiedt door den fondsen een *stamkapitaal* te geven, door *rentelooze leeningen*, of door *jaarlijksche subsidies*, doet uiteraard aan het principe van positief crediet verlenen niets af en is een kwestie van uitvoering. Geheel tegengesteld aan het vorenbedoelde stelsel echter is de methode der garanties, waarbij bijv. het Rijk voor bijv. 40 % in het verlies zou deelnemen.

De gevaren van het subsidiestelsel bij niet voldoende groot stamkapitaal.

Allereerst zij opgemerkt, dat door de Rijnlandsche Kamer het vormen van een eigen kapitaal voornamelijk om tweeërlei redenen verkozen werd boven het ontvangen van een jaarlijksche subsidie.

Ten eerste wordt bij jaarlijksche subsidie een fonds veel meer afhankelijk dan wanneer éénmaal een stamkapitaal of een rentelooze leening wordt verschaft. Dit geldt evenwel inzonderheid voor de gemeentebesturen. De burgemeesters in het district Rijnland waren dan ook unaniem van meening, dat voorkomen moest worden dat telken jare debatten over het borgstellingsfonds zouden worden uitgelokt. Ook al worden de subsidies voor vijf jaar tegelijk verleend, dit neemt niet weg, dat zij toch telkenjare op de begrooting moeten worden geplaatst en bij de begrootingsdebatten aan de orde komen. Afwijzingen van voor middenstanders aangevraagde credieten worden — en vooral in kleine plaatsen — veel eerder ruchtbaar dan toewijzingen. Zeer licht vindt een daardoor opgewekte agitatie weerklink in den Raad. Bovendien zijn er altijd, die het afkeuren dat alleen middenstanders van dit crediet profiteeren en niet ook anderen, boeren, tuinders enz. De onafhankelijkheid van een fonds wordt door het hebben van een eigen kapitaal en van rentelooze leeningen derhalve veel meer gewaarborgd dan bij telkens terugkeerende subsidies.

Wat de rentelooze leeningen betreft, deze moeten voor onbepaalde tijd worden verleend, o.a. met een opzegtermijn van drie jaar, welke laatste termijn moet dienen om de algeheele afwikkeling van de inmiddels verleende borgstellingen mogelijk te maken. Daardoor kunnen deze rentelooze leeningen nagenoeg worden gelijkgesteld met het kapitaal uit giften bijeengekomen.

Zooals gezegd, geldt dit betoog vooral voor gemeentebesturen. Bij de Provincie of het Rijk is het gevaar voor agitatie vrijwel uitgesloten.

Als van die zijde dan ook overwegende bezwaren worden gemaakt tegen deelneming in het stamkapitaal, rentelooze leeningen en dergelijke, dan is er, althans uit dezen hoofde, minder bezwaar wanneer alsdan jaarlijks subsidie wordt gegeven.

Ten tweede moet het niet wenschelijk worden geacht zonder een flink eigen kapitaal te werken, omdat ook de Hulpbank of andere crediet verstreckende instelling goeden waarborg dient te hebben, dat de borgstellingen, *als de posten volgens haar niet inbaar zijn*, door het Borgstellingsfonds worden uitbetaald. Daar er alreeds van de Hulpbank een intense medewerking aan het doel van het Borgstellingsfonds wordt gevraagd, dient er bij de Hulpbank geen enkele twijfel over de credietwaardigheid van het Borgstellingsfonds te bestaan. Een voldoende groot eigen kapitaal is daarom ook uit dezen hoofde onmisbaar te achten.

Bij het Rijnlandsch Fonds is dan ook naast f 18000.— aan rentelooze leeningen een eigen kapitaal van f 27225.— uit giften bijeengebracht. Het is daarom juist gezien, dat verschillende elders op het voorbeeld van het Rijnlandsche Borgstellingsfonds opgerichte fondsen getracht hebben naast jaarlijksche subsidies ook giften à fonds perdu van de gemeentebesturen, Provincie en anderen te verkrijgen.

Een derde reden waarom aan een eigen kapitaal tezamen met rentelooze leeningen voor het Borgstellingsfonds zooveel waarde wordt gehecht, is van psychologischen aard. Als er jaarlijksche subsidies inkomen, maakt dit den indruk dat dit gelden zijn die jaarlijks ook mogen — en min of meer — zelfs moeten worden opgemaakt.

Waarom zijn in vorige tijden zoo slechte ervaringen opgedaan met het geven van crediet aan financieel zeer zwak staande middenstandsbedrijven? Omdat het zoo moeilijk was aan „kennissen”, aan „fatsoenlijke menschen”, aan „groote gezinnen” enz. enz. crediet te weigeren. Men had daarvoor toch immers het geld gekregen. Uit dien hoofde werd ook voorheen zeer vaak geld uitgeleend zonder dat men redelijke zekerheid had, dat het geleende bedrag weer zou worden terugbetaald. Het gevaar is niet denkbeeldig dat, als met jaarlijksche subsidies moet worden gewerkt, vooral op den langen duur als het eerste enthousiasme voorbij is, eenzelfde minder gunstige ervaring zal worden opgedaan en de subsidies evenals voorheen worden beschouwd als bedragen die vrij kunnen en dienen te worden opgebruikt.

Bij een eigen kapitaal is dit anders. Dan is men voor dit kapitaal

verantwoordelijk en heeft men de plicht dit kapitaal in stand te houden en zoo mogelijk te vergrooten, teneinde straks nog meer van nut te kunnen zijn. Men betracht dan bij het verleenen van borgstellingen uiteraard veel meer voorzichtigheid dan bij het geven van crediet uit fondsen, die geen *blijvende* beteekenis hebben. Men stelt ook aan de saneering die vooraf moet gaan, *welke zelfs de voornaamste taak der fondsen moet zijn*, hoogere eischen enz. De psychologische werking uitgaande van het feit dat men verantwoordelijk is voor het kapitaal en de rentelooze leeningen, welke onaangetast dienen te blijven, zal daarom niet licht worden overschat.

Indien uitsluitend of hoofdzakelijk met subsidies moet worden gewerkt, bedreigen behalve het vorenstaande nog twee andere gevaren de Borgstellingsfondsen. Ten eerste dat de credietnemer gaat denken, dat de noodzaak om terug te betalen niet zoo groot is, omdat de subsidies nu eenmaal gegeven zijn om de stropen te dekken.

Ten tweede dat de fondsen, in samenwerking met de credietverstrekkende instelling, niet alles op alles zullen zetten om het uitgeleende geld terug te vorderen.

De zeer slechte ervaring o. a. door onderscheiden Crisiscomité's en andere instellingen met middenstandscredieten opgedaan, is dan ook voornamelijk het gevolg van het feit dat men deze credietverleening niet zóó had georganiseerd, dat voldoende waarborgen voor terugbetaling werden geschapen.

De ervaring te Leiden op verschillende wijzen verkregen gaf aanleiding een reeks van waarborgen op te stellen waardoor het den bestuurders vooral psychologisch mogelijk was en nog is alleen dan het fonds voor een crediet zich te laten borg stellen, als dit ten volle verantwoord was.

Bij dezen opzet werd het niet te optimistisch geoordeeld, dat het fonds jaarlijks nog een batig saldo zou maken.

Er wordt te Leiden zooals reeds is opgemerkt op aangestuurd, dat niet meer dan 10 % verlies op het door de Hulpbank uitgezette kapitaal zal worden geleden. Ondanks de zeer moeilijke tijdsomstandigheden is dit, gezien de opgedane ervaring, een niet geheel onbereikbaar ideaal. 1) Veiligheidshalve is echter 20 % aangenomen.

Zooals bekend, eischt de Regeering, dat met niet minder dan 40 %

1) Zie Verslag over 1936 in de bladen van 11 Mei 1937.

verlies moet worden gerekend. Als bij voorbaat een zoo groot verlies moet worden aangenomen, kan echter niet meer van een reële credietverleening worden gesproken.

De gevaren van het stelsel der garanties voor te lijden verliezen.

Veel gevaarlijker wordt echter de situatie als er geen noemenswaard eigen kapitaal is, noch ook jaarlijksche subsidies worden ontvangen, maar alleen een garantiebijdrage in het verlies wordt toegekend.

Dat het Rijk eenerzijds eischt dat de verliezen alleen uit de inkomsten mogen worden bestreden, maar anderzijds slechts garanties geeft en zelf niet tot deze inkomsten bijdraagt, moge onlogisch zijn, het is niet het grootste bezwaar.

Erger is de sterke accentueering van de gevaren, die vooral, indien voor een groot deel met garanties moet worden gewerkt, bestaan:

- 1e. in het te vlot uitleenen;
- 2e. in het te snel berusten bij niet terugbetaling;
- 3e. in het door den leener niet gevoelen van de noodzaak om het *geheele* bedrag terug te betalen.

Ad. 1. Fataal werkt allereerst dat de borgstellingsfondsen, die het meeste verlies lijden, die makkelijk borg spreken, die derhalve in het algemeen gesproken, het slechtst beheerd worden, alsdan de grootste toelagen ontvangen en de fondsen die het meest conscientieus te werk gaan, zeer weinig krijgen. Zooals gezegd verwacht het Rijnlandsch Borgstellingsfonds slechts 10 % verlies, zoodat, als het fonds op de voorwaarde der Regeering ingegaan zou zijn, toch slechts ca. f 200 per jaar steun van het Rijk ontvangen zou worden.

Ad. 2. Het is ten tweede lang niet denkbeeldig, dat de beheerders van het fonds gaan meenen, dat zij de credietnemers, die het toch al zoo zwaar hebben, en welke toch al zoo moeilijk kunnen terugbetalen, nu nog moeilijk kan dwingen elke week een rijksdaalder of meer terug te betalen, als men met behulp der garanties zijn begrooting over dat jaar zonder deze terugbetaling sluitend kan maken.

Ad. 3. Nu algemeen bekend wordt, dat het Rijk 40 % in het verlies bijdraagt, zal door een onjuiste maar voor de hand liggende rede-neering bovendien bij vele credietontvangenden de verzoeking zeer groot worden om, als zij ca. 60 % afbetaald hebben, de rest voor rekening van den Staat te laten komen, die toch immers 40 % garandeert van het verlies. Die garantie is toch niet voor niets gegeven. Ook

dit gevaar is zeer reëel, zooals uit de praktijk alreeds is gebleken. De redeneering is niet juist, daar het Rijk geen 40 % garandeert van de uitgeleende som, maar slechts van het verlies door het Borgstellingsfonds geleden en dit tot max. 40 % van het jaarlijksch inkomen. Echter hoe hooger het percentage der garanties wordt, des te juister wordt de redeneering. Als de Provincie nog eens 25 % en de betrokken gemeente 35 % zou garandeeren zou de prikkel om terug te betalen voor de betrokken middenstanders vaak geheel en al vervallen. Bovendien is maar al te zeer bekend dat de Borgstellingsfondsen op 40 % verlies moeten rekenen.

Naast deze drie gevaren moet nog worden aangemerkt, dat bij het stelsel der garanties door de garandeerende organen, Rijk en Provincie, een intensieve contrôle moet worden uitgeoefend op elke verliesgevende borgstelling. Dit zal belangrijke kosten met zich kunnen brengen, maar ook een bron van vele conflicten zijn, als de credietgevende instelling den post oninbaar verklaart, het Rijk dit niet zoo maar toestemt en de garantie voorloopig weigert, terwijl desondanks het Borgstellingsfonds aan de credietgevende instelling moet betalen, wil het geheele systeem overeind blijven.

Bij garanties van 40 % wordt het karakter van het Borgstellingsfonds aangetast, daar een „crediet” waarbij men bij voorbaat al moet rekenen met 40 % verlies geen reëel crediet meer is.

Het ernstigste bezwaar is dan ook, dat het systeem der garanties het doel en het karakter van de Borgstellingsfondsen ten eenenmale miskent. Ondanks de naam is het hoofddoel niet het zich borgstellen, maar het *saneeren*. Borgstellingen komen eerst dan aan de orde als zonder deze hulp „saneering” niet mogelijk is. Als de eenige hulp der Regeering bestaat uit garanties voor geleden verliezen op borgstelling, wordt het accent op een geheel verkeerd onderdeel van de taak der Borgstellingsfondsen gelegd, worden de Borgstellingsfondsen van overheidswege gestuurd in de verkeerde richting van het geven van Borgstellingen, terwijl zij t. a. v. hun hoofdtaak, het saneeren, niet worden gesteund. Op den duur kan het zeer vele werk, dat bij saneering noodig is, niet gratis geschieden, saneeren brengt ook veel administratieve kosten met zich, en daarom is het uiterst gewenscht, dat het Rijk vooral ten aanzien van deze kosten bijspringt. Als zonder saneeren borg wordt gesproken, worden de risico's weer grooter, zoodat het Rijk met het stelsel der garanties op den duur ongetwijfeld

veel duurder uit zal zijn dan wanneer positieve hulp wordt verschaft door middel van eigen kapitaal, renteloze leeningen, of subsidies. Doet het Rijk dit niet, dan worden de Borgstellingsfondsen gedwongen hun kosten zooveel mogelijk te beperken, niet te saneeren, maar enkel borg te spreken.

Als met garanties moet worden gewerkt zullen de Borgstellingsfondsen inderdaad op niet minder dan 40 % verlies moeten rekenen.

Moet hoofdzakelijk met garanties en subsidies worden gewerkt, dan is er geen essentieel verschil meer met de credietverleening aan den Middenstand van voorheen en die der Borgstellingsfondsen thans, en dan zal de ervaring voorheen met het helpen van kleine middenstanders opgedaan ook thans nog gelden. In dat geval is het duidelijk, dat de fondsen *inderdaad* op den duur met niet minder dan 40 % verlies rekening zullen moeten houden.

Op de financiële hulp uit de overheidskassen moet bij het stelsel der garanties een naar verhouding veel te groot beroep worden gedaan.

Doordat bij het stelsel der garanties met niet minder dan 40 % verlies rekening moet worden gehouden, moeten de inkomsten, wil men althans nog een behoorlijk aantal credieten verleen, buitengewoon groot zijn. Dit is te meer bezwaarlijk als de gemeenten grootendeels alleen de inkomsten hebben op te brengen. De hulp uit de middenstandskringen zelf, kan moeilijk groote bedragen belooft.

Wil men in het systeem der regeering f 10.000.— uitleenen, dan moet het fonds bij een schatting van 40 % verlies over f 4.000.— inkomens per jaar beschikken. In het Rijnlandsch systeem waar met 20 % volstaan kan worden, slechts over f 2.000.—. De inkomsten zouden derhalve verdubbeld moeten worden. Kleinere gemeenten, die thans reeds aan de grens van noodlijdendheid staan, zouden door deze meerdere uitgaven noodlijdend kunnen worden.

Mogelijk blijkt dat de gemeenten deze offers zullen brengen, omdat zij zullen denken: ook al helpt men den middenstander niet definitief, hij blijft allicht nog een paar jaar of langer uit den gemeentelijken armenzorg.

Bij garanties werken de Borgstellingsfondsen spoedig ten nadeele van den middenstand in zijn geheel.

Daarmede wordt dan echter verraad gepleegd aan den Middenstand,

die alsdan beconcurrereerd wordt met behulp van overheidsgeld door middenstanders die toch geen middenstanders kunnen blijven. Middenstanders die de verstrekte leening met slechts 60 % kunnen terugbetalen, worden door een leening niet geholpen, doch ontvangen slechts uitstel van executie waarbij niemand gebaat is. Het gevaar is zelfs lang niet denkbeeldig, dat uit de kringen van den Middenstand alsdan een tegenactie tegen Borgstellingsfondsen zou worden ontketend.

De Borgstellingsfondsen zouden op deze wijze op den duur hun eigen graf graven. De fondsen zouden worden gedenatureerd tot Commissies voor Bijzondere Nooden. Ook die geven geld in de hoop dat er nog wat van terecht zal komen. Afzonderlijke borgstellingsfondsen voor den Middenstand zijn dan echter overbodig.

Als zou blijken dat het, dank zij de borgstelling, verleende crediet telkens voor een zeer groot deel verloren zou zijn gegaan, m. a. w. dat middenstanders geholpen werden, die toch niet definitief te helpen waren, dan zou de liefde voor de borgstellingsfondsen spoedig allerwege bekoelen. Zonder die liefde en zonder de sympathie van alle belanghebbenden echter kan op den duur geen borgstellingsfonds blijven bestaan. Inzonderheid voor christenen is hier een zeer schoone gelegenheid om hun christendom op doelmatige wijze in de praktijk te bewijzen.

Er is thans, na de aanvankelijke schijnroei, op vele plaatsen een zekere teleurstelling merkbaar. Laat men echter gaan beginnen met zooveel mogelijk te saneeren. Men zal zien, dat voor die gevallen, waarin eenig geld noodig is om deze saneering den finishing touch te geven, dit geld er ook wel komt, hoe dan ook. Het komt er alleen eerst op aan menschen te vinden, die dergelijk saneeringswerk met innerlijke blijdschap volbrengen. Gaat het goed dan zal de toekomst uitwijzen dat voor dit werk ook een goede en voldoende financieele vergoeding kan worden gegeven. Wil het moeilijke, zeer veel tijd vragende werk der saneering op den duur voortgang kunnen hebben, dan moet de daaraan verbonden arbeid beloond worden. Ook daarom dient het Rijk, of door een bijdrage in het stamkapitaal, of door subsidies, dezen zegenrijken arbeid, ook bij den voortduur mogelijk te maken.

De hoop is overigens niet geheel ongerechtvaardigd, gezien ook de stemmen uit Middenstandskringen, dat de Regeering, als deze haar

standpunt definitief zal bepalen, het stelsel der garanties zal verlaten.

Conclusie.

Wil men de Borgstellingsfondsen tot een blijvende en steeds grootere zegen voor den Middenstand maken, dan dient men

- a. saneering als de hoofdzaak der fondsen te beschouwen;
 - b. het karakter van Borgstellingsfonds zuiver te handhaven;
 - c. directe financieele steun aan het fonds als een dringende noodzakelijkheid te beschouwen;
 - d. door het vormen van een eigen stamkapitaal het *blijvend* karakter van dit instituut te accentueeren;
 - e. den bestuurders den plicht op te leggen om het stamkapitaal te vergrooten, en daardoor dezen een sterken psychologischen rugsteun te geven tot een doelmatig gebruik van de financieele middelen.
-

EVENREDIGE VERTEGENWOORDIGING

EEN VERKORTING VAN DE METHODE D'HONDT VOOR HET VERDEELEN DER ZETELS BIJ EVENREDIGE VERTEGENWOORDIGING

DOOR

IR. J. WESTRA, c. i.

Het technische probleem waarover veel strijd is en nog wordt gevoerd bij de verkiezingen in het stelsel der evenredige vertegenwoordiging, bestaat in de moeilijkheid het aantal „restzetels” te verdeelen.

Het zoo lang gehandhaafde systeem-ROGET, waarbij de partijen met de grootste overschotten de restzetels verkregen, was in strijd met het beginsel van „evenredigheid” in de vertegenwoordiging. Bij de toepassing daarvan kwam het voor, dat een lijst met een stemcijfer gelijk aan den halven kiesdeeler een zetel verkreeg. Dit was onjuist; immers behoort bij evenredige vertegenwoordiging de verdeling van het totaal aantal beschikbare zetels te geschieden naar de meest zuivere verhouding van het aantal stemmen van elke partij afzonderlijk tot het totaal aantal uitgebrachte stemmen.

De meest juiste verhouding, want de verdeling kan, gezien de steeds voorkomende onregelmatigheid in de grootten der stemcijfers, nooit precies in evenredigheid met deze stemcijfers opgaan; bij elke verdeling houdt men ongelijke verhoudingen, doordat de eene partij een grootere, de andere een kleinere rest zal houden. Uitdrukkelijk mag daarom worden vastgesteld, dat het voorkomen van ongelijke verhoudingen dus geen gevolg is van de verdeling zelve, doch dat de oorzaak uitsluitend ligt bij de genoemde onregelmatigheid in de grootten der stemcijfers.

Hoewel dus, hetzij met een „vaste”, hetzij met een variabele kiesdeeler nooit kans bestaat op een zuiver evenredige verdeling, mag dit nog geen reden zijn tot het maken van een onevenredige verdeling, zooals deze optreedt bij toepassing van het stelsel der grootste overschotten.

Bij dit stelsel houdt men n.l. alleen rekening met de grootte van de resten en wordt uit het oog verloren, dat de evenredigheid zich — ook bij het verdeelen der restzetels — alleen mag uitstrekken tot de partij-totalen. Het is begrijpelijk, dat de groote en grootere partijen van deze

verdeeling nadeel hebben ondervonden en de kleine(re) partijen hierdoor ten onrechte werden bevoordeeld.

Dit onrecht wordt door de stelsels D'HONDT en HAGENBACH—BISSCHOFF, methodes waarbij het partijgemiddelde als criterium van verdeeling wordt aangenomen, in zooverre opgeheven, dat geen betere benadering van de evenredigheid denkbaar is.

Laatstgenoemde stelsels leveren dezelfde waarden voor de zetelverdeeling.

Onbegrijpelijk zijn m. i. de argumenten, welke in het verleden tegen het stelsel D'HONDT en vóór het systeem ROGET zijn gehanteerd.

Sinds 1918 en tot 1933/35 is het stelsel van de grootste overschotten gehandhaafd; de meerdere „eenvoudigheid en begrijpelijkheid” heeft steeds den doorslag gegeven ten gunste van dit stelsel en ten bate van de kleine(re) partijen, doch ten koste van de evenredigheid. Dit argument was arm en niet steekhoudend. Wie zou van deze begrijpelijkheid profijt kunnen hebben? Wilde men tegemoet komen aan de analphabeten onder de kiezers of werd bij de berekening van den uitslag dezen eenvoud geëischt?

Verder zou het stelsel D'HONDT de tendentie bezitten de grootere partijen te bevoordeelen. Dit argument is eenzijdig, zelfs onjuist. Bij de verdeeling volgens het grootste gemiddelde wordt geen der lijsten bevoordeeld, noch benadeeld.

Weliswaar blijven na verdeeling der zetels d.m.v. het verkleinde kiesquotient van D'HONDT resten over (waarvan de gemiddelde grootte over alle partijen verdeeld kan worden gedacht om een zuiver vergelijkende beschouwing mogelijk te maken), die in verhouding van de stemcijfers zwaarder op de kleinere partijen drukken — d. w. z. het percentage uitgesloten (onwerkzame) stemmen is voor de kleinere partijen grooter —, en ook valt niet te ontkennen, dat bij het opmaken van de balans na de verdeeling zal blijken, dat de grootere partijen (gemiddeld) met het aantal verworven zetels gunstiger zijn vertegenwoordigd dan de kleinere partijen, doch m. i. staat hiertegenover het feit, dat — objectief beschouwd! — het belang van vertegenwoordigd te zijn voor een kleinere partij, evenals voor een grootere, uitsluitend wordt bepaald door een veelvoud van het gemiddelde (kiesdeeler); de resten werken niet mee aan de verdeeling der zetels en *kunnen* dus evenmin medewerken aan een „evenredige” verdeeling.

Tegen het stelsel D'HONDT zou men m. a. w. kunnen aanvoeren, dat de evenredigheid hierdoor tot stand gebracht wel geldt voor de aantallen werkzame stemmen, doch niet voor de restvormende, dus uitgesloten (onwerkzame) stemmen. Dit is inderdaad het geval; na deeling door een kiesdeeler blijken de resten (gemiddeld) voor de kleinere partijen even groot te zijn als voor de grootere, zoodat de kleinere ook voor een even groot deel in de totaal overblijvende rest bijdragen als de grootere. Dit verschijnsel zal zich echter steeds bij elke verdeeling, door welken kiesdeeler ook, voordoen.

Immers pas in het geval dat elke stem één zetel verkrijgt (de kies-

deeler = 1 wordt) zou een bevredigende oplossing worden verkregen.

Om dit probleem te belichten, kunnen wij een niet overdreven voorbeeld van een verdeling geven, zoo deze bij het stelsel der grootste overschotten tot stand kon komen.

Stel het geval dat een kleinere partij (bijv. 4 verworven zetels en rest 101) den restzetel verkrijgt ten koste van een grootere partij (20 verworven zetels, rest 100), dan is de kleinere partij onevenredig sterk vertegenwoordigd, want ingeval de kiesdeeler 200 bedraagt heeft de kleine partij per zetel $901 : 5 = 180$ stemmen uitgebracht en de grootere $4100 : 20 = 205$ stemmen.

De verhouding van het zeteltal zou moeten bedragen $4100 : 901 = 4.55$, ze bedraagt $20 : 5 = 4$, een beduidende afwijking.

Het omgekeerde kon zich eveneens voordoen, echter (gemiddeld) in mindere mate.

Bij elke verdeling echter, ook wanneer die volgens gemiddelden geschiedt, zullen onevenredigheden optreden, in het laatste geval evenwel gelijkelijk over alle partijen verdeeld.

Hoewel de verdeling D'HONDT correct is, kan men hiertegen toch steeds argumenten naar voren brengen, die bestrijding behoeven.

Zoo wordt in de N.R.Ct van 14 April j.l. Avondblad, in een artikel „De komende stembus, enz.” weer de bewering geuit, dat het stelsel D'HONDT de strekking heeft de grootste partijen te bevoordeelen en dit zou op theoretische gronden zijn aan te toonen! Deze dikwijls geponeerde stelling is volkomen onjuist en ongetwijfeld te wijten aan rancune-gevoelens over het feit, dat bij de huidige verdeelingsmethode een deel van het in den regel respectabele aantal restzetels niet meer voor de kleinste partijen beschikbaar wordt gesteld om hiervan tegen alle evenredigheid in, dus onrechtmatig, te profiteren.

De argumenten tegen het stelsel D'HONDT blijken veel kracht te hebben ingeboet, gezien de vlotte totstandkoming van de laatste wijzigingen der Kieswet; toch sluimert nog steeds een latente weerstand van subjectieve partijgevoelens — vooral bij de kleinste partijen — tegen de verdeling der restzetels volgens de grootste gemiddelden.

Geen wonder, want de grootste verwarring wordt juist gesticht door het stellen van „het probleem der restzetels”. De kwestie betreft feitelijk in het geheel niet de vraag van de verdeling der „restzetels”.

Het stelsel D'HONDT, dat zich aandient als methode tot verdeling van de restzetels, is n.l. in wezen niets anders dan een geheel nieuwe verdeling met verkleind kiesquotient; immers worden, ter verkrijging van de in grootte afnemende gemiddelden, die stemcijfers, welke in aanmerking komen voor één of twee restzetels, weer opnieuw gedeeld door het aantal reeds verkregen zetels vermeerderd met één of twee.

Dit komt praktisch neer op het zoeken van een nieuwen kiesdeeler en wel het laagste van de in grootte afnemende gemiddelden, waarmee nog de laatste restzetel wordt verworven. Dit getal heeft daardoor de eigen-

schap bij deeling op de resp. stemcijfers het aantal beschikbare zetels te leveren, zoodat de restzetels vervallen.

Vandaar dat het stelsel D'HONDT m. i. als methode tot verdeeling der restzetels een geheel overbodige functie verricht. Heeft men n.l. evengenoemd laagst gemiddelde gevonden, dan vervallen alle daarboven liggende gemiddelden (kiesdeeler) en wordt alleen dit gereduceerd kiesquotient als het juiste voor de verdeeling aangemerkt.

Maar waartoe dient dan de huidige wettelijke kiesdeeler? Deze kan m. i. gevoeglijk vervallen, want deze vormt het materiaal waarop de methode D'HONDT wordt toegepast en dit materiaal deugt niet. Zelfs is n.m.m. de huidige kiesdeeler de werkelijke oorzaak van den strijd om de restzetels.

Onze kiesdeeler laat in de eerste plaats *restzetels*. Zoolang die er nog zijn, zullen bij elke verkiezing, hoe goed het systeem tot verdeeling daarvan ook moge zijn, toch steeds subjectieve partijgevoelens tegen elke verdeeling in opstand komen, zij het ook ongemotiveerd.

De wettelijke kiesdeeler, het getal dat zoo onverbrekkelijk aan ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging verbonden schijnt, aangezien het gemakkelijk wordt vastgesteld en omdat de grootte ervan het gevoel suggestief bevredigt (immers heeft elke candidaat bij het bereiken daarvan toch *zeker* recht op een zetel), is in wezen de klip, waarop tot het jaar 1935 alle pogingen tot onbepaalde toepassing van het stelsel D'HONDT zijn gestrand, terwijl dit quotient nog steeds een bron van misverstand blijft.

Men vergeet licht, dat het niet *de* kiesdeeler, doch slechts *een* kiesdeeler is, die thans niet meer maatgevend is voor de zetelverdeeling en uit dien hoofde m. i. als onnut en verwarringstichtend kan worden uitgeschakeld.

Het stelsel D'HONDT past niet bij den wettelijken kiesdeeler. Het aantal restzetels dat overblijft is minstens gelijk aan de *helft* van de aan de verdeeling meewerkende partijen (dwergpartijen dus uitgesloten).

Het bewijs hiervoor leveren zeker wel de opeenvolgende 2e Kamer-verkiezingen sinds 1918.

Zijn er dus 30 partijen, dan zijn er zeker wel 15 restzetels te verdeelen, waarvoor minstens 15 deelingen noodig zijn. M. i. bevat deze bewerking veel onnoodig rekenwerk, aangezien toch in laatste instantie de verdeeling volgens een ander kiesquotient plaats heeft.

* *
*

Naar mijn meening bestaat er een methode, die leidt tot hetzelfde uiteindelijk resultaat als de methode D'HONDT, doch op *veel kortere wijze* en waarbij het rekenwerk tot op een minimum wordt gereduceerd, n.l. een weg om aanmerkelijk vlugger te komen tot het laagste van de in grootte afnemende gemiddelden (methode D'HONDT) hetwelk den laatsten restzetel oplevert, of bevattelijker uitgedrukt:

een methode om sneller dien kiesdeeler te bepalen, die het juiste aantal beschikbare zetels geeft.

Deze kiesdeeler heeft meer recht van bestaan dan de wettelijke, want hoewel de wiskundige eigenschappen van beide quotiënten gelijk zijn, heeft de gereduceerde kiesdeeler het grootte voordeel dat er *geen restzetels overblijven*, zoodat de strijd hierover zou zijn uitgesloten. Mag daarmede naar de meening van anderen het probleem nog niet zijn opgelost, doch slechts verplaatst, omdat men n.l. nog aanmerking zou kunnen maken op het verkleinen van den kiesdeeler, dan zou ik daartegen willen inbrengen, dat wij thans in werkelijkheid een *te grooten kiesdeeler* hebben.

Bij de uiteenzetting van mijn berekeningswijze zal ik den nadruk hierop leggen, aangezien hierbij een vergelijkende beschouwing van beide quotiënten mogelijk is.

Het systeem dat ik volg bestaat uit twee korte bewerkingen:

1° *Bepaling van de meest waarschijnlijke waarde van den gereduceerden kiesdeeler.*

2° *Het aanbrengen van een correctie, noodig om den afstand te bepalen van deze M.W.W. (meest waarsch. waarde) tot de werkelijke waarde van den deeler.*

De eerste bewerking is practisch even eenvoudig als het bepalen van den huidige wettelijken kiesdeeler en berust op een eenvoudige aanname uit de waarschijnlijkheidsrekening, n.l. op het verschijnsel, dat bij opeenvolgende deelingen van een getal k op een reeks willekeurige getallen, resten ontstaan, die in grootte varieeren van iets kleiner dan k tot iets grooter dan 0 .

Bij een eenigszins beduidend aantal termen van die reeks zal de gemiddelde waarde van die resten niet ver van $\frac{1}{2} k$ afliggen.

Bij toename van het aantal termen (en dus ook van het aantal resten na deeling) wordt de *waarschijnlijkheid*, dat de gemiddelde rest $\frac{1}{2} k$ zal bedragen, steeds grooter.

Maar afgezien van de grootte van het aantal deeltallen, steeds zal de meest waarschijnlijke waarde (M.W.W.) van de resten $\frac{1}{2} k$ bedragen.

Dit toepassende op den uitslag van een gehouden verkiezing:

Stel p = aantal partijen of lijsten

z = (een willekeurig)aantal beschikbare zetels

s = totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen

k = een kiesdeeler, die z zetels geeft.

dan zullen (na deeling der stemcijfers door k) er p resten ontstaan, gemiddeld groot $\frac{1}{2} k$, zoodat de M.M.W. van de *totale rest* $\frac{1}{2} k p$ zal bedragen.

Intusschen zijn er dan z zetels verdeeld, dus het aantal werkzame stemmen bedraagt kz ; $\frac{1}{2} k p$ was het aantal reststemmen. Deze vormen samen het totaal aantal uitgebrachte stemmen, dus:

$$kz + \frac{1}{2} k p = s; \text{ of de M.M.W. van } k = \frac{s}{z + \frac{1}{2} p}$$

k is dus de meest waarschijnlijke kiesdeeler, die z zetels oplevert.

Substitueeren we in deze formule dus voor z het beschikbare aantal zetels, dan levert dit de M.M.W. van het gezochte kiesquotient.

De *meest waarschijnlijke kiesdeeler* is dus gelijk aan: het totaal aantal stemmen van de (aan de verdeling medewerkende) partijen, gedeeld door het aantal beschikbare zetels $+$ de helft van het aantal (aan de zetelverdeling medewerkende) partijen. Het verschil tusschen deze waarde en den huidige kiesdeeler is slechts een verschil in den noemer. Hieruit is echter terstond te zien, dat de wettelijke kiesdeeler te groot is.

Een voorbeeld van de M.W.W. van k :

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest
A	1240	3	40
B	1160	2	360
C	850	2	50
D	750	1	350
E	450	1	50
F	430	1	30
G	370	0	370
H	350	0	350
	5600	10	

Stel: 10 beschikbare zetels

8 partijen.

De M.M.W. van $k = 5600 : (10 + 4) = 400$.

Geeft terstond 10 zetels. Dit gaat niet steeds op. Door onregelmatigheid in de grootten der resten kan k afwijken, dus te *veel* of te *weinig* zetels geven.

Dan dient de sub 2° genoemde correctie aangebracht. Deze correctie is voor beide gevallen verschillend.

Beide gevallen van correctie zullen hier achtereenvolgens aan de hand van een eenvoudig voorbeeld worden toegelicht.

1°. Geval dat k te *weinig* zetels geeft: Ons voorbeeld iets gewijzigd:

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest
A	1190	2	390
B	1160	2	360
C	900	2	100
D	750	1	350
E	450	1	50
F	430	1	30
G	395	0	395
H	325	0	325
	5600	9	

M.W.W. $k = 5600 : 14 = 400$.

Er komt 1 zetel te weinig te voorschijn. De kiesdeeler moet dus *verkleind* en wel met de kleinste waarde, welke in de resten-reeks is te vinden voor

$$\frac{\text{M.M.W. van } k - \text{partijrest}}{\text{reeds verkregen partijzetels} + 1}$$

Bij afname van den kiesdeeler nemen de partijresten toe, totdat een van de resten de grootte van de afnemende k bereikt. Op dat punt springt die rest op 0 en verkrijgt de betreffende lijst een zetel. Neemt b.v. k met 1 af, dan zal de rest van partij B toenemen met 2 (met het *aantal reeds verworven zetels*), want $1160 = 2 \times 399 + 262$. Laat men k steeds verder afnemen, dan wordt de reeks

$$\begin{aligned} 1160 &= 2 \times 398 + 364 \\ 1160 &= 2 \times 397 + 366 \\ &\dots\dots\dots \text{enz.} \\ 1160 &= 2 \times 387 + 386. \end{aligned}$$

Op het punt: $1160 = 2 \times 386\frac{2}{3} + 386\frac{2}{3} = 3 \times 386\frac{2}{3}$ zou partij B één zetel meer verkrijgen. De kiesdeeler is dan $13\frac{1}{3}$ afgenomen en de kiesdeeler bedraagt dan:

$$\frac{400 - 360}{3} = \frac{\text{eerste kiesdeeler} - \text{partijrest}}{\text{aantal reeds verkregen zetels} + 1}.$$

Het zal echter niet partij B zijn, die den eersten restzetel verkrijgt, doch een van de partijen A en G, en wel die lijst, waarbij de afname van den M.W. kiesdeeler het kleinst is.

Voor partij A is deze afname $\frac{400-390}{3} = 3\frac{1}{3}$.

Voor partij G: $\frac{400-395}{1} = 5$.

Lijst A verkrijgt dus den restzetel.

De bewerking is eenvoudig; men behoeft voor de correctie slechts de in margine dubbel aangestreepte deelingen toe te passen.

De partijen, welke deze minima geven, zijn niet moeilijk te vinden; het zijn de partijen met de grootste resten, terwijl bij gelijke rest de grootste partij het eerst in aanmerking komt. De gereduceerde kiesdeeler kan dus alle waarden hebben tusschen $400-3\frac{1}{3}$ en $400-5$.

Het is duidelijk, dat deeling van de stemcijfers door $396\frac{2}{3}$ een kleinere totaalrest geeft dan deeling door $495\frac{1}{100}$. Bij $k = 396\frac{2}{3}$ kan dus het aantal werkzame stemmen maximaal worden gedacht, wat m. i. het rechtsgevoel het meest bevredigt, hoewel deze gedachte niets uitstaande heeft met de verdeeling zelve, want $k = 396$ levert ook 10 zetels, zoodat hierbij ten slotte hetzelfde aantal kiezers met effect hunne stemmen hebben uitgebracht.

Het *grootste grensgetal* (hier $396\frac{2}{3}$) is tevens gelijk aan het laagste van de in grootte afnemende gemiddelden, hetwelk den laatsten restzetel verkrijgt bij toepassing van den wettelijken kiesdeeler en de methode D'HONDT.

Deze correctie voor 't geval k te weinig zetels oplevert is feitelijk identiek aan de methode HAGENBACH—BISSCHOFF voor het verdeelen der restzetels. Ook de methode D'HONDT kan hier worden toegepast voor deze correctie; echter zal het hierbij minder gemakkelijk zijn terstond de partij te bepalen, welke voor deeling in aanmerking komt.

De resten leenen zich daartoe uitstekend in ons voorbeeld.

Wel dient te worden opgemerkt, dat bij toepassing van den wettelijken kiesdeeler op onze voorbeeldjes slechts 6 zetels zouden zijn toegewezen, dus nog 4 zouden moeten worden verdeeld. Bij een grooter aantal partijen wordt het voordeel, hetwelk bij mijn systeem tot uitdrukking komt, zooals straks zal blijken bij toepassing op de gevallen van Tweede Kamer-verkiezingen, steeds grooter.

De correctie loopt geheel anders en blijkt nog eenvoudiger, wanneer bij deeling door de M.M.W. van k een *teveel* aan zetels wordt gevonden. Hetzelfde voorbeeld iets gewijzigd:

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest
A	1210	3	10
B	1190	2	390
C	900	2	100
D	700	1	300
E	450	1	50
F	430	1	30
G	410	1	10
H	305	0	305
	<hr/> 5600	<hr/> 11	

$$\text{M.M.W. van } k = \frac{5600}{14} = 400.$$

k moet dus vergroot en wel met de kleinste waarde, welke in de restenreeks is te vinden voor:

$$\frac{\text{partijrest}}{\text{aantal reeds verkregen zetels}}$$

Dezelfde afleiding (in tegengestelden zin) als bij voorb. II aanhoudende: Neemt k met 1 toe, dan neemt de rest van (bijv.) lijst C met 2 af. De totale rest van C is 100, dus bij toename van k met 50 zal deze rest = 0 worden en bij een verdere zeer kleine toename van k zal de rest van C plotseling op de waarde van de toegenomen k verspringen, als gevolg van het feit, dat C één zetel is teruggelopen. We krijgen dan de volgende:

$$\begin{aligned} 900 &= 2 \times 401 + 98 \\ 900 &= 2 \times 402 + 96 \\ &\quad \text{enz. tot} \\ 900 &= 2 \times 450 + 0 \end{aligned}$$

$k = 450$ zou echter nog steeds 2 zetels geven, zoodat, wil partij C één zetel verliezen, k grooter moet zijn dan 450.

De toename van k bedraagt dan:

$$\frac{100}{2} = \frac{\text{partijrest}}{\text{aantal reeds verkregen partijzetels}}$$

We zoeken de kleinste waarde van deze toename. De partij, waarvoor die waarde minimum is, verliest den eersten zetel. De lijst met het op deze waarde volgende minimum verliest den 2en zetel. In ons voorb. zijn de twee op elkaar volgende minima gemakkelijk te vinden, n.l.:

$$\text{voor partij A: } \frac{10}{3} = 3\frac{1}{3}, \text{ en voor partij G: } \frac{10}{1} = 10.$$

Alle waarden van k liggende teusschen $400 + 3\frac{1}{3}$ en $400 + 10$ voldoen dus aan de verdeeling in 10 zetels. In ons geval zal partij A een zetel verliezen en zal $k = 410$ het maximum aantal werkzame stemmen geven.

Ook bij dit voorbeeld zouden na toepassing van den wettelijken kiesdeeler, nog 4 restzetels ter verdeling zijn overgebleven. Het behoeft geen betoog, dat deze werkwijze een beduidende verkorting beteekent.

De verdeling van het teveel aan zetels zooals deze hier is weergegeven, heeft an sich niets origineels, het is eenvoudig een contramal van het verdeelen van restzetels. Toch is de grootere eenvoud in het bepalen van k zeer opvallend en men zou de M.W.W. van k zelfs iets kunnen verlagen (bijv. door een afronding naar beneden, waardoor de deelingen eveneens vlotter verlopen), ten einde de waarschijnlijkheid zoodanig te verplaatsen, dat deze wordt gericht op het tevoorschijn brengen van een teveel aan zetels, om hiermee het fixeeren van de werkelijke waarde van k te vergemakkelijken, zonder daarmede een element van willekeur in deze methode te brengen. Ook de methode D'HONDT eigent zich voor het maken van deze correctie, is echter minder eenvoudig.

* *
*

Alvorens over te gaan tot toepassing van deze bewerking op eenige gevallen van gewezen verkiezingen, wat tot zeer interessante uitkomsten leidt, wil ik nog even behandelen de vraag:

Nu het stelsel ROGET is vervangen door het systeem D'HONDT, zullen de grootere partijen gunstiger worden gesitueerd t. a. v. de verdeling der restzetels en de kleinere partijen ongunstiger. Welke partij zal bij dezen overgang in systeem toch dezelfde kans behouden op het verkrijgen van een restzetel?

Bij toepassing van den wettelijken kiesdeeler en het systeem van de grootste overschotten blijven resten over, varieerend van 0 tot k . De M.W.W. van de totale rest zal $\frac{1}{2} k p$ bedragen, want ook voor den

wettelijken kiesdeeler geldt: $k = \frac{z + \frac{1}{2} p}{s}$, waarin echter thans

$z + \frac{1}{2} p$ het aantal beschikbare zetels voorstelt en z het aantal zetels, hetwelk door dezen kiesdeeler waarschijnlijk terstond zal worden verdeeld.

Elk der partijen zal evenveel kans hebben op een grootere als op een kleinere rest en dus is de kans op een rest kleiner dan $\frac{1}{2} k$ gelijk aan de kans op een rest grooter dan $\frac{1}{2} k$. Deze kans is 50 %.

De grootte van het aantal stemmen, waarmede de reeds aan elk der partijen toegewezen zetels zijn behaald heeft verder geen invloed op de verdeling volgens de grootste overschotten. Dit is wel het geval bij de verdeling D'HONDT. De restzetelverdeling is dan zoodanig dat *bij gelijke resten de grootere partij den zetel verkrijgt*.

Stel het geval, dat bij een toekomstige 2e Kamer-Verkiezing 20 partijen aan de zetelverdeling medewerken en 10 restzetels ontstaan. Dan is de wettelijke kiesdeeler rond 11 % te groot. Deze 10 restzetels zullen bij toepassing van het systeem D'HONDT over de partijen worden verdeeld ongeveer in dezelfde verhouding als tusschen de grootten der stemcijfers bestaat, want worden deze stemcijfers in eerste instantie door den wettelijken kiesdeeler k gedeeld, dan wordt door het gemiddelde D'HONDT (deeling van de stemcijfers door $\frac{9}{10} k$) aan elke partij nog 11 % van het aantal reeds verkregen zetels (theoretisch) toegevoegd.

Daaruit volgt, dat een partij met 9 reeds verkregen zetels dan *zeker* nog een restzetel verwerft, terwijl haar kans daarop bij toepassing van het systeem der grootste overschotten slechts 50 % bedroeg.

Een partij met een stemcijfer van $4\frac{1}{2} k$ behoudt echter die kans van 50 %.

De 6 grootste partijen in ons land zijn dus door het systeem D'HONDT beter gesitueerd t. a. v. de zetelverdeling dan voorheen; dat wil niet zeggen dat ze daardoor bevoordeeld worden, doch dat daarmede een einde is gemaakt aan de bevoordeeling van de kleinste partijen.

Bij deze beschouwing worden de dwergpartijen uitgesloten, want deze vormen een regelmatige fout, ook bij het bepalen van de M.W.W. k door

middel van de formule $k = \frac{s}{z + \frac{1}{2} p}$, omdat ze in eerste instantie

bij het aantal lijsten moeten worden geteld. Komen dus meerdere dwergpartijen voor, dan wordt in de formule s slechts weinig vergroot, echter de in den noemer staande term $\frac{1}{2} p$ onevenredig sterk vergroot. Het gevolg zal zijn een te kleine M.W.W. van k en dus een teveel aan zetels na deeling. Dit zal blijken bij de toepassing van de bewerking op den volledigen uitslag van de 2e Kamerverkiezingen 1933. Een voordeel hierbij is echter, dat we alle lijsten met een stemcijfer kleiner dan k terstond van de verdeling (dus ook van de evenredige verdeling) kunnen uitsluiten. Intusschen blijkt het aantal dwergpartijen bij de a.s. verkiezingen belangrijk te zijn verminderd t.g.v. de jongste Kieswetwijziging, waarbij het minimum aantal stemmen van een partij gelijk aan den kiesdeeler is gesteld en tevens een waarborgsom wordt geheven, welke bij het behalen van 75 % van den kiesdeeler weer aan de lijst wordt gerestitueerd.

* *
*

Toepassingen op gehouden 2e Kamerverkiezingen.

De lijsten met een stemcijfer kleiner dan den kiesdeeler kunnen terstond van de verdeeling worden uitgeschakeld, zoodat de berekeningswijze rechtstreeks zou zijn toe te passen.

In het volgende voorbeeld wordt echter de meest evenredige verdeeling naar gemiddelden doorgevoerd en zal subsidair de uitslag worden gegeven, ingeval het thans geldende wettelijk minimum op deze verkiezing van toepassing zou zijn geweest.

Wij zullen dan zien, dat, teneinde het groote aantal dwergpartijen te elimineeren, eerst een bepaling van de M.W.W. van k (met inbegrip van deze kleine groepen) noodig blijkt.

2e Kamerverkiezingen 1933.

Lijsten	Stemmen	Zetels	
Lib. Stp.	258.798	8	} Nevenstaande bewerking wordt alleen ter toelichting gegeven; deze becijfering is in de praktijk overbodig.
R.K. Stp.	1.037.325	34	
R.K. Volksp.	40.792	1	
A.R.	499.888	16	
C.H.	339.751	11	
V.D.	188.870	6	
S.D.A.P.	798.669	26	
C.P.	118.222	3	
O.S.P.	27.443	0	
Rev. S.P.	48.381	1	
Stk. Geref. Stp.	93.222	3	
Nat. Herstel	30.329	1	
Kath. Dem. B.	20.478	0	
Pl. Orde R.	11.177	0	
A. N. Fasc. B.	17.142	0	
C.D.U.	37.793	1	
Nat. B. T. en M.	47.659	1	
Alg. Dem. U.	14.548	0	
Herv. Geref. Stp.	33.813	1	
Voorts nog 34 dwergpartijen met minder dan 7000 st.	55.408		
Totaal	3.720.758	113 zetels	

$$\begin{array}{l} 53 \text{ partijen }) \\ 100 \text{ zetels }) \end{array} \text{ M.W.W. } k = \frac{3.720.758}{126.5} = 29450.$$

Nemen 30.000 om gemakkelijke deelingen te verkrijgen.

Levert 113 zetels. De kiesdeeler is dus te klein. Wij kunnen dus *alle* partijen met minder dan 30.000 stemmen laten vervallen, want bij een grootere kiesdeeler komen deze *zeker* niet in aanmerking voor een zetel.

Wij krijgen dan als verbeterde lijst, in volgorde naar het aantal stemmen gerangschikt:

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest	A	B
R.K. Staatspartij	1.037.325	31	1925	31	28
S.D.A.P.	798.669	23	30469	23	22
A.R.	499.888	14	32288	15	14
C.H.	339.751	10	5751	10	10
Lib. Stp.	258.798	7	—	7	7
V.D.B.	188.870	5	—	5	6
C.P.W.	118.222	3	—	3	4
Stk. Geref. Stp.	93.222	2	—	2	3
Rev. Soc. A.P.	48.381	1	—	1	1
Nat. B. T. en M.	47.659	1	—	1	1
R.K. Volksp.	40.792	1	—	1	1
C.D.U.	37.793	1	—	1	1
Herv. Geref. Stp.	33.813	1	413	0	1
Nat. Herstel	30.329	0	—	0	1

3.573.512 100

14 partijen.

$\frac{1}{2} p = 7.$

$z = 100.$

$$M.M.W. k = \frac{3573512}{107} = 33397, \text{ nemen } 33400.$$

Deze geeft terstond 100 zetels. Hierna kan de maximum grootte van den kiesdeeler worden bepaald. Deze blijkt te bedragen $33400 + \frac{1925}{31} = 33462$, d. i. het kleinste gemiddelde D'HONDT. De R.K. Stp. zou 1 zetel verliezen als k grooter wordt dan 33462.

Kolom A geeft de zetelverdeling, indien de thans in de kieswet vastgelegde bepalingen op deze verkiezing van toepassing waren geweest.

Kolom B geeft de tegenwoordige zetelverdeling.

Tweede Kamerverkiezingen 1929.

In 1929 waren er 36 lijsten met totaal 3.379.503 stemmen. Dit geeft i. v. m. het aantal dwergpartijen de te kleine kiesdeeler: $3.379.503 : 118 = 28639,8$, waarmede wij terstond de kleine groepen kunnen uitschakelen.

De overblijvende reeks, ontdaan van lijsten met een lager stemcijfer dan 28640, luidt:

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest
R.K. Stp.	1.001.589	32	9589
S.D.A.P.	804.714	25	29714
A.R.	391.833	12,7	
C.H.	354.548	11,5	
Lib. Stp.	249.105	8	1105
V.D.	208.979	6,7	
Stk. Geref. P.	76.709	2	
C.P.	67.541	2	
Alg. Dem. Unie	39.955	1	
Herv. Gerf. Stp.	35.931	1	
Nat. B. T. en M.	34.805	1	
	3.265.709	101	

$$M.W.W. \text{ v. } k = \frac{3.265.709}{105,5} = 30955; \text{ we nemen } 31000.$$

De kiesdeeler moet dus vergroot. De waarden tusschen het 1e en 2e minimum voldoen aan de verdeling. Dus k moet grooter zijn dan

$$31000 + \frac{1105}{8} \text{ en kleiner dan } 31000 + \frac{9589}{31}, \text{ ligt dus tusschen } 31138.1$$

en 31309.3. De maximum waarde van $k = 31309$.

De Lib. Stp. had dus 1 zetel teveel.

Men kan, indien het alleen gaat om snel te verdeelen, volstaan met

het vaststellen van de minimum correctie $\frac{1105}{8}$. Dan weet men reeds

dat de Lib. Stp. den overtolligen zetel bezit.

Opmerkelijk is het gemak, wat de afronding (op 31000) van de M.M.W. van k geeft, bij deeling op de stemcijfers. Deze afronding heeft niets willekeurigs in zich, daar de correctie toch onfeilbaar tot het eindresultaat voert.

De thans geldende bepalingen der Kieswet op dit voorbeeld toegepast, geeft dezelfde zetelverdeling.

Tweede Kamerverkiezingen 1925.

33 partijen en groepen.

3.085.862 geldig uitgebrachte stemmen.

De partijen, die na eerste bewerking (zie vorige toepassing 1929) overblijven:

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest
R.K.	883.333	31	24633
S.D.A.P.	706.689	25	14189
A.R.	377.426	13	17326
C.H.	305.587	11	887
V.B.	226.409	8	4809
V.D.B.	187.183	6	20983
St. Ger. P.	62.513	2	7113
Pl. l. B.	43.877	1	—
Groep Staalman (V.B.) Ter Hall	43.155	1	—
C.P.	36.770	1	—
R.K. V. P.	36.571	1	—
Herv. Geref. Stp.	30.252	1	2552

2.939.765 101

2.939.765

$$M.W.W. \text{ v. } k = \frac{2.939.765}{106} = 27734, \text{ nemen } 27700$$

De minimum-correctie is $\frac{887}{11}$

De C. H. verliest dus den overtolligen zetel.

De maximum waarde van k blijkt 28267 te zijn.

2e Kamerverkiezingen 1922.

48 partijen en groepen met 2.929.569 stemmen.

Na zuivering van dwergpartijen:

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest
R.K.	874.745	33	16745
S.D.A.P.	567.769	21	21769
A.R.	402.277	15	12277
C.H.	318.669	12	6669
V.B.	271.358	10	11358
V.D.B.	134.595	5	4595
C.P.	53.644	2	1644
Pl.l.B.	45.816	1	—
Lib.Gr.	28.050	1	—
Stk. Geref. P.	26.744	1	744

2.723.667 101 zetels

$$M.W.W. \text{ van } k = \frac{2.723.667}{105} = 25939,7, \text{ nemen } 26000$$

Het 1e minimum bij de R.K. bedraagt $\frac{16745}{33}$

De R.K. verliest dus één zetel. $k \text{ max.} = 26555$.

Uit het voorgaande blijkt, dat, mogen de groote partijen bij de verdeling volgens gemiddelden het eerst voor het verkrijgen van een restzetel in aanmerking komen, ze bij de correctie voor een teveel aan zetels ook het eerst aan de beurt komen om een zetel te verliezen. Men merke toch wel op, dat de R.K. in dit geval een rest heeft grooter dan de halve kiesdeeler. Bij een teveel aan zetels werkt derhalve het aantal reeds verkregen zetels voor deze partij even nadeelig als dit aantal bij een tekort voordeelig werkt. T. a. v. de kleine partijen geldt het omgekeerde; ze komen gemiddeld het laatst in aanmerking voor het verkrijgen van een restzetel, doch zullen daartegenover een overtolligen zetel slechts bij een zeer kleine rest verliezen; men lette bijv. op de bijzonder kleine rest van de Stk. Geref. P. in ons voorbeeld. Zoowel voor de groote als voor de kleine partijen bestaat bij de verdeling volgens gemiddelden dus een billijk evenwicht.

Dit belicht dus de keerzijde, het „mathematisch negatief” van het probleem der restzetels, n.l. het vraagstuk der overtollige zetels. Uit deze beschouwing, die wiskundig is te staven, blijkt duidelijk, dat elke andere wijze van zetelverdeling het genoemde evenwicht zou verstoren en tot het bevoordeelen van bepaalde lijsten zou leiden.

Hieruit volgt m. i., dat de methode D'HONDT, als verdeelingsstelsel volgens gemiddelden, naar „de meest evenredige” uitkomst leidt.

Tweede Kamerverkiezingen in 1918.

32 lijsten 1.344.209 stemmen.

Geeft M.W.W. $k \ 1344209 : 116 = 11588$.

Na schrapping van de lijsten met een stemcijfer kleiner dan 11588 houden we:

Lijst	Stemmen	Zetels	Rest
R.K.	402.908	33	6908
S.D.A.P.	296.145	24	8145
A.R.	179.523	14	11523
C.H.	87.983	7	3983
Lib. Unie	83.173	6	11173
V.D.B.	71.582	5	11582
B. v. Vrije Lib.	51.195	4	3195
Ec. Bond	42.042	3	6042
S.D.P.	31.043	2	7043
Middenst. P.	12.663	1	663
	1.258,257	99	

$$\text{M.W.W. v. } k = \frac{1.258.257}{105} = 11983,4, \text{ nemen } 12000$$

1 restzetel. Deze verkrijgt de A.R., want daarbij treedt het minimum $\frac{12000 - 11523}{15}$ op. De kiesdeeler wordt dan gelijk of kleiner dan

$$12000 - \frac{477}{15} = 11968.$$

Waar deze bewerking uiteraard iets ingewikkelder is dan de vorige (teveel aan zetels), verdient het aanbeveling de M.W.W. van k naar beneden af te ronden, in dit geval 11900, daar dit een waarschijnlijkheid had gegeven op een teveel aan zetels. Dan zouden echter de opeenvolgende deelingen op de stemcijfers iets meer werk hebben gegeven.

Resumeerende: Bij deze 5 toepassingen gaf de M.W.W. van k:

1 × terstond 100 zetels.

3 × 101 zetels.

1 × 99 zetels.

Dus door slechts alleen den meest-waarschijnlijksten kiesdeeler toe te passen zal men zelden meer dan één restzetel of overtolligen zetel behoeven weg te werken.

Komen uit de M.W.W. van k 2 of 3 restzetels of overtollige zetels te voorschijn, dan kan men voor de correctie i.p.v. het eerste minimum het tweede of derde toepassen. De kans dat het verschil 3 zetels bedraagt is echter gering.

Deze resultaten pleiten m. i. voor de toepassing van deze M.W.W. van k in de practijk der verkiezingen, maar nog meer voor een onderzoek *in hoeverre* en *of* de wettelijke *kiesdeeler* nog wel doelmatig is bij toepassing van het systeem D'HONDT.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

1. Hoe is het mogelijk, dat in Italië de bevolking, althans de Roomsche bevolking, zich en bloc achter het fascisme plaatst en dat de Roomsche geestelijkheid zich ook niet afkeerig houdt?

2. Hoe bestaat het, dat er in Italië geen conflict bestaat tusschen den Paus en MUSSOLINI? Ligt dat alleen op het terrein van de verdraagzaamheid van elkander, dus voor zoolang MUSSOLINI de gesloten verdragen nakomt, of is de Roomsche-kerk-leer zoodanig gebouwd, dat fascisme en Kerk hand in hand kunnen gaan?

3. Indien het laatstgenoemde juist is, wilt U mij dan aangeven het beslissende punt in de Roomsche leer, waarop het mogelijk is, dat geestelijkheid zoowel als leeken leven kunnen in en mede kunnen werken aan den opbouw van het fascisme?

ANTWOORD:

Bij de beantwoording van deze vragen willen wij niet bij iedere vraag afzonderlijk stilstaan, aangezien de vragen zich in hoofdzaak met dezelfde kwestie bezig houden.

Om het standpunt van de r.k.-en met betrekking tot het staatkundig leven, voorzoover hier van belang, te leeren kennen is het noodig tweeërlei in het oog te houden.

De roomsche staat- en maatschappijleer noemt men teleologisch, wijl ze als grondslag aanvaardt het gericht zijn op een bepaald doel, waarbij dan als doel wordt beschouwd, datgene terwille waarvan iets gedaan wordt (zie Mr. Dr. L. TRIEBELS, De Staatsidee volgens Leo XIII pag. 57, 1925). Het doel van de Kerk is het verkrijgen van bovennatuurlijke goederen. Doch Staat en maatschappij zijn uiteindelijk gericht op het doel: de Kerk. Hieruit volgt, dat in beginsel de staatstaak met betrekking tot den godsdienst, volgens de r.k. theorie, zeer ver reikt, gelijk trouwens ook wel uit de historie gebleken is.

Dit neemt echter niet weg, dat de R. K. Kerk gewoonlijk geneigd is haar eigen belang, voor zoover dit bij de staatkunde betrokken is, zeer beperkt op te vatten. M. a. w. zij laat gaarne de noodige vrijheid aan het beleid der staatslieden, terwijl haar inmenging in de staatkunde zich

beperkt tot aangelegenheden, waarbij het belang der Kerk zeer evident betrokken is.

Het bovenstaande geeft reeds eenigermate een verklaring van de verschillende gedragslijn, welke U opmerkt bij de R.K. Kerk in landen als Italië en Duitschland.

Nu moet uit deze opmerking echter niet worden afgeleid, dat o. i. Rome zuiver opportunistische voorstaat. De r.k. staat- en maatschappijleer draagt een principiële karakter. In hoofdzaak beantwoordt zij aan de wijsbegeerte van THOMAS VAN AQUINO, die, zooals U wellicht bekend zal zijn, het wijsgeerig stelsel van den Griekschen wijsgeer ARISTOTELES pasklaar gemaakt heeft voor gebruik in de christelijke wereld aan het einde van de Middeleeuwen. En het is dit Aristotelisch-thomistisch stelsel, hetwelk in de tweede helft van de vorige eeuw en in deze eeuw door verschillende pauselijke encyclieken nader is gesanctionneerd en op de actuele vraagstukken is toegepast. Wij denken hierbij aan de encycliek „Diuturnum illud” over de macht der vorsten en bestuurders der Staten, 1881; de encycliek „Immortale Dei” over de christelijke inrichting der Staten, 1885; en „Libertas praestantissimum” tegen het liberalisme, 1888. Voorts de encycliek „Rerum Novarum” over de werklieden, 1891, allen afkomstig van den bekenden Paus LEO XIII. Daarbij noemen wij uit den laatsten tijd nog de zeer bekende encycliek „Quadragesimo Anno” betreffende de z.g. ordening, welke op 15 Mei 1931 door Paus PIUS XI werd uitgegeven en de encycliek „Divini Redemptoris” van 19 Maart 1937, gericht tegen het communisme.

Nu hoort men van roomsche zijde meermalen de opmerking, dat de r.k. staat- en maatschappijleer ruimte laat voor strevingen van andersdenkenden. De bekende priester Mr. Dr. A. BORET vangt zijn lezing over de katholieke staat- en maatschappijleer, gepubliceerd in den bundel „Principiële Staatskunde”, zelfs aan met de verrassende opmerking, dat die leer eigenlijk niets specifiek katholieks bevat. En die meening is niet zonder grond, omdat de r.k. staatslieden en sociologen op het voetspoor van THOMAS VAN AQUINO en hun Pausen er telkens den nadruk op leggen, dat aan hun leer geen bovennatuurlijke beginselen, doch slechts richtlijnen, ontleend aan de natuurlijke rede, ten grondslag liggen. Desniettemin worden van roomsche zijde, juist ook op den grondslag van de natuurlijke rede, de grondstellingen van het fascisme principiële bestreden.

Een voorbeeld daarvan levert de r.k. rector J. F. A. BOTS in zijn brochure „Christelijke Democratie en Fascisme”, waar hij op pag. 11—13 het volgende zegt:

„Het Fascisme ontstond in Duitschland zoo goed als in Italië als eene reactie tegen de versnippering en verdeeldheid, door de democratie gebracht. Het wilde een vrijheidsdrang zijn en het vrijheidsideaal stond dan ook voorop. Precies zooals Hegel door zijn standen-

vertegenwoordiging wekt het Fascisme door zijne corporatieve staatsorganisatie den schijn, aan alle groepen en standen gelijkelijk een plaats in te ruimen in het maatschappelijk-staatkundig leven.

Maar dat alles is slechts schijn.

De corporatieve Staat is niet — de Staat in handen der corporaties maar omgekeerd — de corporaties in de hand van den Staat, d. w. z. dat dus de individuen en groepen door de corporaties worden opgeslorpt om dienstbaar te zijn aan den Staat.

In werkelijkheid beschouwt het Fascisme de individuen en klassen enkel maar als instrumenten, waarvan de natie zich bedient, om haar meerdere grootheid te bereiken. Want — zoo schreef Mussolini zelf — de Staat is de ware realiteit van het individu. Maar als dat waar zou zijn, zou alles, zou ook de mensch alleen maar beteekenis hebben door den Staat en zou alles, de mensch inclus, dienstbaar moeten zijn aan den Staat.

Welnu, dit is ook de bedoeling van het Fascisme; Mussolini trekt die conclusie, als hij het Fascisme noemt „de godsdienst van het vaderland”.

Al mag niet worden gezegd, dat de Staatsbeschouwingen van het Fascisme en van Hegel identiek zijn, practisch komen zij voor een groot deel op hetzelfde neer.

Onder de schijn-schoone leuze, dat de Staatswil de gemeenschappelijke wil van het volk is en ieder onderdaan dus deelt in de kracht en macht en vrijheid van den Staat, wordt door het fascisme feitelijk aan elk individu — eigen zelfstandigheid — en vrijheid — en tenminste theoretisch ook eigen geweten ontnomen.

Geen eigen zelfstandigheid — want alle autonomie is in Italië afgeschaffd en in Duitschland voltrekt zich thans hetzelfde proces. Ofschoon het volk volgens Bellarminus, Suarez en andere katholieke theologen de onmiddellijke drager is van het openbaar gezag, loochent het Fascisme de bevoegdheid der burgers, het gezag over te dragen, want de Staat is de macht en dus het gezag.

Geen plaats laat het Fascisme ook voor persoonlijke vrijheid; want zooals Rocco schreef — zal de twintigste eeuw den Staat van het individu bevrijden. Aan de individuen wordt slechts beteekenis toegekend als instrumenten van den Staat, die hen waardeert „om hun productieve waarde”.

Zooals dan ook Lenin de vrijheid verwerpt als een burgerlijk vooroordeel, wil ook Rocco de vrijheid enkel zien als een concessie van den Staat, waarmee dus wordt uitgesproken, dat aan niemand rechs tens de vrijheid zou toekomen.

Tenslotte wordt in ieder geval reeds in theorie aan een ieder het *eigen geweten* ontnomen. Want het fascistische staatsgezag dringt zich op als de norm voor alle zedelijk handelen. „De Staat, als universeele zedelijke wil, is schepper van het recht” schreef Mussolini en Gianturco verklaarde: „Alle recht is uitsluitend positief en heeft den Staat tot eenige bron”.

Deze beide verklaringen zijn duidelijk kettersch en eene absolute miskennis van het goddelijk gezag. Het spreekt van zelf, dat daarmee eene onmogelijke positie geschapen wordt voor de Kerk, die dat goddelijk gezag vertegenwoordigt en ook voor den katholieke, die de goddelijke wetten aanvaardt als hoogste norm voor zijn leven.

Een paar jaar geleden is dat in Italië dan ook reeds gebleken toen Paus Pius XI openlijk verklaarde: „Indien ze onze vereenigingsgebouwen gesloten houden, zullen wij in de kerken samenkomen; als

ze ook onze kerken sluiten, zullen wij vergaderen in de catacomben; en ook als zij de catacomben sluiten, zullen wij voortgaan te bidden, zooals wij 2000 jaren geleden gebeden hebben.

Intusschen heeft men daar zoo goed als in Duitschland een modus vivendi gevonden. Verschillende katholieken meenen reeds uit de totstandkoming dier concordaten te mogen afleiden, dat de Kerk het Fascisme erkent. *Daar is geen sprake van; de strekking van een concordaat is geen ander dan de mogelijke veiligstelling der katholieke belangen in het betrokken land*).*"

En in gelijken geest, doch wat korter drukt Dr. VAN BEURDEN zich uit in zijn brochure „Het Fascisme en Wij”, waar hij opmerkt:

„Naar fascistische opvatting is dan ook de Staat — in tegenstelling met wat we in den aanvang van dit geschrift hebben betoogd — niet een „middel” voor den mensch, om zijn volle persoonlijk welzijn te bereiken, doch „doel in zich”, waaraan desnoodig dat persoonlijk welzijn moet worden geofferd.”

Wat het nationaal-socialisme betreft herinneren we voorts aan de pauselijke encycliciek van 14 Maart 1937 over den toestand der Katholieke Kerk in Duitschland, waarbij inzonderheid over de Duitsche mythe van ras, bloed en bodem en over de staats- en persoonsvergoding het vonnis gestreken werd (uitgave N.V. drukkerij De Tijd, Den Haag).

* *
*

Uit het bovenstaande blijkt dus eenerzijds, dat de r.k. staat- en maatschappijleer zich principiëel stelt tegenover het fascisme en nationaal-socialisme, maar anderzijds, dat de R.K. Kerk aan de staatkunde zekere vrijheid of autonomie laat, mits maar niet te kort gedaan wordt aan het belang der R.K. Kerk.

Nu vraagt U aan te geven het beslissend punt in de r.k. leer, waarop het mogelijk is, dat de geestelijkheid zoowel als de leeken leven kunnen in en mede kunnen werken aan den opbouw van het fascisme.

Eigenlijk hebben wij reeds een antwoord op deze vraag gegeven. Doch wij willen dit antwoord nog adstrueeren met beroep op de officiële r.k. lectuur.

De bovengenoemde encycliciek „Quadragesimo Anno” richt zich in haar slotgedeelte op voorzichtige wijze tegen het fascisme. Zij komt op voor de Katholieke Actie, die (zooals ze opmerkt) „geen eigenlijk vakactie of politieke actie voeren wil”. En dan laat zij even verder met nadruk daarop volgen de woorden: „Die (de Kerk) ook op dit zoo juist genoemde terrein, evenals overal, waar moreele aangelegenheden ter sprake komen of in discussie zijn, de haar door God opgelegde taak om te waken en te leeren nimmer kan veronachtzamen of verwaarloozen”.

Hier hebt ge het beslissend punt in de r.k. leer, waarop U doelt. En het is niet zonder reden, dat juist ook in deze encycliciek dat beslissend

*) Wij cursiveeren.

punt genoemd wordt. Want aan deze encycliek ging vooraf een heftige polemiek tusschen den secretaris-generaal der Fascistische Partij GIURIATI en den Paus over het recht van de Kerk ten aanzien van de Katholieke Actie, vooral onder de jeugd, welk recht van fascistische zijde werd bedreigd met het motief, dat de Katholieke Actie een politiek karakter draagt.

Uit dit laatste blijkt ook, dat in Italië moeilijkheden tusschen de R. K. Kerk en het Fascisme zijn voortgekomen. En al mag het waar zijn, wat CASSIANUS HENTZEN in zijn commentaar op „Quadragesimo Anno” deel II pag. 843 zegt, n.l. dat het conflict van 1931 door den Paus gewonnen werd, dit neemt toch niet weg, dat ook in de toekomst dergelijke botsingen in Italië geenszins uitgesloten zijn.

* *
*

Intusschen zijn er, behalve de boven aangegeven principiële oorzaken voor de betrekkelijke vlotte verhouding tusschen de R.K. Kerk en den Staat in Italië (welke oorzaken aanvankelijk ook in Duitschland hun invloed deden gelden), verschillende andere omstandigheden te noemen, die een gunstig verloop in Italië verklaren.

Een der belangrijkste oorzaken ligt voorzeker wel in het staatsmanschap van MUSSOLINI. Reeds onmiddellijk na zijn optreden heeft hij door een groot aantal maatregelen het Vaticaan gunstig voor zich gestemd. Zoo werden verschillende kerken weder voor godsdienstoefening opgesteld; kloosters werden aan de orden teruggegeven; bij het leger werden aalmoezeniers aangesteld; in de lagere school werd het geven van godsdienstonderwijs weer ingevoerd e.d. U zie daarvoor nader het uitstekend artikel van Mr. Dr. E. J. BEUMER, „De Romeinsche quaestie”, opgenomen in den 6en jaarg. van A.R. Staatskunde pag. 429 e.v.

Maar vooral is van belang, dat MUSSOLINI er dd. 11 Februari 1929 in geslaagd is tot stand te brengen een nieuwe regeling tusschen den Italiaanschen Staat en het Vaticaan, ter vervanging van de Garantiewet van 1871, waarbij een einde gemaakt werd aan de voor den Paus hoogst pijnlijke kwestie, of hij al dan niet een Italiaansch staatsburger was en waarbij de volle soevereiniteit van het Vaticaan werd erkend (eigen territorium, gezantschapsrecht, jurisdictie, schadeloosstelling voor het verlies van den Roomschen Staat, kerkelijk huwelijk, verplicht godsdienstonderwijs op alle lagere en middelbare scholen e. d.). Deze regeling was zonder eenigen twijfel een succes voor MUSSOLINI. Maar niet minder een succes en een tegemoetkoming voor de R.K. Kerk. En daarom mag deze regeling wel beschouwd worden als een van de belangrijkste oorzaken ter verklaring van den toestand in Italië.

Vergelijkt men nu den toestand in Italië met den toestand in Duitschland, dan valt het verschil onmiddellijk op.

Er werd hier ook tusschen de R.K. Kerk en den Staat een concordaat

tot stand gebracht. Doch dit was geen winst voor de Kerk, doch hoogstens een beperking van verlies. Daarbij komt, dat de godsdienstige gesteldheid in Duitschland anders is dan in Italië. Italië is een roomsch land, Duitschland in hoofdzaak een protestantsch land.

En ook het op den voorgrond schuiven van de rassenkwestie in de Duitse politiek heeft aan de verhouding tusschen den Staat en de R.K. Kerk geen goed gedaan.

Wij denken hierbij nog niet eens aan de jodenvervolging. De jodenvervolging is slechts een symptoom van een algemeen politiek streven, dat haast noodwendig tot botsingen met de kerken, speciaal met de R.K. Kerk, moest aanleiding geven. De R.K. Kerk is romaansch georiënteerd. In Italië levert dit geen bezwaar op. Integendeel! Juist de romaansche gedachte geeft aan de fascistische politiek in Italië haar mystiek symbool. Doch het op den voorgrond schuiven van het germanisme in Duitschland verdraagt zich niet met de romaansche gedachte. En daarom was het — nog afgezien van het feit, dat het z.g. germaansche christendom in Duitschland met alle christelijke kerken, dus ook met de R.K. Kerk in botsing komen moest — onvermijdelijk, dat, speciaal tusschen het Duitse nationaal-socialisme en de R.K. Kerk, wrijvingen ontstonden, die vooral ook in de tegen elkander op botsende grondgedachten haar oorzaak vonden.

Daarbij komt natuurlijk nog het feit, dat ook met betrekking tot het onderwijs en de jeugdbeweging conflicten in Duitschland moesten ontstaan, omdat zowel het nat. socialisme als de kerken, speciaal de R.K. Kerk, ten dezen haar rechten doen gelden. Dit nu is niet een verschijnsel, dat een speciaal Duitse karakter draagt, aangezien, gelijk wij boven reeds opmerkten, dergelijke conflicten ook in Italië voorkomen. Doch het spreekt van zelf, dat zulke wrijfpunten scherper geaccentueerd worden bij een andere godsdienstige en raciale samenstelling van de bevolking, waarbij dan nog komt, dat ook het staatsbeleid in een land als Duitschland geenszins onverdeelde bewondering wekt.

N.

2. VRAAG.

Kunt U mij — aangezien men omtrent den omvang van de werkloosheid hier te lande zeer uiteenlopende gegevens leest — ter zake enkele nadere inlichtingen verstrekken?

ANTWOORD:

De werkloosheid bedroeg in de week van 19—24 April 1937 onder de arbeiders, aangesloten bij een werkloozenkas, 25.1 pct. In de overeenkomstige week van 1936 was dit percentage nog 30.2. Een belangrijke daling!

Heel duidelijk blijkt ook, dat er geleidelijk een gunstige keer komt in den omvang der werkloosheid, wanneer men de maandpercentages vanaf April 1936 vergelijkt met de maandcijfers van een jaar te voren. Men ziet dan, dat het aanvankelijk nadeelig verschil geleidelijk kleiner wordt totdat eindelijk een daling der werkloosheid wordt geboekt.

Ziehier de cijfers:

April	1936	32.5 pct.	October	1936	31.1 pct.
"	1935	30.2 "	"	1935	30.7 "
		—————			—————
		stijging 2.3 pct.			stijging 0.4 pct.
Mei	1936	31.7 pct.	November	1936	31.2 pct.
"	1935	29.6 "	"	1935	32.4 "
		—————			—————
		stijging 2.1 pct.			daling 1.2 pct.
Juni	1936	31.1 pct.	December	1936	32.7 pct.
"	1935	28.9 "	"	1935	36.4 "
		—————			—————
		stijging 2.2 pct.			daling 3.7 pct.
Juli	1936	31.4 pct.	Januari	1937	34.3 pct.
"	1935	29.4 "	"	1936	37.8 "
		—————			—————
		stijging 2 pct.			daling 3.5 pct.
Augustus	1936	30.9 pct.	April		
"	1935	29.8 "	(week van		
		—————	19—24)	1937	25.1 pct.
		stijging 1.1 pct.	"	1936	30.2 pct.
September	1936	31 pct.			—————
"	1935	30.7 "			daling 5.1 pct.
		—————			
		stijging 0.3 pct.			

Uiteraard houdt deze vermindering der werkloosheid verband met de toenemende welvaart. Een indruk van die economische opleving geeft weer het zoopas verschenen overzicht van de uitkomsten van 97 belangrijke bankinstellingen, industriële, commerciële en verkeersonderningen, samengesteld door de Amsterdamsche Bank. Uit dit overzicht blijkt dat het totale netto winstcijfer van f 32.3 miljoen over het boekjaar 1935 steeg tot f 53.3 miljoen over het boekjaar 1936. Van die 97 ondernemingen keerden er in 1935 niet minder dan 58 geen dividend uit; in 1932 slechts 31.

Ook het totaal aantal volledig werklozen, ingeschreven bij de bureaux der openbare arbeidsbemiddeling liep gedurende den laatsten tijd terug.

Op 10 April jl. stonden er in totaal ingeschreven 384.600 werklozen. Een jaar te voren was het totaal ruim 31.100 hooger.

Intusschen is dit cijfer ook thans nog zeer hoog. Vooral dan lijkt dit getal onheilspellend, als men het vergelijkt met de cijfers van de werkloozen gedurende de Aprilmaand van de jaren 1933—1935, toen het aantal ingeschreven werkloozen resp. bedroeg 312.800, 309.900 en 368.200.

Doch men mag bij het beoordeelen van deze cijfers toch het volgende niet uit het oog verliezen.

Vooreerst de toeneming der bevolking.

Telken jare komen er in ons land ongeveer 35.400 nieuwe arbeidskrachten, buiten rekening gelaten de circa 10.600 nieuwe arbeidskrachten, die een zelfstandig beroep uitoefenen, om werk vragen. In vier jaar tijds zijn er dus rond 140.000 personen als nieuwe gegadigden op de arbeidsmarkt gekomen. Zie Ned. Conjunctuur van Febr. 1936.

Voorts zijn er in de jaren 1930—1935 meer personen zich hier te lande komen vestigen dan er naar elders zijn vertrokken. In de laatste jaren is deze toeloop door de Regeering gestuit. Doch naar schatting zijn er toch ruim 62.000 menschen op deze wijze bijgekomen.

Ook het invoeren van machines e. d. in de bedrijven, hetgeen dikwijls een uiterst middel was om de bedrijven van ondergang te redden, heeft heel wat menschen tijdelijk werkloos gemaakt. Volgens schatting niet minder dan 15000 per jaar. Dat is dus in vier jaar ongeveer 60.000 personen.

Verder valt nog op te merken, dat de Regeering herhaaldelijk bevordert heeft, dat velen, die daaraan vroeger niet dachten, zich als werkzoekenden ter arbeidsbeurze laten inschrijven.

Volgens de laatste opgave zijn er 54.400 arbeiders in de werkverschaffing te werk gesteld. Toch worden ook zij gerekend onder het door de arbeidsbeurzen opgegeven aantal werkloozen.

Zij, die de middelbare scholen verlaten, werden door de Regeering opgewekt om zich ter arbeidsbeurze als werkzoekende te laten inschrijven (circulaire van den Minister van Arbeid van 8 Augustus 1934).

Tal van personen uit z.g. intellectueele beroepen, die vroeger nimmer iets met een arbeidsbeurs te maken hadden, worden thans als werklooze ingeschreven.

Zelfs ook gezinsleden van werkloozen worden ter arbeidsbeurs ingeschreven.

Let men nu op die factoren, dan is het waarlijk niet te verwonderen, dat de cijfers der werkloosheid in de laatste jaren gestegen zijn. Doch dan valt hiertegenover toch op te merken; *eenerzijds*, dat er zeer velen zijn, die *nu* werkloos genoemd worden, terwijl men ze vroeger niet onder de werkloozen rekende; *anderzijds*, dat ondanks de crisis, de werkgelegenheid gedurende de laatste jaren in ons land aanzienlijk verruimd moet zijn en aan meer dan 140.000 nieuwe arbeidskrachten arbeid geschonken heeft.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Muiterij en Scheuring 1830 door DR. C. GERRETSON, I en II, Leiden, A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V.

Het was het aanvankelijk oogmerk van den schrijver niet een bronnenverzameling betreffende de geschiedenis van 1830 saam te stellen, doch te schrijven „ad narrendum” (om te vertellen). Daarvan is echter niet gekomen. Een bronnenverzameling was noodig, omdat de gegevens uit deze periode nog niet zoover bewerkt bleken, dat een historische samenvatting kon worden beproefd (zelfs de nationale bronnenverzameling „Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland” is, naar het oordeel van Dr. G. onbruikbaar). En voorts was de auteur terecht van oordeel, dat het schrijven van een afzonderlijke schets van de gebeurtenissen van de Septemberdagen 1830 zonder een voorafgaande breede schets van de Nederlandsche Restauratie onwenschelijk is.

Zoo werd dit werk — nolens volens — een bronnenuitgave, ter aanvulling van de evengenoemde „Gedenkstukken”.

Van het omvangrijk historisch materiaal, dat werd geordend en van de noodige registers werd voorzien, noemen we de zeer belangrijke en interessante briefwisseling tusschen den Koning en den Prins van Oranje, de verslagen van de gouverneurs der zuidelijke gewesten en van den Prins van Oranje, het proces-verbaal van den Raad van den Prins te Antwerpen, 's Konings aanwijzingen nopens de sterke bezetting van Brussel en de correspondentie tusschen den Prins van Oranje en Lodewijk Philips.

Moge deze grondleggende historische arbeid spoedig leiden tot het doel, hetwelk de samensteller voor oogen stond: een verhaal, hetwelk uit gekeurde steenen saamgevoegd, zóó on-middellijk en zóó waar-achtig werkt als een (betrouwbaar!) gemengd bericht.

N.

Gedenkboek, uitgegeven door de vereeniging van Nederlandsche gemeenten ter gelegenheid van haar vijf en twintigjarig bestaan op 28 Februari 1937, 's Gravenhage, 1937.

Dit prachtig gedenkboek bevat, behalve de gebruikelijke introducties van enkele binnenlandsche en buitenlandsche autoriteiten, een historisch

overzicht van de vereeniging en van zusterorganisaties elders en voorts een uitvoerig overzicht van de ontwikkeling van gemeenterecht, gemeentebestuur en gemeentebeheer in Nederland in de laatste vijf en twintig jaren van de hand van Mr. A. KOELMA. Bovendien is opgenomen een bijdrage over de centralisatie en bestuurs Hervorming in Nederlandsch Indië, samengesteld door het Decentralisatiekantoor, dat ressorteert onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur in Ned. Indië. Daarna volgen een groot aantal bijdragen van buitenlandsche medewerkers (o. a. van den bekenden auteur G. MONTAGU HARRIS) over het gemeentewezen in andere landen, voorafgegaan door een samenvattend overzicht van de hand van prof. Dr. G. A. VAN POELJE.

Een publicatie, welke de vereeniging van Ned. Gemeenten tot eer strekt en een belangrijke verrijking beteekent voor de kennis van het bestuur der plaatselijke gemeenschappen!

Jaarverslag Vereeniging van Nederlandsche gemeenten, 1936.

Het jaarverslag geeft met name een uitvoerig overzicht van de bemoeiing der vereeniging met de financiering der werkloosheid-lasten, met de regeling van de steunverleening en werkverschaffing en met de wijziging van de Lager-onderwijs wet. Het aantal leden der vereeniging bedroeg op 31 Dec. 1935 991, tezamen omvattend 8.3 miljoen inwoners of 98.4 pct van het totaal aantal inwoners.

N.

Een Maassluiser jongen wordt Minister-President. Het leven van Dr. Abraham Kuyper (1837 — 29 October — 1937 door O. DE MOOR en A. M. DE MOOR—RINGNALDA, G. F. Callenbach, Uitgever, Nijkerk.

Dit boekje willen wij gaarne aanbevelen. Het is een beknopte en goed leesbare schets, welke een indruk geeft van den grooten antirevolutionairen leider. Het zal, vooral nu dit jaar de Kuyperherdenking in het centrum staat, zijn lezers wel vinden. En dat verdient het ook.

N.

Beroerders der Volks Praat en daad der C.D.U. door G. MEYER, Rotterdam.

Gaarne vestigen wij op dit goed gedocumenteerde boekje de aandacht. Het bevat geen doorlopend betoog. Doch het biedt in geordend verband goed materiaal ter bestrijding van het socialisme onder „Christelijke” vlag, hetwelk door de C.D.U. wordt gepropageerd.

N.

Wisselingen in het wereldverkeer door Dr. H. COLIJN,
Libellenserie no 247, uitg. Bosch en Keuning, Baarn.

Dr. COLIJN geeft in dit geschrift (een rede, gehouden voor de Rotterdamsche Kamer van Koophandel en Industrie) een historisch overzicht van de ontwikkeling van het handelsverkeer vanaf de Grieksch-Romeinsche oudheid tot den huidige tijd. En, voorzoover ons bekend, is er geen geschrift te vinden, dat in zoo kort bestek op zoo heldere wijze het historisch verloop in beeld brengt.

Schrijvers opvatting met betrekking tot het vraagstuk van het vrije handelsverkeer is bekend genoeg. Doch van belang is vooral, dat hier zijn meening nog eens gestaafd wordt met beroep op de historie.

Enkele passage's aan het eind van Dr. COLIJN's rede willen wij hier overnemen.

„De oorzaak van de werelddepressie is in hoofdzaak het gevolg van het streven naar zelfvoorziening langs zuiver kunstmatigen weg.

En toch vindt dat systeem van zoo groot mogelijke nationale zelfvoorziening *principiële* verdedigers. Dat er sommigen zijn, die, onder dwingende omstandigheden „autarkie” aanvaarden als noodmaatregel, als het geringste kwaad van het oogenblik, valt nog te verklaren, maar dat autarkie verdediging vindt op grond van de overweging, dat een z.g. *geleide nationale economie* den voorrang toekomt boven een *vrije wereldeconomie*, is voor mij een der zonderlingste levenservaringen geweest. Niet het minst, omdat deze opvatting zoo volkomen in strijd is met de onder Goddelijk bestel tot stand gekomen wereldontwikkeling.”

En dan volgen aan het slot enkele meer optimistische perspectieven.

Dr. COLIJN's oordeel over den toestand en de verwachtingen hier zoowel als in Indië wordt getypeerd door het volgende beeld:

„De veeren van den vogel hebben wel geleden, maar zijn slagpennen zijn ongedeed. In Indië zijn de veeren alweer aan het bijgroeien en ook hier mag men dit — als geen onverwachte nieuwe storingen optreden — tegemoet zien.”

En wat betreft het vrije handelsverkeer is er, volgens Dr. COLIJN, „wat de landman noemt, werking in de lucht, . . . al zal het wellicht nog wel een paar jaar duren, eer men van verfrisschende regen spreken kan.”

Wij willen ten zeerste het lezen van deze brochure aanbevelen.

N.

DE LANDBOUW-CRISISPOLITIEK OP EEN KEERPUNT ?

DOOR

DR. W. F. DE GAAY FORTMAN.

Reeds ongeveer zes jaren duurt de Overheidsbemoeiing met land- en tuinbouw en visscherij. Vond in de eerste jaren der crisis het ingrijpen der Regeering incidenteel plaats naar gelang de nood in de verschillende bedrijfstakken daartoe noopte, sedert de inwerkingtreding der Landbouw-Crisiswet 1933 in den zomer van 1933 en vooral na de ingrijpende wijziging dier wet in Juli 1934, waardoor de uitwerking en de uitvoering der maatregelen werden gecentraliseerd, werd de bestrijding van de landbouw-crisis doelbewuster en volgens vaste richtlijnen gevoerd.

Op zichzelf zou er na zulk een aantal jaren van diep ingrijpende Overheidsbemoeiing reeds reden te over zijn om een oogenblik stil te staan en te overwegen, tot welk resultaat de tot dusver genomen maatregelen hebben geleid en of wellicht voor de toekomst een andere weg moet worden ingeslagen. Ongeveer een jaar geleden, nog voor de depreciatie van den gulden, wees G. BROUWERS in een beschouwing over de bedrijfsuitkomsten van den landbouw in het boekjaar 1934/'35 reeds op de noodzakelijkheid na te gaan, of de tot dusver gevolgde politiek de juiste was geweest en of de voortzetting ervan tot een voorloopig duurzame saneering van den landbouw zou kunnen leiden.¹⁾ Sedert dien is wederom een jaar verstreken en algemeen wordt thans de noodzakelijkheid gevoeld om het vraagstuk van de landbouw-(crisis)politiek, welke in de toekomst zal moeten worden gevoerd, principieel te bezien.

Naar mijn meening zijn er drie redenen, waarom de aandacht thans in het bijzonder op de gevoerde en te voeren landbouw-crisispolitiek is gericht. In de eerste plaats zijn de omstandigheden in den landbouw evenals in alle andere bedrijven zeer veranderd door de depreciatie

van den gulden en de algemeene prijsstijging op de wereldmarkt, die reeds voor de depreciatie was ingezet en daarna in versneld tempo plaats vond. Om een enkel voorbeeld te geven, hoe onverwacht en sterk deze prijsstijging bijv. voor de granen geweest is, in Mei 1936 gaf BROUWERS in zijn boven aangehaald artikel als zijn meening te kennen, dat een herstel van de internationale graanprijzen tot het niveau, waarop onze richtprijzen liggen, ook voor een iets verderaf liggende toekomst, uiterst onwaarschijnlijk was.²⁾ In April 1937 waren de internationale graanprijzen zoodanig gestegen, dat de Regeering in twee étappes, die door een tijdsverloop van nog geen drie weken waren gescheiden, de monopolieheffingen op granen tot de helft kon verminderen, zonder dat daarmede de richtprijzen ook maar eenig geweld werd aangedaan.

In de tweede plaats is de aandacht der publieke opinie in versterkte mate op de landbouw-crisismaatregelen gevestigd door het rapport der zgn. Commissie-VAN LOON en het voorontwerp-Landbouwordeningswet, dat Minister DECKERS eind Maart j.l. heeft gepubliceerd en dat blijkens de daarbij gevoegde Memorie van toelichting direct door de voorstellen dezer commissie is geïnspireerd. Vooral dit voorontwerp, krachtens hetwelk de productie in den landbouw blijvend zal worden geordend, zij het dan ook door de bedrijfsgenooten zelve, is er in geslaagd de aandacht op te eischen voor het belang van een doelbewuste landbouwpolitiek.

Tenslotte vraagt het probleem der landbouw-crisispolitiek de aandacht in verband met de verkiezingen, die hebben plaats gehad en de kabinetswisseling, die aanstaande is. Zullen het nieuwe kabinet en de nieuwe Minister van Landbouw een principieel anderen koers inslaan, zal alles bij het oude blijven of zal het nieuwe kabinet het voorontwerp-Landbouwordeningswet een „fair chance” geven? Altemaal vragen, die op het oogenblik in het centrum van de belangstelling staan.

Mij is gevraagd een overzicht te geven van den huidige stand der crisispolitiek, voorzoover deze steunt op de Landbouw-Crisiswet. Het lijkt mij het beste, wanneer ik eerst eenige algemeene punten bespreek, daarna in het kort weergeef, welke veranderingen sedert de depreciatie van den gulden in de maatregelen zijn gebracht, om te besluiten met een korte beschouwing van het rapport der Commissie-VAN LOON en het voorontwerp-Landbouwordeningswet.

Een groote grief tegen het huidige stelsel van landbouw-crisis-politiek is, dat het administratief apparaat, dat voor de uitvoering ervan noodig is, zoo groot en ingewikkeld is. Dit feit kan niet worden ontkend. Doch aanvaardt men dit stelsel — en de Staten-Generaal, de volksvertegenwoordiging, heeft dit gedaan — dan zal men dit groote administratieve apparaat eveneens moeten aanvaarden. Terecht is daarop door Minister DECKERS bij de behandeling van de begrooting van het Landbouw-Crisisfonds voor het dienstjaar 1936 in de Tweede Kamer de aandacht gevestigd.³⁾ Het Nederlandsch stelsel van landbouw-crisismaatregelen vereischt nu eenmaal een omvangrijke contrôle, daar de crisisproducten op hun weg van den producent naar de grens of naar den consument voortdurend moeten worden gevolgd. Bij de uitvoering der maatregelen is een groot aantal ambtenaren betrokken. Hoewel hun aantal reeds belangrijk is ingekrompen, bedroeg dit op 1 Februari 1937 toch nog 3720. Hieronder is dan alleen het zgn. vaste personeel begrepen, niet het losse personeel, dat op uur-, dag- of stukloon werkzaam is.

Deze ambtenaren zijn alle in dienst van crisis-instellingen, waaronder moeten worden begrepen de verschillende Centrales en Landbouw-Crisis-Organisaties, alsmede de verschillende bureaux en diensten, die meer rechtstreeks met het departement van Landbouw en Visscherij verbonden zijn. Gelijk men weet, zijn deze alle opgericht in den vorm van stichtingen. De crisis-ambtenaren zijn dus niet in dienst van het Rijk. Mitsdien zijn zij geen ambtenaar in den zin der Ambtenarenwet 1929 en evenmin arbeidscontractant in den zin van het Arbeidsovereenkomstenbesluit. De crisis-ambtenaren zijn eenvoudig werkzaam op arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht.

Gezien het sterk publiekrechtelijk karakter der crisis-instellingen en het feit, dat de werkzaamheden van de meeste crisis-ambtenaren op een lijn gesteld moeten worden met de werkzaamheden van gewone Rijksambtenaren is het begrijpelijk, dat men, toen te voorzien was, dat de maatregelen niet van korten duur zouden zijn, de rechtspositie van het crisis-personeel heeft geregeld. In Juli 1935 is door den Minister van Economische Zaken vastgesteld het Crisis-Arbeidsreglement, waarin de arbeidsvoorwaarden van het vaste crisis-personeel zijn neergelegd. Krachtens dit reglement heeft de crisis-ambtenaar recht op kindertoeslag. Van zijn salaris wordt 5 % ingehouden, welk bedrag voor hem in een spaarfonds gereserveerd wordt. Bij ontslag

na een diensttijd van meer dan twee jaar anders dan op eigen verzoek wordt behalve dit spaargeld een bijslag uit het Landbouw-Crisisfonds gegeven. In geval van overlijden heeft de weduwe van den crisis-ambtenaar eveneens recht op een uitkeering uit het Landbouw-Crisisfonds, welke afhankelijk is van den diensttijd van den overledene en het door hem genoten salaris. Uit al deze bepalingen blijkt, dat men den crisis-ambtenaren, die men in verband met het tijdelijk karakter der maatregelen niet tot ambtenaar in den zin der Ambtenarenwet kon maken, het gemis van het recht op wachtgeld of pensioen althans eenigermate heeft willen vergoeden.

Wat de sociale voorzieningen in geval van ziekte of invaliditeit betreft, kan worden opgemerkt, dat door een uitspraak van den Centralen Raad van Beroep van 5 December 1935 is vastgesteld, dat het crisis-personeel verzekeringsplichtig is in den zin der Ziektewet. Ook de Invaliditeitswet is op het crisis-personeel van toepassing.

Vanzelfsprekend heeft men in het Crisis-Arbeidsreglement niet kunnen afwijken van de bepalingen van dwingend recht inzake de arbeidsovereenkomst in het Burgerlijk Wetboek. De crisis-ambtenaar kan derhalve met inachtneming van den gebruikelijken opzeggingstermijn worden ontslagen. Heeft dit het voordeel, dat men zich van onbekwame krachten spoedig kan ontdoen, hetgeen bij ambtenaren veel moeilijker is, niet te ontkennen is, dat de rechtspositie van het crisis-personeel daarvoor vrij onzeker is. Het is daarom van beteekenis, dat alle ontslagen bij crisis-instellingen door den Minister van Landbouw en Visscherij persoonlijk worden behandeld. Bovendien heeft de Minister een kleine commissie benoemd, die hem desgewenscht over bepaalde ontslagen van advies dient.

Het Crisis-Arbeidsreglement wijkt op verschillende punten belangrijk af van het Arbeidsovereenkomstenbesluit, de regeling van de rechtspositie van arbeidscontractanten in directen dienst van het Rijk. Naar mijn meening is dit juist. Het Arbeidsovereenkomstenbesluit is naar zijn opzet kennelijk bedoeld voor arbeidscontractanten, die òf zeer tijdelijk in dienst zullen zijn òf geheel ander werk verrichten dan in het algemeen de crisis-ambtenaar. Nog bij de behandeling van de Rijksbegrooting voor 1937 is er in de Tweede Kamer op gewezen, dat de Regeering in strijd met de bedoeling van het Arbeidsovereenkomstenbesluit steeds meer personeel op de voorwaarden van dit besluit in dienst neemt, dat eigenlijk als ambtenaar had behooren te

worden aangesteld. 4) Op zichzelf is het verklaarbaar, dat men om der wille van de financieele consequenties het aantal ambtenaren in dezen tijd niet wil uitbreiden. Doch de arbeidsvoorwaarden van het Arbeidsovereenkomstenbesluit zijn voor deze groep zeer onvoldoende. Van de voorwaarden van het Crisis-Arbeidsreglement moet in ieder geval gezegd worden, dat zij redelijk zijn en aan de bezwaren, die aan het tijdelijk karakter van een functie bij de crisis-instellingen verbonden zijn, voor een groot gedeelte tegemoet komen.

Als tweede punt wil ik bij deze „algemeene beschouwingen” eenige opmerkingen maken over het crisis-tuchtrecht. 5) Ik meen het feit bekend te mogen veronderstellen, dat alle producenten in landbouw, tuinbouw en visscherij, alsmede in verschillende gevallen ook de handelaars in de producten van deze bedrijfstakken bij een crisis-organisatie moeten zijn aangesloten. Volgens het Crisis-Organisatiebesluit 1933 moet in de statuten van al deze crisis-organisaties de bepaling voorkomen, dat bij overtreding van de Landbouw-Crisiswet en de ter uitvoering daarvan genomen koninklijke besluiten en ministerieele beschikkingen, alsmede van de statuten en reglementen der crisis-organisatie de betrokken georganiseerde tuchtrechtelijk zal worden gestraft. Daarnaast stelt de Landbouw-Crisiswet zelf overtreding van bij of krachtens deze wet gegeven voorschriften strafbaar. Formeel gezien kunnen de georganiseerden dus in de meeste gevallen voor hetzelfde feit tweemaal worden gestraft: eenmaal door den gewonen strafrechter en eenmaal door den tuchtrechter. In de practijk is deze regeling getroffen, dat in de meeste gevallen alleen de Hoofdamtenaar voor de Crisis-Tuchtrechtspraak vervolgt en dat de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie van vervolging afziet. Daar de tuchtrechter echter niet de bevoegdheid heeft tot verbeurdverklaring over te gaan, komen alle overtredingen, waarbij de vervolgende instanties inbeslagneming en verbeurdverklaring noodzakelijk achten, voor den gewonen strafrechter.

De tuchtrechtspraak is opgedragen aan elf provinciale commissies, die samengesteld zijn uit drie leden, waarvan twee juristen — resp. voorzitter en secretaris — en een deskundig lid. Van de uitspraken dezer commissie is hooger beroep mogelijk bij de Centrale Commissie voor de Crisis-Tuchtrechtspraak, die haar zetel heeft te 's Gravenhage.

De voornaamste straffen zijn geldboete tot ten hoogste een bedrag van f 50.000.— en schrapping als georganiseerde met ontzegging van het recht om opnieuw als zoodanig te worden toegelaten voor ten

hoogste tien jaren. Aangezien men om zijn bedrijf te kunnen uitoefenen georganiseerde bij de een of andere crisis-organisatie moet zijn, komt deze laatste straf practisch neer op economischen ondergang.

Wanneer men het crisis-tuchtrecht beschouwt, rijst oogenblikkelijk de vraag, of hier wel inderdaad van tuchtrecht sprake is. Reeds dadelijk doet zich twijfel dienaangaande voor, wanneer men let op de angstvalligheid, waarmede men dubbele berechting van eenzelfde overtreding, nl. door den strafrechter en door den tuchtrechter, heeft trachten te voorkomen. In het algemeen toch is toepassing van een tuchtrechtelijke naast een strafrechtelijke sanctie zeer wel verdedigbaar. Een medicus kan zich aan een strafbaar feit schuldig maken, tengevolge waarvan hij door den strafrechter zal worden gestraft, doch daarnaast voor hetzelfde feit nog eens tuchtrechtelijk door een medisch tuchtcollege, omdat het tevens een handeling oplevert, tengevolge waarvan het vertrouwen in den stand der medici is ondermijnd. Ook bij ambtenaren en advocaten is cumulatie van strafrechtelijke en tuchtrechtelijke sanctie mogelijk en verdedigbaar. Dit vloeit voort uit het algemeen karakter van het tuchtrecht, dat een disciplinair karakter draagt en er op gericht is handelingen gericht tegen de vrij nauw omgrensde maatschappelijke groep, waartoe de betrokkene behoort, binnen deze groep te corrigeren. Tuchtrechtelijke overtredingen zijn in het algemeen overtredingen, waardoor bijzondere groepsbelangen worden geschaad en die daarom ook door typisch disciplinaire maatregelen worden hersteld.

Passen wij deze algemeene normen op het crisis-tuchtrecht toe, dan zien wij al spoedig, dat hier van tuchtrecht geen sprake is. Men heeft het wel voorgesteld als een groepsrecht voor land- en tuinbouwers. Het crisis-tuchtrecht omvat alle georganiseerden bij crisis-organisaties, waartoe ook behooren handelaars in crisis-producten, importeurs en exporteurs van zoodanige producten enz. Men kan moeilijk volhouden, dat deze met de land- en tuinbouwers één maatschappelijke groep vormen. Voorts is het ook niet vol te houden, dat door overtreding van de Landbouw-Crisiswet en de ter uitvoering dezer wet genomen maatregelen groepsbelangen worden geschaad, die tuchtrechtelijk gestraft behooren te worden. De Regeering steunt den landbouw, omdat instandhouding van dezen tak van volksbestaan voor de algemeene welvaart van bijzonder belang is. Zij heeft daarbij

niet het groepsbelang der landbouwers op het oog, doch het algemeen belang. Wie de door haar genomen maatregelen overtreedt, schaadt niet allereerst het groepsbelang van den landbouwer, doch het algemeen belang, vertegenwoordigd door den consument, die de gelden, benoodigd voor de financiering der maatregelen, moet opbrengen.

Het crisis-tuchtrecht is een bijzonder strafrecht.⁶⁾ Men heeft het zuiver uit doelmatigheidsoverwegingen ontworpen, omdat men de overtredingen der landbouw-crisiswetgeving niet ter berechting wilde toevertrouwen aan den gewonen strafrechter. Men vreesde, dat deze niet voldoende rekening zou houden met de groote economische belangen, welke door deze overtredingen zouden worden geschaad. Men wilde deze daarom doen berechten door een rechter, die geacht kon worden speciaal in deze materie deskundig te zijn. Vandaar de benoeming van het deskundig lid in de commissies voor de crisis-tuchtrechtspraak. In de tweede plaats wilde men een snellere berechting bevorderen dan van den strafrechter verwacht kon worden. Ten gevolge van de bijzondere moeilijkheden, die zich bij deze materie voordoen, en de noodzakelijkheid van rechtszekerheid voor de georganiseerden is men van het desideratum der snelle berechting langzamerhand teruggekomen.

Wanneer men het crisis-tuchtrecht als een bijzonder strafrecht ziet, dan moet men erkennen, dat in deze crisisjaren op het stuk der strafrechtspleging een belangrijk experiment heeft plaats gevonden. In de eerste plaats is dit bijzonder strafrecht niet gebaseerd op den regel „nulla poena sine lege”. Immers behalve de verplichting de wet, de ter uitvoering daarvan genomen maatregelen, de statuten, reglementen en besluiten der crisis-organisaties na te komen, rust op de georganiseerden ook nog de verplichting „alles na te laten wat indruischt tegen het doel der crisis-organisatie of de strekking van de wet, de regeeringsmaatregelen enz., of wat de werking daarvan zou kunnen belemmeren” (artikel 14, onder a, lid 2 van het Crisis-Organisatiebesluit). Of een bepaalde handeling indruischt tegen de strekking der regeeringsmaatregelen, zal eerst achteraf door de commissie voor de crisis-tuchtrechtspraak kunnen worden uitgemaakt.

In de tweede plaats is den tuchtrechter groote vrijheid gelaten inzake het bewijs van de overtredingen, welke hij te berechten krijgt. Ten slotte is het van groote beteekenis, dat een deskundig leekenrechter

aan deze rechtspraak deelneemt. Vooral op dit laatste punt zijn de ervaringen met de crisis-tuchtrechtspraak zeer bevredigend. De deskundige zorgt voor een economisch juiste waardeering van het feit, is op de hoogte van alle technische bijzonderheden, die bij de beoordeling van de overtreding in aanmerking moeten worden genomen en is dikwijls ter plaatse bekend, zoodat hem de bedrijfsomstandigheden van den betrokken georganiseerde vaak uit eigen wetenschap bekend zijn. De ervaringen met de inschakeling van den deskundigen leekenrechter in de crisis-tuchtrechtspraak opgedaan, zullen naar mijn meening bij de verdere ontwikkeling der strafrechtspraak van beteekenis moeten zijn.

Uit deze korte beschouwing over het crisis-tuchtrecht, die uit den aard der zaak beperkt moest zijn, zal, naar ik hoop, gebleken zijn, dat hierbij vraagstukken van meer dan enkel „crisis”-belang betrokken zijn.

De steun aan land- en tuinbouw is steun aan het bedrijf. Met de financiële omstandigheden van den enkeling wordt geen rekening gehouden. Er van uitgaande, dat de bedrijfstak in zijn geheel in nood verkeerde, is men dien bedrijfstak in zijn geheel gaan steunen. Rechtstreeksche, individueele steun wordt behoudens enkele uitzonderingen niet verleend.

Toen men koos voor het beginsel van bedrijfssteun, volgde uit dit feit alleen al, dat men ook maatregelen moest nemen om de landarbeiders van dezen steun te doen profiteren. Immers ook de landarbeiders behooren tot het bedrijf en zijn voor de instandhouding daarvan onmisbaar. Daarnaast was het van belang de steunverleening aan land- en tuinbouw tevens dienstbaar te maken aan behoud van werkgelegenheid. In het Crisis-Organisatiebesluit is daarom de bepaling opgenomen, dat de georganiseerden nauwgezet in acht moeten nemen de door den Minister van Landbouw en Visscherij voor hun bedrijven te geven voorschriften inzake de verhouding van werkgever en arbeider. Deze voorschriften zijn neergelegd in de Crisis-Organisatie-beschikking 1934 II en houden in, dat de georganiseerden bij de provinciale Landbouw-Crisis-Organisaties verplicht zijn:

a. in door den Minister aan te wijzen gevallen over de arbeidsvoorwaarden hunner landarbeiders overleg te plegen met een of meer der drie samenwerkende landarbeidersbonden; 7)

b. de door hen gesloten collectieve arbeidsovereenkomsten getrouwelijk na te komen;

c. bij die arbeidsgeschillen, waarbij de Minister dit wenschelijk acht, arbitrage te aanvaarden van een of meer door dezen te benoemen arbiters.

Naast de algemeene regeling voor de oplossing van arbeidsgeschillen in de Arbeidsgeschillenwet 1923 bevat de Crisis-Organisatiebeschikking 1934 II dus een bijzondere regeling voor het landbouwbedrijf, welke ook de mogelijkheid geeft arbeidsgeschillen te beslechten door gedwongen arbitrage.

Van deze mogelijkheid is een ruim gebruik gemaakt. Alleen in 1936 is in 74 arbeidsgeschillen arbitrage opgelegd. Daardoor is bereikt, dat in vele gevallen het loon niet al te zeer is gedaald; op plaatsen, waar een ernstig geschil bestond, dat een ongunstigen invloed uitoefende op de verhouding van werkgevers en arbeiders, is dit geschil op deze wijze uit de wereld geholpen; op plaatsen, waar met een, soms groot, gedeelte der werkgevers een collectieve arbeidsovereenkomst was gesloten, is deze door een arbitrale uitspraak ook van kracht verklaard voor de overige werkgevers, waardoor ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden alle werkgevers op een lijn worden gesteld.

Daarnaast is door het opleggen van de verplichting om overleg te plegen met de drie groote landarbeidersorganisaties het organisatorisch overleg tusschen werkgevers en arbeiders bevorderd. Dit overleg heeft zich de laatste jaren op gunstige wijze ontwikkeld. Op 1 Juni 1935 bestonden er in de landbouwbedrijven 250 collectieve arbeidsovereenkomsten, geldende voor 10.867 ondernemingen en 39.174 arbeiders. Op 1 Juni 1936 waren deze getallen resp. 323, 20.569 en 61.741.⁸⁾ Deze gunstige ontwikkeling is ongetwijfeld door de toepassing der Crisis-Organisatiebeschikking 1934 II in sterke mate bevorderd.

Naast deze maatregelen, die dus ten doel hebben, dat de steun, welke aan het landbouwbedrijf in zijn geheel wordt verleend, ook tot uitdrukking zal komen in de loonen en overige arbeidsvoorwaarden der landarbeiders, heeft de Minister van Landbouw en Visscherij eind April van dit jaar nog een maatregel ten behoeve der landarbeiders genomen. O. a. voor landarbeiders, die een toewijzing van ten hoogste twee varkens en geen toekenning van biggenmerken hebben, zijn 20.000 biggenmerken beschikbaar gesteld. Indien deze landarbeiders tot dusver geen toewijzing van mestvarkens hebben gehad en wel in de gelegenheid zijn varkens voor eigen gebruik te mesten, kunnen zij, wanneer zij wat hun gezinsomvang betreft daarvoor in aanmerking komen,

in de termen vallen voor een toewijzing van mestvarkens. Daartoe heeft de Minister in totaal 15.000 varkens ter beschikking gesteld. Veel landarbeiders hebben ook een, zij het meestal zeer klein eigen bedrijfje, waaruit zij nog eenige inkomsten putten. Daarom is de boven geschetste maatregel voor deze groep zeer zeker van belang.

De landarbeiders verkeeren in zeer zorgvolle omstandigheden. De dagloonen komen meestal niet boven f 2.— uit. Des winters wordt dit loon veelal niet eens gehaald. Een door den Minister van Landbouw en Visscherij benoemde arbiter gaf in zijn uitspraak de volgende schets van de levensomstandigheden der landarbeiders in de plaats, waarvoor hij als arbiter moest optreden: „. . . in den zomer is alle spek en vleesch verdwenen; dan breekt de tijd aan, waarop het gezin leeft van brood en aardappelen, gedoopt in een klein beetje vet met azijn en water; uit dit gezin ontvangt de spekslager geenerlei bestelling en kan hij er ook geen ontvangen.” Ongetwijfeld zijn er plaatsen, waar de toestand iets beter is, doch in het algemeen is op het stuk der arbeidsvoorwaarden de tegenstelling tusschen platteland en stad wel zeer schrijnend. Doordat de werkgevers zooveel mogelijk naar bezuiniging (moeten) streven, is het aantal werklooze landarbeiders ook zeer groot. Van verschillende zijden is er daarom meermalen op aangedrongen als voorwaarde voor de steunverleening te stellen, dat iedere werkgever een bepaald aantal arbeiders in dienst moet nemen naar gelang van zijn bedrijf. Naar mijn meening is het echter gelukkig, dat de Regeering op deze voorstellen nog nimmer is ingegaan. Voor de uitvoering van dezen maatregel zou het noodig zijn een nieuw omvangrijk administratief apparaat in het leven te roepen en zou een zeer diep ingrijpen van de Overheid in de bedrijfsverhoudingen onvermijdelijk zijn. De bestaande regelingen zijn al ingrijpend genoeg en, waar mogelijk, moet juist naar vereenvoudiging worden gestreefd. Voorts is het zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk, objectieve normen vast te stellen, volgens welke berekend moet worden, hoeveel arbeiders elke werkgever in dienst zal moeten nemen. Ten slotte zal men zoo een nieuwen last op de bedrijven leggen, want de productiekosten zullen stijgen, doordat meer loon zal moeten worden uitgekeerd. Deze last kunnen de bedrijven niet dragen en het is de vraag, of het Landbouw-Crisisfonds ook hiervoor weer zal kunnen bijspringen.

Het vraagstuk der landarbeiders is een van de vele moeilijke problemen der landbouw-crisispolitiek. Afdoende zijn de genomen maat-

regelen geenszins, doch vooral door het opleggen van arbitrage heeft de Regeering in veel gevallen althans iets kunnen doen om de levensomstandigheden der landarbeiders te verbeteren.⁹⁾

Om het land- of tuinbouwbedrijf te kunnen uitoefenen moet men als georganiseerde zijn aangesloten bij een of meer crisis-organisaties. Daartoe moet men een formulier onderteekenen, waarin men den wensch te kennen geeft om als georganiseerde te worden toegelaten. Dit voorschrift, neergelegd in het Crisis-Organisatiebesluit, is de oorzaak geweest, dat de Overheid ook bij de uitvoering van dit gedeelte van haar taak bij sommige landbouwers in aanraking is gekomen met gewetensbezwaren. Een aantal landbouwers heeft op gronden, aan hun godsdienstige overtuiging ontleend, geweigerd deze verklaring te onderteekenen. Zij konden dus niet als georganiseerden worden toegelaten. Daar de uitoefening van het bedrijf practisch onmogelijk is, wanneer men geen georganiseerde is, moest voor deze menschen een afwijkende regeling worden getroffen. Deze komt in het kort hierop neer, dat iedere gewetensbezwaarde een verzoek om vrijstelling van de onderteekening eener schriftelijke aanvraag tot toelating als georganiseerde bij crisis-organisaties bij den Minister kan indienen. Na een onderzoek, waarbij de betrokkene zooveel mogelijk zelf wordt gehoord en waarbij onder meer wordt nagegaan, welk standpunt hij tegenover de sociale verzekeringswetgeving inneemt, wordt beslist, of de vrijstelling al of niet wordt verleend. Gewetensbezwaarden, die de vrijstelling hebben gekregen, worden in alle opzichten behandeld alsof zij georganiseerd waren. Daar zij in werkelijkheid niet georganiseerd zijn, kunnen overtredingen der maatregelen hunnerzijds niet tuchtrechtelijk worden vervolgd. Zij komen in zulk een geval voor den strafrechter.

In totaal hebben een driehonderdtal gewetensbezwaarden de vrijstelling gekregen. Men vindt hen voornamelijk op de Veluwe, de streek rondom Almelo, enkele plaatsen in Friesland, het gedeelte van Utrecht, dat aan Gelderland grenst, en enkele plaatsen in Zuid-Holland. Hun verzet spruit veelal voort uit het besef, dat God dezen crisistijd over ons gebracht heeft. In de crisis hebben wij Gods straffende hand over ons volk te zien. De Overheid, die de gevolgen van deze crisis wil verzachten, komt in opstand tegen God. Daaraan kan een Christen niet meedoen. Nauw met dit uitgangspunt samenhangend, komen dan andere bezwaren: het zich niet willen aansluiten bij een menselijke

organisatie,¹⁰⁾ verzet tegen de afslachting van vee, met name van drachtig vee; bezwaar tegen het ongeschikt maken voor menselijk voedsel van landbouwproducten, bezwaren tegen het laten schetsen van kalveren als zijnde een zonde tegen het tweede gebod en het houden van gemerkte varkens, omdat dit merk zou zijn het teeken van het beest uit Openbaring 13 : 11 e.v. De consequente gewetensbezwaarden verklaren daartegenover ook, dat zij geen steun willen aanvaarden, omdat God hen het noodige zal verschaffen. Deze consequentie trekt de meerderheid echter niet!

Voor den oprechten gewetensbezwaarde beteekent zijn weigering om zich bij de landbouw-crisis-organisatie voor zijn provincie aan te sluiten een ernstig conflict. Immers eenerzijds is hij in zijn geweten overtuigd de Overheid, die dit van hem vraagt, onderdanig te moeten zijn, anderzijds verbiedt datzelfde geweten hem zich bij de door die Overheid in het leven geroepen, menselijke organisatie aan te sluiten. Deze mensen maken geen propaganda voor hun overtuiging en komen er nauwelijks toe deze in een persoonlijk gesprek uit te spreken. Daartegenover staat het voor mij vast, dat er velen zijn, bij wie de gewetensbezwaren eerst zijn gewekt door de wijze, waarop de Staatkundig Gereformeerde Partij zich over de landbouw-crisismaatregelen heeft uitgelaten. Men heeft van die zijde vaak een bestrijding van de maatregelen gegeven, welke in den staatkundigen strijd ten eenenmale ongeoorloofd is. En niet weinige landbouwers zijn van deze eenzijdige voorlichting het slachtoffer geworden en daardoor in moeilijkheden gekomen. Dit type gewetensbezwaarden kenmerkt zich door een luidruchtig propaganda maken voor eigen overtuiging en weinig bereidwilligheid om met de Regeering mede te werken om voor de bezwaren een oplossing te vinden.

Langzamerhand zijn echter ook de moeilijkheden met de gewetensbezwaarden overwonnen. Van de meeste merkt men, nadat zij de vrijstelling hebben gekregen, niets meer. Een enkel geval baart nog moeilijkheden, doch deze zijn dan veelal hieraan te wijten, dat de betrokkene in geen enkel opzicht wil meewerken om een oplossing te vinden¹¹⁾.

Thans wil ik in het kort voor de verschillende producten nagaan, welke wijzigingen in de te hunnen aanzien geldende regelingen zijn aangebracht na de depreciatie van den gulden. Deze wijziging in de

monetaire politiek der Regeering had ten gevolge, dat met ingang van 28 September 1936 alle restituties en prijsverschillen bij den uitvoer tijdelijk moesten worden stopgezet, teneinde na te gaan, welke bedragen daarvoor na dezen maatregel moesten worden vastgesteld. Daarnaast bleek al spoedig, dat verschillende steunregelingen zelfs geheel konden vervallen.

Voor den akkerbouw is de toestand na de depreciatie geheel anders geworden dan voor de veehouderij. Reeds voor de depreciatie bewogen de wereldmarktprijzen van voederartikelen en granen zich in een stijgende lijn. Dit proces werd door de depreciatie versneld en zette zich na dien voort. Deze toestand, die voor den akkerbouw derhalve gunstig was, beteekende terzelfder tijd een verhooging van de productiekosten voor de veehouderij, welke verhooging niet werd gecompenseerd door een prijsstijging van de door de veehouderij geproduceerde veredelingsproducten. Konden dus met aanvankelijke handhaving van de monopolieheffingen bij den invoer van granen, enkele steunregelingen voor den akkerbouw, n.l. die voor gerst, vlas, koolzaad en rogge geleidelijk worden afgeschaft, daarnaast was het noodig voor de veehouderij eenige maatregelen te nemen, waardoor zij werd tegemoet gekomen in de stijging harer productiekosten. Daartoe werd op 7 October 1936 de binnenlandsche heffing op varkensvleesch ingetrokken, waardoor beoogd werd den boer een hoogere opbrengst te verzekeren zonder stijging van den varkensvleeschprijs voor den consument. Tevens werd de prijs verhoogd van de varkens, welke de Veehouderijcentrale opkoopt, teneinde deze tot bacon te laten verwerken.

De depreciatie had eveneens een stijging van de meel- en bloemprijzen tengevolge, zoodat een stijging van den broodprijs te voorzien was. Daarvoor werd met de meelfabrikanten, meelimporteurs en kleine molenaars een regeling getroffen, waardoor zij in staat waren de bloem zonder prijsverhoging aan de bakkers af te leveren ¹²⁾.

Gelijk reeds werd opgemerkt, zette de prijsstijging der granen zich na de depreciatie voort. Van verschillende zijden werd dan ook reeds spoedig op intrekking of tenminste verlaging der monopolieheffingen aangedrongen. Aanvankelijk wees de Regeering dit van de hand. Zij voerde aan, dat zonder de prijsverhogende werking der monopolieheffingen de prijzen voor den akkerbouw nog niet loonend zouden zijn en voorts, dat het Landbouw-Crisisfonds de opbrengst dezer heffingen

nog niet kon missen. De gelden uit de monopolieheffingen op granen verkregen zijn nl. ruimschoots voldoende om den steun aan den akkerbouw te bekostigen. Daarnaast wordt uit hun opbrengst de steun aan den tuinbouw, de visscherij en de veenderij gefinancierd. Toen de graanprijzen bleven stijgen en dus het eerstgenoemde argument verviel en ook het tweede argument door de intrekking van verschillende steunmaatregelen aan kracht inboette, was, vooral gezien den toestand van de gemengde bedrijven en de veehouderijbedrijven, een verlaging van de monopolieheffingen op granen noodzakelijk. In twee étappes resp. op 5 en 25 April j.l. werden de heffingen voor alle granen teruggebracht op f 1.— per 100 kg.

Van verschillende zijden wordt er ook nu nog op aangedrongen de monopolieheffingen geheel te doen vervallen. Men wijst er dan op, dat ook zonder de prijsverhoogende werking dezer heffingen de door de Regeering voor de verschillende granen vastgestelde richtprijzen kunnen worden gemaakt. Tevens dringt men dan aan op intrekking van de tarwesteunregeling, die immers geen beteekenis meer heeft, wanneer ook zonder Overheidsingrijpen de richtprijs kan worden gemaakt. Dit zou dus neerkomen op intrekking van het maalgelod.

Wanneer de graanprijzen op de wereldmarkt op het bestaande of een enigszins hooger peil min of meer stabiel worden, is het naar mijn meening inderdaad gewenscht de monopolieheffingen geheel in te trekken. De akkerbouw heeft dan nl. geen steun meer noodig en het belasten van akkerbouwproducten met heffingen, uit welker opbrengst steunmaatregelen voor andere producten moeten worden bekostigd, is alleen al uit een oogpunt van volkpsychologie af te raden. Het lijkt mij echter de vraag, of het maalgelod voor tarwe dan ook zal kunnen vervallen. Te verwachten is, dat in dat geval een zoodanige invoer van buitenlandsche tarwe zal plaats vinden, dat de Nederlandsche tarweverbouwer weer terstond in de oude crisis-moeilijkheden zal komen. Naar ik meen, zal een maalgelod voor tarwe voorloopig niet kunnen worden gemist.

Voor de veehouderijbedrijven en de kleine bedrijven blijven de moeilijkheden nog groot. De verlaging der monopolieheffingen op granen heeft eenige verlichting gebracht. Het feit blijft echter bestaan, dat de prijzen der door de veehouderij voortgebrachte veredelingsproducten, al bewegen ook zij zich enigszins in stijgende lijn, nog

volstrekt niet loonend zijn. Vooral het gemengde en het kleinbedrijf heeft het zwaar te verantwoorden. Bij de verhooging der productiekosten is voor het gemengde bedrijf gekomen de afschaffing van de steunmaatregelen voor rogge en gerst, die voor deze bedrijven vaak een niet onaanzienlijke bron van inkomsten vormden.

Het kleinbedrijf profiteerde practisch al van geen enkelen steunmaatregel voor den akkerbouw. De hooge voederprijzen hebben daar de laatste reserves uitgeput. Dientengevolge was de Minister van Landbouw en Visscherij genoodzaakt in Februari 1937 evenals in 1936 voor deze bedrijven een extra steunmaatregel vast te stellen. Zij, wier hoofdberoep in den landbouw ligt en die bij de inventarisatie in Mei 1936 niet minder dan 1 H.A. en minder dan 5 H.A. cultuurgrond in gebruik hadden en die voorts o.m. niet zijn aangeslagen in de inkomsten- of vermogensbelasting voor het belastingjaar 1936/1937, kunnen in aanmerking komen voor een uitkeering in eens van ten hoogste f 45.—. Het principe van bedrijfssteun is bij deze steunverleening dus wel geheel losgelaten. Deze uitkeeringen in geld dragen het karakter van socialen steun. Bovendien is het de vraag, of deze uitkeeringen tegenover de moeilijkheden van het kleinbedrijf eenige daadwerkelijke beteekenis hebben. Daar komt nog bij, dat men noch in 1936 noch in 1937 het aantal kleine boeren heeft gelimiteerd, b.v. door het stellen van een basisperiode. Er is nu een zekere prikkel om kleine boer te worden, die b.v. hierin tot uitdrukking komt, dat kinderen die tot nog toe gezamenlijk het bedrijf der ouders hebben voortgezet, tot scheiding en deeling overgaan om ieder een bezit van minder dan 5 H.A. te verkrijgen. Practisch verandert er op zoo'n bedrijf niets. Het wordt alleen voortaan door een aantal „kleine boeren” uitgeoefend.

Intusschen moet niet uit het oog worden verloren, dat op het kleinbedrijf een belangrijk deel van de landbouwende bevolking werkzaam is. In 1930 bedroeg het aantal kleine zelfstandige bedrijven 33,3 % van het totale aantal bedrijven. Bovendien waren er nog 13560 landarbeiders met 1 H.A. en meer land¹³). De bijzondere maatregelen, die voor deze bedrijven zijn genomen, waarvan ik alleen nog noem de ter beschikking stelling van twintig duizend biggenmerken en vijftien-duizend varkens speciaal voor deze categorie, vinden daarin hun, zij het misschien slechts gedeeltelijke, rechtvaardiging.

Een van de moeilijkste vraagstukken der landbouw-crisispolitiek is de zuivelpolitiek. In de eerste plaats is er het steeds toenemen van de

melkproductie ondanks de beperking van den rundveestapel. Uiteindelijk zal deze beperking wel resultaat moeten hebben, doch waarschijnlijk zal dit niet vóór 1940 merkbaar zijn. Een afdoende verklaring voor de toeneming van de melkproductie is nog nimmer gegeven. Men heeft er o.a. op gewezen, dat de beperking het aanhouden van melkrijke, oudere dieren in de hand werkt en voorts, dat een meer en meer doorwerkende rationalisatie in het veehoudersbedrijf valt waar te nemen. Hier openbaart zich dan een van de schaduwzijden, welke aan het crisisbeleid van de laatste jaren is verbonden, nl. dat strenge productiebeperking de rationalisatie in het bedrijfsleven versnelt. Hiermede bedoel ik geenszins tegen de rationalisatie als zoodanig stelling te nemen. Zij ligt in de natuurlijke ontwikkeling der dingen en biedt, voor zoover zij een doelmatiger en economischer bedrijfsvoering mogelijk maakt, inderdaad groote voordeelen. Doch de door de crisismaatregelen versnelde rationalisatie brengt ook groote moeilijkheden met zich mede, naar gelang zich eenerzijds een streven naar loslating van de productiebeperking openbaart en anderzijds de afzetmogelijkheden verminderd zijn.

In de tweede plaats staat men bij de zuivel voor het feit van een dalend boter- en zelfs margarineverbruik tegenover een toenemend verbruik van de goedkoopere spijsvetten en spijsolie. Men heeft het prijsevenwicht tusschen beide categorieën trachten te herstellen door met ingang van 12 Juli 1936 de heffing op spijsvet en spijsolie te verhoogen tot 40 cent per kg. Of daardoor de daling van het boter- en margarineverbruik gestuit is, kan nog niet worden nagegaan, daar over 1937 nog geen cijfers gepubliceerd zijn.

Bij het hierboven gesignaleerde verschijnsel komt wel heel duidelijk tot uiting, dat voor een bepaald gedeelte der bevolking de wijze van financiering van het Landbouw-Crisisfonds — belasting van de eerste levensbehoeften — een groot bezwaar is.

De melkveehouderij is eveneens mede door de depreciatie in een ongunstiger toestand gekomen dan zij al was. Direct na de depreciatie is de melksteun verlaagd in verband met de betere prijzen, die, naar men verwachtte, van de depreciatie het gevolg zouden zijn. Een prijsstijging in de mate, als men verwacht had, bleef echter uit en de productiekosten stegen door de hoogere prijzen der granen en overige voederartikelen. Zoo moest de verlaging van den melksteun weer ongedaan worden gemaakt. In verband met den beteren boterprijs en de

daling der productiekosten in den zomer werd de melksteun begin Mei opnieuw verlaagd.

Gelijk men weet, is voor het Westen des lands — het zgn. wettelijk gebied — een wettelijke regeling voor den afzet van consumptiemelk getroffen. De consumptiemelk moet tegen door de Regeering bepaalde minimumprijzen door de veehouders worden geleverd. Als een factor voor de berekening van dezen prijs wordt o. m. aangenomen de prijs, welke de zuivelindustrie te Rotterdam betaalt. Volgens de veehouders is deze prijs al tijden lang te laag vastgesteld en den laatsten tijd hebben zij van ernstig misnoegen daarover blijk gegeven. De Minister van Landbouw en Visscherij heeft thans den Crisis-Accountantsdienst opgedragen een onderzoek in te stellen naar de berekening van deze zuivelwaarde der melk.

Voorts wordt overwogen de consumptie-melkregeling ingrijpend te wijzigen. Bij deze regeling wordt onderscheid gemaakt tusschen het wettelijk en het buitenwettelijk gebied. In beide gebieden bestaat een wettelijke regeling voor de consumptiemelk, gebaseerd op de Landbouw-Crisiswet, zij het ook, dat deze voor het wettelijk gebied eenigszins anders is dan voor het buitenwettelijk gebied. De oorsprong van deze aanduiding moet historisch worden verklaard. Toen de Crisis-Zuivelwet 1932, S. 290 nog bestond, gold voor het gebied om de groote steden een wettelijke regeling, welke op die wet was gebaseerd. Voor het overige, het zgn. buitenwettelijk gebied bestond een door de belanghebbenden, met medewerking van de Crisis-Zuivelcentrale vastgestelde regeling, die door de semi-officieele crisis-melkcommissies werd uitgevoerd. Toen de consumptiemelkregeling onder de Landbouw-Crisiswet werd gebracht, werd ook voor het buitenwettelijk gebied een wettelijke regeling getroffen. Men overweegt thans deze laatste in te trekken.

In het wettelijk gebied zullen de veehouders al hun melk moeten leveren aan door hen gevormde organisaties. De melk zal dan worden afgenomen door een organisatie van den melkhandel, die op initiatief van de organisaties van handelaren en industrie is tot stand gekomen. Van deze regeling wordt vereenvoudiging in de uitvoering der crisismaatregelen verwacht. Tevens verwacht men, dat deze regeling doelmatiger te controleeren zal zijn. Wanneer zij zal kunnen worden ingevoerd, is echter nog niet bekend, daar de voorbereiding veel tijd vergt.

Bij den tuinbouw evenals in het bloembollenbedrijf blijft de moeilijk-

heid van den verminderden afzet door den sterk afgenomen export. Daarbij komt, dat de teeltbeperking in deze bedrijfstakken niet zoo sterk kon worden doorgezet, als met het oog op dezen verminderden afzet wel noodzakelijk ware geweest. Voor de vele kleine bedrijven zou een drastischer teeltbeperking buitengewoon bezwaarlijk zijn geweest. Gelukkig zal ook de tuinbouw in belangrijke mate profiteeren van den verruiming van den uitvoer naar Duitschland, welke dank zij de pas met dit land gevoerde onderhandelingen mogelijk is geworden. Is deze verruiming van blijvenden aard, dan zal verdergaande teeltbeperking waarschijnlijk vermeden kunnen worden.

Voor het bloembollenbedrijf zijn de vooruitzichten door de depreciatie verbeterd. Voor het jaar 1937 rekent men daar op betere bedrijfsuitkomsten tengevolge van de verruiming van den export, welke na de depreciatie mag worden verwacht.

Evenals de overige veehouderij lijdt ook de pluimveehouderij onder de sterk gestegen graanprijzen. De verlaging der monopolieheffingen heeft hier wel eenig soulaas gebracht, doch deze verlaging kwam eerst af, nadat de prijzen zich reeds lang op een hoog peil hadden bewogen en ook na deze verlaging bleven de graanprijzen nog hoog. Voor de verhooging der graanprijzen door de monopolieheffingen hebben de pluimveehouders steeds voldoende compensatie ontvangen. Door restituties, welke bij den uitvoer van eieren werden gegeven, is nl. de binnenlandsche eierprijs steeds verhoogd met een bedrag, overeenkomende met de verhooging der productiekosten door de zgn. graanrechten. Logischerwijze had deze restitutie verlaagd moeten worden, toen de monopolieheffingen werden verlaagd. In dat geval zou de positie van de pluimveehouders door de verlaging der heffingen niet verbeterd zijn. Dat deze verlaging toch een verlichting der lasten van de pluimveehouderij beteekende, is hieraan te wijten, dat de restitutie na de eerste verlaging der graanrechten onvoldoende en na de tweede verlaging in het geheel niet is verlaagd. De restitutie is dus thans slechts voor een gedeelte compensatie van verhoogde productiekosten; voor het overige gedeelte is zij steun.

De lage eierprijs tegenover den hoogen graanprijs, dat is in enkele woorden het probleem van de pluimveehouderij. De uitvoer naar Engeland is geheel vrij, doch de prijs, die daar gemaakt kan worden, is laag. De uitvoer naar Duitschland is sterk afgenomen. Daarbij komt, dat de pluimveehouderij in vergelijking met andere bedrijfstakken

zeer sterk is beperkt, zoodat verder gaande beperking van de pluimveehouders nauwelijks geëischt kan worden. De mogelijkheden om de pluimveehouderij te helpen zijn, daar ook directe financiële steun practisch onuitvoerbaar is, wel zeer beperkt.

Het is velen niet bekend, dat de Landbouw-Crisiswet onder „landbouw” ook verstaat visscherij. Practisch is dit een zeer goede oplossing. De visscherij, evenals de landbouw een bij uitstek nationaal bedrijf, is evenals zoovele landbouwproducten, in moeilijkheden geraakt door de sterke vermindering van den uitvoer. Tevens is in deze crisisjaren gebleken, dat de visscherij bij de moderne ontwikkeling van het bedrijfsleven veelszins ten achter is gebleven. Steunverleening aan de visscherij was dan ook evenzeer als voor den landbouw noodig. De gelden daarvoor waren op de Rijksbegrooting niet beschikbaar. Door de visscherij te brengen onder het begrip „landbouw” der Landbouw-Crisiswet was het mogelijk de gelden voor deze steunverleening te putten uit het Landbouw-Crisisfonds.

Van de haringdrijfnetvisscherij mag verwacht worden, dat zij de moeilijkste jaren thans te boven is. Het bedrijf heeft hier zelf, energiek geleid door de Reedersvereniging voor de Nederlandsche haringvisscherij, nieuwe wegen voor den uitvoer gezocht en deze gevonden in Rusland. De eerste belangrijke verkoopen naar Rusland zijn nog met steun der Regeering tot stand gekomen. Later bleek dit niet meer noodig. Ook in dit jaar zullen de pogingen om in Rusland vasten voet te krijgen krachtig worden voortgezet.

In verband met de gunstige vooruitzichten beperken de Regeeringsmaatregelen er zich toe excessen in den aanvoer van pekelen steurharing te voorkomen. De aanvoer van versche haring is geheel vrij. De afzetmogelijkheden voor dit product zijn zeer groot en de bedrijfsgeenooten zullen goed doen er zorg voor te dragen, dat de markt goed van versche haring wordt voorzien.

De vooruitzichten voor de zeevisscherij zijn nog niet zoo gunstig. De depreciatie bracht eenige verruiming van den export, doch de kosten voor olie, touwwerk, kolen en machines liepen zeer op. De reeders worden gesteund door een toeslag op de besomming, welke in totaal f 100.000.— per jaar bedraagt. Voorts is het aantal schepen, dat aan de trawlvisscherij mag deelnemen, beperkt. Door dezen maatregel zijn een aantal schepen buiten bedrijf gesteld. Met steun uit het Landbouw-Crisisfonds is de meerderheid daarvan gesloopt, zoo-

dat de weg naar vernieuwing van het productieapparaat is vrijgemaakt.

De vraagstukken, die bij de zeevisscherij, welke voornamelijk geconcentreerd is te IJmuiden, op het oogenblik vooral van belang zijn, zijn dat der conserveering, dat van de rentabiliteit van het productieapparaat en dat van de binnenlandsche distributie. Blijkt het mogelijk op een loonende basis visch te conserveren, dan kunnen daardoor groote aanvoeren worden verwerkt, zonder dat de prijzen inzakken. De geconserveerde visch kan dan weer op de markt gebracht worden, wanneer er door geringen aanvoer een goede vraag is.

Het productieapparaat zal gemoderniseerd moeten worden en tevens zal moeten worden nagegaan, welk scheepstype het meest rendabel is. Tenslotte vormt ook de binnenlandsche afzet, die nog zeer ongeregeld is, een ernstig probleem.

De Nederlandsche Visscherijcentrale heeft deze drie vraagstukken in studie. Over de laatste twee zal zij binnenkort eenige belangrijke rapporten uitbrengen.

De waardeering voor de visscherij is in Nederland veel geringer dan waarop zij uit hoofde alleen al van haar economische beteekenis aanspraak zou mogen maken. Indien de crisisjaren met hun crisismaatregelen tengevolge zouden hebben, dat de aandacht meer dan tot dusverre op dezen belangrijken bedrijfstak werd gericht, zou dit na deze moeilijke jaren reeds een resultaat van beteekenis zijn.

In mijn inleiding wees ik er reeds op, dat de aandacht weer sterk op de landbouw-crisismaatregelen is gericht, mede door het rapport van de Commissie-VAN LOON en het voorontwerp-Landbouwordeningswet. Over deze beide zou ik thans nog iets willen zeggen.

Over het rapport der Commissie-Van Loon wordt vrijwel niet meer gesproken. De veronderstelling is niet te boud, dat dit te wijten is aan het mager resultaat, dat de maandenlange arbeid dezer commissie heeft opgeleverd. Niet ten onrechte is de opmerking gemaakt, dat dit rapport vooral belangrijk is om de mentaliteit en de gedachten sfeer van de agrarische bevolking, welke er in tot uiting zijn gekomen¹⁴). Inderdaad komt in het rapport de eenzijdig agrarische samenstelling der commissie wel heel sterk uit. Zij zegt het wel niet met zooveel woorden, doch men kan uit haar beschouwingen wel degelijk afleiden, dat zij in feite den landbouw als het belangrijkste economische onderdeel onzer samenleving beschouwt. Van uit dien

gedachtengang is het verklaarbaar, dat zij, niet rekening houdend met de geweldige verschuivingen in het economisch leven in en na den wereldoorlog, den eisch stelt, dat de Overheid den landbouw prijzen waarborge, die in overeenstemming zijn met het algemeen loonpeil. Van andere bedrijven, wier prijzen eveneens beneden het loonpeil der zgn. beschutte bedrijven liggen, wordt niet gesproken. Deze kunnen evenwel evenveel aanspraak maken op redelijke prijzen, die niemand anders hun kan waarborgen dan de Staat. Consequent moet dus de gedachtengang der commissie leiden tot een algemeene beheersching van het economisch leven door den Staat !¹⁵)

Belangrijk is in het rapport der Commissie-Van Loon de sterke bestrijding van het door den Nationalen bond „Landbouw en Maatschappij” gepropageerde systeem van landbouw-crisispolitiek, dat kort gezegd neerkomt op een systeem van heffingen en toeslagen aan de grens en dat, ware het uitvoerbaar, zeker een groote vereenvoudiging in de uitvoering der landbouw-crisismaatregelen zou teweegbrengen. De commissie toont duidelijk aan, dat ook met dit systeem binnenlandsche productieregelingen nog noodzakelijk zouden blijven, waarmede de zoozeer gewenschte vereenvoudiging al weer verdwenen is. Bovendien heeft het thans bestaande systeem door de depreciatie getoond een belangrijke stabiliteit te bezitten, welke het stelsel van „Landbouw en Maatschappij” mist.

Zeer nadrukkelijk had Minister Deckers bij haar installatie de commissie verzocht na te gaan, op welke wijze het aantal administratieve maatregelen tot een minimum zou kunnen worden beperkt. Op dit stuk zijn de voorstellen der commissie wel zeer poover. Zij komt tot de conclusie, dat de gewijzigde economische omstandigheden een blijvende ordening van den landbouw noodzakelijk maken. Deze ordening zal zooveel mogelijk door de bedrijfsgenooten zelf moeten geschieden. Om dit in de hand te werken, ware den thans bestaanden crisisorganisaties meer vrijheid te geven bij de uitvoering der crisismaatregelen. De commissie geeft dan een schema voor de reorganisatie van den landbouw-crisisdienst, waarvan het voor iederen insider duidelijk is, dat het in de praktijk in de uitvoering der maatregelen weinig of geen verandering zal brengen.

Vrijwel het eenige punt, waarbij Minister DECKERS bij zijn verder beleid aan den arbeid der commissie heeft aangeknoopt, is dat der door haar even aangestipte ordening van den landbouw. In zijn Memorie

van antwoord aan de Tweede Kamer inzake de begrooting van inkomsten en uitgaven van het Landbouw-Crisisfonds voor het dienstjaar 1937 gaf de Minister reeds te kennen, dat volgens hem de instelling van bedrijfsorganen wenschelijk was, waaraan de uitvoering der ten behoeve van land- en tuinbouw genomen maatregelen voor een belangrijk gedeelte kan worden overgedragen en die ook in de totstandkoming der maatregelen een belangrijk aandeel hebben. De in de Memorie van antwoord slechts schematisch aangegeven denkbeelden zijn concreet uitgewerkt in het op 23 Maart 1937 gepubliceerde voorontwerp-Landbouwordeningswet, welk voorontwerp de Minister ter fine van advies in handen heeft gesteld van den Economischen Raad en de Centrale Commissie inzake de Landbouw-Crisiswet 1933.

Dit voorontwerp is gebaseerd op de overweging dat de verhoudingen in het economisch leven blijvend zijn veranderd. Aan volledig herstel van het vrije ruilverkeer tusschen de verschillende landen behoeft niet te worden gedacht. Noodzakelijk is dus, dat ook de landbouw zich instelt op deze gewijzigde verhoudingen. Wanneer de wereldmarkt niet meer onbeperkt voor onze producten openstaat, is het niet mogelijk toe te laten, dat deze toch nog onbeperkt zullen worden geproduceerd. Handhaving der teeltregeling is daarom vooralsnog noodzakelijk en deze kan worden voorbereid en uitgevoerd door organen van de bedrijfsgeenooten zelf.

Een land als Nederland zal, wil het zijn oude welvaart al is het maar gedeeltelijk terugwinnen, moeten blijven exporteeren. Naast de beperkingen, die het buitenland onzen invoer oplegt, wil het echter vooral producten van uitstekende kwaliteit. Ook op dit gebied ligt voor de bedrijfsorganen een taak.

Ten slotte zijn er landen, die den in- en uitvoer alleen centraal willen regelen, zoodat tegenover de centrale instantie in het land van invoer een centrale instantie in het land van uitvoer staat. (Duitschland, Rusland). Al betreurt de Minister deze ontwikkeling, ook in zulke gevallen ziet hij voor de bedrijfsorganen een belangrijke taak.

In het voorontwerp wordt de Landbouw-Crisiswet 1933 ingetrokken. De bevoegdheden, welke deze wet aan de Regeering gaf, krijgt zij ook krachtens het voorontwerp. De Kroon of de Minister van Landbouw en Visscherij kunnen echter hun bevoegdheden aan de bedrijfsorganen delegeren. Daarnaast kunnen door de Kroon landbouwraden worden ingesteld, die een adviseerende, uitvoerende en regelende taak hebben.

De adviseerende taak bestaat uiteraard in het geven van advies omtrent alle onderwerpen, den tak of takken van landbouw of onderdeelen daarvan, waarvoor de raad is ingesteld, betreffende. Aan de landbouwraden kan de uitvoering van door de Kroon of den Minister getroffen regelingen worden opgedragen. Het belangrijkste is echter de hun toegekende verordenende bevoegdheid. Deze betreft:

- a. het stellen van regelen inzake de productie;
- b. regeling van den uitvoer;
- c. het verlenen van geldelijke bijdragen;
- d. het aan- en verkoopen van producten en het verlenen van credieten;
- e. het in rekening brengen van vergoedingen en het heffen van rechten;
- f. de regeling van inventarisaties.

Uit deze opsomming volgt, dat de landbouwraden regelen zullen mogen stellen voor een groot gedeelte van het terrein, waarop ook de Kroon of de Minister deze bevoegdheid hebben.

Dit is geschied om langzamerhand en met de noodige voorzichtigheid bepaalde regelingen over te kunnen dragen aan een landbouwraad.

De besluiten van een landbouwraad kunnen door den Minister worden vernietigd. Een bepaalde reeks van besluiten moet vooraf door hem worden goedgekeurd.

De raden zullen bestaan uit een beperkt aantal leden, waarvan een gedeelte zal worden benoemd door den Minister aangewezen organisaties op het gebied van den tak van den landbouw, waarvoor de raad is ingesteld. Voorts zullen de organisaties op het gebied van den handel en de nijverheid en de landarbeidersorganisaties ieder een lid mogen aanwijzen. Tenslotte zullen een of meer leden, waaronder de voorzitter, door den Minister worden benoemd.

De verordeningen van een landbouwraad binden alleen bedrijfsge-nooten, waaronder worden verstaan allen, die in een tak van den landbouw of onderdeel daarvan, waarvoor een landbouwraad is ingesteld, werkzaamheden verrichten of doen verrichten of in wier onderneming werkzaamheden worden verricht, tot welke de taak van dien landbouwraad zich uitstrekt. Bij overtreding van de wet of eenigen daarop gegronnen maatregel worden de bedrijfsge-nooten tuchtrechtelijk gestraft door tuchtrechtelijke colleges, omtrent welker instelling en samenstelling bij algemeenen maatregel van bestuur regelen zullen worden gesteld.

Ik moet het bij dit kort en onvolledig overzicht laten. Een korte beoordeeling van dit voorontwerp moge volgen. Voorop sta, dat het uitgangspunt mij juist lijkt. Wij zullen ons helaas vertrouwd moeten maken met de gedachte, dat de tijden van het volledig vrije ruilverkeer voorbij zijn. Onze binnenlandsche productie zal zich daarop moeten instellen en tevens meer aandacht moeten schenken aan het binnenlandsch verbruik. De producenten zullen daartoe geleid moeten worden en het best kan deze leiding aan henzelf worden overgelaten onder contrôle van de Overheid.

Onjuist acht ik het verwijt, dat door deze ordening de landbouw nog meer zal worden dan hij onder de Landbouw-Crisiswet reeds is, een staat in den staat met eigen geldmiddelen, een eigen strafrecht, een eigen politie enz. ¹⁶). Als ik het wel heb, is de opvatting het gevolg van eenige minder gelukkige uitlatingen in het proefschrift van Dr. H. M. ZWART „Privaatrechtelijke instellingen in de landbouw-crisiswetgeving” ¹⁷). Daar handel en nijverheid op de handelingen der landbouwraden invloed kunnen doen gelden en de Overheid als hoedster van het algemeen belang een krachtige contrôle uitoefent, kan de fictie van de vorming van een zelfstandigen landbouwstaat binnen den Nederlandschen staat niet worden volgehouden. De ordeningsgedachte zet door op allerlei terrein en de Overheid werkt aan haar verwerking mede. Ik herinner slechts aan de Wet op het verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935, aan de Wet tot het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten, aan de Vestingswet kleinbedrijf en aan het ontwerp-Bedrijfsvergunningenwet. De ordening stelt voor de industrie vanzelfsprekend andere eischen dan voor den landbouw, doch voor de — in mijn oogen noodzakelijke — ordening van den landbouw geeft het voorontwerp m.i. een zeer bruikbaar apparaat.

Bij alle waardeering voor de uitwerking van de ordeningsgedachte voor den landbouw in het voorontwerp kan ik echter niet nalaten ook eenige bezwaren naar voren te brengen. Het herinnert in zijn structuur en woordenkeus al te zeer aan de Landbouw-Crisiswet. Daardoor is de indruk gevestigd, dat het bedoelt de thans bestaande landbouw-crisismaatregelen permanent te maken. Dit mag de bedoeling niet zijn. Een Landbouwordeningswet zal werkelijk een ordening van den landbouw mogelijk moeten maken en niet tevens maatregelen mogen in-

houten tot verleenng van steun aan door de crisis getroffen bedrijfstakken. Het zou daarom goed zijn, wanneer de Landbouw-Crisiswet intact werd gelaten voor de steunmaatregelen, die voorloopig nog niet gemist kunnen worden en daarnaast een Landbouwordeningwet werd ontworpen, die het mogelijk maakt zeer voorzichtig bepaalde regelingen ter uitvoering en uitwerking over te dragen aan bedrijfsorganen. Zulke regelingen zijn er. Ik denk aan de teeltregelingen voor varkens, rundvee en pluimvee, aan de regeling voor de bloembollen, aan die voor de mosselen e.d.

In de tweede plaats zal duidelijker tot uitdrukking moeten worden gebracht, dat andere regelingen voor den uitvoer dan prijs- en kwaliteitsregelingen slechts in alleruiterste noodzaak aan de bedrijfsorganen zullen worden opgedragen. In het algemeen kan den handel, die alle kanalen het beste kent, het beste de behartiging van den uitvoer worden opgedragen. De handel heeft er recht op, dat uitdrukkelijk er voor wordt gewaakt, dat in een onzer belangrijkste bedrijfstakken geen producentenorganen hem zullen gaan verdringen.

Mijn derde bezwaar richt zich tegen het tuchtrecht. De strafrechter is onder de Landbouw-Crisiswet grootendeels uitgeschakeld en wordt dit geheel in het voorontwerp. Bij crisisrecht is dit te verdedigen. Daarvoor verwijs ik naar wat ik in mijn inleiding over het crisistuchtrecht mededeelde. Er is echter geen enkele reden om bij een blijvende ordening van den landbouw de rechterlijke macht uit te schakelen. Het argument, dat de regeling van het tuchtrecht in het voorontwerp ongrondwettig zou zijn, omdat de Grondwet in artikel 151 voorschrijft, dat het strafrecht, de rechtspleging en de inrichting der rechterlijke macht bij de wet moeten worden geregeld en het voorontwerp de regeling van het tuchtrecht grootendeels delegeert aan een algemeenen maatregel van bestuur, lijkt mij niet juist. Het voorontwerp regelt tuchtrecht, geen strafrecht en over tuchtrecht zwijgt de Grondwet.

Materieel echter is het tuchtrecht van het voorontwerp strafrecht. Tuchtrecht is in het algemeen groepsrecht en dient tot handhaving van normen, welker nakoming voor de groep van bijzonder belang is. In de formuleering van het voorontwerp geldt het tuchtrecht niet alleen voor de producenten in den landbouw, die men nog als groep zou kunnen zien, doch voor allen die in een tak van den landbouw of onderdeel daarvan werkzaamheden verrichten of doen verrichten of

in wier onderneming werkzaamheden worden verricht, tot welke de taak van den betrokken landbouwraad zich uitstrekt.¹⁸⁾ Zoo kunnen ook deelen van handel en nijverheid onder het tuchtrecht vallen. En de handhaving van de bepalingen der Landbouwordeningwet is een algemeen belang en zeker niet het belang van een enkele groep.

Een voordeel van het voorontwerp is, dat gewone burgerrechtelijke geschillen tusschen bedrijfsgenooten en den landbouwraad zullen worden beslist door den gewonen rechter, zoodat de gewrongen crisis-arbitrage met de door de georganiseerden niet geheel als van de Regeering onafhankelijk geziene Crisis-Arbitragecommissie zal verdwijnen. Ook het tuchtrecht zal bij een blijvende ordening weer plaats moeten maken voor het strafrecht.

Het advies van de instanties, aan wie de Minister zulks heeft verzocht, is nog niet uitgebracht. Het is te hopen, dat deze adviezen en de voorstellen, welke de nieuwe Minister van Landbouw daarna zal doen met ernst en nauwgezetheid zullen worden bestudeerd, zowel door het bedrijfsleven als door de volksvertegenwoordiging. De tijd van de landbouw-crisispolitiek is voorbij. Wat thans noodig is, is: landbouwpolitiek.

¹⁾ G. BROUWERS „Financieele saneering van het landbouwbedrijf”, Economisch Statistische Berichten 1936, blz. 356 e.v.

²⁾ T. a. p. blz. 358.

³⁾ Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1935/1936, blz. 1653.

⁴⁾ Men zie de rede van den Heer SMEENK bij de behandeling van de begroting van het departement van Binnenlandsche Zaken voor 1937, Handelingen 1936/1937, blz. 410.

⁵⁾ Voor een uitgebreide bespreking van het crisis-tuchtrecht zie men het prae-advies van den Hoofdambtenaar voor de Crisis-Tuchtrechtspraak, Mr. H. A. J. GIJSEN, voor de Nederlandsche Juristenvereniging; Handelingen 1936 I (Eerste stuk).

⁶⁾ Op voortreffelijke wijze is deze stelling verdedigd door Prof. Mr. D. HAZEWINKEL—SURINGAR in de vergadering der Nederlandsche Juristenvereniging op 27 Juni 1936; Handelingen 1936 II, blz. 160 e.v.

⁷⁾ Dit zijn: de Nederlandsche bond van arbeiders in het landbouw-, tuinbouw- en zuivelbedrijf, de Nederlandsche Christelijke landarbeidersbond en de Nederlandsche Rooms-Katholieke landarbeidersbond „Sint Deusdedit”.

⁸⁾ Deze cijfers zijn ontleend aan de uitgave van het Centraal Bureau voor de statistiek „Overzicht van den omvang en den voornaamsten inhoud der collectieve arbeidsovereenkomsten in Nederland op 1 Juni 1936”, blz. 5.

⁹⁾ De overwegingen der arbitrale uitspraken worden steeds gepubliceerd in de „Rechterlijke beslissingen inzake de wet op de arbeidsovereenkomst, Tijdschrift voor arbeidsrecht”. Een interessant overzicht van de tot dusver gegeven uitspraken gaf Mr. MARIUS G. LEVENBACH in zijn artikel „Rechtvaardig arbeidsloon in het bijzonder verband met de arbitrage krachtens de landbouwcrisiswetgeving”, Rechtgeleerd Magazijn 1937, blz. 1 e.v.

¹⁰⁾ Het verzet tegen aansluiting bij eenige menselijke organisatie gaat vaak zoo ver, dat men ook niet tot een kerk wil behooren. Vaak is men nog dooplid van de „grootte” kerk (de Ned. Herv. Kerk), maar dat is voor rekening van de ouders! Ook de kerk is in dezen gedachtengang een zuiver menselijk instituut.

¹¹⁾ Voor een uiteenzetting van de denkbeelden, welke in den kring, waaruit de gewetensbezwaarden voortkomen, leven, verwijs ik naar de interessante artikelen van Ds. CHR. W. J. TEEUWEN „Religieuse grondmotieven op de Veluwe” en „Subjectivisme en objectivisme op de Veluwe” in het Calvinistisch Weekblad van 9 April en 7 Mei 1937.

¹²⁾ Een uiteenzetting van deze regeling is gegeven door JAN SCHILTHUIS „De broodprijs en de depreciatie van den gulden”, Econ. Stat. Berichten 1937, blz. 42 e. v.

¹³⁾ Voor het kleinbedrijf zie men voorts het rapport der Commissie-VAN LOON, blz. 78 e. v.

¹⁴⁾ G. BROUWERS „Het rapport van de commissie inzake de reorganisatie der landbouw-crisismaatregelen”, Econ. Stat. Berichten 1936, blz. 837.

¹⁵⁾ Men zie het artikel „De positie van den landbouw in de maatschappij”, in Maatschappij-Belangen, Tijdschrift van de Nederlandsche Maatschappij voor nijverheid en handel, 1936, blz. 201 e. v.

¹⁶⁾ Dr. E. HELDRING schijnt deze meening verdedigd te hebben in een voordracht voor de Nederlandsche vereeniging voor vrijhandel, op 27 April j.l. te 's Gravenhage gehouden. Men zie het verslag in het Algemeen Handelsblad van 28 April 1937, ochtendblad.

¹⁷⁾ Blz. 76 e. v.

¹⁸⁾ Artikel 67 juncto artikel 1 onder 6°.

RECHTVAARDIGE EN DOELMATIGE BELASTINGHEFFING

DOOR

J. L. VAN DER PAUW.

I.

Gelet op de positie, welke de Overheid in het tegenwoordige geordende Staatsleven tegenover de burgers inneemt, wordt er in artikel 12 van het programma der Antirevolutionaire partij, een verhouding getypeerd, die een rijkeren inhoud heeft, dan men waarschijnlijk op het eerste gezicht zou vermoeden, n.l. een ZEDELIJK-ORGANISCHE verhouding.

Men kan aan het woord „zedelijk” verschillende beteekenissen hechten, welke als regel nader uit het zinsverband voortvloeien en wel: kuisch en rein, hierbij denkende aan het zevende gebod.

Ook duidt men er wel het goede tegenover het kwade mede aan, het zedelijke tegenover het onzedelijke.

Beide beteekenissen treden in artikel 12 van het program van beginselen niet op den voorgrond, maar wel een derde, welke niet minder belangrijk is.

Zedelijk beteekent n.l. ook DOELBEWUST VERANTWOORDELIJK, waarin dus de persoonlijkheid op den voorgrond treedt, want alleen de met rede geschapen schepselen kennen het verantwoordelijkheidsgevoel en kunnen bewust verantwoordelijkheid dragen. In deze beteekenis spreken we dan ook over zedelijke lichamen.

De mensch als redelijk zedelijk bewust verantwoordelijkheid dragend creatuur, wordt in de laatstgenoemde beteekenis vooropgesteld en nu geeft de bijvoeging „organisch” een nadere commentaar, hoe die verhouding tusschen Overheid en burgers gezien moet worden.

Organisch, houdt niet alleen de dynamische werking van een levend organisme in, maar veronderstelt verder saamhoorigheid en afhankelijkheid tusschen de deelen onderling, welke met elkaar het organisme vormen.

De organische gedachte wordt in het tweede gedeelte van het twaalfde hoofdstuk van den eersten Korinther Brief op de meest verheven wijze door den Apostel Paulus geteekend.

Ook op de structuur van het maatschappelijk leven is de organische gedachte van toepassing.

Het moge wellicht onder de naklanken der diverse verkiezingsklokken eenigszins paradoxaal klinken, maar het Nederlandsche volk is als natie een éénheid. Op te korten afstand ziet men die éénheid evenmin als wanneer men het oog te dicht voor een schoone schilderij houdt.

De natie is op zichzelf een compleet organisme en hoewel bestaande uit velerlei organen, demonstreert het zich naar buiten t. o. v. het buitenland als een éénheid, als het Nederlandsche volk, dat door zijn Koning(in) gerepresenteerd wordt.

In het woord organisch zit een kerngedachte, wanneer men denkt aan de primaire motorische kracht, welke aan dat organisme het leven heeft ingeblazen, hetgeen ons terugvoert naar de soevereine wilsactie van den Schepper, met de woorden op de lippen:

„Bij U Heer is de LEVENSBRON”.

In de combinatie van de woorden „zedelijk-organisch” wordt niet alleen de onvervangbare juiste uitdrukking weergegeven, die de verhouding tusschen Overheid en onderdanen moet aangeven, maar zij brengt die verhouding door de combinatie dezer woorden op het terrein der belastingheffing, als met één slag op een hooger plan, omdat daardoor de begrippen rechtvaardigheid en doelmatigheid overkoepeld worden.

a. *de rechtvaardigheid.*

Een doelbewust verantwoordelijk systeem van belastingheffing brengt met zich mede, dat naar de mate van zijn welstand, ieder het zijne bijdraagt (al is dit objectief nog zoo gering), hetzij direct of indirect, in de offers, die gebracht moeten worden, tot instandhouding van het overheidsorgaan. De door de contribuabelen te brengen offers moeten voorts zooveel mogelijk een gelijkmatig subjectief gewicht leggen in de schaal van de behoeftenreeksen. Er moet verder een evenredige verhouding zijn tusschen den druk van thans, op het tegenwoordige geslacht en den lateren druk op het nageslacht, anders wordt de eene groep t. o. v. de andere bevoordeeld. Het rechtvaardigheidsbeginsel is dus in lijn-rechten strijd met de financiëele politiek van een LODEWIJK XV, bekend om zijn uitdrukking, après nous le déluge (na ons de zondvloed).

b. *de doelmatigheid.*

Er moet een harmonisch evenwicht zijn tusschen directe en indirecte belastingen, tusschen de belastbare objecten onderling, daarbij rekening houdende, zoowel met welstands- als met behoeftefactoren.

De eene tak van voortbrenging mag niet bevoordeeld worden boven den andere, opdat de strijd om het bestaan voor de ondernemers zoo gelijkmatig mogelijk wordt verdeeld.

* *
*

Definitie:

Onder belasting verstaan we een bijdrage van het individu in de kosten van de huishouding der gemeenschap, voor zoover die bijdrage niet wordt gevorderd voor een hem persoonlijk bewezen dienst.

Indien de bijdrage wel bestaat tengevolge van een persoonlijke dienst aan den betaler, dan is er sprake van een retributie.

Het *recht* om belasting te heffen, heeft de Overheid krachtens haar roeping en niet op grond van een soort verdrag met de onderdanen. Nog minder is de belasting te beschouwen als een soort assurantiepremie, die de verzekerden betalen, uit hoofde van schade, welke zij anders zouden kunnen loopen, als er b.v. geen of onvoldoende rechtszekerheid was. Deze z.g. assurantie-theorie gaat al heel mank, want het criterium bij een verzekering is de mogelijkheid van schade bij een eventueel toekomstig ongeval (brandverzekering), of het onzekere van een tijdstip (levensverzekering).

Een groot deel van de staatsuitgaven, zooals b.v. voor onderwijs heeft niets met het assurantiebegrip te maken.

De *plicht* om belasting te betalen ligt in de Evangeliën van Mattheus, Markus en Lukas en in Romeinen 13 : 6 en 7 verankerd.

Indirecte belastingen.

Meerdere politieke partijen hebben in hun partijprogramma of verkiezingsmanifest het doelmatigheidsbeginsel op fiscaal terrein uit het oog verloren, door op geheele of gedeeltelijke afschaffing van de indirecte belastingen aan te dringen.

Terwijl men onder directe belastingen diegene verstaat, welke rechtstreeks geheven worden van dengene aan wien de Overheid een cyns wil opleggen, verstaat men onder indirecte belastingen, die welke geheven worden van anderen, dan men uiteindelijk wil treffen, omdat de indirecte belastingen worden afgewenteld.

Wanneer goederen geïmporteerd worden en de importeur betaalt invoerrechten, dan schiet hij feitelijk die invoerrechten tijdelijk voor.

De importeur verkoopt de belaste goederen aan den groothandelaar, deze verkoopt ze weer door aan den fabrikant of detaillist en tenslotte komen de artikelen bij den verbruiker terecht en hij is de man die uiteindelijk de indirecte belasting betaalt.

Enkele tientallen jaren geleden stond men over het algemeen niet zoo kritisch tegenover de indirecte belastingen als tegenwoordig.

Zulks komt tot uiting in het program van 1896 van de R.K. Staatspartij, waar onder afdeling V, handelende over „Belastingen” zelfs een lans gebroken werd voor de heffing van indirecte belastingen.

Op genoemde plaats lezen we: „Versterking van 's Rijks middelen, zoo die noodig is, worde verkregen door indirecte heffingen, o. a. een belasting op de transactiën ter beurze”.

Vermoedelijk tengevolge van het ruime gebruik, dat er daarna van de indirecte heffingen is gemaakt en den steeds grooteren druk op de gezinnen met veel kinderen, is er een reactie ingetreden.

De terugslag spiegelt zich af in het in 1922 vastgestelde Roomsche Katholieke Staatsprogram, waar in paragraaf IV art. 5 wordt aangedrongen op geleidelijke afschaffing van indirecte belasting op de eerste levensbehoeften, hetgeen later nog eens herhaald werd in het verkiezingsprogram van 1933.

De Katholieke Democratische Partij gaat het verst met den eisch van volledige afschaffing van indirecte belastingen.

Over het algemeen kan men zeggen, dat de partijprogramma's der democratisch links georiënteerde politieke bevolkingsgroepen, het meest aandringen op afschaffing van indirecte belastingen, speciaal van die, welke op de eerste levensbehoeften drukken.

Het is echter voor de Regeering buitengewoon moeilijk om een indirecte belasting, waarvan de opbrengst reeds jaren achter elkaar verdisconteerd is in de ontvangsten der Rijksbegrooting, af te schaffen, of te verlagen, omdat er dan toch weer een andere belasting tegenover moet komen te staan. Toch is ook bij de invoering der laatste belangrijkste indirecte belasting, de Omzetbelasting, welke vanaf 1 Januari 1934 werkt, wel degelijk rekening gehouden met de belangen der minst kapitaalcrachtige volksgroepen en de groote gezinnen.

Van eerste levensbehoeften, zooals b.v. brood, aardappelen, melk, margarine, rund- en varkensvet, wordt geen omzetbelasting geheven.

Voorts werd nog verschil gemaakt tusschen een heffing van 4 % en een heffing van 10 %, zoo, dat de laatstgenoemde alleen geheven wordt van meer luxieuze voorwerpen, zooals b.v. fijn aardewerk, lijfsieraden, radiotoestellen e. d.

In het A.R. partijprogramma wordt met het oog op de eischen van de schatkist, de noodzakelijkheid van indirecte belastingen aanvaard, fiscale invoerrechten daaronder begrepen.

De Regeering kan de indirecte belastingen niet door directe vervangen, omdat rekening moet worden gehouden met de belasting-wetgeving en de belastingstechniek in andere, in het bijzonder van aangrenzende of dichtbij gelegen landen.

Wanneer b.v. de Rijksinkomsten en de vermogensbelasting sterk verhoogd zouden worden, dan zouden velen der hoogst aangeslagenen ons land vaarwel zeggen en in het bijzonder zij, die door geen bedrijf of beroep hier gebonden worden, maar van inkomen uit vermogen, van lijfrenten of pensioenen leven. Daardoor zou de druk op de achtergeblevenen nog zwaarder worden.

Indien men een andere directe belasting, b.v. de dividend en tantièmebelasting sterk zou verhoogen, zouden vele handels- en industriële ondernemingen hun zetel of bedrijf naar het buitenland verplaatsen.

Er zijn b.v. in ons land verscheidene handelsvennootschappen, die

internationale zaken drijven in katoen, wol, rubber enz., waarvan slechts een klein gedeelte van de transacties in Nederland worden afgesloten en deze ondernemingen kunnen evengoed hun bedrijf in het buitenland uitoefenen, want zij zijn aan geen vaste plaats gebonden.

Dergelijke ondernemingen hebben personeel in dienst, verschaffen hier dus werk en blijven in ons land gevestigd, omdat de dividend en tantième belasting niet zwaar drukt, in vergelijking met andere landen (hooge winstbelang) en ook omdat er een krachtige Regeering is, die de orde handhaaft en voor een behoorlijke rechtszekerheid zorg draagt.

Het afschaffen van de indirecte belastingen zou niet alleen op veel praktische bezwaren stuiten, maar er is nog een ander bezwaar en wel dit, dat men bij vervanging van de indirecte belastingen door directe belastingen langs een omweg toch hetzelfde zou bereiken.

Indirecte belastingen werken prijsverhoogend op de artikelen welke men wil belasten en verhoogde directe belastingen zullen ook als gevolg hebben, dat de producten duurder worden, met dit verschil dat men in het eerste geval nog keus kan maken, welke producten men wil treffen, terwijl *verhoogde directe belastingen het prijsniveau van alle producten omhoog drijft*.

We zullen laatstgenoemde stelling nader trachten te bewijzen.

Gesteld wordt dus dat de indirecte belastingen afgeschaft worden hetgeen dus als noodzakelijk gevolg met zich medebrengt, dat de directe belastingen sterk verhoogd moeten worden.

Er zijn uiteindelijk slechts twee huishoudingen, welke op fiscaal gebied in voortdurende wisselwerking met elkaar staan, n.l. de huishouding der burgers en de staatshuishouding, waarvan het inkomen gevormd wordt door de bijdragen uit de som der individuele huishoudingen.

Elke belasting komt neer op een overheveling van een bedrag uit de individuele, naar de gemeenschappelijke huishouding.

In welken vorm dit geschiedt, doet er niet toe, want tenslotte komt het toch altijd hierop neer, dat het bedrag waarover het individu beschikingsmacht kan uitoefenen kleiner wordt.

Wanneer op de een of andere vernuftige manier een nieuwe belasting wordt uitgedacht en aangediend als het aanboren van een nieuwe bron, dan is de laatste uitdrukking verkeerd, want het blijft dezelfde bron, n.l. het inkomen of vermogen der burgers, waaruit geput wordt.

Bij aanboring van een z.g. nieuwe bron, kan men dan ook feitelijk niet anders spreken, dan van het graven van een nieuw kanaal, waaruit opnieuw een geldstroom van de individuele reservoiren, naar het gemeenschapsreservoir moet stroomen.

Indien geen privaat persoon, maar een onderneming wordt belast, b.v. een N.V. of een Coöperatieve vereeniging, komt het toch weer neer op de privaat personen, want uiteindelijk ontvangen de aandeelhouders, de directie, de tantiëmisten, of de leden der Coöperatieve vereeniging minder dan vroeger.

De N.V. of de coöperatie fungeeren feitelijk slechts als tijdelijke hulpontvangkantoren voor den fiscus, doordat zij beginnen met van tevoren de nieuw ingevoerde belasting af te trekken van hetgeen aan de gerechtigden toekomt. Zulks bleek laatst b.v. bij de enkele jaren geleden ingevoerde couponbelasting.

De z.g. „nieuwe bron” die aangeboord werd, was het inkomen uit obligaties en de maatschappijen of anderen, die de obligatieleeningen hebben uitgegeven, krijgen de aanslagen in de couponbelasting te hunnen name, ze verhalen het te betalen bedrag vanzelf weer op de obligatiehouders en aan iedereen die bij een bank of waar ook, een coupon ter verzilvering aanbiedt, wordt als regel 2 % van het couponbedrag gekort.

Bij de omzetbelasting (indirecte belasting) fungeert b.v. de fabrikant als tijdelijk fiscaal hulpontvanger, want hij betaalt de belasting in eerste instantie en verhaalt deze verder zooveel mogelijk op de afnemers, maar het slot is ook weer, dat de consument meer voor bepaalde artikelen moet uitgeven en dat dus ook weer een deel van de vroegere voor de individueele huishouding beschikbare middelen wordt overgeheveld naar de gemeenschapshuishouding.

Slot volgt.

CHRISTELIJKE POLITIEK IN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

DR. L. W. KUILMAN.

II. (*Slot*).

Vraagt men nu naar een nadere omschrijving van de taak, voor welke de voorstanders van een christelijke politiek zich in Indië zien gesteld, dan moet het antwoord luiden: Zij hebben de beginselen van de christelijke belijdenis voor staat en maatschappij neer te leggen en uit te werken in een land, dat (men herinnere zich, wat daarover boven reeds werd gezegd) van oorsprong aan het Christendom vreemd is. Wie eenigszins op de hoogte is van de gedachten, welke in de Oosterse wereld leven aangaande den persoon, den arbeid, de vrouw, allerlei maatschappelijke verhoudingen (om maar niet meer te noemen!), zal tevens begrijpen, hoe moeilijk maar tevens hoe schoon die taak is. Hier is veel wijsheid, veel tact, veel geduld en veel liefde noodig. Met betrekking tot de vruchten van dezen arbeid mag men uiteraard niet te veeleischend zijn in een land, waar van elke honderd inwoners slechts een enkele Christen is. En dan moge hier herinnerd worden aan de nog steeds als muziek in de ooren klinkende schoone beginselverklaringen, welke bij het begin van de huidige Volksraadszittingen sommige vertegenwoordigers van de Protestantsch-Christelijke fractie — de heeren Mr. C. C. VAN HELSDINGEN, NOTO SOETARSO en Dr. T. S. G. MOELIA, de beide laatste sprekend namens de Javaansche en de Bataksche Christenen — hebben afgelegd.

Dit artikel, dat slechts een overzicht bedoelt te geven, is niet de plaats om op allerlei detailpunten in te gaan. Wellicht kan daarvoor bij een andere gelegenheid eens de aandacht van den lezer worden gevraagd. Maar wel moet er de aandacht op worden gevestigd, dat degenen, die zich in Indië op dit terrein begeven, telkens weer dezelfde

vraag tegenkomen. Een vraag, welker bespreking ons tevens de gelegenheid biedt om het werk van de Christelijk Staatkundige Partij nog van een geheel andere zijde te benaderen.

Op het eerste gezicht zal die vraag den moederlandschen lezer ietwat vreemd schijnen. Toch is zij zeer wezenlijk en haar bespreking kan het inzicht in ons onderwerp ongemeen verruimen. „Hebt gij”, zoo werpt men den strijders voor het christelijk beginsel in staat en maatschappij tegen, „hebt gij wel het recht om in het Oosten den grondslag van Uw christelijke levens- en wereldbeschouwing voor staat en maatschappij neer te leggen? Moeten wij die Inheemsche volkeren niet veeleer helpen om de eigen levens- en wereldbeschouwingen op te bouwen en aan te passen aan den nieuwen, modernen tijd, welke de twintigste eeuw ons brengt?

Ik herhaal: De vraag zal den moederlandschen lezer wellicht wat vreemd in de ooren klinken. Hij zal vragen: Maar het zendingsbevel dan? Gij hebt toch zelf straks gezegd, dat christelijke politiek in laatste instantie niet anders is dan een uitwerking van het zendingsbevel? Men vergete echter niet, dat dit zendingsbevel voor den niet-geestverwant iedere kracht mist en bedenke voorts, dat de belijders van de christelijke beginselen voor staat en maatschappij, in de minderheid als zij in Indië zijn, juist vele malen, op allerlei wijzen en bij de meest verschillende gelegenheden geroepen worden hun arbeid tegenover den niet-geestverwant te verdedigen. Hier ligt op het terrein van de practische politiek het uitgangspunt van menig verschil. Hier scheiden zich, zooals enkele jaren geleden in een overigens onsympathieke brochure van het Nederlandsch-Indisch Onderwijzersgenootschap volkomen terecht werd opgemerkt, veler wegen¹). Hoe absoluut deze scheiding is, moge blijken uit het volgende, aan deze brochure ontleend citaat:

„Ziet, hier komen we tot een ernstig principiëel verschil. Hier helpt eigenlijk geen twistgeschrift. Wij meenen, dat men zooveel eerbied behoorde te hebben voor anderer cultuur en godsdienst dat men eenvoudig weigerde het tweesnijdend zwaard te hanteeren van den Christelijken godsdienstigen invloed, behalve wanneer dit nadrukkelijk door zoekende volwassenen wordt verlangd. *Het zendingsbevel van Christus, dat altijd beschouwd wordt als de rots, waarop het zendingsonderwijs steunt, komt ons voor een schending te zijn van de goddelijke rechten van alle menschenzielen, buiten de palen van het officieele Christendom geboren.*” (Cursiveering van mij, L. W. K.)

Dit bezwaar wordt door velen gedeeld. Al wordt het in den regel niet zoo kras gezegd, als in deze brochure geschiedde. Wat moeten wij daar nu tegenover plaatsen? Het zedingsbevel wordt niet aanvaard! De lezer spanne zijn verwachtingen niet te hoog en rekene niet op een of ander bewijs, waarmede wij de prediking van het Evangelie op alle levensterrein in Indië voor een ieder aannemelijk kunnen maken. Het betreft hier een strijd van wereldbeschouwingen, welke tegenover elkander worden geplaatst. En dan komt men met dusgenaamde bewijzen geen stap verder. Evenwel — daarmede is niet gezegd, dat wij op deze tegenwerping ieder antwoord moeten schuldig blijven.

* *
*

Wij moeten in dit verband wijzen op het statisch karakter van de Oostersche maatschappij. Uit de vele beschrijvingen, welke van die Oostersche maatschappij werden gegeven, kiezen wij hier die van DR J. PH. DUIJVENDAK in diens enkele jaren geleden verschenen geschrift: „Inleiding tot de Ethnologie van de Indische Archipel”²⁾:

„De oude maatschappij was, zooals gezegd, statisch. Er was een evenwicht van productie en consumptie, waarbij als regel producent en consument in den zelfden persoon vereenigd waren, in elk geval zeer dicht bij elkaar lagen. Het aantal goederen was uiterst beperkt, eveneens de uitgebreidheid van de behoeften. Handel en bedrijf waren geen bloote economische functies. De productiefactor kapitaal was zeer zwak en werd niet opzettelijk gekweekt. Sparen nam den vorm aan van schatvorming, voorzoover het dan voorkwam. Doel hiervan was niet economische versterking, doch vermeerdering van het prestige. Zooals het was, was het goed, want zoo moest het zijn. De individueele vrijheid en de individueele mogelijkheden waren ten zeerste beperkt door de plaats die men nu eenmaal innam in de samenleving. De crisisriten zijn een uiting van de natuurlijke gefixeerde van een ieders positie. De controle van de publieke opinie was zeer sterk. Vrije beschikking over bezit was eveneens zeer aan banden gelegd. De geheele ordening dezer maatschappij sloot als een bus; alle krachten waren op elkander ingesteld; hierom was zij statisch.”

Wie dit citaat met aandacht leest, zal mij aanstonds begrijpen, wanneer ik er aan toevoeg: Deze statische maatschappij is in het Oosten nergens meer te vinden. Want — en nu citeer ik met instemming een uitlating van Dr H. KRAEMER³⁾ —

„Ieders werkzaamheid, van ambtenaar zoowel als van planter, van industrieel als handelaar grijpt in de grondslagen van het sociale en geestelijk leven der Inlanders.”

Ook dit citaat leze men met aandacht en legge dan maar zooveel als slechts mogelijk is den nadruk op die beide eerste woorden: „Ieders werkzaamheid”. Wie de oude Oostersche maatschappij ongeschonden zou willen bewaren, moet om haar een muur bouwen, die zoo hecht en sterk is, dat geen enkele invloed van buiten naar binnen kan komen. Van zulk een muur kan uiteraard geen sprake zijn en van zulk een buitensluiten van iederen vreemden invloed natuurlijk evenmin. Tengevolge daarvan is, aldus weer Dr DUIJVENDAK in zijn meergenoemd boekje, de „desintegratie (het uiteenvallen) van de maatschappij er (op Java) in vollen gang” 4). Daaraan werkt een ieder mede, die op Java voet aan wal zet! Al zijn, zoo moet er aanstonds op volgen, velen zich van de gevolgen van hun gewone dagelijksche optreden geen oogenblik bewust. Toch is het een feit: De productiecycclus wordt doorbroken, wanneer buitenstaanders die statische maatschappij binnendringen en er om bepaalde producten komen vragen. De geestelijke gedachtenwereld wordt doorbroken, wanneer die buitenstaanders er onderwijs konden geven. En de staatkundige gedachtenwereld wordt doorbroken, wanneer buitenstaanders er in naam van een vreemde Overheid gezag komen uitoefenen. Van dit doorbreken, waaraan ieder Nederlander, die in Indië leeft en werkt, deelneemt, kan men zich moeilijk een te grootsche voorstelling maken.

Het probleem, dat ons hier bezig houdt, werd weer eens aan de orde gesteld toen om het recht van de zending op Bali een verwoede pennenstrijd werd gevoerd. Uit het bij die gelegenheid verschenen boekje van Dr KRAEMER „De strijd over Bali en de zending; een studie en een appèl” citeer ik nog: 5)

„De maatschappelijke inrichting, zooals zij is, is verbazingwekkend elastisch, zoolang zij voor problemen komt, die uit haar op beslotenheid gerichte sfeer voortkomen. Ze kraakt echter in haar voegen, ja springt op den duur in stukken, wanneer ze de spanning van problemen moet verdragen, waarop haar thans zoo bewonderenswaardig samenstel niet is berekend. *Alle geestelijke vragen buiten beschouwing latend, kan men zeggen, dat het gevaar dreigt, dat de nuchtere problemen van sawah-areaal, watervoorziening en overbevolking op den duur effectvoller den orgeltoon van het oog-*

schijnlijk blijde Balische leven zullen smoren dan eenig ander ding"
(cursiveering van mij, L. W. K.).

Op welk citaat dan de volgende conclusie volgt:

„Zoo stelt ons de Westersche penetratie, zonder opzettelijke beïnvloeding van Zending of Missie, reeds onontkoombaar voor het vraagstuk van de *geestelijke* toekomst van het Balische volk.”

* *
*

Hieraan behoeft geen woord te worden toegevoegd. De lezer zal begrijpen, waar wij heengaan. Wij kunnen die Oostersche volkeren niet meer „alleen laten”. De Westersche beïnvloeding is een onontkoombaar feit, door geen mensch ter wereld ongedaan te maken. En daarom hebben wij, vanwege de gevaren aan de Westersche penetratie verbonden, in Indië grootelijks behoefte aan de geestelijke kracht waardoor dat Westen sinds eeuwen gestuwd wordt, aan den achtergrond, die aan dat Westen leiding geeft, aan den grondslag, waarop het leeft. Wij moeten — om een woord van Dr KRAEMER te gebruiken — de Oostersche volkeren niet alleen de kracht van het Westen doen gevoelen, maar ook met zijn geheim in aanraking brengen. Allerlei uitwendige Westersche invloeden doen de Oostersche maatschappij uiteen vallen, *slechts* uiteenvallen. Opbouwend werk zullen wij pas kunnen verrichten, wanneer wij in dat Oosten de Westersche wereldbeschouwing weten te brengen. Zeer duidelijk wordt de betekenis van een dergelijken arbeid belicht door Dr J. H. BAVINCK in diens, in onze kringen nog veel te weinig bekende boek „Christus en de mystiek van het Oosten”, wanneer hij zegt: 6)

„Het is mijn vaste overtuiging, dat wij in de Oostersche wereld eerst dan tot grooten zegen kunnen wezen, wanneer wij tegenover het grondschema, van waaruit zij geleefd hebben, een ander schema kunnen stellen, dat evenzeer heel het leven en denken vervullen kan. *Daarom is een van de grootste vragen der zending van dezen tijd: zijn de Christelijke Kerken nog bij machte, een wereldvisie te geven, die even bevruchtend en richting gevend het Oostersche leven omvatten kan, als de oude schema's het leven omspannen hebben?* (cursiveering van mij, L. W. K.)

Deze woorden, geschreven door een missionair predikant, hebben groote betekenis voor allen, die van den noodzaak eener christelijke politiek in Indië doordrongen zijn. Aan hen de taak om de betekenis

van het Christendom voor het Westersch maatschappelijk en staatkundig leven in het Oosten duidelijk te maken! Aan hen ook de taak om te doen zien, dat dit Christendom ook voor het Oostersch maatschappelijk en staatkundig leven van de grootste beteekenis kan zijn!

Duidelijk komen nu evenwel ook de moeilijkheden naar voren, die de strijders voor het christelijk beginsel in staat en maatschappij in het Oosten te overwinnen hebben. Ik denk daarbij niet aan de vraag of zij kunnen bewijzen, dat het Christendom inderdaad de stuwkracht van het Westen was en is. Te bewijzen valt hier niets — dit is een zaak van levensbeschouwing. Maar ik denk hier wel aan de vele andere invloeden, die in den loop der eeuwen op dat Westen hebben ingewerkt en die daar met name in onze eeuw hun invloed doen gelden. De Fransche revolutie, het Socialisme, het Communisme, het Fascisme — zij allen moeten in het Oosten van christelijke zijde steeds weer opnieuw op hun verhouding tegenover het Christendom getoetst. Zij moeten bezien — niet maar in hun beteekenis voor een bepaald land — maar in het geheel van de Europeesche cultuur en beschaving. Hier is werk voor menschen, die groot en ver vermogen te zien; werk ook, dat gespeend dient te zijn aan een blindstaren op allerlei details en onderdeelen. Zoo wordt in het Oosten — menscheijkerwijze gesproken! — de benauwenis geboren over de positie van het Christendom in Europa, geplaatst als het zich ziet tusschen die beide grootmachten: Communisme en Fascisme. Zoo wordt ook in dat Oosten geboren de droefheid over de gruwelijke verdeeldheid, waaraan het Christendom in het avondland ten prooi viel. Men heeft ginds altijd weer behoefte om *het* Christendom te kunnen zien en te kunnen aanwijzen als de leven-wekkende en leven-brengende kracht van het Westen.

* *
*

De lezer zoeke achter deze laatste regels geen verwijt. Want ik wil er, zij het in alle bescheidenheid, wel aan toevoegen dat menigeen in het Oosten zich hier evenmin op een ruim standpunt vermag te plaatsen. De belangstelling, welke men in zendingskringen voor den arbeid van de leiding der Christelijke Staatkundige Partij koestert, is in menig geval beneden peil. Een omstandigheid, die allerminst goedgepraat wordt met de verontschuldiging, dat politiek en zending gescheiden dienen te blijven. Dat er van een vermenging dier beiden gevaren

dreigen, is duidelijk. Dat er voor den zendingsarbeider veel tact en wijsheid noodig is, om zich met den christelijk politieken arbeid in te laten, eveneens. Niet anders is het immers in Nederland gesteld met de politieke werkzaamheid van predikanten en allerlei menschen, die in de evangelisatie bezig zijn.

In Indië klemt dit bezwaar voor velen vooral met betrekking tot het Indo-Europeesch Verbond en zijn machtigen aanhang. Een politieke organisatie is dit verbond feitelijk niet. Wel vaardigt het een groot aantal leden naar den Volksraad af en wie in dien raad de beginselen eener christelijke politiek voorstaat, zal menigmaal met die leden van het Indo-Europeesch Verbond in conflict komen. En het is te begrijpen, dat deze omstandigheid velen, die op kerkelijk terrein onder de Indo-Europeanen arbeiden, weerhoudt om zich bij de Christelijk Staatkundige Partij aan te sluiten. Het is te begrijpen — maar daarom nog niet goed te keuren. De nooden van den Indo-Europeaan zijn vele en groot. En menigmaal heeft men van die nooden in onze kringen een volstrekt onvoldoend besef. Maar daarom behoeft men van Indo-Europeesche zijde in den pleiter voor een christelijke politiek nog geen tegenstander te zien. Integendeel: De doorwerking van het christelijk levensbeginsel kan ook voor deze groep niet anders dan zegenrijk zijn.

Hetzelfde bezwaar wordt op het zendingsterrein vernomen met betrekking tot het ontwakend nationalisme in Inheemsche kringen. Er is een nationalisme, dat door een christelijke organisatie nimmer goedgekeurd kan worden. En de zendeling, die aan christelijke politiek doet, zal zich daardoor tegen dergelijke on- en anti-christelijke uitingen van nationalisme hebben te plaatsen. Wanneer evenwel maar duidelijk blijkt op welk politiek standpunt de christen zich ten opzichte van het nationalisme plaatst, kan m. i. ook hier niet van een overwegend bezwaar worden gesproken.

In beide gevallen kan de arbeid van een organisatie als de Christelijk Staatkundige Partij zeer wel dienen als een bewijs, als een demonstratie van de kracht en de beteekenis van het christelijk beginsel voor staat en maatschappij — ook in Indië. De beteekenis van het boven aangehaalde woord van Dr J. H. BAVINCK kan allen positieven christenen in Indië niet duidelijk genoeg op het hart worden gebonden.

Hier ligt het zwakke punt van het werk der Christelijk Staatkundige Partij. Velen, die haar welgezind zijn, houden zich om allerlei redenen,

die ten slotte toch van bijkomstigen aard zijn, afzijdig. De gevolgen daarvan doen zich op allerlei terrein gevoelen. Ik denk hier aan het werk, dat in Indië geschiedt om een christelijke pers in stand te houden. Wat wordt daaraan een moeite en een zorg ten koste gelegd en wat is de belangstelling voor dat werk vaak gering! En toch is het zoo noodzakelijk, dat het wereldgebeuren ginds bij het licht van Gods Woord wordt besproken! Toch is het zoo noodzakelijk, dat er in Indië door geregelde voorlichting een beeld wordt gegeven van christelijk Nederland en christelijk Europa! Wie van dien noodzaak nog overtuigd moet worden leze maar eens het enkele jaren geleden verschenen boek: „My country and my people”, waarin een Chineesche schrijver den Westerschen lezer een beeld wil geven van het Hemelsche rijk. 7) Het boek is goed, voorzoover dat dezerzijds beoordeeld kan worden, uitstekend. Het steekt in ieder geval torenhoog uit boven andere boeken van dit slag. Maar het beeld, dat de schrijver zich van het Westen heeft gevormd, gaat in vele opzichten mank. Aan de beteekenis van het Christendom voor en zijn plaats in dat Westen is hij in ieder geval volslagen vreemd. Zuiver een gevolg van jarenlange eenzijdige voorlichting.

Zoo kan het voor de toekomst ook in ons Indië gaan. Ik wijs slechts op de klacht, voorkomend in een van de laatste nummers van „De Banier”, Christelijk Algemeen Weekblad voor Ned. Indië, waarin er op wordt gewezen, dat vele Inheemsche intellectueelen groote vereering voor MULTATULI en zijn werken koesteren en dat hun nog nooit een principieel-Christelijke bestrijding van dezen schrijver onder de oogen kwam!

* *
*

Wij zullen in Indië het Christendom op alle terreinen van het leven hebben te brengen. Zonder dat is geen waarlijke associatie van Oost en West mogelijk. Wie het Oosten met zijn sterk kosmisch besef kent, weet, dat niemand het ginds vreemd zal vinden wanneer wij er een pleidooi voor de kosmische beteekenis van den christelijken godsdienst houden. De Oosterling vraagt om een wereld- en levensbeschouwing. Waar het Christendom die niet weet te brengen, laat het zijn diepste behoeften onvervuld en blijkens een recent artikel in de „International Review of Missions”, het tijdschrift van den Internationalen Zendingsraad, ziet men het in China gebeuren, dat sommige Chris-

tenen zich om deze redenen naar het Boeddhisme wenden. ⁸⁾ Een schip op strand — een bakken in zee!

Zoo gezien wacht den belijder van het christelijk beginsel voor staat en maatschappij in onze Oost een grootsche taak. Christelijke politiek is — en het moge aan het slot van dit artikel nog eens nadrukkelijk worden gestipuleerd — ginds wat anders dan slechts een onderdeel van den strijd tusschen wat Europeesche groepen, die hun politiek gekrakeel uit het moederland meenemen. De buitenwacht maakt dat ervan en ook in den christelijken kring zijn de oogen voor de grootsche taak van een christelijke politieke organisatie nog lang niet voldoende open.

Volhouden — christelijk volhouden is hier het wachtwoord. De mogelijkheden zijn ginds met name op het gebied van de christelijke politiek nog vele. En wanneer maar gearbeid wordt in trouw aan het beginsel, dan zal ook in ons Indië wel blijken, welke een zegen ook daar van de getrouwe en schriftuurlijke belijdenis van het Evangelie van Jezus Christus voor alle levensterreinen kan uitgaan.

¹⁾ Het bestaansrecht van openbaar en neutraal onderwijs; uitgave van het Nederlandsch-Indisch Onderwijzersgenootschap; Batavia-C.; April 1936. Het citaat vindt men op blz. 48.

²⁾ Dr. J. PH. DUIJVENDAK, Inleiding tot de Ethnologie van de Indische Archipel; bij J. B. Wolters' Uitgevers-maatschappij N.V., Groningen, Batavia, 1935; blz. 170.

³⁾ Dr. H. KRAEMER, geciteerd via de in ¹⁾ vermelde brochure.

⁴⁾ T. a. p., blz. 173.

⁵⁾ Dr. H. KRAEMER, De strijd over Bali en de zending; een studie en een appèl; H. J. Paris, Amsterdam, 1933; blz. 60 en 61.

⁶⁾ Dr. J. H. BAVINCK, Christus en de mystiek van het Oosten; J. H. Kok N.V., Kampen, blz. 173.

⁷⁾ LIN YUTANG, My country and my people; W. Heinemann Ltd, Londen, 1935. Door een Engelsche vertaling van PEARL S. BUCK werd dit boek voor het Europeesche publiek toegankelijk gemaakt.

⁸⁾ K. L. REICHELT D. D., Buddhism in China at the present time, The International Review of Missions, April 1937, blz. 153—166.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Herhaaldelijk worden op de wegen in onze gemeente gedurende den Zondag wedstrijden gehouden met auto's, motorfietsen e. d., waarvan het publiek op straat, inzonderheid ook het kerkgaand publiek, veel hinder ondervindt. Wat kan het gemeentebestuur hiertegen doen ?

ANTWOORD:

De gemeenteraad is bevoegd om bij politieverordening te verbieden om op wegen, met uitzondering van Rijks- en provinciale wegen, wedstrijden te houden.

De uitzondering voor de Rijks- en provinciale wegen is noodig, omdat art. 4 van het Rijkswegenreglement en waarschijnlijk ook het provinciaal wegenreglement, dezelfde verbodsbepaling, resp. voor de Rijkswegen en voor de provinciale wegen, behelzen en bijgevolg een onbeperkt verbod voor bedoelde wegen overbodig en — wat erger is — met art. 193 der Gemeentewet in strijd zou zijn, aangezien dit artikel bepaalt, dat de plaatselijke verordeningen niet treden in hetgeen van algemeen Rijks- of provinciaal belang is.

Voorts is het noodig daarnevens te bepalen, dat bedoeld verbod niet geldt voor wedstrijden met motorrijtuigen of rijwielen.

Deze laatste uitzondering moet worden gemaakt in verband met art. 21 der Motor- en Rijwielwet. Want dit artikel verbiedt om op een weg of rijwielpad een wedstrijd met motorrijtuigen en rijwielen te houden of daaraan deel te nemen. En art. 6 van die wet staat den gemeenteraden *slechts* toe regelen te stellen nopens het verkeer op de wegen en de rijwielpaden in verband met het gebruik van motorrijtuigen en rijwielen voorzoover betreft punten, waaromtrent in die wet, in het motor- en rijwielreglement of in een provinciale motor- en rijwielverordening *niet is voorzien*. De Raad is dus *niet* bevoegd om wedstrijden met motorrijtuigen en rijwielen op het gemeentelijk territoir te verbieden.

Wil men opkomen tegen het misbruiken van den Zondag door motor- en rijwielwedstrijden, dan zou dat o. i. moeten geschieden *hetzij* door het indienen van een voorstel bij den Raad, strekkend om, met gebruikmaking van de bevoegdheid van art. 128 Gemeentewet, een adres te richten tot de Kroon met verzoek om te bevorderen, dat door den Minister van Waterstaat geen vergunning verleend wordt om op wegen binnen het

territoir der gemeente gedurende den Zondag motor of rijwielwedstrijden te houden, *hetzij* door zich zelf rechtstreeks te wenden tot den Minister van Waterstaat (Ged. Staten).

Dit laatste lijkt ons de meest verkieslijke gedragslijn.

Hierbij willen wij nog aanteekenen, dat de Minister van Waterstaat bevoegd is, om ontheffing te verleenen van de wettelijke verbodsbepaling ten behoeve van motorrijtuigen op alle wegen en ten behoeve van rijwielen op wegen en rijwielpaden onder beheer van het Rijk. Voor rijwielen op andere wegen en rijwielpaden moet ontheffing verleend worden door Ged. Staten.

Overigens vestigen wij nog de aandacht op het volgende:

De Raad is ingevolge art. 8 van het motor en rijwielreglement bevoegd om gemeentelijke wegen binnen de kom der gemeente voor motorrijtuigen en rijwielen gesloten te verklaren.

Gewoonlijk worden de wedstrijden op rijkswegen gehouden. Doch het kan zijn, dat daarbij ook van gemeentewegen moet worden gebruik gemaakt. En alsdan kan de Raad door het gesloten verklaren van wegen gedurende den Zondag in de onmiddellijke nabijheid van kerkgebouwen de kerkgangers tegen deze verkeersdrukte beschermen.

De Raad is daartoe bevoegd. Want vergunning tot het houden van een wedstrijd door een hogere autoriteit, in dit geval Ged. Staten, ontnemt aan den Raad niet het recht gebruik te maken van zijn bevoegdheid krachtens art. 8 van het motor- en rijwielreglement, en evenmin ontnemt een dergelijke vergunning aan een raadsbesluit of aan een besluit van B. en W. inzake gesloten verklaring zijn bindende kracht ten aanzien van motorrijtuigen en rijwielen, welke aan den wedstrijd deelnemen. Hier zou dus wellicht de Raad of B. en W. (want B. en W. zullen waarschijnlijk wel krachtens verordening bevoegd zijn om bepaalde straten en wegen gesloten te verklaren) door aanvulling van hare motor- en rijwielverordeningen het beoogd doel, althans ten deele, kunnen bereiken.

Nog een ander punt is het volgende.

De Motor- en Rijwielwet strekt om regelen te stellen nopens het verkeer op de wegen en de rijwielpaden in verband met het gebruik van motorrijtuigen en rijwielen. Het stellen van dergelijke regelen vormt het onderwerp dezer Rijksregeling. En voorzoover de Raad zich met *dit* onderwerp bezig houdt, is hij gebonden aan de grenzen van de bevoegdheid, welke die wet hem toekent.

Wat hier bedoeld wordt, is echter *niet* het verkeersbelang in verband met motor- en rijwielgebruik, maar *het belang der zondagsrust*. Men zou dus de vraag kunnen stellen:

„Mag de Raad in het belang der zondagsrust, d. i. ter bescherming van de godsdienstoefeningen en kerkgangers op Zondag tegen lawaai en verkeersdrukte op straat, regelen stellen, waaraan ook deelnemers aan wedstrijden gebonden zijn?”

Die vraag moet, naar onze meening, ontkennend worden beantwoord. En wel op twee gronden:

1e. Op grond van het feit, dat elke verordening, welke bedoelt ter bescherming van de zondagsrust het motor- en rijwielverkeer op Zondag aan banden te leggen tenslotte toch weer is een regeling van het verkeer van motorrijtuigen en rijwielen, en dus zal geacht worden te liggen op het terrein der Motor- en Rijwielwet.

Zonder twijfel zal dit bezwaar in den Raad worden naar voren gebracht, wanneer men een voorstel tot aanvulling van de politieverordening zou indienen. En mocht de Raad niettemin het voorstel accepteren, dan zal de Kroon op voordracht van den Minister van Waterstaat zeer waarschijnlijk komen met een vernietigingsbesluit. Want men zal in een dergelijke verordening zien niet alleen strijd met de wet, maar bovendien aantasting van de vrijheid van het doorgaand verkeer. En men zal, reeds met het oog op eventueele consequenties, de verordening derhalve ook wegens strijd met het algemeen belang vernietigen.

2e. Op grond van het bestaan van de Zondagswet, welke wet juist de zondagsheiliging bedoelt te beschermen. Een raadsverordening, welke het verkeer op Zondag aan banden zou leggen in het belang der zondagsheiliging, zou geacht kunnen worden hetzelfde belang te regelen als de Zondagswet en op dien grond wegens strijd met art. 193 der Gemeentewet kunnen worden vernietigd.

Nu achten wij de kans van vernietiging op laatstbedoelden grond niet heel groot. Want de laatste jaren is de Kroon wel geneigd om een ruime bevoegdheid van den Raad tot aanvulling van de Zondagswet te erkennen. Doch volkomen safe is de zaak toch niet. En wijl het risico nog in belangrijke mate verhoogd wordt door den (in de eerste plaats genoemden) grond, is het o. i. niet gewenscht, om een voorstel tot aanvulling der politieverordening in te dienen.

Wel is tenslotte nog van belang erop te wijzen, dat art. 5 der Zondagswet bepaalt:

„Dat de plaatselijke politie zorg zal dragen, ten einde alle hinderlijke bewegingen en gerucht in de nabijheid der gebouwen, tot de openbare eeredienst bestemd, en in het algemeen alles wat dezelve zoude kunnen hinderlijk zijn, voor te komen of te doen ophouden.”

De Zondagswet is door de Motor- en Rijwielwet ten aanzien van het motor- en rijwielverkeer niet van zijn kracht beroofd. Evenmin als die wet ten aanzien van de bioscopen van zijn kracht beroofd is door de Bioscoopwet (zie arrest H. R. v. 3 Dec. 1928 Ned. Jur. 1928, p. 1665).

De gemeentepolitie heeft dus — ook met betrekking tot wedstrijden van motorrijtuigen en rijwielen — aan bedoelde bepaling de hand te houden. En blijft ze ten deze in gebreke en blijkt de Burgemeester niet bereid aan eventueele klachten gevolg te geven, dan ware de tusschenkomst van den Minister van Binnenlandsche Zaken in het belang van de godsdienstoefeningen op Zondag in te roepen.

N.

2. VRAAG.

Enkele jaren geleden werd de vermakelijkheidsbelasting op aandrang van Gedeputeerde Staten tot 20 pct. verhoogd.

Thans vraagt een bioscoophouder om verlaging der belasting; anders zal hij zijn bioscoop opheffen en naar elders vertrekken, tengevolge waarvan de gemeente belangrijke belastinginkomsten zal missen e. d.

Daar de bevolking van ons stadje vrij lichtzinnig is, valt te verwachten, dat verlaging der vermakelijkheidsbelasting het bioscoopvermaak en ander dergelijk vermaak, vooral ook op Zondag, zal doen toenemen. Wat dunkt U van het verzoek om belastingverlaging?

ANTWOORD:

Bij de beoordeeling van een eventueele verlaging van de vermakelijkheidsbelasting zou het niet juist zijn, zijn standpunt te bepalen uitsluitend of in hoofdzaak in verband met factoren, die met den grondslag en het doel dezer belasting niet of slechts in verwijderd verband staan.

Men heeft voor oogen te houden, dat het heffen van vermakelijkheidsbelasting een maatregel is van *fiscalen* aard; *niet* een maatregel betreffende de openbare zedelijkheid; al mag men natuurlijk niet voorbijzien (wij komen daarop straks nog terug), dat fiscale maatregelen soms op ander dan fiscaal terrein gevolgen kunnen hebben, welke deze maatregelen verwerpelijk, of — in sommige gevallen — juist des te meer aantrekkelijk maken. U denke bij dit laatste b.v. aan de accijnsheffing op gedistilleerd, welke, mits niet onredelijk hoog opgevoerd, het drankmisbruik kan temperen; aan een fiscale heffing op den import, waardoor bepaalde binnenlandsche bedrijven in meerdere of mindere mate worden beschermd e. d.

Ten aanzien van de vermakelijkheidsbelasting valt op te merken, dat zij haar rechtsgrond vindt in de overweging, dat het uitgaand publiek door zijn uitgaven voor vermaak blijk geeft van een draagkracht, welke een bijzondere heffing ten bate van de gemeentekas rechtvaardigt.

Weliswaar voldoet de ondernemer van de vermakelijkheid de belasting aan den gemeenterecevier. Maar via de entreeheffing wordt deze belasting weer op het publiek verhaald, zoodat uiteindelijk het publiek den last draagt.

Doel van de belasting is versterking van de gemeentefinanciën. Wordt een belasting zoo hoog opgevoerd, dat haar voedingsbron uitdroogt, dan schiet men het fiscale doel van de belasting voorbij en is de heffing — daargelaten nu nog de onbillijkheid ten opzichte van bepaalde ingezetenen en eventueele andere schadelijke gevolgen — reeds uit fiscaal oogpunt onjuist.

Nu vraagt men ten Uwent verlaging van het percentage der heffing van 20 tot 10 pct.

Laten wij mogen zeggen, dat een heffing van 20 pct. niet laag is. Plaatsen als Amsterdam, Apeldoorn en Eindhoven hebben een dergelijke heffing. Groningen ging er, naar wij meenen, kort geleden nog boven uit. Maar dit is op een conflict uitgelopen. En ten slotte heeft men toch iets op de belasting laten vallen. Plaatsen als Zeist, Amersfoort, Gouda en Harderwijk hebben een lagere heffing dan 20 pct.

Het behoeft dus niet te verwonderen, dat belanghebbenden te Uwent op verlaging der vermakelijkheidsbelasting aandringen. Doch is er voldoende aanleiding om aan dien drang gevolg te geven?

De bioscoophouder vraagt om verlaging der belasting onder mededeeling, dat hij zijn bioscoop anders niet kan voortzetten en dat nog andere voor de gemeente minder aangename gevolgen te wachten zijn.

Een dergelijk optreden schijnt tegenwoordig zeer gebruikelijk te worden in bioscoopkringen. Maar voor zulk optreden moet het gemeentebestuur zeker niet uit den weg gaan, althans indien in de gebezigde woorden een openlijke of bedekte bedreiging ligt. Blijkt inderdaad de wijze, waarop de bioscoophouder tegenover de gemeente (die n.b. destijds nog wel op advies van Ged. Staten de belasting verhoogd heeft) optreedt, onoorbaar, dan moet o. i. reeds op dien grond het verzoek om verlaging van het tarief van de hand worden gewezen. Hier is dan een zaak in het geding, welke van veel meer belang is dan eenig onmiddellijk materieel voor- of nadeel voor de gemeente, n.l. het respect, hetwelk de ingezetenen aan de gemeentelijke Overheid als vertegenwoordigster van het publiek belang verschuldigd zijn en de objectiviteit en rechtvaardigheid, waarmede het gemeentebestuur de publieke zaken behartigt.

Laten wij echter aannemen, dat de houding van den adressant niet tot onmiddellijke afwijzing noopt, dan is er o. i. aanleiding na te gaan, in hoever zijn bezwaren gegrond zijn.

De bewering, dat bij handhaving van de belasting op het tegenwoordig peil de bioscoop niet kan worden voortgezet, behoeft natuurlijk niet zonder meer te worden geaccepteerd. En wat de bioscoophouder verder doen zal, is iets, hetwelk bij het beoordeelen van deze zaak buiten beschouwing *kan* worden gelaten en met het oog op allerlei persoonlijke belangen, welke vooral in kleine gemeenschappen dikwijls een verderfelijke rol spelen, ook buiten beschouwing *moet* worden gelaten.

Voorts merken wij nog verder op, dat niet uitsluitend beslissend moet zijn de werking van de heffing op het bedoelde bioscoopbedrijf. De heffing geldt zeker ook voor ander vermaak dan het bioscoopvermaak. De vraag moet daarom zijn: kan ten Uwent van het uitgaand publiek geverg'd worden een bijdrage van 20 pct. van hetgeen zij voor publieke vermakelijkheden in het algemeen uitgeven zonder in strijd te komen met het fiscaal doel der belasting, d. w. z. zonder dat de hoogte van de heffing de totaal inkomsten uit deze heffing schaadt.

Indien het waar is, dat de bevolking ten Uwent veel van pretjes houdt, dan is het best mogelijk, dat het publiek, ondanks de hooge heffing,

toch in voldoende mate naar de gemaklijkheden loopt en dus de hoogte van de heffing niet anti-fiscaal werkt.

Maar, zal men zeggen: de bioscoop zal verdwijnen en dit zal voor de gemeente een strop beteekenen. De vraag is echter of verlaging, welke uiteraard voor alle gemaklijkheden geldt, niet nog een grotere strop zal beteekenen. Doch laten wij aannemen, dat het verdwijnen van de bioscoop, de ergste strop zal zijn.

Staat dat verdwijnen vast? Staat bovendien vast, dat de exploitatie van de bioscoop bij handhaving van de heffing onmogelijk is? Misschien zal de bioscoophouder accountantsrapporten overleggen om dit aannemelijk te maken. Doch zoolang hij niet alleen met de cijfers aantoot dat zijn exploitatierekening over de periode, gedurende welke 20 pct. geheven werd, geen redelijk winstcijfer aanwijst, maar ook bewijst, dat zonder resultaat gepoogd is de verhoogde belasting op het publiek (door verhooging van de entreprijzen) af te wentelen, bestaat er o. i. voor den Raad geen genoegzame aanleiding de belasting te verlagen.

Nu nog een enkel woord over de nevengevolgen van de al of niet verlaging der heffing.

Een nevengevolg van de vermindering van de heffing kan zijn, dat het bioscoopbezoek en het bezoek van andere gemaklijkheden, speciaal op Zondagen toeneemt. En de mogelijkheid van dit gevolg zal uiteraard de a. r. fractie in den Raad niet ten gunste van een verlaging stemmen.

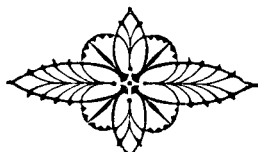
Toch moet men voorzichtig zijn. Het gaat hier over een *fiscale* aan gelegenheid. De wettelijke bevoegdheid van de gemeente om belasting te heffen strekt om te voorzien in de geldelijke middelen, welke de gemeente noodig heeft. Ze dient niet voor de behartiging van de Zondagsrust en andere zedelijke belangen. Voor dit laatste heeft de wet aan de gemeentebesturen andere bevoegdheden toevertrouwd.

Een vermenging nu van deze verschillende bevoegdheden is niet alleen met den geest van de wet in strijd, maar scheidt ook gevaar voor onrecht tegenover de ingezetenen. Want gaat men b. v. door gemaklijkhedenbelasting optreden tegen het zondagsvermaak, dan kunnen daarvan de ingezetenen, die niet van publiek vermaak op Zondag willen weten, doch wel oorbaar vermaak op werkdagen zoeken (b. v. uitvoeringen van jeugdverenigingen e. d.) de dupe worden.

Daarom moet men ten slotte de beslissing inzake de verlangde verlaging der gemaklijkhedenbelasting niet afhankelijk stellen van overwegingen inzake zondagsrust, bioscoopgevaar e. d. Wat betreft het bioscoopgevaar verwijzen wij naar de Bioscoopwet en de bevoegdheid van het gemeentebestuur krachtens die wet. En wat het zondagsvermaak betreft herinneren wij aan de Zondagswet (waaraan ook de bioscopen zijn onderworpen) en aan de bevoegdheid der gemeente om bij politieverordening aanvullende voorschriften vast te stellen.

VERSLAG

VAN DE VERRICHTINGEN DER
Dr. A. KUYPERSTICHTING
GEDURENDE 1936

BIJLAGE VAN
ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE
ORGAAN VAN DE
Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN — 1937

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY

RESEARCH REPORT NO. 1000

BY
J. H. GOLDSTEIN AND
R. F. FIESHER

RECEIVED
MAY 15 1955

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5708 SOUTH CAMPUS DRIVE
CHICAGO, ILLINOIS

PRINTED IN THE UNITED STATES OF AMERICA

VERSLAG VAN DE VERRICHTINGEN DER Dr. A. KUYPERSTICHTING GEDURENDE 1936.

Wanneer men in het jaar 1922 — het jaar, waarin de Dr. A. Kuiperstichting een begin met hare werkzaamheden maakte — meetelt, werd aan het einde van 1936 een periode van vijftien jaar afgesloten. Dit feit is voor ons aanleiding om een — zij het ook beknopte — terugblik op dit eerste stuk van de geschiedenis der Stichting te werpen. En dan mogen we dit doen met ootmoedigen dank voor 's Heeren hulp en zegen, waardoor Hij de poging der oprichters met succes bekroonde en den arbeid van het Bestuur en van allen, die hun krachten en gaven ten dienste van de Stichting stelden, ondersteunde.

Vijftien jaar lang heeft de Dr. A. Kuiperstichting de taak, waartoe zij werd in het leven geroepen, verricht.

Zij heeft dit gedaan zonder luidruchtigheid, zonder een reclamezucht, strekkend om in bijzondere mate de aandacht op zichzelf te vestigen, doch in de overtuiging, dat zij een dienende taak had te verrichten, een taak in 's Heeren dienst en tevens in het belang van land en volk, inzonderheid in het belang van de versterking van den invloed van de antirevolutionaire beginselen in en buiten de antirevolutionaire richting in ons volksleven.

En juist daardoor heeft zij zich geleidelijk een plaats weten te veroveren, waarvan de beteekenis niet slechts door den engeren kring van geestverwanten, doch ook door zeer velen buiten dien kring erkend wordt.

In 1922 was het niet de Dr. A. Kuiperstichting, doch het z.g. Millioenfonds, waarop de aandacht van velen gevestigd was. En gelukkig! Want dit Millioenfonds is — daargelaten nog de steun, welke het in den loop der jaren geboden heeft aan de stichting van christelijke scholen — het middel geweest om een finantiëel fundament aan den arbeid der Kuiperstichting ten grondslag te leggen, waarvan de onmisbaarheid in latere jaren wellicht nog meer dan destijds werd gevoeld.

Naar gelang echter de jaren voortschreden, verflauwde de belangstelling voor dit fonds. Het Millioenplan was voltooid en het fonds was gevormd. Doch terwijl het fonds zelf allens in de schaduw kwam te liggen, viel het licht meer en meer op de Dr. A. Kuiperstichting en haren arbeid, gelijk trouwens ook door de ontwerpers van het Millioenplan was bedoeld.

De taak der Dr. A. Kuiperstichting heeft zich van het begin af gesplitst in een drietal onderdeelen, t.w. den wetenschappelijken arbeid; den arbeid van meer praktischen aard ter voorlichting en advies; en den propagandistischen arbeid.

Bevordering van wetenschappelijken arbeid op het terrein van wijsbegeerte, geschiedenis, recht, staat en economie op den grondslag der antirevolutionaire beginselen was van het begin af een van de doeleinden der Dr. A. Kuiperstichting.

In de afgelopen vijftien jaren werd daartoe niet alleen een uitgebreide bibliotheek gesticht, onderhouden, uitgebreid en voor wetenschappelijke studiën beschikbaar gesteld; maar meer rechtstreeks werd door het verstrekken van studieopdrachten, het verleenen van studietoelagen en behulpzaam zijn bij wetenschappelijke onderzoekingen in tal van gevallen wetenschappelijke studie mogelijk gemaakt of gesteund.

Voorts verschenen er tal van belangrijke geschriften onder auspiciën of met medewerking van de Dr. A. Kuiperstichting, waarvan hier met name het groote werk „Schrift en Historie”, ter herdenking van het vijftigjarig bestaan der Antirevolutionaire Partij, met eere mag worden genoemd.

Het aantal adviezen, rapporten en andere nota's en brieven, tezamen vormend het meer praktisch deel van de werkzaamheden, klom van jaar tot jaar. Vooral met betrekking tot de gemeentepolitiek wist het bureau der Dr. A. Kuiperstichting hier te voorzien in een (niet alleen door de oprichters der Stichting, maar ook reeds door wijlen Dr. A. KUYPER zelf gevoelde) leemte. En het is dan ook niet te verwonderen, dat met name dit deel van de taak der Stichting veel waardeering, zelfs ook buiten de antirevolutionaire kringen, gevonden heeft.

Het aantal nota's en rapporten, welke in den loop der jaren werden samengesteld, bedroeg na aftrek van hetgeen gepubliceerd of als verouderd werd ingetrokken ruim honderd en vijftig. Het aantal adviezen en voorlichtingsbrieven steeg tot 469 gedurende het afgelopen jaar.

Van groote beteekenis was ook de propagandistische arbeid. Zulks niet zoozeer vanwege het vrij groot aantal van de door de Dr. A. Kuiperstichting uitgegeven propagandageschriften en -geschriftjes en vanwege den financiëlen steun door de Dr. A. Kuiperstichting verstrekt aan het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesverenigingen en aan de plaatselijke pers in het belang der propaganda, maar vooral ook met het oog op de indirecte propaganda door leatuurverstreking aan degenen, die deze leatuur voor het geven van voorlichting in eigen kring noodig hadden. Het aantal van deze leatuur-dossiers is nog altijd stijgende en klom in 1936 tot 2296. En wellicht is geen enkele andere propagandistische arbeid op den duur meer vruchtdragend dan deze weinig opgemerkte doch niettemin door velen ten zeerste gewaardeerde indirecte propaganda.

Ook in het jaar 1936 is op deze wijze het werk der Dr. A. Kuypers-
stichting weer voortgezet.

Ofschoon de internationale verhoudingen bijna onafgebroken de aandacht van het publiek trokken, onderging de arbeid der Stichting daarvan geen bijzonderen invloed. En schokkende gebeurtenissen op nationaal terrein bleven achterwege. Derhalve zal men in de straks te verstrekken cijfers geen belangrijke verschuivingen in de richting van een bepaald onderwerp of een bepaalde quaestie aantreffen.

Betreffende de data en facta gedurende 1936 mogen wij nu onderstaand overzicht laten volgen.

Bestuur:

Door het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesverenigingen werd in de vacature, ontstaan door het overlijden van Zijne Excellentie A. W. F. IDENBURG, benoemd Dr. A. A. L. RUTGERS. De Raad van Beheer koos den heer RUTGERS tot lid van het Dagelijksch Bestuur.

Opnieuw ontviel aan den Raad van Beheer een zijner leden door het overlijden van Dr. J. J. CROLES, die van de oprichting der Stichting af namens den Kieskring Leeuwarden in dien Raad had zitting gehad en tevens deel had uitgemaakt van het Dagelijksch Bestuur. De vergadering van den Raad van Beheer van 30 November 1936 heeft bij monde van den voorzitter met dankbaarheid herdacht zijn langdurigen en omvangrijken arbeid ten bate der Antirevolutionaire Partij en van de beginselen der partij, inzonderheid in de Provincie Friesland.

In de vacature in het Dagelijksch Bestuur, ontstaan door dit overlijden, werd gekozen de heer Mr. A. BRUCH, lid van den Raad van Beheer. Door den Kieskring Leeuwarden werd als lid van den Raad van Beheer in de plaats van den heer CROLES benoemd de heer C. VAN RAAJ.

De samenstelling van laatstgenoemd College was aan het einde van 1936 derhalve als volgt:

Dr. H. COLIJN, voorzitter en de heer J. J. C. VAN DIJK, penningmeester, beiden benoemd door de Deputatenvergadering, Mr. J. TERPSTRA, secretaris, Ds. M. VAN GRIEKEN, Ds. S. VAN DE MOLEN, Dr. A. A. L. RUTGERS en Prof. Dr. J. SEVERIJN, allen benoemd door het Centraal Comité; voorts de vertegenwoordigers der Kieskringen, de heeren: J. VAN ANDEL, 's Gravenhage, A. BAX GZN., Tilburg, Jhr. J. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Arnhem, Dr. E. J. BEENS, Nijmegen, J. BOS KZN., Groningen, H. BOTTERWEG, Utrecht, Mr. Dr. J. L. BOUMA, Assen, Mr. P. E. BRIËT, Leiden, Mr. A. BRUCH, Haarlem, J. DEUTEKOM, Amsterdam, J. TH. GOVERTS, Zwolle, L. HARMS, Den Helder, J. A. J. JANSSEN MANESCHIJN, Dordrecht, H. J. VAN LONKHUYZEN, Limburg, G. VAN DER PUTTE, Zeeland, C. VAN RAAJ, Friesland, J. SCHOUTEN, Rotterdam en J. G. SCHOUTEN, 's Hertogenbosch.

In verband met de kamerverkiezingen van 1937 zullen ingevolge art. 7 van de Statuten der Dr. A. Kuypersstichting de leden van den Raad van

Beheer op 1 September van dat jaar aftreden. Derhalve zullen de verschillende lichamen, aan wie volgens de statuten de benoeming van één of meer leden is opgedragen, zoo spoedig mogelijk voorzien in de vacatures, welke alsdan zullen ontstaan 1).

Localiteit:

De beide gebouwen der Dr. A. Kuyperstichting zijn thans nagenoeg geheel in gebruik.

Het bureau der Dr. A. Kuyperstichting is gevestigd in het perceel Dr. Kuyperstraat 5. In dit perceel bevinden zich ook de leeszaal, de vergaderzalen en de woning van den concierge, benevens een gedeelte van de bibliotheek.

De Bibliotheek is in hoofdzaak ondergebracht in het daarnaast gelegen perceel, waarvan ook twee lokalen ten dienste staan van het bureau der Stichting.

Voorts is in dit perceel gevestigd het bureau van het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesvereeningen, terwijl voorts sinds kort vijf lokalen en eenige zolderruimte verhuurd zijn aan de Christelijke Werkgeversvereniging 2) en den Christelijken Middenstandsbond, die daar kantoor houden.

De communicatie tusschen beide perceelen betreft uiteraard slechts de perceelsgedeelten, welke door de Dr. A. Kuyperstichting zelf wordt gebruikt.

Centraal Bureau.

Personeel:

Jhr. H. VAN DE POLL legde aan het eind van 1936 zijn functie van bibliothecaris neer wegens den door hem bereikten leeftijd. Hem werd eervol ontslag verleend. In zijn plaats werd tot bibliothecaris, tevens chef van het bureau, benoemd de heer Mr. H. VAN ANDEL.

Mejuffrouw L. H. KRÜGER, die tot dusver den penningmeester gedurende een gedeelte van den dag als secretaresse assisteerde, werd tegen het einde van het jaar verbonden aan het bureau der Dr. A. Kuyperstichting en is nu, voor zoover het fiscaat haar hulp niet behoeft, als assistente in de bibliotheek der Dr. A. Kuyperstichting werkzaam.

De personeelsbezetting was overigens als volgt: Dr. J. W. NOTEBOOM, directeur, Dr. C. BEEKENKAMP, assistent, Mej. W. A. DIJK, Mej. J. A. DE JONG en Mej. H. J. STEVENS, stenotypistes, T. DOEDENS, huisbewaarder en P. SNABEL, jongste bediende.

1) Dit is inmiddels reeds geschied door de Deputatenvergadering van 9 April jl. voor wat betreft den voorzitter en penningmeester.

2) Deze organisatie heet sinds kort Verbond van Prot. Christelijke Werkgevers in Nederland.

Bibliotheek en Archief.

In den loop van het jaar 1936 werden een groot aantal boeken, speciaal de oudere geschriften, behoorende tot dat deel der bibliotheek, hetwelk afkomstig is uit de boekerij van Dr. A. KUYPER, voorzien van nieuwe banden of bandomslagen, teneinde verval te voorkomen. Daarbij werd uiteraard rekening gehouden met de meer of mindere actueele betekenis van elk geschrift en het meer of minder intensief gebruik, zoodat onnoodige uitgaven voor bindwerk vermeden zijn, terwijl toch het onderhoud alleszins behoorlijk is.

De restauratie van het Kuypersarchief werd nog niet ter hand genomen. Wel werd te dier zake met de beheerders van het archief overleg gepleegd. Doch dit overleg leverde geen resultaat op.

Intusschen blijft deze zaak urgent.

Vooreerst omdat voldoende waarborg ontbreekt tegen het verloren gaan en te niet gaan van brieven en andere stukken. Wenschelijk ware, dat niet alleen nader voorzien wordt in de opberging der brieven, doch bovendien dat door het samenstellen van een analytisch register het raadplegen van het archief wordt vergemakkelijkt en het doorzoeken van de diverse dossiers zooveel mogelijk wordt beperkt.

Voorts zou het toejuicing verdienen, indien maatregelen werden getroffen tot het opsporen en copieeren van brieven van Dr. A. KUYPER, welke zich in particuliere en officieele verzamelingen bevinden en toevoeging van die brieven of afschriften aan het archief. Want, gelijk bekend is, ontbreken de afschriften van Dr. KUYPER's brieven thans nagenoeg geheel. En naar gelang de tijd voortschrijdt en de generatie, welke met Dr. KUYPER gecorrespondeerd heeft, verdwijnt, zal het steeds moeilijker worden om in deze richting vruchtbaar werk te doen.

Wat aangaat het archief van het bureau der Dr. A. Kuypersstichting melden we, dat een begin werd gemaakt met het vormen van dossiers, bevattende de correspondentie met de verschillende personen, die met de Stichting in relatie treden.

Tot dusver werd deze correspondentie in chronologische volgorde bewaard, terwijl daarnevens dossiers werden aangehouden betreffende de onderwerpen, vermeld op de systematische onderwerpenlijst, welke aan de geheele organisatie van het bureau — met uitzondering van het gemeentearchief — ten grondslag ligt.

Herhaaldelijk werd echter in de praktijk een leemte gevoeld, n.l. wanneer vroegere correspondentie met een bepaald persoon moest worden opgespoord. Gewoonlijk bleek dit een tijdroovende bezigheid.

Door het vormen van persoonsdossiers wordt nu geleidelijk in deze leemte voorzien, terwijl men door middel van dergelijke dossiers ook gemakkelijker een overzicht krijgt van de persoonlijke en locale omstandigheden van een bepaald aanvrager. Het behoeft geen betoog, dat dit niet alleen met het oog op het verstrekken van adviezen, maar ook bij het behandelen van lecturaanvragen van groot belang kan zijn.

Als gewoonlijk werden ook dit jaar een aantal boekwerken aangeschaft en in de boekerij opgenomen, terwijl de bibliotheek verder uitbreiding onderging door toevoeging van de verschillende jaargangen van periodieken en gratis toegezonden geschriften. Aangeschaft werden in totaal 423 grootere en kleinere geschriften, waarvan het aantal verdeeld over de verschillende rubrieken als volgt is: Politiek Nederland 11, idem Buitenland 16, internationale politiek 1, internationaal recht 3, koloniën 10, staatsrecht en administratief recht 15, staatkunde (algemeen, staats- en rechtsleer) 21, partijwezen 14, gemeentepolitiek en gemeenterecht 2, economie en statistiek 40, muntwezen, devaluatie, muntdepreciatie e.d. 8, financiën 2, radio en verkeer 3, sociale aangelegenheden 28, bedrijfsorganisatie, ordening e. d. 4, geschiedenis 28, biografie 15, burgerlijk recht 1, strafrecht 1, hygiëne 1, onderwijs, opvoeding en jeugdbeweging 10, kerkelijke en godsdienstige aangelegenheden 17, jaarboeken en verzamelingen 29, koninklijk huis 5, ethiek 9, sociologie 4, psychologie 2, calvinisme 4, politie 1, volkenkunde 2, bevolkingsvraagstuk 4, nationalisme 3, wijsbegeerte 3, defensie 4, journalistiek 1 en vrouwenquaestie 1.

Lectuurverstreking.

Zoals we boven reeds opmerkten, nam de uitzending van lektuur-dossiers ook gedurende 1936 toe. Het aantal dossiers steeg tot 2296 (vorig jaar 2183).

Uit het volgend overzicht blijkt, welke de belangrijkste onderwerpen zijn, waarover lektuur werd verschaft; voor zoover mogelijk, plaatsen we achter het cijfer voor 1936 het overeenkomstige cijfer van het voorgaande jaar: a.r. partij en a.r. politiek 175 (92); gemeentepolitiek en gemeenterecht 21 (50); kerkelijke aangelegenheden 33 (71); biografie 37 (35); N.S.B. enz. 101 (109); corporatieve staat of maatschappij 4 (5); ordening enz. 50 (70); grondwet en grondwetsherziening 5 (3); democratie 8 (9); drukpersvrijheid 9 (19); parlementaire stelsel 16 (25); kiesrecht en verkiezing 20 (32); crisis- en crisiswetgeving 8 (48); monetaire politiek 53 (60); gezag en gezagshandhaving 15 (17); Indië 24 (23); onderwijs 29 (25); jeugdbeweging 11 (13); schoolhygiëne 9 (10); vredesvraagstuk, defensie enz. 48 (37); S.G.P. 14 (19); S.D.A.P. 13 (10); C.D.U. 99 (129); andere partijen 29 (23); partijwezen in het algemeen 7 (8); sociale quaestie 15 (22); staatspensioen en sociale verzekering 42 (27); werkloosheid 11 (24); salarissen en loonen 7 (11); socialisatie, plan van den arbeid 147; middenstand 10 (5); financiën 12 (58); politiek buitenland 18 (7); rassenvraagstuk en eugenetiek 8 (10); strafrecht 6 (3); vrouwenquaestie 5 (12); lijkverbranding 9 (11); vakverenigingen 6 (7); Kon. Huis 26 (7); journalistiek 6 (5); Volkenbond 30; pol. toestand en Kabinet-Colijn 35 en diverse onderwerpen 1065.

De uitgezonden lektuur kwam in het algemeen tijdig weer terug. In sommige gevallen moesten echter herhaalde, soms zeer dringende, aanmaningen gezonden worden, hetgeen veel extra arbeid vordert en boven-

dien de vlotte lectuurverstrekking belemmert. Daarom doen we op allen, die van de bibliotheek der Dr. A. Kuiperstichting gebruik maken, een dringend beroep, de gezonden lectuur niet langer dan strikt noodig onder zich te houden en voor zorgvuldige terugzending zorg te dragen.

De — gelukkig niet heel talrijke — personen, die ondanks alle aanmaningen in gebreke bleven de ontvangen lectuur weer terug te zenden en zelfs nalieten de aanschaffingskosten van nieuwe exemplaren te vergoeden zijn uiteraard van het verder gebruik der bibliotheek uitgesloten.

Voorlichting en advies.

Gelijk gewoonlijk, was het aantal aanvragen om advies en inlichtingen vooral gedurende de eerste en laatste maanden van het jaar vrij aanzienlijk.

Hier moge volgen een overzicht, waarin de uitgezonden adviesbrieven eenigermate onderwerps-gewijze zijn gegroepeerd. Deze onderwerpen zijn: ambtenaren 15; arbeidsbemiddeling en werkloosheid 38; armenzorg 9; annexatie 3; a.r. partij 9; a.r. politiek 10; arbeidsloon 4; belastingen (gemeente, rijk, bankgeheim e. d.) 10; begraafwet en lijkverbranding 4; bioscoop 3; burgerlijk recht (huwelijk, eigendom e. d.) 8; bedrijfsorganisatie (ordening, plan van den arbeid e. d.) 9; biografie 7; brandweer 1; calvinisme 1; C.D.U. 8; coalitie 2; crisis en crisismaatregelen 7; communisme 1; conscientiebezwaren 2; coöperatie 1; drankwet 3; dansverbod 1; defensie 2; economie 1; emigratie 1; fascisme en nationaal-socialisme 7; gemeentefinanciën 9; gemeentepolitiek 15; gemeentewet 23; gezondheidswet 1; grondwet 5; huisarbeid 1; industrialisatie 1; journalistiek 1; kapitalisme 1; kiesrecht en verkiezingen 14; kerk en staat 5; kermis 5; koloniën 2; Koninklijk Huis 8; Dr. A. Kuiperstichting 5; kindertoeslag 6; landarbeiderswet 1; loterijwet 3; middenstand 4; neomalthusianisme 4; monetaire politiek 3; onderwijs algemeen 4; idem voorbereidend lager 4; idem lager 14; idem middelbaar 1; idem vak- 2; idem hooger 2; politiek Nederland 3; idem antirevolutionair 10; politieke partijen (diverse) 3; politie 3; pachtquaestie 3; parlement 1; publiek gebed 2; publieke vermakelijkheden 1; rassenquaestie 1; recht van opstand 2; rechterlijke macht 3; burgerwacht (ook B.V.L.) 2; S.D.A.P. 3; staatsrecht buitenland 3; staatspensioen 3; statistiek 2; schoolvoeding en -kleding 5; schoolartsen 3; S.G.P. 3; sociale verzekering 7; sport 1; vlag 2; vaste lasten ontwerp 1; verkeer (autobus, binnenvaart e. a.) 4; vereniging en vergadering 4; vleeschkeuringswet 1; volkenrecht 1; vaccinatie 1; waterleiding 2; woningwet (ook uitbreidingsplan) 15; winkelsluitingswet 5; wethouders 6; waterstaat 1; zending 2; ziekwet 4; ziekenfondsen 2; zondagsquaestie 30; zwem- en badinrichtingen 10.

Wetenschappelijke studie.

De langdurige onderhandelingen inzake de voortzetting van de publi-

catie van de correspondentie Mr. GROEN VAN PRINSTERER — van welke correspondentie tot dusver pas één deel in 's Rijks geschiedkundige publicatiën verschenen is — hebben tenslotte tot een zoodanig resultaat gevoerd, dat de voortzetting dezer uitgave niet alleen contractueel verzekerd is, maar dat bovendien de omvang van deze publicatie nog wat grooter zal worden dan aanvankelijk de bedoeling was.

Naast het reeds verschenen eerste deel der brieven, bevattende de correspondentie tot omstreeks 1833, zal een afzonderlijk deel bestemd worden voor de bescheiden, terwijl de brieven van na 1833 in drie deelen, elk van circa 700 bladzijden (aanvankelijk was gedacht aan twee deelen), worden opgenomen.

De uitbreiding der publicatie zal vooral ten goede komen aan de correspondentie uit de laatste decenniën (1848—1876) van het staatkundig optreden van den antirevolutionairen staatsman; hetgeen juist daarom van zoo groote beteekenis is, wijl in die periode het belangrijkste deel van den schoolstrijd, het ontstaan der coalitie en het opkomen van het moderne partijwezen valt.

Voorts is ook, dank zij den door de Dr. A. Kuypertstichting toegezegden steun, bereikt, dat de verschijning van het complete werk, onvoorziene omstandigheden voorbehouden, binnen een niet al te groot aantal jaren verzekerd is en dat in den loop van 1937 de correspondentie tusschen Mr. GROEN VAN PRINSTERER en Dr. A. KUYPER als afzonderlijke uitgave het licht zal zien.

De studie betreffende de staats- en kerkleer van THOMAS VAN AQUINO, waarvan in het vorig jaarverslag sprake was, werd goeddeels voltooid, zoodat eerlang het resultaat daarvan mag worden tegemoetgezien.

Het historisch onderzoek betreffende den staatkundigen en maatschappelijke invloed van het Calvinisme in de 17e eeuw moest echter worden onderbroken, omdat den leider van dit onderzoek tijdelijk de assistentie ontviel welke hem tot dusver de noodige medewerking had verleend.

Prof. DOOYEWEERD voltooide het derde deel van zijn werk over de wijsbegeerte der wetsidee. Dit deel zag in den loop van 1936 het licht. Daarmede is dit gedeelte van den omvangrijken arbeid van genoemden hoogleraar, welke arbeid ook voor de nadere wetenschappelijke fundering van de antirevolutionaire staatsleer van groote beteekenis kan blijken, ten einde gebracht.

Kuypertshedenking.

Met het oog op den honderdsten herdenkdag van de geboorte van Dr. A. KUYPER op 29 October 1937 werd eind 1936 op uitnodiging van den Raad van Beheer der Stichting in het leven geroepen een herdenkingscomité, hetwelk als volgt werd samengesteld: Dr. H. COLIJN, voorzitter; J. J. C. VAN DIJK, directeur van de Vereen. voor H. O. op G. G., 2e voorzitter; F. L. VAN DE BOM, voorzitter van de Chr. Werkgeversvereniging; P. A. COLIJN, vice-voorzitter van het Verband van

Vereenigingen van A. R. Gemeentebestuurders in Nederland; R. COELANDER, secr.-penningm. van den Bond van Geref. Mannenvereenigingen in Nederland; Mr. G. A. DIEPENHORST, voorzitter van het Verband van A. R. Propagandaclubs; Prof. Mr. P. A. DIEPENHORST, voorzitter van den Chr. Boeren- en Tuindersbond; Prof. Dr. K. DIJK, voorzitter van den Bond van J.V. op G.G.; M. GRASHOFF, voorzitter van de Geref. Jeugdorganisaties; Mr. J. J. HANGELBROEK, secretaris van den Schoolraad van de Scholen met den Bijbel; Dr. L. W. KUILMAN, vertegenwoordiger van de Chr. Staatkundige Partij in N. I.; Mejuffrouw M. PARMENTIER, voorzitster van den Bond van M. V. op G. G.; Prof. Mr. V. H. RUTGERS, voorzitter van de Vereeniging voor Chr. Middelbaar en Voorber. Hooger Onderwijs; W. G. SCHEERES, voorzitter van den Bond van Chr. Handeldr. en Industr. Middenstandsvereenigingen; Dr. L. W. G. SCHOLTEN, voorzitter van de A. R. J. A.; J. SCHOUTEN, tijdelijk voorzitter van het Centraal Comité van A. R. Kiesvereenigingen; C. SMEENK, voorzitter van Patrimonium; A. STAPELKAMP, voorzitter van het Chr. Nat. Vakverbond; Prof. Dr. J. WATERINK, Rector Magnificus der Vrije Universiteit. Als secretaris-penningmeester van dit Comité fungeert de directeur der Dr. A. Kuyperstichting.

Tot de plannen van dit Comité behoort het beleggen van een algemeene herdenkingssamenkomst te Amsterdam op 29 October 1937, terwijl voorts waarschijnlijk een Gedenkboek verschijnen zal en een tentoonstelling, gewijd aan het leven en den arbeid van Dr. KUYPER, te Amsterdam zal worden gehouden.

Contact met andere organisaties:

In verschillend opzicht onderhield de Dr. A. Kuyperstichting een nauwe relatie met verwante organisaties.

Als zoodanige organisatie kan vanzelfsprekend allereerst genoemd worden het Centraal Comité van A. R. Kiesvereenigingen en de verschillende daarbij aangesloten vereenigingen.

Doch ook met andere organisaties, als de A. R. J. A. en Propagandaclubs, de jeugdvereenigingen en de organisatie van Antirevolutionaire gemeentebestuurders werden op verschillende wijze relaties onderhouden. Wat laatstgenoemde organisatie betreft, met name ook doordat het bureau der Dr. A. Kuyperstichting medewerking verleende aan het maandschrift „De Magistratuur” en hierdoor harerzijds deze organisatie steunde, maar wederkeerig, meer dan anders het geval was, op de hoogte bleef van hetgeen er in de kringen van antirevolutionaire gemeentebestuurders leeft.

Propagandalectuur:

In verband met de krachtige maatregelen van het Centraal Comité ter voorziening in een uitgebreide schriftelijke propaganda werd in 1936 door de Dr. A. Kuyperstichting geen propagandalectuur beschikbaar gesteld.

Het is uiteraard uit organisatorisch oogpunt ongewenscht, dat twee centrale instanties zich — zij het ook in overleg met elkander — met deze zaak bezig houden. En wijl nu ook de tijdelijke voorzitter van het Centraal Comité de voorkeur bleek te geven aan een propaganda-actie, welke uitsluitend van het Centraal Comité en de andere partijorganen uitgaat, was er voor de Dr. A. Kuypersstichting, wier arbeidssfeer trouwens ook zonder deelneming aan de propaganda-actie reeds ruim genoeg is, alle aanleiding om zich van deze zaak te onthouden.

Tijdschrift der Dr. A. Kuypersstichting.

Het tijdschrift der Dr. A. Kuypersstichting verscheen als gewoonlijk van maand tot maand en, wat aangaat de driemaandelijksche afleveringen, telkens aan het einde van een kwartaal.

Het aantal betalende abonnementen bleef dalende. Het aantal dier abonnementen liep, voor wat betreft de kwartaaluitgave terug met per saldo 28, terwijl de teruggang bij de maanduitgave 32 bedroeg. Eind 1936 was derhalve het aantal betaalde abonnementen resp. 980 (maandeditie) en 368 (kwartaaleditie).

Deze gang van zaken vindt ten deele zijn oorzaak in de crisis; maar ten deele ook in onbekendheid met het tijdschrift. Met het oog daarop is reeds in gereedheid gebracht een uitvoerig alphabetisch register der in dit tijdschrift behandelde onderwerpen betreffende twaalf jaargangen.

De bedoeling is een gedrukt exemplaar van dit register, vergezeld van een proefnummer te doen toekomen aan alle vereenigingen op politiek en maatschappelijk gebied, van wie belangstelling voor het tijdschrift en voor den verderen arbeid der Dr. A. Kuypersstichting mag worden verwacht. En wanneer daarmee gepaard gaat eenige annonceering en aanbeveling van het tijdschrift in de pers mag van een dergelijke, uiteraard nogal kostbare actie een behoorlijk resultaat worden verwacht.

Van de medewerkers aan het tijdschrift ontvielen ons de heeren Mr. LIETAERT PEERBOLTE en Dr. J. C. RULLMANN. Hun overlijden maakte een einde aan een werkzaam leven, hetwelk ook aan *Antirevolutionaire Staatskunde* menige bijdrage van blijvende waarde schonk. Overigens onderging de kring van redactieleden en medewerkers geen wijziging.

Wat aangaat den inhoud van den afgelopen jaargang vestigen we de aandacht op enkele belangrijke onderwerpen, die werden behandeld.

In de maanduitgaven verschenen uitvoerige bijdragen over de souvereiniteit in eigen kring, de staatsleer van STAHL, de corporatieve idee en het ordeningsvraagstuk, den tegenwoordigen politieken toestand, het staatsabsolutisme in het Romeinsche rijk, het recht van vereeniging en vergadering, de toekomstige regeling van de Wieringermeer, de middenstands-politiek, de vestigingswet, de Spaansche burgeroorlog, de financiële verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten, speciaal met betrekking tot het werkloosheidsvraagstuk e.a.

Van de bijdragen, verschenen in de kwartaaluitgave, noemen we onder

andere de voortzetting van de studie van Ds. H. BERGEMA over het rassenvraagstuk in Nederl. Indië, de artikelen van Prof. Dr. J. SEVERIJN over de ethiek van BRUNNER, de bijdrage van Dr. H. J. SMIT over OLIVIER CROMWELL, zijn staatsopvatting en dictatuur, die van Dr. J. C. H. DE PATER over J. P. COEN en het calvinisme van zijn tijd, die van Dr. J. A. H. J. S. BRUINS SLOT over GLADSTONE en van Drs. H. SMITS-KAMP over GROEN VAN PRINSTERER en de politiek van BISMARCK en — last not least — de studie van Mr. F. BOESSENKOOL over de staatsleer van THOMAS VAN AQUINO.

NOTEBOOM

Directeur.

's-Gravenhage, April 1937.

Balans der Dr. A. Kuypers

ACTIEF :

't Kuypershuis	f	1.—	
Huis Dr. Kuypersstraat no. 3.	-	1.—	
Meubilair	f	262.55	
Afschrijving	-	261.55	
			- 1.—
Bibliotheek	f	1328.11	
Afschrijving	-	1327.11	
			- 1.—
Effecten			- 298700.—
Leeningen (waarborgsommen	f	249072.66	
aan Scholen (hypotheken	-	134205.—	
			- 383277.66
Hypotheken aan particulieren			- 311230.—
Amsterdamsche Bank			- 37822.79
Postchèque- en girodienst			- 13597.58
Kas 't Kuypershuis			- 330.65
Debiteuren			- 19718.72
Interest			- 7231.23
			<u>f 1071912.63</u>

Exploitatierekening der Dr. A. Kuypers

Salarissen	f	18088.66
Bibliotheek (afschrijving)	-	1327.11
Bindwerk	-	579.34
Abonnementen	-	959.22
Kosten wetensch. studie	-	6567.33
Meubilair (afschrijving)	-	261.55
Huish. onkosten	-	1685.61
Onderhoudskosten	-	1406.92
Algemeene onkosten	-	226.86
Belastingen	-	3267.03
Assurantiën	-	148.45
Kantoorbehoeften	-	820.72
Porti, telegraaf, telefoon	-	735.41
Verlichting, verwarming, waterleiding	-	730.64
Reis- en verblijfkosten	-	175.11
Propaganda	-	2002.35
Pensioenpremie en soc. verzekering	-	970.06
Correspondentschappen	-	103.90
Voordeelig saldo	-	6361.34
		<u>f 46417.61</u>

Stichting per 31 December 1936

PASSIEF :

Kapitaal	f 1002572.18
Reserve (algemeen)	f 59053.33
Reserve voor koersverschillen	- 7061.11
	<hr/>
	- 66114.44
Crediteuren	- 3226.01

f 1071912.63

Stichting over het jaar 1936

Interest	f 45514.91
Huren	- 880.—
Diversen	- 22.70

f 46417.61

De Commissie, benoemd door den Raad van Beheer der Dr. Abraham Kuypersstichting om overeenkomstig art. 15 van het Huishoudelijk Reglement van dien Raad advies uit te brengen over de rekening en verantwoording van den heer Penningmeester, heeft de eer te rapporteeren:

ten eerste, dat zij de balans en exploitatierekening met totaaltellingen van resp. f 1.071.912,63 en f 46.417,61, gedateerd 29 Mei 1937 en geteekend door den Penningmeester, heeft vergeleken met de boekhouding, de daarop betrekking hebbende bescheiden ten deele heeft gecontroleerd en heeft bevonden, dat de cijfers van de balans en exploitatierekening overeenkomen met de boekhouding en de geraadpleegde bescheiden, en dat de boekhouding zeer nauwgezet en overzichtelijk is gevoerd;

ten tweede, dat zij er zich van overtuigd heeft, dat de in de balans opgenomen effecten voor een waarde van f 298.700 aanwezig waren in de safe bij de Amsterdamsche Bank te 's Gravenhage. Bij dit onderzoek bleek voorts, dat in gemelde safe mede aanwezig waren de stukken betrekking hebbende op de uitstaande leeningen voor waarborgsommen aan scholen, hypotheek aan scholen en aan particulieren, onderscheidenlijk ten bedrage van f 249.072,66, f 134.205.— en f 311.230.—.

Aanwezig en in orde werden bevonden de acten van genoemde leeningen en hypotheek, alsmede de bijbehorende stukken als borderel, assurantiepolis en de verklaring, bedoeld in art. 297 W. v. K.

De reserve voor koersverschillen bedraagt f 7.061,11, terwijl de algemeene reserve kon worden opgevoerd tot f 59.053,33. Hiermede is een niet overbodig tegenwicht verkregen tegen de risico's, wier mogelijksomvang niet moet worden onderschat.

De Commissie adviseert de rekening en verantwoording van den Penningmeester, onder bijzondere erkentelijkheid voor het door hem gevoerde beheer, goed te keuren.

w. g. H. BOTTERWEG
 „ J. BEELAERTS VAN BLOKLAND
 „ J. A. J. JANSEN MANESCHIJN

's-Gravenhage, 14 Juni 1937.

BURGER EN MILITAIRE LUCHTVAART

DOOR

DR. IR. H. J. VAN MAAS.

Inleiding.

De redactie verzocht mij in kort bestek een thetische uiteenzetting te geven, waarin ontwikkeling, wetgeving, en economische en staatkundige beteekenis van de luchtvaart worden geschetst.

Ik voldoe hieraan gaarne, doch ben mij er daarbij van bewust, dat het mij waarschijnlijk niet mogelijk zal wezen deze beschouwing voldoend evenwichtig te doen zijn. Daarvoor staan wij, historisch gezien, nog te dicht bij — en te veel in — die ontwikkeling; een voldoende juist inzicht in de mate van belangrijkheid van de verschillende geschiedkundige feiten zal in vele gevallen nog ontbreken. Te meer nog zal dit het geval zijn, wanneer de schrijver die ontwikkeling voor een gedeelte heeft medegemaakt en daardoor niet zoo objectief oordeelt als de geschiedschrijver der toekomst. Evenwel, de stof is een poging tot beschrijven nu reeds ten volle waard.

Ik zal dan beginnen enkele feiten te memoreeren uit de *technische ontwikkeling* van het vliegwezen, meer in het bijzonder van het vliegtuig zelf, daarna de *staatkundige en economische beteekenis* schetsen van de luchtvaart voor ons land in den loop der jaren, om tenslotte met een korte beschouwing over de *ontwikkeling van de luchtvaart*-wetgeving en verdere staatsbemoeying op luchtvaartgebied te besluiten.

Aan het hoofd van een artikel als dit moet in 1937 de burgerlijke luchtvaart voorop staan. Dit nu zou b.v. 10 of meer jaren geleden niet juist zijn geweest. Ook al mag in gedachten van uitvinders, constructeurs of exploitanten de gedachte aan commerciële of ideële mogelijkheden reeds lang geleden hebben geheerscht, finantieel en daarmede praktisch is de groote vlucht van dezen nieuwen vorm van vervoer eerst werkelijkheid geworden, toen zich perspectieven openen voor

haar gebruik in militair verband. Jaren lang is het militaire doel overheerschend geweest in de luchtvaart; de grondslagen zijn in hoofdzaak door de militaire vliegers en centra gelegd. Eerst later kwamen de commerciële factoren hun recht opeischen.

Technische ontwikkeling van de Luchtvaart.

Het is niet mogelijk de geheele technische ontwikkeling der luchtvaart in kort bestek te schetsen; dat is ook niet de bedoeling van dit artikel. Wel lijkt het mij aanbeveling te verdienen zeer in het kort *enkele feiten* te memoreeren — met weglaten van vele andere — waardoor een indruk wordt verkregen van den gang der luchtvaart in de historie ¹⁾.

Zooals met alle groote uitvindingen in de geschiedenis is het ook voor de luchtvaart moeilijk te zeggen wat nu wel als de allereerste schrede moet worden beschouwd op het gebied van het zich bewegen van menschen door de lucht, geheel vrij van het aard-oppervlak.

De gedachte van het vliegen hield reeds zeer vroeg den mensch bezig, dit getuigen de vondsten en overleveringen uit de oudheid. Als voorbeeld wordt vaak de grafsteen van RAMSES III genoemd daterende circa 100 v. Chr. waarop een menschelijke gedaante met vleugels is afgebeeld; verder de bekende mythe van DAEDALUS en ICARUS uit de Grieksche oudheid en een Chineesche overlevering, dat bij de kroning van keizer FO-KIEN in 1306 een ballon-opstijging zou hebben plaats gevonden. Hierbij vergeten we niet Psalm 55 : 7 „Ach, dat mij iemand vleug'len als eener duif gave.”

Uit de Middeleeuwen zijn geen verhalen bekend, die erop wijzen, dat met ernst aan het vliegprobleem werd gedacht. Dit wordt anders bij LEONARDO DA VINCI. Deze wijdde een zeer belangrijk deel van zijn werk aan de oplossing van het probleem; hij is de eerste, van wien bekend is, dat hij langs wetenschappelijken weg door het navorschen van natuurwetten een inzicht in de mogelijkheden van het vliegen wilde verkrijgen. Hij stelde zich het vliegen met toestellen „zwaarder dan de lucht” ten doel en bestudeerde daartoe ook de vlucht der vogels. Eenige vliegtuigen werden door hem ontworpen en gebouwd; praktische resultaten werden echter niet bereikt, de kennis der natuurwetten en de stand der techniek waren daartoe nog onvoldoende.

De volgende belangrijke stappen op het gebied van de luchtvaart

betreffen nu weer de toepassing van de gedachte „lichter dan de lucht”. Na een ontwerp van een luchtschip, gedragen door luchtledige bollen, van den Pater Jezuiet FRANCESCO DE LANA (ca. 1670) verschenen op het einde der 18e eeuw de eerste werkelijke ballonnen van de gebroeders MONTGOLFIER (Franschen) waarmee zich ook inderdaad personen in het luchtruim hebben begeven. De eerste luchtreizigers waren PILÂTRE DE ROSIER en de markies d'ARLANDES (1783). De ballonnen verkregen hun opdrijvende kracht door vulling met verwarmde gassen verkregen door verbranding van papier. Vrijwel gelijktijdig verscheen een met waterstofgas gevulde ballon van den Franschman JACQUES CHARLES, waarmee hij in 2¼ uur een afstand van 40 km. aflegde. De noodige factoren waren in deze ballon aanwezig; verdere ontwikkeling moet technische verbetering worden genoemd. Op de ontwikkeling van de ballon en van het bestuurbare luchtschip ga ik nu verder niet in.

Op het einde der 19e eeuw zien we de meer definitieve oplossing van de opgave van het vliegen met toestellen „zwaarder dan de lucht” naderen. Zeker moeten hiertoe de ervaringen in den oorlog van 1870 opgedaan als een aansporing worden beschouwd. De Franschman PÉNAUD vervaardigde omstreeks 1871 een vrijvliegend modelvliegtuig, dat voortbewogen werd door een gummi-motor met luchtschroef, d. i. een opgedraaid snoer, dat bij ontspanning een zekeren arbeid leveren kan aan de schroef, zooals thans bij speelgoed-vliegtuigen wordt toegepast. Dit model was reeds voorzien van een staartvlak ter stabilisatie. Daarna verscheen in 1893 in Engeland het vliegtuig van Sir HIRAM MAXIM, de uitvinder van den mitrailleur welke tevoren reeds proeven had uitgevoerd met modellen van draagvlakken (vleugels) en schroeven. Dit toestel was voorzien van 2 stoommachines met een vermogen van circa 360 pk tezamen. De stoomketel werd gestookt met benzinegas, de condensor maakte deel uit van het dragende oppervlak. Met een bemanning van 3 man bedroeg het gewicht 3625 kg. Het vleugeloppervlak was 269 m², de spanwijdte 31.5 m. Voor dien tijd dus waarlijk een gigantische opzet! De zeer systematische proefnemingen werden op den grond aangevangen, waarbij het vliegtuig zich over rails voortbewoog. De draagkracht en het vermogen bij verschillende snelheden werden daarbij gemeten. Bij één dezer proeven werd het toestel echter door een windvlaag uit de rails, waarop het zich voortbewoog, geworpen en vernield.

Een der personen, die men tot de grootste pioniers moet rekenen, is OTTO LILIENTHAL. Deze Duitscher nam gedurende circa 10 jaren proeven over den luchtweerstand van vlakke en gewelfde vleugelvormen, en observeerde tevens nauwkeurig de vlucht der vogels. Omstreeks 1890 begon hij met de eerste vluchten. Hij stelde zich daarbij ten doel, allereerst de glijvlucht der vogels na te bootsen, en kan dan ook met recht de eerste zweefvlieger worden genoemd.

Het toestel dat hij gebruikte bestond uit een samenstel van vleugels, waarin hij zich met de armen ophing; en dat hij bestuurde door het onderlichaam en de beenen voor-, achterwaarts of zijwaarts te bewegen. Hij beproefde zijn apparaten door, tegen den wind in, van geleidelijk grooter hoogten af te springen, aanvankelijk beginnende op ca. 1 m.

In 1895 bouwde hij een tweedekker. Hij maakte vluchten tot 350 m. ver en vanaf 80 m. hoogte, en bereikte soms hoogten, die boven het startpunt waren gelegen. Bij een zijner proeven in 1896 stortte hij neer. Men mag wel zeggen, dat de oorzaak hiervan was een nog onvoldoende kennis van de verschijnselen, die zich voordoen, wanneer een vleugel een te grooten hoek maakt met de aanstroomrichting van de lucht.

Mede aangemoedigd door de resultaten van het werk van menschen als LILIENTHAL, begonnen omstreeks 1900 de gebroeders WRIGHT in Amerika gelijksoortige zweefproeven. Zij construeerden langzamerhand betere toestellen. Een verbetering van principieel belang was wel, dat zij hun vliegtuigen uitvoerden met sturen, nl. vóór een paar stuurvlakken voor de langsbewegingen, achter een paar stuurvlakken voor de besturing in zijdelingsche richting, terwijl door scheeftrekken van de vleugels rolbewegingen, draaiing om een as in de richting van de beweging) konden worden veroorzaakt of tegengegaan. De vlieger lag horizontaal en bediende met de handen de sturen. Met een bepaald type voerden zij meer dan 1000 zweefvluchten uit. De langste vlucht bedroeg 129 m. en 26 sec. De vluchten konden worden uitgevoerd tot bij windsnelheden van 8 à 10 m/sec. Daarna gingen zij over tot het vliegen met mechanische kracht, waartoe de inmiddels ontwikkelde benzine-explosie-motor hen in staat stelde. Over het vermogen van de eerste motoren is niets bekend, vermoedelijk ontwikkelden deze circa 25 pk. Het landingsgestel bestond uit een soort schaatsen. De start geschiedde aanvankelijk nog door het vliegtuig een beginsnelheid te geven met behulp van een valgewicht.

In Dec. 1903 gelukte het een afstand van 260 m. in 59 sec. af te leggen. In 1908 werd een vlucht van 2 uur 20 min. uitgevoerd. Het valt dan ook niet te verwonderen, dat ook in andere landen de ontwikkeling van het vliegtuig ter hand werd genomen — met zeer verschillend resultaat. Het meest opmerkelijke type bij deze ontwikkeling vind ik het vliegtuig van de „Société Antoinette”, gebouwd in 1909 in Frankrijk voorzien van een 50 pk. motor, dat 520 kg. woog. Het vertoonde in beginsel reeds de trekken van het moderne vliegtuig — waarmede ik allerminst wil zeggen, dat er intusschen niet zeer veel is verbeterd en toegevoegd.

Men ziet nu, aanvankelijk nog alleen in het buitenland, steeds meer vliegtuigen van verschillende constructeurs verschijnen. Vooral Frankrijk stond in deze periode op luchtvaartgebied in hoog aanzien.

In het bestek van dit artikel moet ik mij nu beperken tot een korte beschrijving van de lijnen, waarlangs zich de luchtvaart in Nederland verder heeft ontwikkeld. 2)

Het spreekt wel vanzelf, dat de berichten over de experimenten van de Gebroeders WRIGHT en anderen omstreeks 1900 ook hier de belangstelling wekten. Naast het vliegtuig trok de waterstofballon sterk de aandacht, vooral ook, omdat deze voor militair gebruik van belang werd geacht. Duitschland had immers reeds sinds 1884 zijn Luftschiffer-bataljon. Aanvankelijk was de belangstelling voor de luchtvaart hier te lande echter nog niet groot genoeg om tot een daadwerkelijke uiting daarvan te kunnen geraken. Er waren echter mensen, die o.a. door het schrijven van artikelen steeds weer trachten deze belangstelling te doen groeien — en onder hen was de Luitenant ter Zee A. E. RAMBALDO een der eersten. Hij zag zijn pogingen voor een deel bekroond, toen in 1907 op zijn initiatief — in navolging van soortgelijke stappen in het buitenland — de Nederlandsche Vereeniging voor Luchtvaart werd opgericht. Tot voorzitter werd gekozen de Kolonel der Genie C. J. SNIJDERS. De genoemde vereeniging, stelde zich de bevordering der luchtvaart in den meest algemeenen zin ten doel. Men mag bij een bespreking van de ontwikkeling der Nederlandsche luchtvaart het jaar 1907 als uitgangspunt kiezen.

Aanvankelijk wijdde de Vereeniging haar aandacht vooral aan de ballonvaart, waartoe zij in 1908 door het ten geschenke ontvangen

van een ballon daadwerkelijk in de gelegenheid werd gesteld. Met deze ballon werden verscheidene personen tot balloncommandant opgeleid.

Langzamerhand ontstond meer belangstelling voor het vliegtuig en zoo werd in 1909 in Nederland het eerst een vliegvertooning te Leur gegeven, waar de Franschman COMTE DE LAMBERT met zijn Wright-vliegtuig demonstreerde. Deze demonstratie vond door het groote succes in vele plaatsen navolging. Dat ook toen reeds (in 1909) begrepen werd, dat voor verdere ontwikkeling van de luchtvaart studie een eerste vereischte is, bewijst het besluit tot inrichting van een laboratorium voor de Technische Commissie van de eerder genoemde Vereeniging in een der lokaliteiten van de Technische Hoogeschool te Delft.

De eerste Nederlanders KULLER en van RIEMSDIJK, verwierven op eigen initiatief in 1909 in Frankrijk het in dat jaar door de ook nu nog bestaande Fédération Aéronautique Internationale (F. A. I.) ingestelde brevet. Meerdere landgenooten volgden spoedig, waarvan ik slechts noem VAN HEYST, VERSTEEGH, FOKKER, KOOLHOVEN, WIJNMALEN en VAN MEEL. Van deze F. A. I. is ook de Kon. Ned. Vereen. voor Luchtvaart lid. In het zelfde jaar werd het vliegveld Soesterberg door de firma VERWEY en LUGARD in gebruik genomen en geëxploiteerd; hetzelfde terrein, dat nu nog gebruikt wordt door de Luchtvaartafdeeling als haar centraal militair terrein.

Tot 1914 vindt men weinig meer dan vliegdemostraties met vliegtuigen, hoofdzakelijk in het buitenland gebouwd. Wel bouwde FOKKER, die in 1911 naar Duitschland was gegaan om daar het vliegen en den bouw van vliegtuigen te beoefenen, daar een vliegtuig, dat hij in Nederland trachtte te verkoopen; dit plan is echter niet verwezenlijkt. FOKKER wijdde reeds toen groote aandacht aan de eigenschappen van het toestel in de lucht, de z.g. vliegeigenschappen. Hij bewerkte, o.a. door een bepaalde vorm aan de vleugels te geven, dat de vliegtuigen zeer gemakkelijk, dikwijls zonder voortdurend gebruik te maken van de sturen, rechthout konden vliegen en niet in gevaarlijke toestanden konden geraken. Ook KOOLHOVEN had reeds in dien tijd een vliegtuig geconstrueerd waarmede hij te Soesterberg vloog.

Was tot 1914 de grond van de militaire belangstelling gelegen in de mogelijkheid tot het uitvoeren van verkenningen, in den oorlog leerde men, dat vanuit het vliegtuig zeer goed bommen konden wor-

den geworpen en men er ook zeer goed een mitrailleur in kon bouwen, teneinde de verkenningen van de tegenpartij te verhinderen. Daarmede was de luchtoorlog een feit.

Het verschil in strijdmethode leidde tot differentiatie der vliegtuigen welke later nog zal worden behandeld.

In ons land was in 1914 een tiental vliegtuigen, hoofdzakelijk Farman-toestellen, aanwezig. Ze waren spoedig verouderd tengevolge van de snelle vooruitgang der vliegtechniek in de oorlogvoerende landen. De vraag kan hier gesteld worden of deze vooruitgang inderdaad zoo groot was. M.i. kan deze vraag op tweeërlei wijze worden beantwoord. Met volmondig ja, indien men ziet naar de afmetingen en naar de *toepassing* van de kennis van 1914. Met een voorzichtig neen, indien men ziet naar de principieele vooruitgang, de *vooruitgang* in kennis. Ook al bleven de onderzoeken niet stil staan, de gestadige voortbouw daarvan, zooals men na den oorlog in sterker wordende mate vindt, is in den oorlog minder krachtig. De stimulans echter die de luchtvaart door de wereldoorlog ontving was geweldig.

Het gelukte gedurende de oorlogsjaren een enkele maal eenige vliegtuigen te importeeren, terwijl de vliegtuigen van buitenlandsche nationaliteit, die gedwongen waren een noodlanding in Nederland uit te voeren, gevolgd door interneering, zoo dit mogelijk was, aangekocht, hersteld en door de Nederlandsche vliegers gebruikt werden.

De noodzaak in Nederland te gaan bouwen, bleef echter steeds dringend, zoodat in 1915 de Spijker Automobielfabriek TROMPENBURG opdracht ontving landvliegtuigen aanvankelijk in licentie, later ook naar eigen ontwerp te bouwen. De firma VAN BERKELS PATENT begon zich toe te leggen op den bouw van watervliegtuigen, aanvankelijk eveneens in licentie.

Het produceeren van bruikbare vliegtuigen was, zelfs in licentie, toen geen gemakkelijke taak; de ervaring, die de constructeurs in den loop der jaren opdoen, vooral door de z.g. „kinderziekten”, moesten de Nederlandschen constructeurs zich ook verwerven, dikwijls ten koste van zorg en vooral van tijd.

Het valt dan ook niet te verwonderen, dat de eerste producten van de genoemde fabrieken eenigen tijd op zich lieten wachten, maar tenslotte kwamen zij toch en werden geaccepteerd; de seriebouw verliep nu sneller.

In 1918 kwam plotseling de vrede, hetgeen een groote chaos en ontwrichting ook in de vliegtuigindustrie meebracht. De fabrieken, overal op seriebouw en massa-productie ingesteld, waren tot werkloosheid gedoemd.

Voor de vliegtuigindustrie was de oorlog een harde maar goede prikkel geweest. De constructeurs waren gedwongen geworden de prestaties van de vliegtuigen en vooral van de motoren tot het uiterste op te voeren, voor zoover dit met de toenmalige theoretische kennis van de grondbeginselen maar mogelijk was. Een schat van praktische ervaring was opgedaan, dikwijls ten koste van veel menschenlevens. Een indruk van de vorderingen geven de volgende getallen.

In 1909 stond het hoogterecord op 453 m., de grootste toen behaalde snelheid bedroeg 77 km. De grootste afgelegde afstand bedroeg 234 km. De op het einde van den oorlog veel gebruikte en gevreesde Fokker-jager D. VII, voorzien van een 160 pk. Mercedes motor, bereikte reeds een snelheid van 190 km/h; 2000 m. was de hoogte, waarop normaal in den oorlog gevlogen werd, de toestellen konden gemakkelijk een hoogte van 4 à 5000 m. bereiken. De verkenners van het type C. I hadden bij een kruissnelheid van circa 120 km/h een benzinevoorraad voor circa $3\frac{1}{4}$ uur, zoodat een afstand van 400 km. zeker kon worden afgelegd.

Het spreekt wel vanzelf, dat, zelfs in oorlogstijd, reeds door de constructeurs werd ingezien, dat dit bij uitstek snelle vervoermiddel ook voor de burger maatschappij van waarde kan zijn. Na den oorlog begonnen de meesten dan ook de verworven kennis toe te passen om het vliegtuig voor postvervoer en verkeer bruikbaar te maken. Men ziet nu spoedig de vliegtuigenbouwers met de eerste burger vliegtuigen op de wereldmarkt verschijnen.

Mede teneinde de luchtvaart populair te maken, moest het publiek in nauwer contact worden gebracht met hetgeen in dit opzicht reeds in het buitenland, maar ook in Nederland, was gepresteerd. Voor die taak spanden zich de luitenants PLESMAN en HOFSTEE door het organiseren van een internationale luchtvaarttentoonstelling op groote schaal.

Den 1sten Augustus 1919 werd de Eerste Luchtvaarttentoonstelling Amsterdam (Elta) door Generaal C. J. SNIJDERS geopend, die daarbij o. m. de volgende woorden sprak: „Terwijl de luchtvaart tot voor

korten tijd zoo goed als uitsluitend ten behoeve van militaire doeleinden werd toegepast, openbaart zich in den laatsten tijd het streven om aan dit moderne verkeersmiddel een meer algemeen karakter te geven en daaraan een gewichtige plaats in het algemeen maatschappelijk bedrijf te geven." De belangstelling was zeer groot. Er maakten b.v. ongeveer 4000 bezoekers van de gelegenheid tot het maken van een rondvlucht, gebruik.

Zoals gezegd, waren naast vele buitenlandsche producten ook die der Nederlandsche Industrie aanwezig. Men zag een door de N.V. Van Berkels Patent in licentie gebouwd watervliegtuig type Brandenburg, Spijkervliegtuigen van Trompenburg; verder was er een Fokkerstand met eenige door Fokker in Duitschland gebouwde militaire toestellen, waarvan er een ingericht kon worden voor het vervoer van enkele passagiers, en de British Aerial Transport Co. Ltd. met een 5-persoons postvliegtuig, geconstrueerd door den Nederlander F. KOOLHOVEN. Verder exposeerden er ook de militaire diensten en de Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart.

De Elta is gebleken het begin te zijn geweest van de Nederlandsche burgerluchtvaart. Door de organisatoren m.n. de luitenant PLESMAN, werd dan ook de consequentie van den uitslag getrokken door het ten uitvoer brengen van de reeds bestaande plannen voor de oprichting eener luchtvaartmaatschappij. In October 1919 kwam de Kon. Luchtvaart Maatschappij voor Nederland en Koloniën tot stand. De Nederlandsche vliegtuigbouwer FOKKER vestigde zich kort daarop in ons land. Van nu aan begon een vruchtbare samenwerking tusschen de luchtvaartmaatschappij en de industrie. De N.V. Nederlandsche Vliegtuigenfabriek legde zich vanaf 1920 ook toe op den bouw van speciale verkeersvliegtuigen.

Deze vliegtuigen hebben over het algemeen zeer goed voldaan. Het hoogtepunt in deze serie vormde het type F. VII met de verbeteringen: de F. VIIa en F. VIIb, resp. met één en drie motoren uitgerust. Dit toesteltype verwierf een wereldvermaardheid; verscheidene groote vluchten werden ermede uitgevoerd, waarvan ik slechts noem: de eerste vlucht naar Indië van v. d. HOOP, VAN WEERDEN POELMAN en VAN DE BROEKE in 1924; de vluchten van GEYSENDORFER, SCHOLTE en WEBER met de passagiers VAN LEAR BLACK en zijn secretaris in 1927 en volgende jaren, omvattende een retourvlucht naar Indië en verschillende wereldvluchten; de postvlucht van KOPPEN, FRIJNS en ELLEMAN

naar Batavia en terug; de vlucht van BYRD naar de Pool en over de Atlantische Oceaan, de beroemde vluchten van KINGSFORD SMITH, e.d. ⁴⁾

Het type werd in vele landen in licentie nagebouwd. Als vervolg ontstonden de typen F. IX, F. XII en F. XVIII; met de F. VII b en de beide laatstgenoemde typen werd de geregelde dienst op Indië in den beginne uitgevoerd.

Dat de vliegtuigbouw en het vliegen meer op commerciële basis zou worden geschoeid en derhalve meer op economie zou worden gelet, had uit technisch oogpunt beziën voordeelen. In den oorlogstijd immers, waarin geld een secundaire rol speelt en voor dieper onderzoek minder gelegenheid bestaat, trachtte men vooral verbetering te brengen in de *prestaties* en wel i. h. a. door, zooals reeds werd gezegd, vergrooting. Hieronder wordt dan verstaan opvoering van het motorvermogen, vergrooting der afmetingen van het vliegtuig e. d. Nú werd de eisch gesteld tot verbetering en verfijning.

Men ziet dan ook na den oorlog een groote uitbreiding van het wetenschappelijk onderzoek, zoowel theoretisch als experimenteel. Stap voor stap ging men en gaat men nog steeds voort op den weg der aerodynamische verfijning van de vliegtuigen.¹³⁾ De vorm der vleugels wordt op grond van de resultaten van proeven in den wind-tunnel en op ware grootte meer aangepast aan de, inzake geringen weerstand en grooter draagvermogen te stellen eischen; de vorm van den romp wordt meer, wat men kortweg noemt, stroomlijnvormig, maar wat beter kan genoemd worden een vorm van voor de gegeven omstandigheden zoo gering mogelijken weerstand. De uitstekende deelen worden tot een minimum beperkt, de motoren zoo veel mogelijk „weggewerkt” in romp of vleugels. De schroeven worden van metaal vervaardigd, terwijl de stand der bladen in de vlucht kan worden geregeld. De ruimten voor de passagiers worden met geluiddempende stof bekleed en van alle comfort voorzien. De steward en stewardess doen hun intrede. Het instrumentarium wordt aanzienlijk uitgebreid en van veel betere kwaliteit; het stelt den bestuurder in staat het vliegtuig onder moeilijke omstandigheden te besturen en te navigeeren; voor dit laatste is de hulp van de radio onontbeerlijk. De weerberichtendiensten ten behoeve van de civiele luchtvaart werden uitgebreid opgezet. Zoo ontvangt nu elk vliegtuig, bij het vertrek en ook tijdens de vlucht per radio gegevens omtrent de weersgesteldheid op de route en op de plaats van aankomst. Desgevraagd worden weerberichten verstrekt, bevat-

tende gegevens over hoogte en uitgebreidheid van de bewolking, windsnelheid en richting op enkele hoogten e. d.

Daarnaast wordt gestreefd naar verbetering der vliegeigenschappen, daar veiligheid voor een commercieele onderneming een eerste vereischte is. Het materiaalonderzoek wordt steeds verder doorgevoerd om te komen tot sterke, duurzame en tegelijk lichte bouwstoffen.

De methoden voor het berekenen van de grootte van de verschillende onderdeelen worden meer en meer geperfectionneerd, om zoo licht mogelijke en toch voldoende sterke constructies te verkrijgen.

Zoals echter begrijpelijk is, vereischt het ontwikkelen van een type en de daarvoor noodige studie en onderzoekingen groote finantieele offers. Het is niet te verwonderen, dat in grootere landen de gelden daarvoor gemakkelijker kunnen worden gevonden dan in de kleinere. De resultaten zullen immers naar verhouding meer opbrengen, naar mate de toepassing ervan grooter is. Temeer wanneer de vliegtuigbouwers in een tijd, waarin de autarkie hoogtijdt viert, hun afzetgebied tot eigen land beperkt zien. Mede hierdoor is het te verklaren, dat in de laatste (voornamelijk crisis)-jaren de vorderingen op luchtvaartgebied in het buitenland, m. n. Amerika, grooter waren dan hier te lande en daarmede onze luchtvaartmaatschappij zich genoodzaakt gevoelde van de Amerikaansche vooruitgang gebruik te maken.

Niettemin werden hier te lande goede vorderingen gemaakt; de sportvliegtuigen door de firma's KOOLHOVEN en PANDER gebouwd, de Postjager door den constructeur SLOT der laatstgenoemde firma ontworpen, bewijzen dit. Dit laatste vliegtuig stond in dien tijd, wat prestaties en eigenschappen betref, zeker niet achter bij wat in het buitenland werd geproduceerd.

Een belangrijke gebeurtenis in de ontwikkeling van de civiele luchtvaart, welke hier niet mag worden overgeslagen, is de luchtrace London-Melbourne in 1934, waarbij, ná een speciaal gebouwd Engelsch race-vliegtuig, een KLM-toestel van het Amerikaansche type DC 2 als tweede aankwam. Dit vliegtuig was als normaal verkeersvliegtuig uitgerust zonder eenige speciale voorzieningen voor dezen wedstrijd.

Inmiddels is uit het DC 2-type de DC 3 ontwikkeld. Voor gegevens wordt verwezen naar tabel 1.

Nog enkele opmerkingen over de technische ontwikkeling der militaire luchtvaart.

Zooals reeds werd opgemerkt, is vanaf den aanvang van den oorlog het vliegtuig als gevechtswapen gebruikt. Langzamerhand werden de toestellen naar hun doel gesplitst. Er ontstonden vliegtuigen, welke slechts voor verkenning werden gebruikt voorzien van lichte bewapening (b.v. van 2 mitrailleurs ter eigen verdediging), jachtvliegtuigen, welke den aanval van vijandelijke bommenwerpers moeten opvangen, bommenwerpers, die tot taak hebben de vijandelijke stellingen of industrie-centra te vernietigen, terwijl de laatste jaren de zgn. luchtkruiser aan de orde is gesteld. Afhankelijk van de taak zijn de eischen, die aan het vliegtuig worden gesteld. De bommenwerper zal groote lasten over groote afstanden moeten vervoeren, het jachtvliegtuig zal groote manoeuvreervaardigheid aan hooge snelheid en groot stijgvermogen moeten paren.

Tabel 1 geeft enkele prestaties van verschillende typen van militaire en burger vliegtuigen. Tenslotte geeft tabel 2 nog een overzicht van de in de laatste jaren behaalde wereldrecords.

De Staatkundige en Economische beteekenis van de Luchtvaart.

Burger luchtvaart.

Voor een overzicht van de staatkundige en economische beteekenis van de luchtvaart voor Nederland moet voor zoover het de burger luchtvaart betreft worden aangevangen met het jaar 1919, waarin de oprichting van de Nederlandsche Verkeersmaatschappij plaats vond. Degenen die de stuwende kracht daarbij leverden, ontveinsden zich niet dat in die dagen van een winstgevend commercieel luchtvaartbedrijf nog geen sprake kon zijn. De mogelijkheden die de luchtvaart in de oorlogsjaren getoond had in zich te dragen waren echter zoodanig, dat de oprichters inzagen dat ook de burger luchtvaart groote perspectieven opende en te eeniger tijd ook rendabel zou moeten worden. Het vliegtuig toch, dat zich vrij in de lucht kan voortbewegen en zich, binnen zekere grenzen, lijnrecht op dit doel af beweegt, moest wel uitermate geschikt zijn voor het snelvervoer over groote afstanden, voornamelijk dus voor post en passagiers.

Den 1sten Febr. 1919 deelde het Hoofdbestuur van de K.N.V.v.L., waarvan Z.E. Dr. H. COLIJN toen voorzitter was, mede, dat zij een commissie had ingesteld om in Engeland — dat toen een leidende rol speelde in de luchtvaart — een indruk op te doen omtrent de moge-

lijkheden van het luchtverkeer met het doel hiermede de Regeering van advies te kunnen dienen.

In het rapport kon geen raming omtrent de kosten worden gegeven. Op grond van gegevens uit Frankrijk werd echter een ton kilometer prijs aangegeven van f 6.72.⁵⁾ Een gedeelte van het rapport was gewijd aan den steun dien de Staat zou moeten verstrekken bij de oprichting van een verkeersmaatschappij naast den steun dien hij reeds verleende door de oprichting van den Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart en van een leerstoel in de aero- en hydrodynamica aan de T. H. te Delft. De Staat zou de gemeenten moeten steunen bij den aanleg van vlieghavens.

De Regeering stelde nu een Commissie in, die in zeer korten tijd o. a. uitsprak dat dadelijk tot 2 daden moest worden overgegaan n.l.

- 1e. het stichten van een centraal vliegveld en
- 2e. het onderbrengen van alle luchtvaartzaken bij één departement.²⁾

Den 7den Oct. 1919 werd de N.V. Kon. Luchtvaart Mij voor Nederland en Koloniën opgericht; tot administrateur, kort daarop tot directeur werd de Heer A. PLESMAN benoemd. In Sept. 1920 werd na eenige vluchten met Engelsche vliegtuigen de eerste vlucht naar Londen volbracht met een Fokker verkeersvliegtuig type F. II.

De burger luchtvaart neemt nu een belangrijke plaats in de maatschappij in, vooral in den vorm van de exploitatie van regelmatige luchtlijnen, voor het vervoer van post, passagiers en goederen. Het luchtverkeer is in Amerika het sterkst ontwikkeld t.g.v. het feit dat het welvaartspeil hoog is en men zich daardoor gemakkelijker de kosten van een luchtreis kan getroosten; de tijdwinst wordt in dit land spoediger van belang geacht en is dit ook dikwijls t.g.v. de groote afstanden.

De waarde van het vervoer van post komt tot uiting bij het overbruggen van groote afstanden als de A'dam-Batavia; Parijs-Saigon; Londen-Kaapstad en Europa-Zuid Amerika lijnen. Verder is het vliegtuig van groote beteekenis voor het doen van luchtfotografische opnamen, de z.g. karteering. De luchtfoto toch geeft een goed beeld van het terrein en kan een snellere exploitatie van nog onontgonnen gebieden bevorderen.

De K. L. M. heeft thans 1300 man in dienst, beschikt over een vloot van 46 vliegtuigen waarvan 16 van het type DC 2 en 14 van het type DC 3.⁶⁾

Zij onderhoudt één dienst tweemaal per week tusschen Amsterdam en Batavia, ten behoeve van het vervoer van de geheele post, uitgevoerd met Douglas DC 3 vliegtuigen, welke dienst zoodanig is bezet, dat tegen 1 November a.s. een driemaal wekelijksche verbinding te verwachten. Zeer onlangs is concessie verkregen tot uitbreiding van deze lijn naar Australië. Verder verbindt de K.L.M. Amsterdam met Londen, Bremen, Hamburg, Kopenhagen, Malmö, Stockholm, Berlijn, Keulen, Praag, Weenen, Boedapest, Frankfort, Milaan, Rome, Brussel, Parijs, Doncaster en Liverpool, terwijl deze lijnen aansluiten op vele buitenlandsche luchtverbindingen.

Verder exploiteert de K.L.M. een binnenlandsch luchtnet en een in W. Indië.

De inkomsten dekken een groot deel van de uitgaven. In het jaar 1936 bedroegen de totale inkomsten rond $7\frac{1}{2}$ miljoen gulden, de uitgaven waren f 400.000.— gulden hooger. Het verlies werd dus gedekt door het subsidie bedrag, dat 547.800.— gulden bedraagt.

In 1936 maakte de subsidie 7 % van de totale exploitatiekosten uit. Verwacht zou mogen worden, dat binnen afzienbaren tijd de inkomsten alle uitgaven zullen dekken; echter moet hierbij in 't oog worden gevat, dat de K.L.M. als exploitant van een wereldluchtnet nog tal van nieuwe lijnen zal willen openen, waarbij in den aanvang verliezen niet kunnen worden vermeden. Zoo heeft de K.L.M. b.v. het oog gericht op de exploitatie van een lijn Amsterdam-Lissabon-Porto Praia-Paramaribo-Trinidad-Curaçao; zij wenscht verder deel te nemen aan het luchtverkeer over den Noord-Atlantischen Oceaan terwijl zij ten slotte ook nog hoopt op de exploitatie van een luchtlijn van Amsterdam naar Johannesburg.

Wat de K.L.M. beteekent voor de verbinding tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië is moeilijk volledig aan te geven; zoo moet b.v. de regelmatige postverbinding voor de staatkundige, de economische en de familieverhoudingen tusschen beide gebiedsdeelen van onschatbare waarde zijn en zal de luchtpostdienst bij den opbloei van Nederlandsch-Indië een belangrijke rol moeten spelen. De Directeur-Generaal der P.T.T. heeft dan ook m. i. door de bevordering van de ontwikkeling van de Amsterdam-Batavia lijn aan land en volk groote diensten bewezen.

In tabel 3 zijn enkele vervoercijfers van de K.L.M. opgenomen, ter-

wijl tabel 4 nog een overzicht geeft van het verkeer van en naar het vliegveld Schiphol in de jaren 1931 t/m '36.

Eenige feiten uit de geschiedenis van verbinding Nederland-Nederlandsch Indië kunnen in dit artikel niet gemist worden. Reeds in 1919 was door de Ned. Indische Regeering een prijs van f 10.000.— uitgeloofd voor den eersten Nederlandschen vlieger, die Java vanuit Nederland zou bereiken. Dit bedrag werd later door de Nederlandsche Regeering tot f 228.000.— verhoogd.

Verscheidene vliegers werkten plannen uit, maar, mede door gebrek aan internationale medewerking, kon nog geen vlucht plaats hebben. In 1923 echter begonnen de plannen vasteren vorm aan te nemen door de oprichting van het Comité Vliegtocht Nederland-Indië onder voorzitterschap van Gen. C. J. SNIJDERS.

Particulieren brachten de noodzakelijke gelden bijeen en in 1924 kon men, nadat FOKKER het toestel type F. VII had uitgebracht en dit geschikt bleek, de eerste vlucht uitvoeren; deze werd volbracht door THOMASSEN À THUËSSINK VAN DER HOOP, VAN WEERDEN POELMAN en VAN DEN BROEKE. Een groote tegenslag bij Philippopel, waar een nieuwe motor moest worden gemonteerd, werd door particulier initiatief opgelost: het Weekblad „Het Leven” bood een nieuwen motor aan.

De tocht werd in 20 vliegdagen volbracht in circa 127 vlieguren. Leest men de beschrijving van deze vlucht in het boek door VAN DER HOOP geschreven, dan beseft men de moeilijkheden die er door gebrek aan grondorganisatie en door de onvolkomenheid van het materieel, moesten worden overwonnen.

Het duurde dan ook tot 1927 voor de tweede stap kon worden gezet. Deze werd mogelijk gemaakt door den Amerikaan VAN LEAR BLACK. Na eenige reizen door Europa met de K.L.M. te hebben uitgevoerd, besloot hij, niet in het minst om daardoor de maatschappij bij haar streven naar het tot stand brengen van een luchtlijn op Indië behulpzaam te zijn, een retourvlucht te maken, met de bestuurders GEYSSENDORFFER en SCHOLTE en den werktuigkundige WEBER. Vergezeld van zijn secretaris, vertrok hij op 15 Juni 1927 naar Indië en na een tocht van circa 87 vlieguren in 13 vliegdagen werd het doel bereikt. De terugreis werd in ongeveer denzelfden tijd volbracht. Hoewel ook hier soms moeilijkheden met het materieel werden onder-

vonden, werden deze tochten dus reeds in een belangrijk korteren tijd volbracht.

Nog volgde in datzelfde jaar, georganiseerd door het Comité Vliegtocht-Nederland-Indië de postvlucht van KOPPEN, FRIJNS en EL-LEMAN in 9 vliegdagen met circa 75 vlieguren voor de heenreis. Den 1sten October vertrokken zij uit Amsterdam, den 28sten van die maand landden zij wederom op Schiphol. Deze vlucht was de stoot tot het verder doorzetten van de postvluchten. Nadat overeenstemming met de postadministraties was bereikt, konden bij wijze van proef in 1928 en 1929 resp. 4 en 8 postvluchten heen en weer worden uitgevoerd.

Na de gunstige resultaten hiervan werd in Sept. 1930 de geregelde 14-daagsche dienst op Indië geopend. In 1931 werd reeds tot een wekelijkschen dienst overgegaan, in 1935 gevolgd door de thans bestaande van 2 maal per week, terwijl het reeds vermelde plan bestaat om nog vóór het einde van 1937 tot een dienst van 3 maal per week te geraken.

In 1928 is de Kon. Ned. Ind. Luchtver. opgericht met het doel luchtlijnen in Ned.-Indië te exploiteeren. De voordeelen van het luchtverkeer spreken voor Indië duidelijk. De groote afstanden in korten tijd af te leggen, de reinheid van het vervoer en de regelmatige weersomstandigheden, die groote regelmaat van het verkeer mogelijk maken, geven het luchtverkeer juist daar groote kansen.

In 1928 werden de eerste luchtlijnen officieel geopend n.l. de lijnen Batavia—Bandoeng en Batavia—Soerabaja, in 1930 gevolgd door Batavia—Medan.

De exploitatie-uitkomsten waren en zijn, ondanks de laatste crisisjaren bevredigend, de tijdwinsten op de verschillende trajecten, waarvoor anders van de bootverbindingen gebruik moet worden gemaakt, zijn groot; Batavia—Medan wordt afgelegd in circa 8 uur, per boot duurt dit circa 3 dagen.

De Vliegtuigindustrie.

Bij een beschouwing van de staatkundige en de economische beteekenis van de luchtvaart moet ook gezien worden de beteekenis die de vliegtuigindustrie voor Nederland heeft. De belangrijkste Nederlandsche Vliegtuigfabrieken zijn:

N.V. Ned. Vliegtuigenfabriek Fokker.

N.V. Koolhoven-Vliegtuigen.

Kon. Mij. „De Schelde”, die de Afdeeling Vliegtuigbouw van de Firma H. PANDER & ZONEN heeft overgenomen en den constructeur SLOT heeft geëngageerd.

Mij. voor Vliegtuigbouw Aviolanda.

Ik meen na hetgeen reeds werd opgemerkt voor de Fokkerfabrieken te kunnen volstaan het in tabel 5 enkele cijfers te geven over den omzet over de geheele periode 1919—1937⁷).

De Firma's KOOLHOVEN en PANDER hebben zich vooral toegelegd op den bouw van school- en sportvliegtuigen en verschillende typen ontwikkeld. Het snelle postvliegtuig de Postjager, bij PANDER gebouwd, is reeds eerder genoemd. De eerstgenoemde firma levert thans ook een belangrijk aantal militaire opleidingsvliegtuigen.

De Mij. Aviolanda bouwde in de periode van 1927 tot ongeveer 1933 een belangrijk aantal DORNIER watervliegtuigen type WAL ten behoeve van de Marine en tevens voor het Indisch leger eenige jagers van het type Curtiss Hawk. De Mij. De Schelde heeft zich de bouwrechten verzekerd van Deutsche opleidings- en sportvliegtuigen en ook zelf sportvliegtuigen ontworpen en gebouwd.

Militaire diensten.

Onder de bespreking der staatkundige beteekenis van de luchtvaart moeten de militaire diensten een plaats vinden⁸).

Men onderscheidt: De Luchtvaartafdeeling (van de Kon. Ned. Landmacht). De Marine luchtvaartdienst der Kon. Marine. De Luchtvaartafd. van het Kon. Ned. Ind. Leger.

De luchtvaartafdeeling.

In de eerste plaats is de militaire luchtvaart in Nederland aan de orde. In 1886 vindt men het eerste begin in de aanschaffing van een kabelballonpark ingedeeld bij de Genietroepen. Door gebrek aan mogelijkheid elders ervaring op te doen kwam dit strijdmiddel echter niet tot zijn recht. In 1909 werd de Kapitein der Genie H. WALAARDT SACRÉ bij het Luftschipbataljon te Berlijn gedetacheerd om de ballon- en luchtscheepvaart te bestudeeren. Hij begaf zich ook naar Johannistal, tóen het centrum van de proefnemingen met vliegtuigen en werd daar in de gelegenheid gesteld een vlucht mede te maken. Hij

rapporteerde: „Gedurende de circa 5 km. die ik met hem (Kapitein ENGELHARDT) vloog, kreeg ik den indruk dat waarneming uit een vliegtuig mogelijk moet zijn, althans van groote objecten. Bij de 70 km. snelheid die wij hadden en de 30 m. hoogte die wij bereikten, kon ik althans alles goed zien, terwijl ik een medegenomen krant behoorlijk kon lezen en dus ook oriëntering op een kaart mogelijk moet zijn.”

In 1910 werd door den Minister van Oorlog een commissie ingesteld, de „Militaire Luchtvaart Commissie” die tot opdracht had den Minister voor te lichten omtrent den stand van de militaire luchtvaart met daaraan verbonden voorstellen om ook ten onzent te geraken tot oprichting van een militaire luchtvaartorganisatie.

In het rapport dat deze commissie uitbracht werd gewezen op het gebrek aan doelbewuste leiding. Aangedrongen werd op het scheppen van een zelfstandige luchtvaartafdeeling. Geconcludeerd werd ten slotte dat reeds dadelijk een officier zou moeten worden aangewezen om een en ander voor te bereiden en dat gelden moesten worden aangevraagd om proefmateriaal aan te schaffen.

Naar aanleiding hiervan werd de Kapt. WALAARDT SACRÉ met de voorbereiding van de organisatie belast en werden de noodige gelden aangevraagd.

In 1913 nam de Regeering het vliegveld te Soesterberg over van de Firma LUGARD en VERWEY. Hier werden enkele Nederlandsche vliegers die op eigen kosten het vliegen hadden geleerd in de gelegenheid gesteld zich te blijven oefenen, aanvankelijk met een van een burgervlieger overgenomen toestel.

Bij het uitbreken van den oorlog in 1914 bestond de Luchtvaartafdeeling uit 4 officieren vliegers en circa 8 bruikbare vliegtuigen.

Reeds spoedig werden de vliegtuigen gebruikt om patrouillediensten te verrichten.

In 1916 werd door den opperbevelhebber een militaire rondvlucht uitgeschreven, waaraan eenige militaire opdrachten waren verbonden, met het doel de oorlogsbruikbaarheid na te gaan. De resultaten waren bevredigend. De organisatie werd nu zoo goed als dat in den oorlogstijd mogelijk was, uitgebouwd. Op vele plaatsen in den lande werden vliegvelden aangelegd. Bij het eindigen van den oorlog bestond de vloot uit 30 jagers, 73 verkenners en 3 opleidingstoestellen, 64 vliegers en waarnemers en circa 250 man technisch personeel.

Aanvankelijk kon kort na den oorlog nog eenige uitbreiding plaats vinden, maar door de moeilijke finantiëele omstandigheden na den oorlog, de verwachtingen omtrent het werk van den Volkenbond e.d. factoren stond uitbreiding geheel en vernieuwing nagenoeg geheel stil.

In de laatste jaren is door de sterke bewapening in het buitenland en de steeds grootere rol die de luchtvaart in het defensiesysteem gaat spelen, vernieuwing en uitbreiding dringend noodzakelijk geworden; er wordt verwacht, dat in de toekomst aanzienlijke bedragen op de begrooting van Defensie voor de luchtvaart zullen worden uitgetrokken.

De vredesorganisatie van de militaire luchtvaart is zoo juist gewijzigd. Men kent thans de staf der militaire luchtvaart aan het hoofd waarvan de Inspecteur der militaire luchtvaart is geplaatst. Daaronder ressorteeren de luchtvaartafdeeling en het Luchtvaartbedrijf.

Thans ter oriëntatie in het kort iets over de taak van de Luchtvaartafdeeling; in groote trekken geldt deze ook voor andere militaire vliegdiensden⁸⁾. Men onderscheidt:

1°. De verkennings- en waarnemingsdienst.

a. Strategische verkenning.

Deze heeft ten doel de bewegingen in het vijandelijke land ver achter het front na te speuren teneinde daaruit conclusies te kunnen trekken omtrent aard en grootte van troepenbewegingen en voorgenomen troepenconcentraties. De strategische verkenning staat dus ten dienste van de hoogere legerleiding.

b. Tactische verkenning.

Deze heeft ten doel de positie en bewegingen van den vijand aan het front te verkennen. Tevens worden z.g. artillerie-waarnemingen uitgevoerd, om doelen voor de zware artillerie op te sporen en aanwijzingen te geven over de uitwerking van het vuur.

2°. De gevechtsdienst.

Deze heeft ten doel de eigen verkenners te beschermen en vijandelijke verkenners te beletten hun opdracht uit te voeren.

3°. De bombardementsvliegdiensden, die ten doel heeft door bombardement van vitale punten (munitiefabrieken, verkeersmiddelen, havenwerken, sluizen, centrales, e.d.) de actie van den vijand te verlammen.

4°. De jachtvliegdiensden, die ten doel heeft aanvallen van vijandelijke bommenwerpers te verhinderen. Daar bombardementen ook

des nachts kunnen worden ondernomen, zullen de jachtvliegtuigen ook des nachts hun taak moeten vervullen. Zij worden daarbij gesteund door zoeklicht batterijen.

Dikwijls is het mogelijk één vliegtuigtype voor meerdere der bovengenoemde doelstellingen geschikt te maken.

De bewapening der vliegtuigen kan bestaan uit mitrailleurs, kleine kanonnen, bommen, torpedo's. Voor de verkenning wordt directe waarneming, luchtfotografie en radio communicatie toegepast.

Marine vliegdiens.

In de eerste oorlogsjaren kwam de betekenis van een *Marine-vliegdiens* naar voren.

In het jaar 1917 kwam de Marine Luchtvaartdienst (M.L.D.) tot stand en werd het Marine Vlieggkamp „de Mok” op Texel geopend. Reeds in 1915 waren eenige zee-officieren in Soesterberg gedetacheerd om tot vlieger opgeleid te worden, terwijl in 1916 eenige watervliegtuigen van Amerikaanschen oorsprong te Schellingwoude waren gemonteerd en vlieggklaar gemaakt. Vanzelfsprekend had men ook bij dezen dienst te kampen met moeilijkheden bij de verdere materieel voorziening.

Daar de opleiding van den Marine Vliegdiens aanvankelijk geschiedt op landvliegtuigen, werd in 1918 het Vlieggveld „de Kooy” bij den Helder voor opleiding in gebruik genomen. Tevens werden in dat jaar het watervlieggkamp te Veere en het Vlieggveld te Souburg ingericht.

Toen de organisatie van de M.L.D. in Nederland ver genoeg was gevorderd kon in 1918 met de organisatie van de afdeeling in Indië een begin worden gemaakt. Een tweetal vliegtuigen werd tijdelijk te Tandjok Priok gestationneerd. In 1925 werd besloten het inmiddels te Soerabaja gereedgemaakte Hoofdvlieggkamp in gebruik te nemen, dat ook thans nog de basis van de Marine Luchtmacht in Indië is.

De taak van den Marine-Vliegdiens ligt in hoofdzaak in Ned. Indië; op de afdeeling in Nederland rust daarbij in hoofdzaak de zorg van de personeelsvoorziening. Het werk van dezen dienst is voornamelijk gericht op militaire actie in samenwerking met de vloot. De eerder gegeven militaire taken vindt men ook hier terug; het materieel zal anders zijn: vliegtuigen zullen in vele gevallen vlieggbooten, drij-

vervliegtuigen of amphiënen zijn (booten voorzien van wielen die eventueel ingetrokken kunnen worden).

De Nederlandsch Indische Legervliegdiens.

Reeds in 1912 werd hierover de kern gelegd door den aankoop van een drietal vliegtuigen. Het uitbreken van een oorlog verhinderde de aflevering daarvan. In 1914 vond officieel de oprichting plaats van een proef-vliegdiens.

Na aanvankelijk eenige watervliegtuigen te hebben gebruikt, met de bedoeling de aanlegkosten van vliegvelden te ontgaan, werd in 1916 het Vliegveld Kalidjati geopend en verschillende Amerikaansche vliegtuigen aangekocht, die door verwisseling van onderstel als land- en als watervliegtuigen konden worden ingericht.

In 1918 werd de legervliegdiens definitief opgericht. Aanvankelijk werd tot centraal vliegveld Soekamiskin bestemd, dat echter in 1922 werd vervangen door het vliegveld Andir. hetwelk nog steeds de basis van den Indischen Legervliegdiens vormt.

De taak van dezen diens is analoog aan die der Nederlandsche Luchtvaartafdeeling.

Voor de verdediging van het uitgestrekte eilandenrijk is een zelfstandig opererende luchtmacht van belang ter bestrijding van vijandelijke vloeten. Een vliegdiens moet dus voorzien zijn van bombardementsvliegtuigen met groote actieradius. Aan de ontwikkeling van de Indische Luchtmacht is in dezen zin een stoot gegeven door aankoop van een aantal bommenwerpers.

Vanzelfsprekend zal de verdediging van het Koloniale Rijk moeten geschieden door samenwerking van den vliegdiens met leger en vloot beide 9).

Ontwikkeling van de luchtvaartwetgeving en verdere Staatsbemoeiing op het gebied van de Luchtvaart. Diversen.

De overheidsbemoeiingen op het gebied van de luchtvaart dateeren uit het jaar 1911 toen aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter overweging werd aangeboden een voorloopige regeling van het verkeer met vliegtuigen en luchtschepen, „Vlieg- en Luchtvaartwet” genaamd. In de M. v. T. lezen wij de volgende inleiding 10) :

„Nu het verkeer met vliegtuigen zich geleidelijk meer en meer ontwikkelt, acht de Regeering voor den Wetgever den tijd gekomen om, zonder deze ontwikkeling te belemmeren, bij wijze van voorloopige regeling eenige bepalingen in het leven te roepen in het belang der veiligheid van het publiek”.

Het ontwerp bevatte bepalingen omtrent de bewijzen van geschiktheid en aanwijzing van vliegvelden, eenige gebods- en verbodsbepalingen, strafvoorschriften, bepalingen omtrent de bevoegdheid van opsporingsambtenaren en eenige bijzondere voorschriften.

Het lag in de bedoeling bij de toepassing van deze voorschriften, voornamelijk die omtrent het afgeven van bewijzen van geschiktheid, de hulp in te roepen van de Kon. Ned. Vereen. voor Luchtvaart, welk lichaam aangesloten is bij de Fédération Aéronautique Internationale. De instemming in de Tweede Kamer was vrij algemeen. Echter werd in hoofdzaak bezwaar gemaakt tegen de instelling van het uitreiken van bewijzen van geschiktheid door een ander lichaam en niet direct door de Overheid. Naar veler meening zou de Vereeniging hierin slechts adviseerende bevoegdheid moeten hebben. Tevens wenschte men vrij algemeen, dat bepaald zou worden, dat een eisch zou worden gesteld, dat voor een opstijging de motor zou moeten voldoen aan bepaalde nader te omschrijven voorwaarden.

Het geheel overziende blijkt, dat in hoofdzaak werd gedacht aan de veiligheid van het publiek op den grond en niet aan de veiligheid van passagiers, hetgeen verklaarbaar is aangezien het vliegtuig nog geen openbaar middel van vervoer was.

In 1912 verklaarde de Commissie van Rapporteurs, dat de openbare beraadslaging over deze Wet voldoende was voorbereid. In 1919 werd een nota van wijziging ingezonden, waarin de nadruk werd gelegd op de bevoegdheid van de Kroon om veiligheidsvoorschriften te geven, terwijl eenige artikelen omtrent bouw- en aanplantverbod in de omgeving van vliegeterreinen werden ingelast.

Tevens werd in November van dat jaar een „Staatscommissie inzake Luchtvaart” ingesteld onder voorzitterschap van Mr. J. B. KAN, ten einde de Regeering in te lichten omtrent voorzieningen „zowel wettelijke als andere”, welke in de naaste toekomst inzake de luchtvaart, in verband met het internationaal luchtverkeer, zouden moeten worden getroffen.

De Commissie stelde eenige aanvullingen van de genoemde wijzi-

gingen op de Luchtvaartwet voor, welke voor een deel verband hielden met de in October 1919 gesloten internationale luchtvaartconventie tusschen de geallieerde en geassocieerde mogendheden. Een gewijzigd ontwerp werd nu ingediend.

Na een onderzoek in de afdeelingen en een voorloopig verslag in 1921 antwoordde de Minister, dat het in de bedoeling lag, de eigenlijke verkeersvoorschriften bij algemeenen maatregel van bestuur vast te stellen, waarbij de voorschriften der luchtvaartconventie als richtsnoer zouden worden genomen.

Inmiddels was door den Minister nog advies ingewonnen bij het Hoofdbestuur van de Kon. Ned. Ver. v. Luchtvaart. Dit advies omvatte een uiteenzetting omtrent de meening van die Vereeniging over het toetreden van Nederland tot de internationale luchtvaartconventie, het ontwerp luchtvaartwet en over de organisatie van de Nederlandsche Luchtvaart.

Naar aanleiding van dit advies werd in 1923 een opnieuw gewijzigd wetsontwerp ingediend. Dit ontwerp werd in 1926 definitief aangenomen en eerst in 1929, dus pas 18 jaar na de indiening van het ontwerp, in werking gesteld. Bij de Wet van 1928 trad Nederland tot de meergenoemde Internationale Conventie toe, terwijl met landen, die hierbij niet zijn aangesloten afzonderlijke overeenkomsten werden gesloten.

De Internationale Conventie is vastgelegd in een verdrag tusschen verschillende Staten. Teneinde te voorkomen, dat de besluiten van die Conventie weer in iedere staat afzonderlijk zouden moeten worden goedgekeurd, heeft elke staat één gevolmachtigd gedelegeerde aangewezen. Deze gedelegeerden vormen tezamen de Commission Internationale pour la Navigation Aérienne (CINA).

De commissie beslist over onderwerpen, die vallen onder de bevoegdheden der Conventie, welke ter vermijding van geschillen regelen stelt, b.v. betreffende de nationaliteit, registratie en de bewijzen van luchtwaardigheid van vliegtuigen, de bewijzen van geschiktheid der bemanning, toelating van de luchtvaart boven vreemd grondgebied, e.d.; hetgeen de commissie beslist is bindend voor alle staten die zijn toetreden tot de Conventie.

Bij de Wet van 1926 werd bepaald, dat omtrent afgifte, schorsing en intrekking van bewijzen van geschiktheid en van luchtvaardigheid,

het toezicht op luchtvaartpersoneel, materieel en -terreinen, enz. bij algemeenen maatregel van bestuur voorschriften kunnen worden gegeven.

Bij de Besluiten van 1928 en 1929 werden de eerste technische voorschriften en de eerste voorschriften omtrent eischen aan personeel te stellen (tezamen vormende de z.g. Regeling Toezicht Luchtvaart) en voorschriften betreffende het luchtverkeer gegeven.

Bij de Beschikking van 1929 werd het toezicht op de naleving van de voorschriften aangaande personeel, materieel en luchtvaartterreinen alsmede het toezicht op de radiostations en de berichtendienst, en het onderzoek naar de oorzaak van ongevallen opgedragen aan het Hoofd van het Bureau Luchtvaart van het Departement van Waterstaat, met uitzondering van de specifiek technische controle op den aanbouw van vliegtuigen en motoren; deze werd opgedragen aan den Directeur van den Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart.

Diverse wijzigingen en uitbreidingen in de Wet en de Besluiten werden in den loop der jaren nog aangebracht (o. m. werd in 1931 een Regeling van het Rijkstoezicht op het gebruik van Zweefvliegtuigen gegeven), doch in wezen bleef de toestand tot 1937 gehandhaafd. Het Bureau Luchtvaart werd later omgezet in den Luchtvaartdienst, eveneens ressorteerende onder het Departement van Waterstaat.

In verband met de omzetting van den Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart in een Stichting — straks kom ik hierop terug —, waarbij zoowel de Industrie als de afnemers van vliegtuigen zitting kregen in het bestuur van die Stichting, was de Minister van meening, dat de controleerende taak van den Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart niet gehandhaafd kon blijven; contrôle-taak en technisch wetenschappelijk onderzoek werden nu gesplitst. De contrôle op het materieel werd bij Beschikking van den Minister van Waterstaat van 31 Dec. 1936 opgedragen aan een Commissie, welke overeenkomstig de bepalingen van de Beschikking tot „Regeling van de Keuring Luchtvaartmaterieel” adviezen zal verstrekken met betrekking tot de luchtwaardigheid van vliegtuigen en de deugdelijkheid van onderdeelen.

De Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart, sinds 15 Juni 1937 Nationaal Luchtvaartlaboratorium.

Door de moeilijkheden in de oorlogsjaren ondervonden bij de

materieelvoorziening van de Nederlandsche Vliegdiensden, was het belang, dat Nederland bij een eigen vliegtuig-industrie had, duidelijk gebleken.

In 1917 werden dan ook belangrijke orders bij de toen nog zeer jonge Nederlandsche vliegtuigindustrie geplaatst.

Mede naar aanleiding van wat men in het buitenland zag gebeuren, kwam men tot het besef, dat de snelle ontwikkeling van de luchtvaart het noodig maakte een diepgaande studie van de verschijnselen, die daarbij optreden, te doen plaatsvinden. Dit leidde tot de gedachte een dienst in het leven te roepen, die zich met dit technisch-wetenschappelijk onderzoek zou bezighouden.¹¹⁾ Zoo kwam na overleg tusschen de betrokken departementen en den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht in 1917 het plan tot stand voor de instelling van een Studiedienst. Aan het Munitiebureau onder voorzitterschap van Prof. v. ROYEN, werd opgedragen een uitgewerkt ontwerp in te dienen. Bedoelde dienst, de Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart, kwam tot stand in 1918 en werd den 5den April 1919 officieel geopend. Tot directeur werd benoemd Dr. Ir. E. B. WOLFF. Zooals reeds vroeger is gezegd, werd deze dienst naderhand belast met het toezicht op den aanbouw van vliegtuigen en motoren.

Allereerst nu een opmerking van algemeenen aard.

Terwijl vroeger in vele gevallen de vooruitgang van de techniek het werk was van uitvinders, in dien zin van het woord, waarin wij dat meestal bedoelen, hebben wij in den laatsten tijd kunnen zien, hoe het uitvinden is georganiseerd. In laboratoria wordt doelbewust en stelselmatig het betreffende terrein afgezocht. Om tot verbeteringen van de technische producten of tot nieuwe toepassingen van natuurwetenschappelijke resultaten te geraken.

Verschillende bedrijven hebben daartoe hun eigen laboratoria. Door octrooieering van de nieuwe vindingen kan het bedrijf zich een krachtige positie scheppen.¹²⁾

Daar het elk bedrijf op zichzelf niet steeds mogelijk is een dergelijk laboratorium te onderhouden en ook dikwijls het algemeen belang bij het natuurwetenschappelijk onderzoek boven het belang van een bepaald bedrijf uitgaat, werden, ook in het buitenland, vele Rijkslaboratoria en Studiediensten opgericht naast verschillende particuliere onderzoekingsinstellingen.¹³⁾

Einde 1917 nu, drong de Kon. Academie v. Wetenschappen bij de Regeering aan op een „betere organisatie van onze eigen wetenschappelijke en praktische krachten, teneinde de moeilijkheden, waarin ons land zich tengevolge van den oorlog bevond, het hoofd te bieden”. Men zou zich kunnen beraden b.v. over de voedselvoorziening, bereiding van metaallegeringen, explosiestoffen enz. enz. met behulp van „andere dan de gebruikelijke bronnen daarvoor”.

Naar aanleiding daarvan werd in 1918 door de Regeering ingesteld de „Wetenschappelijke commissie van Advies en Onderzoek in het belang van Volkswelvaart en Weerbaarheid” onder voorzitterschap van Prof. H. A. LORENTZ. Door deze commissie werd reeds spoedig belangrijk werk verricht. Echter na korten tijd eindigde de oorlog en zoo wendde zich in 1919 de Commissie tot de Regeering met de mededeeling, dat er h. i. voor haar geen reden van bestaan meer was. De Regeering verstrekke haar na ongeveer een half jaar van haar bestaan geen opdrachten meer. Echter meende zij, dat het gronddenkbeeld, waaruit de commissie was ontstaan, niet moest worden losgelaten. Besloten werd dan ook de Commissie voorloopig te bestendigen. Er bestond evenwel in den beginne eenig verschil van meening in welken vorm het werk zou moeten worden voortgezet. Prof. DE VOOYS, naar diens oordeel gevraagd, was van meening, dat getracht moest worden tot concentratie van de verbrokkelde wetenschappelijke voorlichtingsorganisaties te geraken. Echter diende z. i. daaraan vooraf te gaan een onderzoek naar de samenwerking tusschen alle instellingen voor technisch wetenschappelijk onderzoek.

Naar aanleiding hiervan werd ingesteld de z.g. „Commissie Went” met opdracht te onderzoeken door welke maatregelen en in welken vorm het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek hier te lande in hoogere mate dienstbaar kan worden gemaakt aan het algemeen belang.

Deze Commissie diende in 1925 haar rapport in. ¹⁴⁾ Zij erkent daarin dat „een der belangrijkste middelen ter bevordering van de welvaart is: aanmoedigen en stelselmatig leiden van natuurwetenschappelijk onderzoek”.

De commissie onderscheidt:

1. Wetenschappelijke bedrijfscontrôle; het ten nutte maken van volledig uitgewerkte ijkings-, keurings- en onderzoekingsmethoden.
2. Het doelbewust zoeken naar methoden voor de toepassing van

reeds bekende zuiver wetenschappelijke resultaten ten behoeve van het algemeen belang.

3. Het zoeken, ten behoeve van de techniek, naar nieuwe hoedanigheden der materie en naar nieuwe wetten in de verschijnselen.

Deze laatste twee vormen worden samengevat onder den naam „research work” of „speurwerk” en worden voor de verdere ontwikkeling van de techniek, verbetering van de hygiënische toestanden, enz. van nog grooter beteekenis geacht dan de eerstgenoemde vorm (de z.g. keuring). Er zal steeds een innigen band tusschen keuring en research work moeten bestaan.

Wat de Staatsbemoelingen betreft, is de commissie van meening, dat, waar het de belangen van het geheele volk geldt, de staat zich niet afzijdig mag houden.

Na een critische beschouwing van de verschillende vormen van toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek signaleert de commissie een versnippering van krachten, een gebrek aan systeem en wijst op het feit, dat, hoewel deze fout ook in het buitenland werd geconstateerd, daar in vele gevallen reeds wordt ingegrepen.

De Commissie adviseert de Regeering haar steun aan het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek in den vorm van subsidie te geven, welke subsidie beheerd wordt door een uitvoerend comité.

Als gevolg van dit rapport kwam in 1930 de zoogenaamde Wet Went tot stand. Eenige jaren later werd ingesteld de „Centrale Organisatie voor toegepast Natuurwetenschappelijk onderzoek (T.N.O.)”, later de Nijverheidsorganisatie T.N.O. Deze organisaties hebben tot taak te bevorderen, dat het onderzoek op de meest doelmatige wijze dienstbaar gemaakt wordt aan het algemeen belang. De organisaties brengen jaarlijks verslag uit aan de Kroon.

Den 14den Juni 1937 werd de Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart, zooals reeds eerder gezegd, omgezet in een Stichting, genaamd Nationaal Luchtvaartlaboratorium (N.L.L.), in welks bestuur, naast vertegenwoordigers van de Departementen, de luchtvaartmaatschappijen en de industrie, de Kon. Ned. Vereeniging voor Luchtvaart en de Nijverheidsorganisatie T.N.O. zitting hebben.

Tevens werd deze instelling ontheven van de taak van de contrôle op den aanbouw van vliegtuigen en motoren.

De eerder genoemde Commissie tot Keuring van Luchtvaartmaterieel

zal niet tot het aanschaffen van een eigen technische apparatuur overgaan, maar samenwerkende met reeds bestaande inrichtingen, waaronder ook het N.L.L., gebruik kunnen maken van de uitrustingen en adviezen dier instellingen.

Aan het einde van dit artikel wijs ik gaarne nog op het volgende.

De vraag of een vliegtuigindustrie zich hier te lande op den duur kan handhaven, hangt naast internationale en commercieele factoren, ook af van de prestaties, dus van de waarde van de producten van die industrie.

Het technisch wetenschappelijk onderzoek is — naast zijn beteekenis voor militaire diensten, verkeersmaatschappij enz. — een onmisbare bouwsteen om de kracht van de industrie te vergrooten en het oogenblikkelijk kunnen in vergelijking met dat van het buitenland op te voeren.

Men ontmoet soms de opmerking, dat de Nederlandsche industrie nimmer op de wereldmarkt mee zal kunnen dingen; zolang wij echter overtuigd zijn van de ongepastheid van defaitisme bijv. t. a. v. de landsverdediging, past ons evenmin defaitisme t. a. v. industriele mogelijkheden. Bij een vergelijking van het algemeen industriele kunnen van Nederland met het buitenland kan men m. i. niet zeggen dat, al moge ook ons volk meer georiënteerd zijn op Handel, Landbouw, Visscherij, Verkeer e. d., er ook in Nederland niet goede mogelijkheid voor industrieën zou bestaan. De voorbeelden daarvan zijn overbekend.

Voor de Nederlandsche luchtvaart als geheel, waarvan ik het belang voor ons land, zoowel staatkundig als economisch, in het kort heb trachten aan te stippen, zijn een krachtige verkeersmaatschappij, goed geoutilleerde en georganiseerde militaire diensten, degelijke vlieg-scholen en technische opleiding, een krachtige, goed geoutilleerde en voor haar taak berekende industrie en deskundig technisch wetenschappelijk onderzoek een noodzakelijkheid.

Moge de Nederlandsche luchtvaart in al haar schakeeringen er toe bijdragen de plaats van Nederland tusschen de natiën hoog te houden.

1) Voor belangstellenden verwijs ik naar: Dr. RAIMUND NIMFÜHR. Leitfaden der Luftfahrt und Flugtechnik. Hartleben's Verlag 1910.

2) Herhaaldelijk werd gebruik gemaakt van het werk „25 jaar Luchtvaart in Nederland” door H. WALAARDT SACRÉ, W. P. VAN DEN ABELEN en F. SPITTEL. Uitgave Strengholt Amsterdam 1932.

3) Onder Aerodynamica verstaat men de leer der luchtstromingen. Aero-

dynamische verfijning wil zeggen: het verbeteren van den uitwendigen vorm, in overeenstemming met de volgens deze leer verkregen gegevens omtrent de vormen van zoo gering mogelijken weerstand en zoo groot mogelijke draagkracht.

4) Men zie voor een meer uitgebreide beschrijving b.v. De Vliegende Hoilander door ANTHONY FOKKER.

5) De ton-kilometerprijs van de laatste jaren is mij niet bekend. Voor de K.L.M. bedroeg zij in 1931: f 1.17. Thans is zij belangrijker lager.

6) Deze en de navolgende gegevens werden welwillend door de Directie van de K.L.M. verstrekt.

7) Deze gegevens werden welwillend door de Directie der Ned. Vliegtuigenfabriek verstrekt.

8) Voor uitgebreide beschouwingen over de plaats van de moderne luchtvaart in de Weermacht zie men b.v. „Wetenschappelijk Jaarbericht” 1935 en 1936 van de „Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap”.

9) Over de verdediging van Nederlandsch-Indië en de rol van de luchtvaart daarbij zie men verschillende artikelen in het tijdschrift „Luchtmacht”, Jaargangen 1935 en 1936.

10) Zie: Luchtvaartwet. Editie Schuurman en Jordens. Wet van den 30en Juli 1926 Stbl. 249 tot regeling van de luchtvaart door Mr. L. H. SLOTEMAKER. Uitgave Tjeenk Willink 1929.

11) Zie: De Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart. Artikel in „Het Vliegveld” 1919 No. 5. De Rijks-Studiedienst voor de Luchtvaart van 1918 tot 1926 door Ir. R. A. VAN SANDICK. „De ingenieur” 1926, No. 13.

12) Zie: Octrooibescherming en techniek door Mr. J. ALINGH PRINS. „De Ingenieur” 1937, No. 17.

13) Zie: De organisatie van het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek. Voordracht, gehouden voor de Afdeling voor Technische Economie van het Kon. Instituut van Ingenieurs op 23 Januari 1937 te 's Gravenhage door Ir. A. DE MOOY A.CZN, „De Ingenieur” 1937, No. 9.

14) Rapport der Commissie, ingesteld bij Beschikking van Z.Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en Z.Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw d.d. 30 Juni 1923.

Verder: Rapporten van de Centrale Organisatie T.N.O. en de Nijverheidsorganisatie T.N.O. (Technisch Natuurwetenschappelijk Onderzoek).

TABEL 1

Type	Bouwjaar	Vermogen in pk.	Nuttige last		Totaal gewicht in kg.	Maximum snelheid in km/h.	Kruis- snelheid in km/h.
			bemann., benzine, olie, uitr.	Militaire uitrust.			
Landvliegtuigen							
C IV	1924	450		950	2400	230	—
CV—E	1932	600	430	220	2100	260	213
C X	1935	860		800	2350	345	290
Watervliegtuigen							
C VII-W	1928	320		470	1700	180	150
C VIIIW	1930	560		1070	3000	235	190
C XI-W	1936	770		830	2550	280	240
Jachtvliegtuigen							
D 16	1930	450—600	245	165	1400	285	225
D 17	1932	655	290	90	1500	350	290
D 21	1936	925		565	2030	460	385
Bommenwerpers							
T IV	1936	2 X 770		2480	7200	260	268
T V	1937	2 X 925		3000	7550	390	328
G I	1936	2 X 830	1140	360	4750	470	395

ENKELE GEGEVEN VAN VERSCHILLENDE IN NEDERLAND IN
GEBRUIK (GEWEEST) ZIJNDE VERKEERSVLIEGTUIGEN.

Type	Motorvermogen in pk.	Totaal gewicht in kg.	Nuttige lading in kg.	Kruissnelheid in km/h.
F 7a	1 X 480	3500	1250	160
F 7b—3m	3 X 250	5250	2025	165
F 12	3 X 420	7750	2875	202
F 18	3 X 420	7850	3040	208
F 36	4 X 750	16500	4960	252
DC 2	2 X 750	8265	2785	265
DC 3	2 X 860	10900	3835	280

TABEL 2

Jaar	Wereldrecord voor				
	Snelheid km/h.		Hoogte (m.)		Afstand in rechte lijn (km.)
	landvliegt.	watervliegt.	landvliegt.	ballon	landvliegtuig
1933	474	655	13404	—	8544
1934	491	682	13661	18665	9105
1935	506	709	14433	—	—
1936	567	—	—	22066	—
1937	—	—	15223	—	—

TABEL 3

K. L. M. EUROPEESCH BEDRIJF 1928—1936.

Jaar	Ton. km productie	Ton. km verkoop	Plaats. km productie	Plaats. km verkoop	Aantal pass. 2)	Gevlogen uren 3)	Afgelegde km.
1928	1.434.722	682.413			17.007	9.898	1.578.115
1929	1.690.765	829.772			19.129	11.216	1.788.670
1930	1.434.369	685.862			17.456	9.120	1.471.040
1931	1.694.054	810.049			19.911	10.156	1.654.740
1932	1.625.694	766.185			20.877	9.502	1.651.789
1933	2.495.906	1.350.893			40.917	13.158	2.211.632
1934	4.507.975	2.055.993	37.111.032	18.534.638	85.091	18.680	3.821.136
1935	5.186.665	2.072.719	44.651.630	17.948.777	101.293	19.874	3.564.529 4)
1936 1)	5.609.292	2.568.183	46.667.560	23.014.438	115.000	18.203	3.700.000 4)

1) Voorloopige cijfers aan de hand van exploitatie-uitkomsten over een gedeelte van het jaar.

2) Inclusief het vervoer der met de K.L.M. samenwerkende luchtvaartmaatschappijen.

3) Inclusief extra vluchten, proefvluchten, enz.

4) Wegens andere manier van berekenen niet vergelijkbaar met vorige jaren.

K. L. M. INDIË-LIJN.

VERGELIJKING VAN DE EERSTE 9 MAANDEN VAN 1936 MET DE OVEREENKOMSTIGE MAANDEN IN 1935

Data	1/1—30/9 1936	1/1—30/9 1935
Aantal vluchten	79 ¹ / ₂	54 ¹ / ₂
Briefpost in ton.km . . .	531.676	430.224
Pakketpost in ton.km . . .	20.953	15.761
Bagage in ton.km . . .	187.294	101.555
Extra bagage in ton.km . . .	40.914	28.855
Goederen in ton.km . . .	132.183	79.221
Pass. in pass.km . . .	715.760	391.177
Productie in ton.km . . .	1.628.780	1.417.000
Bezettingsgraad	78.8% ₀	73.8% ₀

TABEL 4

VERVOER VAN EN NAAR SCHIPHOL

Jaar	Passagiersvervoer. Aantal personen	Goederen en postvervoer in kg.
1931	14.020	1.270.000
1932	18.420	1.007.000
1933	30.640	1.337.000
1934	50.125	1.177.000
1935	50.455	1.746.900
1936	58.800	1.718.000

TABEL 5

EENIGE CIJFERS BETREFFENDE DE N. V. NED. VLIEGTUIGENFABRIEK.

Omzet 1919—'37 (binnenland)	25 miljoen
Export van vliegtuigen en „technisch-kunnen” (licenties)	30 miljoen
Aantal afgeleverde Fokkervliegtuigen 1919—1937	1257 stuks
Naar het buitenland verkochte licenties (aantal contracten)	26 stuks
Aantal landen, die licenties kochten	16 stuks
Aantal regeeringen, die Fokker-vliegtuigen voor haar landsverdediging kozen	22 stuks
Uitbetaalde loonen 1919—1937	14 miljoen

TECHNISCH PERSONEEL.

Ingenieurs	23
M. T. S.'ers	26
Andere techn. vorming	56

Totaal 105

KAMERVERKIEZINGEN 1901—1937

ENKELE STATISTISCHE GEGEVENS

DOOR

DR. J. W. NOTEBOOM

Nu de kamerverkiezingen weer achter den rug zijn, is het met het oog op de ontwikkeling van het partijwezen hier te lande niet zonder beteekenis een overzicht te geven van enkele cijfers betreffende het aantal stemmen en partijen gedurende de laatste decenniën.

Daartoe wil ik de belangrijkste gegevens van de tien kamerverkiezingen gedurende de periode 1901 tot en met 1937 met elkander vergelijken.

Vooraf echter enkele opmerkingen ter toelichting.

Vooreerst herinner ik eraan, dat tot 1917 het z.g. districtenstelsel geen volledig beeld gaf van de stemmenverhoudingen, aangezien er sommige districten waren, waarin de verkiezing bij enkele candidaatsstelling plaats vond. De hiernavolgende cijfers betreffende de districtsverkiezingen (exclusief de herstemmingen) in de jaren 1901, 1905, 1909 en 1913 hebben derhalve niet op alle districten betrekking. Dat dit niet zonder beteekenis is voor het eindresultaat, blijkt uit het feit, dat het aantal districten, waar in de genoemde jaren niet gestemd werd, bedroeg: in 1901: 11; 1905: 6; 1909: 10; 1913: 5, resp. vertegenwoordigend in totaal in 1901: 66.339; 1905: 37.652; 1909: 68.071; 1913: 37.404. Overigens bedenke men dat het persoonlijk element bij de candidaatsstelling de verkiezing in de jaren 1901—1913 dikwerf partijtegenstellingen effaceerde.

Voorts valt nog op te merken, dat voor het eerst in 1918 het stelsel van evenredige vertegenwoordiging werd toegepast.

Het toenemen van het aantal stemmen in hetzelfde jaar, vergeleken met de voorafgaande verkiezingen, hield o. m. verband met de grondwettelijke en wettelijke verruiming van het kiesrecht (schrapping van

de „door de Kieswet te bepalen kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand” en vervanging van de Kieswet-van Houten) en wellicht ook eenigermate met de invoering van den stemdwang (opkomstplicht) in hetzelfde jaar.

De sterke toeneming van het aantal stemmen in 1922 is het gevolg van de invoering van het actief vrouwenkiesrecht bij de z. g. wet-MARCHANT van 22 Dec. 1919 S. 846.

Ten slotte heeft men bij het beoordeelen van de cijfers van de latere jaren rekening te houden met verschillende z. g. technische wijzigingen van de Kieswet. Men denke daarbij met name aan de wijzigingen, gericht tegen bevoorrechtiging van kleine groepen en tegen partijverbodking.

Zoo in 1921 de verhooging van het voor een zetel vereischte minimum van 50 tot 75 pct. van den kiesdeeler; in 1923 de invoering van het stelsel der gemiddelden bij de verdeeling van de z. g. restzetels (geen restzetel indien het gemiddelde minder dan 75 pct. van den kiesdeeler bedraagt); in 1933 uitbreiding van de toepassing van dit stelsel en invoering van de verplichte waarborgsom van f 250 bij candidaatstelling in elken kieskring, welke waarborgsom verloren gaat indien de partij niet haalt 75 pct. van den kiesdeeler.

* *
*

Wat bij het lezen van de volgende cijfers het meest opvalt is wel de groote toeneming van het totaal der uitgebrachte stemmen.

Buiten rekening gelaten de 66.399 kiezers in de districten, waarin in 1901 niet gestemd werd, bedroeg dit totaal in dat jaar 389.074. In 1937 was het totaal niet minder dan 4.058.077, d. i. ongeveer het tienvoudige. Aangezien het aantal kamerzetels gelijk bleef, verminderde derhalve de waarde van één stem van 1901 tot 1937 tot omstreeks $\frac{1}{10}$ van de waarde van 1901.

Gedurende dezelfde periode klom het zielental in ons land van 5.2 mill. tot 8.6 millioen. In procenten van de bevolking uitgedrukt steeg dus het stemmenaantal van 7,5 % tot 47,2 %.

In deze uitbreiding van het stemmenaantal ligt zonder twijfel een belangrijke reden van de verschuiving in de partijverhoudingen.

Een breede groep van ingezetenen, niet kiesgerechtigd wegens het niet-voldoen aan de intellectueele en materieele eischen van de Kieswet-van Houten, zag zich als gevolg van den, tijdens den oorlog

gestegen levensstandaard en van de kieswetswijziging van 1917 in het genot van het kiesrecht gesteld. En het spreekt wel vanzelf, dat dit een versterking of een verzwakking van de positie van de politieke groepen in verhouding tot elkander moest tengevolge hebben, al naargelang die groepen een grooter of kleiner aantal aanhangers vonden onder degenen, die tot dusver van het kiesrecht waren verstoken.

Het sterkst spreekt dit wel met betrekking tot de R. K. en de Liberalen. Zagen de eerstgenoemden in de jaren 1901—1913 hun positie wat afbrokkelen — een gevolg van het mededragen van Regeeringsverantwoordelijkheid — in 1918, na de kiesrechtuitbreiding, steeg hun stemmenaandeel van 16,5 tot 30 pct., waarbij intusschen te bedenken valt, dat de districten, waar vóór 1918 bij enkele candidaatstelling gekozen werd, in hoofdzaak overwegend R. K. districten waren; terwijl de Liberalen in 1918 terugliepen van 21.8 tot 10 pct.

Ook aan de A. R. kwam de kiesrechtuitbreiding niet ten goede. Hun reeds in 1913 tot 21.2 geslonken percentage daalde in 1918 tot 13.4.

Na 1918 is de positie van de groote partijen, met uitzondering van den Vrijheidsbond, die van 10 tot 3,9 pct. terug liep, en het belangrijk herstel der A. R. Partij in 1937, die weer tot 16.4 pct. klom, niet in belangrijke mate weer gewijzigd.

Nog valt op te merken, dat het aantal in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen gedurende de periode 1901—1937 ongeveer gelijk bleef, uitgezonderd de jaren 1918 en 1933.

Daarentegen vertoonde de drang der partijen rondom de stembus een zeer gevarieerd beeld. Ondanks de enorme teruggang van het aantal partijen in 1937, vergeleken bij de verkiezingen van 1933 (20 tegen 54), was ook het aantal in 1937 niet ver beneden het dubbele van het gemiddeld aantal bij de verkiezingen voorafgaande aan de invoering van de evenredige vertegenwoordiging.

Tenslotte wijzen wij er nog op, dat bij vergelijking van de percentages der op de verschillende partijen uitgebrachte stemmen met het aantal tot die partijen behorende leden der Tweede Kamer duidelijk blijkt, dat bij de toepassing van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging een samenstelling der Tweede Kamer naar evenredigheid van de sterkte der politieke groepen in ons land beter geslaagd is dan bij districtsverkiezingen.

HET TOTAAL AANTAL UITGEBRACHTE GELDIGE STEMMEN BIJ DE KAMERVERKIEZINGEN
BEDROEG IN DE JAREN 1901—1937 :

Jaren	A. R.	C. H. *)	R. K.	Totaal der rechtsche partijen	Vrijh. Bond **)	Vrijz. Dem. Bond	S. D. A. P.	Totaal der linksche partijen	Totaal overige partijen	Alg. totaal
1901	104.806	28.433	65.739	198.978	121.537	28.091	39.349	188.977	1.119	389.074
1905	143.885	63.458	89.650	296.993	164.376	52.190	65.551	282.117	4.033	583.143
1909	162.929	66.647	81.953	311.529	141.452	55.153	82.855	279.460	3.492	594.481
1913	163.077	85.124	127.058	375.259	166.915	69.761	144.381	381.057	12.317	768.633
1918	180.187	88.039	402.962	671.188	134.083	70.674	294.495	499.252	171.304	1.341.744
1922	402.277	318.669	874.745	1.595.691	271.358	134.595	567.769	973.722	360.156	2.929.569
1925	377.426	305.587	883.333	1.566.346	269.564	187.183	706.698	1.163.445	356.071	3.085.862
1929	391.832	354.548	1.001.589	1.747.969	249.105	208.979	804.714	1.262.798	368.736	3.379.503
1933	499.890	339.808	1.037.343	1.877.041	258.732	188.950	798.632	1.246.314	598.445	3.721.800
1937	665.501	302.829	1.170.431	2.138.761	160.260	239.502	890.661	1.290.423	628.893	4.058.077

IN PROCENTEN UITGEDRUKT WAS HET RESULTAAT VAN DE STEMMINGEN IN BEDOELDE JAREN :

1901	26,9	7,4	16,9	51,2	31,3	7,2	10,1	48,6	0,2	100
1905	24,6	10,8	15,3	50,7	28,1	8,9	11,2	48,2	1,1	100
1909	27,4	11,2	13,8	52,4	23,8	9,3	13,9	47,0	0,6	100
1913	21,2	11,1	16,5	48,8	21,8	9,1	18,8	49,7	1,5	100
1918	13,4	6,6	30,0	50,0	10,0	5,3	21,9	37,2	12,8	100
1922	13,7	10,8	29,5	54,0	9,0	4,5	19,8	33,3	12,7	100
1925	12,2	9,9	28,2	50,3	8,7	6,1	22,9	37,7	12,0	100
1929	11,6	10,5	29,6	51,7	7,4	6,2	23,8	37,4	10,9	100
1933	13,4	9,1	27,8	50,3	6,9	5,0	21,5	33,4	16,3	100
1937	16,4	7,4	28,8	52,6	3,9	5,9	21,9	31,7	15,7	100

*) Voor wat betreft de jaren 1901, 1905 en 1909 worden als christelijk-historisch beschouwd de stemmen van den Chr. Hist. Kiezersbond, de Friesch-Chr. Hist. en de Vrij-antirevolutionairen.

**) De cijfers tot en met 1918 geven het totaal van de stemmen der Liberale Unie en van den Bond van Vrije Liberalen. Onder de cijfers van 1922 en 1925 zijn begrepen die van de lijsten Staalman en Ter Hall.

HET AANTAL PARTIJEN, DAT DEELNAM AAN DE KAMERVERKIEZINGEN BEDROEG IN:
 1901: 11; 1905: 11; 1909: 10; 1913: 12; 1918: 32; 1922: 48; 1925: 33; 1929: 36; 1933: 54; 1937: 20.

DE SAMENSTELLING DER TWEEDE KAMER WAS ALS RESULTAAT VAN DE KAMERVERKIEZINGEN IN DE GENOEMDE JAREN ALS VOLGT:

Jaren	A. R.	C. H.	R. K.	Totaal der rechtsche partijen	Vrijh. Bond	Vrijz. Dem. Bond	S. D. A. P.	Totaal der linksche partijen	Totaal overige partijen	Aantal Kamerfracties
1901	24	9	24	57	28	8	7	43	—	9
1905	14	8	25	47	34	12	7	53	—	9
1909	23	12	25	60	24	9	7	40	—	8
1913	11	10	25	46	31	7	16	54	—	8
1918	13	7	30	50	10	5	22	37	13	17
1922	16	11	32	59	10	5	20	35	6	10
1925	13	11	30	54	9	7	24	40	6	12
1929	12	11	30	53	8	7	24	39	8	12
1933	14	10	28	52	7	6	22	35	13	14
1937	17	8	31	56	4	6	23	33	11	10

SOCIALE EN ECONOMISCHE STATISTIEK

DOOR

DR. J. N. TH. DIEPENHORST

Voor de keuze van het dorre en oogenschijnlijk weinig verheffende onderwerp, welks titel boven deze verhandeling prijkt, draagt de schrijver geen verantwoordelijkheid. De redactie van dit maandschrift verzocht hem eene bijdrage te leveren over sociale en economische statistiek en over de wenschelijkheid van haar uitbreiding en verbetering.

Aan dit eervol verzoek wordt voldaan door eerst enkele algemeene beschouwingen te wijden aan inhoud en beteekenis der sociale en economische statistiek en dan meer concreet te handelen over enkele verbeteringen, in haar inrichting bepleit.

De waarde der statistiek vindt weinig betwisting meer. De opleving der belangstelling ook in ons land voor deze vergelijking van cijfer-groeperingen blijkt, behalve uit de gretigheid waarmee de publicaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek en van enkele gemeentelijke statistische bureaux geraadpleegd worden, uit het feit dat naast het groote verzamelwerk van Prof. C. A. VERRIJN STUART kort na elkaar twee leerboeken over statistiek, een van Dr. J. H. VAN ZANTEN en een van Dr. O. BAKKER, het licht zagen.

Voorbij is de periode waarin met traditioneele grapjes geprobeerd werd de statistiek in discredit te brengen. Veel dienst gedaan heeft de definitie van de statistiek als „de kunst om met cijfers te bedriegen” en de uitval van den Engelschen christen-socialist KINGSLEY, die zijn beweren, dat met de statistiek alles kon worden bewezen, aannemelijk zocht te maken met de sneer dat volgens de statistiek niets gevaarlijker was dan in bed liggen, want statistisch kon worden aangetoond... dat de meeste menschen in hun bed sterven.

Minachting voor de statistiek is thans een overwonnen standpunt geworden. Goede inrichting van de publieke huishouding, behoorlijk

gefundeerde regeeringsmaatregelen, rationeele regeling van de economische betrekkingen met het buitenland zijn slechts bestaanbaar bij eene doeltreffende inrichting der statistiek.

MUSSOLINI heeft in dit tijdschrift dikwijls een slechte pers gehad, maar instemming verdient zijn uitlating: „In de groote moderne maatschappij kan men niet regeeren noch besturen zonder hulp van de statistiek. Zoowel in de particuliere onderneming als in den staat is dit onmogelijk”.

Een antirevolutionair zou het heel anders zeggen, maar een groote kern van waarheid ligt in de waardeering, die in de oudheid PLATO eigenlijk reeds van de statistiek gaf, toen hij zeide: „Een geschenk der Goden aan het geslacht der menschen acht ik de gave in de veelvuldigheid de eenheid te onderkennen”.

Tegenwoordig vindt eigenlijk het groote nut eener goede ontwikkeling van de statistiek geen bestrijding meer. Haar *alleen-heerschappij* als onderzoekingsmethode is aangevallen in de opstellen van Dr. JACOB ISRAËL DE HAAN ten onzent, die in navolging van Duitsche schrijvers als WASSERMAN de statistiek verweet dat zij een grof instrument was doordien zij zich bleef bewegen aan den buitenkant der verschijnselen en niet tot het zieleleven van den mensch doordrong; maar deze kritiek raakte — en dan nog maar ten deele — slechts de zoogenaamde moraal-statistiek. De statistiek, die de ontwikkeling der sociale en economische verschijnselen zoekt in beeld te brengen, werd door deze bestrijding niet getroffen.

Wel heeft ook op haar betrekking het bezwaar, dat de statistiek zich niet voldoende bewust is geweest van de bescheidenheid van haar taak. Eene bescheidenheid, die haar geboden is, niet wat betreft het veld van onderzoek, want op „alle terreinen des levens” heeft zij een taak te vervullen. In de *breedte* kan haar nauwelijks een halt worden toegeroepen, maar wat betreft de *diepte* van het onderzoek is meermalen de statistiek getreden ver buiten de grenzen harer bevoegdheid als hulp-wetenschap.

Te kwader ure achtte de statisticus zich geroepen uit de door hem verzamelde en bewerkte gegevens wetten af te leiden, die den vasten gang van het maatschappelijk leven formuleerden. Met eene *diagnose* van de maatschappelijke ontwikkeling stelde de statistiek zich niet tevreden, *prognose* zou de geheimen der toekomst onthullen. In het falen der *economische barometers*, die den loop der conjunctuur

zouden voorspellen, heeft zich de machtsaanmatiging der economische en sociale statistiek gewroken.

* *
*

Naarmate de statistiek meer aandacht trok namen in de statistische overleggingen de *sociale* en *economische* statistiek een ruimere plaats in. Een juiste afbakening van beider gebied te geven is moeilijk, reeds omdat de begrippen „sociaal” en „economisch” vaag zijn en dikwijls in elkaar vervloeien.

Een der jongste pogingen tot afbakening van *sociaal* en *economisch* vinden wij in het *Rapport inzake ordening van het bedrijfsleven*, uitgaande van een door het *Centraal Comité van antirevolutionaire kiesvereenigingen* ingestelde commissie. Daarin wordt het onderscheid tusschen *sociale* en *economische* ordening in dien zin genomen dat de eerste omvat „de voorzieningen, welke strekken tot regeling van de verhoudingen tusschen werkgevers en werknemers”, terwijl onder *economische* ordening worden verstaan „de maatregelen in het belang van de voortbrenging, het verbruik en den ruil van goederen.”

In deze *richting* wordt meermalen de onderscheiding gemaakt. Nu Nederland wederom bezit een departement van *Sociale Zaken* en een van *Economische Zaken* wordt de scheidingslijn tusschen beider werkzaamheid in gelijken geest getrokken. Al moet hieraan direct worden toegevoegd dat de beperking van het *sociaal* tot *arbeidsverhoudingen* alléén, ver van algemeene instemming vindt en dan ook door het begrip *sociale* politiek niet gedekt wordt.

Ook onder *sociale* statistiek wordt heel wat meer thuis gebracht dan hetgeen zich om de betrekking tusschen patroon en arbeider groepeerd. Zoo veel, dat meer dan één de splitsing tusschen sociaal en economisch maar laat varen en door het kiezen van den verzamelnaam *sociaal-economisch* aan de moeilijkheid van de terminologie ontkomt.

Trouwens grijpen het sociale en economische zoo sterk in elkaar dat meermalen de splitsing kunstmatig verschijnt.

Intusschen moesten in het systeem der statistiek ook de sociale en economische statistiek een hun passende plaats ontvangen. Langzamerhand werd het een eereplaats. Niet direct. Afkomst en geschiedenis der statistiek maken begrijpelijk dat andere onderdeelen aanvankelijk veel sterker belangstelling trokken.

De behoeften van het practisch leven, o. a. van de levensverzekering,

die voor het opstellen van sterftetafels over statistische gegevens moest beschikken, heeft oorspronkelijk haar stempel op de ontwikkeling der statistiek gezet. Daardoor overschaduwde de bevolkingsstatistiek met haar gegevens omtrent geboorte, sterfte, huwelijk enz. alle andere afdeelingen. Zoo beslissend was de groep dat tot ver in de 19e eeuw toe de statistiek allereerst was bevolkingsstatistiek, internationale congressen waren demografische congressen en het onderscheid tusschen statistiek en demografie was dan ook klein.

Ter helfte van de negentiende eeuw heeft de Belg QUETELET met die beperkte opvatting gebroken en de *moraal-statistiek*, die den regelmaat in de openbaringen van de zedelijke en verstandelijke eigenschappen van den mensch tot voorwerp van studie heeft, gefundeerd. *Bevolkingsstatistiek* en *moraal-statistiek* zijn langen tijd geweest de twee afdeelingen van de statistiek; andere onderscheidingen werden daarnaast veelal niet gemaakt.

Naargelang het sociale en economische leven een meer gecompliceerd karakter en sterker internationale gestalte ontving, meer naar buiten trad en voorwerp van regeeringsbemoeiing werd, moest sociale en economische statistiek in het statistisch gerij wel als belangwekkende deelnemers worden opgenomen.

Zeer uiteenlopend echter is in de verschillende statistische werken het onderling verband tusschen beide gelegd en hun verhouding tot de statistiek in haar geheel. Enkele proeven van rubricering vermelden wij.

Dr. C. A. VERRIJN STUART geeft in zijn standaardwerk *Inleiding tot de beoefening der statistiek* deze indeeling: het eerste deel handelt over *De statistische methode en haar toepassing op het gebied der demografie*, het tweede deel over *De toepassing der statistische methode op de zedelijke en verstandelijke eigenschappen van den mensch* en het spreekt van zelf dat van deze moraal-statistiek de crimineele statistiek het belangrijkste onderdeel vormt. Dan komt in het derde deel de stof, die ons bezighoudt en welke wordt behandeld onder het hoofd *De toepassing der statistische methode op het gebied van het sociaal-economisch leven en van de huishouding der publiekrechtelijke lichamen*. Deze valt weer uiteen in twee groote stukken: *De statistiek van het bedrijfsleven* en *De statistiek van volksrijkdom, volksinkomen en der publiekrechtelijke lichamen*. In het eerste stuk vinden onder meer de beroeps- en bedrijfstellingen, de productie-

statistieken, de statistieken nopens overheidsbemoeiing met het bedrijfsleven behandeling, terwijl het tweede stuk o. a. omvat de statistiek der inkomensvormen, de statistiek der organisaties van arbeiders en ondernemers en hare werkzaamheid, de statistiek der overheidsbemoeiing betreffende de verdeeling van het volksinkomen, de verbruiksstatistieken, de financiën der publiekrechtelijke lichamen.

Gelijk het opschrift „sociaal-economisch leven” reeds aangeeft is hier van eene strenge splitsing tusschen sociale en economische statistiek nog geen sprake.

Ook vooraanstaande buitenlandsche auteurs maken haar niet. Het beroemde werk van GEORG VON MAYR, *Statistik und Gesellschaftslehre* vergenoegt zich met een tweeledige onderscheiding namelijk *bevolkingsstatistiek* en *sociale statistiek*. De „sociale statistiek” wordt dan een „manusje van alles” en splitst zich weer in deze onderafdeelingen: *Moralstatistik*, *Bildungsstatistik*, *Wirtschaftsstatistik*, *Politische Statistik*.

Weinig bevredigend is deze buitengemeen ruime opvatting van *sociale* statistiek, die ook in het handige werkje van Prof. Dr. SIGMUND SCHOTT, *Statistik* wordt aangetroffen. Het geheel eigen karakter van de moraal-statistiek gelijk die zich historisch in een proces van tientallen jaren ontwikkeld heeft, komt zoo niet tot zijn recht.

Dan geeft de indeeling van Prof. Dr. J. CONRAD in het vierde deel van *Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie* nog meer bevrediging, waar het gebied der statistiek wordt verdeeld in deze drie stukken: 1e bevolkingsstatistiek; 2e statistiek der „wirtschaftliche” cultuur; 3e statistiek der „geistige” cultuur.

Het zoo veel gebruikte boek van MAURICE BLOCK, *Traité théorique et pratique de statistique* geeft eene vijfledige classificatie: 1e bevolkingsstatistiek, 2e moraal-statistiek, 3e statistiek van godsdienst en onderwijs, 4e economische en sociale statistiek, 5e politieke statistiek.

Onder één hoofd worden in deze algemeene werken de *sociale* en *economische* statistiek saamgebracht. Dat is ook het geval in het meer speciale werk, dat voor ons onderwerp bijzondere beteekenis heeft, het in 1920 uitgekomen boek van Dr RUDOLF MEERWARTH, *Einleitung in die Wirtschaftsstatistik*, waarin gelijkelijk bespreking vinden de bedrijfsstatistiek, de productie-statistiek, de handels-statistiek en de prijsstatistiek, de loonstatistiek en de statistiek van de arbeidsmarkt.

Eene meer gedetailleerde rubriceering is wel te vinden in de twee moderne Hollandsche boeken over statistiek van Mr. Dr. J. H. VAN ZANTEN, *Leerboek der statistische methode*, en van Dr. O. BAKKER, *Statistiek. Een inleiding tot de statistische methode en hare toepassingen*.

Het boek van Dr. VAN ZANTEN onderscheidt als volgt: Statistiek der bevolking, Economische statistiek, Sociale statistiek, Volksgezondheid, Intellectueele en cultureele toestand der bevolking, Het Staatsbestuur.

Tegen deze rubriceering moet onder meer hetzelfde bezwaar worden ingebracht als tegen VON MAYR werd aangevoerd n.l. dat ten onrechte de crimineele statistiek in de sociale statistiek wordt ingeschakeld, terwijl toch met de afdeling „intellectueele en cultureele toestand der bevolking” veel nauwer samenhang bestaat.

In vele opzichten te accepteren is de logische indeeling in het werk van Dr. BAKKER. Hij groepeert op deze wijze: *Bevolkingsstatistiek, De Statistiek der zedelijke en verstandelijke eigenschappen van den mensch, Sociale statistieken, Economische statistieken, Conjunctuurstatistiek*.

De sociale statistieken hebben betrekking op vakbeweging, collectieve arbeidscontracten, werkstakingen en uitsluitingen, werkloosheid, arbeidsbemiddeling, sociale verzekeringen, armenzorg, sociaal-hygiënische verhoudingen.

De economische statistieken worden in deze hoofdgroepen verdeeld: Statistiek der voortbrenging, Statistiek der goederenbeweging, Statistiek van het geld- en credietverkeer, Statistieken van inkomen en vermogen, waaronder de loonstatistieken, Consumptiestatistiek, Bedrijfs-economische statistieken.

Enkele vragen rijzen ook bij deze classificatie. Zonder bezwaar had o. i. de conjunctuurstatistiek onder de economische statistiek kunnen gebracht zijn, terwijl de indeeling van de loonstatistiek bij de *economische* en niet bij de *sociale* statistiek bevreesding wekt.

Afgezien evenwel van deze kleine bedenkingen geeft de indeeling van Dr. BAKKER een betrouwbaar richtsnoer voor de vorming eener opvatting van hetgeen onder economische en onder sociale statistiek dient te worden verstaan.

* *
*

De sociale en economische statistiek werd geleidelijk een voorwerp van de aanhoudende zorg der organen in Nederland, met de leiding der statistiek belast, van de Centrale Commissie en het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Mr. E. W. VAN DAM VAN ISSELT heeft in het *Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijf-en-twintig-jarig bestaan der Centrale Commissie voor de statistiek* (1917) een korte historische schets gegeven van den ontwikkelingsgang van „de sociaal-economische statistiek.”

Vóór de vorming der *Centrale Commissie voor de statistiek* in 1892 was een particulier lichaam, het te Amsterdam gevestigde *Statistisch Instituut*, uitgaande van de *Vereeniging voor de statistiek* het centrale lichaam voor de bewerking der statistiek.

In 1885 had het Statistisch Instituut een eerste statistiek van de coöperatie in Nederland gepubliceerd en een jaar later de uitkomsten meegedeeld van een onderzoek naar de loonen in het landbouwbedrijf, de veehouderij en de zuivelbereiding in Noord-Holland, Zuid-Holland en Gelderland in 1883—1884 en die welke voorkwamen in verschillende ambachten en bedrijven in de jaren 1875—1885 in verschillende gedeelten van het land.

Nog enkele publicaties werden door dit Instituut bewerkt, zooals een statistiek van de wekelijksche inkomsten en uitgaven van een aantal arbeidersgezinnen, een overzicht van de pachtprizen van domeingoederen in Noord-Brabant, van gemeente-eigendommen op het Kamper-eiland en van enkele gronden in andere provinciën gelegen, en de statistiek van middenprizen van eenige voorname handelsartikelen.

Toen in 1892 de systematische verzorging der statistiek in de sfeer der Overheidsbemoeiing werd ingelijfd kwam het vrijwel onontgonnen terrein der sociale en economische statistiek aanstonds in bewerking. De Centrale Commissie voor de Statistiek besloot aan het steeds weer de aandacht trekkend arbeidsvraagstuk bij haar werkzaamheden recht te doen wedervaren en zoo verscheen in 1894 de eerste publicatie, die op den naam van *sociale* statistiek aanspraak kan maken, en wel de *Statistiek der arbeidersvereenigingen*.

Als om den nauwen samenhang tusschen het *sociale* en *economische* te bezegelen, werd de tweede publicatie aan arbeidsduur en loon gewijd.

Regelmatig werden nieuwe onderwerpen in bewerking genomen: werkstakingen en uitsluitingen, overtreding der sociale wetten, prijzen

van landerijen, landbouwproducten, verbruik van voedings- en genotmiddelen, voortbrenging en verbruik, bedrijfstelling en nog zoo veel meer.

Naar verfijning en vervolmaking van deze allen werd gestreefd. Niet doenlijk is het uiteraard de lotgevallen van alle soorten statistiek afzonderlijk te beschrijven, — slechts de radicale wijziging, welke een der allerbelangrijkste onderging, wordt iets meer uitvoerig besproken. Bedoeld wordt de *handelsstatistiek*.

Aan haar belangrijkheid valt in onzen tijd niet te twifelen nu bij de onderhandelingen over handelstractaten de verhouding van in- en uitvoer der onderscheidene producten den grondslag der besprekingen vormt.

Vóór 1917 had onze Statistiek van *In-, uit- en doorvoer*, gelijk sinds 1877 haar officieele naam is, eene slechte reputatie. Zij verdiende die ten volle.

Dr. H. BLINK uitte in de jaargang 1912 van *Vragen van den Dag* in een artikel over „De Nederlandsche Statistiek in het bijzonder de economische statistiek in verband met de kennis van Nederland” deze hartekreet: „Wij moeten het luide uitschreeuwen, om gehoord te worden: de Nederlandsche Statistiek van in,- uit- en doorvoer is onbetrouwbaar, vormt een zee van onwaarheid. Het zijn geen fouten, gelijk die elk menschelijk werk aankleven, het zijn geen onbewuste misleidingen; integendeel: met de volle kennis en algemeene erkenning van het feit, dat onze handelsstatistiek belachelijk, dwaas en onwaar is, dat zij in het buitenland zoowel als in Nederland door ter zake kundigen wordt bespot, gaat de Regeering voort haar ambtenaren het nuttelooze werk der samenstelling van de tegenwoordige handelsstatistiek, waaraan jaarlijks in de ware beteekenis des woords, aanzienlijke kosten worden verspild, op te dragen. Onder het Koninklijk wapen en met het hoofd: „Koninkrijk der Nederlanden” worden van jaar tot jaar willens en wetens de ergerlijkste dwalingen omtrent ons economisch leven verspreid.”

Een fel levendig requisitoir levert ook J. H. T. CLAESSENS in zijne verhandeling over *De gereorganiseerde handelsstatistiek* (opgenomen in *Gedenkboek der Centrale Commissie voor de Statistiek*, blz. 121 en vlgg.) als hij opmerkt:

„De oude statistiek bevatte in haar opzet kiemen voor verwording, die, begunstigd door de omstandigheden, hare beginselen en techniek

zoodanig hebben misvormd en doen vergroeien, dat binnen betrekkelijk weinige jaren eene Nederlandsche handelsstatistiek werd gepubliceerd, die een voorwerp van spot was voor de ingewijden en van misleiding voor hen, die haar te goeder trouw raadpleegden.

De meest levensvatbare kiemen voor verwording waren het gemis aan wettelijke bepalingen, die den aangever tot het verstrekken van juiste gegevens konden dwingen en het stelsel, dat gekozen was voor de vaststelling van de waarde der goederen.

Het gemis aan wettelijke dwangmiddelen werd, van statistisch standpunt althans beschouwd, nog meer gevoeld door de zeer sterke strooming voor vrijheid en ongebondenheid van den handel, die zich in de laatste helft der vorige eeuw geleidelijk baan brak. De handel heeft zich bij die vrijheid zeer wel bevonden, maar de handelsstatistiek kwam er door in het gedrang. Elke faciliteit, die geen fiscaal belang in gevaar bracht, werd verleend en de handel leerde al vrij spoedig onderscheid maken tusschen voorschriften, waarop boete stond en die, welke men ongestraft kon overtreden. Tot de laatste behooren de meeste voorschriften, gegeven ten behoeve van de statistiek. De statistische dienst was voor het verkrijgen van betrouwbare gegevens afhankelijk van den goeden wil van den handel, doch de liefde voor de statistiek kwam maar van één kant. Toen het den handel duidelijk werd, dat met de door hem verstrekte slordige gegevens nimmer eene goede handelsstatistiek zou zijn samen te stellen, keerde de stemming niet en werden zijn gegevens niet beter, maar ging hij hoe langer hoe verder in onverschilligheid en gemakzucht, zoodat wijlen de Heer HANKES DRIELSMA, lid der Centrale Commissie, in zijn kwaliteit van Ontvanger der Invoerrechten te Rotterdam, spottend pleegde te verklaren, „dat het hondje van den walbaas de aangiften ten uitvoer opmaakt”. Het meest groene klerkje van het handelskantoor was voor dat werk nog bekwaam genoeg en kwam het goed zonder uitvoeraangifte aan de boot, dan fantaseerde de walbaas wel een inhoud voor de balen en kisten — het was immers maar voor de statistiek! — (De Statistiekwet eischt thans de aangifte ten uitvoer van den inlandschen afleveraar!) Het toezicht van de douane-ambtenaren was op goederen, aan welker in- of uitvoer geen fiscaal belang verbonden was, gebrekkig. Hun ontbrak voor behoorlijk toezicht den tijd.

Met de opkomst en den buitengewonen groei van ons transitverkeer werd de toestand veel erger. De douane-administratie kon niet ver-

hinderen, dat onbelaste, feitelijk ten doorvoer bestemde goederen eerst ten invoer werden aangegeven en dus in de statistiek van den invoer tot verbruik werden opgenomen en later ten uitvoer, om met gelijke hoeveelheid in de statistiek van den uitvoer uit het vrije verkeer te verschijnen. Het ligt voor de hand, dat de onjuistheid, die op deze wijze in onze handelsstatistiek werd gebracht, van jaar tot jaar, met den groei van ons transitverkeer, grooter werd. De miswijzing door den z.g. „vermomden doorvoer” bedroeg in 1913 de kleinigheid van 23 milliard K.G. Voor dit bedrag waren invoer en uitvoer te hoog, doorvoer te laag genoteerd! Er zijn 46000 treinen, van 50 wagons van 10 ton laadvermogen ieder, noodig om deze massa te vervoeren, zegge \pm 125 treinen per dag. Het spoorwegverkeer heeft dit evenwel niet alleen te verwerken gehad; de groote massa is via onze rivieren doorgevoerd.

Intusschen haalde Nederland een prachtig rangnummer, niet alleen in de door argelooze statistici samengestelde tabel, waarin de landen worden gerangschikt naar hun handel in verhouding tot het bevolkingsgetal, maar zelfs in die, waarin het om absolute handelscijfers gaat. De nieuwe handelsstatistiek zal Nederland mettertijd een meer bescheiden plaats doen innemen, maar het is beter, dat men zich niet met valschen schijn vermeie; met statistische waarheid is het land het best gediend”.

Twee cardinale fouten gaven onze handelsstatistiek een misleidend beeld. De waarde van goederen, die vrij van rechten konden worden ingevoerd, werd vastgesteld naar prijzen, die golden in . . . 1845. Tot welke gedrochtelijke resultaten dit leidde blijkt uit het door VERRIJN STUART vermelde voorbeeld dat kinabast nog voor f 40.— per K.G. in de statistiek pareerde, toen de handelsprijs reeds beneden f 1.— gedaald was.

Een andere fout, waarop ook in de verhandeling van CLAESSENS gedoeld wordt, lag in de zogenaamde „vermomde doorvoer”. Het transitoverkeer eischte allerlei formaliteiten en daarom vonden de belanghebbenden het gemakkelijker doorvoergoederen eerst als invoer en daarna als uitvoer op te geven. Dat daardoor èn van onzen invoer èn van onzen uitvoer een belachelijk geflatteerde voorstelling werd gegeven is duidelijk.

Aan deze en andere ongerechtigheden werd een einde gemaakt door de wet van 28 April 1916 houdende voorzieningen ten behoeve

van de statistiek van den in-, uit- en doorvoer en de wet op het statistiekrecht van 14 December 1916, waarop het geschrift van V. S. OHMSTEDE een bruikbare commentaar geeft.

Op 1 Januari 1917 trad onze nieuwe handelsstatistiek in werking, met haar instelling van een statistiekrecht van 1 per mille, dat dient zoowel tot dekking van de kosten, aan de handelsstatistiek verbonden als om een zoo juist mogelijke aangifte te verkrijgen.

Eene radicale herziening gaf aan onze handelsstatistiek eene gewenschte hervorming, „waardoor zij met één slag werd gemaakt van wellicht de slechtste statistiek ter wereld tot een voorbeeld, zoowel wat betreft den methodischen opzet als de technische bewerking”, zooals Dr. JOH. J. HANRATH nog onlangs in een artikel over de „Nieuwe groepeerings van de resultaten der Nederlandsche handelsstatistiek” in „Economische Voorlichting” schreef. Hij vertelt hoe sindsdien gestadig werd gewerkt aan de verfijning van dit belangrijk economisch waarnemingsapparaat, waarvan o.a. getuigen de jaarlijks verschijnende supplementen op de Naamlijsten van goederen voor de handelsstatistiek en ook het groote aantal goederensoorten, waarvan de handelsbeweging in de betreffende publicaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek (Maand- en Jaarstatistiek van den In-, Uit- en Doorvoer) wordt gepubliceerd. Dit aantal bedraagt tegenwoordig rond 1400 voor den invoer en 1360 voor den uitvoer. Dat zelfs dit aantal posten nog niet voldoende is om aan alle behoeften van Regeering en bedrijfsleven te voldoen, blijkt uit de omstandigheid, dat daarnaast nog ten aanzien van 337 invoer- en 90 uitvoerposten maandelijks uiterst ver gaande detailleringen worden samengesteld, welke echter minder geschikt zijn om te worden opgenomen in de publicaties.

Dr. HANRATH wijst er verder op hoe naast de wenschen tot *detaillering* ook bestaat een behoefte aan *samenvatting* vooral omdat men de economische vraagstukken, welke zich groepeeren om het verschijnsel van den buitenlandschen handel, in steeds breeder verband gaat bezien.

Reeds van de reorganisatie der handelsstatistiek af, kwam in de publicaties een groepeerings voor volgens een systeem van 15 productietakken. Deze indeeling was min of meer geïnspireerd op een ontwerp-Tariefwet van vroeger jaren (het zgn. ontwerp-KOLKMAN) en herinnert ook eenigszins aan de indeeling van het bedrijfsleven, zooals door, de boven reeds geciteerde, Dr. BLINK werd geprojecteerd voor het

onder leiding van Mr. J. C. A. EVERWIJN tot stand gekomen standaardwerk „*Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*” (1912). Naast deze indeeling was in de publicatie ook steeds opgenomen de zgn. „groepeering volgens de Brusselsche conventie van 1913”. Deze bestond oorspronkelijk uit 5 groepen, doch werd in latere jaren ten behoeve van de Nederlandsche handelsstatistiek uitgebreid tot 9 groepen.

De indeeling in 39 Sections waarop het „Projet de nomenclature douanière” van 1931 berustte, bleek, ondanks het voordeel van mogelijke internationale toepassing, geen aanvaardbaar uitgangspunt te kunnen bieden.

Met ingang van 1 Januari 1937 is nu een groepeerings ingevoerd volgens den graad van bewerking der goederen en daarnaast een groepeerings volgens de bedrijfstakken waarvan de goederen het product zijn. Toevalligerwijze bestaan beide indeelingen uit 13 groepen. De groepeerings volgens de bedrijfstakken houdt nauw verband met die, welke als grondslag voor de Bedrijfstelling van 1930 werd gebezigd. Aldus is met deze groepeerings, volgens Dr. HANRATH, een bescheiden stap gedaan in de richting van coördinatie van de Nederlandsche statistieken onderling.

* *
*

Dankbaar mag worden geconstateerd dat ook met betrekking tot sommige andere onderdeelen van de Nederlandsche handelsstatistiek in den laatsten tijd hervormingen werden doorgevoerd, waarnaar reeds lang met verlangen was uitgezien.

De *vervoerstatisiek* moet hier worden genoemd. Het proefschrift van Dr. HANRATH, *Statistieken van het goederenvervoer*, in 1931 aan de *Nederlandsche Handelshoogeschool* te Rotterdam, geeft een gedocumenteerd betoog voor eene organisatie van de goederenvervoerstatisiek, dat door een „ontwerp voor statistiek van het goederenvervoer op de spoorwegen in Nederland, in de binnenscheepvaart, en in de zeescheepvaart in Nederland” aan waarde wint.

Een misstand was het dat tot voor kort nagenoeg alle gegevens omtrent het binnenlandsch vervoer van goederen ontbraken. Op 28 April 1937 evenwel kwam uit de eerste aflevering van den eersten jaargang van de *Maandstatistiek van verkeer en vervoer*, saamgesteld door de afdeeling *Handels- en verkeersstatistiek van het Centraal*

Bureau voor de Statistiek. De Directeur van het *Centraal Bureau*, Prof. METHORST, leidt haar met deze woorden bij het publiek in:

„Met steeds meer nadruk is in de laatste jaren het verkeer de aandacht gaan vragen. Eenerzijds heeft dit er toe geleid, dat een aanvang gemaakt is met het samenstellen zoowel van gedetailleerde jaarstatistieken (Statistiek van grootte en samenstelling der binnenvloot; Statistiek van de bevrachtingen en de wachttijden in de wilde vaart) als van eenmaal-verschijnende resultaten van onderzoekingen ten aanzien van speciale verkeersvraagstukken (Eigen vervoer van goederen per auto). Anderzijds blijkt de behoefte te bestaan aan gegevens over kortere perioden, beknopter dan de jaargegevens, doch uiteraard meer recent. De maandstatistiek is daarvoor de meest aangewezen vorm.

In overleg met de Centrale Commissie van Advies en Bijstand voor het Verkeersfonds en met machtiging van de Centrale Commissie voor de Statistiek is derhalve besloten, naast de reeds sinds lange jaren door de Afdeling Handels- en Verkeersstatistiek van mijn Bureau bewerkte Maandstatistiek van de in-, uit- en doorvoer ook te doen verschijnen een *Maandstatistiek van Verkeer en Vervoer*.

Het ligt in de bedoeling deze Maandstatistiek van Verkeer en Vervoer *allengs te doen uitgroeien* tot een compendium van alle — uiteraard beknopte — gegevens, welke in een bepaalde maand met betrekking tot verkeer en vervoer bekend zullen worden. Ook die gegevens, welke door omstandigheden niet vaker dan eenmaal per kwartaal bekend kunnen worden, zullen in de daarvoor in aanmerking komende maandafleveringen een plaats vinden.

Voorloopig zal begonnen worden met de maandelijksche publicatie van cijfers over de bevrachtingen en de wachttijden in de wilde vaart en over verkeer en vervoer in de havens van het Twente-kanaal. Binnenkort volgen ook gegevens over het vervoer met autobussen, touringcars e.d., mogelijk ook over de verkeersongevallen langs den weg. In de toekomst zal ook gestreefd worden naar het opnemen van maandgegevens met betrekking tot andere verkeers- en vervoers-elementen. Bovendien zal elke maand een samenvattende tabel verschijnen met allerlei gegevens in uiterst beknopten vorm omtrent verkeer en vervoer, ook die elders zijn verschenen. Het zal door mij op hoogen prijs worden gesteld, wanneer belangstellenden hun wenschen ten aanzien van nader op te nemen gegevens bij mij kenbaar willen maken. Zoo veel mogelijk zal daarmede rekening worden gehouden.”

Bescheiden is alzoo de inzet, maar naar gehoopt mag worden zal deze *Verkeers- en vervoersstatistiek* eenmaal dezelfde hoogte bereiken als haar zusterpublicatie, de *Statistiek van den in-, uit- en doorvoer*.

Nog in ander opzicht is 1937 een goed jaar. Herhaaldelijk werd gepleit voor een bruikbare statistiek van de *kosten van levensonderhoud*. Het onderzoek naar de samenstelling van het arbeidersbudget gaf aan vele vorschers al tientallen jaren werk. Het Internationaal Statistisch Congres te Brussel van 1853 gaf reeds eene aansporing tot systematische bewerking van dergelijke budgetten en als vrucht daarvan verschenen studies als die van BRENTANO, ENGEL, DUC-PÉTIAUX en anderen.

In ons land gaven enkele gemeentelijke bureaux, het Bureau van Statistiek der gemeente Amsterdam en het Statistisch Bureau der gemeente 's-Gravenhage, verdienstelijke publicaties aangaande de kosten van het levensonderhoud van arbeiders- en ambtenaarsgezinnen, welke zich uiteraard tot hun gemeenten beperken. Dringende behoefte bestond evenwel aan eene meer generale bewerking. Dit deed reeds in 1919 het plan rijpen op ruime schaal een onderzoek in te stellen naar de uitgaven van gezinnen van verschillende welstand in een aantal welgekozen gemeenten. Het plan is echter, wegens de daaraan verbonden hoge kosten niet tot uitvoering kunnen komen: de pogingen om een aantal gemeentebesturen te bewegen voor eigen rekening een onderzoek in te stellen, leverden alleen in Enschede een gunstig resultaat op.

In 1937 echter gaf het *Centraal Bureau voor de Statistiek*, naast de maandelijksche publicatie „Prijzen en Kosten van levensonderhoud”, twee publicaties uit. Eerst werden de *huishoudrekeningen van 40 landarbeidersgezinnen* gepubliceerd en daarop volgden de *huishoudrekeningen van 73 boerengezinnen*, waarvan de tweede voorloopige publicatie in het nummer van 31 Mei van het „Maandschrift” geschiedde. Bovendien is men bezig met een onderzoek naar de uitgaven van ruim 600 gezinnen van verschillende welstand in een aantal gemeenten van Nederland.

Een begin, een klein begin, dat dringend completeering behoeft. Immers van de economische en sociale statistiek — het geldt hier een mixtum van die beide — is de statistiek van de kosten van levensonderhoud eene der belangrijkste. Voor de loonpolitiek, de productie-

politiek, de prijsberekening en inkoop-politiek is zij onmisbaar. Arbeiders en ondernemers, overheid en volksgemeenschap hebben in gelijke mate bij haar ontwikkeling belang.

Naast deze doorgevoerde verbeteringen staan andere verlangens, die tot hertoe onvervuld bleven.

* *
* *

Om een onderdeel te noemen, bij de toelichting van de statistiek op hypothecaire inschrijvingen, die over 1936 een ingeschreven hypotheekbedrag van 6.296.550 duizend guldens aangeeft, wordt vermeld dat dit bedrag van bijna $6\frac{1}{3}$ milliard te hoog is omdat *gedeeltelijke* aflossing op hypothecaire schulden slechts zelden wordt ingeschreven. Alleen bij algeheele aflossing vindt doorhaling plaats en dan nog dikwijls veel later. Het totaal-bedrag der niet-doorgehaalde inschrijvingen is daardoor op een bepaald tijdstip reeds aanzienlijk hooger dan dat der in werkelijkheid uitstaande hypotheek-schulden. Daarbij komt verder dat de schulden, die tegenover de zoogenaamde crediet-hypotheeken staan, meestal een kleiner bedrag vertegenwoordigen dan dat der verleende hypotheeken.

Het bedrag der hypothecaire inschrijvingen zou alleen met juistheid kunnen worden aangegeven, wanneer alle inschrijvingen werden vernieuwd, zooals dit het laatst in de jaren 1879 en 1880 geschiedde. Welnu reeds lang is deze vernieuwing in de pen; VERRIJN STUART schreef in 1915 in zijn *Inleiding tot de beoefening der statistiek* (deel 3, blz. 278) dat deze maatregel „binnen niet te langen tijd mag worden tegemoet gezien.” In 1937 echter is er nog niets van te zien.

Op het verlanglijstje van het *Centraal Bureau voor de Statistiek* staan verder een uitbouw der *distributiestatistiek*, met name van de *omzetstatistiek*, en een *distributiekostenstatistiek*. Teneinde te worden ingelicht omtrent de in Nederland aangetroffen voorraden van goederen zou een *voorraad-statistiek* goede diensten bewijzen. Ook een *balans-statistiek*, die een overzicht geeft van de financieele gestes der ondernemingen, zou profijt opleveren.

De Statistiek van Voortbrenging en Verbruik wordt wegens gebrek aan middelen niet als afzonderlijk boekwerk uitgegeven. De uitkomsten verschijnen, naarmate zij gereedkomen, in het Maandschrift, waarbij een dankbaar gebruik gemaakt wordt van gegevens over een aantal bedrijfstakken, welke het Departement van Economische Zaken

(tot voor kort Handel, Nijverheid en Scheepvaart) ter beschikking van het Bureau stelt. Teneinde eenigszins in het gemis aan een samen-vattende publicatie tegemoet te komen, is in de April-aflevering van het Maandschrift van 1934 opgenomen een artikel van algemeenen aard over de productiestatistiek, in het bijzonder die van Nederland.

In voorbereiding is de samenstelling van productie-indices van de Nederlandsche nijverheid.

De vroegere statistiek van het verbruik van voedings- en genot-middelen kan wegens bezuiniging niet meer verschijnen. Slechts enkele cijfers worden in het Maandschrift en de Jaarcijfers gepubliceerd.

Als een belangrijke stap in de goede richting kan ook beschouwd worden het wetsontwerp houdende maatregelen tot het verkrijgen van juiste economische statistieken, dat bij Koninklijke Boodschap van 1 Augustus 1936 bij de Tweede Kamer werd ingediend. Dit wetsontwerp is een uitbreiding van de wet van 1 December 1917, houdende maatregelen tot het verkrijgen van een juiste statistiek van voortbrenging en verbruik. Deze wet heeft in zooverre aan het doel beantwoord dat steeds een behoorlijke medewerking van alle betrokkenen werd ondervonden, zonder dat de strafbepalingen behoeften te worden toegepast. Eenzelfde medewerking werd echter niet ondervonden voor andere statistieken op economisch gebied.

De toenmalige Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, Prof. GELISSEN, achtte het terecht een belang van de eerste orde, dat de overheid de zekerheid heeft, dat de gegevens, welke in toenemende mate voor de kennis van het economisch leven noodzakelijk zijn, daadwerkelijk en snel kunnen worden verzameld en dat niet gebrek aan medewerking van den enkeling hier het algemeen belang in den weg komt te staan.

De Staten-Generaal hebben ondertusschen den Minister de gevraagde machtiging verleend.

Bij Suppletoire begrooting op Hoofdstuk X, de begrooting van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart heeft deze Minister in het begin van dit jaar nog verhooging aangevraagd van verschillende begrootingsposten samenhangende met de uitbreiding van de economische statistieken. In de Memorie van Toelichting op deze aanvraag deelde hij mede dat belangrijke verbeteringen zijn of worden aangebracht in de prijs- en loonstatistieken. Ofschoon daarnaast nog een hoeveelheid bruikbaar materiaal beschik-

baar is, ontbreken verschillende min of meer belangrijke schakels, zoodat de statistische outillage tot dusver nog zeer onvoldoende kon worden gericht op statistische onderzoekingen van meer algemeen economischen aard. In het bijzonder doet zich hier als een onmiddellijke behoefte gevoelen de verbetering van die statistieken, welke van belang zijn voor het markt- en conjunctuuronderzoek.

Vooreerst is noodig een uitbreiding van de productiestatistiek. Daardoor zal een betere beoordeeling mogelijk worden gemaakt van vraagstukken samenhangende met contingentteering, ordening, economische defensie, e. d. Ook zal een verbeterde productiestatistiek, met behulp van andere tot het gebied van het conjunctuuronderzoek behorende statistieken, o. m. een inzicht kunnen geven in de verhouding van de productiekosten ten opzichte van het buitenland. Aan een voorraadstatistiek wordt eveneens reeds lang behoefte gevoeld. Hierdoor zal een bijdrage verkregen worden in de kennis van het jaarlijksche verbruik van bepaalde goederen.

Door verbetering en uitbreiding van deze en enkele andere statistieken wordt de beschikking verkregen over meer volledig cijfermateriaal voor de beoordeeling van economisch-politieke maatregelen, terwijl voor de economische voorlichting over Nederland een en ander van groot gewicht is.

Voor 1936 zal ten behoeve van de boven aangegeven meerdere statistische werkzaamheden een bedrag van f 23.500 gemoeid zijn.

* *
*

Een hoofdpunt van de nog bestaande wenschen betreft tenslotte de opstelling van *Nederlands internationale betalingsbalans*.

Het betreft een der zwakke punten in Nederlands statistische outillage. Onze *handelsbalans* wordt met nauwkeurigheid opgesteld en maandelijks nemen de dagbladen berichten op over den stand van den in- en uitvoer der goederen, de grootte van het invoersaldo, het percentage van den door uitvoer gedekten invoer. Maar over onze *betalingsbalans* ontbreken dergelijke preciese gegevens. In zeker opzicht kan dit niet anders, want het betreft hier den zoogenaamden *stillen* in- en uitvoer en ten aanzien van belangrijke posten als scheepvaartverkeer, buitenlandsche beleggingen, opbrengst Indische cultuurondernemingen, vreemdelingenverkeer enz. is slechts eene taxatie mogelijk en kunnen de cijfers alleen bij benadering worden opgegeven.

Nog betrekkelijk kort is de betalingsbalans in de statistische onderzoeken ingelijfd. Naar wij meenen is Dr. H. F. VAN LEEUWEN, directeur van de Twentsche Bank, een der eersten geweest, die in het tijdschrift *In- en uitvoer* een proeve van de Nederlandsche betalingsbalans heeft opgesteld. Later kwamen in het *Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek* de waardevolle proeven van Mr. WITTEVEEN.

Na de Economische Conferentie van 1927 kwam uit het Volkenbonds-bureau te Genève de roepstem tot de verschillende staten om meer dan tot dusverre aan de betalingsbalans aandacht te schenken. Nederland zal goed doen aan die roepstem gehoor te geven.

Ons overzicht kan gevoegelijk hiermee worden besloten. Het gaf den lezer naar mag worden gehoopt, een indruk van de belangstelling welke de statistiek de laatste jaren, ook in Nederland, ondervindt. Die belangstelling is verdiend, want zeer onrechtvaardig is de laatlunkende wijze waarop meermalen de statistiek wordt bejegend.

Aan verontwaardiging daarover danken wij het werk van den leider van het Duitsche „*Institut für Konjunkturforschung*”, Dr. ERNST WAGEMANN dat onder den merkwaardigen titel: „*Narrenspiegel der Statistik; Die Umrissse eines statistischen Weltbildes*” in 1935 het licht zag.

WAGEMANN deelt mee dat zijn boek zijn ontstaan dankt aan verontwaardiging over het feit dat op een groote vergadering hij wederom moest hooren het oude vertelsel over de onbetrouwbaarheid der statistiek, die zich daarin openbaarde dat er een climax bestond van dezen inhoud: noodleugen, gewone leugen, statistiek.

Ter weerlegging van dit fabeltje schreef WAGEMANN zijn origineel werk als een vriend der statistiek die haar feilen niet verschoont. Zelf geeft hij den inhoud van zijn werk, verkort, aldus weer: „In het eerste boek zien we hoe men telt en zich vertelt, in het tweede hoe men vergelijkt en zich daarmee vergrijpt, in het derde hoe men schat en daarbij misschat.

Het is goed naar verbetering van de fouten der statistiek te streven, maar wie bij de statistiek alleen maar aan dat „zich vertellen, zich vergrijpen en misschatten” vergaapt die blijft — om in den stijl van den schrijver van den „*Narrenspiegel*” te blijven — „ein Narr sein Leben lang.”

DE TOESTAND VAN AMSTERDAMSCHER WERKLOOZEN

DOOR

P. KEULEMANS.

I.

De gemeenteraad van Amsterdam besloot in zijn vergadering van 28 April 1933 een onderzoek op beperkte schaal te doen instellen naar den toestand van ondersteunde werkloozen.

Allerhand omstandigheden waren oorzaak zoowel, dat het onderzoek niet eerder werd ingesteld dan over de laatste drie maanden van het jaar 1934 als dat het rapport eerst verscheen in Januari 1937.

De beperktheid van het onderzoek is bereikt, doordat het liep over een slechts korte periode, dat het omvatte slechts een betrekkelijk klein aantal gezinnen, dat het slechts omvatte een overzicht van de ontvangsten en uitgaven van die gezinnen over dat laatste kwartaal benevens hun huiselijke en sociale omstandigheden.

Wel betreft dit laatste een zeer breed terrein, maar het onderzoek kan toch beperkt genoemd worden, doordat het werd ingesteld, zooveel mogelijk, buiten direkt medeweten van de betrokkenen zelf; doordat aan de enquêtrices (vrijwilligsters) een zeer uitgebreide lijst van vraagpunten werd verstrekt, waarvan de samenstelling zeer veel zorg en arbeid vorderde, maar waarvan de beantwoording door de enquêtrices zelf, haar grond vond in de waarnemingen gedurende die drie maanden. De gelegenheid tot die waarneming bood het zoo goed als wekelijks in de gezinnen komen voor het uitgeven, controleeren en meenemen van de budgetboekjes, die de gezinnen aanhielden.

Voor het finantieele gedeelte hebben dus de gezinnen zelf medewerking verleend.

Deze was niet overal zoo gemakkelijk te verkrijgen. Niet elke huismoeder is in staat, is bereid alle uitgaven neer te schrijven.

Zij, die medewerkten, gaven daardoor blijk het nut van eenig onder-

zoek in te zien, hadden het doorzettingsvermogen, week in week uit, hun kleine budget in zijn onderdeelen te noteeren.

Er waren er ook, die na een of enkele weken het opgaven; de een om deze, de ander om gene reden. Een der huismoeders miste den moed steeds maar haar ellende neer te schrijven.

Ik stel dit voorop om te doen uitkomen, dat, al was de keuze van de gezinnen vrijwel willekeurig, er hier een auto-selectie was, omdat de medewerkers niet behoorden tot hen, die door de werkloosheid geheel in den put waren gekomen.

De uitslag van het onderzoek geeft aldus een gunstiger beeld dan dat van het gemiddelde gesteunde gezin.

Uit de cijfers van 78 gezinnen over 13 weken vallen allerhand conclusies te trekken.

Een van de m. i. belangrijke zijden van het rapport is, dat er niet alleen aandacht gegeven is aan de cijfers op zichzelf, maar ook aan het verband tusschen de gevonden cijfers en de gegevens omtrent de huiselijke en sociale omstandigheden, die — zooals boven is opgemerkt — verkregen zijn uit de beantwoording van — laat ik het noemen — vragen op sociaal, moreel, geestelijk gebied.

Uiteraard is de beschouwing van deze laatste aangelegenheid moeten gehouden worden in de z.g. neutrale zone.

De commissie heeft rekening gehouden met enquêtes die èn hier te lande èn in het buitenland reeds plaats hadden.

Ik noem hier de enquête, die geschiedde in 1932 in Den Haag; ik noem ook het zeer lezenswaardige boekje „Die Arbeitslosen von Marienthal”. Marienthal is een dorp, dat vrijwel geheel door werkloosheid geteisterd werd, een dorp als het ware behorende bij één fabriek, die was komen stil te liggen.

Daar waren de toestanden geheel anders dan in Amsterdam. Ginds een zeer enkele, die nog werkte tusschen een overgroot aantal werkloozen, nagenoeg allen afkomstig uit hetzelfde bedrijf. In Amsterdam wel een groot leger werkloozen, maar gelukkig nog niet zoo groot of het beeld van de geheele samenleving was nog overwegend dat van de werkende stad.

Bij de beschouwingen van het cijfermateriaal waren ook van belang de uitkomsten verkregen bij ongeveer gelijktijdig onderzoek omtrent de inkomsten en uitgaven — en hun karakter — bij werkende gezinnen uit den arbeidsstand.

Het rapport is in 3 deelen verdeeld:

- I. het budgetonderzoek,
- II. de voedingswaarde der verbruikte hoeveelheden voedsel,
- III. de huiselijke en sociale omstandigheden der gezinnen.

Het is niet wel doenlijk in het kader van een tijdschriftartikel een volledigen indruk te geven van de resultaten van het onderzoek.

Ik meen me te mogen bepalen tot enkele grepen. Die zullen onwillekeurig iets subjectiefs hebben, al hebben zij, die het onderzoek instelden, getracht zoo objectief mogelijk te zijn.

De commissie heeft zich onthouden van het trekken van algemeene conclusies.

Dat in de werklooze gezinnen schraalhans keukenmeester is, blijkt wel heel duidelijk. Of de steunbedragen voldoende zijn, wordt nergens met zooveel woorden ontkend of bevestigd.

Of er reden is om te zeggen, dat de werkloozen en hun gezinnen in het algemeen ondervoed zijn, vindt men niet beoordeeld.

Slechts nauwkeurige studie van het rapport kan den deskundigen lezer tot een conclusie voeren.

Uit deel III zal men een indruk krijgen, of het niet-verstoorde gezinsleven medewerkt den weerstand tegen de misère te versterken, en of geestelijke levenseenvoud bij velen aanwezig is.

De hoofden der 78 gezinnen, die 13 weken in het onderzoek betrokken werden, waren allen langer dan een jaar werkloos; 18 minder dan 2 jaren, 43 twee tot 4 jaren, 17 langer dan 4 jaren.

Meer dan de helft der gezinnen had als eenige bron van inkomsten den van overheidswege verstrekten werkloosheidssteun; bij de overigen was die steun toch de overwegende bron van inkomsten.

In het beschouwen van de budgets is rekening gehouden met de verstrekkingen in natura, w. o. schoolvoeding en schoolkleeding aan kinderen van leerplichts-leeftijd.

De gezinnen, die enkel op steun waren aangewezen, waarin dus geen verdiensten van eenig gezinslid binnen kwamen, ontvingen in geld gemiddeld f 15.11½ per week en in natura voor een waarde van f 0.60 per week. In totaal f 15.75½, waarin begrepen was de brandstoffentoeslag à f 1.—. Bij het totaal der gezinnen was het gemiddelde steunbedrag in geld f 14.81 per week, terwijl de gezinsgrootte was 416 : 78 = 5.3 personen.

Het zou te ver voeren een overzicht te geven van den aard van alle uitgaven. Ik wil mij beperken tot enkele der voornaamste en zal bij eenig onderwerp de opmerkingen en gegevens uit de 3 hoofdstukken niet altijd gescheiden kunnen houden.

Het bedrag, dat aan huishuur werd uitgegeven was over alle de 78 gezinnen gemiddeld f 5.92 of 30.7 % van het totaal der uitgaven. Deze cijfers zijn voor gezinnen van niet-werkloozen resp. f 6.51 en 18.3 %.

Na de voeding is de huishuur de zwaarste last in de rekening van den werklooze en 't laat zich verklaren, dat in de vroegere Rijkssteunregeling het huurbedrag een afzonderlijke factor uitmaakte.

Weliswaar is het absolute huurbedrag bij de werkenden wat hooger dan bij de gesteunden, maar het verschil is niet beduidend.

Zooals later blijken zal, valt in het werklooze gezin de neiging te constateeren door andere voeding goedkooper uit te komen, maar 't ligt voor de hand, dat het betrekken van een goedkoopere woning — omdat men werkloos is — niet zoo gemakkelijk valt. In de eerste plaats blijft de hoop weer aan 't werk te kunnen bij velen bestaan; dan, het verhuizen omdat men zich finantieel bekrimpen moet is voor velen (ook voor personen, die nog hun brood hebben) een hard gelag. Men hecht aan een huis, verhuizen is niet alleen een particuliere maar ook een publieke zaak. „Verhuizen kost bedstroo” ook voor den gesteunde. Groote gezinnen uitten het bezwaar, „dat men op het vinden van een goedkoopere woning zeer weinig kans zou hebben.”

In een der gezinnen, die naar een goedkoopere woning waren verhuisd, werd tegen de huisbezoekster gezegd, dat de wensch om in een drukkere straat te wonen, opdat men als werklooze minder zou opvallen, het eigenlijke motief voor de verhuizing was geweest. „Mijn buurman weet nu niet, dat ik werkloos ben”, voegde de man er aan toe.

Van de 78 besproken gezinnen waren er dan ook slechts 12 gedurende de werkloosheid naar een goedkoopere woning vertrokken.

Maar van deze 12 waren er dan toch ook 5 gekomen in een woning, die tekort aan slaapgelegenheid had.

Van de onderzochte 78 gezinnen waren er verder nog 11, die slaapgelegenheid te kort kwamen. Wel was dit reeds vóór de werkloosheid het geval, maar door het ouder worden van de kinderen was dit toch verergerd.

Bekend is, dat sedert September 1936 de huurbedragen geen invloed

meer hebben op het steunbedrag. De huurtoeslag is afgeschaft voor nieuwe gevallen, voor de oude gevallen is hij bevroren.

De bedoeling is, dat aldus de huurtoeslag niet meer een sta-in-den-weg zal zijn voor huurverlaging of voor het zoeken van een goedkoopere vorming.

Het valt buiten het kader van dit artikel hierop breed in te gaan. Vast staat, dat als er geen huurtoeslag is, de toeslag ook geen invloed ten goede of ten kwade kan hebben, maar m. i. is er redelijke grond om het steunbedrag te doen beïnvloeden door het huurbedrag en zulks op grond van de variaties, die ook vóór de werkloosheid in de huren bestonden; de huren der 78 onderzochte werklooze gezinnen liepen uiteen van f 2.80 per week tot f 8.65 per week.

Dat er reden was te Amsterdam den vroegeren huurtoeslag voor de georganiseerde arbeiders gunstiger te berekenen dan voor de ongeorganiseerden, meen ik te moeten betwijfelen.

Het onderzoek leert, dat aan huisraad (meubilair, dekens, stoffeering, linnengoed, keukengerei, electr. benodigdheden) door de 78 gezinnen in 3 maanden tijd in totaal is aangeschaft (waaronder ontvangsten in natura begrepen zijn) voor f 251.46, d. i. ongeveer f 0.25 per week in een gezin. Voor niet-werklooze arbeiders bracht een onderzoek het bedrag van f 1.35⁵.

De enquêtrices rapporteerden, dat in de meeste gezinnen aan het onderhoud van meubilair een dergelijke bijzondere zorg werd besteed en dat dit dan de taak van den man was geworden.

In 17 gezinnen waren eenige deelen van het huisraad onbruikbaar geworden: zooals vloerbedekking, gordijnen, stoelzittingen.

(Is het wonder, dat men er moeilijk toe komt om te gaan verhuizen?)

Aan kleding en schoeisel werd resp. besteed f 0.68 en f 0.26 per week. In niet-werklooze arbeidersgezinnen mag men dit stellen op f 2.40⁵ en f 0.64 of ruim 4 maal zooveel. Van het geheele budget der werkloozen maakt het uit 4.8 % en van de niet-werkloozen 8.6 %.

Uit de getallen voor huishuur en voeding blijkt, dat de belangrijke vermindering van de totale inkomsten sterken invloed heeft op de kleding en het schoeisel.

Uit de cijfers is op te maken, dat deze uitgaven bij gezinnen zonder kinderen ook relatief minimaal zijn en dat bij de grootere gezinnen

verhoudingsgewijs de onkosten grooter zijn, te wijten hoogstwaarschijnlijk aan het feit, dat daar ook nog enkele werkende gezinsleden zijn, wier werk hier hoogere eischen stelt.

Over de schoolkleeding wordt later het een en ander opgemerkt.

De enquêtrices merkten op, dat in 15 gezinnen ten aanzien van kleeding en beddegoed de toestand en voorraad behoorlijk en voldoende waren; in 20 gezinnen was het wel minder goed, maar toch niet bepaald slecht, in 25 gezinnen was èn beddegoed èn kleeding slecht; in de overige gezinnen was of het beddegoed of de kleeding onvoldoende.

De grootste gezinnen en de gezinnen met de langste werkloosheid waren ten deze het meest onvoldoende.

Meestal zag de bovenkleeding er beter uit dan de onderkleeding. (Kan dit misschien ook bij niet-werkloozen het geval zijn?)

In de meeste gevallen was — zoo er verschil tusschen de gezinsleden viel op te merken — dit verschil ten ongunste van de vrouw.

In de beschouwing van de inkomsten en uitgaven is rekening gehouden met de verstrekking in natura; hieronder valt de zoogenaamde B-steun.

In de laatste jaren is die B-steun wat opgevoerd; ik kom terug op de vraag of de voorziening voldoende is.

Hoofdstuk II handelt geheel over de voeding, al zijn hieromtrent in de andere hoofdstukken ook belangrijke gegevens te vinden.

Uit de huishoudboekjes zijn de prijzen en hoeveelheden der voedingsmiddelen op te maken, terwijl de huisbezoeksters een indruk kregen van de wijze, waarop voor de voeding werd gezorgd.

Aldus is voor enkele gezinnen zelfs een beoordeeling opgebouwd of de voedselkeuze rationeel is geschied, dan wel of te veel geld is besteed aan waren, die wat voedingswaarde en andere omstandigheden betreft, feitelijk te duur betaald werden. Voor alle gezinnen dit op te maken zou een te tijdroovend werk geweest zijn.

In het algemeen betrof het onderzoek de voedingswaarde naar de z.g. huishoudelijke en naar de scheikundige groepeerings.

De inkomsten in de werklooze gezinnen waren slechts weinig meer dan de helft van die van werkende gezinnen. Het groote verschil in welstand blijkt uit de groote verschillen in de aanschaffingen voor de

voeding. Duurdere stoffen als vleesch en fruit worden minder gebruikt. Brood, erwten en boonen, die naar verhouding van de voedingswaarde zeer goedkoop zijn, werden in groote hoeveelheden gekocht, zoo ook verhoudingsgewijs aardappelen.

Hoewel er meer brood gegeten wordt, wordt de hoeveelheid boter (margarine voor den werklooze) in *totaal* geringer. Belegging van het brood wordt gemist.

De hoeveelheid vleesch is bij het werklooze gezin gering, het vleesch wordt bij den warmen maaltijd (die zich ook niet altijd dagelijks voordoet) meestal gemist. De eiwit- en vetvoorziening ging hierdoor achteruit.

Werd in enkele gezinnen nog een aanmerkelijke hoeveelheid vleesch gegeten, dan was dit veelal regeeringsblikvleesch. Het gemiddelde vleeschverbruik over de 78 gezinnen was *iets meer dan* $\frac{1}{3}$ van dat van werkende gezinnen, het broodverbruik *gemiddelde* was $\frac{6}{5}$ van en het aardappelenverbruik iets minder dan dat in werkende gezinnen. De verhoudingen voor beschuit en koek, natuurboter en voor fruit zijn resp. $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{19}$ en $\frac{1}{6}$.

Werkloozen eten 2 maal zooveel erwten en boonen, iets meer dan de helft van de suiker en $\frac{4}{5}$ van de groenten van de werkenden.

De cijfers wijzen dus een sterke versobering aan en 't blijkt dat de huisvrouw van den werklooze haar bezuiniging, misschien onbewust, bereikt door het afschaffen (geheel of gedeeltelijk) van dure en het aanschaffen van goedkope voedingsmiddelen.

Dit houdt echter niet in, dat overal de voor de voeding meest gewenschte verhouding werd verkregen. Het onderzoek maakte uit, dat voorlichting ten deze voor sommigen nuttig zou kunnen zijn, al bleek, dat velen bereikt hadden wat voor het gezin het oordeelkundigst was.

Het rapport houdt zich in deze afdeeling omstandig bezig met het aantal calorieën, die de voedingsmiddelen het lichaam leveren.

Het gemiddeld aantal calorieën in de 78 gezinnen is per dag en per eenheid (volwassen man) 2711, voor de werkende gezinnen is het gevonden gemiddelde 3178. De werkloozen blijven dus 467 calorieën ten achter. Aangetoond wordt echter, dat waar het aantal benodigde calorieën bij de werkenden samenhangt met den beroepsarbeid, die men verricht, het aantal van 2711 voor den werklooze gemiddeld voldoende moet zijn.

Dit is echter een gemiddelde. Ook onder de werkloozen is verschil aan behoefte. Wie veel lichaamsbeweging neemt, 't zij opzettelijk, 't zij onwillekeurig, heeft er meer dan de veelal thuiszittende. Lichaamsbouw, lengte zijn hier ook een factor.

De huisvrouw van de werklooze heeft door wijziging in de voeding verkregen, dat zij voor minder geld (bijna de helft) bijna $\frac{7}{8}$ van het aantal calorieën heeft verschaft.

Er zijn goedkoopere voedingsmiddelen gekocht. In het werkende gezin kosten 100 calorieën gemiddeld 1.71 cent en bij de werkloozen gemiddeld 1.07 cent. Opvoering van de hoeveelheden brood en verhoudingsgewijs van aardappelen speelt hier een rol.

Het geringe totaal aantal calorieën per eenheid en per dag kan niet ten volle verklaard worden door den minderen spierarbeid van den man. Immers het betreft een gemiddelde, dat ook geldt voor de andere gezinsleden. Maar dat ook door het geheele gezin minder beweging genomen wordt, zou aangenomen mogen worden, als men let op de factoren, die het thuis blijven bevorderen. Bijvoorbeeld: moedeloosheid, schaamte, slechte kleren, onkosten van het uitgaan,

De aantallen calorieën worden opgebouwd uit de aantallen, die de voedingsmiddelen leveren uit de eiwitten, de vetten en de koolhydraten.

„Het eiwit heeft, behalve als energiebron, waarde voor onderhoud en opbouw van lichaamsweefsels en verdient daarom speciale aandacht. Daar dierlijk eiwit voor deze functie in het algemeen grootere geschiktheid heeft dan plantaardig eiwit, is het voor de beoordeeling van een gezinsvoeding van belang, het cijfer voor dierlijk eiwit afzonderlijk te noteeren, hetzij in grammen of in percentage van het totale eiwit. Zuiveleiwit mag daarbij als dierlijk eiwit worden berekend.”

Het percentage der calorieën, dat door de eiwitten, bij de werkloozen geleverd werd, bleek vrijwel constant pl.m. 11 te zijn, wat bij de werkenden op 11.6 mag gesteld worden.

Het rapport acht het gemiddeld gevonden percentage van 11.1 eiwit-calorieën voldoende, mits het eiwit van behoorlijke gemiddelde samenstelling is. Veelal acht men noodig, dat de hoeveelheid dierlijk eiwit gelijk is aan die van het plantaardig eiwit, terwijl dan toch het dierlijk eiwit niet mag dalen beneden de helft van het andere. Die grens werd echter bij de werkloozen overschreden gevonden, gevolg

van het veel geringer gebruik van vleesch en visch, ook van melk en kaas.

Uit dit gedeelte van het rapport blijkt, dat in de grootere gezinssterkte, ook al gaat die gepaard met aanmerkelijk hoogere inkomsten en uitgaven, de kosten van de voeding per eenheid regelmatig afneemt, maar dat ook het percentage aan dierlijk eiwit en tevens de kosten der voeding per 100 calorieën afnemen.

De huurkosten en de uitgaven buiten de voeding zijn in de grootere gezinnen slechts onbelangrijk hooger. Een bewijs, dat men het laatst bezuinigt op de voeding, zeker op de hoeveelheid voedsel.

De werkende heeft meer calorieën noodig dan de werklooze. Uit de samenstelling van de voeding blijkt, dat het werkende gezin het meerdere aantal calorieën vindt in hoofdzaak door het eten van meer vet (ongeveer de helft meer).

Het gebruik van koolhydraten is bij de werkenden en de werkloozen vrijwel gelijk. Wat de werklooze meer eet aan brood, eet de werkende meer aan koek, beschuit en suiker.

Op *verschillende* wijzen leidt het rapport tot de merkwaardige conclusie, dat in de grootere gezinnen der werkloozen op de *hoeveelheid* voedsel niet opzettelijk wordt bezuinigd, maar wel op de kosten daarvan. De kwaliteit wordt dus minder.

De hoeveelheid brood neemt toe; al kan aldus het gemiddeld aantal calorieën in het grootere gezin gelijk gehouden worden aan dat in het kleinere, het nadeel is, dat de hoeveelheid gebruikt dierlijk eiwit afneemt.

Bij de afzonderlijke beschouwing van de gezinnen ten aanzien van de voeding worden groote verschillen gevonden.

In sommige heeft de druk der omstandigheden, in andere gebrek aan kennis of verlies van veerkracht bij de huisvrouw, bij eenige Joodsche gezinnen de gewoonte duurdere spijzen te gebruiken ook al eet men niet ritueel, geleid tot lager staande voeding. In zulke gezinnen zou voorlichting ten aanzien van de voeding zeer nuttig zijn.

Het onderzoek bracht aan het licht het voordeel van de verstrekking van de margarinebons aan de grootere gezinnen en het nadeel van de niet-verstrekking aan de kleinere; ook het voordeel van het gebruik van de schoolvoeding.

„In verschillende gezinnen zijn echter de omstandigheden zoodanig, dat men van den steun ook met eenige bijverdiensten zich niet vol-

doende voeden kan, zoo in gezinnen , waar slechts 21 à 22 cent per volwassen persoon per dag voor de voeding beschikbaar is, terwijl het reeds lage gemiddelde voor deze soberste groep 27.5 cent bedraagt. Men kan het betreuren, dat in geen dezer drie gezinnen gebruik wordt gemaakt van de schoolvoeding, afdoende hulp zou echter daarmede in deze uiterste gevallen ook niet geboden zijn. Ook voorlichting zou in zulke gevallen geen mogelijkheid tot verbetering openen."

„De eindindruk van de volledige lijst van gegevens blijft, dat zij cijfers geeft, die zeer ver af liggen, hetzij naar boven of naar beneden, van het nog als voldoende te beschouwen gemiddelde, zooals ook niet anders te verwachten was bij de bekende groote strooïing, die voedingscijfers om het gemiddelde plegen te vertoonen. Vele gezinnen slagen er door het eten van veel brood en aardappelen en van blikvlesch in, zich een voeding te verschaffen, die kwantitatief en kwalitatief ver boven het gemiddelde uitgaat, zoo zelfs, dat men daaruit kan concluderen, dat de gezinsleden zeer veel lichaamsbeweging moeten hebben genomen. Anderen hebben zoo weinig gegeten, dat het zelfs voor thuiszittende kleine personen te weinig moet geweest zijn en dat dus tot ondervoeding moet worden geconcludeerd. Alle gegevens voor zulke gezinnen wettigen het besluit, dat men niet rechtstreeks getracht heeft op de hoeveelheid voedsel te bezuinigen, maar veeleer onder den algemeenen druk der omstandigheden geestelijk en lichamelijk verslapt is. De oorzaken, waardoor dit in het eene gezin eerder, dan in het andere het geval is, kunnen velerlei zijn. Het psychisch weerstandsvermogen kan geringer zijn dan bij anderen; er zijn er onder deze gezinnen, waarvoor dit zeker het geval was. Bepaalde gezinnen kunnen het ook bij gelijke totale inkomsten veel moeilijker hebben dan andere, doordat zij in een duurdere buurt wonen, of van standsverplichtingen geen afstand kunnen doen, of andere buitengewone uitgaven hebben."

„Sommige vrouwen schieten ook blijkbaar tekort in den slag van huishouden, die noodig is om met weinig rond te komen. Wat speciaal de voeding betreft, is veelal op te merken, dat er betrekkelijk duur en goede kwaliteit gegeten wordt, waar men het geringste aantal calorieën gebruikt; soms is de duurte ook het gevolg van het gebruik van ritueele voeding, terwijl principieele bezwaren soms ook de oorzaak zijn, dat niet van schoolvoeding wordt gebruik gemaakt en daardoor de

voeding minder goed is, dan zij had kunnen wezen. Gevallen, waarin men met den steun niet behoorlijk toekomt, zullen echter onvermijdelijk blijven voorkomen, daar het toch niet mogelijk is, het bedrag van den steun naar ieders individueele behoefte te bepalen, maar dit naar algemeene normen vastgesteld wordt."

Ik kom nu tot eenige aantekeningen uit het hoofdstuk „De huise-lijke en sociale omstandigheden der gezinnen”.

De bedoeling van dit deel van het onderzoek was eenigermate ge-waar te worden in hoeverre de werkloosheid gevolgen met zich bracht in gansch het leven van de gezinnen.

Ten aanzien van de huisvesting werden hierboven reeds opmer-kingen gemaakt.

Ten aanzien van de maaltijden bleek, dat in het grootste deel der gezinnen de maaltijden over alle dagen van hetzelfde gehalte waren, al was 's Zondags het middagmaal wat beter.

In 14 van de 78 gezinnen slaagde men er niet in een regelmatige voedselverdeling over alle dagen te verkrijgen. Dit waren gezinnen van allerlei grootte.

In eenige gezinnen kon men de laatste twee dagen van de steun-week niet regelmatig eetwaren koopen, men leende van derden of kocht in potwinkeltjes of zag af van warm middagmaal.

Enkele gezinnen waren gewoon oud brood te eten, dat goedkooper is dan versch; andere gezinnen deden dit nu en dan, enkele vrouwen bakten zelf het brood, 't zij dagelijks 't zij telkens voor een week.

Dit kostte evenveel als het oude brood van den bakker.

Sommige vrouwen kochten geen oud brood omdat „zij daarvoor in de rij moesten staan, waartoe zij lichamelijk niet in staat waren.”

„Vele ouders klaagden er tegenover de bezoeksters over, dat zij niet meer zooals vroeger in staat waren, hun vaak zwakke en slecht-etende kinderen nu en dan eens wat extra voedsel of een versnapering te geven. Een vrouw, wier man reeds meer dan 6 jaar werkloos was, zei tegen de bezoekster: „ons dochtertje is pas naar een vacantie-kolonie geweest; daar kreeg ze wat ze noodig had; als ze weer een tijdje thuis is, wordt het weer het oude liedje, want wij kunnen haar niet geven, wat zij noodig heeft”.

Merkwaardig is, dat van de 129 kinderen, die schoolvoeding hadden kunnen krijgen er 87 of 67.4 % de maaltijden niet gebruikten en van

de 86 kinderen, die voor schoolkleeding in aanmerking konden komen er 62 waren (of 72 %), voor wie geen kleeding werd aangevraagd.

„Bij de meeste ouders bleek ten aanzien van de schoolvoeding een grooten tegenzin te bestaan, welke zelfs door den nood der werkloosheid niet kon worden opgeheven. Een moeder zei tegen de huisbezoekster: „onze kinderen zouden er door hun schoolvriendjes op worden aangezien”. Een moeder van zeven kinderen, waarvan drie schoolgaande waren, voegde de huisbezoekster toe: „dàt zou ik voor geen geld willen!” Een andere moeder zeide te vreezen, dat de familieband er onder zou lijden als de kinderen hun maaltijden niet meer in het gezinsverband zouden nuttigen.”

„Velen verklaarden, dat zij liever zelf voor de voeding van hun kinderen zorgden. „Wij moeten onze kinderen zoo lang mogelijk bewaren voor de gedachte, dat zij alles van anderen moeten krijgen”, luidde de tegenwerping van één der moeders.”

„Ook werd de meening geuit, dat de kinderen door het deelnemen aan de schoolvoeding herinnerd zouden worden aan de benarde omstandigheden van vader en moeder, hetgeen men zooveel mogelijk wilde voorkomen.”

Uit de groote zorg, die de meeste ouders hadden, dat de kleeding van de kinderen den armelijken toestand van het gezin niet zou verraden, valt mogelijk te verklaren „den algemeen geconstateerden afkeer van de steeds min of meer uniforme schoolkleeding. Doch ook de kinderen schaamden zich deze te dragen, omdat zij daarmede door andere kinderen werden bespot.”

„In eenige gezinnen werd aan de huisbezoekster verteld, dat de kinderen schreiende waren thuis gekomen, omdat zij op straat door andere kinderen waren uitgejouwd om het dragen van schoolkleeding. Sommige moeders veranderden daarom deze kleeven zoodanig, dat ze er niet meer als schoolkleeding uitzagen. Een huisbezoekster was er getuige van, dat een moeder op de schoolkousen, die ze zoo juist had ontvangen, gekleurde randen breide.”

„Hoeveel zorgen de aanschaffing en het onderhoud van de kinderschoenen ook gaven, van het dragen van schoolklompen door hun kinderen bleken bijna alle bij dit onderzoek betrokken ouders zeer afkeerig te zijn: „Die draagt men niet!”, was het korte bescheid, dat een huisbezoekster vernam, toen zij tegenover een moeder, die zich over de kapotte schoenen van haar jongen beklaagde, op het aanvragen

van klompen zinspeelde. Een andere moeder meende, dat door het dragen van klompen de voeten stuk gingen. Een vrouw, wier kinderen vroeger schoolklompen hadden gehad, zei, dat ze deze nooit meer zou aanvragen, want haar jongens hadden er mede gevochten en ze stuk geslagen."

„Wat het beddegoed aanging, was er over het algemeen in de kleine gezinnen de meeste behoefte aan lakens en sloopen; in de groote tevens aan dekens. Een vrouw, die aan de huisbezoekster het blijde nieuws vertelde, dat haar man werk had gekregen, voegde daaraan onmiddellijk toe, dat zij nu weer zoo gelukkig was eens lakens en sloopen te kunnen koopen."

„Tot het aanvragen van kleding en beddegoed bij het Gemeentelijk Bureau voor Maatschappelijken Steun gingen velen, naar zij te kennen gaven, slechts in de uiterste noodzaak en dan nog met veel tegenzin over, omdat zij opzagen tegen het daaraan verbonden ambtelijk onderzoek."

„Sommige vrouwen kochten voor luttele prijzen op de markt lapjes, waarvan zij met groote handigheid allerlei huishoudelijke benodigdheden vervaardigden, en bij uitdragers tweedehands kleding, die nog zeer goed kon worden gedragen, hetgeen zij met trots aan de huisbezoeksters lieten zien."

„Anderen kochten geregeld in afbetalingsmagazijnen, of z.g. in rekening courant tegen wekelijksche aflossingen van vijftig cents of een gulden."

„Er werd ook op crediet gekocht door middel van de z.g. spaarzegels, hetgeen wel de meest ongewenschte wijze van koopen is.

Vele vrouwen waren, zoodra het gesprek op de linnenkast kwam, tegenover de huisbezoeksters zeer gesloten. Doch het meerendeel van haar, die angstvallig trachtten zich zelf nog te helpen, zal waarschijnlijk evenzeer behoefte hebben gehad aan dezen vorm van steun als zij, die den steun wel hadden aangevraagd en verkregen."

„In de rapporten der huisbezoeksters wordt met veel lof melding gemaakt van de wijze, waarop de meeste vrouwen het naai- en verstelwerk voor het gezin verrichtten, doch tevens deelen zij mede, hoe onvruchtbaar en daardoor vermoeiend deze arbeid veelal was, omdat het dikwijls voorkwam, dat het te verstellen goed reeds te veel versleten was."

In een aantal gezinnen was men genoodzaakt geweest tijdens de

werkloosheid eenige voorwerpen te beleenen; in enkele had men voorwerpen moeten verkoopen. In een beduidend aantal gezinnen had men door de werkloosheid schuld moeten maken, 't zij doordat men niet terstond steun had ontvangen, 't zij dat buitengewone omstandigheden, als ziekte, bevalling, extra kosten met zich hadden gebracht. Dit betrof dan voornamelijk huurschuld.

Vele gezinnen hadden wekelijks achterstand in betaling van kruidenier, bakker enz. al maakten sommigen dat van week tot week telkens wel in orde.

In enkele gezinnen was nog schuld van vóór de werkloosheid, voor op afbetaling gekochte goederen.

(Slot volgt).

RECHTVAARDIGE EN DOELMATIGE BELASTINGHEFFING

DOOR

J. L. VAN DER PAUW

(II *Slot*).

Bij afschaffing van de indirecte belastingen, worden er dus meerdere zijkkanalen, die de individueele huishoudingen met de staatshuishouding verbinden gedempt en daar tegenover moeten de directe financieele verbindingskanalen verbreed en verdiept worden, of mogelijk weer een nieuwe directe verbinding gegraven worden.

Om met de lichtzijde te beginnen, kunnen we dus als eerste gevolg constateeren, dat meerdere verbruiksartikelen, welke nu zwaar of minder zwaar zijn belast in prijs zullen dalen.

Gerangschikt naar een afnemende grens van nuttigheid voor de volkswelvaart, zullen dit b.v. suiker, tabak en alcoholische dranken kunnen zijn.

Met het verlagen van de suikerprijs zullen zeker in de eerste plaats de minder draagkrachtige bevolkingsgroepen gebaat zijn, met de verlaging van de tabaksprijzen is zulks in mindere mate het geval en dat een sterke prijsdaling van het gedistilleerd in het belang der bevolking is, zullen slechts weinigen beweren.

Integendeel, wanneer de borrels voor een grijpstuiver of minder te drinken zijn, zal dit op den duur eerder schadelijk voor de volkswelvaart en volksgezondheid zijn.

Men ziet hieruit meteen, dat de Overheid bij een voorzichtige keuze van de door indirecte belastingen te treffen artikelen, opvoedend te werk kan gaan en schadelijk verbruik kan temperen.

Ook in verband met het feit, dat een prijsstijging der eerste levensbehoefte reeds jaren achter elkaar door de Regeering wordt geremd of vermeden, staat het dus bij afschaffing der indirecte belastingen nog te bezien, of het in de eerste plaats wel de eerste levensbehoefte zullen zijn, welke daarna door prijsdaling der daarmede verband houdende artikelen, in zooveel ruimere mate bevredigd kunnen worden.

De zwaarste heffingen drukken daarop juist niet en het is de vraag of de arbeidende klasse in haar geheel, met een prijsverlaging der borrels,

of van luxe aarden voorwerpen, andere weelde artikelen, zooals b.v. lijfsieraden wel veel gebaat zal zijn.

(De crisisheffingen worden thans niet nader behandeld, eerstens omdat ze hopelijk een tijdelijk karakter zullen dragen en verder omdat ze een heel bijzondere doelstrekking hebben, waarvan een nadere min of meer economische verhandeling buiten het kader van een artikel met bescheiden omvang valt).

Nu de keerzijde van de medaille.

De directe belastingen zullen dus verhoogd moeten worden en de sterkste progressie zal toch niet kunnen verhinderen, dat de belasting-schroef over de geheele linie flink aangedraaid zal moeten worden, m.a.w. dat ook de lagere inkomens in belangrijke mate bij moeten gaan dragen om het ontstane tekort te dekken. Indien de hoogst aangeslagenen in nog hogere aanslagen berusten en in Nederland blijven wonen, zal de groep met inkomens van f 800 — f 3000, vertegenwoordigende meer dan de helft van het totaal volksinkomen, de verhooging van de inkomstenbelasting geducht voelen, tenzij men de „kippen die de gouden eieren leggen” ineens wil aflachten, voor zoover ze niet over de grens vluchten.

Tot nog toe behoeft de doorsnee werkman hoogstens enkele tientallen guldens inkomstenbelasting per jaar te betalen.

Een arbeider, die een gezin met vier kinderen onderhoudt, die allen minderjarig zijn, en f 27.— per week verdient, wordt te Rotterdam voor het belastingjaar 1936/37 tot een te betalen bedrag van f 21.49 in de Rijksinkomstenbelasting (inclusief de Gemeentefondsbel.) aangeslagen, als volgt berekend:

totaal inkomen per jaar	f 1456.—
af, de kinderaftrek	- 440.—
	<hr/>
Belastbaar bedrag	f 1016.—
te betalen belasting	f 21.49

Hoe sterk de progressie reeds op de hogere inkomens werkt, moge blijken uit het onderstaande voorbeeld, waar het totaal aan inkomstenbelasting te betalen bedrag is uitgedrukt in procenten van het inkomen, afgerond op halve procenten.

(De cijfers gelden voor Rotterdam, voor het belastingjaar 1936/37).

Bij een inkomen van f 1456 wordt $1\frac{1}{2}$ % van het inkomen aan ink. bel. betaald.

idem	van f 6500.—	„	10	%	idem
„	„ f 16500.—	„	15	%	„
„	„ f 37500.—	„	20	%	„
„	„ f 75000.—	„	26 $\frac{1}{2}$	%	„

Bovendien ontvangen de hoogst aangeslagenen in de R.I.B. ook als regel de hoogste aanslagen in de Vermogensbelasting en voor de personeele belasting, zoodat de gevallen waarin deze personen in totaal veertig à vijftig procent van hun inkomen aan directe belastingen moeten afstaan, niet tot de uitzonderingen behooren.

Neemt men nu nog in aanmerking, dat de opbrengst der directe persoonlijke belastingen nog lang niet zooveel gewicht in de schaal legt als die der indirecte, dan kan men zich indenken, dat de inkomens-groep van f 800 — f 3000.— er gemiddeld met enkele tientallen guldens per aanslag meer, niet af kunnen komen en de hoogere inkomensgroepen van zelf naar verhouding nog veel meer bij moeten dragen, wil men de indirecte belastingen kunnen afschaffen.

Wanneer de groep der laagstaangeslagenen meer directe belasting moet betalen, beginnen zich reeds direct bij de inning practische bezwaren voor te doen. De inning zal stroever gaan, het aantal afschrijvingen op dubieuse posten zal grooter en het totaal oninbaar bedrag hooger worden. Wat de betaling door de contribualen betreft, dit zal ook met toenemende moeilijkheden gepaard gaan, naarmate de bedragen hooger worden.

Velen kunnen wel dagelijks enkele centen of een klein bedrag betalen, maar hetzelfde bedrag in maandelijksche of wekelijksche bijdragen te storten, zoodat eenzelfde totaal betaald wordt, is veel moeilijker.

De neiging om het belastinggeld voor andere doeleinden te gebruiken wordt bij termijnbetalingen grooter en ook wordt vaak het juiste inzicht gemist om de ontvangsten en uitgaven in de naaste toekomst met elkaar in evenwicht te houden. Daar komt nog bij, dat men bij betaling van directe belastingen niet direct de contra prestatie — als men het zoo even noemen mag — ziet, terwijl bij betaling van indirecte belastingen op bepaalde artikelen, deze goederen direct bij betaling overhandigd worden. Men beschouwt de prijs als één geheel, prestatie en contra-prestatie volgen elkaar of direct op, of zijn slechts door een korte tijdsruimte gescheiden.

De mogelijkheid om door middel van kleine bijdragen, met centen tegelijk althans iets in de kosten der staatshuishouding bij te dragen, door een indirecte heffing op bepaalde goederen, zou aan de groote massa, die de belastbare grens der inkomstenbelasting nauwelijks bereikt, ten eenenmale ontnomen worden en het zijn mede de vele kleintjes, die een groot bedrag vormen.

Voor vele menschen is ook bepaald een prikkel, of een soort dwang noodig, om geld af te zonderen voor een bepaald doel, of om tijdelijk te sparen en dit hebben de spaarbanken met hun wekelijksche ophaaldiensten ook juist ingezien.

Wanneer een werkman tientallen guldens meer van zijn inkomen zal moeten gaan missen en daarvoor geen voldoende compensatie vindt in

een prijsverlaging der artikelen welke voor zijn levensonderhoud noodig zijn — en een voldoende compensatie zal hij niet vinden, omdat de prijsverlaging grootendeels buiten hem om gaat, d. w. z. betrekking heeft op artikelen, welke buiten de cirkel zijner bereikbare behoeftenbevrediging liggen, zal men het volgende verschijnsel waar kunnen nemen:

Door inkrimping der consumptiesfeer ontstaat EEN DRANG NAAR LOONSVERHOOGING, want er wordt een gemis gevoeld van bevrediging van behoeften, welke bevrediging vroeger wel mogelijk was.

Deze drang naar loonsverhooging zal zich niet in een bepaalde tak van de industrie doen gevoelen, maar plant zich over de geheele productielinie voort en zal, voor een deel althans ook een werkelijke loonsverhooging tengevolge hebben.

Dientengevolge komen de kostprijzen der producten hooger te liggen en de producenten zullen er niet aan kunnen ontkomen om ook de verkoopprijzen der door hen gefabriceerde goederen te verhoogen.

Het gevolg zal dus een algemeene prijsverhooging van alle producten zijn. Mogelijk is deze prijsverhooging slechts matig, maar ze wordt in ieder geval, evenals bij de indirecte belastingen afgewenteld op den consument. Natuurlijk zullen de prijzen van sommige artikelen nog beneden de prijzen van vroeger liggen, en wel van die goederen, welke thans het zwaarst door de indirecte heffingen getroffen worden, maar daar staat dan de verhoogde directe belasting en een prijsverhooging van andere, thans niet, of zeer matig belaste artikelen tegenover.

Thans weegt men de voor- en nadeelen bij de invoering eener indirecte belasting tegen elkaar af en tracht men soms een prijsverhooging, b.v. van brood te voorkomen, maar dat overwegen van de voor- en nadeelen, is bij afschaffing van alle indirecte belastingen vanzelf uitgesloten.

Als conclusie moeten we dus een algemeene verhooging van het prijsniveau erkennen, tengevolge van de afschaffing van de indirecte belastingen en vervanging daarvan door directe.

Nu ligt het niet in onze bedoeling om de voortreffelijkheid van indirecte belastingen aan te prijzen en deze te verkiezen boven de directe heffingen, maar om aan te toonen dat de indirecte belastingen, evenals art. 12 van ons program zegt, moeten worden aanvaard en wel uit een doelmatigheidsoogpunt. Beide soorten belastingen vullen elkaar aan.

Sommige indirecte belastingen hebben ook groote nadeelen, b.v. de omzetbelasting, omdat deze behalve de belasting zelf, nog een extra belasting op vele bedrijven legt, doordat het administratief apparaat uitgebreid moet worden, hetgeen meerdere kosten met zich mede brengt.

Belasting naar draagkracht, progressie en kinderaf trek.

De één heeft financieel sterkere schouders dan de ander en het is geen gemakkelijke taak voor de Overheid, om waar het de plicht van iederen staatsburger is zijn schouders onder de last der gemeenschapsuitgaven

te zetten, de druk voor ieder zoo te verdeelen, dat al is deze naar objectieve maatstaf verschillend, de zwaarte toch subjectief in zooveel mogelijk gelijke mate gevoeld moet worden.

Een verdeling van de gemeenschapslast, waarbij getracht wordt, de druk voor ieder individu, naar zijn persoonlijk gevoel zooveel mogelijk in gelijke zwaarte te laten drukken, noemt men een belasting naar draagkracht. Hiermede is het beginsel der progressie nauw verbonden, want zonder progressie verkrijgt men een dergelijke drukverdeling niet, want dan zou men de werking eener elementair fundamenteel economische wet, die van het dalend grensnut, uit het oog verliezen.

Op basis van de wet van het dalend grensnut, zou het niet rechtvaardig zijn om van alle inkomens hetzelfde belastingpercentage te heffen en dus het te betalen bedrag recht evenredig met het inkomen te laten klimmen. Indien we een gelijke heffing van b.v. 10 % op de inkomstenbelasting veronderstellen, dan betaalt A. met een inkomen van f 2000.— dus f 200.— belasting en B. met een inkomen van f 20.000.— dus f 2000.— Bij een dergelijke heffing lijkt het, alsof bij gelijke percentages van 10 %, ook voor A. zoowel als voor B. de subjectieve waarde die beiden aan een gulden toekennen, gelijk is en dat is in werkelijkheid niet het geval.

De waarde van elk goed is afhankelijk van de mate waarin het behoeften kan bevredigen en de hoeveelheid, die van dat bepaalde goed voorhanden is. Een gulden heeft ruilwaarde omdat het een algemeen begeerde aanwijzing op goederen vertegenwoordigt en omdat de guldens slechts in bepaalde hoeveelheid aanwezig zijn, want als ze te rapen vielen als de schelpen langs het strand, dan zouden ze hun waarde kwijt zijn. Hoe meer men van een bepaald goed bezit, des te geringere waarde kent men er aan toe.

B. met een inkomen van f 20.000 kent dus een geringere waarde aan een gulden toe dan A. die met f 2000.— rond moet komen.

Voor A. weegt de afstand van f 200.— belasting veel zwaarder dan de f 2000.— die B. moet betalen.

A. moet zich daardoor meer dringende behoeften ontzeggen, terwijl mogelijk B. zich in het geheel geen behoeften hoeft te ontzeggen en nog spaart.

Daarom kan op B. een sterkere druk worden uitgeoefend, m. a. w. hij moet meer guldens betalen, zoodat ook de kring zijner behoeftenbevrediging verkleind wordt. (Het is ook mogelijk, dat het sparen als een behoefte wordt gevoeld).

Naar subjectieve maatstaf begint dan een gemis van f 200.— op de f 2000.— voor A. even zwaar te wegen, althans in zwaarte het gewicht te naderen van een afstand van een hooger bedrag dan de eerst veronderstelde bijdrage van f 2000.— van B. b.v. als laatstgenoemde f 4000.— moet gaan afstaan.

Een rechtvaardige belastingheffing brengt dus voor ieder persoonlijk

een zooveel mogelijk gelijke druk mee, en die subjectief gelijke druk, wordt bereikt door een procentueel ongelijke heffing in percentage van het inkomen.

Zulks verkrijgt men door de belasting progressief te heffen, hetgeen onze wetgever ook toepast en wel de combinatie van twee soorten van progressie.

Ten eerste, door een bedrag dat voor noodzakelijk levensonderhoud noodig is onbelast te laten, tengevolge waarvan van de inkomsten beneden de f 800.— per jaar geen Rijksinkomstenbelasting wordt geheven.

Ten tweede, door bij een stijgend inkomen een opklimmend belastingpercentage te heffen, zooals reeds in het bovenstaand voorbeeld is aangetoond.

Het inkomen is echter niet de eenige factor, welke de draagkracht bepaalt, want iemand die niets bezit en een inkomen heeft van f 4000.— per jaar, verkeert in een economisch zwakkere positie dan degene die als rentenier een inkomen van eveneens f 4000.—, maar uit effecten of huizenbezit toucheert. Het inkomen van laatstgenoemde, blijft vloeien bij ziekte of ongeval, zijn draagkracht is, tengevolge van een vermogensbezit groter, hij heeft financieel weerstandsvermogen en daarom wordt degene, die inkomen uit vermogen heeft (boven de f 16.000) zwaarder belast, hetgeen tot uitdrukking komt door een aanslag in de vermogensbelasting.

Als derde factor bij de draagkracht houdt de wetgever bij de ink. bel. rekening met de grootte van het gezin.

Hoe talrijker het gezin, des te grooter en moeilijker wordt de strijd om het bestaan en des te kleiner de draagkracht.

Zij, die een groot gezin hebben worden nu ook terecht progressief ontlast, want na het vierde minderjarige kind, wordt de kinderaftrek sprongsgewijze hooger en voor ieder kind met $2\frac{1}{4}$ vermenigvuldigd.

Voor iemand, die een inkomen heeft van f 3000.— per jaar en acht minderjarige kinderen heeft, wordt de belasting als volgt berekend:

	inkomen	f 3000.—
aftrek voor de eerste 4 kinderen	$4 \times f 200.— =$	f 800.—
idem voor de volgende 4 k. $2\frac{1}{4} \times 4 \times f 200.— =$	f 1800.—	f 2600.—
	<hr style="width: 100%;"/>	<hr style="width: 100%;"/>
	blijft	f 400.—

Een dergelijk persoon betaalt dus in het geheel geen inkomstenbel., want hij blijft beneden de belastbare grens.

Verteringsbelastingen.

Ook bij de verteringsbelastingen, waaronder verschillende accijnsen, de personeele belasting, gemeentelijke gemakkelijheidsbelasting, belas-

ting op gouden en zilveren voorwerpen, speelkaartenbelasting, komt het rechtvaardig en doelmatigheidsbeginsel naar voren.

Wanneer men meerdere behoeften wil bevredigen, een grooter huis gaat bewonen, het smaakvol inricht, een auto aanschafft enz. moet men meer in de gemeenschapshuishouding bij gaan dragen in den vorm van personeele belasting. Daar is niets tegen en bij voorzichtige hanteering van deze belasting kan er voor sommigen, die hun „uithangbord" grooter wenschen te maken dan bij hun inkomen verantwoord is, een remmende werking in gelegen zijn. Het is ook rationeel, dat men bij bevrediging van speciale behoeften of verlangens, het bezoeken van een bioscoop, het koopen van gouden of zilveren sieraden, of het houden van een hond, een bijdrage in de gemeenschapskas stort. Bovendien staan er vaak extra kosten van de overheid tegenover, zooals meer toezicht en kosten van het schoonhouden en reinigen van straten. Men gaat van het beginsel uit, dat wie er bijzondere liefhebberijen op na houdt, daarvoor gemakkelijk ook iets extra aan cijns kan opbrengen.

De verteringsbelastingen zijn behalve rechtvaardig ook in zooverre doelmatig, dat ze een rem vormen voor een te sterke drang naar min of meer luxieuze behoeftebevrediging van sommigen. Ze tasten, daar zij het meest een vrijwillig karakter dragen het vermogen niet aan en treffen hen het minst, die het meest sparen en tot kapitaalvorming bijdragen.

Tenslotte zij er met nadruk op gewezen, dat hoe men de belastingen ook heft, of in welken vorm ze worden geheven, er steeds op moet worden gelet, dat het totaal aan belastingen op te brengen bedrag, uit het *inkomen* der natie betaald moet worden.

Als de belastingen het vermogen aan gaan tasten, glijdt een land langs een hellend vlak naar het pauperisme en een heffing in eens van de vermogens ter bestrijding van crisisuitgaven (crisissen herhalen zich) — zooals in artikel 9 van het Resolutie en verkiezingsprogram 1932 der S.D.A.P. werd aangeprezen —, is de eerste stap op dat hellend vlak.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

B. en W. ten onzent (waar tot dusver van gemeentewege in de zorg voor de on- en minvermogende zieken werd voorzien) stellen voor vast te stellen een ziekenhuisfondsregeling, waarbij het lidmaatschap van een fonds verplichtend wordt gesteld voor alle gesteunden en arm-lastigen. De gemeente zal aan de in de regeling opgenomen ziekenfondsen (welke ook de kosten van ziekenhuisverpleging vergoeden) een bijdrage in de verschuldigde premies betalen. Volgens art. 5 van de regeling zal de verschuldigde premie op het loon of de steunuitkeering worden ingehouden, ingeval de gesteunde niet bij een ziekenfonds blijft aangesloten of zijn aansluiting wegens wanbetaling ophoudt, of wanneer de gesteunde weigert zich bij een ziekenfonds aan te sluiten.

Er is onder ons verschil van meening over de vraag, of de gemeente bij deze regeling het lidmaatschap der ziekenfondsen verplichtend mag stellen.

Persoonlijk vind ik dat de wethouder van sociale aangelegenheden erg schriel is met het geven van cijfers t.a.v. de kosten, die de regeling met zich zal kunnen brengen. M. i. had hij een resumé behoorlen te geven van de kosten, die de ziekenhuisverpleging e. d. de gemeente over eenige jaren heeft gekost en voorts wat, globaal genomen, deze regeling zou kunnen kosten.

ANTWOORD.

De bezwaren tegen en naar aanleiding van het voorstel van B. en W. zijn blijkbaar in hoofdzaak twee:

Vooreerst het verplicht stellen van de aansluiting bij een ziekenfonds. Voorts het ontbreken van gegevens over de vermoedelijke financieele resultaten van de ontworpen regeling.

Omtrent elk van deze bezwaren een enkele korte opmerking.

De verplichtstelling kan bezwaar ontmoeten met het oog op behoeftigen, die tegen sociale verzekering gemoedsbezwaar maken. In principe zouden wij de bevoegdheid der gemeente tot verplichtstelling niet

willen betwisten. Immers zij moet de financiële gevolgen dragen, wanneer behoeftigen niet aangesloten zijn. Doch met het oog op gemoedsbezwaren gaat de verplichtstelling te ver. Want ze zou in de praktijk kunnen worden opgevat en misschien zelfs werken als conscientiedwang.

Nu zou men in de verordening een clause kunnen opnemen, waaruit blijkt, dat de verplichtstelling niet geldt ten aanzien van gemoedsbezwaarden. Doch kan men niet nog een stap verder gaan? Indien we goed zien, vindt de verplichtstelling zijn sanctie uitsluitend in art. 5, waarbij bepaald wordt, dat de premie op het leven of op de steunuitkeering van den gesteunde moet worden ingehouden. Die bepaling verdient aanbeveling, zij het ook, dat o.i. duidelijker blijken moet, dat slechts bedoeld wordt dat deel der premie in te houden, hetwelk de gemeente voor haar rekening neemt. Doch o.i. kan met deze bepaling worden volstaan. Ook zonder een uitdrukkelijke verplichtstelling zal deze bepaling een voldoende stimulans zijn tot aansluiting. En door de verplichtstelling achterwege te laten voorkomt men moeilijkheden, zoowel in den Raad, als bij toepassing van de verordening in de praktijk.

En wat voorts aangaat het bezwaar inzake het ontbreken van financiële gegevens, willen wij opmerken, dat dergelijke gegevens niet zoo heel gemakkelijk zijn te verschaffen, omdat ten Uwent de ziekenzorg aan on- en minvermogenden door den gemeentelijken dienst wordt verschaft. Ook het feit, dat de ziekenfondsen ten Uwent ook ziekenhuisverpleging vergoeden, maakt het moeilijk een betrouwbaar financieel perspectief te verschaffen.

Vermoedelijk zal de financiële uitkomst aanvankelijk niet veel gunstiger voor de gemeente zijn dan de huidige toestand. Want, weliswaar zal de gemeente slechts een deel der premie betalen, terwijl de fondsleden de ziekenzorg in den regel geheel uit hun fonds vergoed krijgen. Doch daartegenover staat, dat de gemeente ook zal betalen voor de arm-lastigen en gesteunden, die zonder deze regeling de geheele premie zelf voor hun rekening nemen.

Het financiële voordeel ligt o.i. vooral in de toekomst, omdat de fondsverzekering wordt gestimuleerd, hetgeen, ook uit sociaal oogpunt, een *zeer belangrijk* voordeel is.

N.

2. VRAAG:

Eenige raadsleden hebben bij den Raad een voorstel ingediend tot wijziging der bouwverordening, teneinde van besluiten van Burgeemeester en Wethouders tot weigering eener vrijstelling beroep mogelijk te maken op den Raad. Dit voorstel werd aangehouden, opdat de voorstellers omtrent deze aangelegenheid nog eens overleg zouden plegen met den Voorzitter.

Daar door den Voorzitter dit voorstel ontraden wordt, zouden wij gaarne vernemen, of er, naar Uw meening, tegen dit voorstel overwegend bezwaar bestaat.

ANTWOORD.

Sinds 1931 stelt de Woningwet buiten twijfel, dat de Raad bevoegd is om ingeval van weigering van vrijstelling van het voldoen aan (in de bouw- en woningverordening bepaaldelijk omschreven) eischen beroep op zichzelf toe te laten (art. 9, 1e lid sub *b*).

Tegen de gebruikmaking van deze bevoegdheid zou men een drietal bezwaren kunnen ontwikkelen. Vooreerst het gevaar voor overlading van den Raad met beroepskwesties (waarvoor ook de wetgever van 1901 vreesde); voorts de overweging, dat de Raad niet deskundig genoeg is om de wenschelijkheid van dergelijke ontheffingen te beoordeelen; en eindelijk de vrees, dat bij het behandelen van dergelijke beroepskwesties — mede in verband met het openbaar karakter van den Raad — in sterker mate dan thans het geval is belangentegenstellingen zich in dit college zullen openbaren, waardoor het aanzien van den Raad en van het overheidsgezag, waarvan de Raad de drager is, kan worden geschaad.

Nu willen wij al dadelijk opmerken, dat van deze drie bezwaren het laatste ons het meest belangrijke voorkomt. En toch achten wij ook dit bezwaar niet overwegend.

Tal van kwesties, waarbij persoonlijke belangen betrokken zijn, moeten door den Raad worden afgedaan. Wat de bouwvergunningen aangaat, eischt de wet zelfs uitdrukkelijk beroep op den Raad. En al mag misschien wel eens in de praktijk het gevaar voor een naar voren treden van belangentegenstellingen van persoonlijken aard gevoeld worden, dit verschijnsel doet zich te incidenteel voor om daaraan een overwegend bezwaar tegen bedoeld voorstel te ontleenen. Trouwens door het sluiten van de deuren kan de Raad onwenschelijke gevolgen van de openbaarheid der vergaderingen voorkomen.

Wat de beide andere bezwaren betreft, willen wij opmerken, dat zeer zeker aan de deskundigheid van vele gemeenteraadsleden kan worden getwijfeld. Doch geldt dat eigenlijk niet evenzeer van de meeste leden van de colleges van B. en W.?

De vraag is echter o. i. niet, of en in hoever de Raad al of niet deskundig is, maar of de Raad tot oordeelen bevoegd is. En nu wil het ons voorkomen, dat de Raad — mits natuurlijk voorgelicht door B. en W. — evenzeer in staat mag worden geacht om in hooger beroep de wenschelijkheid van vrijstellingen te beoordeelen als hij in staat is kwesties van weigering van vergunningen, het stellen van nadere eischen e.d. af te doen. Deskundigheid is niet altijd een waarborg voor een juiste beslissing. Zelfs kan ze wel eens aan het nemen van een juiste be-

slissing (welke uiteraard ook met andere dan technische eischen rekening behoort te houden) in den weg staan.

Natuurlijk ontkennen wij niet, dat eenig gevaar aanwezig is voor overlading van den Raad, wanneer het beroepsrecht tot de vrijstellingen wordt uitgebreid. Doch tegenover dit bezwaar staat een tweetal overwegingen, die, naar het ons voorkomt, zeer beslist ten gunste van deze uitbreiding pleiten.

Vooreerst de rechtszekerheid of — misschien juister uitgedrukt — het besef van rechtszekerheid van de belanghebbenden.

Naar gelang de overheidsvoorschriften zich uitbreiden neemt toe het gevaar van een onbillijke werking van de algemeene regelingen in bijzondere gevallen. De bevoegdheid om vrijstelling van bepaaldelijk omschreven eischen te geven strekt ter tegemoetkoming daaraan.

En nu willen wij volstrekt niet beweren, dat in het algemeen die bevoegdheid niet aan B. en W. behoort te worden toevertrouwd; terwijl wij uiteraard nog veel minder zouden durven zeggen, dat de praktijk ten Uwent heeft aanleiding gegeven om de vraag te stellen, of die bevoegdheid door B. en W. ter plaatse wel op de juiste wijze wordt gehanteerd. Dit alleen willen wij opmerken, dat de uitoefening van een bevoegdheid, waarbij vaak groote belangen betrokken zijn en die strekt tot het gladstrijken van onbillijkheden, welke de toepassing van de algemeene regeling in de praktijk openbaart, zonder de controleerende werking van een beroepsinstantie niet strookt met het rechtsbesef van de bevolking. En wel verre van dit rechtsbesef te veronachtzamen, dient daarmee bij het nemen en uitvoeren van administratieve voorschriften o. i. zooveel mogelijk te worden rekening gehouden, wijl juist in dit rechtsbesef schuilt een der krachtigste waarborgen, beide van gezag en van vrijheid.

Daarbij komt nog in de tweede plaats deze overweging.

Ter vergemakkelijking van de overheidsconrôle in het belang van huisvesting, stedenbouw e.d. zijn de verantwoordelijke bestuurders gewoonlijk geneigd, de eischen der bouwverordening zoo hoog mogelijk op te voeren en zoo ruim te redigeeren, dat vrijwel ten aanzien van elk onderdeel de preventieve tusschenkomst der administratie noodig is.

In die neiging wordt men min of meer gedwarsboomd door een recht van beroep op den Raad. Want wat een voordeel schijnt, dreigt daardoor een nadeel te worden. De controleur wordt op zijn beurt gecontroleerd. En naar gelang de controleur zich door uitbreiding van de voorschriften der bouwverordening een ruimere taak ziet toegewezen, ontstaat het gevaar dat ook de tweede controleur zijn arbeid belangrijk zal zien uitbreiden.

Het is derhalve alleszins verklaarbaar, dat men in administratieve kringen van dien tweeden controleur (de Raad), althans wat aangaat

de vrijstellingen, niet gediend is. En niet ten onrechte wijst men op het bezwaar van mogelijke overlading van den Raad.

Doch het ware o. i. meer wenschelijk, dat men de oplossing in een andere richting zoekt. D. w. z. niet in de richting van een beslissing van B. en W. zonder beroep, doch in de richting van een zoo streng mogelijke beperking van de voorschriften der bouwverordening en een zoo scherp mogelijke formuleering van de eischen, teneinde èn de taak van B. en W. met betrekking tot het verleenen van vrijstellingen èn de taak van den Raad als beroepscollege (aangenomen dat deze taak tot de vrijstellingen wordt uitgebreid) binnen redelijke proporties te houden. Wij mogen ten deze ook wel verwijzen naar de meening van Mr. L. LIETAERT PEERBOLTE in den tweeden druk van zijn commentaar op de Woningwet pag. 165.

N.

3. VRAAG:

In onze gemeente werd voór de werklooze landarbeiders en een deel van de fabrieksarbeiders (n.l. die geacht worden landarbeid te kunnen verrichten) de steunuitkeering stop gezet; zij moeten maar zorgen, dat zij werk vinden.

De Burgemeester weigerde bespreking hierover ter raadsvergadering. Daarom zou ik U willen vragen:

1. Is het juist, dat de uitvoering van de steunregeling berust bij B. en W., onafhankelijk van den Raad, en moet de Raad er in berusten, wanneer die uitvoering geschiedt op een wijze, die tegen het gevoelen van de meerderheid ingaat?
2. Hebben B. en W., onafhankelijk van de vraag, of de Raad er in gemoeid moest worden, het recht, aldus te handelen op grond van wettelijke bepalingen of ministerieele beschikkingen?
3. Is het nog mogelijk (wat tot nu toe niet het geval is) in het „Orgaan” voor steunverleening en werkverschaffing op te nemen vertegenwoordigers uit de verschillende arbeidersorganisaties?
4. Welke houding hebben wij als leden van den Raad, krachtens a.r. binsel, in deze aangelegenheid aan te nemen?
5. Welke middelen staan ons ten dienste om te bewerken, dat zoo-veel mogelijk wordt gehandeld naar hetgeen, van a.r. standpunt gezien, als juist moet worden aangemerkt?

ANTWOORD.

Zooals U weet, stelt de gemeenteraad de gemeentelijke steunregeling

voor werkloozen vast. Volgens art. 209 sub a der Gemeentewet zijn B. en W. belast met de uitvoering van de besluiten van den Raad. Zij zijn dus ook belast met de uitvoering van bedoelde steunregeling. Het staat dus niet aan het college ter beslissing, of de steunregeling zal worden uitgevoerd. De wet draagt B. en W. de uitvoering op.

Zijn B. en W. intusschen van meening, dat er termen aanwezig zijn om de steunverleening aan werkloozen krachtens de steunregeling te doen eindigen, dan kunnen zij bij den Raad komen met een voorstel tot intrekking van de steunregeling. Zoolang echter de Raad de steunregeling niet heeft ingetrokken, zijn zij krachtens hun wettelijke taak verplicht de steunregeling uit te voeren.

B. en W. ten Uwent zullen vermoedelijk het bovenstaande niet betwisten. Doch zij zullen er op wijzen, dat zij ingevolge de steunregeling niet verplicht zijn om *iedereen* werklooze, die ingevolge de steunregeling gesteund kan worden, ook *metterdaad* werkloozensteun te verstrekken. En tegen die opmerking valt niet veel in te brengen.

Niemand ontleent aan de steunregeling een recht op steun. En de z.g. steunnormen zijn bedoeld als maxima, niet als vaste bedragen, welke aan alle daarvoor krachtens de bepalingen in aanmerking komende werkloozen moeten worden uitgekeerd.

De steunregeling laat dus metterdaad een breede marge van vrijheid aan het college bij zijn beslissingen. Evenwel kan men de vraag stellen, of B. en W. ten Uwent niet een grootere vrijheid nemen dan hun toekomt.

Omtrent dit punt is verschil van meening mogelijk. Vast staat wel, dat B. en W. de steunregeling niet zonder meer onuitgevoerd laten. Doch, anderzijds geeft het medegedeelde den indruk, dat zij bij de uitvoering van de steunregeling verder gaan dan het weigeren van steun in bepaalde gevallen. Blijkbaar hebben B. en W. zich geplaatst op het standpunt, dat de geheele categorie van landarbeiders en zelfs een deel van de fabrieksarbeiders niet meer wordt gesteund, althans niet gedurende de zomermaanden. En nu is het — nog daargelaten de vraag of het billijk is deze groep arbeiders uit te sluiten — op zijn zachtst gezegd zeer twijfelachtig, of deze gedragslijn strookt met hetgeen de wettelijke taak van B. en W. inzake de uitvoering der verordening redelijkerwijs vordert.

Nu vraagt U, welke houding U als raadslid ten aanzien van deze gedragslijn van B. en W. hebt aan te nemen.

Om op deze vraag een antwoord te geven moeten wij nog iets naders melden omtrent de taak van B. en W.

De werkloozensteun, voorzoover deze althans verleend wordt krachtens de steunregeling, valt, naar men in de praktijk gewoonlijk aanneemt, niet onder de Armenwet.

Wanneer B. en W. in plaatsen, waar geen Burgerlijk Armbestuur of

Maatschappelijk Hulpbetoon bestaat, onderstand verstrekken ingevolge art. 30 der Armenwet, dan zijn zij bij die steunverleening weliswaar gehouden aan de bedragen door den Gemeenteraad op de gemeentebegroting voor armverzorging beschikbaar gesteld, doch binnen die begrotingsgrens zijn zij toch geheel zelfstandig bij het nemen van hun beslissingen en kunnen zelfs niet door den Raad ter verantwoording worden geroepen. Immers B. en W. treden hier op als uitvoerders van een wet, n. l. de Armenwet art. 30. En voor hunne medewerking aan de uitvoering van wetten zijn B. en W. geen verantwoording schuldig aan den Raad (vergelijk art. 151 en 216 Gemeentewet). Bovendien sluit art. 30 der Armenwet beroep op den Raad ingeval van steunweigering uitdrukkelijk uit. Zie ook art. 32.

De uitvoering der steunregeling valt echter, gelijk wij reeds opmerkten, onder de wettelijke omschrijving van het dagelijksch bestuur van de gemeente. En ten aanzien van dit dagelijksch bestuur zijn de leden van het college van B. en W. ieder afzonderlijk en gezamenlijk aan den Raad verantwoording schuldig en verplicht alle verlangde inlichtingen te verstrekken.

Die wettelijke verantwoordelijkheidsplicht bestaat niet ten opzichte van individueele raadsleden; alleen ten opzichte van den Raad als *college*. Daarom zal men, indien men dien plicht effectief wil maken, zorg moeten dragen, dat de Raad op de een of andere wijze (b. v. door het aannemen van een voorstel strekkend om tot B. en W. of tot één der leden daarvan een verzoek om inlichtingen te richten) zijn wenschenbaar maakt. Heeft de Raad dit gedaan en volgt een weigering, dan zouden de wethouders, voor zoover zij bedoelde inlichtingen geweigerd hebben, zelfs ingevolge art. 95 Gemeentewet vervallen kunnen worden verklaard.

Is het echter gewenscht om er toe mede te werken, dat de Raad aan B. en W. met betrekking tot de steunverleening inlichtingen vraagt?

Het hangt er, dunkt ons, maar van af, welke inlichtingen men op het oog heeft.

Wenscht een raadslid inlichtingen nopens individueele gevallen, dan is er zeker ernstig bezwaar tegen om mede te werken om van B. en W. verantwoording te vragen. De bespreking van individueele steungevallen behoort in den Raad niet thuis. Reeds het openbaar karakter van de vergaderingen verzet zich daartegen. En ook, afgezien van dit openbaar karakter, is het èn met het oog op het gezag van den Raad, èn met het oog op een juiste behandeling der steungevallen in hooge mate ongewenscht, ze te brengen in een sfeer, waar politieke bijoommerken een rol kunnen spelen.

Wanneer het echter, zooals blijkbaar ten Uwent, gaat over de meer algemeene vraag, of er aan de steunregeling een juiste uitvoering gegeven wordt, kan het o. i. wenschelijk zijn om er toe mede te werken,

dat de Raad aan B. en W. inlichtingen vraagt. B. en W. hebben daardoor gelegenheid om hun standpunt te verduidelijken en, voor zoover noodig, te verdedigen.

Alleen zal men daarbij de omstandigheden in aanmerking moeten nemen. Men heeft er onzerzijds op bedacht te zijn, dat er somtijds raadsleden zijn, die zichzelf beschikbaar stellen om in het vermeend belang van bepaalde personen of groepen van personen agitatie te voeren tegen het gemeentebestuur of tegen gemeenteamtbnaren, die bij steunverleening een taak hebben.

Met het oog op pogingen in deze richting kan het gewenscht zijn in de vergaderingen van den Raad niet al te breed uit te wijden over de werkloosheidszorg en over de bevoegdheid van den Raad en de verplichtingen van B. en W. Zelfs kan het onzerzijds noodig zijn met kracht den Burgemeester te steunen, wanneer deze aan dergelijke personen geen gelegenheid geeft te agiteeren. En in zulke omstandigheden verdient het uiteraard geen aanbeveling mede te werken aan het vragen van inlichtingen inzake den werkloozensteun aan B. en W. Want van inlichtingen kan door destructieve elementen licht misbruik gemaakt worden. En dit mag onzerzijds natuurlijk in geen enkel opzicht worden bevorderd.

Hiermede meenen wij de gestelde vragen te hebben beantwoord. Alléén één vraag rest ons nog, n. l. die inzake het steunorgaan.

Als „orgaan voor steunverleening” wordt door den Minister als regel slechts erkend het College van B. en W. Soms wordt ook wel eens op aanwijzing van B. en W. de Arbeidsbeurs, het agentschap voor arbeidsbemiddeling of het Burg. Armbestuur (Maatschappelijk Hulpbetoon) erkend. Doch dat is uitzondering.

Wat U op het oog hebt is waarschijnlijk de Commissie van Advies. Dienaangaande schreef de Minister van Sociale Zaken in zijn circulaire van 15 September 1933 het volgende:

„In gemeenten met een belangrijk aantal ondersteunden kan het orgaan voor steunverleening worden bijgestaan door een commissie van advies. Vermits het verstrekken van steun uitsluitend geschiedt met gelden van de Overheid, dient de uitvoering van de steunregeling ook dan opgedragen te blijven aan het orgaan. De commissie heeft een adviseerende bevoegdheid.

Indien de voorzitter eenig advies in strijd acht met de opvatting der regeering resp. van het college van B. en W., geeft hij hiervan onverwijld kennis aan het college van B. en W.

Opdat een spoedige afdoening van zaken zooveel mogelijk verzekerd zij, dient deze commissie uit een zoo klein mogelijk aantal leden te bestaan.

De commissie wordt samengesteld door het college van B. en W. uit welks midden de voorzitter der commissie wordt aangewezen. Naast den vertegenwoordiger van het gemeentebestuur zouden in de commissie vertegenwoordigers van de werkgevers en van de arbeidersorganisaties zitting kunnen verkrijgen.

Mocht, doordat ter plaatse verschillende vakvereenigingen leden

hebben en bij aanwijzing van een lid-vertegenwoordiger van elk dezer organisaties, de commissie te groot worden, dan zouden de plaatselijke vakcentralen elk een vertegenwoordiger kunnen voordragen. Overigens zouden bij toerbeurt een paar vertegenwoordigers van alle plaatselijke vakorganisaties gezamenlijk voor de commissie kunnen worden aangewezen.

Personen, die uitkeering ingevolge de steunregeling ontvangen, kunnen geen lid der commissie zijn. Indien een zittend lid der commissie in die omstandigheden komt te verkeerren, geeft hij daarvan onmiddellijk kennis aan B. en W. Zijn lidmaatschap der commissie eindigt op den dag, waarop de steunregeling op hem van toepassing is geworden.

Indien de samenstelling der commissie in Uwe gemeente niet aan vorenstaande regelen voldoet, gelieve U zoo spoedig mogelijk de commissie te reorganiseeren en mij de nieuwe samenstelling ter goedkeuring voor te leggen. Bij een en ander dient er rekening mede gehouden te worden, dat de commissie slechts een *adviseerend* lichaam is en dat de volle verantwoordelijkheid voor de uitgaven bij het college van B. en W. berust.

Tot zoover de circulaire.

Indien ten Uwent geen vertegenwoordigers van werkgevers en arbeiders in de commissie zitting hebben, zouden B. en W. (desnoods op verzoek van den Raad, welk college deze zaak aan B. en W. zal moeten overlaten, wil het geen moeilijkheid veroorzaken met betrekking tot de subsidieverleening uit het Werkloosheidssubsidiefonds) alsnog de samenstelling der commissie kunnen wijzigen.

N.

4. VRAAG:

In verband met den zomertijd is hier ter plaatse door den Raad al enkele jaren toegestaan de winkels in de week niet om 8 uur maar om 9 uur en Zaterdag in plaats van 10 uur om 11 uur te sluiten.

Nu is er hier een neutrale middenstandsvereening, waarbij winkeliers van alle richtingen zijn aangesloten. Op voorstel van een der leden werd besloten een stemming te houden onder alle winkeliers (ook de niet aangeslotenen) over de vraag, hoe laat men wenschte te sluiten, om 8 of 9 uur. Aan deze stemming namen deel 99 winkeliers, waarvan er zich 61 verklaarden voor 8 uur en 38 voor 9 uur sluiten.

Thans zal de Raad opnieuw voor de vraag worden gesteld, de late sluiting al dan niet toe te staan.

Eenerzijds gevoel ik er voor om iederen winkelier vrij te laten, tot negen uur open te zijn. Maar anderzijds ben ik van oordeel, dat winkelbedienden, die tot 9 uur aan een zaak verbonden zijn en dus praktisch

tegen half tien pas thuiskomen, geen gelegenheid hebben om zich te geven aan hun gezin of kerkelijk en sociaal mede te leven.

Daar in onze raadsfractie de meeningen verdeeld zijn, zou ik Uw oordeel zeer op prijs stellen.

ANTWOORD.

De Kroon hecht herhaaldelijk goedkeuring aan verordeningen krachtens art. 9 der Winkelsluitingswet, waarbij in plattelandsgemeenten gedurende den zomertijd de sluitingstijd van de winkels een uur later wordt gesteld. Zulks in het belang van de boerenbevolking, die anders niet in de gelegenheid is om na het eindigen van haar dagtaak de noodige inkoop te doen. De Kroon acht deze omstandigheid blijkbaar een „bijzondere omstandigheid”, als waarvan art. 9 der Winkelsluitingswet gewag maakt.

En waar wij uit Uw brief afleiden, dat vorig jaar de verordening van Uwe gemeente inzake het verplaatsen van het sluitingsuur de goedkeuring der Kroon verkregen heeft, valt aan te nemen, dat er bij de Regeering ook ditmaal geen bezwaren zullen rijzen, ook al is een minderheid der winkeliers tegen verplaatsing van het sluitingsuur.

Nu vraagt U, of er dan geen overwegende bezwaren zijn met het oog op het winkelpersoneel.

Wij meenen van niet. Want al is het mogelijk, dat in een enkel geval het later geopend zijn van de winkels aanleiding geeft tot ontduiking van het Werktijdenbesluit voor winkels-1932, dit besluit en de arbeidsinspectie, die op de handhaving daarvan heeft toe te zien, waakt er toch tegen, dat een onwettig gebruik van het winkelpersoneel wordt gemaakt. Is het personeel genoopt tot 9 uur en Zaterdags tot 11 uur in de winkels te blijven, dan heeft het anderzijds weer recht op vrijaf gedurende den tijd, waarop het anders dienst heeft. En nu kan weliswaar de arbeidsinspectie over-werkvergunning geven, doch dat is een zaak, waarvoor die inspectie verantwoordelijk is en niet de Raad, zelfs niet wanneer de inspectie in het verzetten van het sluitingsuur aanleiding mocht vinden om over-werkvergunning toe te staan.

Natuurlijk ziet het belanghebbend winkelpersoneel de zaak niet aldus. Gewoonlijk onderscheidt men niet — vooral niet als men zelf belanghebbende is — tusschen wat des Raads en wat der Arbeidsinspectie is. Doch het is toch bij het beoordeelen van deze zaak van de zijde van den Raad gewenscht, deze dingen uit elkander te houden.

Bovendien lijkt het ons tegenover de boerenbevolking, die toch reeds van den zomertijd veel hinder ondervindt en tegenover de winkeliers, waarvan er velen ook ten Uwent wel een moeilijken tijd zullen hebben, billijk, dat de wenschen van het winkelpersoneel hier niet het zwaarst wegen. Van hen mag o. i. een tegemoetkomende houding worden gevergd.

Overigens merken wij nog op, dat de winkeliers, die met een uitgebreid winkelpersoneel werken, ten Uwent wel evenmin talrijk zullen zijn als in andere plattelandsgemeenten.

N.

5. VRAAG:

Gaarne zou ik willen vernemen, hoe in de grootere plaatsen de a.r. partij georganiseerd is. Heeft men in elke plaats slechts één kiesvereniging of splitst men zoo'n vereniging meestal in kleinere zelfstandige kiesverenigingen, die, b.v. in gemeentezaken, in onderling contact treden doch overigens, laat ik zeggen, in elke wijk afzonderlijk de a.r. beginselen bevorderen? Is er misschien ook een algemeene regel of norm aan te geven?

ANTWOORD.

Voor wat betreft de algemeene richtlijnen met betrekking tot de plaatselijke organisatie der antirevolutionaire partij raadplege men de statuten der georganiseerde antirevolutionaire partij, laatstelijk vastgesteld in de Deputatenvergadering van 10 Jan. 1934, speciaal de artt. 12 e.v. inzake de kiesverenigingen en 43 e.v. inzake de propaganda- en studieclubs. Voorts is het uiteraard van belang om kennis te nemen van de diverse plaatselijke reglementen en statuten, waarin de locale organisatie nader is uitgewerkt.

Daarbij willen wij ter beantwoording van de gestelde vraag in het algemeen nog het volgende melden.

De grootste plaatsen hebben één centrale kiesvereniging, die tevens als Kamerkieskringcentrale en als Statenkieskringcentrale fungeert.

Voorts zijn er in de grootere gemeenten, evenals in vele kleinere gemeenten met uitgebreid gebied, verschillende districtskiesverenigingen, wier zelfstandigheid natuurlijk wel beperkt is door het bestaan van een centrale kiesvereniging, maar die niettemin toch een zelfstandig bestaan als kiesvereniging hebben. Deze zelfstandigheid blijkt ook naar buiten, o. a. hieruit, dat deze districtskiesverenigingen zelfstandig zijn aangesloten bij het Centr. Comité en ook eigen vertegenwoordigers aanwijzen voor de Deputaten-vergadering en het Centralen Convent. De artikelen 15 en 16 der partijstatuten openen de mogelijkheid tot zoodanige zelfstandige aansluiting.

Dat de zelfstandigheid van deze districtskiesverenigingen beperkt is blijkt doorgaans o. a. uit de statutaire bepaling, dat zij van hun gevoelen omtrent aanhangige zaken niet naar buiten blijf geven, doch zoo vaak daartoe aanleiding bestaat via de centrale kiesvereniging of haar bestuur van haar gevoelen doen blijken.

De organisatie der partij is ook in de groote steden is niet uniform.

Er zijn allerlei onderlinge afwijkingen, die in hoofdzaak te herleiden zijn tot verschil van bevoegdheid van de districtkiesvereniging en van de centrale met betrekking tot de candidaatsstelling en de propaganda.

Wat 's Gravenhage betreft komt de organisatie neer op het volgende.

De candidaatsstelling voor de Tweede Kamer en voor den Gemeenteraad geschiedt door de districtskiesverenigingen, zij het ook na voorbereiding door het Centraal Bestuur, terwijl het resultaat van de uitslagen van de op de districtsvergaderingen gehouden stemmingen tenslotte weer door het Centrale Bestuur wordt vastgesteld.

Daarbij merken wij nog op, dat er te 's Gravenhage, evenals trouwens in andere plaatsen, steeds met één lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen wordt uitgekomen, al is, zooals U weet, evenals alle andere gemeenten met meer dan 20.000 zielen een andere gedragslijn mogelijk, omdat deze gemeenten in kieskringen voor de gemeenteraadsverkiezingen zijn gesplitst (zie art. 31 der Kieswet).

Voor de candidaatsstelling voor de gemeenteraadsverkiezingen bestaat te 's Gravenhage een afzonderlijk reglement, waarop wij de bijzondere aandacht vestigen, aangezien de toepassing van dit reglement in de praktijk zeer gunstig wordt beoordeeld. U zie over deze regeling het artikel van Drs. J. VAN ANDEL in den IVen jaargang pp. 193 v.v. van A.R.S.

De candidaatsstelling voor de Prov. Staten geschiedt te 's Gravenhage niet districtsgewijze, maar door een vergadering van de centrale kiesvereniging, zulks na een voorafgaande vergadering van het z. g. breede bestuur hetwelk samengesteld is uit het Centrale Bestuur plus de bestuursleden van de districtskiesverenigingen.

Wat voorts betreft de propaganda: deze wordt te 's Gravenhage in hoofdzaak centraal gevoerd, althans voor wat aangaat de schriftelijke propaganda. De regeling laat echter de mogelijkheid open, dat er bepaalde schriftelijke propaganda door districtskiesverenigingen wordt gevoerd. Van deze mogelijkheid wordt in de praktijk slechts een spaarzaam gebruik gemaakt.

De districtskiesverenigingen hebben te 's Gravenhage ieder hun afzonderlijk reglement. Zulks in onderscheiding van andere plaatsen, waar alle regelingen in het centrale reglement zijn opgenomen. Het aantal dezer kiesverenigingen neemt telkens toe, en wel omdat verkleining der districten het bezoek der vergadering en het contact tusschen de leden onderling en tusschen de leden en de kiezers bevordert.

De propagandaclub „Mobiël” is met een deel der propaganda belast, speciaal met de verspreiding van geschriften, de zorg voor het aanbrengen van verkiezingsbiljetten en dergelijke. Tusschen deze club en de Kieskringcentrale bestaat een nauw verband, ook doordat enkele leden van het Centraal Bestuur ambtshalve zitting hebben in het bestuur der propagandaclub. Het reglement van de club is evenals de reglementen der verschillende Arja-clubs door het Centraal Bestuur goedgekeurd.

N.

6. VRAAG:

Op evangelisatiesamenkomsten in de open lucht worden ten onzent meestal liederen gezongen uit „Stemmen des Heils”.

Nu ontvingen wij een schrijven van het Bureau voor Muziekauteursrecht (Buma) te Amsterdam met verzoek om opgave van werken, uitgevoerd bij de openluchtsamenkomst, met als bijvoegsel een formulier en tarieven.

Nu zouden wij willen vragen:

1. heeft dit bureau *recht* om vragen te stellen;
2. moeten wij die vragen beantwoorden;
3. kunnen ze ons moeilijkheden veroorzaken?

ANTWOORD.

De Minister van Justitie heeft bij beschikking van 24 Maart 1933 (Ned. Staatsc. 1933 no. 60) aan het Bureau voor Muziekauteursrecht (Buma) voor onbepaalde tijd een algemeene toestemming gegeven voor het als bedrijf verlenen van bemiddeling inzake het muziekauteursrecht. Zulks ingevolge het nieuwe art. 30a der Auteurswet en het K.B. van 12 Oct. 1932 S. no. 496.

Aangezien aan geen enkel ander bureau een dergelijke toestemming is verleend, heeft uitsluitend de Buma het recht om ten behoeve van de makers van muziekwerken en hunne rechtverkrijgenden overeenkomsten te sluiten en ten uitvoer te leggen betreffende de uitvoering in het openbaar van die werken of hunne verveelvoudigingen.

Nu wordt door de muzikuitgevers of door de auteurs van muziekstukken of verzamelingen gewoonlijk van de bemiddeling van de Buma gebruik gemaakt, welk bureau dan op haar beurt weer contracten sluit met de uitvoerders van de muziekwerken. En het is niet onwaarschijnlijk, dat ook door den uitgever of samensteller van den bundel „Stemmen des Heils” van de bemiddeling van dat Bureau is gebruik gemaakt. Alsdan ligt het zeer zeker op den weg van de Buma om te waken tegen eventueel misbruik van het auteursrecht en daartegen maatregelen te nemen.

Vraagt U nu, of U verplicht is om de door de Buma gestelde vragen te beantwoorden, dan merken wij op, dat een formeele verplichting niet bestaat. Doch mogelijk is, dat U door het verstrekken van de gevraagde inlichtingen moeilijkheden voorkomt.

De zaak n.l. is deze, dat bij inbreuk op het auteursrecht schadevergoeding kan worden gevorderd en zelfs een strafprocedure kan worden uitgelokt. Het is, dunkt ons, beter geen risico te loopen en door voorafgaand overleg, zoo noodig door betaling van de voor de openbare uitvoering van bepaalde liederen gevorderde bedragen, moeilijkheden te voorkomen.

Daarom zouden wij raden, U in verbinding te stellen met de Buma, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk. Aan een mondelinge behandeling zouden wij de voorkeur geven. Daarbij zou men dan kunnen nagaan, welke liederen op openbare samenkomsten gezongen mogen worden, hetzij met, hetzij zonder betaling. Mocht betaling te bezwarend blijken, dan zou men in het vervolg liederen kunnen achterwege laten, waarvoor het tarief geldt of althans bij het zingen van die liederen een tekst-uitgave kunnen gebruiken, welke niet valt onder het auteursrecht.

N.

7. VRAAG:

Van het recht der abonné's om advies te vragen in de maanduitgave van A.R. Staatkunde zou ik ditmaal gaarne gebruik wenschen te maken.

Het betreft hier een drietal punten, de sociale kwestie rakend op onze christelijke inrichtingen van barmhartigheid, n.l.:

1. de toekomst;
2. de salariëering;
3. de organisatie van het interne personeel.

Op deze inrichtingen loopt op het oogenblik een groot aantal jongelieden rond van 25—35 jaar, reeds enkele jaren in het bezit van het rijksdiploma B en Stichtingsdiploma zonder eenig uitzicht een levenspositie te kunnen verwerven.

Aangenomen op voorwaarden, waarvan één dit bevatte: „... drie jaren na het behalen van het diploma heeft men het *recht* trouwen aan te vragen”, doch (dat werd niet doorzien) de besturen behielden het *recht* zulks te weigeren, wat dan ook meestal gebeurde. Nadere inlichtingen werden bij aanneming niet gegeven.

Vóór drie jaren zijn de reglementen gewijzigd en wel in zoodanigen zin, dat op elke inrichting een maximaal aantal gehuwden is vastgesteld, zoodat er dus eerst één den pensioengerechtigden leeftijd moet bereiken of moet komen te overlijden vóór en aler één der jongeren mag huwen.

Praktisch komt dat nu hier op neer, dat er slechts een enkele binnen afzienbaren tijd geholpen is, doch al de overigen successievelijk moeten wachten tot 1950—'55. Zij kunnen dan meteen zoowat met pensioen gaan.

Deze maatregel wordt gemotiveerd met het zeggen: „er moet intern personeel blijven”. Doch dit motief is niet steekhoudend, want daarin

zou te voorzien zijn door b.v. om de beurt in het paviljoen te gaan slapen.

Daarbij komt nog een tweede bezwaar, n.l. de salariëering. Degenen die gediplomeerd zijn en als zoodanig worden erkend, ontvangen f 425.— per jaar. Ik zeg, die als zoodanig worden erkend, want de meerderheid is gediplomeerd, doch wordt niet officiëel als zoodanig erkend, maar blijft staan op salaris-leerling B d. i. f 375.— per jaar en dat zonder eenig overleg.

En dan is het derde punt: onze superieuren gaan van de gedachte uit, dat ons werk een ambt is en een verpleger niet behoort in een doodgewone vakorganisatie. Een enkele, die lid was van den Christelijken Ambtenaarsbond, werd er zwart om aangezien en ook bereikt men daar niets mee, daar onze besturen de Chr. Ambtenaarsbond niet erkennen, ze willen er niet mee praten. Onze superieuren voelen die als een vijandige macht tegenover zich.

Zoo kunnen we dus niet met succes voor onze belangen opkomen; zoo kunnen we ook de Christelijke vakbeweging niet steunen in haar strijd.

Wel hebben we een eigen organisatie, doch deze kan niet met gezag optreden.

Nu vraag ik: is deze toestand, is deze handelwijze antirevolutionair?

ANTWOORD.

Reeds eerder hebben wij vrij uitvoerig in dit tijdschrift een soortgelijke kwestie besproken. U zie den derden jaargang pag. 475 e.v.

Het ging toen over de vraag, of keuring vóór het huwelijk voor gestichtspersoneel mag worden verplicht gesteld.

In ons antwoord hebben wij de vraag vooral uit staatkundig oogpunt gezien. En daarbij hebben wij onderscheid gemaakt tusschen de huwelijks-wetgeving in het algemeen en overheidsmaatregelen met betrekking tot bepaalde groepen van overheidspersoneel. Wij bestreden uitbreiding van de algemeene huwelijksbependingen, speciaal die uit hygiënisch oogpunt, zooals de wettelijke verplichting tot keuring vóór het huwelijk. Doch ten aanzien van bepaalde groepen van overheidspersoneel hebben wij er op gewezen, dat er somtijds aanvaardbare gronden bestaan tot verdere beperking, b.v. ten aanzien van de marechaussee in verband met de beschikbare dienstwoningen. Waarop wij met betrekking tot het verpleegpersoneel, in dienst van stichtingen, de volgende passage deden volgen:

„En een dergelijk bijzonder motief kan ook gelden ten aanzien van het verplegend personeel. Wordt keuring vóór het huwelijk

voorgescreven, dan kan de grond daarvoor liggen in de wenselijkheid om de Stichting, waaraan de verpleger verbonden is, zoo veel mogelijk te beschermen tegen den schadelijken invloed, die de gezondheidstoestand van de toekomstige echtgenoot, hetzij indirect door besmetting van den verpleger, hetzij rechtstreeks, doordat zij zelve op een of andere manier in dienst van de Stichting kan worden gesteld (b.v. bij plaatsing van het echtpaar aan het hoofd van een paviljoen), zou kunnen uitoefenen; terwijl de eisch van een dienstverband van eenige jaren o. i. rechtvaardiging vinden kan in verband met verhoogde salariering van gehuwden of bijzondere woongelegenheden.

Overigens moge echter op den voorgrond worden gesteld, dat het huwelijk de normale staat des levens is; het ongetrouwd zijn daarentegen de abnormale; terwijl, ook uit het oogpunt van zedelijkheid, van christelijke zijde terecht het huwelijk zoo veel mogelijk bevorderd wordt.

Daarom is het van veel gewicht de huwelijksbeletselen, die in het belang van den dienst moeten worden gesteld, binnen zoo eng mogelijke proporties terug te brengen. En met dien eisch is o. i. niet in overeenstemming een regeling, waarbij het mannelijk personeel eerst in dienst van de Overheid of van een vereeniging tot gediplomeerde verplegers wordt opgeleid, doch na succesvolle opleiding — althans ten deele — op straffe van verlies van positie en dientengevolge ook verlies van de jaren, die als leertijd in verpleegdienst zijn doorgebracht, van een huwelijk wordt uitgesloten. Kunnen om financiële redenen niet alle verplegers naar den maatstaf van gehuwden worden bezoldigd, of is om welke andere reden ook beperking van het aantal gehuwde verplegers noodzakelijk, het zij zoo. Doch dan mag toch wel met beslistheid de eisch worden gesteld dat die omstandigheid aan de belanghebbenden bij den aanvang van hun leertijd duidelijk wordt kenbaar gemaakt, opdat zij gelegenheid hebben zich tijdig omtrent hunne beroepskeuze nader te beraden."

Hierin ligt reeds het antwoord op de eerste vraag opgesloten.

Echter willen wij in verband met hetgeen ter toelichting van die vraag werd medegedeeld, daaraan nog het volgende toevoegen.

Volgens de voorwaarden van in diensttreding hebben, naar uit de toelichting blijkt, de in dienst tredende verplegers het recht om „trouwen aan te vragen" drie jaren na het behalen van het diploma. Die bepaling mist o. i. allen redelijken zin, wanneer men daarin zou lezen, dat het bestuur alle of althans de meeste huwelijksaanvragen van verplegers, die aan de gestelde voorwaarde voldoen, afwijzen mag met het algemeen motief, dat het economisch belang van de stichting of de wenschelijkheid van veel interne verplegers zich daartegen verzet. Want zulk een uitlegging zou het aan de verplegers geschonken recht volkomen illusoir maken.

Of meent men dat een verpleger, die verlof vraagt om te mogen trouwen een halsmisdaad pleegt, indien zijn dienstvoorwaarden hem niet zulk een vraagrecht toekennen? Zoo ja, dan is er althans geen juridisch bezwaar om op algemeene gronden alle of nagenoeg alle huwelijksaan-

vragen te weigeren. Doch die meening is zoo mal, dat wij niet kunnen aannemen, dat er in ons land iemand te vinden is, die haar verdedigt.

Daarom zal, naar wij meenen, de bepaling deze strekking hebben, dat het Bestuur bevoegd is om in een bepaald geval om bijzondere redenen (b.v. wegens plichtsverzuim) een huwelijksaanvraag te weigeren.

Doch hoe men ook deze bepaling wil opvatten, in elk geval zal niemand in deze bepaling kunnen lezen een duidelijke waarschuwing van de zijde van het Bestuur aan candidaat-verplegers, dat er voor hen bij het in dienst treden geen of althans nagenoeg geen uitzicht bestaat op het aangaan van een huwelijk binnen redelijken tijd.

En indien de candidaat-verplegers bij hun indiensttreding evenmin op een andere manier een duidelijke waarschuwing met betrekking tot hun vooruitzichten hebben ontvangen, achten wij de huidige praktijk op de boven aangegeven gronden, onjuist.

Wat betreft de tweede vraag mogen wij opmerken, dat, indien het dienstbelang eischt mannelijk verpleegpersoneel met jarenlange ervaring (en het lijkt ons waarschijnlijk, dat het dienstbelang dit eischt), de salariering zoodanig behoort te worden geregeld, dat een verpleger met zijn gezin een redelijk bestaan heeft.

Hoe hoog daartoe het salaris moet zijn, hangt natuurlijk af van de omstandigheden.

Nu kan het Bestuur van oordeel zijn, dat met een betrekkelijk gering aantal ervaren verplegers kan worden volstaan en dat dus de meeste verplegers na verloop van een zeker aantal dienstjaren door jongere kunnen worden vervangen. Dan is er o. i. tegen zulk een vervanging geen bezwaar, mits men de verplegers bij hun indiensttreding behoorlijk omtrent hun vooruitzichten heeft ingelicht.

Indien men echter de verplegers in dienst houdt, moet men — *niet bij uitzondering maar als regel* — bij de salariering rekening houden met het in het huwelijk treden van de verplegers bij het bereiken van zekeren leeftijd. En dan moeten — voorzoover noodig — maatregelen van organisatorischen en financieelen aard genomen worden om dit mogelijk te maken.

En wat aangaat het zich organiseeren in een vakvereniging, merken wij nog het volgende op.

De betrekking van verpleger in een inrichting van christelijk-philanthropischen aard is andersoortig dan een betrekking bij een bedrijf of in particulieren dienst.

Daarom is het verstaanbaar, dat het Bestuur er weinig voor gevoelt om met iederen willekeurigen vertegenwoordiger van een vakorganisatie over de arbeidsvoorwaarden van het personeel te overleggen.

Doch het gaat o. i. te ver om aan het verplegerspersoneel alle vakorganisatie te verbieden. Want de vakorganisatie, inzonderheid de chr.

vakorganisatie, bedoelt meer dan behartiging van de materieele belangen der leden. Ze strekt ook en vooral tot maatschappelijke, beroeps- en cultureele vorming van hare leden. Daarom behoort o. i. in elk geval vrijheid te worden gelaten tot aansluiting bij een christelijke vakorganisatie, desnoods via een afzonderlijke organisatie van verpleegpersoneel.

En wanneer zoodanige organisatie zich ter behartiging van personeelsbelangen bij het Bestuur laat vertegenwoordigen door mensen, die zelf verpleger zijn of althans geacht kunnen worden de bijzondere omstandigheden van deze betrekking uit ervaring te kennen, is er, voorzover wij kunnen zien, geen enkel gegrond motief, waarop Bestuur overleg met die organisatie zou mogen weigeren, hetgeen, naar wij vernamen, ook niet geschiedt.

N.

8. VRAAG:

Het is mij tot dusver nimmer duidelijk geworden, waarin ligt het onderscheid tusschen de r.k. opvatting inzake de z.g. „ordering” en de opvatting der a.r. richting. Zoudt U mij hieromtrent enkele aanwijzingen kunnen geven?

ANTWOORD.

Het is uiteraard niet mogelijk in kort bestek een overzicht te geven van het verschil tusschen het standpunt der r.k.-en en der a.r.-en inzake ordening.

Daarom moeten we volstaan met enkele opmerkingen van algemeenen aard.

Wanneer men b.v. leest den commentaar van Dr. CASSIANUS HENTZEN op „Quadragesimo Anno”, wordt men meer getroffen door de overeenkomst dan door het verschil.

Wij meenen echter dat vooral de volgende twee punten aandacht verdienen.

Al erkent de r.k. staats- en maatschappijleer het beginsel der z.g. subsidiariteit van den staat — hetgeen practisch zeggen wil voorrang van het particulier initiatief — dit sluit niet uit, dat haar denkrichting bepaald wordt door de teleologische wijsbegeerte, d. w. z. de wijsbegeerte, die er van uit gaat, dat in het geheele leven het lagere gericht is op het hoogere en dat dus het hoogere uiteindelijk het lagere beheerschen moet. Dit leidt tot een trapsgewijze ordening van het leven, waarbij men God als hoogste doel ziet, daaronder plaatst de Kerk, daaronder den Staat en zoo vervolgens.

Wanneer men nu hierop let, dan is het duidelijk, dat de r.k. theorie in tegenstelling met de calvinistische een sterken hang naar centralisatie en concentratie van bevoegdheden in den Staat heeft. En dienten-

gevolge neigt, naar onze opvatting, de roomsche theorie altijd in de richting van een geringe waardeering der staatkundige en maatschappelijke vrijheden in weerwil van bedoeld beginsel der subsidiariteit. Dit beginsel mag dan ook niet op één lijn gesteld worden met het calvinistische beginsel van soevereiniteit in eigen kring, wijl immers de soevereiniteit in eigen kring beteekent een eigen origineele bevoegdheid, die in rechtstreeksche gehoorzaamheid en verantwoordelijkheid jegens God en niet in een teleologisch of hiërarchisch verband tot den Staat, tot een Kerk of tot welke andere instantie ook moet worden volbracht.

Nu maakt men in r.k. kring onderscheid tusschen staatsordering en maatschappelijke ordening. En men denkt, wanneer men over bedrijfsordering spreekt, dan speciaal aan de maatschappelijke ordening.

Toch mag dit onderscheid ons het oog niet doen sluiten voor het gevaar, hetwelk uit de r.k. theorie en derzelve doorwerking in de praktijk kan voortspruiten. Want het is duidelijk, dat maatschappelijke ordening van geen beteekenis zal blijken, wanneer niet aan de maatschappelijke instanties bepaalde publieke bevoegdheden, welke met toepassing van dwang kunnen worden uitgeoefend, worden toegekend. En wanneer men publieke bevoegdheden aan maatschappelijke organisaties toekent, dan wordt de overheidsmacht, althans ten deele, op die maatschappelijke organisaties overgebracht, en dan neemt het gevaar toe, dat, ondanks de onderscheiding tusschen Staat en Maatschappij, toch de teleologische opvatting haar werking zal doen gevoelen ten koste van de vrijheid van personen en groepen.

In elk geval hebben wij rekening te houden met het feit, dat in r.k. kring het z.g. radicale element en de invloed der R. K. Kerk zeer groot is.

Ook in a.r. kring wenscht men zich niet in beginsel te stellen tegenover het toekennen van bepaalde publieke bevoegdheden aan bedrijfsorganen, die daarvoor in aanmerking komen. Men denke hierbij aan TALMA's aanvankelijk oogmerk om publiekrechtelijk bevoegdheden te verleenen aan de toen nog te vormen raden van arbeid. Doch wij willen daarbij voorzichtiger te werk gaan dan men in sommige r.k. kringen wenscht. Pas dan kan daartoe aanleiding zijn, wanneer er een gegronde overtuiging bestaat, dat van deze bevoegdheden ook met betrekking tot minderheden en individuen een rechtmatig gebruik zal worden gemaakt. En in elk geval achten wij bij het toekennen van die bevoegdheid noodzakelijk een nauwkeurige begrenzing van de bevoegdheden en een zeer krachtige contrôle van het verantwoordelijk rijksgezag, ten einde de bedoelde euvelen te ontgaan. Men zie overigens omtrent het a.r. standpunt het rapport van de door het Centraal Comité ingestelde Commissie inzake ordening.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Korte levensschets van den Minister-President door Mr
J. M. FUCHS, uitg. N.V. Boekhandel W. ten Have,
Amsterdam, 1936.

Wie gelegenheid mist om van de meer omvangrijke levensschets van Dr. J. C. RULLMANN kennis te nemen, kan in het beknopt geschrift van Mr. FUCHS een en ander vinden omtrent den Christen-Staatsman COLIJN.
N.

De levensroman van Dr. H. Colijn door RUDOLF VAN REEST.
Uitg. Bosch en Keuning, Baarn, (z. j.).

Ondanks de bezwaren, die wij hebben tegen het schrijven van een biografie van een nog in leven zijnde figuur, moeten wij erkennen, dat de heer VAN SPRONSEN er in geslaagd is een onderhoudend werk te schrijven, dat door de vele anecdotische gegevens, die erin verwerkt zijn, den mensch COLIJN beter doen verstaan. Dit boek is geen biografie: de schrijver heeft het zelf gevoeld en dat in den titel reeds tot uitdrukking gebracht. Hij spreekt van „roman”. Mag een geschiedschrijver dat doen? Is dit boek inderdaad „historisch betrouwbaar”? Soms moesten wij een vraagteeken plaatsen (b.v. op blz. 219 en 260).

En toch is het den schrijver gelukt, ook den critischen lezer te boeien. Het boek is — waarlijk niet alleen om uitzonderlijk goede foto's van COLIJN, die het bevat — waard om in de boekenkast van ieder antirevolutionair een plaats te krijgen.

Het zal een waardevol bezit voor hem zijn, omdat het veel intieme bijzonderheden vertelt uit het leven van den man dien hij vereert met al de liefde van zijn antirevolutionaire hart.

Tijdens de jongste verkiezingscampagne — aldus werd verteld in het kamp van onze tegenstanders — heeft men COLIJN toegezongen: Gij toch, Gij zijt de kracht van onze kracht...

Als zij dit boek willen lezen zonder vooroordeel, zullen zij er misschien iets van gaan begrijpen, waarom ons a.r. volk zoo gaarne psalm 89 : 8 zingt, zooals het er staat.

MENSCH EN MAATSCHAPPIJ

DOOR

DR. C. BEEKENKAMP.

BERDJAJEW, de bekende Russische cultuurphilosoof en de stichter van de „Academie voor filosofie en religie”, heeft gezegd: „Het probleem van den mensch heeft voorrang voor het probleem der maatschappij en der cultuur” 1).

Dit woord is wijsgeerig; godsdienstig; profetisch; het is vooral waar.

Moderne wereldbeschouwingen ontkennen het. Communisme, fascisme en nationaal-socialisme leggen het accent niet in den mensch, niet in de waarde van de menschelijke persoonlijkheid, waar zij immers lijden aan een overspanning van de gemeenschapsgedachte in den een of anderen vorm.

Zoo wordt de mensch van onzen dag bedreigd door het gevaar, dat hij beroofd wordt van zijn eigen, vrije, persoonlijke rechten en waarden. Hij wordt gegrepen door geweldige collectiviteiten en moet zich onderwerpen aan onmenselijke bevelen. Van hem wordt verlangd, dat hij zijn gansche persoonlijkheid aan de maatschappij, den staat, de klasse, het ras of de natie zal prijsgeven 2).

Heeft de menschelijke persoonlijkheid als zoodanig nog waarde?

Het schijnt mij van eminente beteekenis, dat deze vraag met vernieuwden aandrang aan de orde wordt gesteld.

Het dezer dagen in Parijs gehouden congres van de Internationale Christelijke Vakbeweging heeft merkwaardigerwijze de waarde van de menschelijke persoonlijkheid tot onderwerp van bespreking genomen. Merkwaardig, omdat toch in de laatste decenniën uit begrijpelijke reactie tegen het economisch liberalisme steeds meer aandacht gevraagd werd voor het collectieve.

Hier te lande vond het onderwerp „ordening” veelvuldige bespreking; in het buitenland rees evenzeer verzet tegen het „individualisme”

— denk slechts aan de bekende encycliek van Paus PIUS XI, Quadregesimo Anno, over het herstel der maatschappelijke orde. Inderdaad, men kan zeggen, dat het in de mode was, om het accent te leggen op de waarde van de gemeenschapsgedachte in staat en maatschappij. Het gevaar, dat daarbij wat al te lichtvaardig werd geoordeeld over de waarde van de persoonlijkheid, is zeker niet denkbeeldig. Verheugend is daarom de omstandigheid, dat ook de christelijke vakbeweging in onzen tijd het oog niet sluit voor dit gevaar; integendeel, dit gevaar onderkent en zich ertegen wapent.

* *
*

Heeft de menschenlijke persoonlijkheid als zoodanig nog waarde?

Wij herhalen deze vraag, en willen haar in dit artikel vooral bezien in het kader van gezins- en beroepsverhoudingen, waarbij dan het zoeklicht van den vuurtoren onzer christelijke beginselen ons moge leiden naar een veilige haven, waar ons levensschip, gehavend als het is op de woelige oceaen, rustig voor anker kan gaan.

Met een enkel woord wees ik er reeds op, dat de wereldbeschouwingen, die tegenwoordig met drieste brutaliteit de alleenheerschappij voor zich opeischen, geen ruimte laten voor de erkenning van de waarde der persoonlijkheid.

Want, waarin het fascisme en het bolsjewisme ook mogen verschillen, niet hierin, dat zij beiden uitdrukking geven aan een gemeenschapsideaal, waarbij noodwendig behoort, dat de individueele mensch niet meer is dan een onbeteekenend klein onderdeel van het geheel en als zoodanig geen andere waarde heeft dan te zijn drager van een maatschappelijke functie³). Fascisme en bolsjewisme moeten, krachtens hun beginsel, de waarde van de persoonlijkheid miskennen, en zulks ter wille van het ideaal, dat gesteld wordt, en dat — in deze beschouwingwijze — slechts door de collectiviteit als zoodanig kan worden tot stand gebracht.

Literatuur over toestanden en verhoudingen in Sovjet-Rusland bewijst wel met pijnlijke klaarheid, dat ginds alles wat zweemt naar persoonlijke zelfstandigheid en zelfbestemmingsrechten van het individu wordt weggevaagd ter wille van de collectiviteit. Lees b.v. het boek van FANNINA HALLE over de Vrouw in Sovjet-Rusland of een recent werk van den engelschen vakvereenigingsleider, Sir WALTER CITRINE, *I search for truth in Russia*, of zelfs in een onlangs ver-

schenen boekje van ANDRÉ GIDE, (een franschman, die zijn sympathie voor het communisme niet verheelt, al kwam hij dan ook gedesillusioneerd uit het Sovjet-paradijs terug!) en ge vindt een bevestiging van de stelling, dat men aan de waarde der persoonlijkheid niet geloofd, behalve dan in zooverre die persoonlijkheid mee helpt om de collectiviteit door intellectueele of fysieke krachtsinspanning vooruit te brengen. Maar — het is zonder meer duidelijk — dan erkent men nog niet de persoonlijkheid om haarszelfs wil, neen, slechts *in zooverre* zij haar nut bewijst bij de uitoefening van de maatschappelijke functie. Alles draait om de techniek, door de techniek en voor de techniek. De mensch is verlengstuk van de machine; helaas-nog-niet-te-vervangen onderdeel ervan. De mensch, die enkele „onderdeelen” overbodig kan maken door een geraffineerde uitvinding, heeft aanspraak op erkenning van de gemeenschap. Hij wordt beloond met een eere-teeken van de LENIN-orde, of van de roode ster: of hij krijgt den eeretitel: „held van den arbeid”.

De russische mensch werkt; werkt als een bezetene, met boven-natuurlijke krachtsinspanning.

Ge kent den naam van ALEXIS STACHANOV? Hij is een nationale held in Sovjet-Rusland. Een jonge mijnwerker, 29 jaar oud, van boeren-afkomst, die op lateren leeftijd in de mijnen is gaan werken in het bekken van de Donetz. En hoe?

Aankankelijk was hij ook tevreden met zijn dagelijksche taak: 7 ton, gedurende een 6-urigen werkdag. Maar eens op een dag slaat hij een record: door aanwending van een rationeeler arbeidsverdeeling, en geholpen door een ploeg, die stutten maakt, heeft hij, doordat hij zes uur lang zijn pneumatische houweel niet kon loslaten, 102 ton gemaakt. Dat was het begin van een koortsachtigen wedstrijd. STACHANOV verbetert zijn eigen record en komt aan 227 ton. Maar dit eindbedrag is even snel weer overschreden.

STACHANOV wordt den russischen arbeider ten voorbeeld gesteld. Hij moet de anderen bezielen, animeeren. De arbeidsleiding publiceert dagelijks in de kranten astronomische cijfers; hier is er een die in 6 uur 794 ton maakt; ginds bereikt men 981 ton. De arbeidsleiding jaagt de cijfers omhoog.

Een automobielfabriek maakt 200 stuks per dag; voorheen 148.

In een textielfabriek produceert men 70, 100, 150 meters in denzelfden tijd, die voorheen noodig was voor 20 à 25 M.

Een akker, die vroeger slechts 130 centiares beetwortels opleverde, heeft nu 500 genoteerd.

De geest van STACHANOV heeft hen allen aangeraakt. Gerationaliseerd, gemechaniseerd, moet het moderne Sovjet-Rusland topprestaties leveren, waarbij de nationale trots de drijfveer is.

Het *Stachanovisme* ⁴⁾ is een uiterst merkwaardig verschijnsel, sociaal en moreel. Wat is het? Een omkeer van de menselijke persoonlijkheid? Wordt hier de mensch uitgerationaliseerd tot een meer productief wezen? Of . . . wordt hij hier verlaagd tot een verlengstuk van de machine, waarbij hij zijn eigen ik vergeet en alleen geleefd wordt ten bate van de gemeenschapsgedachte?

In een groote rede, die STALIN op 14 November 1935 in het Kremlin heeft uitgesproken wordt de wijsgeerige achtergrond van het Stachanovisme blootgelegd: het kweken van een soort arbeids-heroïsme, een aanbidding van de techniek. Hoe grooter werkkraft, hoe grooter verdienste voor de arbeidersklasse ⁵⁾. De vrijwillige krachtsinspanning van de stachanovisten heeft een economische en materiële oorzaak en heeft productieve en materiële gevolgen, roept STALIN uit.

En even verder zegt hij: „Hier is de mensch, die werkt, in eere. Hij werkt niet voor zijn baas, maar voor zich zelf, voor zijn klasse, voor de gemeenschap. Hij voelt zich niet verlaten en geïsoleerd. Integendeel, hij voelt zich thuis, hij is een vrij burger; een soort gemeenschapsmensch”.

Denken wij even na over de beteekenis van deze woorden. Hier worden nieuwe waarden ingevoerd. De persoonlijkheid van den mensch wordt hier in een ander vlak gezet: de mensch werkt niet meer voor eigen behoeftenbevrediging, niet meer voor zich en zijn gezin, maar eenvoudig als onderdeel van de gemeenschap; hij is een werktuig geworden in de hand van onzichtbare nationale grootmachten, die hem verdooven met een injectie van een soort materialistisch patriottisme, en hem dan exploiteeren in dienst van een economische noodwendigheid. Maar dat mag hij niet weten. Hij mag niet bemerken, dat hij „gebruikt wordt”; vandaar die verdooving. En, mocht de verdooving niet werken, dan heeft de grootkapitalist van de dictatoriaal geregeerde landen wel een ander middel: de dwang, fysieke dwang, met uiteindelijk het concentratiekamp, de knoet, de kogel! Maar eerst verdooving. De mensch wordt in den waan gebracht, dat hij voor zichzelf werkt, dat hij vrij is. In werkelijkheid werkt hij harder en wordt hij

tot veel hogere graad geëxploiteerd dan de eerste de beste slaaf op de katoenplantages van het Amerikaansche grootkapitaal van voor 50 jaren.

STALIN moge dan al spreken van „vrije mensen”, in werkelijkheid is er van eenige vrijheid geen spoor. Men kan zeggen, dat het Sovjet-systeem „beter” is dan het kapitalistische stelsel, in gelijke mate als het laatste weer beter was dan het feodale stelsel. Doch wie dit zegt, legt een maatstaf aan, die geen enkele ethische waarde heeft. Dit „betere” betreft alleen de productie-capaciteit. Dat de persoon van den arbeider er een betere mogelijkheid vindt voor zijn ontwikkeling en ontplooiing, zal men moeilijk kunnen volhouden; immers het individu heeft in het sovjet-stelsel slechts beteekenis, indien men het kan meten en in productie-eenheden kan becijferen. Menschelijke energie wordt technisch omgebouwd en op één lijn gesteld met een motor van zoo- en zooveel P.K. Techniek, rationalisatie, productiecapaciteit, economisch rendement — ziedaar de „ethische” waardemeter van het communisme. Onverschillig is het daarbij, of het betreft brute spierkracht dan wel hoog-ontwikkelde intellectueele kennis; op z'n best is het een gradueel verschil. Gezien in het licht van de doelstelling gaat het er alleen maar om, hoe men in den kortst mogelijken tijd een maximum aan behoeftenbevrediging kan bewerkstelligen.

Bepalen wij onze houding tegenover dit streven! Hebben wij alleen critiek, of kunnen wij ook waardeering hebben? Waardeering — ja, alleen in zooverre de leiders van de Sovjet-republiek door hun hulde aan het stachanovisme duidelijk hebben gedemonstreerd de waarheid, dat wie niet werkt, ook niet zal eten. Wie meenen mocht, dat de communistische heilstaat een paradijs is voor leegloopers, vergist zich deerlijk.

Tot op zekere hoogte kan men ook met waardeering constateeren, dat er een grondige kentering komt in de opvattingen, die Sovjet-Rusland huldigt omtrent het loonvraagstuk. In haar eerste periode stelde de republiek als eisch de absolute gelijkheid van alle burgers: een Volkscommissaris verdiende evenveel als zijn kamerbewaarder.

Tegenwoordig wordt die economische nivelleeringstendenz beschouwd als een „burgerlijk vooroordeel”, dat nog gevoed wordt door „misdadige provocatie” van de zijde der aanhangers van TROTSKY.

Als vanzelfsprekendheid wordt nu erkend, dat de mensen verschillend zijn in aanleg, arbeidskracht en arbeidslust.

De „socialistische gelijkheid” brengt mede, dat alle burgers gelijk aanspraak hebben op een rechtmatige waardeering en belooning van hun arbeid, in dezen zin, dat wie meer presteert, ook meer loon ontvangt. In het midden latend, of de buitensporige loonen der stachavonisten mogen beschouwd worden als „rechtmatige waardeering en belooning van den arbeid”, stellen wij met genoeg vast, dat de vroeger als kapitalistisch gedisqualificeerde opvatting van ongelijkheid thans onder een andere benaming weliswaar, maar in feite dan toch weer wordt gehuldigd.

Doch hier houdt onze waardeering op. Onze critiek kan zich in één enkel woord samenvatten: de mensch is toch waarlijk meer dan een productie- en consumptie-apparaat! De mensch zal bij brood alleen niet leven. Er zijn hogere, ideële waarden. Doch deze hogere waarden kent het communisme niet. Alles is slechts materialistisch bepaald.

Ook het samenleven van man en vrouw. Het gezin, schreef FANNINA HALLE reeds voor enkele jaren, verliest gaandeweg zijn reden van bestaan als gesloten economische eenheid tengevolge van de industrialisatie ⁶⁾. De vrouw wordt meer en meer in het productieproces ingeschakeld. Dat dit ontbindend op het gezin inwerkt, spreekt voor zichzelf. Doch, dat het gezin — verouderd kapitalistisch begrip — ineenstort, vindt men een stap vooruit! In plaats van het gezin treedt de nieuwe „byt”, een „hogere” levensvorm. De Komsomol (communistische jeugdbond) kent geen sexuele problemen tusschen jongens en meisjes. Alles wordt generationaliseerd, ook het kinderen-krijgen. In een russisch tooneelstuk heet het: „wij hebben geen liefde, geen mystiek, noodig. Geef ons een slaapkamerfabriek. Twintigduizend geslachts-gemeenschappen per dag” ⁷⁾.

Gezin en huwelijken kent Rusland eigenlijk niet meer. Men „leeft samen” en als men er genoeg van heeft, welnu, dan beproeft men zijn geluk ergens anders. Is de vrouw zwanger — geen bezwaar: de officiële abortaria helpen haar gaarne. Eén meer of minder deert niet: in Moskou doet een vrouwenarts tien abortussen per dag; in 1930 hadden er 175.000 afdrivingen plaats ⁸⁾. Zijn er kinderen — geen nood: de crèche staat open. Er zijn vele crèches. Er zijn, ondanks de vele gevallen van abortus toch nog vele kinderen. Waarom ook niet? Het verschil tusschen echtelijke en buitenechtelijke kinderen is weggevallen. En daarmee tevens ook de persoonlijke verantwoordelijkheid.

Behalve de crèches kunnen we noemen de instituten voor zuigelingen­zorg, de inrichtingen voor massa-opvoeding, e.d. die natuurlijk evenzeer de persoonlijke band tusschen moeder en kind (van den vader zullen we maar niet eens spreken — wie was de vader?) ten eenenmale doorsnijdt.

Zoo wordt wel grondig alle herinnering aan het verouderde be­grip „gezin” uitgebannen. Iets wat op „eigen sfeer” lijkt, zal men tevergeefs zoeken. GIDE heeft een zeer welvarende *kolchoze* (coöpe­ratieve boerengemeenschap) bezocht en schrijft daarover: „Ik wilde dat ik de vreemde en bedroevende indruk onder woorden kon bren­gen, die ieder van de interieurs te weeg brengt: algeheel verlies van eigen cachet. In elk van hen stonden dezelfde leelijke meubels, hing hetzelfde portret van Stalin en verder niets. Je zoudt van de eene woning naar de andere kunnen verhuizen, zonder dat je het merkt”⁹⁾.

Opvoeding tot persoonlijkheid geschiedt alleen massaal, gerationa­liseerd — onpersoonlijk derhalve. En om het geheel te volmaken: de godsdienst, het cement der samenleving, ontbreekt. Voor godsdienst treedt in de plaats het stachanovisme, de heldenvereering van den hard-werkenden bruten krachtmensch. Hij leeft zich uit, zooals het redelooze dier.

En dat noemt men dan „voortschrijden naar een hoogere trap van beschaving”, „bevrijding van de menselijke persoonlijkheid”¹⁰⁾.

De dwaas zegt in zijn hart: Daar is geen God (Psalm 14).

Maar... Die in den hemel woont zal lachen... (Psalm 2).

* *
*

De opkomst van het Italiaansche fascisme, historisch verklaarbaar als reactie tegen de stijlloosheid van het liberalisme, en bevrucht door MACCHIAVELLI en SOREL, houdt gelijken tred met den neergang van de vrijheidsgedachte. Collectief wordt de persoonlijkheid er onder ge­houden. De Staat, het imperium, dat zijn immers alleen de dingen die eeuwige waarde hebben. De enkele mensch heeft alleen beteekenis, zoo­als MUSSOLINI zelf eens zeide — in functie van de geschiedenis en de natie is immers volgens CORRADINI het grootste instrument van de menselijke geschiedenis¹¹⁾. Een heel volk wordt kunstmatig tot geestelijke vervoering aangezet. De grootheid van Italië — daarop spits zich alles toe. Vaderlandsliefde, beschaving, cultuurgrootheid -

en dergelijke woorden en begrippen dienen ten slotte voor niets anders dan om de ideologie van MUSSOLINI te verwerklijken. Alles is „in massa” gedacht; om de waarde van de enkele persoonlijkheid bekreunt men zich niet.

Maar, zal iemand misschien tegenwerpen, het Italiaansche fascisme heeft toch tal van maatregelen genomen, die erop gericht zijn, het *gezinsleven* te versterken? Men denke aan de pogingen, om door middel van het beschikbaar stellen van een bepaalde som gelds, het sluiten van een huwelijk te bevorderen; men denke aan de invoering van het gezinsloon, e.d.

Zeker, wij ontkennen niet, dat men een zekere waardeering kan hebben voor dit streven, doch men gelieve bij dit waardeeringsoordeel toch nimmer uit het oog te verliezen, door welke *motieven* MUSSOLINI geleid werd, toen hij deze sociale voorzieningen trof.

ATTILO LO MONACI APRILE, die aan het hoofd staat van het „Opera nazionale maternità ed infanzia” heeft ergens geschreven, dat de sociale taak van den Staat niet bedoeld de „egoïstische belangen van den enkelen mensch, maar het algemeen belang van den Staat te beschermen. De „assistenza sociale” is erop gericht, hoewel zij in schijn de afzonderlijke individuen en de afzonderlijke sociale groepen wil bevoordeelen, de nieuwe generaties steeds meer in staat te stellen mede te werken aan de verheven taak van den Staat, door aan de afzonderlijke elementen van de collectiviteit de noodzakelijke middelen te verschaffen om ze physisch en geestelijk sterk en productief te maken, zoodat de nationale collectiviteit van elk van hen het hoogst mogelijk rendement kan trekken ¹²).

Moederschapszorg, kindzorg, gezinsloon, worden dus niet nagestreefd omdat men de waarde van den enkelen mensch erkent, maar alleen en uitsluitend, omdat het fascisme in de moeder, in het kind, in het gezin op zichzelf elementen ziet, die nuttig zijn als schakels voor komende generaties, welke, doordrongen van den fascistischen geest, kunnen bevorderen de grootheid van de natie.

Voor dit doel wordt dan ook de *opvoeding* gezien als „educazione nazionale”. Vandaar, dat alle organisaties verboden werden, die „op een of andere wijze de physische, moreele of geestelijke opvoeding van de jeugd beoogen” ¹³). Theoretisch weliswaar moeten de ouders toestemming geven tot opnemng van hun kinderen in de Balilla (de jeugdorganisatie van 8 tot 15 jaar), maar iedereen weet, dat den leer-

krachten opgedragen werd bij circulaire van den Minister der nationale opvoeding, de opneming in Balilla door hun directen invloed bij de ouders te bevorderen. Om het geheel aantrekkelijk te maken, genieten de leden der fascistische jeugdorganisaties dan gratis kleding, gratis vacantie e.d. ¹⁴).

Stelselmatig wordt dus de opvoeding — gezinstaaak bij uitnemendheid! — onttrokken aan de persoonlijke inzichten der ouders. MUS-SOLINI heeft het onomwonden uitgesproken: „de volledige en integrale opvoeding van den Italiaan komt uitsluitend aan den Staat toe, als een van zijn fundamenteele en voornaamste functies, of beter nog als de functie van den Staat bij uitstek” ¹⁵).

Wij spraken zoeven over het gezinsloon. Laten wij over dit punt iets breder uitweiden, omdat het een typeerend voorbeeld is teneinde de geestesgesteldheid van het fascisme voor het vraagstuk, dat ons bezig houdt, nader te leeren kennen.

BRUNO BIAGI, president van het nationale fascistische instituut voor sociale voorzorg (iemand dus, aan wiens woorden men gezag mag toekennen) schreef onlangs terecht ¹⁶), dat het beginsel, dat geleid heeft tot de toepassing op breeden schaal van het gezinsloon principiëel verschil van dat in andere landen. Dit verschil zit in het verschil van opvatting omtrent den arbeid bij een liberaal en een corporatief stelsel. De liberale economie beschouwt den arbeid als „dienst”, die betaald moet worden naar de waarde van den gepresteerden arbeid. De corporatieve economie ziet den arbeid als „sociale plicht”, en deze conceptie geeft direct een geheel andere instelling tegenover vraag en aanbod van arbeidskracht.

Het individu — aldus gaat BIAGI voort — wordt niet meer beschouwd als een abstracte grootheid, maar als element van de groep, waarin hij leeft en waarin hij zijn activiteit ontplooit. Het solidariteitsbeginsel zet zijn stempel op de politieke en sociale werkzaamheid van het fascistisch regime; deze solidariteit wordt vooreerst in de gezins-eenheid openbaar, strekt zich vervolgens uit tot de vakgroep en het beroep, en vindt haar hoogtepunt in de nationale gemeenschap, die alle burgers omvat, die een rol spelen in het productieproces.

Het gezinsloon is een *element* van de *demografische politiek* en van de bescherming van het gezin, waaruit het fascisme voor de toekomst zijn beste krachten moet putten. Kortom, het herstel van het begrip „volk” in zijn historischen zin, bewerkstelligd door het fascisme, geeft

aan de demografische politiek en aan de gelijke verdeling van de gezinslasten, een zeer bijzondere beteekenis.

In korten tijd heeft dit stelsel van gezinsloon breede vlucht genomen. In 1934 was het gezinsloon nog object van collectieve contracten; bij de wet van 21 Augustus 1936 is het instituut gereguleerd en uitgebreid tot het geheele terrein van den arbeid. Dat kan in een land, waar dat terrein van boven af wordt geleid en bestuurd. De leiding kan dan haar demografische bedoelingen realiseeren. Hoe en op welke wijze dat geschiedt, doet hier verder niet ter zake. Wie het weten wil, leze het zoeven genoemde artikel van BIAGI.

Wij stipuleeren alleen, dat hier een op zichzelf prijzenswaardige maatregel genomen is in het belang van de machtspolitiek en de expansiezucht van een dictator; niet om redenen, die gelegen zijn in de waarde van het gezin, als bron van kracht voor de vorming van vrije, zelfstandige persoonlijkheden. En vandaar, dat wij bedenkingen hebben tegen een toepassing van het gezinsloon in den vorm, waarin het in Italië gegeven wordt.

Nu zegge men niet: de bedoelingen kunnen ons onverschillig laten, omdat hier toch een voor den arbeider, vooral voor den vader van het groote gezin, zeer begeerenswaardige zaak wordt verkregen. Want wie zoo redeneert, trekt de dingen uit hun verband en maakt ze los van den geestelijken achtergrond.

Immers, met de beschouwingswijze van het gezin door het fascisme, hangt samen de beschouwingswijze van de waarde der persoonlijkheid. Gaat de staat aan het groote gezin zekere voordeelen geven, dan zal diezelfde staat, stilzwijgend, in zekeren zin als contra-prestatie, concessies van het gezin eischen. Denk aan de opvoeding van de jeugd; denk aan de vrijheid van meeningsuiting; denk aan zoovele andere geestelijke goederen, op het behoud waarvan de christelijke levensovertuiging prijs stelt en die ten offer vallen aan de ideologie van het fascisme. Door zulke materieele voordeelen verslapt de persoonlijkheid tot element in het volksgeheel.

Wat hierboven gezegd is van de gezinnen, geldt in dezelfde mate ook van de opvattingen, die het fascisme heeft over de beroepen. Ook hier wordt alles van boven af geregeld en gereguleerd. De motieven hiervoor kan men, kort geformuleerd, vinden in de considerans van het wetsontwerp van 18 November 1925 over de juridische organisatie van de arbeidsgemeenschappen. Tegenover het eenzijdig ver-

dedigen van klassebelangen, blindweg en ongeordend, onverschillig voor het lot der productie en zelfs voor het lot van de natie, gevoed door het doodelijke idee van strijd tegen de productie en tegen de volksgemeenschap, stelt het fascistische syndycalisme een geordend, rationeel verweer, dat rekening houdt met de nooden der productie en de belangen van de nationale gemeenschap.

Men mag nog wel zijn eigen belangen nastreven, mits dit nooit ga ten koste van het algemeen en nationaal belang. Men is niet verplicht zich te organiseeren in de eenige toegelaten vakvereniging (maar iedereen voelt, dat men juist doordat er maar één vakvereniging erkend is, het welbegrepen eigenbelang voor het minst meebrengt, zich daarbij aan te sluiten. Niet aansluiting toch beteekent verlies van vele voordeelen).

Eenmaal lid van de vakbeweging, is men automatisch binnengetreden in het hiërarchisch verband (vakvereniging, federatie, confederatie, ministerie van corporaties, Duce). De vrijheid der syndicaten is illusoir; voorzitter en secretaris mogen niet vrijelijk door en uit de leden worden gekozen, maar worden goedgekeurd van hoogerhand na bewilliging van het ministerie van corporaties. Die goedkeuring kan bovendien ten allen tijde herroepen worden. Maken de bestuursleden het al te bont, dan kan tijdelijk de macht gelegd worden in handen van president en secretaris, die in bijzondere gevallen zelfs tijdelijk vervangen kunnen worden door een regeeringscommissaris.

Men gevoelt, dat hier evenveel vrijheid is gelaten als aan den leeuw in een kooi, en aan een beer, die aan de ketting van den berenleider zijn rondedansje maken mag.

Collectieve contracten kunnen vrijelijk gesloten worden. Publicatie in de Staatscourant, na voorafgaand fiat van het ministerie van corporaties, maakt het contract automatisch bindend, ook voor de niet-georganiseerden. De Regeering kan evenwel deze publicatie weigeren „op grond van inhoud en vorm”, m. a. w. telkens en altijd, wanneer er iets in staat dat haar niet bevalt ¹⁷).

Ziehier enkele trekjes uit de bekende wet van 3 April 1926, het raam, waarbinnen de corporatieve staat moest worden opgebouwd. (Dat in de praktijk die opbouw niet zoo vlot is verlopen als MUSSOLINI dat wel heeft gewild, doet hier overigens niet ter zake). Genoeg alweer om een inzicht te geven in de waarde van de per-

soonlijkheid in het fascistisch systeem. En, wie nog niet overtuigd is, moet het Charter van den Arbeid er maar eens op nalezen.

Het individu dus deel van den staat. Arbeid nationale plicht. De welvaart van den enkeling slechts een hulpmiddel voor de grootheid van Italië. De beroepsvrijheid in hooge mate beperkt door de Italiaansche „Planwirtschaft”, die decreeteert wat en hoeveel er geproduceerd mag worden. Het particulier initiatief erkend, ja, zelfs aangemoedigd, in zooverre het nationaal belang dat meebrengt of wenschelijk maakt.

Ziedaar hoezeer men de vrijheid liefheeft. Als reactie tegen ongebondenheid en anarchie heeft men een ander uiterste gekozen. De hogere vrijheid van moreele gebondenheid aan de goddelijke wetten kent het fascisme niet.

En daarmee is het veroordeeld.

Slot volgt.

¹⁾ Prof. NICOLAI BERDJAJEW, De bestemming van den mensch in onzen tijd; Arnhem 1936, blz. 102.

Over BERDJAJEW verschenen belangwekkende artikelen in *De Reformatie* van de hand van Ir. B. TER BRUGGE. Zie 16e jaargang, no's 8, 9, 10, 27, 28, 29, 30, 31 en 32. 17e jaargang, no's 27, 29, 31 en 34.

²⁾ A. w. blz. 13.

³⁾ Dr. F. SCHAEPMAN, Rationalisatie of ordening. Nijmegen—Utrecht 1937, blz. 16 v. v.

⁴⁾ Over het *Stachanovisme* wordt in de moderne literatuur over de economische prestaties van Sovjet-Rusland veel geschreven. Men zie b.v. *Bilan du Communisme* par PIERRE DOMINIQUE e.a. Paris 1937, p. 95 sv.

ANDRÉ GIDE, Terug uit Sovjet-Rusland, Amersfoort 1937, blz. 25. (Het Stachanovisme is een prettige uitvinding geweest, om de lautheid eruit te krijgen. Het zou overbodig zijn in een land, waar alle arbeiders werken. Maar zoodra ge daarginds de menschen aan zichzelf overlaat, verslappen ze).

Sir Walter CITRINE, A la recherche de la vérité en Russe (een fransche, maar veel goedkooper vertaling van „I search for truth in Russia”), Paris 1937, p. 237, 341, 372, 374. Vooral echter ook:

ETIENNE BORNE et FRANÇOIS HENRY, Le travail et l'homme, Paris 1937, p. 177—210.

⁵⁾ In geen enkel „kapitalistische” maatschappij treft men zulk een verschil in belooning aan als in de Sovjet-Republiek. Verdient een gewone arbeider nauwelijks 100 roebel, en een geschoolde misschien 3 à 400 roebel, een „Stachanovist” krijgt gemakkelijk 2000 roebel. In de *Za Industrialisatiou* van 17 Dec. 1936 kwam een bericht voor van 2 Stachanovisten, die resp. 1496 en 1800 roebel verdienen in een fabriek, waar men een gemiddeld loon van 205 roebel ontvangt.

⁶⁾ FANNINA W. HALLE, De Vrouw in Sovjet-Rusland, Arnhem 1933, blz. 234.

⁷⁾ T. a. p. blz. 205.

⁸⁾ T. a. p. blz. 167.

⁹⁾ ANDRÉ GIDE. A. w. blz. 28. Wel teekenend is, dat deze communisten-vriend in een noot de vraag stelt: „Maar deze afbraak van het individu, waarop naar het schijnt in Sovjet-Rusland aller streven is gericht, mag dát als een vooruitgang worden beschouwd? Ik voor mij kan dat niet gelooven.”

Over GIDE's reiservaringen: zie *Het Volk*, 12 Aug. 1937, Avondblad.

¹⁰⁾ Intusschen schijnt men heel voorzichtig van de meest uitgelaten losbandigheid op sexueel gebied te willen terugkomen. In een opstel van S. ROUSSELET, *La psychologie de l'individu en Russie Sovjétique (Bilan du Communisme, p. 107)* lazen wij althans, dat ook op dit terrein een zekere evolutie is te bespeuren. De scheiding kan men nog wel gemakkelijk gedaan krijgen, maar men mag er geen misbruik van maken. Abortus is in principe toegelaten, maar toch beperkt. De theorie van het glaasje water hoort men niet meer — integendeel, verkrachting wordt gebrandmerkt als: „een klein-burgerlijke ondeugd”...

In gelijken geest, ja zelfs nog verder gaan de waarnemingen van de *Haagsche Post*, 31 Juli 1937. Vergeleken echter met wat ik in andere betrouwbare publicaties over het moderne Rusland ter zake las, acht ik deze mededeelingen van het rose weekblad wat al te rooskleurig!

¹¹⁾ Geciteerd bij Dr F. SCHAEPMAN, *Het fascisme naar zijn beginselen* beoordeeld, Nijmegen 1932, blz. 150.

¹²⁾ *ibidem* blz. 128.

¹³⁾ Bij decreet van 9 Januari 1927.

¹⁴⁾ *ibidem* blz. 134.

¹⁵⁾ F. FERRARI, *Le régime fasciste italien*, Paris 1928, p. 184.

¹⁶⁾ In een artikel in de *Revue Intern. du Travail*, Avr. 1937.

NOGMAALS DE NEDERLANDSCHE BINNENSCHIEPVAART

DOOR

MR. G. H. A. GROSHEIDE.

In de afgelopen maand heeft Nederland een Kabinetwisseling meegemaakt. De besprekingen, voorafgaande aan het optreden van het Kabinet COLIJN 1937, vonden alom belangstelling. Een belangstelling, die zich niet beperkte tot politieke organisaties en instanties, doch die veel verder ging en in alle geledingen van het Nederlandsche volk openbaar werd.

Merkwaardig was, dat ten aanzien van het bezetten van den zetel aan het Ministerie van Waterstaat een ongekeerde belangstelling bestond bij een geheele bedrijfsgroep. Zou Minister VAN LIDTH DE JEUDE de portefeuille van Waterstaat houden? Vergis ik mij niet, dan werd dit door de geheele Nederlandsche binnenbeurtvaart gewenscht geacht, waartoe trouwens een zeer begrijpelijke aanleiding bestond.

Eertijds werd immers in de binnenbeurtvaart meermalen de klacht geuit, dat er in Nederland geen Ministerie was, dat zich speciaal van haar belangen rekenschap gaf.

De binnenscheepvaart had contact met vier Ministeries, en dit contact werd van de zijde der scheepvaart, voorzoover het werd bemerkt, niet steeds gewaardeerd.

In Minister VAN LIDTH DE JEUDE echter vond men een bewindsman die de kunst van zaken doen verstond en oog had voor de belangen van de binnenscheepvaart.

De centrale instantie in de binnenscheepvaart, het Nederlandsch Binnenvaart Bureau, had meerdere malen met dezen Minister contact gekregen.

Wat was hiervan wel de voornaamste oorzaak?

In een artikel in Antirevolutionaire Staatskunde van het jaar 1932 heb ik gewezen op de uitgebreidheid van het begrip „binnenscheep-

vaart" en de criteria, naar welke men de binnenscheepvaart kan indeelen.

Ik schreef, dat tal van criteria mogelijk zijn. Laat ik voor dit overzicht de binnenbeurtvaart als uitgangspunt mogen nemen.

Wanneer het gaat over het vervoer van goederen, vindt men in den regel de binnenscheepvaart gesteld tegenover het vervoer langs weg of rail, terwijl in de binnenscheepvaart weer onderscheiden wordt tusschen het vervoer in de particuliere vaart en de beurtvaart.

Over het begrip „beurtvaart" nu kan men verschillend oordeelen.

Onlangs trof ik de navolgende definitie: „een beurtvaartdienst is een vervoerdienst van goederen te water, beschikkende over vaste ligplaatsen, tot het aannemen en afleveren van goederen in tenminste twee gemeenten, die gemeenlijk op vaste dagen langs een bepaalde route wordt uitgeoefend."

Het wil mij voorkomen, dat deze definitie het Nederlandsche binnenbeurtvaartbedrijf vrij juist weergeeft.

Welnu, dan blijkt reeds uit de definitie, dat bij de acquisitie tot het verkrijgen van goederen ten vervoer de beurtvaart onmiddellijk spoor en auto ontmoet. Er werd sinds de wijziging van artikel 31 der Spoorwegwet ten zeerste geklaagd, dat de concurrentie van de zijde der Spoorwegen zoo ernstig was geworden. En, hoe kon het anders, — natuurlijk hoorde men van beurtvaartzijde het verwijt: „De Spoor kan gemakkelijk concurreeren in de tarieven-politiek, het tekort van de Spoorwegen wordt toch door den Staat bijgepast, het is een klein kunstje om de vracht van de beurtvaart te onderbidden". Daargelaten òf, en, indien ja, in hoeverre in deze redeneering waarheid school, — een feit was, dat inderdaad een hevige concurrentie tusschen spoor en beurtbooten werd gevoerd.

Van de zijde van de Spoorwegen werd uit den aard der zaak een andere constructie gegeven. De Spoorwegen zouden méér goed „kwijt" zijn geraakt, dan de boot, en de oorzaak hiervan kon slechts zijn, dat de boot goed van de Spoorwegen tot zich getrokken had.

Dat de opening van nieuwe kanalen, speciaal van het Rijn-Twente kanaal, voor de Spoor aanleiding was, haar vrachten dusdanig te verlagen, dat er van een loonende vracht voor de beurtvaart geen sprake meer kon zijn, behoeft geen verwondering te wekken. Hier was een terrein, dat de Spoorwegen nog niet hadden verloren, en in elk geval was men er op uit, dit terrein te behouden.

De moeilijkheden culmineerden in het besluit van de Nederlandsche Spoorwegen, die een geheel plan van streekvervoer hadden uitgewerkt, dat met ingang van 19 Augustus 1936 de Geldersche Tram geen goed meer van beurtvaartondernemers ten vervoer zou mogen aannemen, of hun ten verder vervoer toevertrouwen.

Dit geleek dus min of meer op een openlijken boycot van de zijde van de Spoorwegen tegenover de beurtvaart. Een aantal reederijen, onder welke er waren, die zeer lang met de Geldersche Tram hadden gewerkt, begroetten dit boycotbesluit met weinig sympathie.

Het Nederlandsch BinnenvaartBureau heeft de zaak bij den Minister van Waterstaat aanhangig gemaakt. Door het intermediair van Zijne Excellentie is de boycot uitgesteld en werden onderhandelingen geopend, die leidden tot een overeenkomst tusschen de Reederijen, de Spoorwegen en de Geldersche Tram, waardoor de boycot voor goed van de baan was. Dit contract werd nooit gepubliceerd; het staat mij derhalve ook niet vrij de bijzonderheden er van mede te deelen.

Twee punten waren echter van belang en mogen hier worden vermeld.

De beurtvaart streed om in deze onderhandelingen erkend te worden, als met de Nederlandsche Spoorwegen volkomen gelijkgerechtigde partij.

De Minister van Waterstaat hoopte, dat hier wellicht een basis zou te vinden zijn voor verdere samenwerking en dat het op den duur mogelijk zou wezen, door onderling overleg een Coördinatie-regeling te laten opkomen uit het vrije bedrijfsleven. Zulk een coördinatie, ook van het goederenvervoer, *moest* op den duur komen.

In een redevoering van 10 Juni l.l., door den toenmaligen Minister van Waterstaat VAN LIDTH DE JEUDE gehouden voor de Vereeniging Stoomvaartbelangen, besprak Zijne Excellentie ook het Coördinatievraagstuk. Hij herinnerde aan de wet van 29 November 1935. Paragraaf 47 van deze wet gaf de regeering bepaalde bevoegdheden tot het treffen van maatregelen in verband met vergunningen aan het motorverkeer.

Een uitvloeisel van deze wet was een regeling voor het Personenvervoer, doch ook voor het goederenvervoer werd zij noodig geacht.

Over de toekomstige regeling is in principe reeds veel gesproken. In de kringen van het bedrijfsleven was reeds einde 1935 getracht, tot een samenwerking tusschen rail, auto en beurtboot te geraken.

Destijds waren die onderhandelingen afgebroken. Het tot stand komen van het contract inzake den Gelderschen Achterhoek werd aanleiding, dat opnieuw pogingen werden gedaan. De opzet van den minister van Waterstaat was een contractueele regeling, opkomend uit het bedrijf. Er moesten dus partijen zijn, die het bedrijf vertegenwoordigden. In de Nederlandsche Spoorwegen had men een eenheid; het Binnenvaart Bureau kon geacht worden de beurtvaart te vertegenwoordigen; een Auto-Centrale (lijnvervoer en wild vervoer bevattend) werd onlangs opgericht.

Groote moeilijkheden baarde echter de vraag, hoe de terrein-afpaling tusschen de drie takken van het vervoer zoude zijn.

Bijna als vanzelf is toen gevormd de z.g. Commissie-TEN HOPE waarin Spoorwegen-, Auto- en Beurtvaart-deskundigen zitting hebben.

Laat ik hier mogen afdrukken hetgeen in de hierboven geciteerde rede van den Minister van Waterstaat over deze Commissie wordt opgemerkt:

„Die besprekingen zijn gevoerd en toen is ontstaan uit de kringen van belanghebbenden een Commissie onder leiding van den heer TEN HOPE waarvan ik het voorrecht heb gehad verschillende leden te mogen ontmoeten, die zich tot taak had gesteld, een regeling te ontwerpen. Op dat oogenblik was het, geloof ik, de commissie nog niet volkomen duidelijk, waaruit die regeling zou moeten bestaan. Dat was toch niet zoo eenvoudig. Men heeft zich eerst afgevraagd, zich altijd weer richtende naar de eischen die aan een economisch vervoer moeten gesteld worden, of het niet mogelijk was, een grondslag te vinden, waarop dat vervoer zich zelf zijn meest economischen weg zocht. Toen is men gekomen tot de conclusie, omdat er zoo'n geweldig aantal variaties bestaan in het vervoer, dat men niet anders kon doen dan te komen tot een regeling van normen. Toen het zoover kwam M. de V. kregen die heeren hetzelfde gevoel als die heeren in de Statenzaal: daar komt niets van terecht. Maar... dat eindigde niet met een ruzie, maar men kwam tot het ontwerpen van een regeling, die misschien niet in alle details precies geregeld is, maar die dan toch heel duidelijk ditmaal weergaf de normen, de verhouding in de minimum-tarieven voor die verschillende vervoerstakken.”

Ik geloof niet, dat ik een geheim verklap, wanneer ik zeg, dat nog niet alle moeilijkheden in de Commissie-TEN HOPE zijn overwonnen.

Het regelen van de materie kan men ook niet bepaald eenvoudig noemen.

De opzet van Minister VAN LIDTH DE JEUDE was, dat, wanneer de Commissie met haar werkzaamheden gereed zou zijn, het resultaat in een contract zou worden verwerkt.

Binnenkort zal moeten blijken, hoe de tegenwoordige Minister van Waterstaat zich de oplossing van het Coördinatie-vraagstuk denkt.

Het Nederlandsch Binnenvaart Bureau had reeds geruimen tijd geleden aan den Minister een volledig coördinatieplan in den vorm van een concept Koninklijk Besluit tot invoering van een vergunningstelsel voor het exploiteeren van motorrijtuigen en vaartuigen tot vervoer van goederen, een z.g. „Reglement Goederenvervoer”, ingezonden, en dit ontwerp van een uitvoerige nota vergezeld doen gaan.

Deze nota is in binnenvaartkringen bekend als Coördinatie-Rapport van het Nederlandsch Binnenvaart Bureau.

Ook de Commissie DE VRIES, geregeld in de Wet op het Verkeersfonds, zal vermoedelijk te zijner tijd over de coördinatie aan den Minister van Waterstaat rapporteeren. Voorzoover schrijver dezes bekend is, kwam haar coördinatie-rapport op het goederenvervoer nog niet ten Departemente in.

Men heeft gevraagd: is er nu geen gevaar voor den handel te duchten, wanneer de drie genoemde takken het eens worden over een bepaald schema?

Vooreerst zou ik hiertegen willen opmerken, dat, naar het mij voorkomt, de handel voor een zeer groot gedeelte den ongunstigen economischen toestand in de binnenscheepvaart op zijn geweten heeft. Het is een bekend feit, dat vele ondernemingen toegeven, dat de vervoerprijzen, die heden ten dage in Nederland betaald worden, vaak belachelijk laag zijn en zeker nooit de exploitatiekosten van het vervoermiddel kunnen goed maken. Anderzijds vraagt de handel, of men hem kan verwijten, dat hij profiteert van de weinige eenstemmigheid tusschen de verschillende soorten van vervoer en van den concurrentiestrijd tusschen de ondernemingen in het auto- en beurtvaart-vervoer. Er zijn voorts twee belangrijke factoren, die een onredelijk „opdrijven” van de vrachten remmen; ik bedoel het eigen vervoer en de particuliere binnenscheepvaart. Eigen vervoer wordt wel gedefinieerd als het vervoer van goederen met vaartuigen of motorvoertuigen, waarover men gedurende tenminste een bepaalden tijd de voortdurende en uitsluitende beschikking heeft ten eigen behoeve, of ten behoeve van

eigen bedrijf of onderneming, zonder dat voor dit vervoer aan derden eenigerlei vergoeding wordt betaald.

Nu is in de laatste jaren het eigen vervoer zoo te water als te land sterk toegenomen. Het beroepsvervoer vond dit in zooverre onjuist, dat de ondernemingen, die eigen auto's of schepen er op na hielden, deze vervoermiddelen alleen gebruikten, wanneer het loonend was, en voor het minder loonende vervoer zich wendden tot het beroepsvervoerapparaat.

Men stelde zich nu op het standpunt, dat, zoo een bedrijf een beroep doet op het beroepsvervoerapparaat wanneer eigen vervoer onvoordeelig uitkomt, en het „mooie” goed dus aan het beroepsvervoer onthoudt, hiertegenover zekere compensaties moesten staan. Deze compensaties laten zich bijvoorbeeld denken in den vorm van extra lasten op het eigen vervoer. Ook zijn herhaalde malen andere middelen aan de hand gedaan.

Bij de Overheid vond men tegenover de ontwikkeling van het eigen vervoer, voor de beurtvaart weinig steun; men toonde weinig geneigdheid hier in te grijpen.

Verwacht kon worden, dat men het eigen vervoer echter zou willen beletten, als concurrent tegenover het beroepsvervoer op te treden.

Bekend was namelijk het streven van sommige exploitanten van eigen vervoermiddelen om tegen belachelijke prijzen voor het publiek terugvracht te aanvaarden, teneinde te voorkomen dat het materieel geheel ledig terug keerde. Regelt men het eigen vervoer niet, en bindt met het althans niet aan beperkende bepalingen, dan ligt in de mogelijkheid van een verschuiving van beroepsvervoer naar eigen vervoer reeds een rem, om vracht-opdrijving te voorkomen.

Wanneer men de coördinatie beperkt tot rail, auto en beurtboot en de particuliere vaart niet in de coördinatie betreft, schuilt een tweede remmende omstandigheid in het gevaar, dat het goed van de beurtvaart zou afvloeien naar de particuliere vaart.

Met deze laatste opmerking betreed ik het terrein van de verhouding beurtvaart — particuliere vaart.

Van algemeene bekendheid is, dat de particuliere vaart onderworpen is aan de bepalingen van de Wet op de Evenredige Vrachtverdeling, en de uitvoering van deze wet tot voor enkele dagen niet ressorteerde onder het Ministerie van Waterstaat. Nu dit thans wel het geval is, komt het mij zeer gewenscht voor, dat men de coördinatie van spoor, auto

en beurtboot niet laat wachten tot ook de particuliere vaart mede geëördineerd wordt. De uitvoering van de Wet op de Evenredige Vrachtverdeeling berust bij de onderscheidene Bevrachtings-Commissies. Voor de eenheid in de rechtspraak zorgt de Raad van Beroep voor Bevrachtingszaken, in den Haag gevestigd. Over de uitvoering der Wet op de Evenredige Vrachtverdeeling is niemand te spreken. De beurtvaart niet, de particuliere vaart niet, het Verbond van Werkgevers, dus de handel en industrie niet.

De beurtvaart beklaagt zich, dat, niettegenstaande bij het tot stand komen van de wet nadrukkelijk was verzekerd, dat zij slechts onder de Wet op de Evenredige Vrachtverdeeling zou vallen, voorzoover zulks noodig was om te voorkomen, dat zij goederen die bij de particuliere vaart waren tot zich zou trekken, er in de practijk Bevrachtings-Commissies zijn, die de beurtvaart hebben gecontingenteerd en, niettegenstaande het standpunt van den Raad van Beroep, practisch niet te veel willen weten van een mogelijkheid voor de beurtvaart om aan te toonen, dat een bepaalde vervoersuitbreiding door haar niet aan de particuliere vaart is onttrokken.

In schipperskringen denkt men over de wet zeer verschillend.

De strijd om de Wet op de Evenredige Vrachtverdeeling is nog niet uitgestreden.

Een subcommissie van de Commissie-DE VRIES onder Voorzitterschap van den Heer Dr E. HELDRING werd ingesteld om over de intrekking te adviseeren. De Commissie-HELDING rapporteerde 11 Juni 1936.

De Commissie DE VRIES heeft het rapport van de sub-commissie aan den Minister doorgezonden met de mededeeling, dat h. i. intrekking der wet volgen moest, daarbij afwijkende van het gevoelen van de meerderheid der Commissie-HELDING.

Wanneer geen maatregelen genomen worden, moet zij eigenlijk 31 December 1937 afloopen; immers artikel 13 der wet luidt als volgt:

„Deze wet treedt in werking met ingang van den dag volgende op dien harer afkondiging. Zoodra de heerschende buitengewone tijdsomstandigheden hebben opgehouden te bestaan, doch in ieder geval voor 1 Januari 1938 zal aan de Staten Generaal een voorstel van wet worden gedaan, waarbij de intrekking van deze wet, zoomede de overgang tot den normalen toestand wordt geregeld.”

In de bekende Schippersvereniging „Schuttevaer” wordt op dit

oogenblik bij de afdeelingen een enquête gehouden, of men vóór of tegen de opheffing der wet is. Het resultaat van deze enquête is mij nog niet bekend.

Een van de groote bezwaren tegen de werking der Wet E. V. is ook het z.g. Rijnvaart-lek. Wat beteekent dit? Het systeem van de Wet E. V. mag ik als bekend veronderstellen. Om goederen in lading te nemen in een vaartuig voor vervoer naar binnen het Rijk gelegen plaatsen behoeft men een bewijs als in artikel 4 bedoeld, d. w. z. toestemming van de betreffende Bevrachtings Commissie. Naar aanleiding van een procesverbaal terzake van een overtreding heeft de Hooge Raad bij arrest van 17 December 1934 beslist:

„De belemmeringen, welke de wet van 5 Mei 1933, S. 251, bij toepassing op den Rijn zou opwerpen met betrekking tot het inladen of in lading nemen, zijn in strijd met de rechten, welke de Herzienne Rijnvaart-acte toekent. Immers, onder „navigation” in art. 1 dier acte moet niet alleen het „varen” der schepen worden begrepen, maar ook — behoudens de in de Acte zelve voorkomende beperkingen — het voor bedoelde vaart inladen en in lading nemen.

De Wet van 5 Mei 1933, S. 251, heeft de rechten, uit de Herzienne Rijnvaartacte voortvloeiende, niet willen aantasten en hééft ze ook niet aangetast.”

Gevolg was dus, dat men op den Rijn kon laden, zonder toestemming van de Bevrachtings Commissie te vragen. Hoe ver zou de Hooge Raad dezen vrijdom uitstrekken?

Ik kan op deze kwestie hier niet uitvoerig ingaan, doch het staat wel vast, dat het onttrekken van de particuliere vaart aan de werking van de wet zich verder uitstreckte, dan het gebied, gewoonlijk met den naam „Rijn” aangeduid.

Ik geloof niet, dat iemand meent, dat door de Wet E. V. voldoende voorzien wordt in den nood van de binnenvaart. Toch erkent men, dat onder de werking van deze wet zekere misstanden zijn verdwenen, en algemeen zou men het betreuren, wanneer het verdwijnen der wet het weder verschijnen van de misstanden zou ten gevolge hebben. De nood in de binnenvaart verdween inderdaad nog niet. Is een van de oorzaken van den economisch slechten toestand in de particuliere scheepvaart een overvloed aan scheepsruimte?

Langen tijd is er over geklaagd, dat er in de binnenscheepvaart geen

behoorlijke statistieken bestonden en ook in mijn artikel in dit tijdschrift in 1932 wees ik er op, dat het Binnenscheepvaartcongres eenige malen het verlangen naar statistieken had uitgesproken, doch dat dit tot op dat oogenblik niet was bevredigd.

Sinds is de toestand verbeterd. Een viertal statistieken zijn verschenen, toegelicht door Dr HANRATH, Sous-chef van de Afdeling Handel en Verkeer van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De eerste betreft den toestand der binnenvloot op 1 Maart 1934, de tweede de bevrachtingen in het jaar 1934; voorts verschenen een bundel statistieken over de grootte en samenstelling der binnenvloot in Nederland per 1 Januari 1936 en een serie statistieken over de bevrachtingen in de wilde binnenvaart in Nederland gedurende het jaar 1935. Deze statistieken leveren inderdaad zeer belangrijk materiaal en zullen zeer vermoedelijk den grondslag vormen voor het rapport van de Commissie gevormd door het Binnenscheepvaartcongres. In 1936 werd in het Kurhaus te Scheveningen een Binnenscheepvaartcongres gehouden, dat groote belangstelling van de zijde der Autoriteiten ondervond. Het was het eerste Congres, dat door den nieuwen Voorzitter, den Heer J. J. C. VAN DIJK, werd gepreseed. Het Congres aanvaardde de navolgende conclusie:

„Het Elfde Binnenscheepvaartcongres,

Gezien de praeadviezen over „Is beperking van de tonnage in het beroeps-vervoerapparaat gewenscht en welke middelen moeten eventueel daarvoor worden toegepast”,

Gehoord de daarover gevoerde discussiën,

In aanmerking nemende,

dat de bestaande scheepvaart-, haven-, kade- en andere heffingen de gebruiksmogelijkheden van de vloot beperken en het teveel vergrooten,

dat deze heffingen een zoodanig percentage van de totale besomming in de binnenvaart uitmaken, dat verlichting dezer heffingen dringend noodig is,

dat naast een inperking der tonnage en de daaraan te verbinden voorzieningen mede wegneming van gebruiksbelemmeringen moet worden overwogen,

Besluit tot instelling eener commissie, welke zoo spoedig mogelijk zal hebben te rapporteeren,

omtrent de vraag, of en zoo ja, welke maatregelen, die kunnen leiden tot doelmatige inperking van de tonnage van het beroepsvervoer-apparaat te water, behooren te worden genomen,

omtrent de voorzieningen welke moeten worden getroffen, indien door de te nemen maatregelen personen hun bedrijf moeten opgeven of in hun bedrijfsuitoefening worden geschaad,

omtrent de vraag, of, en de wijze waarop, het teveel kan worden verminderd door uitbreiding van de gebruiksmogelijkheden van de vloot, speciaal door de herziening van de op dit gebruik rustende heffingen,

Verzoekt den Voorzitter te willen overgaan tot samenstelling dezer commissie en bepaling van den termijn, binnen welken rapport moet worden uitgebracht."

Tijdens het schrijven van dit artikel is de arbeid van de Commissie nog niet gepubliceerd en het rapport nog niet bij het Bestuur van het Binnenscheepvaartcongres ingekomen.

Reeds werd bij den aanvang er op gewezen, dat de binnenvaart met belangstelling uitzag, of de Heer VAN LIDTH DE JEUDE Minister zou blijven en werd diens heengaan een teleurstelling voor de beurtvaart; daar kwam nog een tweede teleurstelling bij. Immers, de pas gekozen Voorzitter der Vereeniging „Het Binnenscheepvaartcongres", van wien ook ten aanzien van het geheele coördinatie-vraagstuk nog veel medewerking werd verwacht, heeft zich genoodzaakt gezien, in verband met zijn optreden als Minister van Defensie, voor zijn presidentschap te bedanken. Doch om terug te keeren tot de statistiek:

De statistiek, gepubliceerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek omtrent de samenstelling van de Nederlandsche binnenvloot op 1 Januari 1936 leert, dat er geregistreerd zijn:

2051 beurtvaartschepen, metende 171.384 ton,

736 schepen vast varende als vast relatie-schipper met een inhoud van 109.092 ton,

3969 schepen voor eigen vervoer en eigen handelsschipperij met een tonneninhoud van 431,785,

gecombineerd beurtvaart, vaste relatie en eigen vervoer 230 schepen met een tonneninhoud van 28892,

particuliere schipperij 11546 schepen metende 2.866.254 ton,

totaal 18.532 schepen, metende 3.607.407 ton.

Voor de genoemde Commissie uit het Binnenscheepvaartcongres doen zich nu een tweetal moeilijke vragen voor:

Ten eerste, is de binnenvaart-vloot nu werkelijk te groot, en zoo ja, hoeveel;

ten tweede, welk systeem moet men volgen om tot een inperking te geraken?

Van nabij is mij bekend, dat aan de oplossing van beide vragen bijna onoverkomenlijke moeilijkheden in den weg staan.

Bij het vraagstuk van de inkrimping moet men rekenen zoowel met de mogelijke opleving in de conjunctuur als ook met de omstandigheid, dat er bepaalde gedeelten van een jaar zijn, waarin meer vraag is naar scheepsruimte dan in een ander seizoen.

Zal men voorts de inkrimping trachten te bereiken door een scherpe keuring van het materiaal, of zal men de schepen van een bepaalden ouderdom uit de vaart nemen? Welk vergoedingssysteem zal men toepassen? Zal men, gezien het feit, dat tal van schippers aan boord wonen en door het bezit van hun schip in elk geval geen afzonderlijke woning behoeven te huren, met deze omstandigheid rekenen?

Moet beteekenis worden toegekend aan de vraag of met een bepaald schip kan worden verdiend, of niet?

Leert de laatst gepubliceerde statistiek, dat schepen kleiner dan 300 ton wel altijd een te langen wachttijd zullen hebben?

Ziehier een serie vragen, die doet zien dat een oplossing van de inperkingsvraag niet zoo eenvoudig is.

Een van de redenen van den noodtoestand der binnenscheepvaart is zeker ook gelegen in de heffingen.

Het mag van algemeene bekendheid worden geacht, dat de Commissie-PATIJN over deze heffingen een rapport heeft uitgebracht, doch van éven algemeene bekendheid is, dat dit rapport weinig bevrediging heeft gewekt.

De Commissie-DE VRIES stelt opnieuw een onderzoek naar de heffingen in.

Tenslotte nog een paar opmerkingen, die zich als het ware om de binnenvaart heen groepeeren.

De regeling van het Binnenvaartrecht is bij de Kamer aanhangig. De Memorie van Antwoord bracht een gewijzigd ontwerp. De kans schijnt groot te zijn, dat de zoo lang verwachte uniforme charter binnen niet al te langen tijd ons wetboek zal binnentreden.

De sociale vrede bleef in het beurtvaartbedrijf bewaard, sinds enkele jaren kwamen in het georganiseerde beurtvaartbedrijf geen stakingen voor.

Voor het onderwijs aan schipperskinderen worden nog steeds vele krachten ingespannen.

Met het bovenstaande meen ik mijn taak tot het maken van eenige orienteerende opmerkingen summier te hebben volbracht.

Ik heb uitsluitend de binnenvaart, speciaal de binnenbeurtvaart, be-
zien.

Hen, die zich nauwkeurig willen orienteerden, zoowel over de binnenvaart als over de Rijnvaart, verwijs ik naar het onlangs verschenen jaarverslag 1936 van het Centraal Bureau voor de Rijn- en Binnenvaart. Dit 208 bladzijden tellende werk geeft een uitstekend overzicht. De bijlagen, die tal van statistieken bevatten, zijn zeer instructief.

Een chronologisch overzicht vindt men in de brochure „De binnenscheepvaart in 1936” door C. M. A. VAN KASTEEL.

Omtrent de binnenvaart geeft voorts het 14-daags verschijnend tijdschrift „Binnenscheepvaart” alle mogelijke inlichtingen.

In een extra-nummer van dit blad, d. d. 30 December 1936, is opgenomen de studie van den Heer A. M. GROOT over „De Spoorwegpolitiek en het Particulier Beroepsvervoer”.

Deze studie is het bekroonde antwoord op een prijsvraag uitgeschreven door de Vereeniging van Werkgevers in het Binnenbeurtvaart- en Autobeurtdienstbedrijf.

Wie zich van de Schippersvereenigingen en hun streven en hun strijd op de hoogte willen stellen, raadplege, naast het algemeene Weekblad „Schuttevaer”, de organen der onderscheidene Schippersorganisaties.

Juli 1937.

DE TOESTAND VAN AMSTERDAMSCH WERKLOOZEN

DOOR

P. KEULEMANS

II (*Slot*).

Voor wat „het geestelijk leven” aangaat zullen eenige aantekeningen omtrent krant, radio, vereenigings- en kerkelijk leven eenig inzicht kunnen geven.

43 gezinnen lazen een eigen betaald dagblad; 18 gezinnen hadden de eigen krant moeten afschaffen. Men las nu van burens of met een ander samen, dan wel men kreeg een gratis abonnement.

In 21 gezinnen had men een radiotoestel. Geen dezer was tijdens de werkloosheid afgeschaft, in 23 gezinnen was men aangesloten bij een radiocentrale. 7 gezinnen hadden het abonnement bij een centrale moeten afschaffen. Twee gezinnen hadden gratis een aftakking van een toestel van de burens gekregen.

Andere 2 gezinnen hadden juist vóór het onderzoek een centrale-abonnement genomen. In een dezer gevallen, omdat de vrouw „altijd thuis zat, bijna niemand meer sprak en ook geen krant meer las”.

Bij de laatste steunverlaging was de krant afgeschaft.

Voor enkelen werden de kosten van een radio-abonnement door familie betaald. In een ander gezin had men geen geld beschikbaar om een onbruikbaar geworden toestel te doen herstellen.

In de onderzochte gezinnen waren 28 gezinshoofden lid van een vakorganisatie, van vóór den tijd der werkloosheid.

Van de overigen waren er 6, die tijdens de werkloosheid het lidmaatschap der organisatie hadden opgegeven. 11 hadden opgezegd vóór de werkloosheid.

Daaronder was er een, die al zoolang bij een patroon werkte, dat hij meende toch wel niet werkloos te zullen worden; overigens zag hij het nut van georganiseerd zijn niet in.

De reden van het opzeggen van het lidmaatschap gedurende de werkloosheid was bij twee personen gelegen in het h. i. geringe bedrag der uitkeering door de organisatie, bij één in het niet kunnen profiteren van de werklozenkas, omdat hij nog niet lang genoeg lid was geweest.

De 28 georganiseerden namen daadwerkelijk deel aan het vereenigingsleven. Enkelen door het verleen van bijstand bij het werk van de vereeniging, of door het maken van propaganda. De overigen door het deelnemen aan cursussen, excursies, vergaderingen.

„In 41 gezinnen werd een kerkelijke gezindte opgegeven, t. w.:
Ned. Hervormd: 9 (in 7 was, voor zoover bleek, belangstelling voor de kerk; in twee niet);

Gereformeerd: 3 (bij allen bleek belangstelling te zijn);

Evang. Luthersch: 3 (in 2 bleek belangstelling te zijn; 1 onbekend);

Doopsgezind: 1 (man en vrouw gaven te kennen tijdens de werkloosheid aanhangers van het Spiritisme te zijn geworden);

Roomsch Katholiek: 13 (in 9 was, voor zoover bleek belangstelling; in vier niet);

Hersteld Apostolisch: 1 (hier bleek belangstelling te zijn);

Israëlietisch: 4 (bij allen bleek belangstelling te zijn).”

„De vraag, of en in hoever de werkloosheid ten aanzien van de belangstelling voor de kerk van invloed was geweest, kan niet worden beantwoord. Daarvoor zou een nauwkeuriger onderzoek in deze materie noodig zijn, dan de Commissie zich meende te mogen veroorloven. Behoudens in één gezin, dat z.g. kerkelijk gemengd was, werd in de gezinnen, waar men wel een kerkelijke gezindte opgaf, doch van geen belangstelling voor de kerk deed blijken, de genoemde invloed ontkent. Wel werd, doch ook in slechts enkele gezinnen, gezegd, dat men in zijn zorgelijke omstandigheden steun had gevonden bij den godsdienst en daardoor nader tot de kerk was gekomen.”

„De volgende opgaven werden verstrekt omtrent het geven van godsdienstonderwijs aan de kinderen der bovenbedoelde gezinnen.

Ned. Hervormd: 3 gezinnen godsdienstonderwijs; 1 niet, 3 onbekend, 2 kinderen te jong;

Gereformeerd: 2 gezinnen godsdienstonderwijs; 1 geen kinderen;

Evang. Luthersch: 2 gezinnen godsdienstonderwijs, 1 onbekend;

Doopsgezind: 1 gezin, kind te jong;

Roomsche Katholiek: 9 gezinnen godsdienstonderwijs, 2 niet, 2 onbekend;

Hersteld Apostolisch: 1 gezin onbekend;

Israëlietisch: 1 gezin godsdienstonderwijs, 2 onbekend, 1 geen kinderen;

Gem. gezindte: 3 gezinnen godsdienstonderwijs, 2 niet, 1 onbekend, 1 geen kinderen."

„Bij navraag omtrent het politiek georganiseerd zijn werd slechts in 12 gezinnen een positief antwoord gegeven."

„Hoewel ook met betrekking tot de politieke organisatie hier en daar onverschilligheid en twijfel aan het nut hiervan werd opgemerkt, waren er ook eenige gezinnen, waar met waardeering werd gesproken over den steun dien men had gevonden in het verband van de partij."

Omtrent de gezinsverhoudingen geeft het rapport de volgende opmerkingen:

„In 56 gezinnen werd medegedeeld, dat de verstandhouding tusschen man en vrouw steeds goed was geweest en door de werkloosheid in het minst niet had geleden. In één dezer gezinnen voegde men daaraan toe, dat de gemeenschappelijke nood man en vrouw zelfs nader tot elkander had gebracht."

„In 10 gezinnen leed de overigens niet slechte verhouding tusschen man en vrouw onder den druk der omstandigheden. De verhoogde prikkelbaarheid, in de meeste gevallen van den man, veroorzaakte in deze gezinnen vaak huiselijke oneenigheid. In één dezer gevallen weet de vrouw dit aan het voortdurend thuiszitten en nietsdoen van den man, die haar daarmede ergerde. In deze gezinnen werd hier en daar de vrees geuit, dat deze toestand bij een langeren duur der werkloosheid onvermijdelijk nog slechter zou worden."

„In de overige 4 gezinnen bleek de verstandhouding tusschen man en vrouw niet goed te zijn. Vooral in het begin had de werkloosheid van den man in deze gezinnen hevige huiselijke conflicten veroorzaakt."

„In drie dezer gezinnen weet men dezen toestand geheel aan de werkloosheid; in het vierde was de verhouding nooit goed geweest. Bijna zonder uitzondering was de wederzijdsche verhouding tusschen ouders en kinderen in deze gezinnen goed. In het algemeen was de zorg voor de kinderen groot en offerend, ook in de gezinnen, waar

de onderlinge verhouding der ouders te wenschen overliet. Met veel takt wisten de meeste ouders hun kinderen het gevoel van den druk der omstandigheden te besparen. Vele ouders gaven toe, dat zij meer toegeeflijk jegens hun kinderen waren geworden dan voorheen. Met het gezegde: „ze moeten al zooveel ontberen”, werd dit in den regel gemotiveerd.”

„Er waren toch eenige gezinnen, waar geconstateerd werd, dat de kinderen onder de terneergeslagen of prikkelbare stemming der ouders leden; in meer dan één gezin werd dit tegenover de bezoeker erkend en betreurd en gaf men te kennen, dat men zooveel mogelijk moeite deed om zich te beheerschen.”

„In twee gezinnen konden de in hooge mate zenuwachtig geworden vaders niets meer van de kinderen verdragen, maar deden de moeders daarentegen al haar best dit weer goed te maken.”

„In bijna alle gezinnen, waar oudere kinderen waren, kon worden geconstateerd, dat het bij dezen bestaande meer of minder duidelijk besef van den waren toestand geen ongunstigen invloed op de gezinsverhoudingen had gehad.”

„Er was één gezin, waar de huisbezoeker van een verstoring der overigens niet slechte verhoudingen vernam. Een zoon, die ook werkloos was, had van den vader kleeding geëischt, waaraan deze niet kon voldoen. Na een woordenwisseling hierover had de vader den zoon de deur gewezen. Men had hem daarna niet teruggezien. De jongen was naar een gehuwde zuster gegaan en was thans als varensgezel op zee. Uit hetzelfde gezin was een dochter van 17 jaar, eveneens met ruzie, weggegaan. Zij was na korten tijd gehuwd.”

„In de overige gezinnen was tijdens de werkloosheid geen ongunstige verandering gekomen in de verhouding tusschen ouders en kinderen.”

Op de onwillekeurig opkomende vraag of bij de werkloosheid van den man de vrouw tracht het gemis van gezinsinkomsten door arbeid te neutraliseeren, geeft het rapport het volgende antwoord:

„Geregelde verdiensten ter vermeerdering van de gezinsinkomsten genoot de vrouw van slechts één gezin. Zij dreef een waschen strijkinrichting, die zij reeds had, toen haar man nog werkte. Zij deelde mede, dat deze zaak daarna was achteruitgegaan en nog slechts geringe verdiensten opleverde.”

„8 vrouwen deelden aan de bezoekers mede, dat zij tijdens de

werkloosheid harer echtgenooten buitenshuis arbeid hadden verricht, resp. als schoonmaakster van kantoren en als naaister bij werkgevers, voor wie zij vóór haar huwelijk hadden gewerkt. Zij hadden, naar zij mededeelden, deze taak moeten neerleggen wegens ziekte of zwangerschap. Voorts hadden eenige nog een zeer tijdelijke taak buitenshuis gehad, w. o. één, die kort vóór het onderzoek gedurende een maand als tijdelijk onderwijzeres aan een bijzondere school was verbonden geweest."

„In 10 gezinnen kreeg de huisbezoekster den indruk, dat de vrouw ziekelijk was, terwijl in 9 gezinnen de vrouw zelf klaagde over zwakte, zoodat zij zich niet in staat voelde haar eigen huishouding behoorlijk te verzorgen. In 12 dezer 19 gezinnen waren kinderen onder de 6 jaar."

„In vele andere gezinnen was de verzorging van de jonge kinderen of de ziekte van oudere kinderen en in één gezin de overspannen toestand van den man een ernstig beletsel voor de vrouw om buitenshuis in loondienst te werken."

„Thuiswerk voor anderen werd door geen der vrouwen verricht."

Omtrent het pogen van den werklooze om weer aan 't werk te komen vernemen we, dat er 25 waren, die het werk zoeken hadden opgegeven. Men was ingeschreven bij den Arbeidsbeurs, maar dat was dan ook alles.

Het meerendeel der wel werkzoekenden bepaalde zich bij eigen beroep, hield contact met vroegere patroons, met vakgenooten, met vakbond, maar 't succes was zeer gering.

Enkelen hadden getracht door baantjes als loterij-agent, advertentie-acquisiteur of door kleinen handel wat te verdienen, maar meestal gelukte het toch niet.

„De ouderen onder de geschoolde arbeiders hadden reeds spoedig, nadat zij werkloos waren geworden, hun min of meer geregelden gang naar de werkgevers nagelaten en gingen zich enkel nog daar aanbieden, waar zij meenden eenige kans op werk te hebben."

„Onder hen, voor wie het schriftelijk solliciteeren gebruikelijk is, zooals kantoorbedienden e.d. waren er, die dit, naar zij mededeelden, hadden moeten opgeven, omdat de daaraan verbonden uitgaven voor briefport hun te bezwaarlijk waren geworden."

„Allen, die tijdens het onderzoek geen geregelde pogingen meer deden om, behalve door hun inschrijving bij de Gemeente Arbeidsbeurs,

weer werk te vinden, gaven te kennen, dat zij dit aanvankelijk wél hadden gedaan en het zoo lang hadden volgehouden, totdat zij het vruchteloze er van hadden ervaren."

„Naar sommiger mededeeling te oordeelen, scheen de vrees, dat men door zijn aanbieding op de arbeidsmarkt de niet-werklooze vakgenooten kon schaden, ook remmend te werken met betrekking tot het werkzoeken."

„Het massale en langdurige der werkloosheid scheen velen te verbijsteren. „Het geeft toch niets; er zijn na mij zoovelen ontslagen, van wie men het nooit zou hebben gedacht", werd tegen een bezoeker gezegd."

„Onder deze werkloozen waren er, die reeds 25 jaren of langer bij denzelfden patroon hadden gewerkt en die zich onmisbaar hadden geacht of althans in de vaste overtuiging hadden geleefd van de zekerheid van hun maatschappelijk bestaan."

„De hier en daar uitgesproken vrees, dat men door het geruimen tijd werkloos zijn de noodige vaardigheid in zijn vak zou hebben verloren, werkte eveneens verlamdend op het zoeken naar werk. Een schilder van 40 jaar zei tegen de huisbezoeker: „mijn handen beven zoo, dat ik niet eens meer zal kunnen werken". Een grondwerker van gelijken leeftijd zei er van overtuigd te zijn, dat hij inmiddels al te oud was geworden voor zijn beroep."

„Tijdens het onderzoek hadden geregeld of nu en dan nog eenige verdiensten in het eigen beroep:

een bakker één dag per week;

een reiziger met een handels-agentuur;

een goudsmid en een kleermaker voor hun vroegere patroons;

een havenarbeider nu en dan.

Tijdens het onderzoek hadden geregeld of nu en dan eenige verdiensten uit werkzaamheden buiten hun beroep:

een transportarbeider met het geven van enkele pianolessen;

een kantoorbediende met het vertoonen van smalfilms;

een kantoorbediende met boeken-colportage;

een monteur als agent van een loterij-onderneming;

een havenarbeider bij een kolenhandelaar (familielid);

een winkelbediende was huizenverhuurder;

een diamantslijper had een krantenwijk."

„Voorts was, met het oogmerk zich daarmede in de toekomst een

bestaan te verwerven, een varensgezel bezig zich te bekwamen in het besturen van een auto; niet zonder succes, want in een der laatste weken van het onderzoek werd hij door een werkgever als chauffeur in dienst genomen."

Hoe brengt de werklooze man nu zijn leegen tijd door?

Het overgrootste deel blijft thuis. In 5 gevallen vertoefde de man meestal buitenshuis.

In 3 gezinnen, waar de vrouw door ziekte of zwakte haar huishoudelijk werk niet kon verrichten, deed de man dit nagenoeg geheel.

„In 24 gezinnen bracht de man, voor zoover zijn overige gezinstak dit toeliet, den dag door met knutselwerk, als houtsnijwerk, figuurzagen, speelgoed maken enz., of met teekenen, schilderen, in enkele gevallen met aquarium- en plantenverzorging. Algemeen werd er geklaagd, dat het geld ontbrak om de daarvoor benodigde materialen aan te schaffen. Enkelsten wisten daarin te voorzien met hout- en metaalafval, dien zij hier en daar vonden."

„In 11 gezinnen bracht de man veel tijd door met lezen. Ook onder hen, die zich gewoonlijk met knutselen bezig hielden, waren er velen, die bovendien veel lazen."

„Wat gelezen werd, was in de meeste gevallen ontspanningslectuur; er waren enkelen, die een voorliefde hadden voor populair-wetenschappelijke boeken. Anderen — dit waren meestal de kantoorbedienden e. d. — maakten veel gebruik van studieboeken om het vroeger geleerde (gewoonlijk talenkennis) op te halen of, zooals gezegd werd, nieuwe kennis op te doen, teneinde daarvan in de toekomst te kunnen profiteren. De boeken werden in den regel geleend uit de openbare bibliotheken of uit de boekerijen van vakorganisaties."

„Er was slechts één gezin, waar de bezoeker werd gezegd, dat de man den geheelen dag thuis doorbracht met nietsdoen."

„De boven geschetste verschillen konden uit den duur der werkloosheid noch uit de bijzondere omstandigheden der gezinnen worden verklaard. Zij werden klaarblijkelijk beheerscht door individueele factoren."

„In de gevallen, waarin het voortdurend thuis zijn van den man storend werd gevonden, vindt dit meestal zijn oorzaak in diens prikkelbare stemming, welke op haar beurt het gevolg was van zijn onrustig verlangen naar werk."

„Deze onrust was blijkbaar ook de oorzaak van den geringen lust

in lezen, die bij de meeste mannen bestond: „je kunt er je gedachten toch niet meer bij houden”, was een veel vernomen gezegde.”

„Hetzelfde verschijnsel werd opgemerkt met betrekking tot de beoefening van sport. Eenige voorheen sportieve mannen verklaarden aan de huisbezoekster, dat zij voor de sport niets meer voelden, nu zij werkloos waren geworden.”

„De belangstelling van den man voor hetgeen buitenshuis plaats vond, kan blijken uit de volgende cijfers:

godsdienstige en daarmede overeenstemmende bijeenkomsten werden bezocht door 12;

vergaderingen, lezingen, ontwikkelingscursussen en ontspanningsbijeenkomsten, uitgaande van de vakorganisatie, door 14;

politieke vergaderingen door 4;

openbare leeszaal door 2;

muziek- en tooneelclubs door 2;

sportoefeningen en -wedstrijden door 3.”

„Voorts bewerkten 2 een volkstuintje en 1 een tuintje bij de woning en brachten 3 den dag grootendeels door met fietsen en visschen.”

„Omtrent omgang met anderen bleek, dat geregelden omgang hadden:

enkel met familie 34; met familie en met burens 4; met familie, met burens en anderen 17; enkel met burens 3; enkel met vak- of partijgenooten 5; met niemand, of bijna niemand 7 gezinnen.”

„Onder hen, die met hun familie geen omgang hadden, waren 7, bij wie dit een direct gevolg was van de werkloosheid. De gezegden, waarmede het de huisbezoekster werd medegedeeld, zooals: „ze zijn bang, dat ze ons zouden moeten helpen”, of: „omdat we nu arm zijn”, wezen daarop. In een tweetal gevallen was er een andere oorzaak, n.l. een geschil over onderhoudsplicht en het breken met de kerk, met als gevolg, verstoring der familieverhoudingen.”

„In 2 gezinnen deelde men mede, dat de omgang met de familie tijdens de werkloosheid was toegenomen.”

„In 9 gezinnen had men zich van allen omgang met vrienden en kennissen teruggetrokken. In gezegden als: „omdat we voor zoo iets toch geen geld meer hebben”, of: „je kunt elkaar toch niet helpen”, of „dat men zich schaamde, zijn armoede aan een ander te vertoonen”, lagen de beweegredenen daarvoor opgesloten.”

„Bij eenigen was de omgang met vakgenooten toegenomen, wellicht als een gevolg van het elkander ontmoeten bij stempellokalen. Blijkens een hier en daar vernomen uitlating meende men, dat zulks bevorderlijk kon zijn voor het mogelijk weer verkrijgen van werk.”

„Er waren 20 gezinnen, die eenigen steun ontvingen van de familie, waarmede zij omgang hadden. In den regel bestond deze steun in kleding, eet- en drinkwaren, geschenken bij verjaardagen e. d.”

„Naar de wijze, waarop de vragen werden beantwoord, of man en vrouw nog eenige verwachting hadden van een betere toekomst en of bij den man nog de hoop leefde, dat hij te eeniger tijd weer werk zou kunnen vinden, konden de gezinnen in drie groepen worden onderscheiden.”

„In de eerste groep, gevormd door 24 gezinnen, werden deze vragen bevestigend beantwoord; in de tweede groep, 10 gezinnen tellende, gaf men te kennen, op een en ander weinig hoop meer te hebben; in de derde groep, welke 32 gezinnen omvatte, verklaarde men alle hoop op en verwachting voor de toekomst te hebben opgegeven. In de overige 4 gezinnen werden de vragen niet beantwoord.”

„De tot de eerste groep behorende oudere personen bleken òf een min of meer gegronde hoop te hebben, dat zij binnen afzienbaren tijd weder aan het werk zouden kunnen gaan, òf hadden steeds nog eenige bijverdiensten genoten uit eigen arbeid. ”

„Tot de andere groepen behoorden o. m. 5 personen van 35 tot 44 jaar, die lijdende waren aan chronische lichaamsgebreken en, zonder bepaald invalide te zijn, toch ook in normalen tijd weinig kans op werk zouden hebben en voorts eenige jongere ongeschoolde arbeiders met 4—6 jaar werkloosheid.”

„Op verzoek der Commissie hebben de huisbezoeksters ten slotte hun waarnemingen opgeteekend met betrekking tot de gemoedsgesteldheid van man en vrouw. Hetgeen daaromtrent werd medegedeeld, kan worden samengevat als volgt.”

„In alle gezinnen kwamen in een of anderen vorm tot uiting: het verlangen van den man naar werk, het gebukt gaan der vrouw onder de zorgen en, waar kinderen waren, het leed der ouders om het lot van dezen.”

„Onder hen, die de hoop op betere tijden nog niet hadden verloren, waren enkelen, die, naar zij te kennen gaven, den huidigen toestand

als van voorbijgaanden aard beschouwden en zich met opgewektheid in de moeilijkheden trachtten te schikken; anderen vonden de kracht daarvoor in hun godsdienst, in een begrijpend besef van het onvermijdelijke of in hun verbondenheid met hun organisatie."

„De houding van man en vrouw in deze gezinnen was over het algemeen van actief tot rustig."

„In de meeste gezinnen, waar men had verklaard, weinig of geen hoop op de toekomst meer te hebben, heerschten moedeloosheid, schuwheid en verslagenheid tot sterke prikkelbaarheid, verbittering en opstandigheid."

„In eenige dezer gezinnen vormde het moedig dragen van de moeiten en zorgen van elken dag door één der echtgenooten — dit was in de kleine gezinnen gewoonlijk de vrouw — een gelukkig tegenwicht voor de neergeslagen of bittere stemming van den anderen. In de groote gezinnen waren de vrouwen veelal moedeloos of verbitterd."

„Ook in de gezinnen dezer groep hadden sommigen in godsdienstige berusting hun lot aanvaard."

„Hier en daar, vooral in gezinnen van oudere mensen, werden de bezoeksters soms getroffen door uitingen van medegevoel met de jeugdige werklozen, voor wie — zooals een vrouw het uitdrukte — „het nog zooveel erger was" dan voor hen."

„In een ander gezin van oudere mensen zei de vrouw tegen de bezoekster, dat zij nog „dankbaar was, dat haar „leven" geweest was in een betere tijd dan deze".

„Uit de bij hun wekelijksche bezoeken opgedane ervaringen bleek aan de bezoeksters de groote waarde van een goed gezinsleven voor de werklozen. Over het algemeen toch bestaat bij hen de neiging om zich zooveel mogelijk geheel op hun gezin terug te trekken."

„Het in vele gezinnen opgemerkte verschil in houding tusschen man en vrouw zal ten deele wel te verklaren zijn uit het feit, dat, terwijl de man zijn dagtaak verloor, de vrouw deze behield en in vele gevallen zelfs zag verzwaren."

„Met betrekking tot de behartiging van al hetgeen tot een normaal gezinsleven behoort, zooals: de verzorging der kinderen, en — de omstandigheden in aanmerking genomen — de voorziening der huishoudelijke behoeften en het onderhoud der huishouding, kon, althans in deze gezinnen, die door hun medewerking blijk gaven het belang van dit onderzoek in te zien, van een merkbaar

moreel verval als gevolg der werkloosheid niet worden gesproken.”

Ik heb uit het derde deel van het rapport (de huiselijke en sociale omstandigheden) meer geciteerd dan uit de beide andere deelen, omdat het weergeven met andere bewoordingen — ten behoeve van de bekorting — het gevaar doet ontstaan, dat de mededeelingen minder juist worden weergegeven.

Wat leert ons het rapport nu ten slotte?

Met eenige aarzeling stel ik die vraag, omdat de beantwoording verre van gemakkelijk is en omdat, waagt men zich er aan, daarbij persoonlijke opvattingen van grooten invloed zijn.

M. i. mag men de conclusie trekken, dat bij de werkloozen, zeer zeker bij de gezinnen, die bij het onderzoek betrokken waren, ondanks vele moeiten en zorgen, ondanks enkele inzinkingen, in het algemeen een levensmoed te constateeren valt, die bewondering wekt.

Als deze gezinnen een juist beeld geven van de arbeidersgezinnen, dan mogen wij ons volk gelukkig prijzen om den moed, den eenvoud, de saamhoorigheid, die daar te vinden zijn; om de inspanning, die men — zij het dan noodgedwongen — ontwikkelt om en van binnen en naar buiten te bewaren de verhoudingen, die voor onze samenleving niet gemist kunnen worden.

Hier en daar geeft het eenvoudig woord van een huismoeder een kijk op het leed, dat geleden wordt, een kijk op de toewijding, die de gezinsleden voor elkander aan den dag leggen. Het bij de meesten afwezig zijn van wrok, van opstandigheid geeft blijk van nuchterheid en van wijsheid.

Wat volharding en plichtsbetrachting vermogen, laat het rapport m. i. duidelijk zien en ook, dat liefde nog sterker is dan armoede.

Is dat woord armoede misschien onjuist? Ik geloof van niet. Althans, het korte oordeel over het werkloozenrapport van iemand, die tientallen van jaren als diaken in Amsterdam werkzaam is en volledig bevoegd is alle gegevens van het rapport te beoordeelen, was: „wat lijden die menschen een armoede!”

Is dan de werkloozenzorg niet voldoende?

Deze vraag is niet maar zoo te beantwoorden.

Hierboven is reeds aangestipt, dat het niet mogelijk is het bedrag van den steun naar ieders individueele behoefte te bepalen, dat het naar algemeene normen moet worden vastgesteld. Maar toch ook, dat hier en daar geestelijke en lichamelijke verslapping valt te con-

stateeren. (In dit verband zij er nogmaals de aandacht op gevestigd, dat onze 78 gezinnen toch tot de beste behooren). Wel zegt de bewerker van het tweede rapport-gedeelte Ir. JAN STRAUB, dat het moeilijk te beoordeelen is in welke gezinnen inderdaad van ondervoeding moet worden gesproken, maar hij laat hieraan toch ook voorafgaan, dat het door hem geconstateerd gebrek aan spieroefening en het gebruik van minder voedsel moet leiden tot verlies van lichaamskracht en geschiktheid voor lichamelijken arbeid.

Bij de beoordeeling van de gezinnen een voor een of groepsgewijze komen uitdrukkingen voor als „volslagen onvoldoende onderhoudstoestand”, „men kan zich niet voldoende voeden” en wordt gezegd, dat sommige vrouwen blijkbaar „te kort schieten in den slag van huishouden, die noodig is om met weinig rond te komen.” Maar niet elke huismoeder leert dat gemakkelijk, als naast de kosten voor de voeding, nog zooveel andere dingen dagelijks om geld roepen!

Duidelijk toont het rapport, dat de eiwitvoorziening te wenschen overlaat.

Dat de voeding van den werklooze verbetering behoefde, heeft de Regeering ingezien, blijkende uit de verstrekking van margarine, vleesch in blik, bak- en braadvet tegen gereduceerde prijzen.

Maar de aanschaffing hiervan is gebonden aan de bij den werklooze beschikbare gelden. En als de Minister dd. 4 Mei 1937 door de pers een opsomming doet geven van de *geldelijke voordeelen* van die verstrekking, dan zij de lezer toch erg voorzichtig. Want niet alles wat daar genoemd wordt, wordt overal en aan een ieder verstrekt. Bovendien er zijn grenzen van finantieelen aard maar ook andere grenzen aan de hoeveelheden, die men van de goederen aanschaffen kan.

Mocht iemand het woord armoede te sterk achten, dan kan hij ontstaan van verarming toch zeker niet loochenen.

Ik herinner aan wat het rapport zegt omtrent den toestand van de kleeding, beddengoed en dergelijke.

Want wel is het opmerkenswaard, als men zijn oogen de kost geeft, dat zij die bij de stempelkantoren zich aanmelden over het algemeen nog vrij goed gekleed schijnen, maar de oude soldatenregel ten aanzien van het ondergoed: een in de wasch, een in de kast, een aan de bast, geldt voor het overgrootste deel der werkloozengezinnen niet meer. En dat waren toch voor enkele jaren, voor veel meer dan de helft onze gezeten arbeiders!

Wel wordt door de B-steun hierin gedeeltelijk voorzien, maar afdoende is toch ook deze voorziening niet.

27.978 gezinnen konden in Amsterdam in 1936 hiervan profiteren tot een bedrag van f 357.242.80, dat zou een bedrag van f 12.70 per gezin zijn. Echter slechts in 19.133 gezinnen, waar de nood het hoogst was, werden verstrekkingen gedaan, d.i. gemiddeld per gezin f 18.67 of nog niet f 0.36 per week (voor schoenen, boven-, onderkleeding, dekens en beddengoed).

Als men nu weet, dat door toevallige omstandigheden in 1936 en in 1937 ongeveer $\frac{1}{3}$ meer beschikbaar was en is dan het voorschrift aangeeft, dan is duidelijk, dat hier meer behoort te geschieden dan het beschikbaar stellen van f 5.30 per jaar per werklooze (niet alle werkloozen zijn gesteunden).

En met het oog op den steeds langeren duur der werkloosheid en met het oog op het duurder worden der artikelen is verhooging van dit bedrag van f 5.30 met $\pm 60\%$ noodig.

't Is niet mijn bedoeling hier te gaan aangeven welke verbeteringen in den werkloozensteun noodig zijn. Mijn bedoelen is geweest aan de hand van het rapport een indruk te geven hoe de toestand twee jaren geleden was.

In een stad als Amsterdam geeft het aantal werkloozen een legercijfer.

Vormen de georganiseerden ten deze een afzonderlijke groep, die nog samenhang vertoonen, die, zoo niet een rustpunt, dan toch een verzamelpunt hebben in hun organisaties, de ongeorganiseerden zijn gezin voor gezin als het ware aan hun lot overgelaten.

Men roemt de Rijkssteunregeling tegenover den armenzorg. Ook in onze kringen verdedigt men wel voor de werkloozen den Overheidssteun boven den diakonale zorg. Hoe dit zij, vast staat, dat menig werkloozengezin mist de belangstelling van den als arme verzorgde.

Het is het overheidsorgaan niet doenlijk individueel den werklooze te geven wat finantieel en moreel noodig is. Wel moet in hoogst enkele gevallen ingegrepen worden. Maar dan betreft het meestal gezinnen van een gehalte verre beneden dat van de hier in het rapport behandelden.

Deze dapperen komen veel en veel te kort.

't Is wel waar, dat de vorige Minister van Sociale Zaken zijn arm-

slagcirculaire de wereld inzond. Maar welk is het effect? Betrekkelijk gering. Hier en daar ontvangt een groot gezin een aantal brooden per week van diaconie of armbestuur, een of twee gulden boven het steunbedrag of geeft een organisatie (maar dat kunnen de grootere niet doen) b.v. bij Kerstmis of Paschen een gift van eenige gulden.

Het *algemeene* beeld van de toestanden in de werkloozengezinnen wordt daardoor niet gewijzigd.

Een groot nadeel van den werkloozensteun is, dat de gedachte, dat het „van de gemeenschap moet komen” zeer versterkt is geworden, al is wat het rapport mededeelt omtrent de stemming, die er is ten aanzien van schoolvoeding en schoolkleeding, bewijs, dat bij velen nog als eerste gemeenschapsgroep geldt het gezin.

Wij leven nu bijna gedurende een jaar in een tijd van wederopleving.

Dit zou aanleiding kunnen zijn om te zeggen, dat het rapport en dit artikel te laat komen.

De werkloosheid vermindert immers, het aantal gesteunden gaat gelukkig — zij het langzaam — achteruit. 't Ergste heet voorbij.

Ik wijs erop, dat reeds in het enkele jaren terug verschenen rapport van den directeur van de gemeentelijke arbeidsbeurs te Amsterdam is aangetoond, dat er een leger werkloozen zal blijven. Een opvatting, die ook door andere autoriteiten in de laatste maanden is verkondigd.

Werkloozenzorg zal noodig blijven.

Men hoort wel eens fluisteren, dat er beroepswerkloozen zijn en dat wat overblijven zal, niet de zorg noodig zal hebben, die tot hertoe verstrekt is.

In dit verband komt het rapport en dit artikel niet te laat. Want vermindering van zorg zal niet mogelijk zijn, wil men niet voorziening geven beneden de mate der behoeften.

En ook de particuliere, waaronder de kerkelijke, armenzorg zal ten aanzien van de blijvend-werkloozen dan toch het roer dienen om te gooien, opdat onze broeders en zusters, die niet in hun onderhoud kunnen voorzien door dagelijkschen arbeid, niet overgelaten *blijven* aan de massa-zorg van de Overheid. En men zal van de gegevens van het rapport kunnen profiteeren.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

In den Raad dezer gemeente is de vraag gesteld, of er aanleiding bestaat een progressieve opcentenregeling voor de personeele belasting in te voeren. Thans worden er 200 opcenten geheven. De gemeente heeft het karakter eener plattelandsgemeente met ruim 5000 inwoners en is geplaatst in de 7e klasse. De belastingen zijn allen, als gevolg van de invoering van het werkloosheidssubsidiefonds, tot het maximum opgevoerd. De gemeente biedt voor beter gesitueerden, die er niet velen zijn, geen bijzondere voordeelen. Gaarne zou ik willen vernemen, of een progressie in de opcenten der personeele belasting in dit geval voordeelen biedt of uit billijkheidsoverwegingen is aan te bevelen.

ANTWOORD.

Op het eerste deel der vraag, n.l. of een progressieve regeling der opcenten op de personeele belasting voordeelen (in financieel opzicht) voor de gemeente biedt, kan natuurlijk slechts door berekening aan de hand van de gemeentelijke belastingkohieren een gedocumenteerd antwoord worden gegeven. Doch in het algemeen willen we met betrekking tot dit deel der vraag het volgende opmerken.

De wet stelt bij het heffen van opcenten op de personeele belasting geen bepaald maximum, zoodat zonder met de wet in strijd te komen de opcenten onbeperkt kunnen worden opgevoerd. Doch wel stelt de praktijk zekere grenzen. En met die grenzen dient men, ook in verband met de vereischte koninklijke goedkeuring van de belastingverordening, bij het heffen van opcenten rekening te houden.

De praktijk nu leert, dat de proportioneele heffing van opcenten, d. i. dus de heffing, waarbij op alle aanslagen een gelijk aantal opcenten gelegd wordt, niet hooger stijgt dan 200 opcenten, welk getal blijkbaar ook door Uwe gemeente wordt gevorderd. Houdt nu Uwe gemeente zich aan deze grens, dan is het duidelijk, dat bij handhaving van de proportioneele heffing geen meerder financieel voordeel voor Uwe gemeente uit de opcentenheffing te verkrijgen is. En, aangezien de andere belastingen tot het maximum zijn opgevoerd, blijft niets anders over dan de vraag te overwegen, of niet door invoering van een progressieve heffing versterking der gemeentelijke middelen te verkrijgen is.

Ten opzichte nu van de progressieve heffing van opcenten op de personeele belasting stelt de wet wel eenige beperkingen. Doch niet zoodanige, dat versterking der middelen door invoering van een progressieve heffing ten Uwent bij voorbaat uitgesloten moet worden geacht.

Art. 285 der Gemeentewet stelt n.l. als voorwaarde voor zoodanige heffing, dat het getal opcenten hooger is dan 50. Doch deze voorwaarde zal in het onderhavige geval zeker geen bezwaar opleveren, aangezien thans reeds 200 opcenten op alle aanslagen drukken.

Voorts bepaalt de wet, dat het tarief der opcenten op zoodanigen voet moet worden ingericht, dat een geleidelijk stijgend getal opcenten wordt geheven bij toeneming van de belastbare huurwaarde. Het maximum der opcenten moet bereikt worden uiterlijk bij de aanslagen van hen, voor wie de belastbare huurwaarde bedraagt het tienvoud van de belastingvrije som. Deze belastingvrije som is in een gemeente, geplaatst in de 7e klasse, 100 gulden, zoodat ten Uwent bij een belastbare huurwaarde van f 1000.— het maximum der progressie moet zijn bereikt, welk maximum volgens de wet ook van niet-gebruikers van een perceel, voor zoover belastingplichting, moet worden gevorderd.

De wet zegt niet hoe hoog het maximum der progressie mag zijn. De gemeente kan het dus zonder met de wet in strijd te komen onge-limiteerd opvoeren. Doch ook hier spreekt uiteraard de praktijk een woord mede. En uit die praktijk blijkt, dat de uiterste grens naar boven is 300 opcenten, welk maximum in het belastingjaar 1936/37 door slechts één gemeente, n.l. de gemeente Tiel, werd bereikt (zie Belastingdruk in Nederland 1936/37 publicatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek te 's Gravenhage).

Nu lijkt het ons reeds om administratieve redenen niet wenschelijk om bij het invoeren van een progressieve heffing nog hooger te stijgen dan dit in de praktijk voorkomend maximum. Doch ook al legt men zich deze beperking op, toch is versterking der middelen door een progressieve regeling der opcenten *mogelijk*. Vooral wanneer men de invoering der progressieve regeling niet gebruikt om het minder draagkrachtige deel der bevolking ten koste van het meer draagkrachtige deel tegemoet te komen (n.l. door de progressie bij 50 opcenten, althans bij een lager getal opcenten dan 200 te doen beginnen) doch uitsluitend om een extra-last te leggen op de meergegoeden, b.v. door de progressie te doen beginnen bij 200 opcenten en tot 300 te doen stijgen.

Wij leggen intusschen den nadruk op het woord *mogelijk*. Zekerheid, dat invoering van een progressieve regeling der opcenten financieel voor-deel belooft, bestaat niet. Zelfs een nauwgezette berekening aan de hand der kohieren kan zoodanige zekerheid niet verschaffen, aangezien nu eenmaal de ervaring leert, dat verzwaring van belastingen *antifiscaal* kan werken, d.w.z. dat ze in die mate „uitdroging” van een belasting-bron kan tengevolge hebben, dat de fiscus zoo niet onmiddellijk dan

toch op den duur meer schade dan voordeel van de verzwaring heeft.

Dit laatste geldt, voor wat aangaat de gemeentelijke belastingheffing, in zeer bijzondere mate voor gemeenten, welke gelegen zijn in de onmiddellijke nabijheid van andere gemeenten, waar de totaal druk der gemeentelijke heffingen minder zwaar is. In zulke omstandigheden kan verzwaring van de druk der personeele belasting door invoering van een progressieve opcentenheffing in tweeërlei opzicht buitengewoon schadelijke gevolgen hebben voor den financiëlen toestand der gemeente, n.l. eenerzijds doordat meer draagkrachtige ingezetenen, die in het algemeen vrijer zijn in de keuze van hun woonplaats dan de minder draagkrachtigen, als het ware aangepord worden om hun domicilie naar elders te verleggen; anderzijds omdat de normale toeneming van het meer draagkrachtige deel van de ingezetenen als gevolg van immigratie, toeneming van welstand e.d. in belangrijke mate geremd wordt.

Doch ook al doen deze omstandigheden zich plaatselijk niet voor, dan kan toch invoering van een progressieve heffing van de opcenten op de personeele belasting antifiscaal werken, doordat ze een verschuiving veroorzaakt in sociaal opzicht. Meer gegoeden zoeken naar goedkoopere woongelegenheden, bezuinigingen op huisraad enz.; mindergoeden ondervinden van deze nederwaartsche beweging den terugslag door de meerdere vraag naar goedkoopere woongelegenheden en zien zich genoodzaakt om zich door het zoeken van goedkoopere woningen, het verhuren van kamers, het samenwonen met andere gezinnen e. d. bij deze nederwaartsche beweging aan te sluiten, waarvan ten slotte de fiscus de dupe wordt.

Nu is het o.i. niet uitgesloten, dat de verdere doorwerking van de economische opleving deze antifiscale werking van invoering eener progressieve regeling min of meer neutraliseert. Doch deze overweging gedooft toch niet om met zekerheid of aan zekerheidsgrenzende waarschijnlijkheid een blijvend financieel voordeel van dezen maatregel te verwachten. Hoogstens kan men spreken van een *kans* op voordeel, waartegenover financiëele bezwaren staan, welke niet uit het oog mogen worden verloren.

* *

*

Dit wat betreft de financiëele zijde der zaak.

Van niet minder belang is ook de billijkheidsvraag. Men kan die vraag uit verschillend oogpunt bezien. Zoo in verband met den belastingdruk in andere gemeenten. Voorts met betrekking tot de uitgaven der gemeenten. Eindelijk ook met het oog op de verdeling van de lasten over de plaatselijke bevolking.

Het zou intusschen te ver voeren, hier uitvoerig op deze verschillende gezichtspunten in te gaan. Doch een enkele opmerking willen we toch dienaangaande maken.

Het ligt zeker niet op den weg der gemeente een bepaalde theorie op te stellen omtrent de verdere nivelleering van den belastingdruk over de gemeenten en de tusschenkomst van het Rijk ter verwezenlijking daar-

van in te roepen of om, in afwachting van het totstandkomen van zoodanige voorziening, 's Rijks financiëelen bijstand in te roepen. Doch wel kan het op den weg der gemeente liggen om — alvorens over te gaan tot invoering van een progressieve opcentenregeling — de vraag te overwegen, of niet ter voorkoming van dezen maatregel een beroep op 's Rijks financiële hulp krachtens de wet van 22 December 1933 S 715, tot steun aan noodlijdende gemeenten kan worden gedaan.

Daarbij staat de gemeente in zoover sterk, dat reeds alle heffingen tot een maximum zijn opgevoerd. Alleen zal nog moeten worden overwogen, of niet door het aanbrengen van bezuinigingen op de uitgaven der gemeente (c.q. door invoering van een straat- of wegenbelasting tot gedeeltelijke dekking van de uitgaven voor het aanleggen en onderhouden van wegen), het invoeren van een progressieve regeling der opcenten op de personeele belasting ter versterking der middelen kan worden voorkomen.

Wat aangaat de verdeling van de lasten over de plaatselijke bevolking, valt op te merken, dat de wet op de financiële verhouding van 15 Juli 1929, S 388 in vele gemeenten zekere verschuiving van den druk ten gunste van het meer gegoede volksdeel heeft ten gevolge gehad en wel door de vervanging van de gemeentelijke inkomstenbelasting (gemeentelijke opcenten op de Rijksinkomstenbelasting) door de gemeentefondsbelasting, die minder sterk progressief is dan de vroegere inkomstenbelasting in verschillende gemeenten. Doch hiertegenover staat, dat door wijziging van de progressie der gemeentefondsbelasting en het invoeren van nieuwe opcenten op de Rijksinkomsten- en vermogenbelastingen ten voordeele van het werkloosheidssubsidiefonds en het Rijk de druk weer belangrijk naar het beter gesitueerd deel der bevolking is verplaatst.

Nu kan men er opwijzen, dat reeds een tamelijk groot aantal gemeenten zijn overgegaan tot een progressieve heffing van de opcenten op de personeele belasting. In het belastingjaar 1936/37 waren het er 139. Doch van die 139 waren er slechts 72, bij wie de progressie hooger dan 200 klom terwijl er maar één gemeente was, welke haar progressie pas bij 200 opcenten deed beginnen, en geen enkele gemeente, wier schaal loopt van 200—300 of hooger.

Echter zou, zooals we zagen, een progressieve regeling ten Uwent, welke er op berekend is effect te hebben, d.w.z. geld in het laadje te brengen, belangrijk hooger dan 200 opcenten moeten stijgen en niet veel lager dan bij 200 opcenten moeten beginnen. Ze zou dus een vergelijkenderwijs zeer hoogen druk op het meerdraagkrachtig deel der bevolking moeten liggen, hetwelk o.i. uit billijkheidsoogpunt niet zonder bedenking zou zijn. Ook met het oog daarop dient men o.i. ten Uwent alle andere mogelijkheden van financiëelen aard nog wel eens zorgvuldig te overwegen alvorens men tot het invoeren van een progressieve regeling van de opcenten op de personeele belasting overgaat.

N.

2. VRAAG.

Hier ter plaatse heeft de gemeente haar sportterreinen ter exploitatie toevertrouwd aan een sportbond. Doch tegen die exploitatie worden bezwaren naar voren gebracht. En nu komen B. en W. met het voorstel een stichting voor het beheer en de exploitatie van sportterreinen, lokaliteiten enz. op te richten.

Een gemeenteambtenaar zal secretaris van die stichting zijn. Volgens art. 2 der ontwerp-statuten zullen B. en W. bepaalde terreinen enz. aan die stichting in exploitatie kunnen geven. De inkomsten en uitgaven komen ten voordeele en ten laste van de gemeente en worden door den gemeenteontvanger geïnd en uitbetaald. De tarieven voor het gebruik der terreinen e.d. worden door het stichtingsbestuur vastgesteld onder goedkeuring van B. en W.

Persoonlijk ben ik van meening, dat hier een streven wordt in praktijk gebracht om de bemoeïing van de Overheid met sport en lichamelijke oefening ten koste van de Maatschappij uit te breiden, terwijl de stichtingsvorm een dekmantel is voor deze uitbreiding der overheidsbemoeïing. Mag ik hieromtrent Uw oordeel — eventueel ook met vermelding van juridische bezwaren — vernemen?

ANTWOORD:

Hoewel slechts terloops gesproken wordt over juridische bezwaren, willen wij toch allereerst even deze zijde der zaak ter sprake brengen.

Men kan verschillende juridische bezwaren opwerpen.

Vooreerst het bezwaar, dat B. en W. niet bevoegd zijn om het beheeren en exploiteeren van de door de gemeente aangelegde sport- en speelterreinen aan de op te richten Stichting toe te wijzen en dat de Raad hun die bevoegdheid ook niet kan verleen.

Doch dit bezwaar is alleen dan juist, indien men zou aannemen, dat bedoelde terreinen behooren tot het z.g. publiek domein der gemeente, zooals ook de straten, wegen e.d. Men zou dan n.l. aldus kunnen redeneeren: wanneer de Raad besluit een bepaald terrein voor sportdoeleinden enz. in te richten en te bestemmen, dan moet die verordening ingevolge art. 209 *a* der Gemeentewet door B. en W. worden uitgevoerd en deze uitvoeringsbevoegdheid mag het college niet aan een ander delegeren.

Naar alle waarschijnlijkheid echter behooren de bedoelde terreinen aan de gemeente naar *burgerlijk* recht, d. i. de gemeente ontleent haar recht ten deze aan eenige, ten hypotheekantore ingeschreven transportacten. En alsdan kunnen B. en W. met een beroep op het arrest van den H. R. van 19 December 1924 (A. B. 1925 p. 220) inzake de Haagsche

Stichting „Centraal Woningbeheer” staande houden, dat zij bevoegd zijn om de uitvoering van bedoelde raadsbesluiten geheel of ten deele door andere personen of instanties te doen plaats hebben.

Het genoemde arrest van den H. R. is ook daarom van belang, omdat daaruit blijkt, dat het opdragen van het beheer van gemeente-eigendommen aan een stichting niet in strijd is met het bepaalde in art. 172 en 228e der Gemeentewet. Bedoelde artikelen eischen een raadsbesluit voor het verhuren, verpachten of op *eenige andere wijze in gebruik geven* der gemeente-eigendommen, terwijl dat raadsbesluit in geval van onderhandsche transactie de goedkeuring van Ged. Staten behoeft. En nu oordeelde de H. R. bij dat arrest weliswaar, dat aan art. 172 (art. 138 oud) voldaan is, wanneer de Raad zich bepaalt tot het vaststellen van den minimumhuurprijs en den maximum huurtijd, zonder dat daarbij alle bepalingen der te dien aanzien te sluiten huurovereenkomst worden vastgesteld. Doch aan die voorwaarde wordt in het onderhavig geval, voor zoover uit de statuten blijkt, niet voldaan. De statuten bepalen n.l. dat op de tarieven, welke door de stichting bij hare werkzaamheden zullen worden gevolgd, de goedkeuring van B. en W. vereischt is. M. a. w. de tarieven worden geregeld door het stichtingsbestuur.

Nu is het mogelijk, dat B. en W. bij het verleenen van die goedkeuring gebonden zijn aan door den Raad vastgestelde minima. In dat geval is de zaak in orde. Doch is de bedoeling, dat het stichtingsbestuur de tarieven onder goedkeuring van B. en W. regelt zonder gebonden te zijn aan te dier zake door den Raad vastgestelde minima, dan is o. i., wat deze zaak betreft, het ontwerp in strijd met de wet.

Een ander bezwaar van juridischen aard is het volgende.

Deze stichtingsvorm is een typisch staaltje van een schijnbehandeling. Het wezen van een werkelijke stichting ligt in het afgezonderd kapitaal, hetwelk *tot een bepaald doel wordt bestemd*. Ook hier wordt een kapitaal afgezonderd. De schijn wordt gewekt, alsof dit kapitaal wordt afgezonderd voor het doel der stichting. Doch die schijn is valsch. Want in werkelijkheid heeft het kapitaal geen ander doel dan een bepaalden rechtsvorm in het leven te roepen. De uitgaven, welke de stichting doet, komen immers, blijkens de statuten, niet ten laste van de stichting en dus van het stichtingskapitaal, doch ten laste van de gemeente. De kapitaalsafzondering heeft slechts een formeele, geen reële beteekenis.

Nu heeft de H. R. bij zijn meergenoemd arrest de Haagsche Stichting „Centraal Beheer” niet als zelfstandige rechtspersoon gewraakt. Doch dit zegt niets ten gunste van de rechtsgeldigheid van de thans in de maak zijnde stichting. Want vooreerst is de financiële structuur van de Haagsche stichting anders. Zij heeft inderdaad eigen inkomsten en uitgaven. Doch bovendien had de Hooge Raad zich in bedoeld arrest niet uit te spreken over het juridisch bestaan der Haagsche Stichting,

omdat dit niet was aangevochten en de H. R. in civiele zaken niet ambts-halve vonnissen en arresten casseert.

De mogelijkheid is dus aanwezig, dat de rechterlijke macht de nieuwe stichting nietig acht. En die mogelijkheid achten wij niet eens zoo gering, omdat het misbruiken van privaatrechtelijke rechtsvormen voor allerlei publieke werkzaamheden op steeds ruimer schaal plaats vindt en in steeds meer gewaagde vormen, zoodat zonder twijfel de dag nadert dat de rechter aan deze praktijken een halt zal toeroepen.

Terloops wijzen wij er voorts op, dat de ontwerp statuten zelfs zoo ver gaat, dat alle lasten en baten onmiddellijk over de gemeenterekening en begrooting loopen. De Haagsche Sportstichting zet althans nog in zoover de schijn vanzelfstandigheid voort, dat slechts het saldo in de gemeenterekening verantwoord wordt. Doch in het onderhavige is zelfs van administratieve zelfstandigheid geen zweem te ontdekken.

Tot zoover over de juridische bezwaren.

Om nu de politieke wenschelijkheid van de ontworpen stichting te beoordeelen, is het uiteraard noodig rekening te houden met de motieven, welke B. en W. tot dit voorstel hebben bewogen.

Die motieven zijn ons slechts ten deele bekend. Eén ervan is genoemd, n.l. klachten van belanghebbenden over de exploitatie van de sportterreinen.

Nu kunnen wij natuurlijk niet beoordeelen, in hoeverre deze klachten de eigenlijke reden dan wel een gewenschte aanleiding zijn tot de voorgenomen reorganisatie. Doch hoe dit ook moge zijn, het karakter van dit voorstel wordt, naar het ons voorkomt, door tweeërlei streven bepaald, n.l. eenerzijds het streven om de bemoeiing van het gemeentebestuur ten aanzien van de sportterreinen zooveel mogelijk te vergrooten; anderzijds het streven om niettemin door een maatregel van formeelen aard te voorkomen, dat uitbreiding van de overheidsbemoeiing tot uitbreiding van den gemeentelijken dienst zou aanleiding geven en om door benoeming van vertegenwoordigers van sportbonden e. d. in het bestuur, althans in schijn, het particulier initiatief in te schakelen.

Bij het beoordeelen van dit streven moet men er o.i. wel ter dege mede rekening houden, dat het hier niet gaat over de tegenstelling tusschen Staat of Gemeente en Maatschappij. Wij bedoelen daarmede het volgende.

Ook al stelt men zich op het standpunt, dat de zorg voor de sportbeoefening e. d. niet allereerst een zaak van de Overheid is, doch een aangelegenheid, behoorende tot de competentie van de Maatschappij (gezin, school, vereeniging enz.), dan is er nog geen aanleiding om het in exploitatie geven van gemeenteterreinen aan een stichting in principe te veroordeelen. Want het gaat hier o. i. niet over de vraag, van wie de zorg voor de sport moet uitgaan. Die vraag was aan de orde, toen het

ging over den aanleg van gemeentelijke sportvelden e.d. Thans gaat het niet over de vraag, aan wie behoort de sportzorg, aan den Staat of aan de Maatschappij, maar over deze vraag: nu eenmaal de gemeente een stuk van die zorg gemaakt heeft tot een onderdeel van het gemeentebelang, moet nu dit belang in het vervolg verzorgd worden door particulieren onder toezicht van het gemeentebestuur dan wel door het gemeentebestuur rechtstreeks, zij het ook met eenige medezeggenschap van vertegenwoordigers van sportbonden.

Zoo moet men o. i. de zaak stellen. En dan draait ze dus niet om de kwestie Staat-Maatschappij, doch om de vraag, of het staatsbestuur (gemeentebestuur) *in gecentraliseerden dan wel in gedecentraliseerden vorm behoort te worden ingericht.*

Het voorstel van B. en W. nu beweegt zich onmiskenbaar in centraliseerende richting. De stichtingsvorm voorkomt, dat personeel, door het stichtingsbestuur belast met den zorg voor de terreinen, onmiddellijk in gemeentedienst treedt en in zoover verhindert dit voorstel (zij het ook ten koste van het personeel, hetwelk gewoonlijk aan den rechtstreekschen gemeentedienst de voorkeur geeft) dat het gemeentebestuur onwelkome consequenties van haar bestuursconcentratie behoeft te aanvaarden. Doch reële decentralisatie laat het voorstel niet voortbestaan, wijl het stichtingsbestuur financieel volstrekt onmachtig en, wat betreft de exploitatie der terreinen, ten allen tijde volstrekt van de toewijzing en het weer terugnemen van terreinen of lokaliteiten van B. en W. afhankelijk zal zijn.

Nu heeft de kwestie van centralisatie en decentralisatie voor ons, anti-revolutionairen, een zonder twijfel zeer principiëelen kant. Het is niet een toevalligheid, dat de antirevolutionairen ten allen tijde sterke voorstanders van decentralisatie geweest zijn en nog zijn, doch dit hangt ten nauwste samen met de levensopvatting.

De grondgedachte is deze, dat als gevolg van de zonde machtsconcentratie tot euvelen leidt, welke in een gedecentraliseerd bestuur wel niet geheel bedwongen maar toch in hun ontwikkeling, dank zij de verschillende correctieven, de onderlinge contrôle, de geringere macht e. d., in belangrijke mate worden gestuit. Sterk komt die grondgedachte naar voren op kerkrechtelijk terrein. Maar niet minder heeft ze ook beteekenis op staatkundig gebied, waar de geschiedenis, zoowel hier te lande als elders (met name in landen als Amerika en Engeland) bewijst, dat onder den invloed van het calvinisme het gedecentraliseerd staatsbestuur sterker op den voorgrond trad dan in het algemeen in Romaansche landen het geval was.

Decentralisatie is het typeerende van de calvinistische democratie. En daarbij komt voorts nog dit.

Voor de ontwikkeling van de decentralisatie op staatkundig gebied is noodig een sterk besef van roeping en verantwoordelijkheid der bevolking in dien zin, dat zij bewust eigen particulier belang weet achter

te stellen bij het openbaar belang. En juist dit besef van roeping en verantwoordelijkheid wordt door het calvinisme gewekt, wijl het den mensch in rechtstreeksche verantwoordelijkheid stelt tegenover God en alle tusschenschakels van kerkelijken of staatsrechtelijken aard in die verhouding van den mensch en God verwerpt.

Nu spreekt het vanzelf, dat in een raadsdebat over een praktisch onderwerp die grondgedachten van de calvinistische democratie niet behoeven te worden gereleveerd. Althans niet, indien de discussie daartoe niet onmiddellijk aanleiding geeft. Doch ze behooren wel de stilzwijgende stimulans te zijn.

Volstaan kan wellicht worden met een aanduiding van de groote beteekenis der decentralisatie voor het staatsbestuur, ook op gemeentelijk terrein. En daarbij staat men sterk, omdat — althans hier te lande — de decentralisatie vrij algemeen als desideratum wordt aanvaardt. Denk b.v. maar aan het orderingsvraagstuk, het autonomievraagstuk e. d.

Doch daarbij is noodig dat, scherp onderscheid gemaakt wordt tusschen decentralisatie *in schijn*, gelijk hier wordt voorgesteld, en *reële* decentralisatie.

Werkelijke decentralisatie is een zoodanige decentralisatie, die naast formeele bevoegdheden ook de macht toekent om die bevoegdheid zelfstandig te vervullen. Alleen een zoodanige decentralisatie is waarborg, dat het toevertrouwd bestuursonderdeel met verantwoordelijkheidsbesef wordt behandeld. Alleen dan kan profijt getrokken worden van de deskundigheden en de karaktereigenschappen van de ingezetenen, aan welke het bestuursonderdeel wordt toevertrouwd. En alleen langs dien weg wordt het volk in staatkundigen zin ontwikkeld tot zelfstandigheid, waardoor een geordende stand van zaken gewaarborgd is zonder dat tyranniek geweld (gelijk b.v. in Duitschland en Rusland) zich behoeft te ontwikkelen.

Zoodanige decentralisatie wordt in dit geval door B. en W. ten Uwent naar wij vreezen, geenszins bedoeld. Wat zij voorstaan is in den grond der zaak het terugbrengen van alle bevoegdheid ten aanzien van de gemeenteterreinen bij B. en W. behoudens dan dat een adviescommissie hun ter zijde staat.

Is een dergelijke reorganisatie noodzakelijk? Wij betwijfelen dit. Indien er werkelijk gegronde klachten zijn met betrekking tot gestie van den sportbond, dan zijn er andere middelen om aan deze klachten tegemoet te komen. Wij denken daarbij aan de mogelijkheid van een beroep op B. en W. ingeval men zich door de besluiten van den Bond verongelijkt acht of een rechtstreeksche gemeentelijke exploitatie van een deel der terreinen.

N.

Dr. KUYPER ALS VOLKSLEIDER *)

DOOR

PROF. DR. J. WATERINK.

In het Juninummer van *De Gids* van 1889 gaf Mr. W. H. DE BEAUFORT een merkwaardige typeering van het optreden van Dr. Kuyper in de beroemde Deputatenvergadering van dat jaar, waarin de groote Anti-Revolutionaire leider zijn bekende Deputatenrede „Niet de vrijheidsboom maar het kruis” had gehouden.

In dit artikel wordt door zeer bekwame pen een beeld geteekend van de verhouding tusschen KUYPER en „de zijnen”. Doch dan een beeld zooals dat door den liberalen tegenstander werd gezien. Geen wonder dat de pen van den vaardigen schrijver af en toe uitgleed.

Maar ondanks zichzelf gaf DE BEAUFORT in zijn artikel, dat straks aanleiding zou worden tot de verschijning van Dr. KUYPER's schitterende brochure „Eer is teer”, een typeering van de verhouding tusschen Dr. KUYPER en het A. R. volk, die op meer dan één punt raak is.

Als vanzelf verrijst, zoo zegt DE BEAUFORT, voor ons het beeld van KUYPER „zooals hij, van den voorzitterstoel opgerezen, den bruischenden vloed zijner welsprekendheid over de hoofden zijner getrouwe volgelingen deed nederdalen.

Wij zien in onze verbeelding, de talrijke schare van Deputaten, jongen en ouden, aristocraten en democraten, stedelingen en plattelanders, allen in stille bewondering opziende naar het fonkelend oog en de krachtige gestalte van hunnen grooten leider of wel de oogen sluitend, om de kracht te verscherpen van hun denkvermogen, dat door de onverpoosde aaneenschakeling van feiten, beelden en tegenstellingen op een zoo zware proef wordt gesteld.”

Zeker, ook in deze typeering voelt men reeds iets van afgunst en

*) Uit den aard der zaak kan hier weinig meer dan een proeve van een schets voor de behandeling van dit, uit psychologisch oogpunt zoo uitermate rijke, onderwerp worden gegeven.

van afkeer tegelijk. Het is dan ook de typeering van een tegenstander. En toch ligt in de teekening van DE BEAUFORT een scherpe indicatie van den sterken band tusschen Dr. KUYPER en het A. R. volk.

Toen de redactie van Anti-Revolutionaire Staatskunde mij vroeg voor dit nummer „een min of meer sociaal psychologische typeering” te geven „van de figuur van KUYPER”, „waarbij niet allereerst gedacht wordt aan een bijdrage welke de politieke beteekenis van Dr. KUYPER als volksleider schetst,” kwam mij onmiddellijk in den geest de typeering van DE BEAUFORT, in welke het kruispunt ligt van den politicus KUYPER en den volksleider KUYPER.

Te scheiden zijn deze trouwens niet. Maar de volksleider KUYPER heeft oneindig veel meer invloed dan de politicus. Zij het dan ook dat de politicus veel van zijn aanhang den volksleider dankte. KUYPER heeft de ziel van het eenvoudige volk weten te grijpen. Hij was, hoe geweldig hij ook zijn kon, toch ook één der kleinen en één der eenvoudigen, met wien ook de vergetenen in den lande gemeenschap konden gevoelen. Ik herinner mij uit mijn jeugd hoe omstreeks het eind van de vorige eeuw bij de boeren in Overijssel 's avonds om het haardvuur de waarlijk niet altijd gemakkelijke hoofdartikelen uit *De Heraut* voor de heele familie werden voorgelezen. De vrouwen en meisjes aan het spinnewiel, de mannen en jongens aan het kousenbreien en een der ouderen uit het gezin hardop lezende KUYPER's weekblad van het begin tot het einde.

KUYPER heeft *het eenvoudige, belijdende volk* weer het gevoel gegeven, dat zij sterk stonden met hun confessie; maar hij deed dit niet in de eerste plaats door zijn voortreffelijk wetenschappelijk werk, noch door zijn magistrale parlementaire redevoeringen, maar door zijn populaire geschriften. Zijn boeken als „Gomer voor den Sabbath”, „Voor een distel een mirt”, heel de serie „Uit het Woord” hebben duizenden menschen gesticht en gesterkt.

En het vrome volk kende geen sterker en beter verband met menschen, dan de band des geloofs. Men kreeg KUYPER lief, omdat men in hem den van God gegeven leider zag, die met eenzelfde geloofsworsteling als die der eenvoudigen vooraan stond in den kamp en die den moed had „met den vijand te spreken in de poort”. En KUYPER wist zich gebonden aan dat volk van God.

Nu denken wij in dit verband aan den strijd, dien KUYPER eens te voeren had omtrent *de uitdrukking* „*volk des Heeren*”. De betiteling „volk des Heeren” wilde KUYPER gebruiken ter indicatie van een zichtbaar-historisch-calvinistisch verschijnsel. Opvallend is het echter, dat hij in ieder geval de eenheid der christenen trachtte te zien. „De breuke, die er is tusschen hen, ligt uitsluitend op een terrein, dat gansch en al buiten het *verborgen* leven ligt.”

Kenmerkend voor zijn verhouding tegenover het vrome volk in zijn meest algemeenen zin is de strijd, dien hij in 1885 met Dr. J. H. GUNNING Jr. voerde in zijn brochure „*Bedoeld noch gezegd*”. Hier komt een KUYPER om den hoek, die zich gebonden weet aan allen, die den Heere Jezus liefhebben. Als GUNNING gemeend heeft, dat KUYPER de Ethischen voor Anti-christenen hield, dan antwoordt hij in een, althans voor dien tijd, geweldigen stijl: „U en de Uwen als Anti-Christen te teekenen is niet in mij opgekomen. Ik *kon* er niet aan denken, omdat er geen kiem zelfs voor zulk een gedachte in mijn hart schuilt; en al wat in mijn opstel *Heelen en Halven*, of in welk ander artikel ook, zulk een fatale strekking verraden mocht, daar haal ik de eigen minuut, dat men het mij aanwijst, met dikke streep de pen door, ja, dat herroep ik liever duizend maal, dan dat ik maar één oogenblik uw ziel of de mijne ophoud bij zoo boosaardige gedachte. Ik zou mijn eigen aangezicht in den spiegel niet meer durven aanzien, indien ooit zoiets uit mijn hart op het papier ware gekomen. Liever zag ik mij voor altoos de pen uit de hand vallen, dan dat ik mij ooit zulk een zeggen aanmatigen, en tot zulk een oordeel mij vermeten zou.”

In zijn geschil met GUNNING denkt hij er niet aan, ook hem *niet* als broeder te erkennen, hoezeer ook diens meening van de zijne afwijkt, wanneer het gaat over het optreden op het publieke terrein des levens. Hij zoekt den man, die gezegd had dat KUYPER te veel transcendentie Gods op den voorgrond schoof, terwijl deze laatste oordeelt, dat GUNNING de transscendentie te kort doet, met vriendelijke woorden te winnen. „Laat ons in dien strijd, juist door nobel pal te staan voor ons beginsel, elkaar dan steunen, mijn Broeder!

„Als ik gevaar loop *te* juridisch, *te* dogmatisch, *te* acuut-handelend te worden, wees gij mij dan ten zegen, en houd mij terug!

„En waar gij m.i. van uwe zijde u in gevaar begeeft van de Immanentie tot over de grens van het Theïsme heen te schuiven, laat mijn

woord daar niet altijd een afstootende, maar ook een enkel maal een zegenende werking mogen hebben op u."

Hier vinden wij een KUYPER die sprak tot het hart van een schare, die in de tachtiger jaren misschien nog niet was opgevoed tot theologisch denken van veertig jaren later, maar die zich gaarne wilde laten grijpen door den man, die zoo beslist en scherp de Gereformeerde waarheid verdedigde en tevens zoo hoffelijk en liefdevol het innerlijk geloofsleven der eenvoudigen en der geleerden, ook al dachten zij niet Gereformeerd, op zijn volle waarde wilde schatten.

Wie met dezen KUYPER geen rekening houdt, begrijpt niet de beteekenis van KUYPER'S opkomst en van KUYPER'S band met het vrome volk in deze landen. KUYPER moge al eenerzijds voor het besef van dat volk de strijder zijn, de held, de man „met het fonkelend oog en de krachtige gestalte", om met DE BEAUFORT te spreken, hij is ook de eenvoudige, die tot zijn medechristenen spreekt als een broeder onder de broeders.

* *
*

En deze man was ook *de strijder tegen den vijand*.

Honderden, duizenden christenen waren geworden tot een schare, die zich „de stillen in den lande" noemde; maar dat woord dan toch gebruikt minder naar zijn eigenlijken zin, dan als middel om den eigen toestand een schriftuurlijk cachet te geven.

Men zweeg schier steeds; deze eenvoudigen hadden geen aanvoerder, die hun taal sprak, en ze hadden geen wapen in den strijd, want er was „geen smid in Israël".

En mocht al een kleine groep onder hen verstaan, wat de zin van het streven van GROEN VAN PRINSTERER was, de meesten van hen hielden zich teruggetrokken van het publieke erf. Hun kerk en (op enkele plaatsen) hun school hadden hun belangstelling en vooral hun liefde; maar het staatkundig leven was een gebied waar nu eenmaal de heerschappij van het liberalisme moest erkend worden.

Het eenvoudige Christenvolk voelde zich verdrukt en KUYPER was hun woordvoerder als hij scherp de neiging van de heerschende liberalen om hun meening aan de massa voor te schrijven geeselde. Duizenden Christenen voelden den druk van een partij, die meende dat zij het recht had het staatsgezag ten eigen bate te exploiteeren.

Neen, men kende in breeden kring het woord *côterie* niet, maar toch

begreep men KUYPER, toen hij op 7 December 1874 in de Tweede Kamer het uitroep: „Wat is de groote grief die de Christelijk-historische richting tegen de tegenwoordige staatsinstellingen heeft, een grief zelfs gedeeld door velen die niet tot onze richting behooren? Dit, dat onze tegenwoordige staatsinstellingen aan een coterie of partij, die eenmaal tot de hoogste macht is opgeklommen, het recht en de bevoegdheid geeft om het geheele staatsgezag te exploiteren te zijnen bate. Let wel, dat zulk een partij in dien zin de geheele immense macht van het Staatsgezag besteden kan om de natie met haar beginselen te endocineren door de school. Dat is niet billijk; dat moest niet zoo zijn en indien de geachte afgevaardigde uit Utrecht te tirannie, die hij brandmerkte, in dien zin bedoelde, sluit ik mij van heeler harte bij hem aan. Tegen dat stelsel sta ook mijn protest. Daaraan juist hangt het grootste allesbeheerschende staatkundig beginsel of gij al dan niet aan de minderheden in den Staat waarborg wilt geven, dat zulk een ondragelijke tirannie tevens onmogelijk zij. Wilt ge dien waarborg, dan moet ge het terrein van het beschreven regt zooveel mogelijk uitbreiden, wat aan de willekeur der administratie verblijft zooveel doenlijk beperken, en daardoor de kracht der meerderheid aan de banden leggen van het regt. En omgekeerd, looft gij het stelsel, dat op dit oogenblik ten onzent vigeert, maak dan het beschreven regt zoo kort mogelijk en verbreed het terrein waarop de partijinvloed kan heerschen.” (De Schoolkwestie, I blz. 13)

Als KUYPER zoo sprak, dan trilde er iets in het hart van de duizenden, die zich voelden als de-opzij-gedrukten, de menschen die men voorbij ging, omdat zij niet meetelden.

En toch wist, toch doorvoelde het vrome volk heel goed, dat tenslotte zijn belijden en zijn geloof veel meer universeel was dan de ongelooftheorie, die men vooral door middel van de openbare school aan het volk wilde opdringen. GROEN VAN PRINSTERER had het reeds meermalen gezegd en KUYPER herhaalde het meer gepopulariseerd en in velerlei verscheidenheid van vorm: „De openbare school is slechts de geprivilegieerde secteschool van een zeker godsdienstig stelsel.”

Als KUYPER zoo sprak, dan werd er in stilte geapplaudiseerd in honderden gezinnen, dan had men hem lief om zijns werks wil.

Maar die liefde ging dieper; dieper, vooral dan, wanneer er bij KUYPER iets losbarstte van de heilige overtuiging van zijn persoonlijk geloof.

8 December 1874 getuigt hij daarvan in de Kamer: „Het *geloof*, dat is geen confessioneele belijdenis, maar dat geloof, hetwelk de innerlijke verbondenheid van mijn persoon in het diepste van zijn hart is aan dien God, die leeft daarboven, en aan wiens almacht ik door het geloof de macht kan ontleenen om, indien al de Staat zijn gansche macht tegen mij keerde, des noods alleen pal te staan en te toonen, dat in de conscientie, mits door het geloof aan een hoogere macht verbonden, een grens gesteld is, die zelfs de Staatsmacht niet duurzaam kan overschrijden. Raadpleeg de historie slechts. Zoo dikwijls de *Staatsmacht* beproefd heeft over die macht *daar binnen* te heerschen moge zij duidelijk hebben getriumpheerd, maar zij is steeds geëindigd met te bezwijken” (De Schoonkwestie I, blz. 21).

En van een man die zulke geloofstaal spreekt bewondert men den heldenmoed. Wekt het verbazing, dat men KUYPER zag als den geweldige in den strijd des Heeren, toen hij zijn korte rede besloot met de woorden: „Kwam dan ooit de dag, Mijnheer de Voorzitter, — en hiermede zal ik eindigen — waarop aan deze ministerieele tafel een Regeering plaats nam, die sprekers program als regeeringsprogramma aankondigde, zeggende, dat hij desnóóds de minderheden onderdrukken, en die vlieg dooden zou, die de bereide zelf bederven kon, ik zou haar toeroepen: neem dan ook uit het wapenschild der Nederlanden weg *den Leeuw*, het beeld der fierste vrijheid, en stel er voor in stede *den Adelaar met het Lam in de klauw*, beeld der tirannie!” (De Schoonkwestie I, blz. 22).

* *

*

Nu komt daarbij nog iets. Het volk kan een man die spreekt uit diepe geloofsovertuiging bewonderen en liefhebben; het kan eeren den held die fier staat in den strijd; het zal hem gadeslaan en toegewijd beminnen.

Maar het wil ook nog iets anders vinden in zijn leider. Het geheim van de kracht van vele leiders des volks is dit geweest, dat het volk in zijn held ook de grootheid zag van de wondere gave om eenige van *de meest typische trekken van het volk* zelve in zijn hoogsten en nobelsten vorm ook zelf *te openbaren*.

Eén van de kostelijkste karakter-eigenschappen van het gewone volk is de neiging tot humor en de gave tot ironiseeren. De menschen, die lezen wat hun leider zegt, willen niet altijd een gevoel van eer-

bied hebben; eenvoudigen en geletterden, die luisteren naar een voorman die spreekt, willen niet van oogenblik tot oogenblik de spanning van den hoogsten ernst beleven. Wanneer breekt in een volksvergadering het grootste enthousiasme los; wanneer davert het applaus het geweldigst? Dat is op het oogenblik waarop de leider zijn tegenstander grijpt in de tang van de ironie, of op het moment waarop hij de vernuftige humor spelen laat rondom het slachtoffer zijner genialiteit.

Welnu, niemand bezat méér die gave van speelschen humor en geniale ironie dan de volksleider KUYPER.

Hoor hoe hij spot over KAPPEYNE's zelfbetiteling: „Kent men in den kring onzer lezers den ongeroepen steller van het eerste volgnummer der moderne *Plakaten*?

„Zijn beeld is anders licht gegrepen!

„Hij gaf het U zelf.

„KAPPEYNE noemde zich in de zitting van 9 December „een onschuldig Lam”.

„Wie toch publiek, èn land, èn Kamer derwijs op het dwaalspoor bracht?

„Een indruk van ontembare kracht, van voor niets teugdeinzenden moed, wat wil men, van een snuivend, stampvoetend ros, of van een brullenden, manenschuddenden leeuw, had men ontvangen . . . en zie, er was de teerheid van het *lam*, schier de zachtheid der *duive*.

„Misschien zal zoo verrassende autodaguérreotype een toekomstig zoöloog op den inval kunnen brengen, of neêrlands veestapel in het jaar des Heeren 1874 ook lammeren met hoortjes teelde, lammekens die duchtig stooten kunnen, — ons ligt in die zelfbekentenis waarheid” (De Schoolkwestie I, blz. 29).

Een dergelijke felheid in zoo humoristischen vorm is voor den aangevallene funest.

Maar in deze geestige spot is tenslotte ondanks alle scherpte niets dat *persoonlijk* den aangevallene beledigt. Zoiets zou de schare op den duur ook niet verdragen. KUYPER wist dat. Maar niet dáárom liet hij persoonlijk grievende aanvallen achterwege. Hij *wilde* niet unfair zijn, omdat hij den strijd *zakelijk* zag. Het ging bij hem om beginselen, niet om menschen.

* *

*

Er is nog een typische karaktertrek voor den volksleider. Het is die, dat hij de kunst moet verstaan, soms op geoorloofde wijze de massa te vleien. Vleien, niet op de listige manier van den man, die zieltjes zoekt te winnen, maar vleien op de geoorloofde wijze om, tusschen de regels door, zeer nadrukkelijk en hoffelijk de deugden van de massa en de kwaliteiten van die massa als vaststaand te poneeren.

Wanneer men het restitutiestelsel gaat bestrijden met de opmerking dat iemand, die geen water uit de stadspomp gebruikt toch ook geen geld terugkrijgt, of dat iemand die niet over een grintweg loopt toch ook niet restitutie ontvangt, omdat hij den weg niet gebruikt, dan zegt KUYPER:

„Geloof ons vrij, zelfs onder de lagere klassen van ons volk is de smaak nog te fijn en onbedorven, om althans zulke platheden niet te wraken.

„In het eerste oogenblik moge men er niets tegen weten te zeggen. Maar boven hetgeen men te zeggen weet, gaat ook bij ons volk het instinct.

„En meer behoeven we niet. Reeds dat *volksinstinct* weet uitnemend goed, dat een *school* en een *stadspomp* zich niet op éézelfde leest laten schoeien.

„Zij kunnen, die eenvoudige lieden, ja, soms eens hartelijk lachen ook om een zoutelooze aardigheid.

„Maar weet wel, indien ge om dien lach gewonnen spel dacht te hebben, hebt ge u *vergist*.

„Er leeft in ons volk nog besef van *achting*. Het eischt nog achting voor zijn *Koning*, achting voor zijn *Overheid*, achting voor zijn *Historie*, achting voor zijn *School* óók.

„Reeds nu heeft het besef, dat door de liberalistische pers aan die achting door haar plumpe, materialistische vergelijkingen met *pompen* en *kranen* is te kort gedaan.

„En ons, niet hun, zal de volksconsciëntie gelijk geven, dat we ter eere van onze volksschool, in naam der nationale eer, tegen zulk een banaliteit heben geprotesteerd” (De Schoolkwestie III, blz. 26).

Hier is de echte volksschrijver in KUYPER aan het woord. Hier grijpt hij psychologisch fijn naar de ziel van de massa.

Want eerst heet het: zelfs onder de lagere klassen zal men zulk een platheid wraken.

Maar vele van zijn lezers zouden toch tegen het argument van de

pomp en den grintweg geen contra-argumenten hebben kunnen vinden. KUYPER weet dat heel goed.

Vandaar dat er volgt: „In het eerste oogenblik moge men er niets tegen weten te zeggen...”

Ziezoo, nu zijn de lezers er over heen geholpen: dat ze niets wisten is niet hun domheid, of gebrek aan gave om „platheid te wraken”; 't is alleen maar „'t eerste oogenblik...”

Het volgende oogenblik... ja, dan weten ze het... omdat KUYPER het hun duidelijk maakt.

En daardoor voelen ze zich opgeheven, geplaatst op het niveau van den „begrijper”, die de trucs van den aanvaller dóór heeft.

Wellicht onbewust is KUYPER hier een psycholoog, die niet alleen „het klavier van de volksconciëntie” bespelen kan, maar ook het gemoedsleven der massa peilt en elke emotie van de schare weet uit te buiten voor zijn doel.

En volgde nu op deze greep naar de sentimenten zijner volgelingen dadelijk een uitvoerig betoog met logisch opgebouwd anval op de veste der tegenpartij? Niet dadelijk. KUYPER werkte eerst in dit verband op *zijn* wijze zijn ironiseeren van de beweringen der tegenpartij nader uit.

Letten wij even op het betoog: het gaat hier *eigenlijk* niet aan om te zeggen dat het punt van vergelijking hierin ligt dat de school en de stadspomp op zichzelf overeenkomst hebben, het punt van vergelijking ligt alleen in het vraagstuk van de restitutie. Maar op geniale wijze ironiseert KUYPER *het beeld*, niet het werkelijk vergelijkbare, en hij voert het ad absurdum.

En dan zegt hij eerst meer dan hij betoogen wil: het volk, dat zijn dus de toegesprokenen, heeft nog veel achting voor de school; maar echt psychologisch juist begint hij met die achting van het volk zeker te stellen door eerst te spreken over achting voor den koning, over de achting voor de overheid en over de achting voor de historie; zoodat niemand er meer aan denkt om het punt in kwestie: achting voor de school, in twijfel te trekken.

Doch door dezen genialen opzet heeft KUYPER zijn lezers dan tevens gegrepen om de „minachting” van den tegenstander af te wijzen. Een minachting voor de school, die uit het zoo scherp geïroniseerde beeldgebruik zou moeten blijken.

Had KUYPER het nu bij dergelijke ironiseerende aanvallen op den

tegenstander gelaten, dan zou er tenslotte van zijn arbeid weinig zijn vrucht gevonden zijn.

Maar straks geeft hij zijn lezers wekenlang in magistrale artikelen een pracht-verhandeling over „het Restitutiestelsel”. En dat *bouwde* de zaak waarvoor hij streed.

Want vergeten we het niet: het volk wil graag lachen; het houdt van humor en ironie. Het wenscht die in zijn leiders te vinden. Maar menschen, die van den lach der massa willen leven, keert men spoedig den rug toe. Juist nu het feit, dat KUYPER wél zijn menschen deed lachen, maar hun straks aanbood een keur van argumenten, gevat in een glashelder betoog — dát maakte hem bij de zijnen zoo sterk.

* *
*

En toch, in dit alles lag niet in *hoofdzaak* de kracht van KUYPER als volksleider.

De diepste grond voor Kuyper's invloed lag elders.

Een tweetal feiten voornamelijk gaf het volk achter hem een onverbreekbare binding aan den leider. Zeker, er waren daarbij andere oorzaken; oorzaken die we reeds noemden, andere, die we nog noemen zullen, en nóg andere die wij vergeten of niet zien.

Maar *twee feiten* domineeren.

Dat is in de *eerste plaats* KUYPER'S gave om den strijd van zijn tijd te zien in schriftuurlijk licht. Zijn groote Bijbelkennis en zijn diep inzicht in de vragen, waarover het in zijn tijd ging, stelden hem in staat zeer dikwijls in schriftuurlijke taal te spreken over den kamp zijner dagen; daardoor ook zag hij meermalen opeens een vergelijking tusschen de concrete feiten uit zijn tijd en bepaalde episoden der heilige geschiedenis.

Een tweetal voorbeelden die ieder, die KUYPER kent, kan aanvullen met tientallen andere, doch die wij met het oog op de ruimte voldoende achten ter illustratie van ons betoog, mogen onze bedoeling verduidelijken.

Allereerst denken we dan aan de magistrale rede van 18 Mei 1869: „Het beroep op het volksgeweten”. Heel het prachtig betoog, ingeleid door het kostelijk beeld van de bergstroom, die de onjuistheid van haar bedding jegens een schijnbaar onbeteekenend zijstroompje moet erkennen, is één beroep op de heilige historie, waaruit de hoorders de structuur van het eigen volksleven moeten afleiden en waardoor zij hun roeping kunnen leeren verstaan.

„Niet zelden gebeurt het M. H., dat de bergstroom aan den voet der bergen in tal van beken splitst. Dan ziet ge soms de breedste takken zijwaarts buigen, wild spartelend door de rotsvallei, en slechts een vergeten beek zich een weg banen, lijnrecht naar het bed des Oceaans. Tot straks, dat kronkelen en dat dartelen moede, de machtiger beken weer de oude speelnoot opzoeken, heur wateren in haar bedding storten, en der mindere hulde brengen, van het juist de stroomloop te hebben gekend.

„Zietdaar dan het beeld van wat U de volkeren der aarde toonen, zoo ge opklimt tot hun oorsprong en ze naspeurt in hun geschiedkundig verloop, en leer het aan Israëel allereerst hoe vaak juist een volksminderheid alleen zich der volksroeping bewust bleek te zijn.

„Of waar Mozes van den Horeb afgeklommen, het volk dansend vindt om het kalf van goud, hun door Aäron opgericht, wát is daar zijn boeteprediking anders dan een beroep op het volksgeweten? en dwingen tot erkentenis dat zij de volksroeping verguisd, en *hij* alleen het zedelijk karakter der natie gehandhaafd heeft?

„Als Israëel straks, voor Enak's reuzen beducht, weer hunkert naar Egypten's vleeschpot, en het hart van vrees zich smelten voelt, vormen dan niet Mozes en Jozua en Kaleb de kleine minderheid, die op het volksgeweten indringend, alleen nationaal zijn, waar geheel het volk zijn roeping vergeet?

„Waar Elia op de Karmel het volksgeweten wakker schudt, blijkt daar niet het nationaal besef, bij de volksmassa schier geheel verdoofd, alleen nog in die vijfduizend gesproken te hebben, wier knie niet voor den Baäl boog?

„Geheel het optreden der profeten in Israëel: Jesaja die voor Achaz treedt op het vollersveld, of Jeremia in het wachthuis opgesloten, wat zeggen ze u anders, dan dat de nationale volksplicht, de zedelijke roeping van Israëel, de nationale politiek door vorst en volk voortdurend vergeten werd, en slechts door een nauw noembare minderheid werd beseft. En al hun reden, zoo vol gloed en wijding, — licht er hun beroep op het volksgeweten, het terugroepen van Israëel naar zijn volksverleden, het dagen van heel Israëel voor een hooger vierschaar uit, en immers al heur kracht vloeit weg en heur samenhang ligt verbroken.

„Kent gij Hem niet, die om Zijn beroep op het volksgeweten, als een die de schare verleidde, als een volksberoerder is uitgeworpen? Of begreep die spruite Davids dan Israëls nationale roeping niet,

omdat het volk in massa zijn volksgeweten toegeschroeid, en om Zijn bloed gevraagd, voor Hem een kruis geëischt had?"

Nog heden erkennen we den magistralen opzet van zulk een betoog; voor honderden van onze mede-christenen kan en moet het nog vandaag licht geven over hun levenshouding. Maar hoe ingrijpend zal dit woord dan niet geweest zijn toen naar het laatdunkende woord van den liberaal VAN RIEMSDIJK „het gereformeerde christendom nog maar nèt gevonden werd in de steden op de hofjes en bij armoedige groote gezinnen, en op het land bij den knecht in den koestal en bij den turfschipper in het kanaal." Al school er in zulk een woord de overdrijving, waaraan de hooghartige zich steeds schuldig maakt, juist was het in zooverre, dat de trouwe christenbelijders geen licht hadden over hun roeping jegens het volksleven en over de verhouding tusschen hun overtuiging en datgene wat ze als het „groote" leven rondom zich ontdekten. En wat de jurist-historicus GROEN VAN PRINSTERER niet vermocht, dat verstond — door zulke woorden vooral — KUYPER, de predikant-volksleider-politicus.

En dan nóg een voorbeeld.

KUYPER schreef op 26 Februari 1875 in *De Standaard* zijn artikel: „De Balans". Hij cijfert. Dorre getallen schijnen het. Maar ze bewijzen hoezeer het christenvolk in deze landen wordt verdrukt; hoeveel ze boven recht en billijkheid moeten offeren.

Het christenvolk offert minstens drie millioen voor de lagere school in de belastingen; het betaalt nog één millioen extra voor de eigen school. In totaal brengt het dus vier millioen op.

En dan gaat KUYPER aldus verder:

„Van deze vier millioen ontnemt de Liberalistische partij in al haar schakeeringen ons drie millioen om haar Staatsschool in stand te houden, voegt die bij de drie millioen die zij zelf opbrengt, en roept ons dan toe: *Als ge nu met Uw EEN millioen maar tegen onze ZES millioen wilt concurreeren!*

„Zóó stond de balans.

„Maar ook die verhouding is in het oog onzer tegenstanders voor de Staatsschool nog niet gunstig genoeg!

„Ge zult minstens nog ruim de helft van Uw ééne millioen moeten afstaan.

„De zes tegen één gaat nog niet.

„Het moet zeven tegen een half worden.

.

„Er waren twee mannen in een stad, de een rijk en de ander arm.”

„De rijke had zeer veel schapen en runderen.”

„Maar de arme had gansch niet *dan een eenig klein oilam.*”

„Ook dat nam de rijke man hem af.”

In den geest slaan we de eenvoudigen, die dit lezen, gade. Wanneer ze de becijferingen nagaan gaat er iets gloeien van verontwaardiging. Ze volgen het betoog met spanning. Het is toch héél erg . . .

En dan opeens de overgang. De Schrift spreekt . . .

Nu slaat er iets óm in hen. De verontwaardiging is er nog, maar nu ánders, beter, geheiligd. Er komt een traan in het oog . . .

En deze lezers zijn sterker, dan die, welke enkel maar verontwaardigd zijn.

KUYPER greep de zijnen in de ziel; hij sloot aan bij de innigste roerselen van hun hart . . .

* * *

En dan, daar is *een tweede dominante factor* in de binding van het volk aan den leider KUYPER.

KUYPER liet het volk telkens weer een blik slaan in zijn eigen zieleven. Hij maakte hen deelgenoot van zijn eigen worsteling, van zijn strijd, van zijn persoonlijk geloofsleven.

Daarom wist men zich één in de meest heilige oogenblikken des levens met den man, die strijdend hen vooraan ging. „De Kuyper van de meditaties” heeft meer gedaan om het vertrouwen van het volk te winnen, dan de KUYPER van de Kamer-redevoeringen en de KUYPER van de katheders. Weliswaar groeide het vertrouwen in den politicus KUYPER ook en juist door deze op ander terrein liggende bindingen; we wezen daarop reeds. Tenslotte was er één KUYPER. Maar zonder het sterke bewustzijn van deze geloofseenheid, zonder de binding aan den echt vromen KUYPER, zou het volk KUYPER nooit dien invloed hebben toegekend, dien hij nu verkreeg.

We aarzelen hier voorbeelden te geven. Wie het werk van KUYPER kent en liefheeft, weet dat de exempelen schier zonder tal zijn te vinden.

Maar toch willen we, om den aard van dit artikel, een paar citaten geven.

In de eerste plaats valt bij KUYPER de sterke nadruk op het persoonlijk karakter van het geloofsleven:

„Zoo kunt ge lange jaren, in het gemeen, liefde voor God hebben gehad, maar zonder dat de God nog *kendet*.

„Dat *kennen* van God komt eerst, als de liefde voor God een *persoonlijk* karakter begint aan te nemen; als ge voor het eerst op Uw levensweg God ontmoet hebt; als de Heere U een *Ik* tegenover Uw *Ik* is geworden; zoo God en gij in een bewuste, levende, persoonlijke, bijzondere betrekking zijt getreden.

„Hij *Uw* Vader, gij *Zijn* kind.

„Niet maar één van de kinderen Gods, neen, maar *Zijn* kind op een eigen wijs, in een persoonlijk verband, weer anders dan andere kinderen Gods.

„De *intiemste* gemeenschap die zich in hemel of op aarde denken laat.

„Hij *uw* Vader, *uw* Herder, *uw* Zielsvriend, en *uw* God.” (Nabij God te zijn”, I, pag. 2).

En hoe gezond is de mystiek die spreekt uit KUYPERS woord — een mystiek die het volk des Heeren zoo liefheeft en zoo gaarne beleeft.

„Maar nu gaat de Psalmist nog een stap verder, waardoor zoo duidelijk blijkt, hoe ook reeds de vromen onder het Oude Verbond, door de schaduwen heen, de hoogere werkelijkheid grepen. Immers, hij voegt er bij: Ik zal mijn toevlucht nemen *in het verborgene Uwer vleugelen*.

„Denken aan de heerlijkheid Gods daarboven, inleven in Zijn heiligen Tempel, wandelingen hebben onder de engelen en de heiligen die voor God staan, is nog niet genoeg. De woning des Heeren zal onze gemeenschap met hem omsluiten, maar in die woning zullen we *God zelve*n zoeken.

„Men moet met iemand in zijn woning verkeerén, om hem te genieten; maar die woning zonder hem is ons niets, en in die woning is het ons allereerst om hemzelve te doen.

„En zoo nu ook is het bij het zoeken van de gemeenschap onzes Gods.

„*Sursum corda!* Het hart naar boven. Ik zal mijn hart opheffen tot de aanspraakplaats Uwer heiligheid!

„Maar hierbij blijft het niet, en kan het niet blijven.

„We moeten in het Huis onzes Gods verkeerén, om onzen God te vinden, maar in dat Huis *nabij onzen God* te zijn is van alle vroomheid doel en toeleg.

„En om dit nu hartstochtelijk-innig en gewaagd-sterk uit te drukken, zegt David in heiligen overmoed: Ik zal mijn toevlucht nemen in het verborgene Uwer vleugelen. Gemeenschap van wezen tot wezen. Heilige aanraking. Gewaarworden en ervaren en bevinden en gevoelen, dat er niets meer tusschen ons en onzen God is; dat Zijn armen ons omvangen, en dat wij aan onzen God als kleven.” („Nabij God te zijn”, I, pag. 19).

Ook de eenvoudigsten verstonden het wanneer KUYPER schreef: „Nóg sterker zegt Jezus het: Het water, dat Ik u geven zal, zal niet maar in uw eigen huis, maar in *uzelven*, in uw *persoon*, in de diepte uwer eigen *ziel*, worden tot een *fontein* van wateren; en in wien het alzoo wierd, dien kwelt geen dorst meer in der eeuwigheid.

„O, wel u, zoo het ook in uw eigen zielsleven tot dat allerhoogste mag gekomen zijn.

„Niet alleen, dat de Fontein welt en de wateren uit de Springader *daarbuiten* ruischen; en ook niet enkel, dat er een springader van geestelijke wateren *in uw eigen woning*, midden in uw eigen gezin ontsprong; maar rijker nog, dat het *tot in uzelven* doordrong; dat er leven onder den bodem uwer eigen ziel ging ritselen; en dat binnenin u de wateren uitborsten, die het dorstig land overvloedigen, en u drenkten en u zoo zalig genieten deden in de weelde uws Gods.

„Christus niet maar in het midden der gemeente; Christus niet maar in het midden van uw huiselijk leven; neen, maar de Christus binnen in U; woning in U makende. De Springader des levens altoos nabij!

„Want ook dan komt er nog wel trek naar en behoefte aan die geestelijke wateren in U op; maar het wordt geen pijnlijk dorsten, geen branden van de lippen meer; want eer ze branden konden, heeft de liefde Christi ze reeds besproeid.

„Een Fontein van levende wateren, en dus nooit meer een dorst, die brandt en verschroeit, dan door schuld van eigen ongeloof. En, zelfs onder dat ongeloof en kleingeloof door, Christus in u toch in het verborgene den wortel van den stam uws levens besproeiende.

„O, dat is het zalige.

„Bij wien het zoo is, dien dorst niet meer in der eeuwigheid.” („Gomer voor den Sabbath” pag. 179).

We mogen niet méér citeren.

Maar het is ook genoeg om te doen verstaan wat we bedoelen,

wanneer we zeggen, dat KUYPER in zijn spreken tot het eenvoudige, vrome volk zijn grootste kracht vond.

Daarmede is dan ook iets anders gezegd.

Tenslotte was de volksleider KUYPER door de zijnen geliefd *om Christus wille*. Om wat aan genade Gods in hem blonk.

De band tusschen KUYPER en het volk was er een, die sterk was wijl ze geheiligd werd door de gemeenschap van eenzelfde geloof, eenzelfde hope en eenzelfde liefde.

* *
* *

Of KUYPER dan niet soms hóóg kon zijn? En hard?

Ja zeker. Soms wás hij, ook tegenover volgelingen, onvermurwbaar. Soms *bijna* te veel de dictator. Het zij eerlijk erkend.

Men wist dat. Zoals men meer wist; bijvoorbeeld, dat hij niet steeds den juisten kijk op menschen had. Niet *steeds*. Soms overtrof hij alle verwachtingen in zijn menschenkennis. Hij wist mannen te vinden ook al waren ze midden in de rimboe, duizenden kilometers ver . . .

Maar het blijft waar — KUYPER wás een héél enkele maal wat hóóg en hij scheen soms wat hard. Het is hier niet noodig daarvan voorbeelden te geven. Nu wist het volk dat zulk een optreden somwijlen noodig was. Persoonlijke gevoelens moeten wel eens wijken voor het groote belang van de groep; één persoon, met op zichzelf goede objecties, móét in een vergadering, waar zaken afgedaan moeten worden, wel eens het zwijgen worden opgelegd, omdat het betere soms ook een vijand van het goede kan zijn.

Maar toch niet die overwegingen in de eerste plaats deden de getrouwen achter KUYPER diens tekortkomingen — het waren er in hun oogen *niet* vele — gaarne dragen.

Er was iets anders.

Eens — het was in Friesland — klaagde een jongeman, die pas kwam kijken, tegen een leidende figuur uit de plaatselijke kiesvereniging over de gebreken van KUYPER.

Toen zei die oudere man eerst niets. Dan ging hij naar zijn kast. Hij haalde er het, toen pas verschenen, boekske „In Jezus ontslapen” uit.

„Kijk,” zei hij toen, „lees dit eens; wie zóó schrijft is één van ons.

'k Hoop dat je óók zoover komt. Dan verwijt ik jou ook je eigenwijsheid niet meer."

En de jongeman las:

„Wie diep leeft weet zeer wel, dat de smart over onszelf de vlijmendste smart is. Die eindelooze onvoldaanheid. Die zonde uit het verleden die ons naroept. Die onheiligheden, die nog gedurig uit dit ons zondig hart opwellen, en ons vervreemden van onzen God.

„Dit nu is een smart, die we op aarde niet altoos, maar het scherpst en het meest in onze heiligste oogenblikken gevoelen. Het spreekt dus vanzelf, dat de ziel, na het sterven, door deze smart overmeesterd zou worden, en daarover het bitterst zou weenen, overmits het gevoel voor het heilige dan zooveel sterker spreekt.

„Doch ook die tranen wischt de Heere van het aangezicht van al zijn lieve kinderen af; en dat spreekt op tweeërlei wijs.

„Ten eerste door het geloof in den vrede die er is door het bloed des kruises — een geloof dat hier op aarde nog vaak zoo kwijnt — te sterken tot zijn volkomenheid, zoodat de ziel *niets meer* met de vroegere zonde uitstaande heeft, en ze het ziet, hoe God dat alles geworpen heeft *in de diepte der zee*.

„En ten andere door de ziel zelve van de zonde af te snijden en haar door de genadedaad van het sterven, de *volkomen* heiligmaking toe te brengen.

„En dat juist is het aanbrengeu der heiligste vreugde.

„Eerst als God ook *dien* traan voor eeuwig afwischte, dan lacht de ziel met een vreugde die haar geheel verrukt." (pagt. 71).

* * *

Onjuist zou het zijn bij de typeering van KUYPER als volksleider, geen rekening te houden met den tijd in welken hij optrad. Een door oeconomische vragen zoozeer beheerschte tijd als de onze, zou vrij zeker voor de leiding ook andere gaven hebben gevraagd dan die van Dr. KUYPER. En daarbij: onze tijd reageert anders dan de vorige halve eeuw op het schier exclusieve leiderschap van één man alleen.

En toch is juist dát: *het enkel op principieele vragen zich toe-spitsen*, èn: *het persoonlijk krachtig leiden* van de volksgroep die achter hem stond, KUYPER's kracht geweest.

Wanneer men hem soms dictator-allures verweet, vergat men, dat hij leider was van een schare, die *het organisatorisch optreden* nog

niet gewend was. Dat moest KUYPER de zijnen leeren. Daarom *moest* gedurende die eerste tientallen jaren de leiding wel wat stram en persoonsgebonden zijn.

En niet via de practische vraagstukken allereerst, maar via de beginselen moest KUYPER de schare in beweging brengen. Er moest eerst principieel *bewustzijn* bij de zijnen komen. De beginselen leefden wel onder het volk. Maar het volk was zich die niet bewust en kon ze niet formuleeren. Dat men zich bewust ging worden van de eigen principia — daarvoor zorgde de leider.

Vandaar dat KUYPER — zooals de meeste groote leiders — in de voornaamste plaats zijn taak hierin gevonden heeft, dat hij op een voor de schare verstaanbare wijze geformuleerd heeft de gedachten, die er leefden in het hart der eenvoudigen. KUYPER heeft voor de menschen gestalte gegeven aan hun eigen strevingen. Ten principieele.

De practische uitwerking van de meeste dezer beginselen bleef de taak van anderen.

Maar uit een en ander *volgt, dat Kuyper nòch te herhalen, nòch te imiteeren is.*

Want de tijd is anders. De mentaliteit, ook van het Calvinistische volk is gewijzigd. En bovenal — de vraagstukken spitsen zich nu toe op de practische toepassing der beginselen.

Men zegt wel eens „de groote strijd is voorbij.”

Wanneer men bedoelt: „de tijd waarin de beginselen in het centrum van den strijd stonden, ligt achter ons,” — dan is deze uitspraak *onjuist.*

Want *toepassing* der door KUYPER's werk voor de zijnen bewust geworden beginselen, is ook wel degelijk beginsel-werk, en de strijd aangaande deze toepassingen is stellig evenzeer een beginselstrijd.

Maar in dien strijd is er behoefte aan andere talenten dan die van KUYPER. En we danken God, dat Hij ons *die, nà KUYPER, gaf.*

En beter dan door de figuur van KUYPER met een nimbus omglansd te zien, — een stralenkrans waardoor de werkelijkheid zou kunnen worden omsluierd, — eeren we de nagedachtenis van den grooten leider door, in den kamp om de toepassing der principia, het door hem om Christuswille opgeheven vaandel trouw te blijven.

MENSCH EN MAATSCHAPPIJ

DOOR

DR. C. BEEKENKAMP

II. (Slot)

De ideologie van het nationaal socialisme schijnt iets meer ruimte te laten voor de persoonlijkheid. In „Mein Kampf” spreekt HITLER op verschillende bladzijden over de waarde der persoonlijkheid. Maar wie niet op den klank van een woord afgaat, doch dieper schouwt, bemerkt alda, dat HITLER alleen bewondering heeft voor de „schaffende Persönlichkeit”. De tentoonstelling in Dusseldorf heeft niet toevallig den naam „Schaffendes Volk”. De persoonlijkheid wordt slechts gemeten naar de waarde en de doelmatigheid, die zij heeft voor het volksgeheel, voor het ras. Wat de mensch van „andere dieren” onderscheidt, is zijn vermogen om uitvindingen te doen en deze uitvindingen „dienen somit im tiefsten Grunde der sich dauernd vollziehenden höheren Menschwerdung”¹⁸).

Het nationaal-socialisme „hecht waarde aan de persoonlijkheid”¹⁹). Ja maar — alleen aan de bepaalde soort van persoonlijkheid — namelijk aan die van den Uebermensch. „Alleen de beste koppen der volksgemeenschap erlangen leidende functies!”²⁰).

Opvoeding, lichamelijke eerst, karaktervormend in de tweede plaats, is een zaak van de volksgemeenschap, niet in de eerste plaats van de ouders. „Het is een eisch van zelfhandhaving van de door den staat vertegenwoordigde en beschermde volksgemeenschap”²¹).

Deze enkele citaten uit „Mein Kampf” — met vele andere te vermeerderen! — stuiten bij het christelijke bewustzijn onmiddellijk op tegenstand. Hier is een levensbeschouwing aan het woord, die diametraal staat tegenover de christelijke. Hier wordt gewerkt met waanbegrippen, met ideologieën, met slagwoorden, die erop berekend zijn, de massa in vervoering te brengen voor een of ander ideaal, maar dat

aan de waarde van de persoonlijkheid te kort doet, terwijl het den mensch slechts verlaagt tot „type van de volksgemeenschap”. Hier is nivelleering, geen verbijzondering.

Het verhaal zou eentonig worden, wanneer wij ook van het nationaal-socialisme, zooals dat in het Derde Rijk momenteel wordt gehuldigd, wederom gingen aantonen, hoezeer het de waarde van den mensch als lid van het gezins- en beroepsverband miskent.

Men houde ons ten goede, dat wij slechts een enkele greep doen uit een recent artikel van den Koningsberger hoogleeraar HAEMMERLE over „Wirtschaftsrecht als Disziplin”²³). (Reeds de titel van dit artikel is merkwaardig en karakteristiek voor de duitsche mentaliteit van tegenwoordig). Dat de vrijheid der menschelijke persoonlijkheid in het beroepsleven niet maar incidenteel, neen stelselmatig wordt aan banden gelegd, moge hieruit blijken, dat de maatregelen die de laatste jaren in Duitschland genomen worden met betrekking tot het terrein van den arbeid „nicht mehr allein Ausdruck sind eines staatslichen Ordnungswillens, sondern bewusste, planmässige Eingriffe des der Staates in die Wirtschaft. Sie beschränken sich demnach nicht auf die Kontrolle einer grundsätzlich freizügigen Wirtschaftstätigkeit, sondern schränken diese Freiheit des wirtschaftlichen Handelns überhaupt ein und führen damit zu umfassenden Bindungen der Privatwirtschaft an die vom Staate gegebenen Richtlinien”.

Eigen rechtsvorming van vrije beroepsgemeenschappen — het ideaal van het christelijk sociaal bewustzijn! — is praktisch uitgesloten. Of, zoo men dit woord te sterk vindt, dan toch in ieder geval in hooge mate dubieus, want „de staat zelf is de schepper van een Wirtschaftsrecht.”

Tot 1933 was er op dit gebied nog een zeker dualisme waar te nemen tusschen individualistische en collectivistische opvattingen. Zelfs in de socialisatiewetten uit de periode van Weimar kan men — volgens HAEMMERLE — nog zien dat er in de maatschappij zekere krachten en factoren werkten, die zich tegen staatsingrijpen verzetten. Na 1933 is dat dualisme volledig overwonnen, gelijk trouwens de tallooze voorbeelden van planmatig staatsingrijpen in het tweede vierjarenplan kunnen leeren. Zij „verkünden den unbeugsamen Willen des Staates, nicht bloszer Beobachter, sonder Lenkern der Wirtschaft zu sein und bei aller Anerkennung des Wertes und der Bedeutung privatwirtschaftlicher Initiative (dit is vermoedelijk een vergissing van den pro-

fessor uit den tijd van vóór 1933; B.) überall da einzugreifen, wo politische Notwendigkeiten und wirtschaftspolitische Vernunft eine solche Maßnahme zu rechtfertigen vermögen”.

Nauwelijks behoeft herinnerd te worden aan een der nieuwste voorvallen van staatsbemoeiing op economisch gebied in Duitschland: de stichting van „Reichswerke A. G. für Erzbergbau und Eisenhütten HERMANN GOERING” gevestigd te Berlijn. Waar de ijzervoorziening het centrale vraagstuk is in het huidig vierjarenplan, moet de nieuw opgerichte A. G. — alias HERMANN GOERING — deze ijzervoorziening kunnen verzorgen ²⁴).

De *Völkische Beobachter* vestigde onmiddellijk de aandacht op het socialistisch karakter van deze nieuwe onderneming. De uiterst belangrijke vraag: Hoe vergaat het nu het particulier bedrijfsleven, indien de staat deel gaat nemen in de zware industrie? — wordt letterlijk als volgt beantwoord met de simpele woorden: „Dit ingrijpen van den staat was noodig om de kwestie op te lossen!” Verder wordt daarover niet gepraat en de journalist van het Derde Rijk gaat over tot het zingen van een hymne ter eere van GOERING — den man van ijzer.

Hecht het nationaal -socialisme dan in het geheel niet aan de waarde van den mensch als mensch en moet alles gezien worden in het licht van de rasgemeenschap en de bodemverbondenheid? Denk b.v. aan den maatregel om den arbeider te halen uit het niet-zeer-eleveerende milieu van de industriecentra en hem in randgemeenten of op het platland te laten wonen, waar hij in zijn vrijen tijd zijn tuintje kan omspitten, zijn varken kan mesten, enz. — of om een geheel ander voorbeeld te nemen — de Patentwet van 8 Mei 1936.

Ik vrees, deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden en de aangevoerde voorbeelden leveren mij allerminst het bewijs, dat de „Lenker der deutschen Wirtschaft” bij het treffen van zijn economische en sociaal-politieke maatregelen in de eerste plaats geleid wordt door de erkenning van het belang van de menselijke persoonlijkheid.

Tot zijn eigenlijke motieven teruggevoerd is de eerstbedoelde maatregel ingegeven door bevolkingspolitieke overwegingen; voorts vermoedelijk om te voorzien in het tekort aan landarbeiders (immers de vrouw van den fabrieksarbeider, wier man dus overdag in de stad werkt, kan zoo gelegenheid vinden om op het land tegen matige vergoeding er wat bij te verdienen b.v. door behulpzaam te zijn bij het boonenplukken e.d.). Dat dit overigens geen fantasieën van mij zijn,

blijkt uit een artikel over dit onderwerp in *Soziale Praxis* van 16 Juli 1937, waarin inderdaad deze motieven, en nog andere worden opgesomd.

En, voor wat het tweede voorbeeld betreft, erken ik, dat hier inderdaad wat meer gelet wordt op de belangen van den uitvinder, die in dienst is van een of ander bedrijf dan voorheen. Maar, ben ik ver van de waarheid, wanneer ik zeg, dat dit zeker niet het eenige motief is geweest voor das Patentgesetz, zooals dat sedert 1 October 1936 in werking is?

Het bestuur der „Akademie des Deutschen Rechtes” spreekt toch in dit verband uitdrukkelijk van de Ansprüche der Volksgemeinschaft! Geistiges Schaffen der Volksgenossen ist Kulturgut des ganzen Volkes. En: die Interessen von Volk und Staat gehen denen des Erfinders vor. Maar het critieke punt staat, ondanks al die erkenning van de persoonlijkheid, in par. 8 van de Patentgesetz van 8 Mei 1936: „Die Wirkung des Patents trifft in soweit nicht ein, als die Erfindung nach Bestimmung der Reichsregierung zur Förderung der Wohlen der Volksgemeinschaft benützt werden soll”.

Na het voorafgaande behoeft het geen verder betoog, dat van eenige persoonlijke vrijheid in het Derde Rijk feitelijk niets meer over is. Met het badwater van het individualisme en het economisch liberalisme heeft men ook het kind (de persoonlijkheid) weggeworpen.

* *
*

Wij vingen onze beschouwing aan met een citaat van BERDJAJEW. Andermaal willen wij naar hem luisteren. In zijn „Christentum und Klassenkampf” zegt hij:

„Alle bestaande sociale systemen verdedigen het primaat van de menschelijke samenleving en haar voorrang boven de menschelijke persoonlijkheid. Het vraagstuk van den arbeid is evenwel geen zuiver sociaal, maar een geestelijk, een religieus problèem. Voor dezen wezenlijken en eigenlijken omvang van het arbeidsvraagstuk is men nog altijd blind. Men gevoelt echter met groeiende vrees, dat zonder de definitieve oplossing van dit probleem het verdere leven der menschelijke samenleving onmogelijk wordt. En het probleem zelf dringt zich aan een ieder van onze tijdgenooten op en treft ieder in zijn individueel en sociaal bestaan, als het probleem van de religieuze houding tegenover den eigen arbeid en dien van anderen, als de noodzakelijk-

heid om eigen arbeid tot eeredienst te maken. Want alleen op die manier kunnen wij ons van de moderne slavernij en van ons aandeel in dat proces, waardoor anderen ook slaven blijven, bevrijden”.

Nu wij hebben overdacht, hoe de verschillende moderne wereldbeschouwingen in de praktijk het vraagstuk van de menselijke persoonlijkheid in gezins- en beroepsleven oplossen, moeten wij BERDJAJEW op dit punt wel gelijk geven. Het is inderdaad zoo, dat in Rusland, in Italië, in Duitschland — om ons slechts tot deze drie te beperken — het geheele menselijke bestaan in alle geledingen wordt ondergeschikt gemaakt aan het welslagen van vijf- of vierjarenplannen, c.q. aan de ideologie van volk, ras of klasse. Werkelijk, men overdrijft niet, wanneer van slavernij gesproken wordt, waarbij dan te bedenken valt, dat hier niet slechts ontbreekt de vrije beschikking over persoon en goed; maar dat ook de geestelijke vrijheid in ernstige mate aan banden gelegd is.

Wanneer men weten wil hoe de oorsprong, het wezen en de bestemming van den mensch en de verhouding van mensch en samenleving naar christelijke levensovertuiging moeten gezien worden, dan kan men niet beter doen, dan de Heilige Schrift daaromtrent raadplegen.

God heeft de aarde geschapen, niet opdat zij ledig zou zijn, maar opdat men daarin zou wonen (Jes. 45 : 18). In die schepping nu heeft God den mensch geplaatst, geschapen naar Zijn beeld en gelijkenis: man en vrouw schiep Hij ze (Gen. 1 : 27). En de taak van den mensch is: de aarde te onderwerpen „den hof te bebouwen en te bewaren” en God te verheerlijken.

Deze enkele Bijbelwoorden geven houvast en richting tevens.

Korter en kernachtiger nog is het antwoord van Paulus: Uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen (Rom. 11 : 36). Hier is het *uitgangspunt* alweer de erkenning van de goddelijke souvereiniteit; het *middel*, dat alles in stand houdt en beweegt: de goddelijke genade; het *doel* van alle geschapene en de doelstelling ook van ieder menschenleven: te leven tot Gods eer.

Vanuit deze grondwaarheden willen wij ten slotte enkele lijnen trekken, die van belang kunnen zijn om onze houding te bepalen tegenover het vraagstuk van de menselijke persoonlijkheid met betrekking tot het gezins- en beroepsleven.

1. *Het gezinsleven.* Wij zeiden het reeds: de Heilige Schrift leert ons, dat God man en vrouw geschapen heeft. Samen in onderlinge gemeenschap dragen zij het goddelijk beeld. Zij hebben afzonderlijk een eigen natuur, een eigen karakter, een eigen bestemming, en toch heeft de Voorzienigheid het zóó beschikt, dat die beiden op elkander zijn aangewezen.

Aan man en vrouw is een eigen taak opgedragen; maar evenzeer een gemeenschappelijke taak. Alleen kan de man niet alles. Hij heeft „een hulpe tegenover zich” noodig. De vrouw, als vrouw, is op haar beurt een incompleet wezen.

Het huwelijk nu is de natuurlijke vereeniging van man en vrouw. Het huwelijk is, naar het woord van Prof. BAVINCK ²⁶⁾ „door den mensch niet uitgevonden, door den staat niet ingevoerd, door de kerk niet opgelegd, maar het is met de natuur van den mensch gegeven en door God zelven bij de schepping ingesteld”.

De goddelijke wijsheid heeft „in den beginne” gesproken: „Het is niet goed dat de mensch alleen zij”. Op dezen algemeenen regel zijn natuurlijk uitzonderingen. De Bijbel kent geen huwelijksgebod; geen voorschrift, dat men onder alle omstandigheden een huwelijk moet sluiten, en een gezin moet vormen.

Het huwelijk hoort dan ook niet tot het wezen van den mensch, maar het monogame huwelijk is, naar christelijke zede, toch wel als menschelijk algemeen regel te aanvaarden. En dat niet als een particuliere aangelegenheid van twee menschen, maar „als een grooten zegen en een onontbeerlijke kracht voor de maatschappij” ²⁷⁾.

Waarom?

De drie pijlers, waarop een goed gezinsleven gebouwd is, zijn: gezag, liefde en gehoorzaamheid. Het gezag van den vader, de liefde van de moeder, de gehoorzaamheid der kinderen. Wanneer deze drie elementen aanwezig zijn kan men van een goed gezinsleven verzekerd zijn. Maar dan ook alleen. Er gaat van zulk een gezinsverband een opvoedende kracht uit. Zoo is het gezin inderdaad in den vollen zin des woords de oerel van de maatschappij, de vormschool des levens. De opvoedende taak van het gezin kan door geen andere instantie vervangen worden. De school moge al eenige intellectueele kennis bijbrengen, de innerlijke beschaving en de karaktervorming, de vorming tot persoonlijkheid komt toch voor het belangrijkste deel in en door het gezinsleven tot haar recht. Die taak kan geen staatsapparaat

of welke andere instantie overnemen. In dit verband zij ook terloops even gewezen op de groote beteekenis van het instituut der z.g. „vrije school” op het principe, dat de school van de ouders en niet van den staat moet uitgaan. Zoo, zoo alleen kan de school worden het noodzakelijk complement van de opvoeding in huis en zulks onder den waarborg, dat de kinderen worden opgevoed in een richting, welke overeenkomt met de inzichten der ouders.

Wie thuis geleerd heeft het gezag van den vader te eerbiedigen, wie gezag niet beschouwt als een uiterlijk dwangapparaat, maar als de natuurlijkste zaak ter wereld, zal er geen moeite mee hebben, later, als volwassen mensch in de maatschappij, het gezag te eerbiedigen; het gezag van de Overheid, het gezag in het bedrijfsleven, het gezag in de kerk. Wie thuis geleerd heeft wat moederliefde beteekent, zal in zijn latere leven eerbied hebben voor de vrouw: zal barmhartigheid en mededeelzaamheid waardeeren en in praktijk brengen. Wie thuis gehoorzaam was aan het ouderlijk gezag, dien zal het gemakkelijker vallen ook later zijn maatschappelijke plichten waar te nemen.

Het gezin leert zelfopoffering, broederschap, zelfverloochening, mededeelzaamheid; rijke schatten, die alleen te delven zijn in dezen mijn.

Genoeg hiervan. Voldoende althans om ook op deze plaats te wijzen op het waarlijk heillooze der moderne zedenhervormers, die aanslagen willen plegen op het gezin.

Denk daarbij niet uitsluitend aan de theorieën van LINDSEY of van het bolsjewisme. Denk aan de moderne film- en romankunst. Denk aan de sexueele theorieën van het neo-malthusianisme, die ook helaas in de kringen der orthodoxe christenen pogen binnen te dringen. Denk aan de economische omstandigheden, die gezinsvorming uitstellen en gezinsuitbreiding tegengaan. Altegader monsters, die loeren op de gezinnen. Ik zal de laatste zijn om de moeilijkheden te onderschatten. Maar men moet eerst de waarde van de gezinnen kennen voor de vorming der persoonlijkheid, om sterk te staan tegen de snoode pogingen, welke ondernomen worden om hier „hervormingen” aan te brengen. Als wij eerst maar de waarde van het gezinsleven kennen en erkennen, dan kunnen wij ons wapenen tegen den aanvaller.

Wapenen met kracht van onze christelijke overtuiging.

Niet, althans niet in de eerste plaats, met middelen van bovenaf opgelegd. Wij hebben gezien, dat het fascisme ook den gezinsband wil

versterken, door huwelijkspremies etc. Doet men dat ter wille van het gezin als zoodanig, of omdat men de waarde van het gezin voor de ontwikkeling der persoonlijkheid erkent? Of in hoofdzaak alleen maar, omdat men in het gezin ziet een factor tot vorming van een nieuwe generatie? Huwelijkswetten, al zijn ze nog zoo streng, baten niet, wanneer ze niet gedragen worden door innerlijke zedelijke kracht. Denk aan LEX JULIA en de LEX PAPIA POPPIA van Keizer AUGUSTUS (premies op huwelijksluiting en kindertal; straf voor ongehuwden en kinderloozen). Maar het resultaat was nihil. Waarom? Lees het in uw geschiedenisboek: omdat de keizer zelf het voorbeeld gaf van huwelijksontrouw en zedeloosheid ²⁸).

Hervorming van het huwelijksleven en gezinsleven — best — maar dan van binnen uit en met de erkenning, dat wij als zondige menschen zelf de oorzaak zijn van veel maatschappelijk leed.

En pas dan, wanneer dit erkend is, niet als een van buitengeleerd lesje, maar met innerlijke zekerheid en christelijke waarachtigheid, pas dan kunnen wij „hervormen”.

Dan kunnen onze politieke en sociale organisaties aandringen, waar noodig, om de maatregelen te doen treffen, die verbetering in den toestand der gezinnen kunnen aanbrengen. Alweer met de erkenning, dat het hier niet in de eerste plaats gaat om het belang van den staat, van het ras, maar om dat van het gezin.

2. *Het beroepsleven.* Naar christelijke overtuiging zijn arbeider en arbeid één. Arbeid is niet „koopwaar”. Prof. CASSEL, de Zweedsche econoom, dwaalt, wanneer hij de stelling verdedigt, dat de loontheorie een toepassing van de algemeene prijsleer is. Arbeid is geen koopwaar. Hoe men ook over het Vredesverdrag van Versailles moge denken, volkomen juist is, naar mijn meening, de bepaling van art. 427: „Le travail ne doit pas être considéré simplement comme une marchandise ou un article de commerce”.

Immers, de arbeid is onlosmakelijk verbonden met den mensch. Wie dus arbeid „koopt” krijgt in zekeren zin tevens beschikking over den drager van den arbeid, den arbeider.

Voor ons heeft alleen een zoodanige beschouwing van arbeid en arbeider recht van bestaan, die ruimte laat aan den arbeider, om zijn goddelijke roeping te vervullen.

Evenals bij de beschouwingen, die wij eerder gaven omtrent het gezin, dient ook hier te worden uitgegaan van de erkenning van de

souvereiniteit Gods. De maatschappij is een organisme. Het gezin, het beroepsleven, de Kerk, zijn aparte levenskringen, die van Gods wege een eigen levensfunctie en -bestemming hebben gekregen. Het is een misvatting te meenen, dat deze levenskringen alleen bestaan bij de gratie van den Staat. Wij raken hier het moeilijke probleem van „gezag en vrijheid”, maar een probleem, dat hare eenige oplossing vindt in de erkenning van een van Godswege ingesteld gezag enerzijds en in de erkenning van de persoonlijke vrijheid anderzijds.

Wanneer het Christendom de persoonlijke vrijheid verdedigt, dan doet het dat niet in humanistischen zin; het individu is niet een op zichzelf staand iets, maar een deel van een grootere gemeenschap. Het individueel belang mag niet het belang der gemeenschap overheerschen of schaden. Omgekeerd, mag ook de gemeenschap nimmer de ontplooiing van het individu en van de menselijke persoonlijkheid in den weg staan. Vandaar ons principiëel verzet tegen die stelsels, die, gelijk wij in het voorafgaande hebben geschetst, het juiste evenwicht tusschen gezag en vrijheid ook op het terrein van den arbeid verstoren.

Wij eischen erkenning van het recht der persoonlijkheid.

Wij eischen, dat de Overheid zich onthouden zal van al die maatregelen, die de vrije ontplooiing der maatschappelijke krachten in den weg staan.

Wij eischen voor den arbeider, die deel uitmaakt van een organische beroepsgemeenschap, dat hij in vrijheid met zijn beroepsgenooten zal mogen overleggen, wat in het belang van die beroepsgemeenschap dienstig kan zijn; met name door vrije rechtsvorming, doordat aan die organische verbanden de gelegenheid worde gegeven, met sanctie van de Overheid, een levens- en rechtsgemeenschap te zijn, waarvan de leden persoonlijk en tezamen aan elkaar verbonden zijn „van de wieg tot het graf”, vanaf het leerlingcontract tot aan het bedrijfspensioenfonds en de begrafenisuitkeering aan de weduwe toe.

Deze erkenning van de beroepsgemeenschap is, mijn inziens, de beste waarborg voor den opbloeij van de persoonlijkheid in het bedrijf, gelijk het gezinsverband zulk een waarborg geeft voor de leden van het gezin. Want evenmin als de waarde van het gezin voor de menselijke persoonlijkheid te vervangen is door iets anders, hetzij „vrije liefde” of staatsopvoeding, of wat dan ook — evenmin komt de vrije persoonlijkheid van den arbeider ergens anders beter tot haar

recht dan juist in de beroepsgemeenschap. De vrijheid wordt daar gekweekt door natuurlijke genegenheid, versterkt door wederzijdsche sympathie, in toom gehouden door van Godswege in Zijn schepping gelegde verbanden.

De mensch moet niet wijzer willen zijn dan God. Zijn scheppingsordinantie bleek tot nu toe onovertreffelijk. „Bij wien dan zult gij God vergelijken of wat gelijkenis zult ge Hem toepassen?” vraagt Jesaja, de profeet (40 : 18).

Aanbidden wij de wijsheid en de goedheid Gods, ook in onze sociale wereldbeschouwing, door gehoorzaamheid en door vertrouwen.

In den aanvang stelde ik de vraag, of de menschelijke persoonlijkheid nog waarde heeft. Het antwoord, dat alom gehoord wordt, luidt ontkenkend. Ter wille van andere waarden mag aan de persoonlijkheid geen waarde meer worden toegekend.

Zal ons beginsel nu sterk genoeg zijn om tegen den tijdstroom op te roeien? Zullen wij in het aangezicht van harde feiten en met geweld doorgevoerde systemen het „en toch” van onze geloofsovertuiging laten weerklinken?

De vragen zijn klemmend, de problemen benauwend, de ervaringen ontmoedigend. Zullen wij de ontkerstening van het communisme kunnen tegenhouden? Zullen wij iets vermogen tegen de mythe van volk en ras? Zullen wij het immer voortwentelende rad der economische noodwendigheid tot stilstand kunnen brengen of de tanks, die op het slagveld van autarkie en internationalisme alle menschelijke hindernissen plat treden, weerstaan?

Gehoorzaamheid en vertrouwen.

Het arbeidsvraagstuk — onderdeel van de sociale kwestie — is een geestelijk vraagstuk. Het gaat in den socialen strijd om diepe, fundamenteele beginselvragen, en wie in dien strijd wil overwinnen, moet gewapend zijn met een geestelijke wapenrusting.

Wij mogen ons niet tevreden stellen met incidenteel, hier en daar, aan te dringen op tempering van de noodlottige gevolgen van onchristelijke beginselen. De praktijk heeft nu toch wel geleerd, dat het kwaad blijft voortwoekeren, ook bij gematigde of voorzichtige toepassing van heillooze beginselen en stelsels.

Het kwaad moet in den wortel worden aangetast. Men meene niet, dat menschen de conseqwenties van verkeerde principes kunnen tegenhouden.

Het jaar van schrikbewind (1793) is gekomen — zoo leerde ons GROEN VAN PRINSTERER — niet omdat de revolutionairen het voorzien of gewenscht hadden, maar omdat het in de ontwikkeling lag der begrippen, wier zegepraal in 1789 was beslist.

Van ons wordt geëischt, dat wij in den kring van gezin en beroep zullen gehoorzaam zijn aan het goddelijk bevel, rekening zullen houden met de lessen van Schrift en Historie. In die gehoorzaamheid worden wij gesterkt door het vertrouwen, door het geloof in de kracht onzer christelijke beginselen. Met dat zuurdeesem moeten wij het maatschappelijk leven en het leven onzer gezinnen doortrekken. De erkenning van de goddelijke souvereiniteit draagt in zich en verschaft de kracht tot kloeke daden.

„Weet gij het niet, hebt gij niet gehoord, dat de eeuwige God, de Heer, de Schepper van de einden der aarde, noch moede noch mat wordt?

Hij geeft den moeden kracht en Hij vermenigvuldigt de sterkte dien, die geen krachten heeft” (Jes. 40 : 28 en 29).

¹⁷⁾ Breeder heb ik dit alles geschetst in mijn opstel: De ontluiking der corporatieve gedachte in: Op weg naar een nieuwe maatschappij, R'dam, 1934. blz. 95 v.v.

¹⁸⁾ HITLER, Mein Kampf, Xe Auflage, München 1932, pag. 495.

¹⁹⁾ S. 492 f. f.

²⁰⁾ S. 500. Indien deze tirade geen zinledige klank wil zijn, dan is zij voor het minst misleidend, aangezien ook in een niet-dictatoriaal maar democratisch geregeerden staat hetzelfde verschijnsel zich voordoet.

²¹⁾ S. 453.

²²⁾ S. blz. 131.

²³⁾ *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 97 Bd. 2 H. 1937.

²⁴⁾ Vgl. *Ec. Stat. Ber.* 4 Aug. 1937. Toegegeven, dat deze maatregel ook in nauw verband staat met de herbewapening — dat verklaart toch niet alles en is zeker geen voldoende motief om dit staatsocialisme door te voeren.

²⁵⁾ Aangehaald door Ir. TER BRUGGE, in *De Reformatie*.

²⁶⁾ Prof. Dr H. BAVINCK, *Het Christelijk huisgezin*, Kampen, 8e dr. 1930, blz. 80.

²⁷⁾ Mgr. Prof. Dr TIHEMÉR TÓTH, *Het Christelijk huwelijk*, Voorhout 1936.

²⁶⁾ *ibid.* blz. 217.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Kunt U mij ook enkele inlichtingen verstrekken met betrekking tot de bekende formule van THORBECKE „Christendom boven geloofsverdeeldheid”? Wat bedoelde THORBECKE daarmee? En wat was het standpunt van GROEN VAN PRINSTERER en andere antirevolutionairen hiertegenover?

ANTWOORD.

Deze bekende uitdrukking van THORBECKE vormde het middelpunt van de debatten over art. 22 van het ontwerp Lageronderwijs-VAN DER BRUGGHEN, welk ontwerp, gelijk bekend, tot de tot standhouding van de L.-O.-wet 1857 heeft geleid.

Bij de beraadslaging over dit artikel had THORBECKE, die sinds 1856 weer als kamerlid zitting had, een amendement ingediend, strekkend om het eerste deel van dit artikel, waarin o.m. was opgenomen de bekende bepaling inzake de opleiding „tot alle christelijke en maatschappelijke deugden” te vervangen door het volgende: „Zoowel bij de ontwikkeling van verstand en kennis als bij de opleiding tot alle christelijke en maatschappelijk deugden, onthoudt zich de onderwijzer van al hetgeen met den eerbied, aan de godsdienstige begrippen van anderen verschuldigd, strijdig is”.

Bij zijn toelichting van het amendement (8 Juli 1857) begon hij met een bestrijding van hetgeen hij beweerde te zijn de meening van GROEN VAN PRINSTERER, n.l. als zou de openbare school moeten worden ingericht naar de belijdenis van een bepaalde Kerk. En dan vervolgens geeft THORBECKE — vóór hij overgaat tot de eigenlijke toelichting van zijn amendement — meer positief zijn meening omtrent de verhouding Christendom en Staat (en Staatsschool). Het hier bedoelde deel zijner rede luidt woordelijk (cursiveering van THORBECKE zelf) aldus (Hand. 1856/57 p. 1095):

„De Overheid niet dienstbaar aan eenige kerk, en de kerk niet dienstbaar aan de Overheid, wil dat zeggen, dat het Christendom vreemd is aan den Staat, of aan hetgeen van Staatswege geschiedt? Ja, zoo de uitspraak geldt van hen die zeggen: of mijn geloof, of ongeloof; hij, die het Christendom niet begrijpt als ik, is geen Christen. *Neen* — en ik, Mijnheer de Voorzitter, zeg *neen* — zoo men Christendom *boven geloofsverdeeldheid* erkent.

Met veel geest en juistheid heeft men op een ander gebied wel eens onderscheiden hetgeen men ziet en hetgeen men niet ziet, *ce qu' on voit et ce qu' on ne voit pas*. Dat is, geloof ik, hier toepasselijk. De stille werking van het Christendom, boven verdeeldheid van geloof, is oneindig algemeener en grooter, dan hetgeen men in de kerkelijke sfeer met oogen ziet. Het Christendom heeft onze wetgeving en ons bestuur, onze zamenleving en onze zeden doortrokken; maar dat is niet het bijzonder Christendom eener bepaalde Kerk. Het is het ééne licht, waarvan de onderscheidene geloofsbelijdenissen bijzondere stralen zijn; het is het Christendom boven kerkelijke afzondering, gelijk het mensdom is boven de onderscheidene volken en ze allen omvat; gelijk de wetenschap is boven alle vormen en stelsels, waarin ieder, naar de mate van zijn inzicht, de wetenschap zoekt te naderen of haar tracht uit te drukken.

Het Christendom is niet gebleven binnen de Kerk; het is eene burgerlijke kracht geworden; de ziel onzer beschaving; een stroom die zich door alle adren der maatschappij heeft uitgestort. Het is deze invloed van het Christendom, die zich van zelve, de wet spreke of zwijge, in het volksonderwijs zal doen gevoelen."

Bedoelde THORBECKE met „Christendom boven geloofsverdeeldheid” nog iets meer dan christelijke zedeleer? Had hij met name ook op het oog bepaalde dogmata, welke gemeengoed van alle christelijke kerken zijn? Het vervolg van zijn rede pleit het meest voor een beperking van bedoeld „Christendom” tot de eischen der christelijke moraal, terwijl z. i. desnoods den grondslag dier moraal mag worden genoemd¹).

Want daar zegt hij o.m.:

„Wanneer mijn amendement zegt: „zoowel bij de ontwikkeling van verstand en kennis, als bij de opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden”, dan zal die uitdrukking, voor zoo-veel de geest van het onderwijs in de publieke volksschool beschreven moet worden, wel niet minder helder, niet minder krachtig, niet minder volledig schijnen, dan de bewoording van het ontwerp.

„Ontwikkeling van verstand en kennis”, is de eerste en hoofdtak van den onderwijzer. Daarbij zal hij dagelijks gelegenheid vinden en van die gelegenheid een wijs gebruik maken, om de kinderen op te wekken tot deugd en godsvrucht. Dat is het zedelijk bestanddeel van zijn omgang met de jeugd, hetwelk ik vroeger heb voorgesteld met diezelfde woorden te beschrijven. *Opleiding tot deugd en godsvrucht*, zegt zeker niet minder dan hetgeen wij lezen in het ontwerp. De uitdrukking is wellicht zelfs duidelijker, voor het algemeen meer verstaanbaar, en aan misverstand minder onderhevig. De zaak bleef dezelfde; want die deugd en godsvrucht zouden Christelijke deugd en Christelijke godsvrucht zijn. De onderwijzer kan uit geene andere bron putten; en kon hij het, wie zou het willen? Het Christelijk levensbeginsel onzer maatschappij is een feit, waaraan hij niet vermag zich te onttrekken.

Wil men echter — en ik kan mij daarmede wel vereenigen — hetgeen de grondslag is van *onze* zedelijkheid, bij zijn naam noemen, dan moet ook met des te meer zorg worden gewaakt, dat het publiek onderwijs het gebied der verschillende godsdienstbegrippen niet betrede. Met des te meer zorg, dewijl men veelal ge-

neigd is het Christendom uitsluitend in dat zijner bijzondere Kerk te zien.

Het zou, Mijnheer de Voorzitter, het ergste misbruik zijn der van overheidswege geopende volksschool, indien zij strekte om iemands godsdienstig gevoel of godsdienstige overtuiging te krenken. Daartegen meen ik evenwel in de wet waarborgen te vinden, zoovele eene wet die geven kan.

Vooreerst de bepaling: *Christelijke deugden*, niet, zooals wellicht de geachte spreker uit Leiden *) liever zou lezen, *hoofdwaarheden van het Christendom*. Deugd heeft betrekking tot de richting van den wil op het goede, tot de handeling, tot den levenswandel.

.....
Eindelijk ten vierde: de instelling, welke de Kamer, voor zooveel van haar afding, reeds gevestigd heeft, het wezen der algemeene volksschool, met een slechten naam, zoo mij voorkomt, gemengde school genoemd, de school voor allen, waaraan alléén *Christendom boven verdeeldheid van geloof kan* beantwoorden ²⁾.)”

GROENS uitvoerige rede den volgenden dag, welke op 10 Juli gevolgd zou worden door zijn bekende repliek, gericht tegen Minister VAN DER BRUGGHEN, waardoor het tragische conflict GROEN— V. D. BRUGGHE zijn parlementair einde vond, betrof nagenoeg geheel het christelijk of niet-christelijk karakter der openbare school. Een belangrijk deel van deze rede — o.i. verreweg het beste deel — was echter speciaal gericht tegen THORBECKE'S uitlating. En deze bestrijding, welke GROEN tevens aanleiding gaf eigen opvatting helder te ontvouwen, laten we duidelijkheidshalve in hoofdzaak volgen (Hand. 1856/7 p. 1112³ v. v.):

„Mij blijft nog over de poging te bestrijden, maarmeê ook het geachte medelid uit Deventer **) de strekking van art. 16 ***) verbloemt.

.....
Evenals hij vraag ik: wat is *het* Christendom? Ik spreek niet van individuele beschouwing; ik verval niet in het euvel waarop hij aan het einde zijner rede wees, dat men *het* Christendom met eigen kerkgenootschap verwart. Ik spreek ook van een Christendom *boven* alle kerkgenootschappen, evenwel zoo, dat het *in* ieder kerkgenootschap afdaaft, zich beligchaamt, en in verscheidenheid eenzelvigheid vertoont. Ik bedoel het positieve, historische Christendom, niet aan eenig kerkgenootschap eigen, maar aan alle christelijke kerkgenootschappen gemeen; een leerstellig Christendom in de onafscheidelijkheid van dogma, historie, en moraal, zoodat elk feit een leerstuk in zich bevat en elk leerstuk in een voorschrift zich ontwikkelt, en ieder leerstuk wijst op het groote feit, waaruit dogma en zedeleer ontspruit; het zaligmakende feit; het feit eener „zaligmakende genade die onderwijst.” Ik zal geene theologische quaestien in de Vergadering brengen; doch, waar van tweederlei

*) Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

**) Mr. J. R. THORBECKE.

***) Dit artikel bevatte het hoofdbeginsel van de wet, de toegankelijkheid van de school voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid.

opvatting van *het* Christendom spraak is, wordt het gebruik van enkele bijbelsche uitdrukkingen onontwikkbaar. Eene uitdrukking althans is er die niet mag wegblijven, omdat hierin, ter beoordeeling van den geheelen strijd over artt. 16 en 22 en over de tweederlei opvatting van het Christendom, en over de gehalte eener christelijke volksopvoeding, de sleutel moet worden gezocht. Het leerstellige, historische, positieve Christendom, het licht waarvan elke kerkelijke belijdenis, voor zoo ver eene Kerk Christelijk Kerk mag worden genoemd, een straal is, het Christendom dat aan alle kerkgenootschappen gemeen is, heeft tot middenpunt: *het Kruis*. In dat ééne woord is de gansche leer, die den Christen beide in het leven en in het sterven rust geeft, de leer van zonde, verlossing en dankbaarheid, vervat. Neem het weg, gelijk geschiedt in eene school voor Israëliet en Christen, dan valt, naar mijne beschouwing (zoo exclusief ben ik), *het* Christendom weg. En niet enkel het leerbegrip, ook de zedeleer valt weg. De voortreffelijke Vinet schrijft: „L' idée — mère de toute la morale est déposée dans le sacrifice expiatoire de l' Agneau sans tache; toutes les lignes directrices de la vie humaine partent de la Croix, où la justice et la miséricorde se sont donné satisfaction mutuelle. Ce fait médité, analysé, donne toute la morale.” Zoo is het: wij prediken Christus den gekruisigden, den Joden eene ergernis en den Grieken eene dwaasheid; Christus de kracht Gods en de wijsheid Gods. Voor den Israëliet en Griek de rotse der ergernis en de steen des aanstoots; voor den Christen het fundament en de steen die ten hoofd des hoeks gelegd is. Hier ligt eene onverkomelijke kloof; en waarom zijn wij, in dit opzigt, exclusief? Omdat, zoodra wij ophouden exclusief te zijn, wij worden *geabsorbeerd*; omdat hier eene vraag is, in den meest verheven zin van het woord, over leven en dood; omdat, waar het Kruis ontvalt, het Christendom zich oplost in eene algemeene godsdienst, die, ook met den naam van Christendom kan worden versierd, maar den naam verdient die ook onze in deze discussie dikwerf en nog te weinig aangehaalde vriend Beets er aan gaf, toen hij ten vorigen jare, in het adres uit Utrecht zoodanig Christendom als een dor en droog deïsme heeft gequalificeerd. Neem dit ééne woord *het Kruis* weg, en wat blijft er, in onze schatting? rationalisme, neologie, *ongeloof*.

Hiertegen zijn waarborgen noodig; het zal evenwel bijkans ondoenlijk zijn hiertegen genoegzamen waarborg te verkrijgen. Maar welke is nu van elk amendement van het geachte lid (ofschoon het welligt boven de redactie van het Gouvernement de voorkeur verdient) de eigenlijke strekking? zooveel mogelijk te doen uitkomen dat op de zoogenaamde *neutrale* school, *zijn* Christendom in tegenstelling van het Christendom dat ik zoo even beschreef, tot grondslag der volksopvoeding gelegd wordt.

De Kamer vergunne mij even op drie punten te wijzen, waarbij het verschil tusschen het geachte lid en mij aan het licht komt.

Vooreerst. Wat is vroeger altijd door het geachte lid gezegd? Dat de school eene inrigting voor *onderwijs* is en dat ik *opvoeding* en onderwijs verwar. Een gevolg bij hem zijner strenge vasthouding aan die scheiding van Staat en Kerk, welke Guizot niet op het oog heeft, waar hij van „Etat laïque” gewag maakt, maar wel in deze zinsnede: „La séparation de l' Eglise et de l' Etat, grossier expédient qui les abaisse et les affaiblit l' un et l' autre, sous prétexte de les affranchir l' un de l' autre. Wat heb ik hier tegenover gesteld? De

volksschool, plaats van opvoeding eener godsdienstige natie, moet met volksgeloof en volksgeweten in verband staan. Ik heb daaruit afgeleid het publiek regt der gezindheden, dat door den geachten spreker ontkend wordt. Voor hem zijn de gezindten slechts particuliere genootschappen. Ook gisteren heeft hij herhaald: Kerk en Staat zijn onafhankelijk van elkander. Dit beaam ik. Maar Kerk en Staat zijn onafhankelijk in eigen sfeer; de Kerk is niet onafhankelijk van den Staat, waar uitoefening van het wereldsch gezag te pas komt; de Staat is evenmin onafhankelijk van de Kerk, in hetgeen de godsdienst betreft.

Een tweede verschilpunt. Thans zegt de geachte spreker niet meer: de volksschool is eene plaats, waar men enkel onderwijs geeft; thans is het ook opvoeding wat hij begeert, en door *het Christendom*, gelijk hij het opvat, in tegenstelling van het Christendom dat het Kruis ten middenpunt heeft, zal de volksschool worden beziel. Hier stel ik dit tegen: zoodanige organisatie van de volksschool is gerigt tegen alle, niet enkel tegen alle christelijke gezindheden; dergelijke organisatie is vijandig aan het geloof der Natie; dergelijke organisatie is in Nederland met de publieke conscientie in strijd. Ik wil niet in de vergadering zelve herhalen wat ik, als lid der dubbele Tweede Kamer, in 1840 gezegd heb. In mijne onbedachtzaamheid meende ik toen iedere uitdrukking, mits ze zonder scherpheid door mij gebezigd wierd, in de vergadering te kunnen brengen. Nu heb ik liever dat men des verkiezende nasla met welke, ook thans, mijns inziens, niet onjuiste woorden ik de neutrale en de christelijk-gemengde school, voor Jood en Christen, gekarakteriseerd heb. De neutrale school is *onchristelijk*, de christelijk-gemengde school voor allen is *anti-christelijk*.

Een derde verschilpunt. De geachte spreker uit Deventer zegt: de vrijheid van *bijzonder* onderwijs moet u genoeg zijn. Ik antwoord: ja, van uw standpunt, zoo uwe volksschool nationaal is, want dan valt het denkbeeld van hen, die aan het Christendom, zoo als ik het beschreef, gehecht zijn, onder de categorie der individuele zienswijzen. Maar dit is juist de vraag. Wanneer ik integendeel gelijk heb; wanneer uwe volksschool òf niet met het geloof der Natie overeenkomt, zoodat ze daar geen voldoende onderwijs ontvangt, òf zelfs dat geloof ondermijnt, zoodat ze ontoegankelijk wordt voor allen die aan het kenmerkende hunner belijdenis gehecht zijn, dan mag ik eischen, in het eerste geval, dat het systeem der volksschool niet worde ten uitvoer gelegd, eer de volstreckte onmogelijkheid van een betere regeling boven allen twijfel gesteld zij; in het tweede geval, dat althans het geloof der Natie door strikte neutraliteit tegen uwe poging worde beschermd. Het volk over het algemeen is met de vrijheid van bijzonder onderwijs niet gebaat. Het is partiële tegemoetkoming; ook in uw eigen systeem van staatsregt, mag het volk niet van de meerdere of mindere veerkracht en ijver van particulieren afhankelijk worden gemaakt. Zij kunnen verzachting aanbrengen der heillooze gevolgen van dat systeem; desniettemin organiseert gij gewetensdwang. Het systeem strijdt tegen de historische en grondwettige regten der Natie. Daarom heb ik mij, met het oog op de volksbehoefte, altijd verzet zoolwel tegen het geachte lid uit Deventer, wanneer hij ons telkens naar dien engen kring terugdreef, als tegen den Minister van Justitie, die meermalen, in onze bijeenkomsten (altijd op grond zijner denkbeelden omtrent scheiding van Kerk en Staat) volhield,

dat wij in vrijheid van bijzonder onderwijs moeten berusten als in een krachtig wapen, niet ter verbetering, maar ter bestrijding van het openbaar schoolwezen, waaraan hij in geschrifte den veelbeduidenden titel van *Moloch-dienst* gaf. Ik zelf ben het geweest die, toen hierover een ontzaggelijk rumoer losbarste, het genoeg had hem te hulp te kunnen schieten met een citaat uit den voortreffelijken Van Alphen, waar soortgelijk onderwijs ook met een aan afgodendienst ontleenden term verwsierd werd *)” 3).

Deze rede van GROEN — ook hierom belangrijk omdat zij laat zien, hoe nauw het verband is tusschen zijn wensch naar z.g. facultatieve schoolsplitsing en de behoeften der „kleine luyden” aan positief christelijk onderwijs — werd door THORBECKE slechts kort beantwoord. Eigenlijk was zijn repliek meer een ontwijken dan een antwoorden. Ze luidde als volgt (Hand. 1856/7 p. 1120 v.v.):

Ik zal dus drie punten aanroeren.

1. Ik had van Christendom boven geloofsverdeeldheid gewaagd. Wat voert de geachte spreker mij te gemoet? Het Christendom dat gij bedoelt, dat volgens u het onderwijs op de scholen van zelf zal bezielen, „is gerigt tegen alle gezindheden”. Een misverstand; want — en ik meende mijne gedachte duidelijk genoeg te hebben gezegd — dat Christendom sluit geene bijzondere geloofsbelijdenis, noch die van anderen, noch de mijne, uit. Het staat boven al die geloofsbelijdenissen en omvat ze alle.

De verschillende opvattingen deeren het Christendom niet; zij zijn het onvermijdelijk gevolg van den rijkdom van zijn inhoud en van onze menschelijke beperktheid.

De geachte spreker heeft mij gevraagd: welke zijn de *dogmata* van uw Christendom? Van uw Christendom? De geachte spreker heeft het denkbeeld, alsof ik, die niemand wensch uit te sluiten, mijn Christendom wilde stellen in de plaats van dat van anderen, wel niet rechtstreeks geuit, maar hij scheen het te willen doen verstaan. Welke zijn, vraagt hij, de *dogmata* van het Christendom, dat gij voorstelt? Het antwoord, dat hij zelf aanstonds gaf, heeft mij afgeschrikt van mijne zijde een antwoord te beproeven. Ik zou met den geachten spreker — zoo ik het kon en ik kan het niet — een *theologischen* strijd moeten beginnen. Mij dunkt echter wij kunnen, en de onderwijzers kunnen opregte Christenen wezen zonder theologanten te zijn. Komt het hier, bij het onderwerp van dit artikel op de dogmatische uitdrukking, of op de zedelijke werking van het geloof aan? Dat in allen gevalle de *Christelijke deugden* boven verschil van geloof zijn, schijnt mij ontwijfelbaar.

De geachte spreker heeft mij nog op andere wijze afgeschrikt. Eerst heeft hij mij, door zijn vooraf gegeven antwoord, doen gevoelen, dat, wanneer uit het mijne bleek, dat mijne verklaring met de grondstellingen zijner leer niet overeenkwam, hetgeen ik Christendom noemde, geen Christendom zou zijn. Dan kwam de vuurpijl. De geachte spreker heeft mij deze verschrikkelijke sorites — aldus wordt, meen ik, zoodanige sluitreden in de compendia der logica genoemd — voorgehouden. Het Christendom dat gij bedoelt, is algemeene godsdienst; algemeene godsdienst is, volgens Beets, een dor deïsme;

*) Regt der Hervormde Gezindheid, p. 155.

deïsma is rationalisme; rationalisme is neologisme; neologisme is ongelooft. Derhalve één van beide: men is *of* op uw wijze, op die van den geachten spreker, godsdienstig, *of* men is atheïst."

GROEN is bij zijn repliek niet meer op THORBECKE's opmerkingen ingegaan. Echter teekende hij op pag. 291/2 van het tweede deel zijner Adviezen o.m. nog het volgende aan:

„Merkwaardig was de repliek van den heer Thorbecke omtrent zijne opvatting van het Christendom.

Om mij op den voet te volgen zou hij een *theologischen* strijd moeten beginnen. — Hetgeen ik zeide, had, dacht ik, alleen tot de Godgeleerdheid ook van den geloovigen daglooner betrekking.

„Een Christendom boven geloofsverdeeldheid sluit geene bijzondere geloofsbelijdenis, noch die van anderen, noch de mijne uit. Het staat boven alle geloofsbelijdenissen en omvat ze allen". — Een Christendom, boven geloofsverdeeldheid van Israëliet en Christen, is geen Christendom meer.

„Dat in allen gevalle de *Christelijke deugden* boven verschil van geloof zijn, schijnt mij ontwijfelbaar." Ons komt het ontwijfelbaar voor dat met het kenmerkende van Christelijk *geloof* het kenmerkende ook van Christelijke *deugd* wegvalt.

„De geachte spreker heeft mij deze verschrikkelijke sorites voorgelouden. Het Christendom, dat gij bedoelt, is algemeene godsdienst; algemeene godsdienst is een dor deïsme; deïsme is rationalisme; rationalisme is neologisme; neologisme is ongelooft. Derhalve één van beide: men is *of* op uw wijze, op die van den geachten spreker, godsdienstig, *of* men is atheïst." — Misschien zou ik kunnen wijzen op de aaneenschakeling der begrippen, gelijk ze door mij aangeduid is in *Ongelooft en Revolutie* (p. 225, vgg.). Liever evenwel antwoord ik met de woorden van Guizot: „Quelles est au fond et religieusement parlant, la grande question, la question suprême qui préoccupe aujourd'hui les esprits? C'est la question posée entre ceux qui ne reconnaissent pas un ordre surnaturel, certain et souverain, quoiqu'impénétrable à la raison humaine; la question posée, pour appeler les choses par leur nom, entre le *supernaturalisme* et le *rationalisme*. D'un côté les incrédules, les panthéistes, les sceptiques de toute sorte, les purs rationalistes, de l'autre les chrétiens. Est-ce à dire qu'entre tous ceux qui n'admettent pas l'ordre surnaturel, incrédules ou sceptiques, athées ou rationalistes, il y ait parité et confusion? A Dieu ne plaise non seulement que je dise jamais, mais que jamais je pense une si absurde et si odieuse iniquité!"

* *
*

Na het optreden van het tweede Kabinet-THORBECKE in Februari 1862 kwam al spoedig weder het onderwijsvraagstuk, met name de kwestie van het z. g. christelijk karakter van de openbare school, aan de orde. Na eenige inleidende besprekingen bij het eerste optreden van het Kabinet, welke hier zonder bezwaar kunnen worden gepasseerd, verdient vermelding het debat tijdens de algemeene besprekingen over de staatsbegroting 1863 en bij de behandeling van hoofdstuk V van die begroting.

Bij de algemeene beschouwingen stelde GROEN den Minister van Binnenlandsche Zaken de vraag, of de Minister bleef bij hetgeen hij vroeger, toen GROEN vóór de christelijke volksopvoeding opkwam, herhaaldelijk beweerde: hier is niet van *opvoeding*, enkel van *onderwijs* sprake. Bij bevestigende beantwoording van deze vraag stelde GROEN zich bij voorbaat tevreden, welk standpunt uiteraard samenhangt met de (na het tot standkomen van de wet-VAN DER BRUGGHEN) door hem noodgedwongen aanvaarde neutraliteit. Doch, aldus GROEN, indien de Minister nu terugkwam op een woord, dat hem in 1857, naar GROEN hoopte, ontviel, d. i. alsof op de openbare school een Christendom boven geloofsverdeeldheden mocht en moest worden gebracht — dan zou hij den Minister als verklaarden tegenstander beschouwen (Hand. 1862/63, pag. 114).

Het antwoord van THORBECKE (Hand. pag 122; Parl. Redevoeringen 1862/63 pag. 153/154) luidde als volgt:

„De geachte afgevaardigde roept tweeërlei gezegde van mij in. Het eerste ontken ik, althans in dien zin waarin het nu te berde is gebracht, ooit te hebben gezegd; heb ik het gezegd, ik zou mij vergist hebben. Afscheiding van onderwijs en opvoeding zou de Minister steeds hebben voorgestaan. Dat is zoo niet. Ik kan gezegd hebben dat de geheele opvoeding niet moet worden overgebracht in de school, maar zonder te ontkennen, dat met het onderwijs van kinderen eenige opvoeding van zelf verbonden is. Hetgeen ik niet wil is dat de opvoeding aan het ouderlijk huis ontnomen en de ouderlijke opvoeding door de school vervangen worde.

Het andere gezegde is juist aangehaald, en dat hou ik vast: Christendom boven geloofsverdeeldheid. Wat schijnt nu de geachte spreker te verlangen? — stellig durf ik het nog niet zeggen, — hij schijnt van dit Ministerie te verlangen, dat wij onze inrigtingen van onderwijs brandmerken als onchristelijke, godsdienstlooze, zoo niet goddelooze scholen. Indien de geachte spreker dat verlangt, en wil dat het Gouvernement maatregelen neme om zoo iets te bevorderen, hij kan zeker zijn bij mij geene voldoening te zullen vinden. Dat is onmogelijk, en uit dien hoofde onmogelijk te verklaren, omdat het Christendom onze gansche maatschappij, al onze instellingen, ons onderwijs, onzen omgang en onze beschaving doortrokken heeft. En nu zouden wij het eerste algemeene werktuig om het jeugdig geslacht op te leiden, de school als tegengesteld, als vijandig aan dat hoofd-element van ontwikkeling teekenen?

De eisch, Mijnheer de President, zoo hij gedaan wordt is van alle die ooit gedaan zijn, de meest antihistorische eisch. En daarom vlei ik mij, dat hij niet zal gedaan worden door iemand, die christelijk-historische beginselen in de Staatskunde wenscht in te voeren.”

Bij de behandeling van hoofdstuk V zette GROEN de discussie voort. Hij klaagde over de zijdelingsche tegenwerking van de bijzondere school, waarvan hij verschillende voorbeelden aanhaalde en bepaaldelijk ook wees hij op het misbruiken van de leuze: „Christendom boven geloofsverdeeldheid”. En daaraan knoopte hij vast o. m. deze vraag:

„Zou de Minister, ter neutralisering van de gevaarlijke woorden waarop ik wees, niet in zijn eigen kernachtige stijl, eene verklaring willen afleggen in dezen zin: „op de openbare school moet niet alleen het dogma, maar alle vereenzelviging van dogma met geschiedenis en moraal worden geweerd” (Hand. 1862/3 pag. 198).

THORBECKE antwoordde het volgende (Hand. 1862/3 pag. 199):

„Christendom boven geloofsverdeeldheid”. Wanneer de geachte spreker dat aanhaalt, dan roept hij mij in het veld voor een groot beginsel.

Wanneer ik rond zeggen zal hetgeen ik meen, dan verschil ik vooral hierin van mijn geachten ouden vriend, dat hij Christendom uitsluitend beschouwt als iets *aparts*, als een bijzonder bezit, enkel aan zekere handen wel toevertrouwd, en ik spreek van het Christendom als van een algemeen levenselement onzer tegenwoordige maatschappij, gelijk aan de lucht die wij ademen.

Algemeen Christendom, kan die uitdrukking inderdaad tot misverstand leiden? Ja, bij den geachten spreker. Hij ziet enkel geloofsverdeeldheid. Geloofsverdeeldheid bestaat in de bijzondere ontwikkelingen, waarin het Christendom, naar individuele behoeften, individueel wordt; maar wanneer men die ontwikkeling, die het Christendom bij ons persoonlijk, naar onze individuele behoeften, verkregen heeft, uitsluitend voor Christendom houdt, dan houdt men zich, dunkt mij, aan een tak en miskent men den stam.

Wanneer iemand de groote waarheid wilde tegenspreken, dat het Christendom, als grondslag van algemeene beschaving en zedelijkheid, ook is en van zelf zal zijn een grondslag van het lager en van ieder onderwijs, mij dunkt, hij zou bewijzen da maatschappij en hare eischen niet te kennen.

De tweede vraag was: in de openbare school niet alleen onderwijs in het dogma, maar „ook alle vereenzelviging van het dogma met geschiedenis en moraal te doen ophouden.” Het dogma, zooals mijn vriend het verstaat, behoort tot zoodanige bijzondere ontwikkeling van den algemeenen stam van het Christendom, die m. i. op de school niet te huis behoort. Maar een voorschrift, zooals hij het verlangt, zal, geloof ik, niet te geven zijn, omdat ieder individu een individueel Christendom zal hebben, hetgeen ook zijns ondanks, daar waar van zedelijkheid, van geschiedenis, van de maatschappij sprake is, op zijn onderwijs van invloed zal wezen.”

GROEN's repliek luidt, wat dit punt betreft als volgt (Hand. 1862/3 pag. 201):

„Heb ik het wel gevat, dan is de Minister overtuigd dat het Christendom de ziel is der hedendaagsche maatschappij. Zoo ja, dan moet ik erkennen, of dat ik *dat* Christendom niet belijdt, of dat de Minister — wanneer men den toestand van Europa nagaat — sterk optimist is. Liefst zou ik de tegenstelling tusschen *zijn* en *mijn* Christendom, die hier welligt niet te pas komt, daar laten en de zaak terugbrengen tot hetgeen hier van veel belang is. Wat is er in 1857 gebeurd? De *neutrale* school in de zuiverheid van haar beginsel kwam tot stand, vooral ook door den invloed van dezen Minister. Maar toen is, niet omdat hij het verlangde, neen! omdat hij gevoelde, dat dit de voorwaarde was ter verkrijging van de wet, toen is, ook met zijn goedvinden, in weerspraak met zijne antecedenten het woord

christelijk in de wet gebragt. Of dit, ondanks de momentane winst, geweest zij eene politieke feil, onderzoek ik niet; zeker is het, dat, terwijl ook toen de Minister van het Christendom in de lucht gewag maakte, hij tevens gezorgd heeft, dat, op het beslissend oogenblik, als slotsom der discussie, zonder iemand's tegenspraak, alhier van regeringswege deze verklaring werd afgelegd „opleiding tot *christelijke* deugden kan en mag op de gemengde scholen in geen anderen zin worden opgevat dan dat alle leerstellige en dogmatische bestanddeelen, alles met één woord, wat tot het begrip des Christendom, van zijne waarheden, van zijne feiten, van zijn geschiedenis behoort, van de gemengde school verwijderd moet blijven.” De Minister van Justitie, toen hij deze officiële verklaring gaf, voegde erbij: „Zooals de spreker uit Deventer zeer juist gezegd heeft”. Nu heb ik van den Minister geene andere verklaring verzocht dan die welke in 1862 teruggeeft wat in 1857 de spreker uit Deventer zeer juist gezegd heeft. Ik begrijp de verlegenheid waarin de Minister door de toenmalige omstandigheden gebragt was; ik begrijp dat het woord ter bereiking van zijn doel niet kon worden gemij; maar sedert 5 jaren duurt aldus, door de zonderlinge redactie van art. 23, eene schijnbare dubbelzinnigheid voort, waarvan schromelijk misbruik gemaakt wordt. Nog altijd twist men, tot groot nadeel van het onderwijs, over de vraag: moet volgens de wet, de openbare school zuiver *neutraal* zijn, of wel *christelijk*, maar de menigvuldige subjectieve opvatting van het woord? Van niemand kan met zooveel regt als van dezen Minister het doen ophouden dezer dubbelzinnigheid worden begerd.”

Men lette er wel op, dat de zaak, waarom deze discussie draaide, was de vraag, of het Christendom boven geloofsverdeeldheid in dien zin mocht worden geïnterpreteerd, dat ook de christelijke waarheden (afgezien van de chr. moraliteitseischen) in de school mochten worden gepropageerd. GROEN ontkende dit met beroep op bovenaangehaalde uitslating van Minister VAN DER BRUGGHEN.

Waar deze zaak ook thans nog van praktisch belang is, aangezien de betreffende bepalingen der L. O.-wet 1857 in latere onderwijswetten zijn overgenomen, en zelfs in de laatste jaren weer nieuwe actualiteit heeft verkregen, verdient het aandacht, dat THORBECKE GROEN's meening, wat deze zaak betreft, niet bestreed.

„Er zou,” aldus Thorbecke (Hand. 1862/3 pag. 202), door mijn toedoen — ik word nu verantwoordelijk gesteld voor eene verklaring die na de wet van 1857 door het toenmalig Gouvernement gegeven schijnt — dubbelzinnigheid zijn in de wet van 1857; en het is, zegt de geachte spreker uit Arnhem, de pligt van den Minister van Binnenlandsche Zaken die dubbelzinnigheid op te heffen. Bestaat die dubbelzinnigheid, gaarne zal ik haar trachten weg te nemen. Hetgeen ik nu gesproken en bij vorige gelegenheden gezegd heb, moet m. i., daartoe leiden. Of het baten zal om den geachten spreker dat verwijt van dubbelzinnigheid te ontnemen, ik heb eenige redenen om daaraan tot dusver te twijfelen.”

Op 27 November 1865 heeft THORBECKE als Minister opnieuw het onderwerp in de Kamer ter sprake gebragt. Men begerde meer vrijheid

tot het subsidieeren van bijzondere scholen. Ongerustheid heerschte over den toenemenden invloed van het modernisme. Enkele passages uit THORBECKE's rede, welke o. m. doen zien, dat hij persoonlijk van het modernisme niets moest hebben, maar dat hij tevens voorbijzag het gevaar van het modernisme voor de openbare school en zich keerde tegen alle onderwijs in de geloofswaarheden (dogmata) op de school, laten we hier volgen (Parl. Redevoeringen 1865/6 p. 218 v. v.):

„De geachte spreker *) zegt: de openbare school is godsdienstloos. De uitdrukking is niet juist. De openbare school kan naar mijn inzien niet godsdienstloos zijn. Is zij dat welligt, dewijl daar niet een afzonderlijk godsdienstig of kerkelijk onderwijs wordt gegeven? Een voorbeeld. Zal iemand het onderwijs aan eene school onlogisch noemen, omdat de logica aan die school niet als een afzonderlijk vak wordt behandeld? Hier komt te pas hetgeen ik meermalen heb verklaard als de meening, waarvan ik doordrongen ben. Wanneer wij hier van godsdienst spreken, dan wordt vooral het Christendom bedoeld, en nu zeg ik voor den tienden en twintigsten keer, en ik zal het voor den honderdsten keer zeggen wanneer het mij gevraagd wordt: het Christendom is de grondslag, de bezielende geest van onze maatschappij, en het *is*, dus in de school. Het wordt niet door een daaraan bijzonderlijk gewijd onderwijs in de school gebragt.”

En verder:

„De spreker uit den Haag geeft, dunkt mij, aan een trachten om de openbare scholen in verdenking te brengen, wel wat sterk toe. Hij zegt ons, dat de opleiding tot christelijke deugden een weg kon zijn waarop het rationalisme zou kunnen binnendringen. Mijnheer de President, ik versta niets van het Christendom en niets van deze redenering, wanneer dergelijke stelling kan opgaan. Omdat de wet spreekt van christelijke deugden, zou daarom de deur worden geopend aan hetgeen de redenaar als gevaarlijk kenmerkt, aan rationalisme, dat wil zeggen, zou daardoor ontwikkeling van stellig geloof buiten gesloten of belemmerd worden? Ik kan hoegenaamd niet inzien, hoe het een met het ander samenhangt.”

De heer van ZUYLEN VAN NIJEVELDT, Arnhem**), had de vraag gesteld: welke soort van godsdienst mag op de staatsschool worden onderwezen?

THORBECKE antwoordde:

„Om niet in eene oneindige verscheidenheid van geloofsbelijdenissen te vervallen, stelt de spreker de vraag tweeledig. Hij onderscheidt alle godsdienst in geopenbaarde en in moderne . . . zal ik het noemen godsdienst of leer?

En nu vraagt hij mij, zoo ik het wel begrepen heb, welke van die twee soorten aan de „Staatsschool” zal onderwezen worden? Alvorens op de vraag te antwoorden, moet ik protest aantekenen, zoo men van mij verwacht dat ik wete wat onder „moderne” gods-

*) Mr. J. P. P. BARON VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

**) Mr. J. P. J. A. GRAAF VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

dienst of rigting verstaan wordt. Ik heb daarover hooren spreken, ik heb den redenaar uit Almelo, den heer Limburg Brouwer, een exposé hooren voordragen; maar niet een enkel geschrift gelezen tot verklaring van hetgeen men de moderne rigting noemt; zoodat het alternatief van moderne tegenover geopenbaarde godsdienst aan een onkundige voorgelegd wordt. Indien ik zeer individueel, zeer persoonlijk mogt antwoorden, wil ik met volkomen vrijmoedigheid zeggen: ik ben in hetgeen men tot dusverre geopenbaarde godsdienst noemde opgevoed — en van dien weg niet afgeweken. Zoo mij dus iemand de vraag deed: „gesteld dat aan de openbare school godsdienstig onderwijs moest worden gegeven, verstaat gij daaronder dan de geopenbaarde of de moderne godsdienst?” dan zou oogenblikkelijk mijn antwoord zijn: welke andere dan de geopenbaarde?

Doch godsdienst is aan de school niet afzonderlijk te onderwijzen. Onze maatschappij heeft een christelijk karakter, en dat doordringt van zelf de school, zonder dat er bijzondere uren aan godsdienstig onderwijs worden gewijd; dat is hetgeen ik meermalen heb gezegd en opnieuw moet zeggen; godsdienstig kerkelijk onderwijs is geen artikel van het lager schoolonderwijs.

Ik wil het vragen van mijn kant niet voortzetten, anders zou ik vragen: gij, die godsdienst zoekt in ééne uitsluitende geloofsbelijdenis, hoe stelt gij het met andere kerkbelijdenissen, die gij voor godsdienstloos of onwaar moet houden? Mij heeft de spreker zeer verkeerd verstaan, zoo hij de uitdrukking „godsdienst boven geloofsverdeeldheid” beschouwt als een soort van godsdienstleer, naar mijn inzien aan de school te onderwijzen.

Het Christendom, waarvan ik spreek, is niet een Christendom in de lucht, het is een Christendom op aarde, al onze betrekkingen doorstroomende, en zoo ook die van den leeraar tot het kind en de school, schoon die leeraar niet geroepen is om een bijzonder stelsel van kerk of godsdienst aan het kind te onderwijzen. Daarmede beantwoord ik ook — hoewel ik vrees dat het antwoord hem niet zal voldoen — den heer Van Nipsen, die zegt: „beschaving door Godsdienst is noodig; waar die ontbreekt, zal de school nutteloos zijn; dus moet ook in de openbare school godsdienstonderwijs gegeven worden”. Ik zeg: de openbare lagere school kan en zal een christelijke school zijn; kerkelijk geloofsonderwijs behoort daar niet te huis; daarvoor is elders gezorgd en op die zorg kunnen wij ons gerustelijk verlaten”⁴⁾.

Aangezien GROEN in April 1865 ontslag genomen had als lid van de Tweede Kamer, vindt men in zijn parlementaire redevoeringen geen antwoord op deze opmerkingen van THORBECKE. Doch vanzelfsprekend heeft hij aan dit debat in zijn geschriften aandacht geschonken. Met name in zijn „Parlementaire Studiën en Schetsen”. Zoo bespreekt hij in het nummer van deze serie van 21 December 1865, naar aanleiding van het kamerdebat uitvoerig de kwestie inzake de intellectueele beweging onzer dagen op de staatsschool. No. VIII (29 Jan. 1866) van deze serie bevat eene bijdrage over „Christendom boven geloofsverdeeldheid”, waarin GROEN gewag maakt van een uitlating van Mr PIERRON, waarin met betrekking tot de wet van 1857 o. m. het volgende gezegd wordt:

„en voorts, en vooral, juist deze wet is in het oog veler liberalen uitnemend geschikt om aan het Nederlandsche volk die eigenaardige soort van godsdienstigheid en van godsdienstige verdraagzaamheid te leeren, die zij, in hun privé alleszins wenschelijk achten.

De ware liberaliteit zou, naar mijn gevoelen, anders moeten spreken en handelen ten aanzien van dit punt.”

Van meer belang dan deze bijdrage is echter de korte samenvatting, opgenomen in „Berichten en Bijdragen der Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs” als bijlage van no. VIII, 1864, blz. 380 *c* en *d*. Deze samenvatting luidt aldus:

„a. Er is een *Christendom boven geloofsverdeeldheid*, waarvan de belijdenis van elke Christelijke kerk een straal is en dat *het kruis* tot middenpunt heeft.

b. Er is een *zoogenaamd* Christendom, dat met verloochening der geopenbaarde waarheid aanvangt en zich in algemeenheden oplost.

c. Een Christendom boven kerkverschil van Protestanten, komt met kinderlijke behoefte en bevassing, naar de eisch van het Lager onderwijs, overeen.

d. Zoodanig een grondslag der opvoeding is door de Christelijk historische rigting voorgestaan, reeds vóór 1840, tot op den huidigen dag.

e. Daargelaten of de wet van 1806 Christelijk onderwijs bedoeld heeft, handhaving van Bijbel en Volkshistorie was, bij herleving van den invloed der Roomsch-catholijken, op de gemengde school, ondenkbaar.

f. Het *Christendom boven geloofsverdeeldheid*, door THORBECKE in 1857 en in 1862, vermeld, is niet anders dan titel en omschrijving van *maatschappelijke beschaving en zedelijkheid*.

Vóór 1857 heeft men daarvan niet gehoord. — Integendeel. De strekking was om het *eenzijdig-christelijke* der wet van 1806 voor de *neutrale* school te doen wijken. Volgens het besluit van 1842, was het onderwijs „een belang van louter *burgerlijk-maatschappelijke aard*.” Het ontwerp van 1849 gaf een louter *burgerlijk-maatschappelijke* school. Thorbecke zelf wilde *onderwijs*, geen *opvoeding*, later *eenige* opvoeding. — De uitdrukking van 1857 was, om den drang der omstandigheden, onontbeerlijk, om de eigenaardige *godsdiensteloosheid* te verbloemen. En welke is de eigenlijke beteekenis, verborgen onder dezen prachtigen sluijer? Deze. Op voorwaarde dat al wat het Christendom kenmerkt, zooveel mogelijk, geweerde worde, weigert men niet te erkennen dat de algemeene beschaving eener Natie, die van oudsher christelijk was — ook der Nederlandsche Natie, nog wel een *christelijke tint* heeft.

g. Het *Christendom boven geloofsverdeeldheid*, thans aan de orde van den dag (een dor en droog deïsme, de godsdienst van Rede en Natuur) is tegen het Christendom, als tegen de gevaarlijkste der bijgeloovige dwaasheden, gekant.

Dit zonderlinge Christendom wint veld, voert hoogen toon, acht al wat bovennatuurlijk is, ongerijmd, en stelt op het deelgenootschap aan den *christelijken naam* hoogen prijs. Men denke aan de Moderne Theologie, waar zij haar volle ontwikkeling bereikt. Aan Renan en Opzoomer, en aan de smaadreunen, welke hier te lande, na 1857,

zelfs door mannen met het schooltoezigt belast, tegen hetgeen ons heilig is, werden gerigt. Dit is de geloofseenheid niet welke wij wenschen en om welke de nood dezer tijden roept. Dit is haar *demonisch* tegenbeeld.

h. Deze *ongeloofseenheid* wordt door de artt. 16 en 23 der wet begunstigd. Niet omdat men het bedoeld heeft, maar dewijl, in een school voor allen, het Christendom niet kan worden geduld, en evenwel ook daar, zoo er *eenige* opvoeding zijn zal, de behoefte gevoeld wordt aan *eenigen* godsdienstigen grondslag."

N.

¹⁾ Ook de citaten aangehaald uit enkele andere redevoeringen van THORBECKE door Mr. W. VERKADE in zijn „Overzicht der staatkundige denkbeelden van JOHAN RUDOLF THORBECKE (1798—1872) pp. 317/8, toonen aan, dat THORBECKE's „Christendom boven geloofsverdeeldheid" niet meer bedoelde dan de christelijke deugden.

²⁾ Onuitgegeven parlementaire redevoeringen van Mr. J. R. THORBECKE, verzameld door Mr. G. G. VAN DER HOEVEN, IV, pag. 620 v.v.

³⁾ Adviezen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van Mr. GROEN VAN PRINSTERER 1857 II, p. 268.

⁴⁾ Parlementaire redevoeringen van Mr. J. R. THORBECKE, IV, pag. 219 v.v.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

KUYPERIANA.

Niet alleen de geschriften *van* maar ook die *over* Dr A. KUYPER en zijn werk vormen een tamelijk groote collectie.

Een eigenlijke biographie, welke een objectief en volledig beeld geeft van den persoon van Dr KUYPER en van zijn veelzijdigen arbeid en beteekenis, zal nog wel geruimen tijd op zich laten wachten. Doch het aantal geschriften, welke min of meer als partiëele voorstudie voor een dergelijke biographie kunnen worden beschouwd of in elk geval het werk van den lateren biograaf kunnen vergemakkelijken, zijn reeds vrij veelvuldig. En in den laatsten tijd, speciaal ook in verband met de KUYPERherdenking, zijn er weer tal van nieuwe geschriften verschenen of zullen spoedig het licht zien.

Een beknopt overzicht van de belangrijkste van deze geschriften moge hier volgen.

Reeds tijdens het leven van Dr. KUYPER hebben uiteraard een groot aantal publicaties zich met zijn persoon en arbeid bezig gehouden. Daartoe behooren o. a. de gedenkboeken, verschenen bij Dr. KUYPER's vijf en twintig jarig jubileum als hoofdredacteur van *De Standaard* (1 April 1897) en ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag (29 October 1907). Beide gedenkboeken bevatten een uitvoerig overzicht van de artikelen over Dr. KUYPER, gepubliceerd in tijdschriften en kranten naar aanleiding van deze gedenkdagen. Het eerste gedenkboek is ook daarom van belang, omdat daarin is opgenomen KUYPER's rede, die met de bekende vertolking „in eigen toon” van DA COSTA'S lied besloot, welke rede, evenals KUYPER's brief van 1873, getiteld „Confidentie”, een autobiographisch karakter draagt.

Van de overige artikelen van biografischen aard betreffende Dr. KUYPER, welke reeds tijdens zijn leven in binnen- en buitenlandsche periodieken verschenen, noemen we nog de meer uitvoerige bijdrage van WITSIUS H. DE SAVORNIN LOHMAN „Abraham Kuypers”, opgenomen in *The Presbyterian and Reformed Review* 1898 en die van C. R. DE KLERK over „van Doctor Kuypers, Meester Bilderdijk en Vader Cats” in het r.k. tijdschrift *Van onzen Tijd*, zevende jaargang.

Van de verdere geschriften, verschenen tijdens Dr. KUYPER's leven, is het meest bekende de monographie van den heer H. DE WILDE „Dr. A.

Kuyper in zijn beteekenis voor de politieke ontwikkeling van het Nederlandsche volk" 1902. Later in 1905 publiceerde dezelfde schrijver zijn iets breeder opgevat geschrift „Dr. A. Kuyper als leider van het volk en als Minister". Een eerste proeve van een volledige KUYPER-biographie volgde in 1919, n.l. het boek van Ds. A. A. WINCKEL „Leven en Arbeid van Dr. A. Kuyper". Voorts verdient nog speciale vermelding de uitgave van een caricatuurbundel in 1909, voorzien van een interessant inleidend woord van den uitgebeelden persoon zelf. Deze bundel werd onlangs weer opnieuw in eenigszins gewijzigde samenstelling herdrukt.

Van de geschriften, na Dr. KUYPER's dood verschenen, mag wel in de eerste plaats genoemd worden Dr. H. COLIJN's bekende „Levensbericht van Dr. A. Kuyper". Voorts Dr. J. C. RULLMANN's boek „Abraham Kuyper. Een levensschets", waarvan onlangs weer een tweede uitgave door de firma Kok werd aangekondigd. Verder het meer beknopte boekje van Prof. Mr. P. A. DIEPENHORST, „Dr. A. Kuyper" 1931.

De uitvoerige persbeschouwingen bij het overlijden van Dr. KUYPER werden afzonderlijk uitgegeven onder den titel „Gedenkboek ter herinnering aan het overlijden van Dr. A. Kuyper en de sprake, die daarbij uit de pers voortkwam" 1921. Dr. A. KUYPER's dochters, Mej. H. S. S. KUYPER en Mej. J. H. KUYPER schreven het mooie boekje „De levensavond van Dr. A. Kuyper" en voorts het geschrift „Herinneringen van de oude garde" 1922, waarin tal van personen uit KUYPER'S omgeving aan het woord zijn.

Van de lectuur i.z. Dr. KUYPER's geschriften verdient in de eerste plaats vermelding de omvangrijke „Kuyperbibliographie" van Dr. J. C. RULLMANN. Reeds verschenen van dit werk twee deelen. Nog vóór zijn overlijden voltooide Dr. RULLMANN dit werk, zoodat we de verdere publicatie binnen afzienbaren tijd mogen tegemoet zien.

Van belang met het oog op het gebruik van Dr. KUYPER's geschriften is ook het register betreffende de schrijftuurplaatsen, hetwelk in 1906 door de heeren A. ROLLOOS en H. HASPERS Jr. werd gedrukt, doch niet in den handel gebracht. In 1915 verscheen bij J. H. Kok te Kampen een catalogus der boeken en geschriften van Dr. A. KUYPER 1860—1915.

Verder zijn uiteraard van veel praktisch nut de registers op het weekblad *De Heraut*. Een register op *De Standaard* is niet in druk verschenen. Er bevindt zich echter een geschreven register in kaartvorm op het bureau der Dr. A. Kuyperstichting te 's Gravenhage.

Van de buitenlandsche lectuur betreffende Dr. KUYPER noemen we de geschriften van Dr. W. KOLFHAUS, „Dr. A. Kuyper 1837—1920. Ein Lebensbericht", 1924 en „Abraham Kuyper, Die Kirche Jesu Christi, Worte aus Reden und Schriften", 1926. En nu juist verscheen de dissertatie van Dr. LEROY VOGEL „Die politische Ideen Abraham Kuypers und seine Entwicklung als Staatsman", Wurzburg 1937. Op dit laatste geschrift hopen we binnenkort terug te komen. Vermelding verdient ook het vlotte boekje van Prof. Dr. J. R. SLOTEMAKER DE BRUINE,

„Abraham Kuyper oder Staatsmann und Christ“, 1932.

Hier te lande werden nog in den laatsten tijd gepubliceerd de populaire brochure van O. DE MOOR e.a. „Een Maassluiser jongen wordt Minister-President“ 1937, het interessante boekje van J. K. VAN LOON „Dr. A. Kuyper, geleidelijk geleid“ 1937 en de libellenuitgave van A. C. GOOYER en RUDOLF VAN REEST, „Kuyper de geweldige . . . van dichtbij“. Voorts publiceerde de A. R. J. A. een referaat van den heer C. SMEENK over „De sociale denkbeelden van Dr. A. Kuyper“, terwijl de Geref. Jongelingsbond in zijn geschrift „De Middelburgsche Bondsdag“ de referaten van Minister Mr. J. A. DE WILDE, A. ZIJLSTRA, Dr. H. KAAJAN en J. SCHOUTEN over Dr. KUYPER opnam.

Ten slotte melden we nog, dat ter gelegenheid van de Kuyperherdenking op 29 October a.s. twee belangrijke publicaties het licht zullen zien. Vooreerst het Gedenkboek ,uitgaande van het Comité voor de Kuyperherdenking, waarin bijdragen zijn opgenomen van Dr. H. COLIJN, Dr. W. A. VAN ES, Prof. Dr. G. Ch. AALDERS, Prof. Mr. A. ANEMA, J. SCHOUTEN, Dr. A. A. L. RUTGERS, Prof. Dr. J. WATERINK, C. SMEENK, Prof. Dr. K. DIJK, Ds. T. FERWERDA, Dr. L. W. G. SCHOLTEN en A. ZIJLSTRA. Voorts wordt door Prof. Dr. GOSLINGA verzorgd een afzonderlijke uitgaven van de correspondentie tusschen Dr. A. KUYPER en Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER gedurende de jaren 1869—1876, welke uitgave evenals het Kuypergedenkboek bij de firma Kok te Kampen verschijnt.

N.

Schets van de Rijkscomptabiliteit door J. C. DE BRUYN.
Uitgave N. Samsom N.V., 1937.

Bij de bestudeering van het hoofdstuk „Financiën“ op onze politieke studieclubs ontbrak het (voor zoover mij bekend) aan een goed en duidelijk leerboek, waarin men grondig behandeld vond onderwerpen als „begrooting“, „rekenkamer“, „het geldelijk beheer van de afzonderlijke fondsen en de staatsbedrijven“ e. d.

Hier is er nu een. Voor den gemiddeld ontwikkelden leek misschien iets te uitvoerig (het is in de eerste plaats bestemd voor degenen, die zich bekwamen willen in de gemeente-financiën), maar desalniettemin toch zóó overzichtelijk en duidelijk, dat men het met vrucht zal raadplegen.

Ook het inleidende hoofdstuk over de geschiedenis van het beheer van 's lands gelden sedert den graventijd is zeer de moeite van het bestudeeren waard.

C. B.

WAT HEEFT 1853 ONS TE ZEGGEN?

DOOR

DR. J. A. H. J. S. BRUINS SLOT.

Onder de Republiek der Zeven Provinciën, die in 1795 in de armen der Sansculotten den laatsten adem uitblies, bestonden er geen politieke moeilijkheden ten aanzien van de verhouding Roomsch-Protestantsch.

De Republiek was een Gereformeerde Staat. Gereformeerd dan in dien zin, dat aan het lidmaatschap van de Hervormde Kerk met uitsluiting van andere Kerken, staatkundige voorrechten verbonden waren. Dissenters werden geduld, — meer niet. En van die dissenters waren de Roomsch-Katholieken het meest suspect. Door een geheel systeem van recognitiegelden, schuilkerken, politieke onmondigheid, plakaten en Generaliteitslanden had men de Roomschen als het ware uit het politieke leven weggemoffeld. Zoo had men met de Roomschen geen moeilijkheden, al wil dit niet zeggen dat de Roomschen het onder het regime van de Republiek niet moeilijk hadden. Men moge met GROEN erkennen dat die plakaten geen bloedplakaten waren, dat ze vaak niet werden uitgevoerd, dat schuilkerken en recognitiegelden ten slotte ook voor Roomschen godsdienstuitoefening mogelijk maakten, de Roomsch-Katholieken bleven bij dit alles tweederangsburgers. Dit systeem, verklaarbaar door de caesuur, welke de gebeurtenissen rond 1576 en 1579 in onze Vaderlandsche geschiedenis hebben aangebracht, bewerkte in ons nationale leven een scheur, waarvan het gevaar slechts door een eenzijdig religieus sentiment en een speciaal Hollandsch provincialisme konden worden miskend. Het joeg de Roomschen naar de Revolutie. Zoo bracht 1795 hun aanvankelijk redressement de griefs. Een redressement dat ook door iemand als GROEN als billijk werd erkend: Deelgenootschap aan politieke rechten door de Roomsch-Katholieken kwam, zoo zegt hij, reeds voor 1795 met de veranderde tijdsomstandigheden overeen.

Dat de uitgeleefde Republiek niet meer tot zulk een regenererende daad kon komen was misschien begrijpelijk; thans evenwel bracht de Revolutie de scheiding van Kerk en Staat. „Het was nu uit met „het Mahomedaansche huwelijk van het oude bestuur, waar de eene „sultane was en de andere maar bijwijken waren en de hatelijke „jalousie van de eerste de laatste onophoudelijk tot vervolging en ver- „drukking strekte,” zooals de Brabantsche afgevaardigde GULJÉ het ter Nationale Vergadering uitdrukte. Al spoedig bleek echter dat de vrijheid, die de Revolutie bracht, een schijnvrijheid was. Onder het Napoleontisch bewind was er voor de Roomschen wel in maatschappelijke zin gelijkstelling met de Protestanten, doch voor de Roomsch-Katholieke Kerk alszoodanig had NAPOLEON geen vrijheid over. Met den Paus leefde hij voortdurend in onmin.

Zoo bleef ook de toestand onder Koning WILLEM I. Ten aanzien van de verhouding tusschen Kerk en Staat voerde WILLEM I een min of meer Napoleontische politiek. Jegens de Nederlandsch-Hervormde Kerk en de Afgescheiden Gemeenten zoowel als tegenover de Roomsch-Katholieke Kerk. Het Caesaro-Papisme, — geliefkoosde term van GROEN, — ten opzichte van de Gereformeerden en het Josephinisme ten opzichte van de Roomsch-Katholieken waren kenmerkend voor 's Konings politiek. Hierin hadden Gereformeerden en Roomschen gelijke reden tot beklag en kregen zij ook tot op zekere hoogte een zelfden strijd. De strijd tegen een opgedrongen kerkorganisatie voor de Gereformeerden en de strijd over concordaat en placet voor de Roomschen waren een gelijk verzet tegen 's Konings ingrijpen in de vrijheid der Kerken.

Het standpunt van WILLEM I, dat in de eerste decenniën van het Koninkrijk der Nederlanden de verhouding van Kerk en Staat beheerschte, had als ondergrond de meening dat de Landsoverheid het Oppergezag in de Kerk bezat. Men kan deze meening ternauwernood kerkrechtelijk noemen, zij was een politiek principe, dat door WILLEM I gelijkelijk op de Gereformeerde en op de Roomsche Kerk werd toegepast. Een juridische uitwerking van de plaats en den aard van de Kerk stond er niet mee in verband. In het algemeen kan men wel zeggen dat de Koning de Kerk zag als een organisatie iure suo, aan welke historisch en practisch een bijzondere plaats in het leven toekwam; evenwel onder beding dat de Oppermacht des Konings ook in Kerkelijke zaken erkend werd. WILLEM I wilde in principe zoo-

wel een *ius in sacra* (gezag in geestelijke zaken der Kerk) als een *ius circa sacra* (gezag in uitwendig-organisatorische zaken der Kerk) voor den Koning handhaven, om deze onzuivere, doch in de geschiedenis geijkte tegenstelling te gebruiken. Dat blijkt ten aanzien van de Gereformeerde Kerk uit 's Konings houding in de Afscheidingsbeweging en voor de Roomsche Kerk uit zijn handelwijze met betrekking tot het Collegium Philosophicum (zie onder).

De kerkelijke politiek van WILLEM I mislukte ten deele, door het verzet der Kerken. Bij de Gereformeerde Kerk bedierf hij meer dan bij de Roomsche, omdat de organisatie dezer laatste volkomen gesloten en gaaf was, waardoor haar verzet het doeltreffendst was.

Tegenover de Roomsche Kerk nam de Koning een zeer rigoristische houding aan. Afgezien van allerlei bevoegdheden op het gebied der kerkorganisatie, hem krachtens concordaat toekomende, zooals goedkeuring van het aantal en de personen der bisschoppen, kon krachtens het recht van placet geen bul of ander officieel stuk van eenige buitenlandsche geestelijke overheid door bedienaars van den godsdienst worden afgekondigd of verspreid zonder voorafgaand verlof der regeering. Dit recht van placet berustte op een door NAPOLEON uitgevaardigd artikel. Voorts werd de oprichting van kloosters tegengegaan en poogde de Koning de opleiding der Roomsche geestelijken ten deele aan den Staat te trekken. De eerste opleiding dier geestelijken aan de Klein-Seminariën, — wellicht het beste met gymasiaal onderwijs vergelijkbaar, — zou vervangen worden door Staatsonderwijs aan een Collegium Philosophicum. Voordat de toekomstige geestelijken hun hooger onderwijs aan de kerkelijke Groot-Seminariën zouden gaan genieten, waar zij zich naar het oordeel der Regeering alleen „met een dorre scholastieke godgeleerdheid” moesten bezig houden, zouden zij aan het Collegium Philosophicum „den schijn van het wezen van „den godsdienst leeren onderscheiden en in de groote Seminariën niet „bij de woorden des meesters zweren, maar zelve de waarheid onder „zoeken opdat de duisternis eenmaal wijke voor het licht en de domheid voor godsdienstige beschaving en geleerdheid plaats make.” In 1825 werd het Collegium te Leuven opgericht en verplichtend gesteld voor hen die tot de Groot-Seminariën wilden worden toegelaten. De Kerk weigerde echter het Collegium te aanvaarden. Bij de onderhandelingen over een nieuw concordaat in 1827 liet WILLEM I de verplichte voorbereiding aan het Collegium vallen. Het concordaat was

een compromis: Het recht van placet bleef behouden en 's Konings invloed op de organisatie der Kerk eveneens. De bisschoppen moesten een eed van trouw aan den Koning zweren; de Koning moest zijn agrément geven op een bisschopsbenoeming; er zouden in 's Hertogenbosch en in Amsterdam bisschoppen komen. Het concordaat was echter bestemd voor het Vereenigd Koninkrijk. Door de afscheiding van België bleef de zaak zwevende. Het verzet der nu overwegende meerderheid van de Protestanten maakte dat de uitvoering met Landsbisschoppen te Amsterdam en den Bosch niet wenschelijk werd geacht. Nederland bleef, wat het sinds eeuwen voor de Roomsche Kerk geweest was, n.l. zendingsveld. De z.g. Hollandsche missie, rechtstreeks van uit Rome geadministreerd door de Congregatio de propaganda fide en met als hoofd hier te lande de Internuntius, als de organisatievorm der Kerk. Beneden den Moerdijk werden apostolische vicariaten ingericht, welker hoofden (vicarissen) tot bisschop gewijd werden en een fantasietitel ontvingen. Zoo was de vicaris van Breda, bisschop van Dardanië i. p. i. (in partibus infidelium: in het land der ongelooovigen). De andere vicarissen heetten bisschoppen van Emaus, van Gerra, van Hirene, i. p. i. Zoo had men in het Zuiden des lands dus wel bisschoppen maar geen bisdommen. De Kerk was er niet een betrekkelijk zelfstandige kerkprovincie, gelijk bij normale bisdommen het geval is, maar ressorteerde rechtstreeks onder den Paus. Deze regeling was het gevolg van een onderhandsche overeenkomst van Koning WILLEM I met den Pauselijken Internuntius in 1841.

WILLEM II was der Roomsche Kerk welwillender gezind dan zijn Vader. Hij had niet alleen persoonlijk een onmiskenbare neiging voor een episcopalen kerkvorm, zelfs schijnt hij voor de strenge hiërarchie en voor de onveranderlijkheid in het dogmatisch systeem van de Roomsche Katholieke Kerk sympathie te hebben gekoesterd; vooral ook omdat hij die als conserveerende elementen mede voor het Staatsleven waardeerde. Dr. WITLOX citeert daaromtrent in deel II van zijn „De Katholieke Staatspartij” zeer frappante uitlatingen van den Koning. 's Konings langdurig verblijf in Brabant had hem bovendien onder de Roomsche geestelijkheid vele vrienden verschaft. Vooral met mgr ZWIJSEN, destijds pastoor te Tilburg, was hij zeer bevriend. Door dit alles miste hij de ingewortelde achterdocht tegen de Roomsche Kerk, die zijn Vader en een groot gedeelte der Nederlanders kenmerkte. De regeering van WILLEM II wordt dan ook van Roomsche zijde zeer gunstig beoordeeld.

„WILLEM II *vertrouwt* de Katholieken *ten volle* en wat voor WILLEM I „in zijn Katholieke onderdanen een schrikbeeld was, n.l. de onderwerping en gehoorzaamheid aan Rome, stelt hij hun zelfs als eisch.” In WILLEM II ziet men den vorst, „die voor goed de verzoening tusschen „het Huis van Oranje en het Katholieke Nederland tot stand bracht,” die „de eenheid tusschen de twee ongelijke deelen van zijn rijk, „tusschen dat beneden en boven den Moerdijk tot waarheid wilde „maken.”

Deze toenadering ging dus niet over de juridische positie van de Kerk in Nederland. Daaromtrent koesterde WILLEM II wel ongeveer dezelfde denkbeelden als zijn Vader. Hij beschouwde de Roomsche Kerk echter zoodanig dat hij van oordeel was binnen het kader dier denkbeelden, te haren opzichte de meest ruimhartige en vrijgeveige politiek te kunnen voeren. De Roomschen apprecieerden deze houding uiteraard zeer en lieten die juridische zijde van het probleem voorloopig rusten.

Het Roomsch-Katholieke vraagstuk was trouwens niet alleen langs kerkelijk-juridischen weg op te lossen. Het was tevens een nationaal en een maatschappelijk vraagstuk: Hoe zullen de Roomsch-Katholieken de plaats in Nederland gaan innemen waarop zij als vrije burgers in een nationalen Staat recht hebben?

Op twee verschijnselen moeten wij daarbij acht geven.

Het eerste was het sterke ressentiment tegen het Roomsch-Katholicisme bij het overgrootste deel der Protestantsche bevolking. Dat ressentiment richtte zich niet in de eerste plaats tegen de personen en den godsdienst der Roomsch-Katholieken, maar tegen het Pausdom, het Ultramontanisme. Tegen Roomsch-Katholieken, die zonder meer in stilheid hun godsdienst beleden, had men geen bezwaar, hoogstens koesterde men voor dezulken een zekere nederbuigende meewarigheid. Voor het Roomsch-Katholicisme in zijn georganiseerden vorm was men bevreemd. De gecentraliseerde kracht van de hierarchisch geordende Pauselijke Kerk, die van uit Italië, van over de Alpen, ultra montes, geregeerd werd, het weder optreden van de Jezuïten-orde, de geloofsvervolgingen in sommige Roomsch-Katholieke Zuid-Europeesche Staten, de herleving van het Roomsch-Katholicisme in Frankrijk, later het daar aan het bewind komen van den Pausgezinden LOUIS NAPOLEON, de wederinstelling van een bisschoppelijke hiërarchie in Engeland met als reactie daartegen een no-popery-beweging (een soort Engelsche April-

beweging), dit alles gepaard aan het besef van de verdeeldheid en organisatorische zwakheid der Protestantische Kerken en gevoed uit de herinnering aan een regime, waarbij de Roomschen waren uitgeschakeld uit het staatkundig leven en onder een *suspicion légale* stonden, maakte dat de Protestantische bevolking van Nederland de neiging had tegenover allerlei eischen der Roomsch-Katholieken afwijzend te staan en op het z. g. Protestantische karakter van den Nederlandschen Staat den nadruk te leggen.

Dit ressentiment werd nog versterkt door hetgeen wij als tweede punt willen noemen: De activiteit der Roomsch-Katholieken in ons Vaderland. Deze richtte zich allereerst op den eisch om een daadwerkelijke en niet alleen een grondwettige emancipatie. Reeds was de vraag om de vrijheid van onderwijs aan de orde gesteld. Over de vrijheid van kerkorganisatie spraken wij reeds. Maar ook wilden de Katholieken hun passend aandeel in de benoemingen tot Staatsbetrekkingen. Tot dusverre waren de Protestanten gewend alles te hebben, ook in de Roomsche provinciën. Onder het motto dat de geschiktsten en de bekwaamsten werden benoemd, werden de Roomsch-Katholieken gepasseerd, althans voor betrekkingen van eenige beteekenis. Dit gaf ALBERDINGK THYM het volgende rijmpje in de pen:

Maar die goede Katholieken
 Deugen die ook wel tot iets?
 Blijkens hunne statistieken
 Zelfs tot klerk en poort-commies
 Laat ze meedoen, PIUS' zonen.
 Meedoen? Ja, voor spek en boonen.

Inderdaad konden de Roomsch-Katholieken nog niet terstond na hun grondwettige emancipatie een behoorlijk aandeel in de vervulling der Staatsbetrekkingen nemen. Zij waren er niet in groot geworden en er sedert eeuwen buiten gehouden. Dat kon eerst langzaam veranderen; maar de machthebbers van het oogenblik werkten het niet in de hand.

Deze actie voor Staatsbetrekkingen moeten wij zien als een onderdeel van de poging der Roomschen om in den nationalen Staat een passende plaats in te nemen. Wij zien dan ook hun activiteit tegelijkertijd gericht op het zoeken van een houding in nationaal-cultureel, in nationaal-historisch opzicht. De periode van WILLEM I had hun dat

zeer verzwaaard. Want het in de negentiende eeuw herboren Nederland zag zich zelf maar al te zeer als uitsluitend te zijn de voortzetting van de oude republiek. De geschiedenis van de vereeniging met en de afscheiding van België toont aan hoezeer dat gezichtspunt ook de actueele politiek bepaald heeft. Het willen Hollandizeeren van België heeft de breuk veroorzaakt. Men leefde te veel uit de Unie van Utrecht; te weinig uit de Pacificatie van Gent. Na de afscheiding van België werd uit reactie die fout nog sterker. Dat blijkt o. a. uit den aandrang geoeffend bij de grondwetsherziening van 1840 om den Hervormden Godsdienst tot Godsdienst des Konings te verklaren.

De Roomschen konden in hun nationaal-cultureele aspiraties eerst aansluiting vinden in de Middeleeuwen. En de Nederlandsche cultuur had in de Middeleeuwen meer in het Zuiden dan in het Noorden gebloeid. Zij was on-hollandsch geweest. In het begin der vorige eeuw achtte men echter de latere Hollandsche cultuur van de zeventiende eeuw *de* Nederlandsche cultuur bij uitstek. BILDERDIJK was hier misschien een uitzondering. Ook beschouwde men het ontstaan der Republiek zoo ongeveer als het begin der Vaderlandsche Geschiedenis en haar ontstaan, ook den vorm en den omvang waarin zij was ontstaan als een passende afsluiting van de duistere Middeleeuwen en als de eenig wenschelijke oplossing van de zestiende eeuwse moeilijkheden. Tegen dezen achtergrond kregen de Roomsche historische tendenties een onnationaal stempel. Dit werd in de hand gewerkt door een eenzijdige en door begrijpelijke antipathie tot onjuist geworden beschouwing van de geschiedenis der Reformatie en der Republiek. De strijd tusschen de Roomsche en de Protestantsche geschiedbeschouwing bleef niet tot het terrein van de studeerkamer beperkt. Hartstochtelijk en fel werd zij ook in de dagelijksche pers gestreden. De tegenstellingen werden er te geaccentueerder door. Het heeft geen zin van de scherpe polemiek, die op dit punt tusschen Roomsche en Protestantsche geschiedschrijvers werd gevoerd voorbeelden aan te halen. Het karakter van den tachtigjarige oorlog, van de reformatie, van WILLEM VAN ORANJE was in het geding. De discussie was zoo heftig dat uit de historische polemiek politieke gevolgen ontstonden.

De tegenstelling ten deze tusschen Roomschen en Gereformeerden is volkomen verklaarbaar. De Roomschen waren nog te kort onder het juk der Republiek vandaan om er de goede qualiteiten van te onderscheiden; de Gereformeerden hadden nog geen genoegzame dis-

tantie van de Republiek, waaronder ze zulk een overwegende positie hadden ingenomen, gekregen om te erkennen dat door het ontstaan dier Republiek naast geestelijke winst bestaande in de geloofsvrijheid en het zuivere Evangelie, ook een verlies moest worden geboekt, doordien juist daardoor, gelijk Prof. VAN SCHELVEN het genoemd heeft, een verdoovingsproces is ingeluid waarin het oude gevoel voor saamhoorigheid en het familiebewustzijn bij de Roomsche en de Gereformeerde Nederlanden is verstikt. Het bewustzijn bij Roomschen en Gereformeerden dat men binnen het kader van Staat en Natie zou kunnen samenwerken en dat die samenwerking in de lijn der historie zou kunnen liggen, was bij de bestaande oorlogsmentaliteit tusschen die beide voorshands ondenkbaar. Wel borrelt het idee er van zoo nu en dan te midden van het krijgsumroer op. Het in kracht toenemende liberalisme vond bij beide richtingen een principieel verzet. GROEN VAN PRINSTERER riep Roomschen en Gereformeerden samen ten strijde tegen den gemeenschappelijken vijand. Maar het kon nog niet leiden tot samengaan: „Het is ons onmogelijk de hand aan te nemen, die ons heuschelijk schijnt aangeboden”, schreef *De Tijd* daarop, „Wij kunnen in de eerste plaats geen zelfmoord plegen”. En zoo kwamen de Roomschen als vanzelf tot het aannemen van de hand der liberalen voor een concreet doel, gelijk zij in 1795 die der Revolutionairen hadden gegrepen.

Het stormjaar 1848 bracht het zwaartepunt in de Staatsmacht van den stervenden Koning WILLEM II naar het jonge liberalisme. Dit laatste leefde niet uit het verleden. Het gevoelde zich niet belast met tradities uit de Republiek. Het leefde uit zijn eigen moderne ideeën. En daartoe behoorde politieke onverschilligheid ter zake van godsdienstige vraagstukken. Zoo verdween in 1848 het recht van placet. Ten aanzien van de verhouding van Kerk en Staat predikte het liberalisme scheiding tusschen die beide. Zoo kwam plotseling weer het kerkrechtelijk vraagstuk op den voorgrond. Hier was een kans voor de Roomsche-Katholieke Kerk op vrijwording. Die kans werd gegrepen. Met behulp van het schema van het doctrinaire liberalisme forceerde de Roomsche-Katholieke Kerk de zoo sterk traditioneel gebonden historie van Nederland. Het verdient aanbeveling hier goed op te letten, want dit verklaart de Aprilbeweging en het rechtvaardigt de houding door GROEN, DA COSTA en andere antirevolutionairen, een kleine minderheid overigens, jegens het herstel der hiërarchie. De Roomschen ge-

bruikten het liberale dogma. Zij ploegden met een Filistijnsch kalf. En dat wordt ook erkend. De vrije Kerk in den vrijen Staat is voor de Roomschen geen ideaal, maar een noodzakelijk compromis, aldus critiseert Pater GÖRRIS den bekenden Roomschen geschiedschrijver NUYENS, die zijn gedachten al te gemakkelijk onder deze liberale leuze had gevangen gegeven.

Het liberalisme, zooals dat onder leiding van THORBECKE, invloed op 's lands zaken kreeg, huldigde ten aanzien van de verhouding van Kerk en Staat deze opvatting: De Kerk is een zedelijk lichaam, bestaande uit in vrijheid tot haar toetredende leden. Als zoodanig onderscheidt zij zich in niets van andere zedelijke lichamen. Evenals alle andere is ook de Kerk aldus „haar aanwezen verschuldigd aan een fictie (n.l. het zijn van één persoon, hoewel uit vele individuen bestaande) die haar rechtskracht alleen aan het Staatsgezag kan ontleenen.”

De Kerk is dus van een typisch privaatrechtelijk karakter. Noch haar veronderstelde goddelijke oorsprong, die buiten de beoordeelingsmogelijkheid van den Staat ligt als zijnde een geloofszaak, noch haar in het verleden bestaand hebbend publiekrechtelijk karakter, doen daar thans iets aan toe of af. Thans is de Staat de eenige instelling, die uit hoofde van haar op het algemeen belang berustende dwangmacht, de volkomen vrijheid van eenig individu aan banden kan leggen en die boven het individu uitgaat. De kerkelijke macht is juridisch een zuivere privaatrechtelijke concessie van de kerkleden, binnen het kader van de regelen en het toezicht door den Staat besteld. „Het is de plicht van den Staat de grenzen aan te wijzen, waar de macht van een genootschap over hare leden ophoudt”, zeide THORBECKE. Hij wees aan de Kerk die grenzen door de Kerk onder te brengen onder de rubriek „zedelijke lichamen”, die hij wettelijk nader wenschte te regelen. Zoo is de Kerk, gelijk THORBECKE het uitdrukte, „aan de algemeene burgerlijke politie” onderworpen. Zoo kon hij de maatregelen tegen de afgescheidenen bepleiten. BUYS drukte het later aldus uit: „Evenals alle andere corporaties is ook de Kerk onderdaan van den Staat.” De vrijheidsgedachte van het liberalisme bracht mede dat men aan de Kerk gelijk aan ieder individu en gelijk aan iedere verzameling van individuen zooveel mogelijk vrijheid liet. Zoo ontstond de leus: De vrije Kerk in den vrijen Staat.

Deze juridische opvatting van de Kerk was wel verklaarbaar, om-

dat het liberalisme de Kerk nu eenmaal niet als een eigen-aardig instituut, als een organisatie iure suo wilde erkennen. Want dan voldoet deze opvatting geheel aan de behoefte die ook de Kerk bezit om in het burgerlijk leven op te treden en rechtshandelingen te verrichten. Maar zij voldoet niet, als men let op de materieele eigenaardigheid der Kerk. De Kerk is niet en was nooit een zedelijk lichaam, waarvan de Staat de constitueerende regelen vaststelde. Historisch is de Kerk een geestelijk lichaam van geheel typische eigen-aardigheid, in haar juiste beteekenis alleen in geloof te zien. Wat de Kerk is en hoe zij is, kan de Kerk alleen zelf zeggen. Zij kan zich nooit het recht laten ontnemen om in haar uitwendig juridisch bestaan, in haar bestaan als instituut, haar materieele eigenaardigheid tot uitdrukking te brengen. Zij kan zich dat recht ook niet laten ontnemen op grond van de overweging dat de Staat verklaart dat hij die eigenaardigheid niet ziet of haar niet van belang acht voor den juridischen vorm der Kerk. Een geestelijk lichaam kan niet door het Burgerlijk Wetboek beheerscht worden. De vrije Kerk wil niet in den Staat zijn. Zij wil naast den Staat zijn. Zij wil op het territoire van den Staat rechtshandelingen verrichten, er haar invloed uitoefenen. Daar Kerk en Staat zoo op het zelfde gebied leven, moet geregeld worden of en hoe zij zullen samenwerken.

Nu liep voor 1848 de strijd tusschen Roomschen en Protestanten in Nederland hierover: Hoe zal de verhouding zijn tusschen den Nederlandschen Staat en de Gereformeerde Kerk en de Roomsche Kerk. Dit vraagstuk, de oude puzzle van WILLEM VAN ORANJE, drong nu door den loop der omstandigheden om een oplossing. Het is de achtergrond van alle twistgeschrijf uit die dagen. Dan komt het liberalisme aan de macht. En het haalt terstond een streep door het probleem: Het is niet de vraag of de Staat met de Kerk zal samenwerken, veel minder hoe hij met haar zal samenwerken. De Staat praat niet op dien voet met de Kerk. De Staat is Overheid, de Kerk is verzameling van onderdanen. Een andere verhouding tusschen die twee is ondenkbaar. De Staat regelt zijn zaken zelf. De Kerk mag haar zaken zelf regelen; in haar organisatie vraagt de Staat zelfs geen speciale positie. Zijn Overheidspositie is genoeg voor hem. Staat en Kerk hebben geen gemeenschappelijke zaken in den bovenbedoelden zin. Want dan zou er, zooals BUYS opmerkte, op één gebied aan twee lichamen Souvereiniteit behooren en dat strijdt met het wezen van den Staat. Zoo

kwam THORBECKE tot het reglement van 1852 voor de Hervormde Kerk, waar de macht des Konings uit geschrappt werd. Bij wijze van overgang werden er nog reserves gemaakt, maar zij waren gedoemd te verdwijnen. Zoo kwam THORBECKE ook tot zijn houding tegenover de Roomsch-Katholieke Kerk. Het kon hem niets schelen wat er met die Kerk gebeurde, hoe de Paus haar in Nederland wenschte te organiseeren. Er was maar één ding waar hij fel op stond. Dat was dat er geen concordaat met den Paus gesloten zou worden en dat maar vast kwam te staan dat het oude concordaat van 1827 en de regeling van 1841 vervallen waren. Want het concordaat impliceerde een juridische positie der Kerk die volgens THORBECKE met het wezen van den Staat strijdig was. Bij de Roomsch-Katholieken was hiertegen wel bezwaar, want de Paus stelde prijs op een concordaat. Al moest er door een concordaat aan concrete macht worden ingeboet, al was het alleen maar door het overleg alszoodanig, dan won de Kerk er toch door aan juridische en publiekrechtelijke positie. Niet alle Nederlandsche Roomsch-Katholieken voelden dit zoo scherp aan. Maar de officieele instanties der Kerk hielden juist lang vast aan een concordaat. Ten slotte gaf men zich gewonnen. Het was dan ook een nederlaag om van te watertanden. Hij hield de volkomen vrijheid van handelen in.

De gang van zaken was als volgt:

Op 9 December 1855 verklaarde de Internuntius aan den Roomschen Minister van Buitenlandsche Zaken uit het eerste ministerie THORBECKE, VAN SONSBECK, dat de Paus meende dat het tijdstip gekomen was om in Nederland de bisschoppelijke hierarchie definitief te organiseeren. De Paus meende op grond van de herziene Grondwet uit eigen bevoegdheid zoodanige regeling te kunnen tot stand brengen, maar achtte overleg noodig in verband met de nog verbindend geachte overeenkomsten van 1827 en 1841.

Op 24 Maart 1852 antwoordde de Minister dat naar de meening der Regeering de opvatting van den Paus juist was, onder het voorbehoud dat de Paus erkennen zou dat de overeenkomsten van 1827 en 1841 zouden zijn vervallen. Tevens uitte de Minister de hoop dat de Paus vooraf van de regeling aan de regeering zou kennis geven, alsmede van het tijdstip waarop de regeling zou worden ingevoerd.

Op 29 Maart 1852 schreef de Minister aan den Nederlandschen Gezant te Rome dat de Paus haast moest maken met een en ander, aangezien er wel eens een regeering zou kunnen optreden, die anders

dan de tegenwoordige, een herstel der hiërarchie niet in het belang van den Staat zou kunnen achten.

Op 17 September 1852 verklaarde de Internuntius dat de Paus tot het herstel der hiërarchie zou overgaan en dat de overeenkomsten van 1827 en 1841 zouden zijn vervallen.

Op 16 October d. a. v. bevestigde de Minister den Internuntius de ontvangst van die verklaring, daaraantoevoegende dat de regeering acte genomen had van de officieus gedane mededeeling dat de Paus voornemens was van den tijd wanneer en de wijze waarop de regeling zou geschieden, aan de Regeering kennis te geven.

Hierna trad Minister VAN SONSBEECK af. Hij werd voor Katholieke Eeredienst opgevolgd door den Roomschen Minister van Justitie STRENS.

Den 4den Maart 1853 verschenen nu de Pauselijke brèves waarbij de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld. Een aartsbisdom Utrecht en de bisdommen Haarlem, den Bosch, Breda en Roermond werden ingesteld. De brèves bevatten voorts een overzicht van de geschiedenis, dat uiteraard sterk Roomsch gekleurd was en waarbij met bitterheid over de „dwaalleer van Calvijn” en de pogingen van den „vijandigen mensch” om de wijngaard des Heeren in de zestiende eeuw hier te lande te verwoesten, werd gesproken. Daarnaast werd met ophef gewag gemaakt van den vooruitgang van de Roomsche Kerk in den laatsten tijd. In een drie dagen later tot het college van Kardinalen gerichte allocutie, besprak de Paus in soortgelijke termen het herstel der hiërarchie in het „rijk van Holland en Brabant”, zooals het Koninkrijk der Nederlanden werd betiteld. Eerst na de uitvaardiging van de apostolische brieven en de allocutie werd aan de Nederlandsche Regeering officieel van het voorgevallene kennis gegeven. Einde Maart werd de zaak in Nederland publiek en begon de storm op te steken die onder den naam Aprilbeweging bekend staat.

In verband met hetgeen wij hiervoor schreven omtrent de mentaliteit hier te lande was het wel verklaarbaar dat er verontwaardiging rees zoowel tegen den Paus, vanwege de termen waarin de brèves en de allocutie vervat waren, als tegen de regeering, op welker verzoek, naar de *Times* den 24sten Maart berichtte, de Paus de organisatie had tot stand gebracht. Deze drieërlei factor, versterkt door de anti-Thorbeckiaansche hetze van de conservatieve partij, die van de omstandigheden dacht te profiteeren, zweepten in enkele dagen de Neder-

landsche gemoederen op tot een fellen storm van antipapistische agitatie. In Utrecht begonnen, regende het over het geheele land adressen tot den Koning om bescherming tegen het Roomsche gevaar, — men zag de brandstapels en de schavotten al weer opgericht; om protest tegen de Pauselijke aanmatiging, waarbij het meest roemrijke tijdperk der Nederlandsche historie werd gediskwalificeerd, en om verbod van vestiging der hiërarchie. Wij zullen uit de adressen en schotschriften, die het land overdekten en die over het algemeen in hun demagogische felheid noch met de realiteit, noch met wettelijk recht rekening hielden, niet citeeren. Het zij genoeg op te merken dat zij, ook als men de redenen tot billijk beklag ten opzichte van het Pauselijk woord en de politiek der Regeering in aanmerking neemt, zelfs naar den maatstaf van dien tijd den toets eener redelijke critiek bij lange na niet konden doorstaan. De volkshartstochten werden er evenwel door opgezweept tot buiten alle perken en vormden zoo een acute politieke macht, die een bijkans revolutionaire situatie deed ontstaan. De Roomschen werden als staatsgevaarlijke individuen bejegend en gesmaad; de Koning werd in nauwelijks bedekte termen aangemoedigd de Grondwet op zij te zetten en de Thorbeckianen te verjagen.

In de Kamer was van dit alles geen spoor te bekennen. Den 13den April hield de heer VAN DOORN een interpellatie over deze zaak doch deze werd verdaagd tot den 18den om de Regeering de gelegenheid te geven de stukken over te leggen. Bij de behandeling der interpellatie werd er wel critiek uitgebracht op de Regeering, met name op het feit dat zij niet genoegzaam op haar *qui vive* was geweest, waardoor de Paus haar voor een *fait accompli* gesteld had. De regeering stelde daar tegenover dat de Internuntius zijn op verlangen der Regeering gegeven belofte van voorafgaande kennisgeving niet was nagekomen. „Had het Hof van Rome,” aldus Minister STRENS, „aan dit verlangen gevolg gegeven, dan zoude welligt, door eene gepaste raadgeving, voorkomen zijn het minder voegzame, dat men in den nu gebezigten vorm aantreft, en waardoor bij zeer velen onzer landgenooten een ongunstige indruk is ontstaan, dien het zoo heilzaam zou zijn geweest te vermijden.”

De zaak bleef eenigszins raadselachtig. De Regeering zond haar gezant te Rome bij wijze van protest tegen de Pauselijke behandeling, met verlot. De interpellatie eindigde met een motie waarbij niet het herstel der hiërarchie zelf, maar wel de wijze waarop het was tot

stand gekomen werd gecritiseerd. De motie veroordeelde niet de Regeering, wel den Paus. „De verbolgenheid der Kamer werd, met „oogluiking voor het gedrag der Regeering, uitsluitenderwijs tegen het „Hof van Rome gerigt,” luidt een notitie van GROEN. En dit achtte hij niet juist. „Ik kan niet inzien,” zoo zeide hij dien dag in de Kamer, „dat het hof van Rome, (de onheuschheid nu daargelaten) zoo ver- „keerd heeft gehandeld, in verband met het antwoord van het Gouver- „nement, hetwelk nu nader is geformuleerd: Wij hebben *niets* kunnen „doen. Wij kunnen niets anders dan *lijdelijk* toezien.”

De fout lag, volgens GROEN, aan de totaal verkeerde politiek der Regeering, samenhangende met haar doctrinaire opvatting betreffende de verhouding van Kerk en Staat, waarvan ook de Hervormde Kerk het slachtoffer werd. GROEN betoogde dit als volgt: „De Minister wijst „op de toekomst. Ook de Hervormde Kerk zal vrijgemaakt worden en „gelijkgesteld met de Roomsche Kerk. Wij verlangen die soort van vrij- „heid niet, welke gij bedoelt; wij verlangen gemeen overleg op het ge- „mengd terrein tusschen Kerk en Staat. De vrijheid die gij ons geven „wilt, hangt samen met uwe verdere denkbeelden omtrent den aard „der Kerk: zij is u een vereeniging *in* den Staat; gij intervenieert „namens de wet en het publiek belang, in de meest dierbare en heilige „aangelegenheden der Kerk; gij wilt een werkzaam toezicht; gij laat „eene *autonomie* vrij, welke gij, door die vrijlating zelve, in beginsel „ontkent. En zoo leidt uw geheel systeem omtrent de Grondwet, hetzij „ge aan de gezindheden vrijheid verleent of ontnemt, tot tweedracht, „misnoegen en verwarring in Kerk en Staat.”

De beteekenis van het toenmalig artikel 170 der Grondwet, luidende: „De Koning waakt dat alle Kerkgenootschappen zich houden bin- nen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat,” kwam bij het beoordeelen van de politiek der Regeering in het geding. Had de Regeering wel gewaakt? Dit waken hield volgens de Regeering een repressief toezicht in, geen preventief toezicht, zooals de critiek meende. GROEN merkte in *De Nederlander* voorzichtiglijk op dat toe- zicht toch niet kon beteekenen: lijdelijk toezien. En in de Kamer zeide hij: „Het hoofdpunt van de verdediging der Ministers komt daarop „neder: Wij hebben *niets gedaan*; dit was het *grondwettig* standpunt. „Ziedaar juist wat menigeen bestrijdt die dat niets doen, die volkomene „ijdelijkheid met de Grondwet, ook van 1848, onvereinigbaar acht.”

Wat er volgens GROEN wel had moeten geschieden? Hij beant-

woordde die vraag aldus: „De Minister heeft gevraagd: Wat had de „Regeering behooren te doen? Mij dunkt, de fout ligt in het eerste „antwoord aan den Pauselijken Stoel (het schrijven van 24 Maart „1852). De vraag: Wilt gij handhaving van een concordaat of een „nieuwe schikking? had de Regeering op een bij uitnemendheid gunstig „standpunt gebracht. Toen had het Gouvernement moeten zorgen, dat „het of het concordaat behield of iets beters. En wat is het gevolg? „Voor twee bisschoppen ontvangen wij er thans vijf en een Aartsbis- „schop; de eed van trouw aan den Koning valt weg; het gevoel van „het Protestantsche gedeelte der Natie wordt door de aanwijzing van „Utrecht en door de Pauselijke allocutie noodeloos getergd, en het „land in moeilijkheden gebracht, waarvan de gevolgen nog niet be- „rekenbaar zijn.” De gevolgde politiek was echter voor GROEN geen reden om het Ministerie THORBECKE ten val te helpen brengen. De heeren VAN DOORN en GEVERS VAN ENDEGEEST, die bij deze interpellatie de leiding hadden, hadden GROEN te voren gepolst over deze mogelijkheid. „Een hevig lid der Grootte Protestantsche partij” had GROEN „binnenskamers” daartoe willen overhalen. „Edoch, hij had zich misrekend,” luidt een notitie van GROEN. Deze houding is begrijpelijk. Want de oppositie was, — niemand wist het beter dan GROEN, — allermint homogeen. Slechts hierin was zij homogeen: ten eerste in het gekwetst zijn van haar historisch protestantsch gevoel door de woorden van den Paus en andere bijverschijnselen; ten tweede in haar beschouwing omtrent het gevaarlijk karakter van de Roomsche Kerk als vervolgende de ketteren en als bedreigende de Wereldlijke Overheid door de Twee-Zwaarden-leer (de leer van de principiële onderworpenheid van het wereldlijk gezag aan de Kerk). Echter was deze tweeledige homogeniteit allermint van positief-politiek aard. Om die te bereiken moest gebroken worden met de opvattingen die sinds 1816 de kerkelijke politiek der Regeering hadden beheerscht. Daartoe moest gebroken worden met de interpretatie der Grondwet zoowel in de richting WILLEM I als in de richting THORBECKE. En daartoe waren noch de conservatieven, de occasioneele vrienden der antirevolutionairen, noch de liberalen, de occasioneele bondgenooten der Roomschen, bereid. Daarom wilde GROEN nu niet met de conservatieven in zee gaan.

Intusschen bleven de onberekenbare gevolgen der volksbeweging niet uit. Een conflict tusschen het ministerie en den Koning, die in

een toespraak te Amsterdam bij de aanbieding van een monsterpetitie den adressanten een eindweegs tegemoet gekomen was, tegen het advies der Ministers in, bracht het ontslag van het Kabinet THORBECKE.

Het ministerie THORBECKE had ongetwijfeld tactische fouten begaan. Het had den Minister VAN SONSBEECK te veel op diens eigen initiatief laten handelen. Het briefje van den Minister aan den Gezant te Rome van 29 Maart 1852, gaf blijk van een geïnteresseerd zijn in het herstel der hiërarchie, dat noch met de begeerten van het Nederlandsche volk, noch met het indifferentisme der liberalen te verëenigen was.

Een tweede pijnlijk incident was het meeningsverschil tusschen de Regeering en den Internuntius over de voorafgaande mededeeling. De Minister STRENS zeide: Ik ben niet ingelicht. De Internuntius zeide: De Regeering is wel ingelicht. Hier schijnt een misverstand in het spel te zijn geweest. De Minister had gerekend op een officieele mededeeling. Hij had evenwel slechts kort te voren door bemiddeling van een Roomsch-Katholiek Kamerlid van den Internuntius een ternauwernood officieus te noemen mededeeling ontvangen. De Internuntius meende hiermede te kunnen volstaan. De Regeering verklaarde dat hiermede niet aan de belofte van voorafgaande kennisgeving was voldaan. Beiden hadden van hun standpunt gelijk. De fout lag bij den Minister VAN SONSBEECK, die niet een goede, voor geen misvatting vatbare afspraak met den Internuntius gemaakt had.

In het algemeen kan men het ministerie-THORBECKE verwijten, dat het de geheele zaak te veel en bagatelle heeft behandeld en met de geestesgesteldheid van het Nederlandsche volk niet voldoende rekening heeft gehouden.

Wat GROEN niet wilde, geschiedde: 1853 werd voor de Conservatieve partij het jubeljaar. „Toen heeft zij de Aprilbeweging ter kabinetsverovering geëscamoteerd” (weggegoocheld). Want volgens GROEN was de Volksbeweging in haar kern een herleving van de Gereformeerd-Nationale beginselen. Naar mijn meening was dit echter slechts voor een zeer klein deel het geval. De Aprilbeweging was voor het grootste gedeelte een antipapistische rel. En deze vond in het conservatieve ministerie-VAN HALL, het ministerie van het apaisement, een volkomen natuurlijk einde, het einde van de nachtkars. Wat VAN HALL deed, was sussen. Tegenover den Paus werd

geen drastische politiek gevoerd. Integendeel. De diplomatieke maatregel van de vorige regeering, het met verlof zenden van den Gezant te Rome, werd ongedaan gemaakt. Ten aanzien van het herstel der hierarchie zelf werd, gelijk ook van zelf sprak, niets gedaan. Slechts werd bereikt dat de Paus een gewijzigd eedsformulier voor de Nederlandsche bisschoppen vaststelde, waaruit de clause betreffende het vervolgen van de ketters en scheurmakers werd weggelaten. Ten einde voor het groote publiek toch iets te doen dat in evenredigheid zou schijnen te staan tot den grooten omvang der Aprilbeweging kwam de Regeering met een ontwerp van wet tot regeling van het toezicht op de onderscheidene Kerkgenootschappen. Een wet op een, zooals wij gezien hebben, zeer gevaarlijk terrein; een wet over een onderwerp, waarover liberalen, roomsch-katholieken, conservatieven en anti-revolutionairen het allerminst eens waren. De liberalen wilden geen wet omdat zij een speciale regeling niet noodig vonden. De Roomschen niet, omdat zij een speciale onderdrukkingwet voor hun Kerk vreesden. De antirevolutionairen wilden geen wet, omdat een wet aan de feiten toch niets meer veranderen kon en omdat een wet op de basis van de Grondwet van 1848, naar de gemeenschappelijke interpretatie van liberalen en conservatieven (richting THORBECKE en richting WILLEM I) slechts beteekenen kon een verdergaande inperking van de vrijheid der Kerken, dan wel door nietsbeduidendheid een mystificatie zou zijn. Aldus liet *De Nederlander* zich bij het indienen van het ontwerp uit. De conservatieven ten slotte, wilden zulk een mystificatie, omdat zij ter rechtvaardiging van hun overname van het bewind voor het groote publiek een wet noodig hadden en omdat elke wet die geen nulliteit zou zijn de hartstochten eer zou doen oplaaien dan bezadigen. Dank zij het actief optreden der antirevolutionairen werd uit het reeds weinig beteekenende ontwerp nog gelicht alles wat de vrijheid der Kerken ook maar eenigszins zou kunnen schaden. Toen het ontwerp in de Tweede Kamer aangenomen was, — alleen de Roomschen en de liberalen stemden tegen, omdat zij de wet beschouwden als een afkeuring van het bewind-THORBECKE — gaf GROEN aan de Regeering het advies het ontwerp maar weer in te trekken omdat het niets beteekende.

De inhoud der wet is, kort samengevat, de volgende:

Artikel 1 bevestigt de vrijheid van godsdienstuitoefening. Artikel 2 verklaart dat vreemdelingen geen kerkelijke bediening aanvaarden dan

na Koninklijke toestemming. De artikelen 3 en 4 verklaren dat kerkelijke titels en benamingen geen aanspraken of gevolgen geven, buiten het terrein der betrokken Kerk. Artikel 5 onderwerpt de plaats van vestiging van synodale vergaderingen of kerkelijke hoofden aan Koninklijke goedkeuring. Artikel 6 verbiedt het dragen van kerkelijke gewaden buiten de kerken en andere plaatsen waar godsdienst-oefeningen toegelaten zijn. Artikel 7 bepaalt den normalen afstand tusschen twee kerken op 200 ellen. Artikel 8 regelt het luiden der klokken, de artikelen 9 tot 13 regelen de sancties op de overtreding der wet. Dat is alles. Het is dus begrijpelijk dat men van een mystificatie sprak. „Een Sinterklaas, een boeman, een papieren muur,” noemden de teleurgestelde Aprilbewegers de wet. De Roomsch-Katholieken konden wat dat betreft wel tevreden zijn.

Het is, als wij het geheel overzien, wel verklaarbaar waarom de Roomsch-Katholieken ten slotte het offer van het publiekrechtelijk bestaan van hun Kerk brachten en die Kerk in THORBECKE'S staats-schema lieten inlijven. De Roomsch-Katholieke Kerk toch is een internationale organisatie, een gesloten internationale macht. Haar deert het niet dat men ergens in een klein land haar juridisch aanzijn mist. Want haar internationaal georganiseerde macht, gepaard aan haar geheel eigen-aardigen rechtsvorm, met den Paus als vorst aan het hoofd, onafhankelijk van eenige nationaliteit en van eenig speciaal staatsrecht, springt voor een ieder in het oog. Wat de Roomsche Kerk in 1853 met de eene hand, die der liberale theorie, weggaf, ontving zij met de andere hand, die der internationale practijk, dubbel terug. De Paus was en bleef de facto, ten deele, ook in Nederland zelfs, de iure een Staats- en Volkenrechtelijk phenomeen. En daardoor bleef de Roomsch-Katholieke Kerk, via haar Hoofd ook iets dergelijks.

Voor de nationaal georganiseerde Protestantische Kerken was dat anders. Hier was de practijk niet de tegenhanger van de theorie. Lijfde men de Protestantische Kerken in het schema der liberale theorie in, wie zou hen dan redden uit den greep van de liberale practijk? Dat is, zoo er in de Aprilbeweging van meer dan één kern gesproken kan worden gelijk GROEN en DA COSTA dat hebben gemeend, de edelste kern van het Aprilverzet.

Het Thorbeckiaansche stelsel, zoogenaamd het „gelijke monniken, gelijke kappen” toepassende, schonk aan de Roomsche Kerk, die door

haar ultramontanisme elk staatsrechtelijk schema doorbrak, een voorrang op de Protestantsche Kerken. Hier bleek dat het niet aanging een juridische formule op de Kerken toe te passen, die niet rekende met de historisch-feitelijke eigen-aardigheid dier Kerken.

Men heeft vaak gewezen op dit dwaze van het verzet tegen het herstel der hiërarchie, dat het zoo luide de toenemende macht van het Pausdom, van het ultramontanisme bejammerde, terwijl het herstel der hiërarchie toch eigenlijk meebracht een vermindering van 's Pausen bemoeienissen met de Roomsche-Katholieke Kerk in Nederland, wijl de Kerk hier nu toch een zelfstandige kerkprovincie ging vormen met eigen bisschoppelijke macht volgens het canonieke recht. Dus juist het tegenovergestelde van wat men van Protestantsche zijde dachtte. Tegen een deel der Aprilbewegers gaat dit verweer op. Dat gaat op tegen allen die, op hun antipapistisch sentiment dreven. Maar dat gaat niet op tegen mannen als GROEN, die in hun verzet gematigd, in hun erkenning van verkregen rechten loyaal, tegen de regeering dit bezwaar inbrachten dat zij den aard der Roomsche-Katholieke Kerk had miskend, dat zij niet gerekend had met het ultramontanisme, dat in plaats van een op een angstpsychose berustend scheldwoord te zijn, een essentiele, feitelijke en juridische karaktertrek van de Roomsche Kerk accentueerde, te weten de buitenstatelijke Pauselijke macht. Door de Pauselijke Kerk te proclameeren tot een burgerlijke vereeniging, — voorzeker in theorie een vernedering, — en daar dan ook consequent de gevolgen uit te aanvaarden, (het herstel der hiërarchie was grondwettig, ook volgens GROEN), had de regeering een buiten den Staat liggende macht van oncontroleerbare omvang en strekking, de vrijheden van een controleerbare onder den Staat liggende verzameling onderdanen gegeven.

Voor de Protestantsche Kerken was de contrôle echter reëel (reglementen-politiek). Het herstel der hiërarchie maakte den Gereformeerden duidelijk hoe ongelijk het stelsel der liberalen werkte. Afgezien van de principiële onaanvaardbaarheid van het liberale schema op zich zelf, bracht het de grondwettige gelijkstelling der gezindheden in gevaar. Daarom zijn bij de Aprilgebeurtenissen de antirevolutionairen de werkelijke verliezers geweest. Een verlies dat, ruim gezien, ook door de roomschen geleden werd, al behaalden zij een overwinning voor hen van groot belang. Daartegen ging GROEN's bezwaar. In dit verband wordt de *suspicion légale*, waaronder GROEN de roomsche

Kerk wilde houden en waarvan het begrijpelijk is dat de Roomschen er zich aan ergerden omdat zij er in zagen een poging om het stigma der onderdrukking op hen te doen blijven rusten, minder odieus. Men moet deze opvatting van GROEN zien, als eene onder de omstandigheden door den liberalen Staat geschapen. Waren de kerkelijke aangelegenheden geregeld naar GROEN's smaak, zoo ware een concordaat tot stand gebracht, en alzoo naar zijn eigen woorden door overleg met het Hoofd der Roomsch-Katholieke gezindheid de betrekkingen van den Staat tot de Roomsch-Katholieke Kerk op een geregelden voet gebracht. Doch dan tevens niet, naast het mutueele verdrag ten gunste der Roomschen ten nadeele van de Gereformeerden en ge-octroyeerd reglement, maar ook hier een publiekrechtelijke regeling, door overleg ontstaan.

Sinds 1853 is er veel veranderd.

De geestelijke strijd door geloovige Roomschen en Protestanten gezamenlijk gestreden tegen het liberalisme en de ontwikkelingsgang der Protestantsche Kerken gedurende de negentiende eeuw hebben veel van wat van liberale zijde dreigde verhoed. De ondergang van het liberalisme als Staatbeheerschende macht heeft de vrijheid en de gelijkstelling der gezindheden ten slotte toch doen beklijven. De Kerken zijn vrij geworden. Doch haar verhouding tot den Staat is niet geregeld. Voor een revisie van het zesde Hoofdstuk onzer Grondwet, voor het op geregelden voet brengen van de betrekkingen tusschen Kerk en Staat zal het echter noodig zijn het inzicht te verscherpen in wat in de eerste helft der vorige eeuw tusschen Kerk en Staat is voorgevallen. Want eerst als men weet wat er gebeurd is, zal men, zonder ook maar eenigszins tot repristinatie te neigen, kunnen gaan denken over wat er moet gebeuren.

LITERATUUR.

- P. ALBERS S. J. *Geschiedenis van het herstel der hierarchie in de Nederlanden*. Nijmegen, 1903; twee deelen.
- Dr. J. WITLOX. *Studien over het herstel der hierarchie in Historisch Tijdschrift*, 1928.
- Mr. D. KOORDERS. Artikelen in *De Gids*, 1854.
- Dr. J. SCHOKKING. *Historisch-Juridische schets van de wet van den 10den September 1853 tot regeling van het toezicht op de onderscheidene Kerkgenootschappen*. Leiden 1894 (diss. V. U.).

- Dr. J. BRUINS SLOT. *Groen van Prinsterer bij het herstel der hiërarchie in de Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland*. Amsterdam 1931 (diss. V. U.).
- Handelingen van de Regering en de Staten-Generaal over de Grondswetsbepalingen nopens de Godsdienst, de verhouding tusschen Kerk en Staat, de organisatie van en het toezigt op de Kerkgenootschappen*. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1853; twee deelen.
- Verder zie men de hoofdstukken over de Aprilbeweging in:
- J. A. DE BRUYNE. *De Staatkundige Geschiedenis van Nederland in onzen tijd*. Deel I. Leiden, z. j.
- Mr. W. J. VAN WELDEREN BARON RENGERS. *Schets eener parlementaire Geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1891*. 2e druk, Den Haag 1905.
-

DE TEGENWOORDIGE STAND VAN HET VACCINATIE-VRAAGSTUK

DOOR

DR. A. C. DROGENDIJK.

I.

Er is op den dag van heden voorzeker alleszins reden om den stand van het vaccinatie-vraagstuk eens nader te bezien ¹⁾. Immers het z.g.n. „opschortingswetje” van 11 Febr. 1928, waarbij als „tijdelijke bepaling” de indirecte vaccinatiedwang buiten werking werd gesteld met het oog op het gevaar voor encephalitis en waarvan de geldigheidsduur aanvankelijk jaarlijks, later (sinds 1930) telkens met een tijdperk van twee jaren is verlengd geworden, is wel in 1936 wederom bestendigd, maar thans met een geldigheidsduur van slechts één jaar. De reden hiervan is te vinden in de memorie van toelichting op laatstgenoemd wetsontwerp.

De hoop, dat men de middelen zou vinden om de encephalitis na vaccinatie geheel te voorkomen of dat deze complicatie vanzelf weer zou verdwijnen, is helaas niet in vervulling gegaan. Wel heeft de ervaring der laatste jaren het inzicht in het encephalitis-vraagstuk vergroot. Daarbij is gebleken, dat dit gevaar vrijwel niet bestaat, indien op jeugdigen leeftijd, te weten beneden 2 jaar, wordt gevaccineerd. Hoewel de Minister van meening is, dat in de toekomst overgang naar den directen vaccinatieplicht wellicht de eenige oplossing zal zijn om uit de bestaande moeilijkheden te komen, heeft hij nu, gelet op de tegenwoordige politieke omstandigheden ²⁾, nog geen anderen uitweg gezien dan nogmaals een verlenging van de bestaande opschorting van den vaccinatieplicht voor te stellen. In tegenstelling tot de vorige voorstellen stelt hij thans evenwel een opschorting voor van slechts één jaar, opdat in den loop van het volgende jaar een principieele behandeling van het vaccinatie-vraagstuk aan de orde kunne komen.

Uit dezen laatsten zin blijkt genoegzaam waarom het momenteel

zoo gewenscht is den huidigen stand van het vaccinatie-vraagstuk op te maken. Alvorens hiertoe over te gaan is het allereerst noodig na te gaan wat de aanleiding geweest is tot het dusgenaamde opschortings-wetje en vervolgens waarom men het ongewenscht vindt den duur der tijdelijke bepalingen nog langer te verlengen.

De Pokken, een thans bij ons vrijwel onbekende ziekte, waren oudtijds overbekend en hebben in vroeger eeuwen een ontzettende sterfte onder de volken aangericht. Speciaal in de 18e eeuw was de pokziekte een van de meest verbreide besmettelijke ziekten en vielen talrijke kinderen aan haar ten slachtoffer. Nu wist men al sinds overoude tijden, dat men door het laten doorstaan van een lichten vorm van pokken, hetzij op natuurlijke wijze (natuurlijke variolatie), hetzij langs kunstmatigen weg (kunstmatige variolatie of inoculatie genaamd) de kinderen tegen den heftigen vorm der epidemieën kon beschutten. Evenwel de inoculatie of kinderpokinenting was niet altijd een onschuldige kunstbewerking. Dodelijke afloop was niet zeldzaam en de ingeënten waren bovendien een bron van besmetting voor de overige menschen. Vandaar dan ook, dat sommigen het middel erger achtten dan de kwaal en de inoculatie in sommige steden van ons vaderland zelfs door de Overheid werd verboden.

Het was dan ook een enorme verbetering in de bestrijding der pokken, toen de Engelsche plattelands geneesheer EDWARD JENNER op het einde der 18e eeuw de vaccinatie of koepokinenting ontdekte. Deze methode van inenting toch bracht wel dezelfde beschuttende werking tegen pokken teweeg als de vroegere inoculatie, doch miste de naeelen aan de kinderpokinenting verbonden. Geen wonder, dat de vaccinatie zich spoedig tal van geestdriftige aanhangers verwierf. En hoewel velen aanvankelijk nog de inoculatie prefereerden en anderen op medische, maar vooral op religieus-ethische gronden de vaccinatie heftig bestreden, was niettemin in de eerste jaren der 19e eeuw het pleit ten voordeele der vaccinatie beslist.

Met dat al waren de pokken nog niet uitgeroeid. Met name in die landen, waar de vaccinatietoestand onvoldoende was, brak na de oorlogen van het midden der vorige eeuw telkens een pokkenepidemie uit. Zoo ontstond omstreeks 1870 in Europa een pokkenepidemie, die weldra een moorddadig karakter aannam. Wat Nederland betreft duurde de epidemie van November 1870 tot Augustus 1872 en was ze vooral van Maart tot September 1871 buitengewoon hevig. Niet

minder dan 23000 menschen vielen destijds aan de pokken ten slachtoffer. Geen wonder, dat alleen van een algeheele vaccinatie der bevolking op den duur heil was te verwachten. Dientengevolge werd in de „Besmettelijke-ziektenwet binnenland” van 4 Dec. 1872 het volgende artikel (17) opgenomen:

Onderwijzers, onderwijzeressen of leerlingen, die niet blijkens verklaring van een geneeskundige met goed gevolg of meer dan eens de inenting der koepokken hebben ondergaan of aan de natuurlijke kinderpokken (*variolae*) hebben geleden, worden in de scholen niet toegelaten . . .

Uit dit art. 17 blijkt, dat men ter voorkoming van de pokken niet rechtstreeks aan de bevolking de verplichting oplegde zich te laten vaccineeren, maar *indirect*. De wet bewandelde een zijweg, den z.g.n. indirecten vaccinatiedwang, welke op den duur niettemin tot hetzelfde resultaat leidde. De leerplicht, ingevoerd bij de wet van 7 Juli 1900, vormde den sluitsteen van den vaccinatiedwang. Het gevolg hiervan was, dat behoudens de enkele gevallen, waarin door huisonderwijs buiten de school aan de leerplichtwet werd voldaan, sinds 1901 practisch alle 7-jarigen waren ingeënt³⁾.

Deze maatregelen waren doeltreffend. Stierven er op het einde der vorige eeuw, toen de bevolking nog niet geheel dóórgevaccineerd was, jaarlijks nog honderd of meer aan de pokken, sedert het begin dezer eeuw daalden deze getallen aanmerkelijk⁴⁾, terwijl het sterftecijfer in de latere jaren practisch nihil was.

Wat de inenting zelf aangaat, werden door verbetering der techniek en de selectie (schifting) der te enten personen de schadelijke gevolgen, die nog altijd de vaccinatie aankleefden, sterk verminderd. Dit laatste was nl. mogelijk geworden door de wijziging en aanvulling der B. Z. W. (Besmettelijke-ziektenwet) van 4 Dec. 1872, bij de wet van 17 Juli 1911⁵⁾ en het K. B. van 23 Febr. 1912. Voor ons doel is het belangrijkste art. 1 van de voorschriften, behoorende bij art. 17a en voorts art. 17b van het z.g.n. „Vaccinewetje”. Art. 1 van bedoelde voorschriften luidde als volgt:

De geneeskundige gaat tot de inenting niet over dan na zich te hebben overtuigd van den gezondheidstoestand van den in te enten persoon.

Ducht hij van de inenting bijzonder gevaar voor de gezondheid van den in te enten persoon, dan deelt hij dit aan hem, die den in te enten persoon geleidt, of aan dezen zelf, mede en wordt de inenting uitgesteld.

Art. 17b had tot inhoud, dat een niet-ingeënte onderwijzer of leerling tot de school moet worden toegelaten, als twee geneeskundigen verklaren, dat van de inenting voor de gezondheid van dien persoon bijzonder gevaar te duchten is.

Men kon dan ook tot voor kort met eenig recht zeggen, dat de vaccinatie, met zorg overlegd en met beleid uitgevoerd, een practisch ongevaarlijke kunstbewerking was.

Helaas verloor de inenting tegen de pokken opnieuw het groote hierin gestelde vertrouwen, toen in 1912 in Engeland de eerste gevallen van encephalitis postvaccinalis (hersenontsteking na koepok-inenting) werden waargenomen. In ons land werden voor het eerst in 1924 twee gevallen van deze ernstige ziekte bekend. Spoedig zagen meerdere publicaties over deze noodlottige complicatie het licht. Dit leidde in 1928, bij de wet van 11 Febr., tot opschorting van den zijdelingschen inentingsdwang, voorloopig voor den duur van één jaar (tot 1 Jan. 1929). Als „tijdelijke bepaling” werd in dit z.g.n. opschortingswetje ingevoerd, dat de indirecte vaccinatiedwang buiten werking wordt gesteld met het oog op het gevaar voor encephalitis, doch weder kan worden toegepast, ook op het onderwijzend personeel, zoodra één of meer gevallen van pokken in een gemeente zijn voorgekomen en zoolang het gevaar voor besmetting niet is geweken.

Einde 1928 en volgende jaren werd de maatregel van tijdelijke opschorting van den indirecten vaccinatiedwang eenige malen herhaald, totdat er een kentering begon te komen in het inzicht omtrent de grootte van het gevaar, dat aan de inenting was verbonden, vergeleken met dat, hetwelk de bevolking bedreigde door den steeds slechter wordenden immuniteitstoestand⁶⁾. Deze meeningsverandering vindt haar neerslag in de reeds gememoreerde kortelings aangenomen opschorting van den inentingsdwang tot slechts één jaar en de meening van den minister, dat aan directen vaccinatieplicht in de nabije toekomst wel niet te ontkomen zal zijn. Aan de memorie van antwoord aan de Tweede Kamer in zake het wetsontwerp tot verlenging van den geldigheidsduur van bovengenoemde „tijdelijke bepaling” zij nog het volgende ontleend:

De minister heeft zich rekenschap gegeven van het feit, dat sedert het opschorten van den indirecten vaccinatieplicht er in ons land nog wel is gevaccineerd, maar dat het aantal niet gevaccineerde kinderen geleidelijk zoo groot is geworden, dat ook naar het oordeel van den

Gezondheidsraad ons land geacht moet worden niet meer voldoende tegen pokken te zijn beschermd. Velerlei ernstige gevaren kunnen daaruit reeds in de naaste toekomst voortvloeien.

In de eerste plaats de onmiddellijke bedreiging van menschenlevens door de pokken. Immers de ervaring heeft geleerd, dat steeds weer na eenige jaren eenige gevallen van pokken worden geïmporteerd. Vroeger kon door onzen behoorlijken immuniteitstoestand groote uitbreiding daarvan worden voorkomen. In de toekomst mag echter eenzelfde gang van zaken niet meer worden verwacht.

Vervolgens moet ook aandacht worden geschonken aan het gevaar, dat er voor ons land uit oeconomisch oogpunt zou kunnen rijzen, indien zich hier in de toekomst pokkengevallen zouden voordoen.

In de derde plaats schuilt er in onzen onvoldoenden immuniteitstoestand ook een ernstig gevaar in verband met onze landsverdediging.

Eindelijk dreigt er uit onzen slechten immuniteitstoestand, als gevolg van de vrees voor encephalitis, juist ernstig gevaar voor het ontstaan van encephalitis en wel om twee redenen. Vooreerst zal, bij een eventueele pokkenepidemie, de vaccinatie moeten geschieden op een leeftijd, die voor encephalitis niet als ongevaarlijk beschouwd moet worden. En verder zal het bij een massale vaccinatie niet mogelijk zijn aan de contra-indicaties tegen de inenting voldoende aandacht te schenken.

Om al deze redenen is de minister er diep van doordrongen, dat er met kracht naar moet worden gestreefd in den bestaanden onvoldoenden immuniteitstoestand van onze bevolking verbetering te brengen. Langs verschillende wegen echter kan men dit doel bereiken.

Met propaganda voor vrijwillige vaccinatie is naar het oordeel van den minister wel iets te bereiken. Hij heeft dan ook het voornemen deze propaganda in het komende jaar krachtig te bevorderen. Maar hij is er tevens van overtuigd, dat met propaganda alleen de minimum toelaatbare immuniteitstoestand niet zal worden verkregen. Immers het steeds opschorten van den vaccinatieplicht door de regeering is een rem op de propaganda voor de vrijwillige vaccinatie. Daarom zal de wetgever in de toekomst tegenover de vaccinatie een ander standpunt moeten innemen en zal met krachtige propaganda voor de vrijwillige inenting, zonder een wettelijke verplichting op den achtergrond, niet kunnen worden volstaan.

Herstel van den indirecten vaccinatieplicht zonder overgangsbepa-

lingen acht de minister om begrijpelijke redenen uitgesloten. In dit geval toch zouden alle kinderen, die thans ouder zijn dan twee jaar, doch nog niet boven den schoolplichtigen leeftijd en niet gevaccineerd zijn (ruim één millioen), aan de inenting moeten worden onderworpen op een leeftijd, welke voor het gevaar van encephalitis niet onbedenklijk is.

Men zou ook den indirecten vaccinatieplicht kunnen herstellen op deze wijze, dat krachtens een overgangsbepaling zonder vaccinatiebewijs tot de scholen zouden worden toegelaten de kinderen, die thans reeds den leeftijd van twee jaren hebben overschreden. Er valt echter te vreezen, dat vele ouders hun kinderen, jonger dan twee jaar, desondanks niet bijtijds zullen laten vaccineeren. Wanneer dan over vijf jaar de overgangsbepaling zal zijn uitgewerkt, zullen er vele kinderen gevonden worden, die niet over een vaccinatiebewijs beschikken. Zal men dan aan deze kinderen de verplichting durven opleggen zich op een niet ongevaarlijken leeftijd te doen vaccineeren? De vraag stellen is haar beantwoorden. Men zal niet anders kunnen doen dan de werking der overgangsbepaling met idem zooveel jaren verlengen.

Het is om deze redenen, dat de minister in de memorie van toelichting heeft geschreven, dat in de toekomst overgang naar den directen vaccinatieplicht wellicht de eenige oplossing zal zijn.

Met deze oriënteerende uiteenzettingen zitten we als het ware midden in de quaestie. In het volgende willen wij nu de verschillende aspecten, die het vaccinatie-vraagstuk op heden biedt, meer in het bijzonder nagaan en critisch bezien. Daarna hopen wij gelegenheid te vinden de voor- en nadeelen van de verschillende maatregelen, die men ter bestrijding van het pokkengevaar heeft voorgesteld, te bespreken en tegen elkander af te wegen. Aan het slot van onze beschouwingen zullen wij trachten een oplossing te vinden voor dit niet alleen voor het individu maar ook voor onze samenleving zoo uitermate urgente en belangrijke vraagstuk.

Om een juist inzicht te krijgen in de kracht, draagwijdte en gevolgen van de verschillende maatregelen, die men voorgesteld heeft ter verbetering van de immuniteit der bevolking tegen pokken, is het vooraf noodig iets naders mede te deelen omtrent aard en wezen van deze ziekte, alsmede enkele opmerkingen te maken aangaande de voor- en nadeelen van de vaccinatie.

De pokken behooren tot de z.g.n. infectieziekten. Deze ziekten ken-

merken zich door het gevaar van besmetting, waaronder verstaan wordt, dat de ziekte onder bepaalde omstandigheden van een persoon op een tweeden kan overgaan. Lang niet alle infectieziekten zijn even besmettelijk en ook is de wijze van besmetting zeer verschillend. De pokken nu zijn een *zeer besmettelijke ziekte*. De besmetting kan overgebracht worden door *directe* aanraking met een zwaar zieke (of iemand, schijnbaar gezond, doch in werkelijkheid in zeer lichten graad aan pokken lijdend) of langs *indirecten* weg door infectie met besmette voorwerpen afkomstig van een ziek of herstellend individu. Bij de directe wijze van besmetting wordt de ziektestof overgebracht door het bloed der patienten tijdens de koortsperiode of door het sputum en de speekseldruppeltjes der lijders, afkomstig van blaasjes in de mond- en keelholte. Ook kan smetstof worden overgebracht door den inhoud der pokpuisten, alsmede door middel van de indrogende en afvallende korsten. Indirect kan de besmetting overgebracht worden door vliegen, alsook door lijf- en beddegoed en andere voorwerpen, die met den zieke in contact zijn geweest. Infectie door middel van de lucht is waarschijnlijk uitgesloten. Wel wordt de pokstof als „vluchtig” beschouwd. De smetstof blijft n.l. levend niettegenstaande indrogen. Ook aan het stof in de omgeving der patienten hecht zich de ziektestof vast. Vandaar dat het bezoeken van een lijder aan pokken, ook al blijft men op geruimen afstand, reeds voldoende is om besmet te worden en (of) de smetstof over te brengen.

In de allereerste dagen van het ziek zijn is de patient het minst infectieus, spoedig neemt echter de besmettelijkheid toe, het meest tijdens het z.g.n. pustuleuse stadium (etterig worden der pokblazen) en het indrogen der korsten. Ook de lijken van aan pokken gestorven personen en vanzelf alles wat daarmede in aanraking is geweest leveren besmettingsgevaar op.

Enorm is het aantal slachtoffers geweest, dat in den loop der eeuwen aan pokken is te gronde gegaan. IJsland werd in het begin der zestiende eeuw (1511) voor een belangrijk deel ontvolkt ($\pm 30\%$ der bevolking stierf aan variola), terwijl ongeveer 2 eeuwen later (1707) 18000 van de 50000 inwoners aan de pokken overleden. Omstreeks 1620 werd Siberië door de pokken zoo goed als uitgemoord. In 1734 stierven er te Groenland van de bevolking, die op 6 tot 7000 geschat werd, niet minder dan twee derde der bewoners. Toen de pokken Mexico binnendrongen, moeten er in betrekkelijk korten tijd

niet minder dan drie en een half millioen menschen hieraan bezweken zijn. In Ned. Indië te Batavia stierven er omstreeks 1778 15—20 slaven per jaar en per huis aan de pokken.

Ook in Europa was de mortaliteit niet gering en werd het in de 18e eeuw zelfs zoo erg, dat men met recht van een „pokkennood” kon spreken. Zoo stierven omstreeks 1765, volgens den Berlijnschen Pastor SÜSZMILCH, een twaalfde deel der menschen aan de pokken. In Engeland overleden van 1711—1740 65000 personen aan deze verschrikkelijke ziekte; in bepaalde perioden zouden er zelfs tegen 1 geboorte meer dan 6 sterfgevallen bij de zuigelingen zijn waargenomen. Te Amsterdam vielen in het midden der 17e eeuw jaarlijks gemiddeld 583 patienten ten offer aan de pokken. Te Parijs overleden in 1716 11000, te Rome in 1754 meer dan 6000 menschen aan de varolia vera. In Zweden kwam in de jaren 1751—1770 ongeveer 13 % van alle sterfgevallen op rekening van de pokken; van 1751—1810 stierven er daar in totaal ongeveer 300000 aan deze ziekte.

Wat den aard der pokken-epidemieën aangaat, leert de geschiedenis, dat het ontstaan van een epidemie zoo goed als steeds langzaam is geweest. Bijna altijd bleef de epidemie in een bepaalde plaats of streek hangen en breidde zich daar niet explosief maar geleidelijk, al naar gelang van het aantal bezoeken en de familiebetrekkingen, onder de inwoners uit. Zelden hadden verschillende plaatsen tegelijk een epidemie te verduren, meestal trokken de pokken van stad tot stad, van dorp tot dorp, van streek tot streek. Een enkele maal vonden ook wel hevige explosies plaats, maar in den regel verbreidden zich de pokken toch meer diffuus. Juist deze langzame voortwoekering der pokziekte is uiterst karakteristiek en hierdoor onderscheidt zij zich scherp van cholera en griep, die een explosief karakter dragen, zich als een loopend vuurtje verspreiden en geheele landstreken bijna tegelijkertijd aantasten.

Behalve deze zeer ernstig verloopende pokken-epidemieën heeft men ook epidemieën waargenomen van pokziekte, die goedaardiger van karakter waren, althans een veel geringere sterfte vertoonden. Mede omdat lijders hierbij afwijkende verschijnselen vertoonden van de echte pokken, hebben verschillende onderzoekers dezen vorm van pokken met een anderen naam betiteld en spreekt men van *alastrim* of *variola minor*.

De naam *alastrim* is afkomstig van Brazilië. Hij zou afgeleid zijn van: *alstrar*, dat verspreiding beteekent. Al naar het land waar deze

lichte vorm van pokken werd waargenomen kreeg de ziekte verschillende namen. Zoo spreekt men vaak van *kafferpokken*, omdat alastrim het eerst in Zuid-Afrika is waargenomen. Een andere naam, welke in Zuid-Afrika gebruikt wordt, is *Amaas*, dat de naam is voor gefermenteerde melk en waarop de inhoud der blaasjes lijkt. De Engelsche benaming *milk-pox* duidt eveneens hierop. Ook spreekt men om deze reden wel van *witte pokken*. Noemt men in Zuid-Afrika deze ziekte *Amaas*, de epidemieën in Midden-Afrika dragen weer een anderen naam en staan daar bekend als *Sanaga pokken*. In Frankrijk betitelt men alastrim met den naam van *Fièvre éruptive*. Wegens de overeenkomst met de waterpokken wordt ook wel gesproken van *variolo-varicellen* of *varioloid-varicellen*. Ten slotte komt men nog tegen de namen *mild small-pox* 7) en *variola minor*, welke er op wijzen, dat alastrim gekenmerkt is door licht beloop en geringe letaliteit.

Het verloop van deze epidemieën is ongeveer gelijk aan dat der echte pokken. Het langzame begin, de lange duur, het schijnbaar dooven om dan weer met vernieuwde kracht uit te breken, het telkens vormen van nieuwe haarden, een enkelen keer zelfs min of meer hevige explosies toonen dit aan. Ook de alastrim trekt van plaats tot plaats en volgt in 't algemeen het verkeer. Karakteristiek voor de epidemie is het groot aantal zieken en de geringe sterfte. Terwijl de variola vera een letaliteit geeft van 15 % of meer, geven de epidemieën van alastrim een sterftcijfer van ± 0.3 tot 3 %. Zoo werden op de Azoren 15000 van de 126000 inwoners aangetast; in Brazilië niet minder dan ruim 200000. De sterfte was echter in beide gevallen zeer gering. Ook de volgende cijfers geven duidelijk aan de geringe letaliteit van deze ziekte. In Engeland kwamen van 1922—1928 37346 gevallen van alastrim voor, waarvan slechts 119 met den dood eindigden. Nog goedaardiger was de epidemie in Zwitserland, waar onder 3900 zieken in de jaren 1921—1924 slechts 3 dooden te betreuren vielen.

Al deze cijfers toonen genoegzaam aan, dat inderdaad voor de alastrim-epidemie typeerend is eenerzijds een groot aantal zieken en anderzijds slechts weinig dooden.

Behalve deze beide soorten pokziekte onderscheidt men nog een derden vorm van pokken, variolois genaamd of gewijzigde pokken. Krijgt iemand, die gevaccineerd is, toch de pokken, dan zal men den invloed der vaccinatie bemerken aan een gewijzigd beloop der ziekte. In deze gevallen nemen de pokken een lichter vorm aan. Voor ons

doel heeft overigens de onderscheiding der pokziekte in de drie genoemde vormen (zware vorm van pokken of variola vera, lichtere vorm of variolois en goedaardige vorm of alastrim) weinig zin, omdat de behandeling en met name de bestrijding voor alle drie vormen van pokken gelijk zijn ⁸).

Wat de behandeling van de pokken aangaat, zijn wij helaas gauw uitgepraat. Een specifiek geneesmiddel tegen pokken kennen wij niet. Het eenige wat wij kunnen doen is de voorwaarde voor de genezing zoo gunstig mogelijk maken, het lijden van den patient verlichten en de complicaties, die den patient bedreigen, trachten te voorkomen. On-eindig veel sterker staan wij evenwel in de bestrijding van deze ziekte.

De wijze van bestrijding eener besmettelijke ziekte komt in principe op het volgende neer: eenerzijds zoekt zij haar kracht, waar dit mogelijk is, in het onvatbaar maken van het individu; anderzijds tracht zij bij het voorkomen der eerste gevallen de epidemie in de kiem te smoren en verder de individuen voor besmetting te behoeden. Bij de pokken nu ligt het zwaartepunt der bestrijding in het onvatbaar maken van het individu voor deze ziekte. Dit laatste bereikt men door middel van de *vaccinatie*, d. i. door behandeling met levende, doch verzwakte ziektekiemen den weerstand van het individu tegen een of andere besmettelijke ziekte (pokken, hondsdolheid, tuberculose of pest) uit eigen kracht verhoogen. Deze kunstmatige, actief verworven, immuniteit is plus minus van denzelfden aard als de door ziekte verworven immuniteit, alleen niet zoo krachtig.

Het merkwaardige bij de vaccinatie tegen pokken is nu, dat enting met koepokstof niet alleen koepokkenimmuniteit geeft, maar ook immuniteit voor menschenpokken. Reeds lang was dit een bekend ervaringsfeit. Algemeen was onder de boeren in Engeland, Frankrijk en Noord-Duitschland bekend, dat melkers en melksters, die eenmaal de koepokken ⁹) hadden gehad, bij een latere (mensen) pokkenepidemie van deze ziekte verschoond bleven. Bij de boerinnen in Jutland was het in de 17e en 18e eeuw de gewoonte „om met hunne jonge meisjes de koeien aan deze zweeren sukkelende te gaan bezoeken, om haar door dezelve te laten besmetten, om daardoor, als zij zeiden, mooie dochters te hebben, en voor te komen, dat ze door geen kinderziekte misvormd of geschonden konden worden.”

Het is nu de onsterfelijke verdienste geweest van EDWARD JENNER, dat hij niet alleen de volkstraditie wetenschappelijk bevestigde, maar

tevens heeft aangetoond, dat de kunstmatige enting der koepokken het individu voor menschenpokken ongevoelig maakte en verder den weg heeft aangewezen voor een algemeene toepassing der vaccinatie.

Hoewel het nut der vaccinatie herhaaldelijk in twijfel is getrokken, zijn nooit steekhoudende bewijzen hiervoor aangebracht. De historie heeft afdoende geleerd, dat het eenige doelmatige middel om de pokken te voorkomen of te beperken de vaccinatie is. Eenige recente mededeelingen omtrent de koepokinenting mogen voor degenen, die desondanks nog steeds niet overtuigd zijn van het nut der vaccinatie, als bewijs voor deze stelling dienen.

Pokken kwamen in Egypte sedert onheugelijke tijden voor en de sterfte aan deze ziekte was niet gering. Zoo heeft men berekend, dat in de 18e eeuw gedurende een periode van 25 jaar niet minder dan 15 miljoen personen aan de pokken ten slachtoffer zijn gevallen. Gemiddeld bedroeg de pokkensterfte in Egypte ongeveer 2% van de totale bevolking per jaar. Merkwaardig hierbij was een zekere periodiciteit: ongeveer om de 5 jaar nam men een belangrijke stijging waar van het aantal ziekte- en sterfgevallen. Toen nu in 1914 1560 van de 7100 pokklidders waren overleden en deze misère in 1919 opnieuw dreigde te beginnen, besloten de gezondheidsautoriteiten tot een systematische vaccinatie van het geheele volk. Politieke troebelingen en onvoldoende capaciteit van de rijkskoepokinrichting deden deze eerste proefneming maar betrekkelijk slagen. In 1925 echter besloot men opnieuw de geheele bevolking in te enten, maar nu beter dan in 1919/1920. De resultaten van deze grootere campagne, in 1927 geëindigd, waren schitterend. In 1928 was het aantal pokkengevallen, dat normaliter ongeveer 2000 bedroeg met \pm 300 sterfgevallen, reeds gedaald tot 20, waaronder 4 sterfgevallen. En van die 20 waren er nog 8 geïmporteerd (in Suez aan land gebracht door passagiers van elders afkomstig). In 1931 werden slechts 10 pokkengevallen geregistreerd (geen sterfgevallen), die alle zonder uitzondering geïmporteerd waren, zoodat in dat jaar Egypte voor het eerst sedert menschenheugenis vrij van pokken was. Dit voorbeeld uit onzen tijd toont o.i. wel afdoende aan, dat algeheele vaccinatie der bevolking in staat is de pokken uit een land te verdrijven.

Speelt dan, zoo zal menige lezer ongetwijfeld vragen, de hygiëne, met name de verbeterde hygiënische omstandigheden, in 't geheel geen rol bij de bestrijding der pokken? Deze vraag moet *bevestigend* be-

antwoord worden. Dat de pokken in vroeger tijden zooveel slachtoffers hebben gemaakt, is zeker voor een deel te wijten aan de toenmaals slechte hygiënische omstandigheden, waaronder de bevolking leefde. Niettemin speelt de hygiëne een bescheiden rol en komt ze pas op het tweede plan. *Met hygiëne alleen komt men er niet, evenmin echter met uitsluitend vaccinatie.*

Deze laatste stelling is o.m. af te leiden uit hetgeen wij ten opzichte van de pokken zien in Engeland vergeleken met Britsch-Indië. Gerekend van 1878 af tot 1930 verdween in Engeland, ondanks het afnemen van de vaccinatie, de pokkensterfte¹⁰⁾, terwijl in deze periode in Britsch-Indië ondanks een veelvuldige vaccinatie de pokken een ontstellend groot aantal slachtoffers bleven vragen. KILLICK MILLARD meent, dat de betere hygiënische omstandigheden in Engeland oorzaak zouden zijn, dat ook bij import van zware gevallen de epidemie weer bedwongen kan worden¹¹⁾, ondanks slechten vaccinatie-toestand der bevolking. Het groot aantal sterfgevallen in Britsch-Indië schreef hij daarentegen toe, behalve aan den korten duur van de beschermende werking der vaccinatie, aan de slechte hygiënische toestanden. Wij zullen nog gelegenheid hebben op deze belangrijke gevolgtrekkingen van MILLARD terug te komen. *(Slot volgt).*

¹⁾ Zooals bekend heeft Mr. H. BIJLEVELD destijds (Maart, Mei en Juni 1929) een belangrijke bijdrage over het vaccinatie-vraagstuk in dit Tijdschrift doen verschijnen. Sindsdien is er echter zooveel gebeurd (wij denken aan de alastrim-epidemie van 1929, juister inzicht in het encephalitis-vraagstuk, kentering in de meening omtrent de grootte van het gevaar, dat aan de inenting verbonden is, vergeleken met dat, hetwelk de bevolking bedreigt door den steeds slechter wordenden inentingstoestand, e. d.), dat een hernieuwde behandeling van dit onderwerp gerechtvaardigd is.

²⁾ Tweede-Kamerverkiezing 1937.

³⁾ Vgl. Dr. H. H. VAN EYK en Mr. A. J. VERSTEGEN: Arts en Wet. Haarlem, 1912, blz. 224.

⁴⁾ Het hoogste getal werd bereikt in 1903, n.l. 22.

⁵⁾ In werking getreden 1 Mei 1912.

⁶⁾ Immuniteit is: onvatbaarheid voor ziekte.

⁷⁾ Met waterpokken heeft de pokziekte niets gemeen; het zijn twee geheel verschillende ziekten, die slechts daarom een gelijkkluidenden naam hebben gekregen, omdat zij één opvallend symptoom gemeen hebben, n.l. den uitslag.

⁸⁾ Een aan de uiers der koeien voorkomende besmettelijke, pokachtige uitslag.

⁹⁾ De Engelsche naam *small-pox* en de Fransche aanduiding *petite-vérole* wijzen op de vroegere verwarring van pokken met syphilis, die men als „grootte pokken” karakteriseerde.

¹⁰⁾ Niet echter ziektegevallen van pokken.

¹¹⁾ Door middel van snelle afzondering en contacten-vaccinatie.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

De Anti-Revolutionaire Partij is voor een zoo groot mogelijke zelfstandigheid van provincie en gemeente. Maar — en hier zit voor mij de moeilijkheid — in plaats van met die zelfstandigheid rekening te houden t. a. v. het bestuur van deze lichamen, negeert de A.R.P. die zelfstandigheid m. i. volkomen. Momenteel toch is de toestand zoo, dat de Raad (om nu alleen over de gemeente te spreken) aan het hoofd der gemeente staat, terwijl B. en W. uitvoerders zijn van den wil van den Raad. Is dit nu niet revolutionair? Is dit niet precies hetzelfde als wat ROUSSEAU c.s. leerden t. o. v. het staatgezag? De Staat uitvoerster van den volkswil.

Juist uit die zelfstandigheid moet toch voortvloeien dat we de gemeente gaan beschouwen als een landje op zichzelf; dus een regeering (i. c. de Burgemeester, als vertegenwoordiger van het centraal gezag, met de Wethouders — de laatsten dus niet verkozen door de Raad —) en daartegenvoer ter controle: de Raad, opkomend voor de rechten en vrijheden der gemeentenaren.

Volgens de Grondwet is de Raad het hoofd der gemeente, Ergo, het volk regeert. Is dit antirevolutionair? Gaarne Uw meening hierover.

ANTWOORD:

Het is wenschelijk onderscheid te maken tusschen een zoogenaamde volksregeering en de beginselen van de staatsleer van ROUSSEAU. Het een is niet aan het ander gelijk. Nu zeggen wij niet, dat het bestuur van onze gemeenten volgens de thans geldende regeling een volksregeering is (daarover straks nog nader); maar ook al ware dit het geval, dan zou men nog niet mogen zeggen, dat het bestuur der Nederlandsche gemeenten geschoeid is op de leest van ROUSSEAU's staatsleer.

Het wezen van ROUSSEAU's leer ligt hierin besloten, dat hij de staatsmacht afleidde van het natuurlijk en onvervreemdbaar recht van het individu en haar losmaakte van historie en godsdienst. Doch wanneer U let op de ontwikkeling van het bestuur onzer gemeenten, dan zult U erkennen, dat dit bestuur niet zijn ontstaan vindt in filosofische over-

wegingen omtrent het individueele recht van de ingezetenen van de gemeenten, maar dat het vrucht is van factoren van historischen, staatkundigen en sociologischen aard.

Daarbij merken wij voorts nog op, dat men niet meenen moet, dat de practijk van de toepassing van ROUSSEAU's beginselen noodwendig tot een volksregeering leiden moet. De practijk van ROUSSEAU's leer was in hooge mate ondemocratisch, gelijk op bijzonder duidelijke wijze door Mr. GROEN VAN PRINSTERER o. a. in zijn brochure „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap” werd aangetoond. Feitelijk kwam ROUSSEAU's leer in de practijk neer op een dictatuur van de helft plus een; een meerderheidsregeering dus, welke tegenover de minderheid aan geen enkele beperking van godsdienstigen, zedelijken of maatschappelijken aard gebonden is. En wanneer men nu de geschiedenis van Frankrijk na de Fransche revolutie nagaat, dan ziet men, dat ROUSSEAU's leer niet slechts in practijk gebracht werd door de meerderheidsregeering van een volkscollege, doch ook door zeer persoonlijke dictaturen, gelijk die van NAPOLEON I, LOUIS PHILIPPE en dergelijke, welke in naam van de revolutionnaire beginselen optraden en daarbij de fictie huldigden, dat zij persoonlijk de representant waren van de volksmassa.

Anderzijds moet opgemerkt, dat de a.r. staatsleer zich niet in absoluten vorm uitspreekt ten gunste van een bepaalden staatsvorm. Ze sluit derhalve ook de volksregeering niet volstrekt uit, mits deze regeering niet door de revolutionnaire doch door de antirevolutionnaire beginselen wordt beheerscht.

Gelijk wij boven reeds opmerkten, is echter het bestuur onzer gemeenten geen volksregeering. Niet het volk, ook niet de gemeentelijke ingezetenen in volksvergadering vereenigd, is volgens de Grondwet het hoofd der gemeente, maar de Gemeenteraad. Zeker, dit college is gekozen door de ingezetenen. Doch de raadsleden zijn allerminst mandatarissen van de kiezers, zooals de leer van ROUSSEAU voorschrijft; doch zij hebben een eigen, zelfstandige taak, welke in gehoorzaamheid aan de door hen beleden beginselen en naar eisch van hun geweten in het belang van de gemeente moet worden vervuld.

En wat nu betreft uw gedachte om den Burgemeester, als vertegenwoordiger van het rijksgezag, bijgestaan door — niet door den Raad gekozen — Wethouders, de regeering over de gemeente op te dragen en den Raad als vertegenwoordigend lichaam ter bescherming van de rechten en vrijheden der ingezetenen daartegenover te plaatsen, willen wij opmerken, dat deze gedachte in strijd komt met de gemeentelijke zelfstandigheid zooals deze zich als vrucht van historische ontwikkeling hier te lande vertoont. Nu geven wij toe, dat het historisch geworden niet onaantastbaar is. Er kunnen zich omstandigheden voordoen, dat wijziging, soms zelfs ingrijpende wijziging van de bestaande toestanden geboden en ook geoorloofd is. Doch dan eischt eerbied voor den

historischen ontwikkelingsgang toch op zijn minst genomen, dat aanneemelijk is, dat de voorgestelde wijziging een verbetering zal beteekenen. En dit laatste zouden wij ten opzichte van uw gedachte niet durven zeggen.

Het opdragen van de regeering over de gemeente aan den vertegenwoordiger van het rijksgezag, zij het ook met een contrôlerecht van een college uit de ingezetenen, zou beteekenen een zeer ingrijpende herziening van ons gemeenterecht in de richting van centralisatie. En dien weg moet het juist niet op. De Rijksregeering moet contrôle hebben. Doch het wezen van de gemeentelijke autonomie en zelfbestuur is gelegen in het behandelen van eigen gemeentelijke aangelegenheden door de ingezetenen zelf via hun vertegenwoordigers en niet door ambtenaren van het Rijksgezag. Aan dat wezen van de gemeentelijke zelfstandigheid moet streng worden vastgehouden. En daarom lijkt uw gedachte ons onaanvaardbaar.

Nu kan men natuurlijk de vraag opwerpen, of centralisatie dan wel decentralisatie aanbeveling verdient. Het lijkt ons overbodig bij die vraag, waarvan de behandeling uiteraard nog heel wat ruimte in beslag zou nemen, uitvoerig stil te staan. Trouwens reeds meermalen hebben we over deze zaak in deze rubriek geschreven. Vast staat in elk geval, dat de antirevolutionaire staatkunde te allen tijde zeer sterk de wenschelijkheid van decentralisatie op den voorgrond geplaatst heeft en dat zij dit ook thans nog doet. En juist daarom zou uw gedachte van antirevolutionair standpunt niet zijn te aanvaarden. N.

2. VRAAG.

Onze Minister-President heeft in zijn rede voor den Kamer van Koophandel te Rotterdam (het was nog vóór de laatste Kamerverkiezingen) te kennen gegeven, dat de handel zoo spoedig mogelijk ontkend moet worden van de banden, die hem kwellen door de verschillende crisismaatregelen.

Doch tot mijn spijt kan de middenstand van die ontketening niets bemerken. Eerst de Vestigingswet. Daarna de maatregel inzake het slagersbedrijf. Straks komen ook andere middenstandsbedrijven onder dergelijke vrijheidsbeperkende maatregelen te staan. Bovendien is de vrijheid van middenstandsbedrijven tòch reeds bekort door de grootbedrijven als Unilever en de Vereenigde Bloemfabrikanten, die ook in de middenstandsbedrijven de baas spelen.

Kunt U mij over het optreden van de Overheid ten deze wat inlichtingen verschaffen, met name over de Vestigingswet?

ANTWOORD:

Vooraf willen we opmerken, dat wij uiteraard niet onder het oog kunnen zien alle moeilijkheden, welke de verschillende takken van de middenstandsbedrijven, mede als gevolg van de crisis en de crisismaatregelen, ondervinden. Daarvoor is de praktijk te uiteenlopend. Wij moeten ons daarom beperken tot de algemeene opmerkingen, welke de inzender maakt.

Deze punten zijn de volgende:

1. de crisismaatregelen en andere, vrijheid beperkende, ordeningsmaatregelen, met name de Vestigingswet;
2. de sluiting van het slagersbedrijf;
3. de macht van de diverse grootbedrijven over de middenstanders.

1. Dat de crisis de meeste middenstandsbedrijven hard heeft aangepakt, is een feit, waaromtrent geen verschil van meening mogelijk is. Evenmin zal iemand ontkennen, dat de crisismaatregelen voor de meeste middenstandsbedrijven moeilijkheden hebben gebracht, zij het ook niet voor alle bedrijven ernstige moeilijkheden. En zelfs zult u bij niemand tegenspraak ontmoeten, wanneer u zegt, dat er crisismaatregelen of onderdeelen daarvan zijn, die den toets van een objectieve critiek niet kunnen doorstaan.

Doch het medegedeelde geeft den indruk, dat de inzender bij zijn critiek op de crisismaatregelen nog verder gaat en eigenlijk van geen enkele crisis- of ordeningsmaatregel weten wil. Want de eenige grond, waarop hij de crisismaatregelen, evenals latere ordeningsmaatregelen, veroordeelt is het bezwaar, dat ze vrijheidsbeknotting tengevolge hebben.

Inderdaad, crisismaatregelen e.d. hebben vrijheidsbeperking tengevolge. En wanneer men die vrijheidsbeperking zonder meer als een grond tot veroordeeling beschouwt, moet het oordeel over de crisismaatregelen wel vernietigend luiden. Doch is deze zienswijze juist?

Naar het ons voorkomt, niet. De vrijheid, welke er zonder crisismaatregelen zou zijn geweest, zou niet zijn geweest een vrijheid om te leven, maar om te sterven. De Overheid heeft inderdaad door een tijdelijke crisiswetgeving de bewegingsvrijheid van vele bedrijven aan beperkingen onderworpen. Dat moest ze doen, teneinde belangrijke bronnen van het levensbestaan van ons volk te redden. En zeker: de crisiswetgeving was niet in hoofdzaak bedoeld tot redding van de middenstandsbedrijven van niet-agrarischen aard, al hebben ook vele van die bedrijven van bepaalde crisismaatregelen (contingenteeringen, middenstandscrediet, tariefmaatregelen e. d.) voordeel gehad. Doch wat zou het lot geweest zijn van de middenstandsbedrijven, vooral van die, welke nauw aan het landbouwbedrijf zijn gelieerd, indien dit laatste bedrijf was ten gronde gegaan en vele duizenden landarbeiders en boeren op onderstand van overheidswege zouden zijn aangewezen? Naar onze vaste overtuiging heeft het geheele bedrijfsleven, ook het middenstands-

bedrijf, hoe groot de bezwaren ook mogen zijn, per saldo voordeel gehad van de crisismaatregelen. En dat mag o. i. bij het beoordeelen van de crisismaatregelen niet uit het oog worden verloren.

Nu klaagt de inzender over het niet-liquideeren der crisismaatregelen. En hij ziet daarin tegenspraak van hetgeen Dr. COLIJN's rede „Wisselingen in het wereldverkeer”, gehouden voor de Rotterdamsche Kamer van Koophandel op 16 April jl. bevatte. Doch die klacht is niet gegrond.

Uit tal van regeeringsmaatregelen (beperking van contingenteeringen, verlaging van boterheffing e. d.) blijkt wel, dat men bezig is de crisismaatregelen geleidelijk te liquideren. En nu is het mogelijk, dat het tempo, althans ten aanzien van bepaalde onderdeelen, zonder overwegende bezwaren kan worden versneld. En juist met het oog daarop wijzen wij op de roeping van de middenstandsorganisaties om ten deze actief te zijn en zoo noodig rechtstreeks bij de Regeering of via den Middenstandsraad of de Tweede Kamer op intrekking of beperking van bepaalde maatregelen aan te dringen. Doch er is geen grond om te zeggen, dat er geen liquidatie doch uitbreiding van crisismaatregelen plaats vindt.

Gewezen wordt op de Vestigingswet-kleinbedrijf 1937. Doch die wet draagt niet het karakter van crisismaatregel, al kan men de crisis beschouwen als één der factoren, welke de totstandkoming van die wet bevordert heeft. En evenmin mag men in het totstandkomen van die wet een tegenspraak zien van COLIJN's rede. Dat blijkt wel zeer duidelijk uit het feit, dat het ontwerp van die wet reeds op 21 Maart 1936, dus nog vóór dat Dr. COLIJN zijn rede hield, bij de Staten-Generaal werd ingediend. Overigens valt nog op te merken, dat Dr. COLIJN bij die gelegenheid slechts gesproken heeft van het voornemen der Regeering om *in hare sfeer* het *mogelijke* te doen voor het wegnemen van alle *onnoodige* handelsbelemmeringen binnenslands.

De Vestigingswet heeft niet ten doel in tijdelijke crisisonstandigheden te voorzien, doch om duurzaam het middenstandsbedrijf te steunen en te beschermen tegen invloeden, welke het zijn levenskracht ontnemen. Een dergelijke bescherming heeft, gelijk iedere overheidshulp, vrijheidsbeperking tengevolge. Doch dan een vrijheidsbeperking als de tuinman op een jongen boom toepast, teneinde wilde groei te beletten en een levenskrachtige plant te kweken.

Zoo ziet de middenstand de zaak trouwens zelf ook. Het zijn toch de middenstandsorganisaties zelve die via den Middenstandsraad het tot standkomen van deze wet hebben bevorderd. En in middenstandskringen wordt de tot standkoming van die wet vrij algemeen toegejuicht.

De Vestigingswet bedoelt slechts te voorkomen, dat het soliede middenstandsbedrijf in zijn bestaan wordt bedreigd door nieuw optredende middenstanders, die zelf niets duurzaam kunnen bereiken, doch wel bestaande middenstandsbedrijven kunnen schaden.

Daartoe wordt een z.g. vergunningsstelsel ingevoerd. Zulks echter niet om daardoor de vestiging van nieuwe middenstandsbedrijven of de uit-

breiding van bestaande zonder meer van overheidsvergunning afhankelijk te stellen. De wettelijke eisch van een vergunning, dient slechts als contrôlemiddel om te verzekeren, dat nieuwe middenstanders voldoen aan zekere *minimum eischen* van credietwaardigheid, handelskennis en vakbekwaamheid, welke eischen — zulks in het belang van de rechtszekerheid — voor elken tak van het bedrijf bij algemeenen maatregel van bestuur zullen worden vastgelegd.

En de uitvoering van deze wet is goeddeels, zij het ook onder contrôle van het Rijk, in handen van de middenstanders zelf. En wel vooreerst inzoover het initiatief tot het in het leven roepen van een algemeenen maatregel van bestuur, waarbij het vergunningsstelsel voor een bepaalde bedrijfstak wordt in werking gesteld, moet uitgaan van een of meer middenstandsorganisaties (art. 1). Voorts omdat de beslissing inzake het verlenen van vergunnigen, behoudens beroep op den Minister, wordt opgedragen aan de Kamers van Koophandel, waarin ook de middenstand is vertegenwoordigd (art. 6). En eindelijk, wijl de middenstandsorganisaties ook het initiatief moeten nemen omtrent de vaststelling van vestigingseischen voor haar bedrijfstak (art. 4).

2. Nu wijst men — en hiermede komen we tot het tweede punt — op het slagersbedrijf. Inderdaad. Het slagersbedrijf is ingevolge art. 1 der Vestigingswet-kleinbedrijf 1937 bij ministeriële beschikking van 18 Aug. 1937 (Ned. Staatscour. van 19 Augustus 1937 No. 159) gesloten, d. w. z. de vestiging van slagersbedrijven zonder ministeriële vergunning is verboden, terwijl het toestaan en weigeren van vergunningen geheel aan de vrijheid van den Minister is overgelaten.

De vraag rijst, of het nemen van een dergelijken ingrijpenden maatregel *uit wettelijk oogpunt* juist is. Dat ware alleen dan het geval, indien een abnormale toeneming van slagerijen te duchten was in verband met het in voorbereiding zijn van vestigingseischen. Doch, deze wettelijke kant van de taak nu daargelaten, willen we opmerken, dat wij overwegend bezwaar tegen bedoelden maatregelen zouden hebben, indien hij een *blijvend* karakter had. Want door zoodanigen maatregel wordt aan de Overheid een macht over het economisch leven toevertrouwd, welke zij *niet in staat* is om naar behooren te hanteeren (daarvoor beschikt zij over volstrekt onvoldoende gegevens en mede dientengevolge is ook het inzicht in een wenschelijke ontwikkeling van het economisch leven veel te gebrekkig en uiteenlopend) en welke zij o.i. *niet behoort* te hebben, omdat een dergelijke concentratie van economische en politieke macht in de hand der Overheid een *ernstig* gevaar voor ambtelijke willekeur en zelfs voor corruptie en verkrachting van de vrijheden der bevolking in zich bergt.

Uit dat oogpunt bezien bestaat er o. i. ook overwegend bezwaar tegen het aanhangig ontwerp-Bedrijfsvergunningswet, hetwelk den Minister de bevoegdheid geeft de voor vestiging en uitbreiding van bedrijven ver-

eischte bedrijfsvergunning te weigeren „indien naar zijn oordeel de vestiging van het betreffende bedrijf of de uitbreiding van de capaciteit daarvan geacht moet worden te zijn in strijd met het economisch landsbelang”. Een dergelijke „caoutchouc”-bepaling geeft de economische macht in ons land in handen der Overheid met de daaraan onvermijdelijk verbonden gevaren. En die gevaren zijn zulk een ernstig bezwaar, dat deze wet, tenzij de bevoegdheid van de Regeering ten deze alsnog aan scherpe regeling gebonden werd, o. i. onaanvaardbaar is.

Doch dit bezwaar geldt niet, althans in zeer veel geringere mate, ten aanzien van art. 2 vijfde lid der Vestigingswet-kleinbedrijf en van de ministerieele beschikking betreffende het slagersbedrijf. Hier is slechts sprake van een *tijdelijke* regeling, welke tot ten hoogste één jaar kan worden verlengd, in afwachting van de tot standkoming van vestigings-eischen betreffende het slagersbedrijf. Zoodra een algemeene maatregel van bestuur inzake de vestigingseischen voor het slagersbedrijf tot stand komt, vervalt de tijdelijke regeling. En al gaat deze tijdelijke regeling o. i. te ver, aan dit bezwaar is moeilijk te ontkomen, omdat het vaststellen van vestigingsregelen nu eenmaal een zorgvuldige voorbereiding eischt en in die voorbereidingsperiode moet worden voorkomen, dat gegadigden, die niet aan redelijke eischen voldoen, trachten om door een overhaaste vestiging den wetgever vóór te zijn en dientengevolge het bedrijf nog meer desorganiseeren.

3. Een ander punt, dat ter sprake wordt gebracht, is de macht van de grootbedrijven ten opzichte van het middenstandsbedrijf.

Dat sommige industrie- en groothandelsbedrijven de vrijheid van de middenstanders in bepaalde opzichten aan banden leggen is buiten twijfel, al moet men ten deze oppassen voor generaliseeren. Doch het lijkt ons niet juist de oorzaak daarvan te zoeken bij de overheidsmaatregelen.

Het is mogelijk, dat bij uitzondering een bepaalde overheidsmaatregel de positie van het groot-bedrijf versterkt. Doch regel is dat o. i. geenszins.

De oorzaak van het overwicht van het grootbedrijf ten opzichte van den middenstand zit veeleer in de zwakke organisatie en het sterke individualisme van den middenstand en in de talrijke wankele middenstands-ondernemingen, waarvan de leiders door gebrek aan financiële draagkracht en (of) handels- en vakbekwaamheid geen weerstand kunnen bieden aan het opdringende grootbedrijf. Daarbij komt natuurlijk de voorkeur van het publiek voor bepaalde qualiteitsartikelen, mede als gevolg van de machtige reclame-actie van het grootbedrijf. Maar de hoofdzaken liggen toch, naar het ons voorkomt, bij den middenstand zelf.

Daarom zijn we ook van oordeel, dat een wet als de Vestigingswet-kleinbedrijf 1937 een belangrijk middel is om den verder doordringenden invloed van het grootbedrijf op den duur eenigermate te breidelen. Want ze beoogt versterking van het middenstandsbedrijf.

Of daarnevens nog bijzondere overheidsmaatregelen noodig en wenschelijk zijn tot beperking van den onredelijken invloed van het grootbedrijf, betwijfelen we. Om daaromtrent een oordeel uit te spreken, zou een uitvoerig onderzoek (met name ook wat betreft de nevenwerking van de maatregelen, welke men beoogt) noodig zijn, waartoe ons hier de gelegenheid ontbreekt. Alleen zouden we willen herinneren aan de waarschuwing van Dr. COLIJN op het Congres der Ned. Chr. Middenstandsbond van 14 October jl., dat de smart van overheidsmaatregelen wel eens grooier zou kunnen blijken dan de vreugde, welke men zich heeft voorgespiegeld. N.

3. VRAAG.

Door den Commissaris van Politie hier ter stede werd het politiepersoneel verboden om in dienst, zoowel aan het hoofdbureau en in de posthuizen als op den openbaren weg, propaganda te maken voor welke geloofs- of politieke richting ook.

Dit werd schriftelijk aan een bepaalden agent medegedeeld. En tegelijk werd in het hoofdbureau en in de posthuizen dit verbod opgeplakt of op andere wijze vastgehecht, terwijl daarbij tevens aan het personeel werd opgedragen bedoelden agent — volgt zijn naam — oogenblikkelijk aan te klagen bij den Commissaris van Politie in geval van overtreding.

De achtergrond van deze zaak is dat bedoelde agent van geloof veranderd is (vroeger was hij Rooms-Katholiek).

Mijn vraag is nu, of deze handelwijze wel in orde is. Dat men politieke twistgesprekken verbiedt, goed, maar 't lijkt mij toe, dat op 't publieke erf de vrije uiting van zijn geloofsstandpunt niet aan banden mag worden gelegd. En zeker is het standpunt onjuist, dat ten opzichte van een der agenten een soort van aanbrenghdienst wordt ingesteld. Is er tegen zulk optreden iets te doen?

ANTWOORD:

Het is voor een juiste beoordeeling van deze zaak van belang vooral aan deze drie punten de aandacht te schenken:

Vooreerst de vraag, hoever de bevoegdheid van den Commissaris van Politie in casu reikt. Voorts of er in het onderhavige geval van die bevoegdheid een juist gebruik is gemaakt. En eindelijk wat eventueel tegen overschrijding of misbruik van deze bevoegdheid kan worden gedaan.

Omtrent de bevoegdheid van een gemeentelijke Commissaris van Politie met betrekking tot het onder zijn bevelen staand personeel bepaalt de wet niets. Wel bepalen de gemeentelijke reglementen of instructies in den regel, dat hij onder goedkeuring van of op last van den Burgemeester, voor zoover den gemeentelijken dienst aangaat, algemeene dienstvoorschriften kan uitvaardigen, terwijl hij uit den aard der zaak tot het geven van bijzondere instructies aan het gemeentelijk politiepersoneel bevoegd is. Doch, overigens ontbreken, voor zoover ons bekend, algemeene regels omtrent den omvang van zijn bevoegdheid.

Hieruit volgt natuurlijk niet, dat zijn bevoegdheid ten opzichte van het personeel onbeperkt is. Uit den aard der zaak is zijn bevoegdheid ten deze beperkt tot wat betreft het uitoefenen van de politietaak, d. i. het toezicht op de naleving en, zoo noodig handhaving, van de Rijkswetten en provinciale en gemeentelijke verordeningen en openbare orde. Of — om hetzelfde met andere woorden te zeggen — de Commissaris van Politie kan aan zijn ondergeschikten bevelen geven, welke voor de vervulling van deze politietaak vereischt zijn of een mogelijke benadeeling van dit dienstbelang kunnen voorkomen of afweren.

Dat is een ruime grens. Doch in elk geval een grens. En bovendien gelden nog als bijzondere beperkingen de voorschriften, welke ter regeling van de rechtspositie van het politiepersoneel door de Regeering of door den Gemeenteraad zijn vastgesteld, welke voorschriften de Commissaris van Politie uiteraard heeft te eerbiedigen.

De vraag is nu: heeft in dit geval de Commissaris van Politie zijn bevoegdheid overschreden? Neen, indien vaststaat dat het dienstbelang eischt, dat aan den bedoelden agent verboden wordt aan het hoofdbureau, in de posthuizen en op den openbaren weg met zijn collega's over geloofszaken te spreken en het dienstbelang evenzeer eischt, dat dit verbod in het hoofdbureau en in de posthuizen door aanplakking of ophanging aan de andere agenten wordt medegedeeld met opdracht den bewusten agent bij overtreding bij den Commissaris aan te klagen; en indien voorts niet blijkt, dat door deze handelwijze een bepaling van een personeelsreglement is geschonden.

Doch is aan deze voorwaarden voldaan?

Op deze vraag kunnen wij geen volledig antwoord geven. Een zoodanig antwoord ware pas mogelijk na kennisneming van het plaatselijk reglement betreffende den rechtstoestand van het gemeentelijk politiepersoneel. Desgewenscht zoudt U ons antwoord nog kunnen aanvullen door ter gemeentesecretarie inzage te vragen van dit reglement. Doch het lijkt toch niet waarschijnlijk, dat hier gehandeld is tegen een uitdrukkelijk voorschrift van dit reglement.

Wel willen wij erop wijzen, dat art. 12 van het Rechtstoestandsreglement Hoofdcommissarissen en Commissarissen van Politie (K. B. van 14 Juni 1935 S. 344) den Commissaris de verplichting oplegt tot geheim-

houding van hetgeen hem in zijn ambt is ter kennis gekomen, voor zoover die verplichting uit den aard der zaak volgt of zij hem door een daartoe bevoegde autoriteit uitdrukkelijk is opgelegd. De vraag rijst, of de Commissaris ten Uwent niet met dit voorschrift in strijd gehandeld heeft door ophanging van het bedoelde verbod in hoofdbureau en posthuizen met vermelding van den naam van den agent. Zelfs al zou uitsluitend het politiepersoneel een verbod, daar ter plaatse opgehangen, onder het oog krijgen (wat ons onaannemelijk voorkomt, wijl dergelijke localiteiten toch ook door ander personeel, b.v. schoonmaaksters e. d. en zelfs door publiek bezocht worden), dan ligt hierin o. i. toch een schending van ambtsgeheim wijl het uit den aard der zaak voortvloeit dat een chef ten opzichte van een z.i. laakbaar gedrag van een lid van zijn personeel zooveel mogelijk discretie in acht neemt. Volstaan had kunnen worden, aangenomen dat het dienstbelang noopte tot een waarschuwing (wat we allerminst toegeven), met een algemeen verbod om tijdens den dienst of in dienstlokalen gesprekken te voeren over godsdienstige onderwerpen.

Doch nu de vraag, of het dienstbelang de handelingen van den Commissaris rechtvaardigt?

Laten wij mogen opmerken, dat een spreekverbod (afgezien nog van de geheimhoudingsplicht) niet iets bijzonders is. Gewoonlijk bevatten de gemeentelijke personeelsreglementen voorschriften, waarbij het politiepersoneel verboden wordt op straat met elkander of met het publiek in gesprek te treden, tenzij in het belang van den gemeentedienst of tot het geven van inlichtingen, die zij binnen de grenzen hunner bevoegdheid kunnen verstrekken. Het dienstbelang is daarbij evident. Want door een dergelijk verbod wordt voorkomen, dat agenten enz. te gemeenzaam worden met het publiek of te kort zouden schieten in oplettendheid en activiteit. En wij zouden niet aan den Commissaris van Politie de bevoegdheid willen betwisten om een dergelijk voorschrift met dienstorders aan te vullen b.v. door een verbod van gesprekken in de dienstlocaliteiten over politieke onderwerpen, aangezien dergelijke gesprekken bepaalde personen aanleiding zouden kunnen geven tot het voeren van revolutionaire propaganda of tot het voeren van hinderlijke twistgesprekken over allerlei onderwerpen, welke niet rechtstreeks of zijdelings met den dienstverband houden.

Doch wij betwisten wel, dat het dienstbelang vordert dat speciaal gesprekken over religieuze onderwerpen verboden worden. Wij betwisten in nog sterkere mate, dat het dienstbelang vordert, dat aan één bepaalde agent het spreken over den door hem beleden religie verboden wordt, ook al zou dat quasi geschieden in den vorm van een algemeen dienstvoorschrift. En wij achten het zelfs in strijd met het dienstbelang, dat bedoelde agent openlijk in het oog van zijn kameraden wordt gediskwalificeerd en dat deze kameraden van hooger hand worden opgeroepen om als verklikker ten opzichte van dezen agent op te treden. Hier is geen sprake van het behartigen van een dienstbelang, doch het najagen van een bepaald oog-

merk, hetwelk met den dienst niets heeft te maken, ten koste van den geest van orde en kameraadschap in het politiecorps.

Het komt ons voor, dat hier niet het dienstbelang, doch een specifiek roomsch belang den doorslag geeft. Daarom achten wij het optreden van den Commissaris van Politie een overschrijding van zijn bevoegdheid. En wanneer zulk optreden niet met kracht wordt tegengegaan, dan zien wij daarin een gevaar voor de vrijheden der bevolking, waarvan niet alleen het protestantsche maar ook het roomsche deel der bevolking de dupe zal worden. Denk aan de geschiedenis van Frankrijk, Rusland en Spanje.

En nu nog een opmerking omtrent de vraag: wat tegen dit optreden van den Commissaris te doen staat?

Er zijn verscheidene mogelijkheden. De belanghebbende agent zou in beroep kunnen gaan bij het ambtenarengerecht. Hij zou kunnen gaan klagen bij den Burgemeester. Hij zou den Minister van Binnenlandsche Zaken kunnen schrijven. Hij zou een kamerlid in den arm kunnen nemen. Hij zou een ingezonden stuk kunnen schrijven of laten schrijven in de krant enz.

Wij zouden hem al deze middelen vooralsnog ten sterkste ontraden. Van *zijn* optreden in deze zaak verwachten wij voor hem zelf veel onaangenaamheid en voor de zaak, waarom het gaat, weinig voordeel.

Beter lijkt ons, dat anderen ten zijnen behoeve eens gaan spreken met den Burgemeester, onder wiens bevelen de Commissaris van Politie, volgens art. 223 der Gemeentewet, staat. Want wordt de aandacht van den Burgemeester op deze zaak gevestigd, dan zijn we overtuigd, dat deze zaak zonder veel moeite voor elkaar komt. N.

4. VRAAG.

Gaarne zou ik enkele inlichtingen ontvangen inzake de zondagsrust. Bedoeld zijn niet principiële beschouwingen, doch inlichtingen nopens de practijk der gemeentepolitiek. Zoo bijv. welke bepalingen men vinden kan in gemeentelijke politieverordeningen inzake melkventen, winkelsluiting, openbare gemakkelikheden, optochten, tentoonstellingen e. d.

ANTWOORD:

Betreffende de gemeentelijke practijk kan men een groot aantal gegevens vinden in hetgeen reeds eerder in deze rubriek gepubliceerd is. Wij veroorloven ons ten deze te verwijzen naar het uitvoerig register

nopens de eerste twaalf jaargangen, hetwelk onlangs bij de Firma Kok te Kampen verscheen.

Intusschen is het wellicht van belang een samenvattend overzicht te geven, waarbij, voor zoover noodig, naar enkele reeds vroegere gepubliceerde adviezen verwezen wordt. Daarbij streven wij er uiteraard niet naar om van alle variaties en details, welke in de practijk voorkomen verslag te doen, doch wij bepalen ons tot een korte behandeling van de volgende punten:

- 1°. De bevoegdheid van den Burgemeester.
- 2°. De Zondagswet.
- 3°. De algemeene politieverordeningen.
- 4°. Bijzondere verordeningen.
- 5°. Speciale regelingen in verband met de zondagsrust.

1. Wat betreft de bevoegdheid van den Burgemeester herinneren wij aan de bepaling van artikel 221 der Gemeentewet. Deze bepaling geeft, zooals men weet, den Burgemeester de „politie” over schouwburgen, herbergen, tapperijen en alle voor het publiek openstaande gebouwen, benevens over openbare gemakkelikheden, terwijl ze voorts zegt: „Hij” (de Burgemeester) „waakt tegen het doen van met de openbare orde en zedelijkheid strijdende vertooningen”.

Vaak heeft men omtrent dit artikel geen juiste opvatting. Deze bepaling eischt niet, dat alle gemakkelikheden en dergelijke in de gemeente aan de voorafgaande goedkeuring van den Burgemeester worden onderworpen. De Burgemeester is, volgens die bepaling, slechts bevoegd een bepaalde gemakkelikheden te verbieden in het belang van de openbare orde en zedelijkheid zonder daarbij (b.v. voor een bepaalde categorie van gemakkelikheden of voor bepaalde dagen) een algemeene verbodsbepaling uit te vaardigen.

Nu is de practijk, dat organisators van gemakkelikheden zich gewoonlijk vooraf met den Burgemeester verstaan, teneinde zich te vergewissen, dat bij hem geen bezwaren bestaan en aldus moeilijkheden te voorkomen. Doch vergunning van den Burgemeester is, krachtens artikel 221, niet vereischt.

Voorts valt nog op te merken dat de Burgemeester bij toepassing van deze bepaling rekening kan houden met het belang van de zondagsrust, namelijk in zooverre, dat hij zich op het o.i. juiste standpunt plaatst, dat de openbare orde en zedelijkheid gedurende den Zondag hogere eischen stelt dan gedurende de werkdagen. Doch men zal anderzijds toch in aanmerking moeten nemen, dat de Burgemeester bij het oefenen van zijn politietoezicht ermede heeft rekening te houden, dat artikel 221 spreekt van *openbare* orde en zedelijkheid; en dat het dientengevolge niet uitsluitend de persoonlijke opvatting van den Burgemeester omtrent hetgeen al of niet op Zondag toelaatbaar is als uitgangspunt aanvaardt en evenmin de opvatting van een bepaalde volksgroep; maar dat het

artikel als uitgangspunt neemt de in het algemeen in den volksboezem ter plaats levende opvattingen, terwijl het tot de *uitsluitende en persoonlijke* verantwoordelijkheid van den Burgemeester behoort vertooningen e. d. aan die orde- en zedelijkheidseischen te toetsen en, naar gelang die toetsing uitvalt, maatregelen te nemen.

Hieruit volgt dus dat dit artikel met het oog op de handhaving van de zondagsrust niet zonder beteekenis is, met name in een gemeente met overwegend godsdienstige bevolking; doch dat men anderzijds van de toepassing van dit artikel voor de handhaving van de zondagsrust toch in het algemeen niet zeer veel mag verwachten.

2. Van meer beteekenis zijn de voorschriften van de Zondagswet. Weliswaar wordt aan die voorschriften in vele gemeenten niet de hand houden. Doch zij gelden nog altijd onverzwakt. En de rechtelijke macht past ze toe, zoo vaak overtredingen van de Zondagswet aan haar be-rechting worden onderworpen. Dit blijkt uit een groot aantal arresten van den Hoogen Raad.

Nu is het niet noodig dat wij hier nader bij deze voorschriften van de Zondagswet stil staan, omdat wij te dezer zake verwijzen kunnen naar een vrij uitvoerig advies, opgenomen in den achtsten jaargang van A. R. S. pagina 551. Dit advies poogt o. a. aan te toonen, dat de Zondagswet niet in den weg staat aan het uitvoeren van politie-voorschriften in het belang van de Zondagsrust. Aan het slot van bedoeld advies vindt u opgenomen een voorschrift in het belang van de bescherming van de Zondagsrust tegen voetbalwedstrijden en dergelijke. Daarbij melden wij, dat bepalingen in dezen geest in verschillende gemeenten van ons land zijn tot stand gekomen en door de rechterlijke macht in geval van overtreding verbindend zijn verklaard. De Hooge Raad heeft zich ten opzichte van een dergelijke bepaling nog niet uitgesproken, wat vermoedelijk wel hieraan zal te wijten zijn, dat de voetbalorganisaties — wellicht bevreesd voor een voor haar ongunstige uitspraak van den Hoogen Raad — geen cassatie hebben aangeteekend tegen het in hooger beroep gewezen vonnis van de rechtbank van Dordrecht.

3. Wat voorts de gemeentelijke politieverordeningen betreft melden wij dat deze verordeningen gewoonlijk spaarzaamelijk voorzien zijn van speciale voorschriften betreffende de zondagsrust. Intusschen geven die verordeningen aan het gemeentebestuur, speciaal aan den Burgemeester tal van bevoegdheden, welke hem in staat stellen meer in het belang van de zondagsrust te doen dan strikt genomen op grond van artikel 221 der Gemeentewet mogelijk is. Zoo verbieden de algemeene politieverordeningen, althans in de grootere gemeenten, gewoonlijk het muziek maken op straat, het zingen van liedjes en dergelijke, voorts het houden van openbare vermakelijkheden en met name ook het houden van

optochten, voor zoover niet daartoe uitdrukkelijk door den Burgemeester vergunning of ontheffing is verleend.

Bij het verleenen van vergunning of ontheffing nu is de Burgemeester uiteraard gebonden aan hetgeen in de Zondagswet bepaald wordt. Daarbij valt met name te denken aan de bepaling van artikel 4 der Zondagswet, welk artikel zich ertegen verzet, dat op Zondag openbare gemakelikheden gehouden worden, en zelfs geen uitzonderingen toelaat, voordat alle godsdienstoefeningen in de gemeente geëindigd zijn. In dit verband herinneren wij aan de onwettige practijk in sommige gemeenten om kermis-vermakelikheden op Zondag reeds vóór de avondgodsdienstoefeningen te laten beginnen.

Afgezien van de bepalingen van de Zondagswet heeft de Burgemeester, krachtens antirevolutionaire beginselen, uiteraard den plicht om zooveel mogelijk tegen te gaan verstoring van de publieke zondagsrust, met name door het houden van gemakelikheden en dergelijke, hetwelk voortzetting van den wekelijkschen arbeid in meer of minder ruimen kring noodzakelijk maakt.

4. Naast deze algemeene politieverordeningen verdienen ook speciale gemeentelijke verordeningen de aandacht. Daarbij denken we aan de gemeentelijke verordeningen krachtens artikel 9 van de Winkelsluitingswet. Volgens deze bepaling kunnen in een gemeente, waarin zich, ter beoordeeling van den Gemeenteraad, bijzondere omstandigheden voordoen, welke afwijking van het in de wet bepaalde gewenscht maken, door den Gemeenteraad, onder goedkeuring van de Kroon, afwijkingen worden vastgesteld.

Zooals u weet, laat de Winkelsluitingswet toe, dat bepaalde categorieën van winkels, o.m. melkwinkels, gedurende een gedeelte van den Zondag geopend blijven. Ook de bezorging van uit die winkels en het venten van waren als in die winkels worden verkocht, zijn gedurende dat gedeelte van den Zondag krachtens de wet niet verboden. Maar nu is de Gemeenteraad bevoegd om onder goedkeuring van de Kroon die vrijheid in het belang van de zondagsrust te bekorten.

Dit levert in de practijk echter nog al wat moeilijkheden op. De Kroon, wier goedkeuring vereischt is, neemt in den regel niet zoo spoedig aan, dat er bijzondere omstandigheden aanwezig zijn, welke verdere maatregelen gewenscht maken. Gewoonlijk hebben de desbetreffende besluiten van gemeenteraden slechts kans op de vereischte koninklijke sanctie, wanneer het gemeentebestuur aannemelijk maakt, dat de overgrootste meerderheid van de belanghebbenden verder reikende maatregelen begeert. Ook de plaatselijke gesteldheid van de bevolking is bij het beoordeelen van deze kwestie uiteraard een punt van overweging. Men mag dus uit artikel 9 zonder meer niet de conclusie trekken dat de Gemeenteraad doen kan wat hij wil. Er bestaan in de practijk grenzen, zelfs tamelijk enge grenzen met betrekking tot 's Raads bevoegdheden.

Wanneer echter de Raad krachtens artikel 9 een verordening maken wil, waarbij de melkbezorging of desnoods ook het bezorgen van banketbakkerswaren enz. volstrekt verboden wordt, staat hij daarbij sterk. Tal van gemeenten, met name ook de allergrootste gemeenten, hebben dergelijke verordeningen gemaakt. En voor zoover ons bekend heeft de Kroon tegen dergelijke verordeningen geen bezwaar gemaakt.

5. Tenslotte nog iets over speciale regelingen in het belang van de Zondagsrust. Hierbij denken wij met name aan tentoonstellingen, ijsvermaak, sportdemonstraties en dergelijke. Ook het vraagstuk van de optochten op Zondag komt hierbij aan de orde.

Natuurlijk kan men deze vraagstukken ook bekijken met het oog op het maken van nieuwe politieverordeningen. Doch hier zouden wij speciaal het oog willen richten op maatregelen, waarbij van gemeentewege in den een of anderen vorm steun of medewerking aan tentoonstellingen en andere dergelijke aangelegenheden wordt verleend. En dan, meenen dat men zich van antirevolutionaire zijde tegen zoodanigen steun of medewerking in welken vorm ook moet verzetten, indien blijkt dat hierdoor indirect het belang van zondagsrust zou worden geschaad. Zie hierover nader o.a. de adviezen, opgenomen in den achtsten jaargang van A. R. S. pagina 354 en den dertienden jaargang pagina 125.

Tenslotte nog deze opmerking. Ten aanzien van het bioscoopbedrijf hetwelk valt onder de bepalingen van de Bioscoopwet, kunnen van gemeentewege geen maatregelen genomen worden ter bevordering van de zondagsrust. Doch juist daarom wijzen we erop, dat, blijkens uitspraak van den Hoogen Raad, de Zondagswet ook op het bioscoopbedrijf van toepassing is. De bioscopen kunnen zonder met de wet in strijd te komen op Zondag pas geopend worden na afloop van alle godsdienstoefeningen. Alleen voorstellingen, die niet het karakter dragen van publieke vermakelijkheden (b.v. ontwikkelingsvoorstellingen) mogen ook tijdens de godsdienstoefeningen worden gehouden. N.

DE DEFENSIEPLANNEN DER REGEERING

DOOR

DR. A. A. L. RUTGERS.

*De schatkist moet den krijg,
gelijk een zenuw, stijven.*

VONDEL.

Aan het slot van zijn artikel over de defensie van Nederlandsch-Indië, een jaar geleden in dit Tijdschrift verschenen ¹⁾, stelde schrijver dezes de vraag, of het Nederlandsche volk de lasten, voortvloeiende uit de defensie van Indië en Nederland, wel zou kunnen dragen.

Die vraag werd gesteld, omdat de onvermijdelijke versterking der defensie noodzakelijk offers zou eischen. Niet slechts offers in overdrachtelijken zin, maar in de zeer reëele beteekenis van het afstand doen van wat ons dierbaar is. Indien voor de defensie gedaan wordt wat in het licht der tijdsomstandigheden noodzakelijk is — het dreigend karakter dier omstandigheden is sedert het vorige jaar nog ernstiger geworden door Japans brutalen inval in China —, dan moeten tal van andere wenschen onvervuld blijven. Voor andere eveneens noodzakelijke, maar *minder* noodzakelijke uitgaven is dan geen geld beschikbaar. Is Nederland in staat en bereid die offers te brengen?

Die vraag is gewettigd, heet het in genoemd artikel, omdat de publieke opinie in Nederland en in Indië wel luide roept om versterking van de defensie, maar daarmee nog allerminst het bewijs levert van de gezindheid soortgelijke offers te brengen als elders, buiten onze grenzen, gezien worden. Daar is de bereidheid tot offers inderdaad groot. Lang voor den huidigen inval in China besteedde Japan reeds 50 % van de landsuitgaven voor zijn defensie. Niettemin hebben enkele jaren geleden leidende zakenlieden in Tokio het initiatief genomen tot vorming van een fonds, dat in 3 jaar tijds 165 millioen yen ter beschikking van de Regeering zou stellen voor defensie doeleinden. In China werd aan TSJIANG KAI SHEK bij zijn 50sten verjaardag een

geschenk van 5 miljoen dollar aangeboden voor vliegtuigen. Duitschland verkiest aanmaak van oorlogstuig boven een naar Nederlandschen maatstaf voldoende voorziening der bevolking met levensmiddelen. Van een daarmede vergelijkbare offervaardigheid is in Nederland of in Indië nog niet gebleken.

Bedriegen de voortekenen niet, dan zal het verzet tegen de defensieplannen der Regeering, zooals deze bij de Rijksbegrooting voor 1938 zijn blootgelegd, zich voornamelijk bewegen om het kostenvraagstuk. Nu men zich realiseert, dat een afdoende verbetering van onze defensiemiddelen offers op ander gebied vergt, zinkt menigeen de moed in de schoenen. De woordvoerder van den Vrijheidsbond moge al ten vorigen jare een motie hebben voorgesteld, waarbij, overwegende dat versterking onzer weermacht op korten termijn dringend noodzakelijk was, de Regeering uitgenoodigd werd de daarvoor noodige voorstellen onverwijld te bevorderen ²⁾, het schijnt niet uitgesloten, dat de geheele linkerzijde, als de benoodigde bedragen gevoteerd moeten worden, als één man haren steun onthoudt aan de defensievoorstellen der Regeering.

De antirevolutionaire partij heeft altijd het pleit gevoerd voor de behartiging van de belangen van leger en vloot. Niet omdat de antirevolutionairen zoo oorlogszuchtig zijn, of minder dan anderen de gruwelen van den oorlog verfoeien. Maar omdat ons beginsel medebrengt, dat wij eenerzijds de oogen niet sluiten voor de realiteit van de zonde en van de gevolgen der zonde ook op dit gebied, terwijl anderzijds in het licht van dat beginsel defensiebehartiging een nationale plicht is, en de Overheid ook op internationaal gebied, dus tegenover andere staten, tot taak en plicht heeft, het recht te handhaven en de haar toevertrouwde belangen te beschermen. Tegenover degenen, die niet bereid zijn hiervoor de offers te brengen, welke onze tijd vraagt, moet van antirevolutionaire zijde aan de Regeering steun geboden worden, zoowel in als buiten de Tweede Kamer, om de landsverdediging hier en in Indië op peil te brengen.

Daarbij gaat het niet om de vraag, of uitbreiding en verbetering van land- en zeemacht en luchtmacht hier en in Indië noodzakelijk is. Over die noodzakelijkheid, ja onvermijdelijkheid, heerscht vrijwel volkomen eenstemmigheid. De dreigende onweerslucht aan den internationalen hemel, in Europa zoowel als in Azië, spreekt zoo duidelijke taal, dat niemand die kan misverstaan. Het lot van Abessinië en China

bewijst, dat op den gebroken rietstaf der collectieve veiligheid niet vertrouwd mag worden. Alleen door de eigen defensiemiddelen zoo sterk mogelijk te maken is een zekere mate van veiligheid in onze huidige wereld te bereiken.

De vraag waar het om gaat is een andere. Stelt Nederland de verbetering van het lot der werkloozen, de uitbouw der sociale voorzieningen, de saneering van de begroting, de verbetering van het onderwijs, de vrees voor verhooging van den belastingdruk, hooger dan de verzekering van de nationale veiligheid, hooger dan het behoud van Nederlands onafhankelijkheid?

Bij de beantwoording van die vraag mag bij een antirevolutionair geen aarzeling bestaan. Voor de cultureele en sociale belangen van ons volk heeft hij een open oog. Maar de zelfstandigheid van ons volksbestaan, waartoe een voldoende krachtige weermacht in stand moet worden gehouden, is primair: voor het behoud van de Nederlandsche cultuur en de sociale voorzieningen van het Nederlandsche volk is behoud van de zelfstandigheid van dat volk het eerste vereischte.

De begrotingsstukken voor 1938 geven een duidelijk beeld van hetgeen de Regeering op defensiegebied voorstelt. De Memorie van Toelichting en de Memorie van Antwoord van Minister VAN DIJK geven een volledige uiteenzetting van de plannen voor de weermacht en van de kosten welke daaraan verbonden zijn. Alvorens daarvan een overzicht te geven moet met een enkel woord herinnerd worden aan de maatregelen, welke op dit gebied reeds onder het vorige Kabinet tot stand kwamen.

Als eerste belangrijke maatregel tot versterking van de weermacht moet genoemd worden de instelling van het Defensiefonds³⁾, waarvoor het daartoe strekkend wetsontwerp in November 1935 werd ingediend. Doelstelling was het inhalen van den achterstand op materieel gebied door de meest urgente aanschaffingen. Daartoe werden gerekend aanschaffing van luchtdoelbestrijdingsmiddelen, van vliegtuigen, van infanteriegeschut, van munitie, van artilleriegeschut en de inrichting van kazematten, voorzoover de landmacht betreft. Voorts ten aanzien van de marine aanschaffing van mijnen, vijf mijnenleggers en mijnenvegers, een artillerie-instructieschip en twee onderzeeboten. In totaal werd 53.4 miljoen uitgetrokken, waarvan 31 miljoen voor de landmacht en 22.4 miljoen voor de zeemacht. In 1936 werd hier-

van besteed rond 23.4 miljoen, in 1937 rond 25.3 miljoen, terwijl voor 1938 op het resteerende bedrag van 4.7 miljoen gerekend was.

De tweede belangrijke maatregel op dit gebied kwam tot stand bij de aanneming in December 1936 van de aanvullingsbegrooting ⁴⁾ voor Koloniën (Hoofdstuk XIII der Rijksbegrooting), waarbij in beginsel voor een bedrag van 56.5 miljoen, uit te geven ten laste van den kapitaaldienst der Indische begrooting, rente en aflossing voor rekening van de Rijksbegrooting werden genomen. Dit in 1936—1940 uit te geven bedrag was bestemd voor 2 torpedobootjagers (9.9 miljoen), de laatste termijn van 2 en de volle kosten van 4 onderzeeboten (20.9 miljoen), 42 groote zeeverkenneren en 39 groote bommenwerpers (25.2 miljoen). Voor 1937 werd hiervan 16.9 miljoen uitgetrokken.

In de derde plaats werd reeds onder het vorige kabinet rekening gehouden met een belangrijke stijging van de exploitatiekosten der marine, als gevolg van de uitbreiding van het materieel en daarnaast van de in dienst stelling van de tot dusver onbemand opgelegde materieelreserve. Bij de mondelinge behandeling der defensiebegrooting in de Tweede Kamer ⁵⁾ in December 1936 schatte Minister COLIJN de uiteindelijke stijging van de gewone uitgaven voor de zeemacht op grond van kapitaallasten en exploitatie op 22 à 23 miljoen gulden, ten deele door Nederland, ten deele door Ned.-Indië te betalen. Op de begrooting voor 1937, de laatste van het vorige Kabinet, behoefde met deze stijging nog slechts in geringe mate rekening te worden gehouden. Toch vertoonden de totaalcijfers op den gewonen dienst ook in 1937 reeds een stijging. Daarbij moet rekening gehouden worden met het bedrag van 13.1 miljoen op het XIIIde hoofdstuk (Koloniën) der Rijksbegrooting voor 1937 uitgetrokken als tegemoetkoming aan Ned. Indië in de kosten der marine. Hierdoor werd niet alleen de Indische marine-begrooting ontlast, maar ook de Nederlandsche Defensie-begrooting, daar de kosten voor nieuwbouw gelijktijdig werden overgebracht naar de Indische begrooting. Alles samengenomen werd voor 1937 ten opzichte van 1936 gerekend op een hoogere uitgave voor defensie van 46 miljoen, waarvan rond 42 miljoen via den Kapitaaldienst werd gefinancierd.

De defensiebegrooting voor 1938 vertoont op den gewonen dienst een stijging van 25 miljoen ten opzichte van 1937. Daartegenover staat echter een wegvallen van de tegemoetkoming aan Ned.-Indië in de

kosten der marine ten bedrage van 13.1 millioen, ten vorigen jare uitgetrokken op het XIIIde hoofdstuk (Koloniën) der Rijksbegrooting.

Op den kapitaaldienst wordt voor 1938 ruim 41 millioen meer aangevraagd dan voor 1937, waarbij bedacht moet worden, dat in 1937 ruim 20 millioen meer werd uitgegeven ten laste van het Defensiefonds.

Alles samengenomen wordt dus voor 1938 op de Rijksbegrooting ruim 66 millioen meer aangevraagd dan voor 1937, waarop voor een juiste vergelijking in mindering gebracht moeten worden de genoemde 13.1 en 20.2 millioen, zoodat op een hoogere uitgave van rond 33 millioen gerekend moet worden.

De geraamde uitgave van 41 millioen op den kapitaaldienst vereischt nog eenige nadere toelichting. Het Defensiefonds voorzag in 1936 en 1937 in de *meest urgente* materieelvoorzieningen. Voor 1938 is daaruit nog slechts 4.7 millioen beschikbaar. De onontbeerlijke verbetering van de materieeluitrusting van de weermacht is daarmede echter nog allerminst voltooid. Boven hetgeen op den jaarlijkschen gewonen dienst voor aanbouw en aanschaffing beschikbaar gesteld wordt, acht de Regeering nog noodzakelijk:

20 millioen voor een tweeden flottieljeleider en drie bewakingsvaartuigen.

137 millioen voor aanschaffingen en inrichtingen voor de landmacht.

Dit totale bedrag van 157 millioen wenscht de Regeering in vier jaren (1938—1941) te besteden, teneinde de materieele uitrusting der weermacht zoo snel mogelijk op het vereischte peil te brengen. Voor 1938 is daarom 41 millioen uitgetrokken op den kapitaaldienst, waarvan 5.5 millioen voor de zeemacht en 35.5 millioen voor de landmacht.

Als financieel perspectief voor de toekomst deelt Minister VAN DIJK voorts mede, dat na verwerking van het bedrag van 157.5 millioen het eindcijfer van den *gewonen* dienst uiteindelijk vermoedelijk nog zal stijgen met de volgende bedragen:

1.5 millioen hoogere kosten aanbouw zeemacht (voor regelmatige vervanging is 17.5 millioen per jaar noodig, terwijl voor 1938 op den gewonen dienst slechts 16 millioen is uitgetrokken).

2.1 millioen hoogere kosten exploitatie zeemacht (daarnaast nog een bedrag ten laste der Indische begrooting).

9 ton hoogere kosten personeel (daarnaast nog een bedrag ten laste der Indische begrooting).

12.8 millioen hoogere kosten exploitatie materieel landmacht.

In totaal moet dus gerekend worden met een uiteindelijke stijging van de Defensiebegroting met 17.3 miljoen boven het begrotingscijfer voor den gewonen dienst van 1938.

Boven de genoemde bedragen komen nog de kosten, verbonden aan de voorgestelde wijziging van de dienstplichtwet ⁶⁾, geraamd op 22 miljoen ineens voor uitbreiding der kazerneering en 17.5 miljoen 's jaars voor uitbreiding van het jaarlijksch contingent militieplichtigen, voor de daarmee samenhangende uitbreiding van het beroepspersoneel, en voor verlenging van den eersten oefeningstijd. Het ligt in het voornemen der Regeering, in deze kosten te voorzien door nieuwe belastingheffing.

Na deze uiteenzetting van de financiële gevolgen der defensievoorstellen moge een zeer beknopt overzicht volgen van hetgeen de Regeering zich voorstelt op deze wijze voor de weermacht te verkrijgen, waarbij de zeemacht, de landmacht en de luchtmacht achtereenvolgens de revue passeeren.

Aan de plannen voor de zeemacht ligt nog altijd het vlootplan-DECKERS uit 1930 ten grondslag. Dit plan, dat geen cijfers noemde voor het vliegwapen, en de locale defensie in Nederland, is op dit gebied aangevuld, terwijl bovendien de daarbij gedachte onbemande reserveschepen thans bemand zullen worden. De Regeering stelt zich thans voor te komen tot een Staatsmarine ter sterkte van 3 kruisers, 2 flottieljeleiders, 12 torpedootjagers, 18 onderzeeboten voor Indischen dienst, eenige onderzeeboten voor Nederland, 3 flottieljevaartuigen (waarvan 1 voor West-Indië), 1 artillerie-instructieschip, 6 bewakingsvaartuigen, 8 mijnenleggers, tenminste 12 mijnenvegers, eenige torpedomotorboten, benevens de noodige opnemings-, politie- en hulpvaartuigen, 72 groote zeevliegtuigen en de noodige kleinere vliegtuigen.

Wat de landmacht betreft, zullen de aangevraagde bedragen dienen voor het op peil brengen van de uitrusting met infanteriegeschut, luchtdoelartillerie, zoeklichten en artillerie, en voor de uitbreiding der gemotoriseerde en gemechaniseerde strijdkrachten (vechtwagens en pantserwagens), en pioniereenheden. Daarnaast zal het dienstplichtontwerp een uitbreiding brengen van het jaarlijksch contingent van 19.500 op 32.000 man met de daarbij noodige uitbreiding van

het beroepspersoneel en een verlenging van den diensttijd tot 11 maanden.

Ten aanzien van de luchtmacht geeft de Memorie van Toelichting geen cijfers, terwijl ook de Memorie van Antwoord geen licht ontsteekt over de vraag, hoeveel vliegtuigen uiteindelijk zullen worden aangeschaft. Dat dit aantal niet gering zal zijn, blijkt uit het voor 1938 aangevraagde bedrag van f 9.125.000 voor vliegtuigen met toebehooren. Indien in de volgende 3 jaren, waarover de aanschaffingsperiode ten laste van den kapitaaldienst loopt, gelijke bedragen voor dit doel beschikbaar gesteld worden, zal in 1941 over een zeer belangrijk aantal vliegtuigen beschikt kunnen worden.

Het is begrijpelijk, dat de geschetste ver strekkende en kostbare plannen voor de verbetering van de defensie van verschillende zijden critiek hebben uitgelokt. Daarbij is het opvallend, hoe gematigd deze critiek is in vergelijking met de bejegening, welke vroeger aan voorstellen ten behoeve der weermacht ten deel viel. Hierin ligt het duidelijke bewijs van den ernst van den internationalen toestand. Een toestand daarom zoo benauwend, omdat niet alleen een belangrijke groep landen onder fascistisch of communistisch régime er trotsch op is alle sociale belangen achter te stellen bij de bewapening, terwijl Japan en en Italië reeds de bewijzen leverden van de imperialistische agressie, waartoe dit leidt, maar meer nog omdat de collectieve veiligheid onder de auspiciën van den Volkenbond, waarop velen ook in Nederland hun hoop gevestigd hadden, voorshands een ijdele hersenschim is gebleken en het non-interventiebeginsel zoodanig aan invloed gewonnen heeft, dat niemand onder de groote mogendheden meer bereid is voor het recht van een ander op te komen.

Algemeen wordt in Nederland ingezien, dat de waarborgen voor de vrijheid en onafhankelijkheid van ons volksbestaan en voor de integriteit van onze overzeesche gebiedsdeelen niet gezocht moeten worden in speculaties over den steun van anderen, maar vóór alles in de versterking van onze eigen weermacht. Ook de S.D.A.P., het mag met dankbaarheid geconstateerd, is tot het inzicht gekomen, dat versterking van de weermacht thans een bittere noodzaak is. Wellicht komt zij binnen afzienbaren tijd nog zoover, dat zij aan de defensiebegroting haar steun kan geven.

Voorloopig is zij nog niet zoover. Het is vooral van deze zijde,

dat onoverkomelijke bezwaren tegen de voorstellen der Regeering worden ingebracht. De S.D.A.P. stelt daarbij voorop, dat de Nederlandsche defensie gezien moet worden in het raam der collectieve veiligheid en dat de uitgaven voor de defensie binnen zoodanige grenzen moeten blijven, dat een behoorlijke verzorging der cultureele en sociale belangen mogelijk blijft. Daarvan uitgaande wordt geconstateerd, dat de Regeeringsvoorstellen onze financiëele draagkracht verre te boven gaan. Deze voorstellen leggen bij voorbaat beslag op alle accrès van de middelen in de komende jaren, zoodat in jaren niets zal kunnen komen van de even noodzakelijke behartiging van andere belangen, met name van verbetering van de werkloozenzorg, de ouderdomsvoorziening, de verlaging van de leerlingenschalen en de verlenging van den leerplicht en de verhooging van loonen en salarissen.

Daartegenover moet opgemerkt worden, dat juist gezien in het raam der collectieve veiligheid deze voorstellen toejuiching verdienen. Abesinië en China hebben ons geleerd, dat deze collectieve veiligheid op dit oogenblik van geenerlei beteekenis is, indien de eigen weerkracht van een land onvoldoende is om een algemeen als ongerechtvaardigd erkennen inval te verhoeden. Alleen door opzettelijk blind te zijn voor de werkelijkheid kan men zich verbeelden, dat het begrip der collectieve veiligheid er toe kan leiden, op de versterking der eigen weermacht te bezuinigen.

Het tweede argument, dat de Regeeringsvoorstellen onaannemelijk zijn met het oog op de even noodige sociale voorzieningen, beteekent in werkelijkheid, dat men bij de keuze tusschen *behoorlijke* verbetering der weermacht en *behoorlijke* verbetering van sociale nooden — omdat men inziet, dat de financiën niet toereikend zijn om beide tegelijk te doen — kiest voor de sociale verbeteringen met opoffering van de behoorlijke verbetering der weermacht. Van antirevolutionaire zijde moet daartegenover vastgehouden worden aan de boven reeds gegeven uitspraak, dat de handhaving van ons onafhankelijk volksbestaan primair is: voor het behoud en de verbetering van de Nederlandsche cultuur en de sociale voorzieningen is behoud van de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van Nederland het eerste vereischte.

Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat over onderdeelen van de Regeeringsvoorstellen niet te praten valt. Wellicht kan hier of daar een minder kostbare oplossing gevonden worden. Maar wat de hoofdzaak

betreft, aan de bereidheid om offers te brengen voor de verbetering van de defensie, mag geen twijfel bestaan.

Naast het principiëel verzet van socialistische zijde zijn nog verschillende andere bezwaren tegen de Regeeringsvoorstellen ingebracht. Uitgangspunt was daarbij meestal de gedachte, dat men bij deze voorstellen te doen had met uitingen van een ontoelaatbaar perfectionisme op defensiegebied, met militaire overvraging. In dien gedachtengang komt men tot pogingen om aan de voorstellen te knabbelen, op allerlei onderdeelen iets minder toe te staan dan gevraagd wordt. Zoo wordt algemeen ingestemd met verhooging van het jaarlijksch contingent militieplichtigen, maar wordt toch door sommigen de vraag gesteld, of niet met 30.000 in stede van 32.000 man volstaan kan worden. Van vele zijden werd in het voorloopig verslag der Tweede Kamer over het dienstplichtontwerp bezwaar gemaakt tegen verlenging van den duur der eerste oefening voor onberedenen tot 11 maanden; daartegenover bepleitten sommigen 6 maanden, anderen 7, weer anderen 8, en nog anderen 8½ maand.

Drie argumenten worden aangevoerd tegen een eersten oefeningstijd van 11 maanden:

a. Een lange oefeningstijd zou schadelijk zijn voor den geest en de tucht. Terecht merkt Minister VAN DIJK hiertegenover op, dat dan de geest en de tucht bij de cavalerie, met 15 maanden eerste oefening, wel bijzonder slecht zou moeten zijn, maar dat het tegendeel het geval is.

b. De wintermaanden zijn ongunstig voor de opleiding. Hier tegenover stelt de Memorie van Antwoord, dat ook thans opleiding in de wintermaanden plaats heeft, dat dit steeds het geval zal zijn, en dat — indien deze maanden ongunstig daarvoor geacht moeten worden — de duur van 11 maanden juist het voordeel heeft, dat geen der ploegen uitsluitend in die maanden geoefend wordt, maar dat alle dienstplichtigen leeren in alle seizoenen dienst te doen, juist zooals ook in oorlogstijd van hen gevergd zal worden.

c. De eerste oefening moet haar bekroning vinden in de groote manoeuvres daarna verslapt de belangstelling. Daartegenover stelt Minister VAN DIJK de afdoende opmerking, dat degenen die voor eerste oefening onder de wapenen zijn juist *niet* deelnemen aan de legermanoeuvres en dat dit ook in de toekomst zoo zal blijven.

Het zou te ver voeren de voorstellen tot wijziging van de Dienstplichtwet in onderdeelen te bespreken en alle argumenten te geven, waarom de Regeering juist met deze voorstellen is gekomen.

Ten aanzien van de eerste oefening bepalen wij ons er toe, in herinnering te brengen, dat de verlenging daarvan voor onberedenen van 5½ tot 11 maanden noodzakelijk is, vooreerst om bij de huidige eischen van technische vaardigheid en individueel optreden met de moderne hulpmiddelen voldoende geoefendheid te bereiken (de ons omringende landen eischen 12 tot 24 maanden), daarnaast om ten allen tijde over een voldoende aantal geoefende manschappen te beschikken om gedekt te zijn tegen onverhoedsche strategische overvallen.

Wat de vergrooting van het contingent van 19.500 tot 32.000 man betreft, geeft de Memorie van Toelichting de voldoende becijfering van de noodzakelijke vermeerdering:

a. voor opheffing van de bestaande tekorten, waaronder begrepen het weer op het oorspronkelijk peil brengen van de mankracht der compagnieën.	4.800 man
b. voor uitbreiding oorlogsorganisatie met luchtstrijdkrachten, artillerie, pioniers en lichte troepen	3.200 man
c. voor een snellere voorziening in het sub b genoemde dan de 15 jaren, welke voor doorwerking van het nieuwe stelsel noodig zijn	4.600 man

Totaal 12.600 man

Deze verhooging van het jaarlijksch contingent met 12.600 man tot een totaal van 32.000 man brengt bovendien het voordeel mede, dat mettertijd, als de sub b genoemde uitbreiding voltooid is, kan worden overgegaan tot vermindering van het aantal lichten, welke bij mobilisatie onder de wapenen moeten komen, waarmede niet alleen een legerbelang, maar ook een sociaal belang gediend wordt.

Ook de onderdeelen van de defensie-begrooting vereischen in het kader van dit artikel geen behandeling. De voor enkele jaren opgeworpen strijdvrage: kruisers of vliegtuigen, kan als beslist beschouwd worden. Geen land ter wereld heeft op grond van de ontwikkeling der luchtmacht de kruisers bij de marine laten vervallen; de jongste ervaringen in Spanje en China hebben bewezen, hoe weinig vliegtuigen tegen oorlogsschepen vermogen.

Tenslotte nog een enkele opmerking over de financiering der defensieplannen. Ook Minister VAN DIJK ziet zich evenals zijn ambtsvoorganger Dr. COLIJN genoodzaakt voor te stellen, een groot deel der uitgaven ten laste van den kapitaaldienst te brengen, in totaal 157.5 millioen, in vier jaren te verwerken. Zooals ook in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer erkend wordt, is hieraan — hoe ongewenscht het op zichzelf moge zijn — bij den huidige stand der financiën eenerzijds en de noodzaak van snel handelen anderzijds niet te ontkomen. Zelfs wanneer deze 157.5 millioen niet ten laste van den gewonen dienst komen zal het moeite genoeg kosten, de vermeerdering van uitgaven, welke daarnaast op den gewonen dienst komt, te financieren zonder het begrootingsevenwicht te verstoren. Al zou men van antirevolutionaire zijde uit het oogpunt van een gezond begrotingsbeleid het anders wenschen, ook hierin zal met het oog op de tijdsomstandigheden berust moeten worden.

Moge het aan dit Kabinet en aan Minister VAN DIJK in het bijzonder gegeven worden, de thans aanhangige voorstellen met medewerking van de beide Kamers der Staten-Generaal in veilige haven te brengen. Dan zal, onverschillig hoe de ontwikkeling der internationale verhoudingen verder verlopen moge, Nederland althans gedaan hebben wat in zijn vermogen is voor het behoud van de vrijheid en onafhankelijkheid van ons volksbestaan, voor het behoud ook van de niet genoeg te waardeeren cultureele, sociale en geestelijke goederen, welke God ons in onderscheiding van zoo vele landen ook in dezen verwarden tijd nog gelaten heeft.

's Gravenhage, 26 November 1937.

1) Dr. A. A. L. RUTGERS. De Defensie van Nederlandsch-Indië. Antirev. Staatskunde, 1936, blz. 14.

2) Hand. Tweede Kamer, 1936—1937, blz. 376.

3) Bijl. Hand. Tweede Kamer, 1935—1936, ond. 222.

4) Bijl. Hand. Tweede Kamer, 1936—1937, ond. 115.

5) Hand. Tweede Kamer, 1936—1937, blz. 1031.

6) Bijl. Hand. Tweede Kamer, 1937—1938, ond. 279.

DE TEGENWOORDIGE STAND VAN HET VACCINATIE VRAAGSTUK

DOOR

DR. A. C. DROGENDIJK.

II (*Slot*).

Behalve het sociale nut van de koepokinenting is voor de bespreking van het vaccinatie-vraagstuk niet minder belangrijk het *individueele* nut van de vaccinatie, met name de duur der immuniteit, die de enting teweegbrengt. Men had zich n.l. aanvankelijk voorgesteld, dat vaccinatie levenslang voor pokken beschermde. Al moge dit voor enkele personen zoo zijn, voor het meerendeel der individuen geldt dit helaas niet. Gemiddeld schat men den duur van de beschermende kracht tegen pokken na eerste inenting op 10—15 jaar, na revaccinatie (her-inenting) op 20—30 jaar. Practisch wil dit zeggen, dat met het toenemen van den leeftijd de onvatbaarheid door inenting verkregen geleidelijk vermindert. Het geheel verdwijnen der immuniteit komt echter zelden voor. De ondervinding toch heeft geleerd, dat de in hun jeugd ingeënte personen, wanneer zij op lateren leeftijd pokken krijgen, er meestal met een goedaardigen aanval afkomen. De alastrimepidemie van 1929 te Rotterdam heeft een en ander nog eens bevestigd.

Ongeveer 25% der alastrim-gevallen kwam voor bij ongevaccineerde kinderen van 0—6 jaar, weer \pm 25% der gevallen bij gevaccineerde personen van 0—30 jaar oud en rond 50% bij gevaccineerden van 30 jaar en ouder. De gunstige invloed van een kort geleden verrichte vaccinatie spreekt uit deze cijfers duidelijk. De groote waarde van ten minste éénmaal in het leven tegen pokken te zijn ingeënt spreekt echter nog duidelijker uit de sterfgevallen van genoemde alastrimepidemie. Bij oningeënten bedroeg de letaliteit ¹²⁾ 16% (57 gevallen), bij ingeënten beneden 50 jaar 0% (187 gevallen), bij ingeënten boven 50 jaar 12% (50 gevallen). Hieruit volgt, dat de bevolking

beneden 50 jaar, die, zooals te doen gebruikelijk was, tegen den schoolleeftijd was ingeënt¹³), een zoo grooten weerstand tegen de pokziekte had verkregen, dat in 100% der gevallen genezing volgde. *Moge derhalve de vaccinatie al geen levenslange onvatbaarheid voor pokken geven, gedurende zeer langen tijd geeft ze een gedeeltelijke immuniteit (wel mogelijkheid van ziek worden, maar geen vrees voor overlijden) en voor betrekkelijk korten tijd absolute bescherming.*

Een andere en laatste zijde van de koepokinenting zijn de schadelijke gevolgen aan dezen ingreep verbonden; ja ten opzichte van het vaccinatie-vraagstuk aarzelen wij niet deze zijde de belangrijkste te noemen, om de eenvoudige reden, dat juist één van de nadeelige gevolgen der inenting de aanleiding is geworden van de misère, waarin wij thans verkeeren. Wij zullen daarom bij dezen, ofschoon meer specifiek medischen, kant van het vaccinatie-probleem niettemin wat uitvoeriger moeten stilstaan.

De nadeelige gevolgen der vaccinatie kan men in 4 groepen verdeelen, n.l. specifiek-vaccinale verwickelingen, niet-specifiek-vaccinale verwickelingen, gevolgen van onvoldoende selectie en verhooging van de vatbaarheid voor andere ziekten.

Wat allereerst de *specifiek-vaccinale verwickelingen* aangaat, behooren hiertoe o.m. pijpokken, uitslagen, nierontsteking en eczeem. Gelukkig zijn al deze verwickelingen zeldzaam en bovendien door selectie (schifting) grootendeels te voorkomen.

In de tweede plaats dienen genoemd de *niet-specifiek-vaccinale verwickelingen*, waartoe o.a. gerekend worden bepaalde huidaandoeningen, acute infectieziekten en secundaire wondinfecties. Dank zij de verbetering der techniek en de meerdere voorzorgen aan de inenting besteed komen dergelijke verwickelingen de laatste tientallen jaren veel minder voor dan vroeger. Deze afwijkingen zijn, zoo niet geheel, dan toch zeker voor een groot deel te voorkomen.

Vervolgens de *gevolgen van onvoldoende selectie*, bijv. vaccinatie bij aandoeningen van huid- en slijmvliezen (dauwworm) of bij maagdarmaandoeningen e.d. Ook deze gevaren der inenting zijn meeren-deels te omzeilen, echter niet altijd. Speciaal bij de z.g.n. dauwworm is het aantal grens- en overgangsgevallen groot. Soms zijn deze overgevoeligheden latent, d. w. z. verborgen, zich niet door verschijnselen uitend en voorts kunnen schijnbaar genezen eczemen door de inenting weer opvlammen.

Ten slotte de *verhooging van de vatbaarheid voor andere ziekten*, onder welke groep ressorteert de beruchte encephalitis en waartoe verder ook wel gerekend worden tuberculeuse hersenvliesontstekingen en bepaalde aandoeningen van het ruggemerg. Al is het tot uiting komen van één der laatstgenoemde ziekten door de inenting niet uitgesloten, *bewezen* is deze verhoogde vatbaarheid *niet*. Om deze reden zullen wij ons dan ook uitsluitend bepalen tot de encephalitis.

De *encephalitis postvaccinalis* of acute hersenvliesontsteking na inenting, welke ziekte bij geneesheer en publiek zoo gevreesd is en die, gelijk gezegd, in 1928 geleid heeft tot opschorting van den indirecten vaccinatiedwang, is inderdaad een ernstige complicatie der koepok-inenting. De ziekte breekt ongeveer den 10den of 11den dag na de inenting uit, begint met hoofdpijn, slaperigheid en krampen, verloopt onder een onregelmatige koorts en is gecompliceerd door verlammingen van meer of minder ernstigen aard. De letaliteit is hoog; bij ongeveer 30 % der aangetasten voert de ziekte tot den dood. Bovendien geneest de ziekte niet altijd restloos. Al herstellen bij de niet doodelijk verloopende gevallen de lijdens gewoonlijk volkomen (70 %), toch blijven in verschillende gevallen, gedurende korter of langer tijd, meer of minder ernstige lichamelijke of geestelijke afwijkingen bestaan (verlammingen, blindheid, zwakzinnigheid, idiotie).

Het heeft vanzelf niet aan pogingen ontbroken om deze ernstige verwikkeling na vaccinatie te voorkomen. Helaas is het momenteel nog niet gelukt het ontstaan van de postvaccinale encephalitis door specifiek medische maatregelen te beletten. Toch staan wij niet meer zoo geheel machteloos tegenover deze complicatie der inenting als vroeger. Wat toch is het geval?

Toen in Engeland een Commissie, die o. a. tot taak had te onderzoeken „de practische methodes, die in het licht van onze nieuwe kennis beschikbaar zijn om al de gevaren, die aan een koepokvaccinatie zijn verbonden, te verhinderen of weg te nemen” in den zomer van 1928 haar rapport uitbracht, adviseerde zij de eerste vaccinatie uit te voeren als het kind tusschen twee en zes maanden oud is, omdat bij de Engelsche gevallen het voorkomen van encephalitis postvaccinalis *uiterst zeldzaam* was na de eerste vaccinatie, als die op den *zuigelingenleeftijd* had plaatsgevonden.

Hiermede stemde merkwaardig overeen het feit, dat in Duitschland, waar postvaccinale encephalitis veel en veel minder voorkwam dan in

Engeland en hier te lande, alle kinderen geënt zijn bij afloop van het kalenderjaar, dat volgt op het jaar hunner geboorte. Zoowel in Engeland als in Duitschland is men het er dan ook over eens, dat op dit oogenblik de eenig mogelijke maatregel tegen de encephalitis post-vaccinalis bestaat in vaccinatie op zeer jongen leeftijd ¹⁴⁾.

Het is nu de hoofdinspecteur van de Volksgezondheid, Dr. TERBURGH, geweest, die ook voor ons land voor dezen maatregel een lans heeft gebroken en dat niet zoo zeer op grond van gegevens uit het buitenland, maar op grond van een Nederlandsche statistiek. De cijfers van deze statistiek, intusschen aangevuld met die uit latere jaren, komen in 't kort op het volgende neer. Gedurende de jaren 1924 t/m 1935 zijn op 251915 vaccinaties bij kinderen van 0—1 jaar 10 gevallen van postvaccinale encephalitis waargenomen zonder een enkel sterfgeval, en bij kinderen van 2 t/m 11 jaar op 730649 vaccinaties 187 ziekte- met 59 sterfgevallen. Op 100000 vaccinaties derhalve bij de jonge kinderen 4,0 ziekte- en 0,0 sterfgevallen en bij oudere kinderen tot en met den 11-jarigen leeftijd 25,6 ziekte- en 8,1 sterfgevallen. Indien het gevaar voor doodelijk verloopende encephalitisgevallen even groot zou zijn bij jonge als bij oudere kinderen, dan had men op de 250000 vaccinaties, verricht op kinderen van 0 tot 1 jaar, 20 sterfgevallen mogen verwachten. Nu deze evenwel nihil zijn, bewijzen deze cijfers inderdaad, dat jonge kinderen veel minder aan het encephalitisgevaar bloot staan dan oudere kinderen ¹⁵⁾.

Het kan voorzeker zijn nut hebben op deze laatstgenoemde zijde van het vaccinatie-vraagstuk enkele kanteekeningen te maken. Allereerst dan een opmerking betreffende het zoo juist gememoreerde encephalitisgevaar. Men heeft het n.l. in de afgelopen jaren van verschillende zijden wel zoo voorgesteld, dat aan de vaccinatie beneden den 2-jarigen leeftijd ¹⁶⁾ practisch geen gevaren verbonden zijn. Afgezien van de overige verwickelingen na inenting is dit voor de encephalitis zeker onjuist. Ook voor wat de encephalitis aangaat zijn aan vaccinatie beneden de 2 jaar gevaren verbonden. De Nederlandsche statistiek spreekt in dezen wel is waar alleen van ziektegevallen en niet van sterfgevallen, maar in buitenlandsche statistieken treft men deze laatste wel degelijk aan. Bovendien wezen wij er reeds op, dat de encephalitis niet altijd restloos geweest is. Men mag daarom o. i. niet verder gaan dan de stelling, dat aan vaccinatie op jeugdigen leeftijd ten opzichte van de encephalitis *minder* gevaren verbonden zijn

dan op ouderen leeftijd.

Een tweede kantteekening betreft de scherpe scheiding, die men gemaakt heeft tusschen de eerste 3 groepen van postvaccinale verwikkelingen en de laatste groep, de encephalitis. De eerste 3 categoriën van nadeelige gevolgen achtte men of zoo goed als steeds vermijdbaar, of van geen beteekenis; de laatste groep van verwikkelingen, met name dan de encephalitis, achtte men niet alleen het eenige, maar ook het voornaamste gevaar¹⁷). Het is de verdienste geweest van Dr. SCHUURMANS STEKHOVEN dezen onjuisten gedachtengang naar twee kanten recht gezet te hebben. Vooreerst zijn eerstgenoemde verwikkelingen, zooals wij gezien hebben, maar ten deele voorkoombaar. *Selectie* kan derhalve slechts een *relatieve veiligheid* geven. En in de tweede plaats wordt in bovengenoemde voorstelling van zaken het encephalitisgevaar geaccentueerd buiten verhouding tot de andere vaccinatiegevaren. De encephalitis is geen *uitzondering* op den regel der onschadelijkheid, maar slechts een *voorbeeld* van den regel der (beperkte) schadelijkheid.

Een derde, niet minder belangrijke, kantteekening betreft de zoo juiste opmerking van collega SCHUURMANS STEKHOVEN in zijn artikelenreeks: Over vaccinatie-risico's en vaccinatie-dwang¹⁸), dat men thans *principieel* verlaten heeft den grondslag van de wet van 4 Dec. 1872, waarbij de indirecte vaccinatiedwang werd ingevoerd. Deze wet toch was gebaseerd op drie pijlers: werkzaamheid, *onschadelijkheid* en onmisbaarheid, gelijk blijkt uit de toelichting, die indertijd door minister THORBECHE op het wetsontwerp werd gegeven en waaruit wij het volgende overnemen:

„De overgrootte meerderheid van geneeskundigen in alle landen schijnt te beamen hetgeen eene Staatscommissie in Engeland belast met het houden eener enquête naar de werking van de Vaccination Act onlangs als uitkomst van haar onderzoek verklaarde:

„,„dat de koepok, zoo al niet een volstrekt, dan toch een zeer groote bescherming aanbiedt tegen een aanval van pokziekte, en eene volstrekte bescherming tegen den dood door die ziekte;

„,„dat, indien de operatie geschiedt met *behoorlijke inachtneming van den gezondheidstoestand* van den gevaccineerden persoon en met de *noodige voorzorgen* bij de keuze en het gebruik der vaccinelymphe, men *niet behoeft te vreezen, dat de werking de gezondheid zal benadeelen of eenige ziekte zal mededeelen*;

„,„dat de pokziekte, wanneer zij niet door inenting is tegengehouden, eene van de vreeselijkste en meest verwoestende ziekten is, met betrekking tot het gevaar van besmetting, de sterfte onder de aangetasten en de blijvende gebreken van de overlevenden, en dat het dus de plicht is van den Staat te beproeven zorgvuldige inenting van de geheele bevolking te verzekeren”.

Deze kantteekening is daarom zoo van belang, omdat ook wel andere landen een vaccinatieplicht kennen, maar de Nederlandsche vaccinatiedwang o. m. was gegrond op de *vermeende onschadelijkheid* der kunstbewerking.

Alvorens wij er toe kunnen overgaan de verschillende maatregelen te bespreken, die men heeft voorgesteld ter afwending van het dreigend pokkengevaar, in verband waarmede wij reeds uitvoerig besproken hebben de pokziekte zelf en haar voornaamste bestrijdingsmiddel: de vaccinatie, dient vooraf nog een enkel woord gewijd te worden aan de vraag: hoe groot is eigenlijk het pokkengevaar?

Ten aanzien van het pokkengevaar valt allereerst op te merken, dat er momenteel geen *reëel* gevaar voor pokken is om de eenvoudige reden, dat in ons land de pokken op heden niet voorkomen. Wel is er echter een *potentiëel* pokkengevaar, want in Europa en andere werelddeelen komen wél pokkengevallen voor. Wanneer wij in het vervolg dan ook spreken over pokkengevaar is vanzelf alleen dit laatste bedoeld.

Het pokkengevaar kan men onderverdeelen in *pokkenimportgevaar* en *pokkenverspreidingsgevaar*. Voor het eerste komen hoofdzakelijk buitenlandsche bronnen in aanmerking, voor laatstgenoemd gevaar vormen binnenlandsche bronnen den voornaamsten factor, terwijl bij beide soorten van gevaren de graad der bevolkingsimmunitet een niet te verwaarloozen rol speelt.

Om de vraag te beantwoorden waar de pokken, die ons heeten te bedreigen, ineens vandaan zouden kunnen komen, is het noodig het wereldbeeld van de pokken op heden en voorafgaande jaren eens nader te bekijken. Aan een „Overzicht Europeesche en wereld-pokken-situatie 1920—heden” door Dr. SCHUURMANS STEKHOVEN gepubliceerd in den Gen. Gids van 4 Maart 1937 ontleenen wij, dat als voornaamste Europeesche bron van pokkengevaar jaren lang Engeland heeft gefungeerd. Andere pokkenbronnen in ons werelddeel zijn: Rus-

land, Spanje en Frankrijk. Buiten Europa vinden we 2 enorme reservoires van pokkenvirus¹⁹), n.l. Amerika en Engelsch-Indië. Met name laatstgenoemde streek is *het* wereld-pokvirusreservoir en bedreigt voortdurend alle landen, waarmede het in contact staat of komt, met besmetting.

Na aldus de vraag beantwoord te hebben waar de pokken eventueel vandaan kunnen komen, rijst vanzelf de vraag: hoe *groot* is nu eigenlijk dit pokkenimportgevaar? Hiermede komen we op een moeilijk terrein, want in cijfers is dit importgevaar niet uit te drukken; men kan alleen risicoberekeningen maken, speculaties. Eenerzijds hoede men er zich voor dit pokkengevaar onnoodig te overdrijven. In Engeland, waar altijd pokkengevallen voorkomen, zijn onderscheidene districten jaren lang van pokken vrij gebleven of vertoonden deze slechts enkele sporadische gevallen. Zelfs de wereldstad Londen is, hoewel de pokziekte toch zeker niet veraf kan genoemd worden, de eerste 10 jaar (1919—1928) van de Engelsche epidemie van deze ziekte practisch verschoond gebleven. En om een ander voorbeeld te noemen, terwijl in Rusland betrekkelijk veel gevallen van pokken voorkomen, vindt men opmerkelijk lage pokkencijfers in de z.g.n. randstaten, met name in Polen, Roemenië, Joegoslavië, Tsjecho-Slowakije, Bulgarije, Letland, Estland en Finland.

Maar anderzijds is dit pokkenimportgevaar allerminst denkbeeldig. Vooral de havensteden staan hieraan bloot. Nog versch ligt ons in het geheugen de alastrim-epidemie van 1929 in Rotterdam met 449 ziektegevallen en 39 sterfgevallen. Iets dergelijks kan ons weer overkomen, maar dan waarschijnlijk in ergeren graad of grooteren omvang. Daarom, al is overdrijving van het pokkengevaar uit den booze, men moet het evenmin onderschatten, vooral omdat het verkeer tusschen verschillende landen en werelddeelen tegenwoordig zoo buitengewoon intensief is. Ook mag niet uit het oog worden verloren, dat de bevolkingsimmunitet ook een rol speelt. Een land met een slechten immunitetstoestand der bevolking is ongetwijfeld vatbaarder voor het aanslaan van een besmetting met pokken dan een land met een goede bevolkingsimmunitet.

Behalve het pokkenimportgevaar dient in de tweede plaats onder de oogen te worden gezien het pokkenverspreidingsgevaar. Oogenschijnlijk zal men denken, dat de kans van het verspreiden van het pokkenvirus geheel afhangt van den vaccinatietoestand der bevolking.

Immers bij degenen, die immuun voor pokken zijn, zal de infectie niet aanslaan. Al is dit laatste inderdaad juist, is toch de virusverspreidingskans niet geheel afhankelijk van den immuniteitstoestand der bevolking. De smetstof wordt n.l. ook overgebracht door immunen, hetzij dezen ten deele dan wel geheel onvatbaar zijn ²⁰). Daar echter de zieken uit den aard der zaak een grootere bron voor besmetting zijn dan gezonden, zal een goede immuniteitstoestand der bevolking de beste waarborg zijn voor een geringe verspreidingskans.

Behalve de vaccinatioetoestand der bevolking speelt bij het pokkenverspreidingsgevaar ook nog een rol het epidemisch verloop der pokkenziekte. Wij hadden reeds gelegenheid er op te wijzen, dat de gedachte als zouden de pokken zich snel, als vuur in een droge heide, uitbreiden volkomen onjuist is. Integendeel, de pokken breiden zich langzaam, als een olievlek, uit. De ziekte nestelt zich niet explosief, zooals bijv. de griep, maar breidt zich langzamerhand uit, naar gelang van het aantal personen, die met de ziekte in contact komen. Zelden hebben verschillende plaatsen tegelijk een epidemie te verduren, zoo leert de historie. Meestal trekt zij van plaats tot plaats, van stad tot stad, van land tot land. En dat dit ook heden ten dage nog het geval is bewijst wel de pokkeninvasie in 1916—17 in Duitschland, die ondanks het veel intensievere verkeer zich nauwelijks sneller verspreidde dan in vroeger tijden.

Voorts vertoonen de pokken, als elke andere besmettelijke ziekte, een zekere periodiciteit. Nadat een epidemie korteren of langeren tijd geduurd heeft, treedt een rustperiode in. Op een epidemie moet nu eenmaal altijd een pokkenvrije periode volgen. Deze perioden duren ongeveer 5 of 10 jaar, soms ook wel langer (20 jaar). Daarna komt een nieuwe opvlamming, tenzij de bevolking intusschen algemeen over de geheele linie immuun is geworden. In dit verband dient ook nog gewezen op de seizoenperiodiciteit. Elken zomer treedt er een pauze in, die verscheidene maanden kan duren.

Een derde factor bij de verspreidingskans is de aard der pokkeninvasie. Naarmate toch de pokken lichter zijn is de verspreidingskans grooter. Vooreerst worden de lichte pokkengevallen in het begin veel moeilijker herkend. Daardoor zullen meer personen dan elders het geval is met de lijdens in contact kunnen komen. Bovendien zijn er de lichte, ambulante ²¹), ziektegevallen, welke evenzeer tot verhooging van de verspreidingskans bijdragen. Volgens sommige geneeskun-

digen zouden zelfs de zeer lichte pokkengevallen de meeste beteekenis hebben voor de verspreiding der ziekte.

Een laatste factor voor de verspreiding der pokken is de hygiëne. Wij hadden reeds gelegenheid (zie blz. 513) te wijzen op de gunstige pokkencijfers in Engeland en de ongunstige in Britsch-Indië, welk onderscheid o.m. werd toegeschreven aan de verschillende hygiënische omstandigheden, waaronder de bevolking in beide landen leefde. Dat de pokken in vroeger eeuwen zoo ontzettend hebben huisgehouden is zeker ook voor een niet gering deel te wijten aan de slechte hygiënische toestanden, die destijds heerschten. De meening, dat het krijgen van pokken zoo goed als onvermijdelijk was, maakte, dat men niet de geringste moeite deed er van verschoond te blijven. Geen afzondering van de patienten of hun huisgenooten, geen terughouden van familie of vrienden, die den lijder wenschten te bezoeken, geen verbod van schoolbezoek, e.d.

Dat Nederland de laatste jaren vrij bleef van ernstige pokken-epidemieën is dan ook niet in de laatste plaats op rekening te brengen van den veel verbeterden hygiënischen toestand der bevolking ²²), vooral als men in aanmerking neemt, dat ook vóór 1928 de immuniteitstoestand van ons volk niet bepaald schitterend was. Volgens den toenmaligen hoofdinspecteur der volksgezondheid klom het aantal der door de vaccinatie voldoende tegen pokken geïmmuniseerden niet hooger dan ongeveer 7% der bevolking. Terecht schreef dan ook Dr. J. Th. TERBURG in zijn artikel over den vaccinatietoestand van de Nederlandsche bevolking ²³), dat het bevrijd blijven van Nederland van pokken-epidemieën niet uitsluitend kan berusten op de door de Nederlandse bevolking als gevolg van de koepokinenting verkregen immuniteit.

Wanneer wij nu het pokkengevaar in toto overzien, dan is het pokkenimportgevaar theoretisch groot (denk maar aan Engeland en Frankrijk), practisch echter gering, terwijl wat de verspreiding betreft men niet bevreesd behoeft te zijn voor een plotselinge, verrassend snelle, uitzaaiing van deze ziekte. Anderzijds is evenwel het pokkengevaar ook niet denkbeeldig en op den dag van heden, door den steeds achteruitgaanden vaccinatietoestand van ons volk, zeker grooter dan in 1928.

Al met al blijven dit speculaties. Het pokkenrisico is nu eenmaal niet in cijfers uit te drukken; wij zullen genoeg moeten nemen met kansberekeningen.

Met de uiteenzettingen, in het voorafgaande gegeven, over wat de pokken eigenlijk zijn, hoe deze ziekte bestreden moet worden en welke gevaren aan de vaccinatie verbonden zijn, hebben wij de ééne zijde van het vaccinatie-probleem belicht. Kort samengevat komt de tegenwoordige stand van deze zijde van het vaccinatie-vraagstuk op het volgende neer:

De pokken zijn een zeer besmettelijke ziekte, met een vrij hoge letaliteit ($\pm 15\%$). Vaccinatie (en revaccinatie op ouderen leeftijd) is een afdoende bescherming tegen doodelijk verloopende pokkengevallen en waarborgt of een niet krijgen van deze ziekte, of althans een licht verloop van de pokken. Aan de koepokinenting kleven echter gevaren, die deels te voorkomen zijn of van minder ernstigen aard, deels niet te voorkomen zijn en van meer beteekenis. Onder deze laatste neemt de encephalitis postvaccinalis met haar hoge letaliteit (30%) en soms nablijvende invaliditeit de voornaamste plaats in. Al deze nadeelige gevolgen der vaccinatie zijn tot een zeker minimum te beperken door kinderen, die gevaccineerd zullen worden, met zorg uit te zoeken (selectie), de enting zelf onberispelijk uit te voeren en de leeftijdsgrens te bepalen op $\frac{1}{2}$ —2 jaar. Het pokkengevaar is op heden niet reëel, alleen potentiëel. De kans, dat binnen afzienbaren tijd een pokkenepidemie in ons land uitbreekt, moet eenerzijds niet te groot, maar ook anderzijds niet te klein geacht worden. Ten opzichte van het pokkengevaar blijft waakzaamheid geboden. Alhoewel hygiënische maatregelen van groote waarde zijn, blijft vaccinatie in den strijd tegen pokken een uiterst waardevol middel, dat wij niet kunnen missen.

Thans gaan wij er toe over de andere zijde van het vaccinatie-vraagstuk nader te bezien, n.l. wat de gedragslijn moet wezen op heden van ons practisch handelen. Al naar gelang wij laatstgenoemde zijde bezien van uit individueel-, sociaal- of overheids-standpunt, zullen opnieuw verschillende aspecten van dit zoo uiterst gecompliceerde vraagstuk de revue passeeren ²⁴).

Wanneer wij het vaccinatie-vraagstuk allereerst eens gaan bezien van uit individueel standpunt, dan dienen wij ons rekenschap te geven van het tweëerlei gevaar, dat hier in het geding is en wel eenerzijds het gevaar verbonden aan vaccinatie en anderzijds het gevaar van een pokkenepidemie. Beiderlei gevaren moeten nu tegen elkander afgewogen worden en wat het zwaarste is zal ook het zwaarste moeten

wegen. Practisch wil dit dus zeggen, dat als een vader en moeder voor hun kind, dat niet ouder is dan twee jaar, het gevaar voor encephalitis postvaccinalis gering achten, daarentegen het gevaar van een pokkenepidemie groot, zij tot vaccinatie zullen overgaan. Is het omgekeerde het geval, dan zullen zij voor hun kind van inenten afzien. Op het eerste gezicht lijkt dit risico-rekensommetje niet zoo moeilijk, al zal het den aandachtigen lezer niet ontgaan zijn, dat het afwegen van het pokkengevaar nu niet bepaald eenvoudig is en meer heeft van een „slag in de lucht” dan van het aangeven van een meer of minder zuiver gewicht (zie blz. 549). Wanneer wij echter dit sommetje nauwkeurig willen oplossen, dan hoopen zich de moeilijkheden al meer en meer op.

Vooreerst is het encephalitisgevaar niet het eenige nadeelige gevolg der vaccinatie. Al zijn ernstige verwickelingen van anderen aard in ons land gelukkig zeldzaam, men mag ze toch niet geheel wegcijferen. Bovendien is het gevaar voor encephalitis niet absoluut constant. In Engeland bijv. zijn in 1935 *geen* aandoeningen van het centrale zenuwstelsel na inenting waargenomen. De mogelijkheid is derhalve niet uitgesloten, dat perioden van verhoogd encephalitisgevaar afwisselen met tijden van verminderd of zelfs afwezig gevaar voor encephalitis. In de derde plaats is er nog deze moeilijkheid, dat, wanneer men de vaccinatie uitstelt, het encephalitisgevaar in tweeerlei opzicht toeneemt. Allereerst omdat dan de meest gunstige leeftijd ten opzichte van het gevaar voor een encephalitis verstreken is en vervolgens omdat bij het dreigen van een pokkenepidemie door de minder zorgvuldige massa-enting en door de minder nauwkeurige selectia het vaccinatie-risico grooter is. Het eenige wat men daarom zeggen kan is, dat het encephalitisgevaar een op *heden* aanwezig risico is, binnen zekere grenzen constant en het minst groot op jeugdigen leeftijd.

Veel en veel minder zeker is men echter van het pokkenrisico. Momenteel, nu er geen pokken zijn in Nederland, is dit risico klein. Komen er evenwel morgen pokken ergens in ons land, dan stijgt die kans sprongsgewijs omhoog, al zal het een groot verschil maken of men dicht bij de plaats der pokkeninvasie woont of ver er van daan. Zoo dra het eerste pokkengeval in de stad onzer inwoning wordt geconstateerd, stijgt het pokkenrisico andermaal sterk omhoog. Wordt ten slotte één der leden van het gezin door pokken aangetast,

dan zal het pokkengevaar zijn maximum grootte bereiken.

Daar komt nog bij, dat *pokkenbesmettingskans* niet hetzelfde is als *pokziektekans*. Wij mogen de kans om in aanraking te komen met het pokkenvirus niet vereenzelvigen met de kans om pokziek te worden. De dispositie voor pokken, d. w. z. de kans, dat iemand, die met pokkenvirus geïnfecteerd wordt, nu ook aan de pokken gaat lijden, wordt geschat op $\pm 35\%$.

Ten slotte zijn niet alle pokkenepidemieën even kwaadaardig. Afgezien van den goedaardigen vorm, de alastrim, zijn de pokken nu eens meer dan weer minder kwaadaardig. Juist omdat de virulentie²⁵⁾ van pokziekte zoo verschillend is, kan men bij een epidemie van pokken nooit weten hoe het met de sterftekansen zal gaan.

Men ziet, het encephalitisgevaar op heden is wel zeer onderscheiden van het pokkengevaar in de toekomst. Terwijl het encephalitisgevaar min of meer constant is, stijgt en daalt het pokkenrisico met groote sprongen. Men heeft dan ook wel opgemerkt²⁶⁾, dat het afgewegen van de twee genoemde gevaren absoluut niet deugt, omdat risicovergelijking eischt risicovergelijkbaarheid, d.w.z. omrekening van kansen op verschillende oogenblikken in kansen op éénzelfde oogenblik. Tot op zekere hoogte is dit juist, alleen het kan hier niet anders. Wij hebben nu eenmaal te doen met een handeling (vaccinatie) gericht op de toekomst (eventueele pokkenepidemie). Aan die handeling op heden zijn gevaren verbonden (het vaccinatiegevaar) en deze moeten afgewogen worden tegen risico in de toekomst (het pokkengevaar).

Al deze complicaties maken de beslissing in casu moeilijk. Daarbij komt nog, dat een vader of moeder, die een kind aan de inenting verliest, niet den minsten troost vindt, zooals SCHUURMANS STEKHOVEN terecht opmerkte, in het feit, dat duizenden ouders hun kind mochten behouden. Toen dan ook in de 1e Kamer aan den Minister gevraagd werd of in deze gevallen de ouders zich zouden kunnen troosten met de gedachte, dat het risico toch eigenlijk gering is, antwoordde de Minister ontkennend.

Bovengenoemde uiteenzettingen in aanmerking genomen is in het algemeen voor het individu momenteel vaccinatie niet aan te raden.

Van sociaal standpunt bezien staan de zaken eenigszins anders. Immers nu heb ik niet meer te doen met één bepaald individu, maar met een groep van individuen, met de geheele bevolking. Woog voor

de ouders, die een kind aan encephalitis postvaccinalis verloren, het encephalitisgevaar zwaar, zeer zwaar, n.l. voor de volle 100 %, voor de hygiënisten, die het belang van de geheele bevolking op het oog hebben, beteekent het encephalitisgevaar maar een onderdeel van een procent. Wanneer derhalve het pokkengevaar inderdaad grooter is dan het encephalitisgevaar, dan zal van sociaal standpunt bezien, ook al vallen er enkele slachtoffers, de algeheele vaccinatie der bevolking moeten worden doorgevoerd. Alhoewel dus de zaken van algemeen standpunt bezien inderdaad eenigszins anders staan, spitst zich niettemin de zaak ook hier toch weer toe op de vergelijking van het encephalitis- en pokken-risico, op de vraag welke van die twee gevaren het grootst is.

De vergelijkende berekening op sociaal standpunt houdt het volgende in: vaccineert men tijdig, dan boekt men een aantal encephalitis-patienten; wacht men met vaccinatie tot de pokken verschijnen, dan boekt men naast de slachtoffers der vaccinatie die der epidemie. De vraag is nu maar welk aantal grooter is. Komen de pokkenepidemieën in de toekomst kort op elkaar, bijv. om de 5 jaar, dan zal waarschijnlijk het laatste getal (pokkensterfgevallen + vaccinatieslachtoffers) veel grooter zijn dan dat van het aantal jaarlijksche encephalitisgevallen. Is het evenwel andersom, bijv. één pokkenepidemie per generatie, dus eens in de 20—30 jaar, dan zal waarschijnlijk het eerstgenoemde risico (encephalitisgevallen) in aantal veel en veel grooter zijn dan de som van het aantal pokken- en vaccinatie-slachtoffers in het epidemiejaar.

De Sociaal-Hygiënische Commissie der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst had dan ook volkomen gelijk toen zij in Mei 1936 het oordeel uitsprak: „De beslissing, welk van beide risico's het grootst is, zal op dit oogenblik genomen moeten worden op een weinig soliden grondslag met vele speculatieve momenten en subjectieve beoordeelingen.”

Van sociaal standpunt bezien is daarom naar onze meening algeheele vaccinatie der bevolking niet aan te raden.

Nauw verwant met de sociale zijde van het vaccinatie-vraagstuk is het Overheidsstandpunt in dezen. Immers ook de Overheid heeft zich af te vragen welke gevaren het Nederlandsche volk bedreigen bij het eene systeem, n. l. ieder jaar de jonge kinderen inenten, en welke gevaren verbonden zijn aan het andere systeem, niet inenten totdat er

een pokkenepidemie komt. Maar er is meer, want hoe de keus ook zal uitvallen, in beide gevallen zal de Overheid maatregelen moeten treffen om het dreigende pokkengevaar te keeren. De volgende richtlijnen zijn daarbij aan te geven.

1e. *Het opnieuw van kracht worden der vaccinatiebepalingen van de Besmettelijke Ziektenwet.* Het behoeft geen uitvoerig betoog, dat deze maatregel ten eenenmale verwerpelijk is. Immers hij zou de consequentie medebrengen, dat vaccinatie zou moeten plaatshebben bij bijna alle thans schoolgaande leerlingen der voorbereidende scholen, bij zeer vele leerlingen der drie laagste klassen der lagere scholen en bij een aantal kinderen, die de hoogere klassen bezoeken. Vaccinatie zou in al deze gevallen dan juist geschieden op leeftijden, die als ongunstig ten opzichte van het encephalitisgevaar worden beschouwd. Vandaar, dat deze maatregel absoluut onuitvoerbaar is.

2e. *Het invoeren van een indirecte wettelijke verplichting tot vaccinatie in de eerste twee levensjaren* ²⁷⁾). Hierbij zou vrijstelling moeten worden verleend op grond van godsdienstige bezwaren ²⁸⁾ en voor degenen of hun naaste omgeving, voor wie de vaccinatie bijzondere gevaren oplevert. Ook zou het overweging verdienen vrijstelling van vaccinatie te verleen voor die kinderen, wier ouders verklaren, dat zij met het oog op het encephalitisgevaar hun kind niet aan de inenting wenschen te onderwerpen. Deze maatregel zou inderdaad zeer effectief zijn. Ook al zouden verschillende kinderen op grond van verleende vrijstelling ongevaccineerd blijven, dan nog zou binnen enkele jaren een vaccinatiestand bereikt kunnen worden, die de bevolking in belangrijke mate tegen een pokkenepidemie zou kunnen beschermen.

Een zeer belangrijk punt bij dezen maatregel is de vraag of de Overheid wel het recht heeft iemand de verplichting tot vaccinatie op te leggen. Deze vraag in hoeverre de Staat het recht heeft den burgers een dwang op te leggen, in casu den vaccinatie-dwang, is niet zoo zeer een medische als wel een juridische vraag. De geoorloofdheid van vaccinedwang is evenwel niet uitsluitend een staatsrechtelijk vraagstuk; er zitten aan dit probleem ook geneeskundige en ethische kanten. Onze meening over dit moeilijke en op zichzelf gecompliceerde vraagstuk komt in het kort op het volgende neer.

Er zal wel niemand zijn, die zal ontkennen, dat de Overheid in zake volksgezondheid een ernstige roeping te vervullen heeft, zoodra door een of andere oorzaak het leven en de gezondheid der menschen be-

dreigd of aangetast worden²⁹). Vooral ten aanzien van besmettelijke ziekten geldt dit, omdat wij tegenover deze gevaren onszelf niet, althans niet in voldoende mate, kunnen beschermen. Immers in vele gevallen zullen wij niet op de hoogte zijn van het gevaar, dat ons bedreigt. Voorts ontbreekt ons de macht om dit kwaad te isoleeren. Hieruit volgt, dat, waar het gevaar opkomt uit de samenleving, alleen de Overheid te onzer bescherming kan optreden³⁰). De Overheid heeft dientengevolge de plicht om te waken tegen benadeeling van de gezondheid der onderdanen in onderling verkeer, al zal deze zorg *niet dan om zeer dwingende redenen* mogen gaan ten koste van individu en gezin.

Algemeen nu is men het er over eens, dat de Overheid aangifte van besmettelijke ziekten kan eischen; dat zij — om nog enkele andere dingen te noemen — kan eischen, dat de scholen niet bezocht worden door kinderen uit besmette gezinnen en voorts, dat de Overheid kan eischen, dat de besmette zich buiten aanraking met anderen houde (verplichte isolatie). Maar of de Overheid zoo ver mag gaan, dat zij, bij voorkoming van een besmettelijke ziekte, het lichaam zelf mag aanranden, is een vraag, die door velen ontkennend wordt beantwoord.

De bekende Staatsman Dr ABR. KUYPER bijv. was van meening, dat het al of niet gebruik maken van een middel, door geneeskundigen aangeraden ter voorkoming van ziekten, een zoo integreerend deel der burgerlijke en persoonlijke vrijheid is, dat zelfs de schijn van dwang in dit opzicht den Staat onteert en doet ontaarden. Een zelfde geluid beluisteren wij bij Jhr Mr A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, als hij in de Memorie van Toelichting van het wetsontwerp in zake de vaccinatie de stelling poneert, dat de Regeering de vrije beschikking over het lichaam niet toekomt. En om nog een derden te noemen, van onzen tijd en een andere zienswijze toegedaan, n.l. Dr Mr SCHUURMANS STEKHOVEN, ook deze acht de integriteit van het lichaam en het zelfbeschikingsrecht van het individu over dat lichaam een zoo primair natuurrechtelijk gegeven, dat naar zijn meening de Overheid die grens steeds en onder alle omstandigheden moet eerbiedigen.

O. i. kan men de grenzen niet zoo scherp trekken. Men mag toch ter wille van de individueele vrijheid van den mensch de onderlinge solidariteit niet uit het oog verliezen. Eenerzijds heeft ieder de plicht op het zorgvuldigst te voorkomen en te weren, dat hij een bron van besmetting voor zijn omgeving wordt en zodoende schade kan aan-

richten voor anderen; anderzijds heeft de Overheid de plicht te zorgen, dat een ander mij, tegen mijn wil, zonder dat ik er iets aan doen kan, door zorgeloosheid of roekeloosheid niet in gevaar kan brengen. Daarom is dwang niet in absoluten zin te verwerpen. Wel komt deze pas in de *allerlaatste plaats* in aanmerking. Naar onze overtuiging mag de Overheid tot vaccinatiedwang overgaan, mits aan de volgende voorwaarden voldaan is: 1e. het algemeen welzijn der bevolking ernstig bedreigd wordt; 2e. ik mijzelfen hiertegen niet of onvoldoende kan beschermen; 3e. de maatregel doeltreffend (ongevaarlijk) en practisch uitvoerbaar is; 4e. conscientie- en gezondheidsbezwaren geëerbiedigd worden; en 5e. zonder dezen maatregel de algemeene welvaart en gezondheid noodwendig gevaar moeten loopen.

Nu is, wat de eerste voorwaarde betreft, het pokkengevaar momenteel niet van dien aard, dat van een dreigende volksramp mag gesproken worden. In onze uiteenzettingen over het pokkengevaar hebben wij dat uitvoerig uiteengezet (zie blz. 545 e.v.) Ad 2°. valt op te merken, dat de vaccinatie niet onfeilbaar, wel deugdelijk is. Zooals wij gezegd hebben, geeft de vaccinatie een zekere immuniteit tegen pokken, maar niet absoluut. Men kan pokziek worden, zij het in veel lichtere mate dan de niet-ingeënten. Vandaar, dat ook voor de gevaccineerden gevaar dreigt van de zijde der oningeënten. Anderzijds dient echter opgemerkt, dat men dit gevaar door revaccinatie tot een minimum kan beperken.

Ten opzichte van de derde voorwaarde is de vaccinatie wel is waar doeltreffend, maar helaas niet ongevaarlijk. Wanneer aan overigens alle voorwaarden zou voldaan zijn, zou dit laatste alleen dan geen bezwaar zijn, indien de voordeelen van den voorgestelden maatregel de nadeelen verre overtroffen. In casu is dit echter niet het geval. Wat de practische uitvoerbaarheid betreft, valt op te merken, dat het effectief maken van de verplichting tot vaccinatie bij directen vaccinatiedwang niet zoo eenvoudig is. Men vergete niet, dat elke vorm van dwang verzet kweekt; de historie van den indirecten vaccinatiedwang spreekt ten dezen een duidelijke taal. Ook heeft men den aard der Nederlandsche bevolking in dit opzicht niet mede. JOHAN DE WITT heeft dienaangaande reeds opgemerkt: „De aard der Hollanders is zoodaniglijk, gelijk Ued.³¹) mede ten beste bekend is, dat tenzij de nood en de perikulen zeer hoog gestegen zijn, zij niet gedisponeerd kunnen werden om te vigeleeren voor hun eigen securiteit.” Intusschen

lijkt ons laatstgenoemde voorwaarde, te weten de practische uitvoerbaarheid, bij het al of niet invoeren van den vaccinatiedwang geen onoverkomelijk bezwaar.

Aan de vierde door ons genoemde voorwaarde is voldaan, zoodat wij hierover niet behoeven uit te weiden.

Over de vijfde voorwaarde, of n.l. zonder vaccinatiedwang de volksgezondheid noodwendig in gevaar komt, zullen wij aan het slot van ons artikel handelen. Het zal dan blijken, dat dit geenszins het geval is, omdat er andere maatregelen zijn, die het pokkengevaar kunnen keeren. Ten opzichte van laatstgenoemde voorwaarde valt overigens nog op te merken, dat men in het vaccine-vraagstuk nuttigheid scherp moet onderscheiden van onmisbaarheid. Dat de vaccinatiedwang, in 1872 ingevoerd, zegenrijke gevolgen voor ons volk heeft gehad is wel zoo goed als zeker, al kan men het natuurlijk niet wiskundig bewijzen. Ook zal wel niemand in twijfel trekken, dat met dwang lagere cijfers zijn te behalen dan zonder dien maatregel. Bij het vraagstuk van den vaccinatiedwang gaat het echter behalve over utiliteit ook over noodzakelijkheid. Alleen wanneer zonder dwang de volksgezondheid in gevaar komt en de gemeenschap vaccinatiedwang derhalve niet ontberen kan is men gerechtigd dezen toe te passen. Is dit evenwel niet het geval, komt de bevolking zonder dezen maatregel niet in nood, dan vervalt o. i. ook de noodzakelijkheid van den dwang. M. a. w. *dwang* tot vaccinatie is eerst dan gerechtvaardigd, indien hij voor de gemeenschap niet alleen nuttig, doch bepaald *noodig* is ³²).

De greep in de integriteit van het vrije lichaam draagt een dusdanig ernstig karakter, dat wel aan onderscheidene voorwaarden, zooals wij die onder 1e—5e genoemd hebben, voldaan moet zijn, wil deze maatregel te verantwoorden zijn. In casu is alleen de onder 4e genoemde voorwaarde vervuld. Van de andere voorwaarden is aan één en vijf niet, aan twee en drie ten deele voldaan.

Summa summarum achten wij vaccinatiedwang in de gegeven omstandigheden noch geoorloofd, noch gewenscht, noch noodzakelijk.

3e. *Het bevorderen van propaganda voor vrijwillige vaccinatie.* Sommigen zijn van meening, dat met dezen maatregel nimmer het beoogde doel, afdoende immunisatie der Nederlandsche bevolking, zal bereikt worden. Wellicht zal de vrijwillige vaccinatie een tijdelijke opleving veroorzaken, maar een blijvend resultaat is er niet van te verwachten. Ook de Minister veronderstelde, dat men met dezen maat-

regel, zonder een wettelijke verplichting op den achtergrond, niet zal kunnen volstaan, aangezien in de houding, door den wetgever tot dusver aangenomen (verlenging opschortingswet), een rem ligt op de propaganda voor de vrijwillige vaccinatie.

Anderen daarentegen achten dezen maatregel in de gegeven omstandigheden alleszins aanbevelenswaardig. Bij deze propaganda, uitgaande van de Overheid en haar organen, dient dan een openhartige voorlichting te worden gegeven omtrent de voor- en nadeelen der vaccinatie, terwijl bij de organisatie der vaccinatie nauwkeurig rekening behoort te worden gehouden met een zorgvuldige selectie der kinderen. Met name is de sociaal-hygiënische Commissie der Ned. Maatschappij t. b. d. Geneeskunst van meening, dat een propaganda en vaccinatie op deze wijze gevoerd en verricht de gevaren tot een minimum kunnen beperken en den vaccinatie-toestand van ons volk veel kunnen verbeteren.

Om den (inderdaad) slechten vaccinatietoestand van ons volk te verbeteren hebben wij achtereenvolgens drie maatregelen besproken, welke alle in meerdere of mindere mate gebaseerd waren op het standpunt, dat het pokkengevaar grooter is dan het encephalitisgevaar. De eerste maatregel was, zooals wij gezien hebben, practisch onuitvoerbaar, de laatste min of meer dubieus. Alleen de onder 2e genoemde maatregel, directe vaccinatieplicht der kinderen niet ouder dan 2 jaar, was effectief. Het groote bezwaar was hier echter de dwang. De vraag is nu, wanneer men niet op bovengenoemd standpunt staat en derhalve het pokkengevaar kleiner acht dan het gevaar voor postvaccinale encephalitis en desalniettemin het gewenscht vindt de nadeelen van een slechten immuniteitstoestand der bevolking te compenseeren, omdat het pokkengevaar zoo niet groot dan toch geenszins denkbeeldig is, zijn er dan nog andere maatregelen om het pokkengevaar te keeren dan directe vaccinatiedwang? En dan moet het antwoord luiden: ja, want het pokkenverloop in Engeland, Zwitserland en Amerika heeft geleerd, dat de bevolking zonder vaccinatiedwang *niet* in nood komt. Hiermede is volstrekt niet gezegd, dat de vaccinatie op zichzelf overbodig of waardeloos, alleen dat de dwang overbodig is. Met name de Engelsche deskundigen zijn het, volgens SCHUURMANS STEKHOVEN, op grond van de ervaring er over eens, dat *een goede pokkenweersorganisatie zonder vaccinatie niet mogelijk is*, maar evenzeer over het feit, dat *een zoodanige organisatie de bezwaren van onvoldoenden*

inentingstoestand in landen zonder vaccinatiedwang kan ondervangen. Met de bespreking van dit laatste stelsel is tevens gegeven de oplossing van het inentingsprobleem op heden en hiermede zullen wij ons artikel over den tegenwoordigen stand van het vaccinatie-vraagstuk besluiten.

4e. *Verbetering van de pokkenweer-organisatie.*

Alvorens dezen maatregel nader te bespreken, is het noodig er op te wijzen, dat de begrippen individueele en bevolkings-immuniteit elkaar niet volkomen dekken. Wanneer er in een land geen epidemieën kunnen ontstaan mag men de bevolking immuun noemen. Die immuniteit zal verkregen kunnen worden als alle individuën onvatbaar zijn. Noodig is dat echter niet ³³). Terecht heeft men opgemerkt, dat de organisatie van de bestrijding der besmettelijke ziekten hier ook beteekenis heeft. Is die organisatie efficiënt, zoodat de eerste pokkengevallen onmiddellijk herkend worden en de noodige maatregelen worden getroffen, dan is de kans op een epidemie gering, ook al is slechts een deel der bevolking immuun. Terwijl nu sommige geneeskundigen den vollen nadruk op dit laatste laten vallen en eischen, dat ten minste 80 % van de jonggeborenen worden ingeënt, zijn anderen van meening ³⁴), dat men evenzeer den vollen nadruk kan leggen op het eerste, efficiënte organisatie, en het mogelijk is, ook zonder vaccinatie van een groot deel der bevolking, toch de kans op een epidemie zeer gering te maken. Daartoe is echter noodig, dat de organisatie ook werkelijk efficiënt is. Om dit nu te verwerkelijken, heeft men voorgesteld den maatregel onder 4e genoemd, n.l. verbetering van de pokkenweer-organisatie.

Deze maatregel houdt allereerst in scherpe waarneming van alle pokkengevallen, die zich op een gegeven oogenblik voordoen en snelle afzondering van deze gevallen in speciaal daarvoor ingerichte barakken. Behalve vroegtijdige diagnose en nauwkeurige isolatie der pokklidders zal vanzelfsprekend de desinfectie van alles wat met den patient in aanraking is geweest niet verwaarloosd moeten worden. Niet minder belangrijk is het opsporen van degenen, die op een of andere wijze met den lijder in contact zijn geweest. Deze z.g.n. contacten worden allen onmiddellijk gevaccineerd en gedurende 14 dagen geobserveerd (in Engeland acht men afzondering der contacten overbodig). Daarnaast is noodig organisatie van een vaccinatiedienst, die in staat is in epidemietijd de geheele bevolking snel met nochtans voldoende selectie te kunnen inenten. Een deugdelijke pokkenweerorganisatie komt derhalve neer op: vroegtijdige diagnose, snelle afzondering,

systematische contacten-vaccinatie en inrichting van een goeden vaccinatiedienst. Aldus is het mogelijk op het gebied van de bestrijding der pokken een bevredigenden toestand te verkrijgen, zonder de misère van den vaccinatiedwang en al wat daarmede verbonden is.

In Engeland schrijft men de gunstige werking van dit stelsel voornamelijk toe aan de goede organisatie van den dienst voor opsporing en vaccinatie van contacten en aan het feit van de beperkte besmettelijkheid der pokken gedurende het incubatietijdperk³⁵).

Toch heeft ook dit stelsel zijn bezwaren. Bij een eventueele alastrim-epidemie bestaat de kans, dat het stelsel te kort schiet, juist omdat hierbij het percentage onopgemerkte gevallen zoo groot is. Daar staat evenwel tegenover, dat de alastrim juist de *goedaardige* vorm der pokziekte is. Voorts heeft men wel opgemerkt, dat wanneer een pokkenepidemie zou uitbreken de schrik den menschen om het hart slaat en aan deze paniek-stemming de massa-inenting verbonden is met al de gevaren van dien. Hiertegen valt aan te voeren, dat de zoeven gememoreerde vaccinatiedienst juist beoogt de nadeelen der massa-inenting op te vangen. Bovendien kan tijdige en deskundige voorlichting paniekstemming grootendeels voorkomen. Vervolgens brengt het stelsel groote onkosten met zich mede. O. i. echter kunnen, in aanmerking genomen de groote belangen, die hier op het spel staan, meerdere uitgaven geen enkel bezwaar zijn.

Ten slotte het bezwaar, dat een land met een slechten inentings-toestand vatbaarder is voor pokkenimport en pokkenverspreiding dan een land met een goeden vaccinatie-toestand. Ongetwijfeld is dit laatste juist. Alleen heeft de practijk in Engeland uitgewezen, dat een slechte vaccinatietoestand geen bezwaar is, indien daar tegenover een deugdelijke pokkenweer-organisatie staat.

Van de verschillende maatregelen, die men ter oplossing van het vaccinatie-vraagstuk heeft gegeven, lijkt ons laatstgenoemd stelsel nog het beste. Eén restrictie zouden wij hieraan evenwel willen verbinden. Mocht in de toekomst blijken, dat deze maatregel onvoldoende was, althans niet in staat om een pokkenepidemie in de kiem te smoren, dan zou als aanvullende methode de propaganda voor de vrijwillige inenting alleszins aanbeveling verdienen. Hiermede zou het standpunt verlaten worden, dat het pokkengevaar kleiner is dan het encephalitisgevaar. Dit is dan echter geen bezwaar meer, omdat, zoodra een pokkenepidemie niet snel genoeg onderdrukt kan worden,

het pokkengevaar ongetwijfeld grooter, zelfs veel grooter, wordt dan het risico verbonden aan de vaccinatie.

Samenvattend komt de practische zijde van den tegenwoordigen stand van het vaccinatie-vraagstuk op het volgende neer: Het gevaar voor encephalitis is een op heden aanwezig risico, binnen zekere grenzen gelijk en het geringst op jeugdigen leeftijd. Terwijl het encephalitisgevaar min of meer constant is, stijgt en daalt het pokkenrisico met groote sprongen. De beslissing welk van beide risico's het grootst is zal op dit oogenblik genomen moeten worden op een weinig soliden grondslag met vele speculatieve momenten en subjectieve oordeelvelingen. Het pokkengevaar is op den dag van heden kleiner te achten dan het gevaar voor encephalitis. Voor het individu is daarom inenting momenteel minder gewenscht. Van sociaal standpunt bezien is om dezelfde reden algeheele vaccinatie der bevolking niet aan te raden. Voor de Overheid zijn, op grond van bovengenoemde risico-berekeningen, de volgende richtlijnen aan te geven: *a.* het opnieuw van kracht worden der vaccinatiebepalingen van de Besmettelijke Ziektenwet absoluut verwerpelijk; *b.* het invoeren van een directe wettelijke verplichting tot vaccinatie in de eerste twee levensjaren noch geoorloofd, noch gewenscht, noch noodzakelijk; *c.* het bevorderen van propaganda voor vrijwillige vaccinatie misschien als aanvullende methode aanvaardbaar; *d.* verbetering van de pokkenweer-organisatie momenteel de beste wijze van handelen.

Moge het aan de Regeering en de Staten-Generaal gegeven worden in de komende maanden een oplossing te vinden, die niet alleen het Nederlandsche volk in grooten getale bevredigt, maar ook een waarborg is voor een deugdelijke bestrijding van het pokkengevaar en aldus voor de instandhouding der volksgezondheid.

¹²⁾ Aantal sterfgevallen op 100 ziektegevallen van dezelfde ziekte.

¹³⁾ Enkelen misschien later nog eens opnieuw ingeënt.

¹⁴⁾ De opvatting, dat, wat den tijd van het jaar betreft, de maanden Mei en December in het bijzonder gunstig zouden zijn en minder gevaar voor encephalitis opleveren, moet als een verouderd standpunt beschouwd worden. Wel kan men in het algemeen zeggen, dat de voorjaarsmaanden waarschijnlijk de minst geschikte zijn wegens de dan in hooge mate voorkomende verhoogde prikkelbaarheid van het centrale zenuwstelsel.

¹⁵⁾ Vgl. ook het algemeen samenvattend rapport van de Encephalitis-Commissie, 1932, bl. 29—31, 176—182 en 230.

¹⁶⁾ Uit de Nederlandsche statistiek blijkt n.l., dat ook op den leeftijd van 1—2 jaar weinig ziekte- en geen sterfgevallen aan encephalitis voorkomen.

17) Van de verschillende vormen van hersenontsteking is n.l. de encephalitis postvaccinalis de kwaadaardigste vorm.

18) Gen. Gids 1936, No. 53, 1937, Nos 1—3, 5, 6, 8—13.

19) Onder virus wordt verstaan een ziektekiem, die niet zichtbaar te maken is en niet tegengehouden kan worden door z.g.n. bacteriefilters. Tot de voornaamste virusziekten behooren, behalve pokken, o.m.: mazelen, waterpokken, influenza, bof, encephalitis en hondsdolheid.

20) Vaccinatie behoedt wél tegen ziekte, niet tegen infectie.

21) Een ambulans ziektegeval wil zeggen een ziekte wandelend doormaken.

22) De betere toerusting voor den strijd tegen besmettelijke ziekten speelt hier natuurlijk eveneens een rol.

23) Verslagen en mededeelingen betreffende de Volksgezondheid, Jan. 1923.

24) De oeconomische en militaire zijde van het vraagstuk zullen wij, om dit artikel niet al te lang te maken, laten rusten. Om dezelfde reden nemen wij ook het vraagstuk der revaccinatie niet in bespreking.

25) Giftigheid.

26) Vgl. Dr. SCHUURMANS STEKHOVEN in zijn reeds een en andermaal aangehaalde artikelenreeks over vaccinatie-risico en vaccinatie-dwang.

27) De meerderheid ($\pm \frac{2}{3}$) van de leden der Ned. Maatsch. t.b.d. Gen. heeft zich voor dit stelsel uitgesproken.

28) Bij de wijziging van de Besmettelijke Ziektenwet in 1928 werd deze z.g.n. gewetensbezwaren-clausule opgenomen.

29) Vgl. Dr. H. COLIJN: *Saevis tranquillus in undis*. Amsterdam, 1934, blz. 360.

30) Vgl. Dr. A. KUYPER: *A.R. Staatskunde*, Dl II. Kampen, 1917, blz. 448.

31) Staten van Holland.

32) Vgl. Mr. A. J. VERSTEGEN: *De vaccinatiedwang gekenterd?* Ned. Juristenblad, 1925, blz. 108.

33) Vgl. Dr. J. TH. TERBURGH, l.c.

34) O.m. Dr. J. HEKMAN en Dr. Mr. W. SCHUURMANS STEKHOVEN.

35) Tijd, die verloopt tusschen de besmetting en het uitbreken der ziekte.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG.

Gaarne zou ik een overzicht van U ontvangen betreffende de behandeling van de Zondagswet 1855 in de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal.

ANTWOORD:

De Staten-Generaal hadden bij de tot stand koming van de Zondagswet van 1 Maart 1815 nog niet, zooals later, twee Kamers. Pas bij de Grondwet van 1815, welke in den loop van dat jaar tot stand kwam, werden de Staten-Generaal, vooral op aandrang van de afgevaardigden der Zuidelijke Nederlanden (het tegenwoordige België) gesplitst.

Voorts merken wij nog op, dat de Staten-Generaal in dien tijd niet de gewoonte hadden veel te praten. In elk geval werden de discussies destijds nog niet in de notulen vermeld. Daarvoor was trouwens ook minder aanleiding dan thans, omdat de Grondwet destijds nog niet openbaarheid der zittingen eischte.

Het ontwerp der Zondagswet werd bij missive van 5 Februari 1815 door den Souvereinen Vorst aan de Staten-Generaal ter goedkeuring toegezonden. In de notulen van de 22e vergadering der Staten-Generaal (8 Februari 1815) leest men daaromtrent het volgende:

„Is gelezen eene missive van Z.K.H., van 5 Februarij, ten geleide van een concept-wet, houdende *verordeningen om de plichtmatige viering der dagen, aan openbare Christelijke godsdienst toegewijd, te verzekeren en alle hindernis weg te nemen*, volgende de voorschreven missive en concept-wet hierna geïnsereerd.

MISSIVE van Z.K.H. ten geleide der concept-wet houdende verordeningen ter verzekering der pligtmatige viering van aan de openbare Christelijke godsdienst toegewijde dagen enz.:

Edel Mogende Heeren!

Al dadelijk na de herstelling van de onafhankelijkheid dezer landen werden in verscheidene provincien en steden verordeningen vastgesteld, welke het heilzaam doel hadden, om de pligtmatige viering der dagen aan de openbare Christelijke godsdienst toegewijd, volgens voorvaderlijke zeden te verzekeren en alle bedrijven voor te komen, waardoor daaraan hindernis zoude kunnen worden toegebracht.

Het was een natuurlijk uitvloeisel van het weder opgewekt gods-

dienstig gevoel en van de overtuiging, door de lessen der onderzinking verkregen, dat de instandhouding en eerbiediging van de openbare Christelijke godsdienst eene noodzakelijke behoefte is voor het geluk der burgerlijke maatschappij en een onmisbaar middel ter bevordering van deugd en zedelijkheid.

De Christelijke godsdienst is niet afhankelijk van derzelver openbare uitoefening, maar het is echter door deze laatste, dat zij vooral vruchtbaar werkt op de zeden en de gevoelens des volks.

Niet overal echter zijn tot nog toe verordeningen ten deze vastgesteld en de bepalingen, die reeds gemaakt zijn, schoon tot hetzelfde oogmerk leidende, zijn in bijzonderheden zeer verschillende en welligt niet alle even doelmatig.

Het komt dan allezins noodig voor, om dit gebrek aan te vullen en deze verscheidenheden weg te nemen door het daarstellen van eenparige en voor de geheele uitgestrektheid der Vereenigde Nederlanden algemeen werkende verordeningen. Het is de plicht van het Gouvernement te voorzien in eene zaak van dat belang en welke van zooveel invloed op den volksgeest zijn kan.

Naburige gouvernementen zijn ons op dit loflijk voetspoor reeds voorgegaan; zij hebben bepalingen gemaakt overeenkomende met de omstandigheden, zeden en denkwijze hunner volkeren.

Gelijke schikkingen voegen ook aan dit land, gewijzigd nogtans naar deszelfs staat en inrigtingen.

Het is tot dat einde, dat de wet strekt, waarvan het ontwerp U Edel Mogenden wordt aangeboden.

Waarmede Wij U, Edel Mogende Heeren, bevelen in Godes heilige bescherming.

's-Gravenhage, den 5en Februarij 1815.

(was get.) WILLEM.

(onder stond) Ter ordonnantie van Z.K.H.

De Algemeene Secretaris van Staat
(was get.) A. R. FALCK.

CONCEPT-WET houdende verordeningen tot verzekering der pligtmatige viering van aan de openbare Christelijke godsdienst toegewijde dagen.

Wij WILLEM, enz.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben de noodzakelijkheid om, op het voetspoor onzer godsdienstige voorvaderen, die daarop steeds den hoogsten prijs stelden, de pligtmatige viering van den dag des Heeren en andere dagen, aan de openbare Christelijke godsdienst toegewijd, door eenparige en voor de geheele uitgestrektheid der Vereenigde Nederlanden algemeen werkende maatregelen te verzekeren;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg van de Staten-Generaal dezer landen, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

1e. dat op Zondagen en op zoodanige godsdienstige feestdagen als door de kerkgenootschappen van de Christelijke godsdienst dezer landen algemeen erkend en gevierd worden, niet alleen geene beroeps-bezigheden zullen mogen verrigt worden, welke de godsdienst zouden kunnen storen, maar dat in het algemeen geen openbare arbeid zal

mogen plaats hebben dan ingeval van noodzakelijkheid, als wanneer de plaatselijke regering daartoe schriftelijke toestemming zal geven;

2e. dat op deze dagen, met uitzondering van geringe eetwaren, geen koopwaren hoegenaamd op markten, straten of openbare plaatsen zullen mogen worden uitgesteld of verkocht, en dat kooplieden en winkeliers hunne waren niet zullen mogen uitstallen, noch met opene deuren verkoopen;

3e. dat gedurende den tijd, voor de openbare godsdienstoefening bestemd, de deuren der herbergen en andere plaatsen, alwaar drank verkocht wordt, voor zooverre dezelve binnen den besloten kring der gebouwen liggende zijn, zullen gesloten zijn, en dat ook gedurende dienzelfden tijd geenerhande spelen, hetzij kolven, balslaan of dergelijke, mogen plaats hebben;

4e. dat geene openbare vermakelijkheden, zooals schouwburgen, publieke danspartijen, concerten en harddraverijen, op de Zondagen en algemeene feestdagen zullen gedoogd worden, zullende het aan de plaatselijke besturen worden vrijgelaten hieromtrent eene uitzondering toe te staan, mits niet dan na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen;

5e. dat de plaatselijke politie zorg zal dragen, ten einde alle hinderlijke bewegingen en gerucht in de nabijheid der gebouwen tot de openbare eeredienst bestemd, en in het algemeen alles, wat dezelve zoude kunnen hinderlijk zijn, voor te komen of te doen ophouden;

6e. dat de overtredingen tegen de bepalingen van dit besluit naar gelang van personen en omstandigheden, zullen gestraft worden met eene boete *van niet hooger dan vijf en twintig gulden of met een gevangenisstraf van niet langer dan drie dagen voor de overtreders, die buiten staat mogten zijn deze boete te betalen;*

7e. dat, *bij een tweede overtreding*, de boete of straf zal verdubbeld worden en wijders alle de te koop gelegde of uitgestalde goederen verbeurd verklaard, en de herbergen of andere publieke plaatsen voor eene maand gesloten.

En dat door deze algemeene verordeningen alle daarmede niet overeenkomstige provinciale of plaatselijke reglementen en inrigtingen zullen worden gehouden voor vervallen.

Lasten en bevelen, dat deze in het Staatsblad zal worden geïncorporeerd, en dat een genoegzaam getal exemplaren gedrukt en aan de Staten in de onderscheiden provinciën of landschappen ingevolge art. 86 der Grondwet, ter uitvoering zal worden gezonden, met last om dezelve alomme te doen publiceren en affigureren en van de predikstoelen der onderscheiden Christelijke kerkgenootschappen te doen aflezen.

Lasten en bevelen voorts, dat Onze ministeriële departementen en andere autoriteiten, justiciëren en officieren, wien zulks aangaat, aan de naauwkeurige uitvoering de hand zullen houden, zonder eenige conniventie of dissimulatie.

Gegeven, enz. *).

Waarop gedelibereerd zijnde, is goedgevonden en verstaan voorschreven concept-wet te stellen in handen van Hun Edel Mogende Ge-deputeerde tot de Binnenlandsche Zaken, om consideratiën en advies.'

*) De gecursiveerde woorden in artikel 6 werden bij het boetenwetje van 22 April 1864 S 29 gewijzigd en luiden ingevolge art. 10 van de wet van 15 April

Het rapport van de Gedeputeerden tot de Binnenlandsche Zaken kwam ter tafel in de 28ste vergadering (24 Februari 1815). De notulen van die vergadering vermelden het volgende:

„Is gelezen het rapport van Hun Edel Mogende Gedeputeerden tot de Binnenlandsche Zaken, in wier handen bij resolutie-commissoriaal van 8 Februarij om consideratie en advies gesteld is een ontwerp van wet houdende voorschriften om de pligtmatige viering der dagen, aan openbare Christelijke godsdienst gewijd, te verzekeren en alle bedrijven voor te komen, waardoor daaraan hindernissen zouden kunnen worden toegebracht, door Z. K. H. bij missive van 5 Februarij aan de Vergadering ter bekrachtiging aangeboden: volgende het voorgeschreven rapport hierna geïnserieerd.

RAPPORT van de Gedeputeerden tot de Binnenlandsche Zaken.

Bij resolutie-commissoriaal van den 8sten Februarij is in handen van U Edel Mogenden Gedeputeerden tot de Binnenlandsche Zaken om consideratie en advies gesteld een ontwerp van wet, houdende voorschriften om de pligtmatige viering der dagen, de openbare Christelijke godsdienst toegewijd, te verzekeren en alle bedrijven voor te komen, waardoor daaraan hindernis zou kunnen worden toegebracht, door Z. K. H. bij missive van den 5den Februarij aan deze Vergadering ter bekrachtiging aangeboden.

U Edel Mogenden Gedeputeerden, gevoelende de verpligting om de instandhouding en eerbiediging van de openbare Christelijke godsdienst te handhaven en de voorvaderlijke voorschriften wederom tot stand te brengen, en tevens tot bereiking van dat oogmerk eenparige en algemeen werkende verordeningen noodzakelijk oordeelende, vinden de bepalingen in het voorzegd ontwerp van wet geschikt om dat heilzaam doel te bevorderen en de verscheidenheden, die er in de nu bestaande verordeningen plaats hebben, weg te nemen. En het is om deze redenen, dat zij U Edel Mogenden adviseren den Souvereinen Vorst dank te betuigen voor deszelfs ijver in het bevorderen van 's lands belangen en zich met het voorstel te vereenigen.

Waarna de concept-wet, zooals zij ligt, gelezen en, daarop gedelibereerd zijnde, is goedgevonden en verstaan zich met dezelve te conformeren.”

Nadere bijzonderheden omtrent de voorgeschiedenis en de geschiedenis der Zondagswet (welke o. i. niet van bijzondere groote importantie zijn) kan men vinden in de proefschriften van Mr. F. W. SMIT, De wet van

1886 S 64 (invoering Wetboek van Strafrecht) thans als volgt: „*van vijftig cents tot vijf en twintig guldens*”. Door afschaffing van eerstbedoelde wet bij de wet van 1886 is niet, zooals H. R. bij zijn arrest van 21 Jan. 1918 (W. 10233) besliste, de vroegere redactie inzake vervangende gevangenisstraf herleefd, doch de toen geldende gedachte gehandhaafd en aangevuld.

De in artikel 7 gecursiveerde woorden moeten krachtens laatstgenoemde wet thans als volgt worden gelezen:

„*wanneer tijdens het plegen van de overtreding nog geen vijf jaren zijn verloop sedert de veroordeeling van den schuldige wegens gelijke overtreding onherroepelijk is geworden*”.

1 Maart 1815, van Mr. T. DE VRIES, Overheid en Zondagsviering, en van Mr. J. A. N. PATIJN, Zondagswetgeving. Voor de oudere jurisprudentie inzake de Zondagswet zie men Mr. J. L. C. van ESSEN, De Zondagswet en haar jurisprudentie, 1896. N.

2. VRAAG:

Naar aanleiding van de artikelen over het huwelijk van Ned. Indische militairen beneden den rang van onderofficier, gepubliceerd in het orgaan van de Ned. Indische Vereeniging van Protestantsche Christen-Onderofficieren „*Pro Rege*” (nummers van 1 Nov. en 1 Dec. 1936 en 1 Jan. 1937) en in verband met de daar besproken mogelijkheid, dat het Indische legerbestuur zal overgaan tot beperking van het huwen van militairen van lageren rang, zou ik het zeer op prijs stellen omtrent die zaak enkele aanwijzingen te ontvangen, ten einde ze met in achtneming van de beginselen eener christelijke politiek te beoordeelen.

ANTWOORD:

Blijkens de bedoelde artikelen uit „*Pro Rege*” loopt de quaestie *niet* over de vraag, of het huwen van militairen beneden den rang van onderofficier volstrekt moet worden verboden.

Niemand wenscht dit. Zelfs gaat het, naar wij meenen, niet over de vraag, of het huwen met *inlandsche* vrouwen moet worden belet. Want al mogen er wellicht tegen dergelijke huwelijken van verschillende zijden ernstige bezwaren worden ingebracht, toch blijkt niet, dat het de bedoeling van de legerleiding is om dergelijke huwelijken volstrekt te weren.

Anderzijds mag, dunkt ons, geconstateerd worden, dat niemand huwelijksvrijheid zonder eenige beperking wenscht. Althans meenen wij uit de artikelen in bedoeld blad te mogen afleiden, dat de Redactie zelf zoo ver niet wenscht te gaan. Want ze wijst in deze artikelen op de A. O. 1904 no. 16 (K. B. van 1871 I. S. no. 143), waarin het verleenen van huwelijks toestemming beperkt wordt tot de plichtgetrouwe, ijverige en zich goedgedragende militairen, die een bewijs van goed gedrag betreffende hun aanstaande kunnen overleggen, terwijl afwijking slechts mogelijk is in die gevallen, waarin met redenen kan worden verwacht, dat juist door een te sluiten huwelijk het gedrag van den militair zal verbeteren. En deze verwijzing geschiedt niet met het doel om critiek op deze huwelijksbeperking te oefenen, maar juist om te betoogen, dat er maar niet op los wordt getrouwd.

De zaak draait dus, indien wij goed zien, om de vraag, of de huwelijksbeperking al dan niet straffer behoort te zijn dan zij thans reeds is.

Wanneer men nu aldus de zaak stelt, dan maakt zij o. i. op dengene, die zich met een *oppervlakkige* waarneming der feiten tevreden stelt, den indruk van niet erg gewichtig. En dan zal menigeen zelfs geneigd zijn om plausibel te achten de argumenten, welke blijkbaar ten gunste van huwelijksbeperking worden aangevoerd, n.l. de wenschelijkheid van vorming der militairen door, althans gedurende de eerste jaren van hun dienstverband, huisvesting in de kazerne, voorts het bezuinigingsmotief en eindelijk de onwenschelijkheid van vermenging met de inlandsche rassen.

Naar onze meening is de quaestie van verdere huwelijksbeperking in verband met de geschiedenis van het concubinaat in het Indische leger en daarmee samenhangende omstandigheden zeer gewichtig; zoo gewichtig, dat de bezwaren tegen het huwen van militairen (omtrent welke bezwaren wij trouwens straks nog iets zeggen willen) o. i. goeddeels op den achtergrond moeten worden gesteld.

Meer dan vijftig jaar lang is er strijd gevoerd tegen het kazernconcubinaat zonder dat de Overheid het klaarblijkelijk heeft aangedurfd de „huishoudsters” uit de kazernes te verwijderen. Hoe de toestand nu is, is ons niet bekend. Wel is omstreeks 1929 tot afschaffing van het kazernconcubinaat besloten. Doch wij vreezen, dat zelfs thans bedoelde praktijk nog niet volledig zal zijn geliquideerd. En in elk geval zijn we van oordeel, dat alleen dan aan de — uit moreel oogpunt — hoogst laakbare kazernetoestanden een radicaal einde komen kan, wanneer de Overheid voet bij stuk houdt en niets verzuimt wat dienstbaar kan zijn om het leven der Indische militairen in geordende banen te leiden.

Nu spreekt het wel vanzelf, dat ingewortelde gebruiken, gelijk het kazernconcubinaat, niet maar met een hand omdraaien kunnen worden afgeschaft. Ware dit zoo, dan zou reeds Minister KEUCHENIUS (tijdens wiens ministerschap de order werd uitgevaardigd inzake het aanbrengen van verplaatsbare schotten op de chambrée teneinde het openlijk samenleven van Europeesche militairen met hun concubines te voorkomen) in 1889 daartoe hebben besloten. Dan zou wellicht ook reeds G. G. VAN HEUTSZ, van wie afkomstig is de z.g. concubinaatscirculaire betreffende officieren en ambtenaren, verdere maatregelen hebben genomen. En zeker zou dan de heer IDENBURG als minister van Koloniën of als Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië aan de immoreele kazernetoestanden een eind hebben gemaakt. Doch dit was destijds niet mogelijk. Een onbezonnen besluit zou de onzedelijkheid buiten de kazerne op schrikbarende wijze hebben doen toenemen.

Reeds jaren geleden heeft men ingezien, dat er voor de uitroeijing van het kazernconcubinaat meer noodig was dan een verbodsbepaling. Daarvoor was noodig een sterke uitbreiding van de overheidszorg voor het geestelijk en cultureel welzijn der soldaten. In die richting is dan ook in den loop der jaren een en ander geschied door invoering van

de legerprediking, ontwikkeling en ontspanning van militairen, reorganisatie van het leger, verbetering der kazerneering, bevordering van de militaire tehuizen e. d. Maar ook door verruiming van de huwelijksvesting van gehuwde europeaanse en niet-europeaanse militairen, ook beneden den rang van onderofficier, werd het terrein verder voorbereid.

Zoo kon reeds tijdens G. G. IDENBURG in 1914 het legerbestuur mededeling doen van zijn bedoeling om het concubinaat onder de Europeesche militairen geheel af te schaffen. Doch de vraag is, of men toen niet wat te hoog greep. Want wel werden er enkele maatregelen genomen (geleidelijke afschaffing van het kazerneconcubinaat voor Europeesche onderofficieren, daarna voor lagere militairen), doch algeheele afschaffing bleef voorshands toekomstmuziek. En zelfs is het de vraag, of de definitieve afschaffing van 1929 in de praktijk zal kunnen worden en blijven geëffectueerd zonder handhaving en uitbreiding van de geestelijke en cultureele zorg en van de mogelijkheid tot gezinsvorming.

Deze gang van zaken maakt, dunkt ons, duidelijk, dat afschaffing van het concubinaat niet alleen een zaak van zeer langen duur is geweest, maar ook ten nauwste samenhangt met andere maatregelen, speciaal met den voortgang van het wettig huwelijk onder militairen. Oud-Luitenant Kolonel O. I. Leger, F. C. HERING, meldde destijds, dat het aantal gehuwde militairen in de lagere rangen van 1 Januari 1901 tot ultimo December 1909 steeg van pl. min. 240 tot 1150 (zie Nederlands Indië II pag. 363). En al zijn latere cijfers ons onbekend, toch durven wij aannemen, dat er sinds 1909 zoowel absoluut als relatief een uitbreiding van het aantal gezinnen onder de Indische militairen heeft plaats gehad.

Mag nu deze uitbreiding ter wille van de financiën of om welke redenen ook worden gestuit? Indien dit zou geschieden, dan zou, naar wij vreezen, de grondslag, waarop de maatregelen tegen het kazerneconcubinaat rusten, worden ondermijnd; dan zou bijgevolg de gewraakte praktijk weer gemakkelijker ingang vinden of — wat wellicht nog erger is — dan zou de immoraliteit buiten de kazerne hand over hand toenemen. En wanneer men dan verder acht slaat op het verband tusschen het pauperisme in Indië en het kazerneconcubinaat, op welk verband het rapport van de Commissie-VAN REES van 1902 uitvoerig gewezen heeft, en op den gezagsondermijnenden invloed, dien de onzedelijkheid in het leger en de uit illegitieme verbintenissen geboren maatschappelijke paria's oefenen, dan is het, dunkt ons, wel duidelijk, dat zelfs voor wie op Gods gebod en op de cultureele beteekenis van het huwelijks- en gezinsleven geen acht slaat, toch de beperking van het huwen door Indische militairen in de gegeven omstandigheden uiterst bedenkelijk moet zijn.

Daarbij veroorloven wij ons voorts nog te verwijzen naar het uitnemende rapport betreffende het concubinaat in het Nederl. Indische

Leger, uitgebracht door de Commissie, benoemd door de Nationale Chr. Officierenvereniging op de algemeene vergadering van 15 November 1909, welk rapport een scherpe veroordeeling van het concubinaat inhield en naast legerreorganisatie ook huwelijksverruiming als bestrijdingsmaatregel aanbeval.

Dat niet onmiddellijk na indiensttreding verlof tot huwelijk gegeven wordt, lijkt ons alleszins redelijk. En ook het argument inzake het verblijf in de kazerne achten we, althans voor wat betreft de niet- of onvoldoende geschoolde militairen, niet zonder beteekenis.

Doch hoe dit ook moge zijn, in elk geval is ons inziens op 't oogenblik de strijd tegen het concubinaat en de immoraliteit buiten de kazerne nog zoo zwaar, dat alles wat dien strijd verder zou verzwaren, moet worden geweerd. Daarom is o.i. verdere huwelijksbeperking onwenschelijk.

Ook het financieel argument mag o.i. hier — zooals wij reeds opmerkten — geen doorslag geven. Men heeft er van uit te gaan, dat de verruimde huwelijksmogelijkheid in het geestelijk en zedelijk belang van den militair en van het leger even noodzakelijk is als de geestelijke verzorging, de hygienische huisvesting en contrôle, de zorg voor het cultureele leven e.d. En trouwens, de vraag is, of dit financieel bezwaar bij een beleidvol optreden ten aanzien van de legering der troepen, inzonderheid bij den bouw en inrichting van kazernes en bijgebouwen en ten aanzien van het verleenen van toestemming om te huwen wel zoo zwaar behoeft te wegen.

En wat eindelijk het bezwaar inzake de rasvermenging betreft, willen wij nog opmerken, dat dit geen argument zou zijn voor huwelijksbeperking, maar voor huwelijksverbod.

Indien er werkelijk overwegend bezwaar bestaat tegen het huwen van militairen met inlandsche vrouwen, dan zou men die huwelijken niet moeten beperken maar verbieden. Ja zelfs zou men dan nog een stap verder moeten gaan en ook alle interracial geslachtsverkeer buiten huwelijk strafbaar moeten stellen.

Wij vermoeden, dat er — daargelaten nu sommige ras-fanatici — niet velen zijn, die voor een huwelijksverbod gevoelen. Rasvermenging voorkomt men niet door een verbod. Want naar gelang het gemengd huwelijk afneemt, neemt het concubinaat toe.

Het komt ons voor, dat het concubinaat ons leger en het Nederlandsche gezag meer kwaad doet dan het gemengd huwelijk en dat het juist ook met het oog op de nakomelingen, van groot maatschappelijk belang is, dat de onwettige verbintenissen door wettige worden vervangen.

Een andere vraag is, of het gehuwd zijn met een inlandsche vrouw het prestige van een onderofficier in die mate schaden zal, dat het leger daarvan ernstig nadeel zal ondervinden. Indien dit zoo is, zou er o. i. op dien grond aanleiding kunnen zijn om huwelijkstoestemming te weigeren aan onderofficieren of aan mindere militairen, die straks wellicht

voor de onderofficiersrang in aanmerking komen. Doch, naar wij vermoeden, zal reeds thans in de praktijk bij het beslissen omtrent huwelijksaanvragen aan dezen factor ruimschoots aandacht worden geschonken, zoodat deze zaak feitelijk staat buiten de voorgenomen huwelijksbeperking.

N.

3. VRAAG:

Een kerkelijke evangelisatie-commissie collecteert bij tot de Kerk behorende gezinnen en bij enkele anderen, *die daartoe apart worden gevraagd*, bijdragen voor Bijbel-, tractaat- en verdere lectuurverspreiding. Vroeger werd bij alle tot de Kerk behorende gezinnen een collecte voor dit doel gehouden. Maar hiertegen werd nu van de zijde van den Burgemeester bezwaar gemaakt, welk bezwaar verband houdt met het feit, dat de linkschen in den Raad belemmerd werden in hun vrijheid om voor hun propaganda bij de huizen te collecteeren en toen verwezen naar de evangelisatie-commissie, die bij de tot haar Kerk behorende gezinnen collecteert.

Wij meenen, dat dergelijke collecten voor kerkelijke doeleinden, bijzondere scholen enz. bij „onze menschen” vrij zijn.

Gaarne zouden wij ten deze voorlichting ontvangen omtrent den wettelijken kant der zaak.

Kunt U mij voorts ook inlichtingen geven nopens de vraag, of in de rechtspraktijk aangenomen wordt, dat niet alleen predikanten, maar ook ouderlingen en diakenen bij getuigenverhooren in strafzaken en civiele zaken zich op het z.g. verschooningsrecht kunnen beroepen?

ANTWOORD:

1. Voor het houden van een openbare inzameling van gelden ten behoeve van instellingen van weldadigheid moet sinds de wijziging van de Armenwet van 1929 ingevolge art. 15 dier wet vooraf toestemming gevraagd worden aan B. en W. Uitgezonderd zijn echter collecten in kerkgebouwen bij de uitoefening van den openbaren eeredienst en die voor instelling eener kerkelijke gemeente, enkel aan de huizen van de lidmaten dier gemeente.

Ook op de door u bedoelde inzameling is dit artikel niet van toepassing. Vooreerst, omdat hier, voorzoover althans de collecte niet aan de deuren doch in de woningen plaats vindt, geen sprake is van een „openbare” inzameling, doch van een bijzondere inzameling bij lidmaten der kerkelijke gemeente of bij andere bijzondere personen. Bovendien is bedoeld artikel niet van toepassing, wijl de inzameling hier blijkbaar niet gehouden wordt ten behoeve van een instelling van weldadigheid,

maar ten behoeve van evangelisatie.

Evenwel hebt u rekening te houden met de waarschijnlijkheid, dat de Alg. Politieverordening ter plaatse, waar de inzameling gehouden wordt, een bepaling bevat, waarbij andere dan krachtens wettelijke bepalingen geoorloofde inzamelingen van gelden verboden zijn, voor zoover B. en W. geen toestemming hebben verleend. En alsdan zou de Burgemeester zijn eisch, dat voorafgaande toestemming gevraagd wordt, op dit artikel kunnen baseeren. Om zekerheid omtrent dit punt te verkrijgen zou men ter gemeentesecretarie inzage van de Politieverordening kunnen nemen.

Met het oog op deze waarschijnlijkheid willen wij nog opmerken, dat o. i. een Politieverordening inzake het houden van inzamelingen, waaraan in de practijk een zoodanige strekking wordt toegekend, dat daaronder ook vallen inzamelingen als de bedoelde, overschrijdt de grenzen van de gemeentehuishouding en dus in conflict komt met artikel 168 der Gemeentewet. Want weliswaar heeft de Hooge Raad tot dusver aan een politieverordening als de bedoelde geen bindend gezag ontzegd. Doch dat hij de bevoegdheid van de gemeente ten deze *geenszins onbeperkt* acht, bleek in 1928. De Politieverordening van Delft, welke verordening zich beperkte tot een verbod van „andere dan krachtens wettelijke bepalingen geoorloofde collecten of *algemeene* inzamelingen van gelden enz.” werd door den Hoogen Raad — in afwijking van de meening van den Kantonrechter en de Rechtbank — bindend geacht. En zulks omdat ons hoogste rechtscollege aannam, dat onder „algemeene inzameling van gelden” in overeenstemming met het spraakgebruik *alleen zoodanige* inzamelingen kunnen vallen, welke zich, naar haar opzet, richten tot *een ieder zonder onderscheid*, m.a.w. *tot het publiek*. De Hooge Raad bleek in verband daarmee van oordeel, dat het artikel van bedoelde politieverordening kenlijk strekt om orde te stellen op en misbruiken te weren van *tot het Delftsche publiek gerichte inzamelingen van gelden*, voorzoover die niet krachtens wettelijke bepalingen geoorloofd zijn. En daarom concludeerde de Hooge Raad, dat het bedoelde voorschrift betreft het algemeen gemeentelijk belang, m. a. w. de huishouding der gemeente (Arrest H. R. van 20 Febr. 1928, W. 4808).

Het lijkt ons van belang daarop de aandacht van den Burgemeester te vestigen. En blijkt dat geen resultaat te hebben, dan ware een schrijven te richten tot den Minister van Binnenlandsche Zaken met vermelding van de bedoelde politieverordening en de daaraan in de practijk gegeven toepassing en hem te verzoeken deze verordening wegens strijd met de wet of althans wegens strijd met het algemeen belang aan de Kroon ter vernietiging te willen voordragen.

Blijkt, dat de politieverordening spreekt van openbare inzamelingen, en niet van inzamelingen zonder meer, dan vallen de door U bedoelde inzamelingen, voorzoover deze althans niet op straat bij de huizen plaats vinden, o. i. niet onder deze bepaling. En dan is er aanleiding hierop de aandacht te vestigen van den Burgemeester.

2. Betreffende Uw vraag naar het recht van versooning voor predikanten, ouderlingen en diakenen bij getuigenverhoor in civiele zaken en strafzaken melden wij, dat ons slechts één op deze quaestie betrekkinghebbende beschikking bekend is, n.l. van den rechter-commissaris Mr. S. N. B. HALBERTSMA, rechter in de rechtbank van Rotterdam, dd. 24 Januari 1933. In deze beschikking werd het recht van versooning van ouderlingen erkend. Deze beschikking (te vinden in het weekblad van het Recht 1933 no. 12638) luidt als volgt:

„Wij, Rechter-Commissaris, enz.;

Overwegende, dat het Ons bekend is, dat in het bijzonder in de Gereformeerde Kerken de ouderlingen naast den Predikant in hun gemelde hoedanigheid de leden hunner gemeente bezoeken, opdat dezen vrij hun zorgen kunnen blootleggen, en dat het Ons gewenscht voorkomt, dat in dit verkeer tusschen de leden der Gemeente en de ouderlingen niet wordt ingegrepen, doch dat de leden den waarborg hebben, dat zij vrij tegenover die namens de Gemeente optredende geestelijke verzorgers kunnen spreken;

„Verklaren getuige's beroep op ambtsgeheim gegrond en ontslaan hem van de verplichting van mededeeling omtrent hetgeen hem in zijn genoemde hoedanigheid door partij X mocht zijn medegedeeld.”

N.

4. VRAAG:

Bij een bespreking op een vergadering van onze club werd de vraag gesteld, of de C.D.U. als een revolutionaire partij moet worden beschouwd. Ik durfde het niet aan, de C.D.U. bij de revolutionaire groepen in te deelen, wijl op haar niet van toepassing is de in de leidraad aangegeven definitie: „Revolutionair is elke staatkundige richting, die voor het staatkundige leven de openbaring Gods, zooals ons die in den Bijbel is gegeven en in de historie uitkomt, beslist verwerpt en daarvoor in de plaats de mensch als vast uitgangspunt neemt.” Van andere zijde werd bedoelde partij wél als revolutionair veroordeeld en zulks met verwijzing naar een destijds in A. R. S. (11e jaargang bladz. 357) gegeven antwoord. Gaarne zal ik hieromtrent nadere inlichtingen ontvangen.

ANTWOORD:

De door U aangehaalde definitie komt ongeveer overeen met de opvatting van revolutionair, zooals deze vooral door GROEN VAN PRINSTERER op den voorgrond geplaatst is en ook later tot op den huidige dag in de a.r. partij wordt erkend. Als „revolutionair” geldt volgens die opvatting het aanvaarden van de beginselen der Fransche Revolutie, d. w. z. het volstrekt loslaten van den band tusschen God en Zijn dienst en het staatsleven, en het afleiden van alle normen, welke op staatkundig

gebied toepassing vinden, uit het verstandelijk overleg van den mensch zonder het erkennen van een Hoogere Macht, van Wie ook de op staatkundig gebied bindende normen afkomstig zijn. En wanneer men nu uitgaat van het begrip „revolutionair” in dezen zin, dan is het niet juist om de C.D.U. revolutionair te noemen. Want welke bezwaren men ook mag hebben tegen deze politieke partij, men kan niet zeggen, dat zij bewust aanvaardt de beginselen van de Fransche Revolutie.

Men kan echter ook spreken van „revolutionair” in den algemeen gangbaren zin van het woord, n.l. in den zin van een denkwijze of optreden, welke onmiddellijk of indirect gericht is op een radicale omverwerping van de bestaande maatschappelijke en staatkundige instellingen. In dezen zin genomen achten wij de C.D.U. wel degelijk revolutionair. En juist het feit, dat deze partij zich op uitspraken van Gods Woord beroept, maakt haar revolutionair karakter nog des te gevaarlijker. Gelijk tijdens CALVIJN het optreden van de wederdoopers bij uitstek gevaarlijk was, juist ook omdat zij aan dit optreden bepaalde schriftuurplaatsen ten grondslag legden. N.

5. VRAAG:

Op de begrooting der gemeente komt telken jare voor een „bijdrage in de kosten R.H.B.S.” volgens art. 36 quater der Middelbaar Onderwijswet. Ook wordt subsidie van gemeentewege verleend aan een bijzondere middelbare school (z.g. neutraal).

Ouders, die hun kinderen positief Chr. middelbaar onderwijs willen doen genieten, zenden ze naar de Chr. H.B.S. in G. Aan die inrichting wordt echter geen subsidie door onze gemeente verleend.

Het wil mij voorkomen, dat door onze gemeente aan de Chr. H.B.S. te G. op gelijken voet subsidie behoort te worden verleend als aan de bijzondere (neutrale) middelbare school ten onzent. Een Chr. H.B.S. is hier niet.

ANTWOORD:

In beginsel ligt het op den weg der gemeente om aan de Chr. H.B.S. te G. subsidie te verleenen, nu er kinderen uit Uwe gemeente deze school bezoeken en soortgelijk christelijk onderwijs in Uw eigen gemeente niet is te verkrijgen.

Het is echter de vraag of er, gelet op de financiële omstandigheden waarin bedoelde school verkeert, aanleiding bestaat om metterdaad subsidie te verleenen. Het is mogelijk, dat het subsidie, hetwelk deze school uit de rijkskas geniet, vermeerderd met de opbrengst der schoolgelden en de contributies, voldoende is om de uitgaven te dekken. In

die omstandigheden is er geen aanleiding voor Uwe gemeente om aan bedoelde school subsidie toe te kennen, vooral niet wanneer ze er zelf niet eerst om heeft gevraagd.

Nu bestaat de mogelijkheid, dat voor de kinderen uit Uwe gemeente welke bedoelde school bezoeken, door de ouders een hooger schoolgeld moet worden betaald dan ouders te G. betalen, die in overeenkomstige financiële omstandigheden verkeerden. In dat geval is er aanleiding voor Uwe gemeente om op te treden. En dat geldt nog te meer, wanneer blijkt, dat deze ouders ten Uwent niet alleen de extra uitgave voor het reisgeld hunner kinderen hebben te betalen, maar bovendien ook door het schoolgeld nog zwaarder belast zijn dan de ouders ten Uwent, wier kinderen de plaatselijke R. H. B. S. of een andere soortgelijke school bezoeken.

Indien het laatste geval zich voordoet, ligt het o. i. op Uwen weg om er in den Raad op aan te dringen, dat van gemeentewege aan de bedoelde ouders een tegemoetkoming wordt verleend in die voege, dat de financiële last van het schoolgeld voor hen per saldo niet hooger is dan hetgeen door in gelijke omstandigheden verkeerende ouders, wier kinderen een plaatselijke middelbare school bezoeken moet worden betaald. Of, wat wellicht nog meer aanbevelenswaardig is, in dat geval is er voor het gemeentebestuur aanleiding in overleg te treden met het bestuur der bovengenoemde school. En dan zou als vrucht van dit overleg de regeling getroffen kunnen worden, volgens welke de gemeente betaalt een zeker bedrag voor elke leerling uit Uwe gemeente, die de bedoelde school te G. bezoekt onder conditie, dat het schoolgeld voor de buitenleerlingen uit Uwe gemeente niet hooger gesteld wordt dan voor leerlingen, die in G. woonachtig zijn.

Ten slotte mogen wij, wat deze kwestie betreft, verwijzen naar een uitvoerig advies, dat wij indertijd hebben doen opnemen in A. R. S. 1928 blz. 45 e.v. Daarbij zij opgemerkt, dat door de wijzigingswet van 22 April 1937 S. 320 de regeling van de vergoeding aan buitengemeenten, neergelegd in art. 36 quater der M. O. wet, eenigszins anders geworden is dan ten tijde toen bedoeld advies werd gepubliceerd. Praktisch maakt dit met het oog op de aanhangige kwestie niet veel verschil. N.

6. VRAAG:

Welk standpunt nam Dr. KUYPER in zijn verschillende, daarop betrekking hebbende, werken in inzake de verhouding van arbeider en patroon? Zag hij deze verhouding als een gezagsverhouding of wel als een contractsverhouding? Is het werkje van Ds. TALMA „De Vrijheid van den Arbeidenden stand” speciaal gericht tegen de meening van Dr. KUYPER over dit onderwerp? Heeft Dr. KUYPER ook gereageerd op de conclusies uit dit boekje te trekken?

ANTWOORD:

De door U gemaakte onderscheiding: gezagsverhouding en contractsverhouding wat betreft de relatie tusschen arbeiders en patroons, is o. i. niet juist. Althans niet, indien U van meening is, dat het een het ander uitsluit. De zaak is veeleer deze, dat de contractueele verhouding, d. i. het arbeidscontract, zonder gezagsverhouding onbestaanbaar is. Een van de essentiële elementen van het arbeidscontract is juist de gezagsverhouding. Deze gezagsverhouding wordt echter geregeld en beperkt door het contract en door de voorschriften van wet en moraal, voor zoover die op de arbeidsverhouding betrekking hebben.

Voor zoover ons bekend, was dit laatste ook het standpunt van Dr. KUYPER. Zie o. a. de toelichting van het Ve gebod in zijn standaardwerk „E Voto Dordraceno”. Intusschen heeft Ds. TALMA zich destijds in zijn brochure niet tegen Dr. KUYPER gekeerd, doch tegen personen, welke opvattingen huldigen, die praktisch neerkomen op een vrijwel onbeperkt gezagsrecht van den patroon ten opzichte van den arbeider. Iets dergelijks heeft Dr. KUYPER echter nimmer verdedigd. Integendeel! Dat Ds. TALMA bij zijn bestrijding van bedoelde misvatting te ver ging in de andere richting, ontnemt aan zijn betoog zijn waarde niet. Wij herinneren ons niet, dat Ds. TALMA'S betoog later door Dr. KUYPER bestreden is, alhoewel de mogelijkheid daarvan niet is uitgesloten. Doch wel weten wij dat TALMA'S opvatting destijds door verschillende christelijke bladen werd becriticeerd. En niet ten onrechte! Ds. WIELENGA schreef zelfs een brochure ter bestrijding van TALMA. Zelf hebben wij ook enkele opmerkingen aan de zaak gewijd in A. R. S. U zie den 3en jaargang blz. 271 e.v. N.

CORRESPONDENTIE.

Naar aanleiding van een advies inzake gehuwde verplegers in Chr. philanthropische inrichtingen (zie het Juli/Aug. nummer 1937 pp. 378 e. v.) wijst men er ons op, dat in het algemeen reglement voor het verpleegpersoneel van bedoelde inrichtingen is bepaald het maximum aantal gehuwde verplegers voor elke inrichting.

Nu bevat deze mededeeling voor ons geen nieuws. Zelfs was in devraag uitdrukkelijk van deze bepaling gewag gemaakt. Doch, voorzoover noodig, wijzen wij er op, dat bedoeld advies zich geenszins tegen deze bepaling richtte, doch slechts ten doel had te waarschuwen tegen het opleggen van nadere huwelijksbepalingen, hetzij door reglementswijziging, hetzij bij de toepassing van het reglement, zonder dat het personeel bij zijn aanstelling van deze nadere huwelijksbepalingen is op de hoogte gesteld. Dat overigens de practijk met betrekking tot het verleenen van huwelijks toestemming niet rigoreus is, blijkt wel uit het feit, dat in de meeste inrichtingen het reglementair maximum van gehuwde verplegers reeds bereikt of zelfs overschreden is. N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Ordering van theorie naar practijk, door S. DE LA BELLA Jr.
Uitgave van het Ned. Verbond van Vakverenigingen,
Amsterdam 1937.

Nu het Centraal Comité eerlang een Centralen Convent wil bijeenroepen ter bespreking van het onderwerp „Ordering van het bedrijfsleven” en tot de plaatselijke kiesverenigingen de uitnoodiging deed uitgaan het bekende A. R. ordeningsrapport en het vraagstuk in het algemeen onder de oogen te zien, kan voor degenen, die een ietwat bredere studie willen maken van de diverse en divergeerende denkbeelden omtrent dit onderwerp het samenvattend overzicht, dat het socialistische Eerste Kamerlid DE LA BELLA in dit boekje geeft ongetwijfeld van dienst zijn.

De schr. heeft — voor zoover wij konden nagaan — tamelijk wel objectief de verschillende standpunten en opvattingen aan de hand van officieele documenten kort weergegeven.

Dat hij in het samenvattend slothoofdstuk een pleidooi houdt voor *zijn* opvatting van ordening doet aan de bruikbaarheid van het boek niet af. Wie het werk als studieboek gebruikt, zal ook de slotbeschouwingen met oordeel des onderscheids bezien.

Een orienteerende literatuurlijst geeft den onderzoeker een denkbeeld van het vele, wat in boekvorm reeds over ordening geschreven is. Daarnaast zijn dan nog een groot aantal tijdschriftartikelen, aan de catalogiseering waaraan de heer DE LA BELLA zich maar niet heeft gewaagd.

Onder de praeadviezen misten wij vermelding van hetgeen op de (eerste) gecombineerde vergadering van bedrijfsraden is verhandeld (23 Oct. 1936).

C. B.

Het Sterilisatievraagstuk, door Dr. A. C. DROGENDIJK. Uitg.
J. H. Kok, Kampen, z j.

Een zoo uitvoerige verhandeling over dit actueele onderwerp ontbrak aan onze zijde. De bevattelijke wijze, waarop de schr. het vraagstuk aansnijdt, maakt zijn geschrift toegankelijk voor een breeden kring van belangstellenden.

Wat ons bovenal in dit geschrift heeft voldaan, is de poging van Dr. D. om aan het slot ook positief te werk te gaan. Met bestrijding van afwijkende meeningen alleen zijn wij niet klaar; wij moeten duidelijk durven zeggen, wat wij willen en nastreven. Dat het vraagstuk van de sterilisatie dan gebracht wordt van de medische naar de ethische sfeer, kunnen wij niet als nadeel erkennen.

C. B.

ANTIREVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

ORGAAN VAN DE
Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTIREVOLUTIONAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Mr. A. ANEMA - Mr. Dr. E. J. BEUMER - Dr. H. COLIJN
Mr. H. A. DAMBRINK - Prof. Dr. H. DOOYEWEERD
Ds. J. JONGELEEN - Dr. J. W. NOTEBOOM - Prof. Mr.
V. H. RUTGERS - J. SCHOUTEN - Prof. Dr. J. SEVERIJN

DERTIENDE JAARGANG

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN 1937

REGISTER 13^e JAARGANG.

ALPHABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS.

	Blz.
Beekenkamp, Dr. C.	Mensch en Maatschappij 385, 451
Beumer, Mr. Dr. E. J.	Kiesrecht en Gemeentebestuur 97
Bruins Slot, Dr. J. A. H. J. S.	Wat heeft 1853 ons te zeggen? 481
Diepenhorst, Dr. J. N. Th.	Sociale en Economische Statistiek 326
Drogendijk, Dr. A. C.	De tegenwoordige stand van het vacci- natievraagstuk 502, 540
Gaay Fortman, Dr. W. F. de	De landbouwcrisispolitiek op een keerpunt? 241
Grosheide, Mr. G. H. A.	Nogmaals de Nederl. Binnenscheepvaart 398
Hangelbroek, Mr. J. J.	Het rapport der Concentratiecommissie 83
Keulemans, P.	De toestand van de Amsterdamsche werk- loozen 344, 410
Knibbe, Dr. P. G.	Borgstellingsfondsen of saneeringsbu- reaux voor den Middenstand 177, 200
Kolkert, Dr. W. J.	Het Middelbaar Onderwijs 49, 113, 152
Kuilman, Dr. L. W.	Christelijke politiek in Ned. Indië 193, 274
Lecerf, Dr. A.	Emile Doumergue † 145
Maas, Dr. Ir. H. J. v. d.	Burgerlijke en Militaire Luchtvaart 289
Noteboom, Dr. J. W.	De Grondwetsherziening 16
Noteboom, Dr. J. W.	Kamerverkiezingen 1901—1937 321
Pauw, J. L. v. d.	Rechtvaardige en doelmatige belasting- heffing 268, 358
Rutgers, Dr. A. A. L.	De defensie van Ned. Indië 1
Rutgers, Dr. A. A. L.	De defensieplannen der Regeering 529
Terpstra, Mr. J.	Het ontwerp-Pachtwet 63
Waterink, Prof. Dr. J.	Dr. Kuyper als volksleider 433
Westra, Ir. J. c.i.	Evenredige vertegenwoordiging, een ver- korting van de methode 'd Hondt voor het verdeelen der zetels bij evenredige vertegenwoordiging 213

BOEKBESPREKINGEN.

	Blz.
Boer, T. de	Barth en Brunner en het staatkundig leven 96
Bella, S. de la	Ordering van theorie naar praktijk . . . 576
Bruyn, J. C. de	Schets van de Rijkscomptabiliteit . . . 478
Colijn, Dr. H.	Wisselingen in het wereldverkeer . . . 240
Dooyeweerd, Prof. Dr. H.	De Wijsbegeerte der Wetsidee III . . . 140
Dooyeweerd, Prof. Dr. H.	De Christelijke Staatsidee 140
Dooyeweerd, Prof. Dr. H.	Geloof en Historie 140
Drogendijk, Dr. A. C.	Het sterilisatievraagstuk 576
Fuchs, Mr. J. M.	Korte levensschets van den Minister- President 384
Gaay Fortman, Dr. W. F. de	De onderneming in het arbeidersrecht . 143
Gerbrandy, Prof. Mr. P. S.	Wetstoepassing of Wetsverkrachting . . 143
Gerretson, Prof. Dr. C.	Mouterij en Scheuring 1830 I en II . . 238
Jansen, Ds. Joh.	De leertucht over leden der Kerk . . . 142
Levenbach, Mr. Marius G.	Maatschappelijke Verhoudingen 137
Marchant, Mr. H. P.	Een staatkundige epidemie 136
Meyer, G.	Beroerders des volks. Praat en daad der C.D.U. 239
Moor, O. de en A. M. de Moor—Ringnalda	Een Maassluizer jongen wordt Minister- President 239
Platteel, Dr. P. J.	De grondslagen der Constitutie van Ned. Indië, de wording van het Regeerings- Reglement van 1815 96
Reest, Rudolf van	De levensroman van Dr. H. Colijn . . . 384
Ridder, Dr. J.	Een conjunctuur analyse van Nederland 1848—1860 48
Ridderbos, Dr. H. N.	De strekking der bergrede naar Mattheüs 47
Schilder, Prof. Dr. K.	Geen duimbreed 142
Welie, B. E. E. van	Thomas van Aquino en Joannes Bodinus 139
Wielenga, Dr. B.	Troon en Volk 136
Wierda, S.	De verhouding van ambtenaar en arbeids- contractant in het tegenwoordige amb- tenarenrecht 142
<i>Schetsen</i> voor de behandeling der a.r. beginselen, IIe deel	138
<i>Kuyper</i> in de caricatuur	144
<i>Kuyperiana</i>	476
<i>Gedenkboek</i> , uitgegeven voor de vereeniging van Nederl. gemeenten ter gelegenheid van haar vijf en twintigjarig bestaan op 28 Fe- bruari 1937	238
<i>Jaarverslag</i> van de Vereen. Ned. Gemeenten 1936	239

ALPHABETISCH ZAKENREGISTER.

	Blz.
<i>Aprilbeweging</i> . Wat heeft 1853 ons te zeggen? door Dr. J. A. H. J. S.	
Bruins Slot	481
<i>Arbeider</i> . Patroon en —; gezagsverhouding; Kuyper en Talma (adv.rubr.)	574
<i>Armlastigen</i> . Verplichte aansluiting van — en gesteunden bij zieken- fondsen (adv.rubr.)	365
<i>A. R. Partij</i> . Organisatie in grootere plaatsen (adv.rubr.)	375
<i>Auteursrecht</i> . Muziek — en evangelisatiesamenkomst (adv.rubr.)	377
<i>Bedrijfsvergunningswet</i> . Ontwerp —, Middenstand en Crisismaatregelen (adv.rubr.)	516
<i>Belastingheffing</i> . Rechtvaardige en doelmatige — door J. L. van de Pauw	268, 358
<i>Binnenscheepvaart</i> . Nogmaals de Nederlandsche — door Mr. G. H. A. Grosheide	398
<i>Borgstellingsfondsen</i> of saneeringsbureaux voor den Middenstand door Dr. P. G. Knibbe	177, 200
<i>Borgstellingsfondsen</i> — steun van de provincie (adv.rubr.)	190
<i>Bouwverordening</i> . Weigering eener vrijstelling: beroep op den Raad? (adv.rubr.)	366
<i>C.D.U.</i> Is de — revolutionair? (adv.rubr.)	572
<i>Christelijke</i> . — of neutrale Staat (adv.rubr.)	38
<i>Christendom</i> . — boven geloofsverdeeldheid; discussie Thorbecke-Groen (adv.rubr.)	462
<i>Collecte</i> . — en inzameling bij leden der kerk; bevoegdheid gem.bestuur verschooningsrecht van predikanten, ouderlingen en diakenen	570
<i>Commissaris van Politie</i> . Bevoegdheid van den — inzake vrije meenings- uiting van politieagenten (adv.rubr.)	521
<i>Concentratie</i> . Het rapport der — Commissie door Mr J. J. Hangelbroek	83
<i>Concubinaat</i> Huwelijksbeperking Ned. Ind. militairen (adv.rubr.)	566
<i>Defensie</i> . De — van Nederl. Indië door Dr A. L. L. Rutgers	1
<i>Defensie-plannen</i> . De — der Regeering, door Dr. A. A. L. Rutgers	529
<i>Doumerque</i> . Emile — door Dr. A. Lecerf	145
<i>Economische</i> . Sociale en — Statistiek door Dr J. N. Th. Diepenhorst	326
<i>Engeland</i> . Kabinet en Politieke Partijen in — (adv.rubr.)	188
<i>Evangelisatiesamenkomst</i> . — en muziekauteursrecht (adv.rubr.)	377
<i>Evenredige</i> . Een verkorting van de methode d'Hondt voor het verdeelen der zetels bij — vertegenwoordiging door Ir. J. Westra c. i.	213

	Blz.
<i>Gemeentebestuur.</i> — en Kiesrecht door Dr E. J. Beumer	97
<i>Groen van Prinsterer.</i> Discussie Thorbecke —. Beteekenis van de formule „Christendom boven geloofsverdeeldheid” (adv.rubr.)	462
<i>Grondwetsherziening.</i> De — door Dr. J. W. Noteboom	16
<i>H.B.S.</i> Subsidie van gemeentewege aan chr. — (adv.rubr.)	573
<i>d'Hondt.</i> Een verkorting van de methode — voor het verdeelen der zetels bij evenredige vertegenwoordiging door Ir. J. Westra c. i.	213
<i>Huwelijksbeporing.</i> — van Ned. Ind. militairen; concubinaat (adv.rubr.)	566
<i>Indië.</i> Christelijke politiek in Nederl. — door Dr. L. W. Kuilman	193, 274
<i>Indië.</i> De defensie van Nederl. — door Dr. A. A. L. Rutgers	1
<i>Italië.</i> Houding van de R.K.en tegenover het fascisme (adv.rubr.) . . .	230
<i>Jaarverslag</i> der Dr A. Kuypertstichting 1936	bijl.
<i>Kabinet.</i> — en politieke partijen in Engeland (adv.rubr.)	188
<i>Kamerverkiezing.</i> — 1901—1937. Enkele statistische gegevens door Dr. J. W. Noteboom	321
<i>Kiesrecht.</i> — en Gemeentebestuur door Dr. E. J. Beumer	97
<i>Kuyper.</i> Dr A. — als volksleider door Prof. Dr. J. Waterink	433
<i>Kuyper.</i> Patroon en arbeider; gezagsverhouding; Kuyper en Talma (adv.rubr.)	574
<i>Landbouwerisispolitiek.</i> De — op een keerpunt? door Dr. W. F. de Gaay Fortman	241
<i>Landbouw en Maatschappij.</i> Combinatie met lidmaatschap A.R. Partij (adv.rubr.)	184
<i>Landbouwsteun.</i> — en werkloozensteun (adv.rubr.)	93
<i>Luchtvaart.</i> Burgerlijke en Militaire — door Dr. Ir. H. J. v. d. Maas .	289
<i>Mensch en Maatschappij</i> door Dr. C. Beekenkamp	385, 451
<i>Middelbaar.</i> Het — Onderwijs door Dr W. J. Kolkert Jr	49, 113, 152
<i>Middenstand.</i> Borgstellingsfondsen of saneeringsbureaux voor den — door Dr. P. G. Knibbe	177, 200
<i>Middenstand.</i> — en crisismaatregelen (adv.rubr.)	516
<i>Motor.</i> — en Rijwielreglement, kerkgand publiek en motorverkeer (adv.rubr.)	95
<i>Motor- en Rijwielwet.</i> Motorwedstrijden op Zondag (adv.rubr.)	283
<i>Onderwijs.</i> Het Middelbaar — door Dr. J. W. Kolkert Jr.	49, 113, 152
<i>Openbare School.</i> Christelijk of niet-christelijk karakter der — (adv.rubr.)	462
<i>Openbare School.</i> Dr Schaepman en de — (adv.rubr.)	128

	Blz.
<i>Ordering.</i> A.R. en R.K. opvatting (adv.rubr.)	382
<i>Organisatie.</i> — der A.R. Partij in grootere plaatsen (adv.rubr.)	375
<i>Pachtwet.</i> Het ontwerp — door Mr. J. Terpstra	63
<i>Partijen.</i> Kabinet en politieke — in Engeland (adv.rubr.)	188
<i>Patroon.</i> — en arbeider (adv.rubr.)	574
<i>Personeele.</i> Progressieve heffing van opcenten op de — belasting; billijkheidsoverwegingen (adv.rubr.)	424
<i>Politie.</i> Bevoegdheid Commissaris van — inzake vrijheid van meeningsuiting der agenten (adv.rubr.)	521
<i>Politiek.</i> Christelijke — in Ned. Indië door Dr. L. W. Kuilman	193, 274
<i>Progressieve.</i> — heffing van opcenten op de personeele belasting (adv.rubr.)	424
<i>Provincie.</i> Steun van de — aan den Middenstand via borgstellingsfondsen door Dr. P. G. Knibbe	177, 200
<i>Rapport.</i> Het — der Concentratiecommissie door Mr. J. J. Hangelbroek	83
<i>Rechtspositie.</i> — verplegend personeel in christelijke inrichtingen van barmhartigheid (adv.rubr.)	378
<i>Roomsch.</i> — Katholieke staats- en maatschappijleer en het fascisme; houding der R.K.en in Italië en Duitschland (adv.rubr.)	230
<i>Rousseau.</i> Leer van — en zelfstandigheid van gemeenten (adv.rubr.)	514
<i>Schaepman.</i> Dr. — en de openbare school (adv.rubr.)	128
<i>Staat.</i> Christelijke of neutrale — (adv.rubr.)	38
<i>Staatspensioen</i> (adv.rubr.)	36
<i>Statistiek.</i> Sociale en economische — door Dr. J. N. Th. Diepenhorst	326
<i>S.G.P.</i> Zondagsrust; houding van A.R. raadsleden tegenover een voorstel van de zijde der — (adv.rubr.)	125
<i>Stichting.</i> Oprichting van een — tot exploitatie van gemeentelijke sportterreinen (adv.rubr.)	428
<i>Sociale.</i> — en Economische statistiek door Dr. J. N. Th. Diepenhorst	326
<i>Sportterreinen.</i> Oprichting van een stichting tot exploitatie van gemeentelijke — (adv.rubr.)	428
<i>Stopzetting.</i> Bevoegdheid B. en W. tot — steunuitkeering (adv.rubr.)	369
<i>Subsidie.</i> — van gemeentewege aan Chr. H.B.S. (adv.rubr.)	573
<i>Talma.</i> Patroon en arbeider: gezagsverhouding; Kuyper en — (adv.rubr.)	574
<i>Thorbecke.</i> Discussie — en Groen van Prinsterer over „Christendom boven geloofsverdeeldheid” (adv.rubr.)	462
<i>Vaccinatie.</i> De tegenwoordige stand van het — vraagstuk door Dr. A. C. Drogendijk	502, 540

	Blz.
<i>Vermakelijkheidsbelasting.</i> — en Zondagsrust (adv.rubr.)	286
<i>Verplegend personeel.</i> Rechtspositie van — in christelijke inrichtingen van barmhartigheid (adv.rubr.)	378
<i>Verschooningsrecht.</i> — van predikanten, ouderlingen en diakenen (adv.rubr.)	570
<i>Vervoerfront.</i> Landbouw en Maatschappij in combinatie van lidmaatschap met dat der A.R. Partij (adv.rubr.)	184
<i>Vestigingswet.</i> — Kleinbedrijf 1937; Middenstand en crisismaatregelen (adv.rubr.)	516
<i>Volksregeering.</i> — en gemeentebestuur; leer van Rousseau (adv.rubr.)	514
<i>Wat.</i> — heeft 1853 ons te zeggen door Dr. J. A. H. J. S. Bruins Slot	481
<i>Werkloozen.</i> De toestand van Amsterdamsche — door P. Keulemans	344, 410
<i>Werkloosheid.</i> Omvang der — (adv.rubr.)	235
<i>Werkloozensteun.</i> Landbouwsteun en — (adv.rubr.)	93
<i>Werkloozensteun.</i> Uitsluiting van bepaalde categorieën; bevoegdheid van den Raad (adv.rubr.)	369
<i>Winkelsluitingswet.</i> — en Zomertijd (adv.rubr.)	373
<i>Woningwet.</i> Bouwverordening; beroep op den Raad bij weigering vrijstelling (adv.rubr.)	366
<i>Ziekenhuisverpleging.</i> Bijdrage van gemeente in kosten van — voor armlastigen en gesteunden (adv.rubr.)	365
<i>Ziekenfondsen.</i> Verplichte aansluiting van armlastigen en gesteunden; gedeeltelijke premiebetaling door de gemeente (adv.rubr.) . . .	365
<i>Zomertijd.</i> Winkelsluitingswet en — (adv.rubr.)	373
<i>Zondag.</i> Motor- en Rijwielwedstrijden op —	283
<i>Zondagsrust.</i> Motorwedstrijden en bescherming van de — (adv.rubr.)	125
<i>Zondagsrust.</i> Principe en Praktijk (adv.rubr.)	125
<i>Zondagsrust.</i> — en praktische gemeentepolitiek (melkventen, winkelsluiting, openbare vermakelijkheden, optochten e.d.) (adv.rubr.)	524
<i>Zondagsrust.</i> Vermakelijkheidsbelasting en — (adv.rubr.)	286
<i>Zondagswet.</i> Geschiedenis van de totstandkoming der — (adv.rubr.)	562